STORA FINLANDSSVENSKA FESTBOKEN

ANNE BERGMAN
& CAROLA EKREM

SLS | APPELL FÖRLAG

STORA FINLANDSSVENSKA FESTBOKEN

STORA FINLANDSSVENSKA FEST-BOKEN

ANNE BERGMAN
& CAROLA EKREM

SLS, HELSINGFORS | APPELL FÖRLAG, STOCKHOLM | 2020

Boken utges med stöd av Christian och Constance Westermarcks fond
inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

Denna bok är nr 833 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

© Författarna och Svenska litteratursällskapet i Finland

Detta verk är licensierat under Creative Commons
Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell (CC BY-NC-ND 4.0).

Omslag och grafisk from: Antti Pokela

ISBN 978-951-583-461-4 (tryckt utgåva, Finland) sls.fi
ISBN 978-91-984960-6-2 (tryckt utgåva, Sverige) appellforlag.se
ISBN 978-951-583-535-2 (epub), http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-535-2
ISBN 978-951-583-536-9 (pdf), http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-536-9

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt)
ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 392, UDK 398.33

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

FÖRORD 9

ANNE BERGMAN

ÅRETS FESTDAGAR

ALMANACKAN OCH FESTÅRET 13

Almanackans helgdagar 13
Ickekyrkliga fridagar 15
Almanackans historia i korthet 17

JULPERIODEN

HUR JULEN BLEV JUL 18

Jul utan julafton 19
En ny jul tar form 20
Lyx, status, kommersialism och välgörenhet 21
Den nya julen flyttar in i bondstugorna 22
Julstämning och julkänsla 23
En jul för kärnfamiljen 24
Den gamla goda tiden 25
Den personliga julen 26
Fira jul på annan ort 28
Julen, känslorna och kyrkan 29

FÖRSTA ADVENT OCH LILLAJUL 30

Hosiannahymnen 30
Lillajul och pikkujoulu 31
Lillajul som finlandssvensk tradition 32
Den åländska lillajulen – en identitetsmarkör 33
Adventskalender och julkalender 33
Adventsljus och adventsstakar 34

LUCIA 35

Studentluciorna i Uppsala 35
Den ljuva glögglucian kommer till Finland 36
Lucia blir finlandssvensk 38
Vem äger lucia? 39
Från skönhetstävling till artisttävling 40
Privata lucior 41

JULFRED OCH JULFRID 42

Julfredsutlysningarna i Finland 43
Den högtidliga julfreden 44
Julfreden som tv-underhållning och programnummer 45

JULEN SOM DE FATTIGAS OCH UPPTÅGSMAKARNAS TID 47

Utklädseln i historiskt perspektiv 48
Staffanstraditionerna i Svenskfinland 48
Julbusande som protest 50
Stjärngossarna dyker upp i Norden 50
Det märkliga stjärnspelet i Helsingfors 52
Stjärnspel och stjärngossar bland borgerskapet 53
Stjärngossespelen som teater i skolan 54
Spelens utveckling på finska 55
Tysta, anonyma kringvandrare 57

JULKLAPPSUTDELAREN 59

Julbocken – en lustigkurre i herrskapssalongen 59
Välmenande nissar och tomtar 61
Den glada julklappsgubben Santa Claus 63
Julgubben och tomtarna möts, och skiljs, igen 64

JULKLAPPAR TILL NYTTA OCH NÖJE 65

Julfester och skämtklappar 65
Julklappsjulen tar form 67
Trender och konjunkturer 69
Att inte köpa julklappar 71
Julklapparna och julceremonierna 72

JULENS PRYDNADER 72

Julgranen – ett julträd med många dimensioner 73
”Julfest med julgran” – granen i välgörenhetens tjänst 75
Julgranens prydnader 76
Julgranen demokratiseras 77
Trender, estetik och minnen 78
Julgranens äldre konkurrenter: kronor och himlar 79
Belysning som juldekoration 81
Julprydnader som tävling och prakt 82
Julgator och julens elektrifiering 83

JULMAT 88

Societetens julafton – mat- och klappkväll 88
Lyx och överflöd 90
Julbord och julhög 92

Kalaskockarna som matambassadörer 93
Julkaffet 95
Den lantliga och enkla julen i städerna 95
Ät inte ihjäl dig! Bjud på något gott! 96
En jul utan skinka och lådor 98
Några julspecialiteter 98

HUR JULENS MUSIK BLEV JULMUSIK 102

Juldikter, julvisor och julmusik 104
Nyproduktion av julvisor 105
Kyrkokonserter i juletid 106

NYÅR 107

Societetens nyår med böner och presenter 107
Nyårsvisiterna – ett svårutrotat gissel 108
Jul- och nyårskort 109
Det folkliga nyåret – då tiden vänder 110
Stöpa nyårslyckor och andra förutsägelser 111
Nyårslöften 113
Nyårsfirandet efter sekelskiftet 1900 114
Millennieskiftet 116

NÄR TAR JULEN SLUT? 116

Julavslutning, trettondag och tjugondag 116
Oxveckorna 117
Borgerskapets julslut 117
Att plundra julgranen 118
Landsbygdens tjugondags- och trettondagstraditioner 118
Tjugondagen som den stora protestdagen 120
Trettondagen och Knutdagen som festivaldag 120
När är julen slut? 121

RUNEBERGSDAGEN 122

Runebergsdagen som nationaldag 123
Runeberg blir hela folkets skald 123
Runebergsbilden omvärderas 124
Runebergstårtor – och Runebergsbullar 125

VALENTINDAGEN, VÄNDAGEN ELLER ALLA HJÄRTANS DAG? CAROLA EKREM 126

Hur införs en ny fest? 127
Alla hjärtans dag-kort introduceras 128
Alla hjärtans dag i dagspressen 128
Kritiken formuleras – och festen etableras 129

SKOTTDAGEN 130

FASTLAG OCH PÅSK 133

Fastlagen och fastan – två ytterligheter 133
Påsken – från allvarsamhet till vintersemester 147

FÖRSTA APRIL CAROLA EKREM 167

Tidningarnas aprilskämt 168
En skrattspegel – skämtandet genom tiderna 169

VALBORG OCH FÖRSTA MAJ 170

Studenternas vårfester i städerna 171
Första maj etableras som festdag 173
Arbetarnas och nykterhetsivrarnas inflytande på första maj 186
Äldre folkliga traditioner 193
Första maj – en fest med många valmöjligheter 195

MORS DAG, FARS DAG, INTERNATIONELLA KVINNODAGEN OCH ANDRA FESTDAGAR 201

Mors dag – personlig och nationell 201
Fars dag – en mini-mors dag med kvickheter 205
Internationella kvinnodagen – kamp och solidaritet 206
Almanackans små märkesdagar – viktiga och bortglömda 207

MIDSOMMAR 210

Johannes Döparens dag och början på sommaren 210
Midsommar på 1600-talet 211
Hantverksskråna och folkkulturen 211
Herrgårdsmidsommar på 1700-talet 212
Lusteldar och kockobrasor 214
Arbetarnas midsommar i städerna 216
Det folkliga midsommarfirandet 217
Majstång, lövsal och midsommarstång 221
Midsommareldar och andra eldar 230

SJUSOVARDAGEN 232

Badhusen och nöjeslivet 232
Sjusovarnas namnsdag med kaffekalas 234
Sjusovardagen blir en karneval 234
Avbrott i firandet 235
Nya vågens sjusovardag 236

VENETIANSK AFTON OCH FORNELDARNAS NATT 239

Den venetianska aftonen 239
Forneldarnas natt – framtidstro och historia i samtiden 243

HALLOWEEN CAROLA EKREM **247**

En uråldrig fest med mytiska förtecken 247
Halloween i Svenskfinland 248
Halloween i dagspressen 249
Firandet på 2000-talet 251

SVENSKA DAGEN 253

Svenska dagar före svenska dagen 254
En högstämd och fosterländsk dag 254
"Förändring behövs!" 256
Det privata firandet 257
Svenska dagenbakelser eller Gustav Adolfsbakelser 258
Modersmålets sång 258

SJÄLVSTÄNDIGHETSDAGEN 260

"I Finland tänder man två ljus i fönstren" 260
Slottsbalen 262
Alternativ och protester 264
Privat firande 265

CAROLA EKREM

LIVETS FESTDAGAR

FRÅN BARNSÄNGSKALAS TILL BABYSHOWERS 268

Överdådiga matgåvor 268
Kvinnogille med barnsängsglögg och konjakssup 269
Babyshowers – en ny tids barnsängsbesök 270
Dricka barntår – pappornas fest 273

DOPET 274

När, var och hur? 274
Faddrarna och deras uppgifter 276
Förebyggande bruk och dopets koreografi 278
Dopvattnets helighet 279
"Det skulle lysa om dopbarnet på långt håll" 279
Namngivningen och dopgåvorna 280
Doptraditioner och namngivningsfester i dag 281

KYRKTAGNINGEN 283

Utstött och oskyddad 283
Prästens viktiga handslag 285
Seden upphör 286

KONFIRMATIONEN 287

Skriftskoltiden 287
Konfirmationsdagen 288
Konfirmationsdräkten – från svart och vitt till alba 290
Konfirmationen som milstolpe 293
Konfirmationen i dag 294

SKOLÅRETS FESTER 296

Gulnäbbsintagningar 296
Penkis, bänkskuddardagen, abben eller karonkan 303
Gamlas dag – äldst i skolan 311
Studentexamen 315

NATTFRIERIET 321

Rangskala och anseende 323
Roparvisor och "inbeissanböner" 323
Fria visst 324

FRIERI, TROLOVNING OCH LYSNING 325

Hemlighetsmakeri och gömda friargåvor 325
Trolovningsfesten 325
Utväxla gåvor 327
Lysningen 328
Käpp och krycka 329
Kalaset första lysningsdagen 330

BRUDSTUGÅNGEN 331

"Nu kommer brud!" 333

POLTERABEND 334

Firandet på 1900-talet 334
1980-talets uppsving 337

BRÖLLOPSFESTEN 338

Österbotten – folkfest och kollektivt festansvar 339
Nyland – rituella festtåg med förridare 346
Åboland – ”När gröten blivit välling är bröllopet slut” 352
Åland – fanor och flaggor 354
Makten, livet och lyckan – tro och tydor 357
Krona, krans och brudstål 359
Bröllopsfirande under 1900-talet 363

SILVER- OCH GULDBRÖLLOP 370

Silverbröllopet – en fest mitt i livet 370
Guld- och diamantbröllop i pressen 372
En fest för familjen och bygden 373

NAMNSDAGSFIRANDE 375

Topelius och Runeberg firar namnsdag 376
Herrgårdstraditioner 376
Uppsjungning och namnsdagsbord 377
Namnsdagsgubbar och andra upptåg 379
Namnsdagarna i dagspressen 380

FIRA FÖDELSEDAG 381

Äldre firande i Finland 382
Födelsedagarna i dagspressen 383
Skämtsamma hyllningar och donationer till välgörenhet 383
Barns födelsedagar 384
Barnkalasen på senare tid 386
Vuxnas födelsedagar 387
Födelsedagsgåvorna 389
Den egna dagen 390

TRADITIONER VID LIVETS SLUT 392

Förebud om död 392
På dödsbädden 394
Likkråsa, likfassna och liktvätt 394
Den dödas utstyrsel och utrustning 395
Likvaka och prydnad av sorgehuset 396
Kistor och kistläggning 398
Själaringningens regelverk 399
Begravningsdagens program 401
Likstol och likpredikan 403
Gravgrävning och stoftning 403
Gravölet – ett överdådigt matkalas eller traktering i enkelhet 404
Begravningar i staden och på herrgården 405
Sorgklädsel 407
Dödsannonsernas symbolspråk 409
Kondoleansadresser 411
Dagens begravningssed 411
Nya ceremonier 412

ANNE BERGMAN & CAROLA EKREM

ATT FORSKA I FESTSED 415

”Alla festbruk är urgamla” 415
Tidig insamling i det svenska Finland 416
Festtraditionen och samtiden 417
Från status och klass till identitet och historia 418
Livets högtider – övergångar och milstolpar 420
Hur livets fester förändrats 420
En allt rikare flora av fester 421
Varför traditioner? 422
Historia som en del av festkänslan 424

Noter 426
Litteratur 442
Bildkällor 456

Förord

I Svenska litteratursällskapets arkiv finns flera hundra samlingar som innehåller uppteckningar om årets fester och livets högtider. År 1887, två år efter att sällskapet grundades, tillsattes en kommitté för att göra upp ett konkret program för den planerade traditionsinsamlingen inom det svenska språkområdet, kustlandskapen Österbotten, Nyland, Åboland och Åland. I bokens avslutningskapitel "Att forska i festsed" ges en närmare beskrivning av den tidiga traditionsinsamlingen.

När Folkkultursarkivet grundades 1937 fortsatte insamlingsarbetet ännu mera systematiskt än tidigare, och kompletterades nu även med nya fältmetoder som bandinspelning och frågelistor utsända till allmänheten. Sedan 2016 är det Traditions- och språksamlingen vid litteratursällskapets arkiv som har hand om insamlingen.

Vi författare till denna bok har under hela vår långa tjänstgöring vid Svenska litteratursällskapets arkiv ägnat oss åt festsedsforskning – Anne Bergman med årets fester och Carola Ekrem med livets högtider. Vid ett traditionsarkiv hör festsederna till de ämnen som ständigt efterfrågas av allmänheten och medierna. För oss folklorister har det varit både angeläget och nödvändigt att kontinuerligt uppdatera arkivmaterialet och den egna kunskapen inom detta område. I arbetet har ingått registrering av det gamla traditionsmaterialet och insamling av nytt material.

Våra ämnesval har ofta styrts av kundförfrågningarna. För Anne Bergmans del har till exempel jultidens många olika fester årligen samlat flest frågor och därmed är kapitlet om årets längsta festperiod omfattande. Carola Ekrem har i sin tur bevakat nyare seder som skolfesterna och införandet av internationella högtider som alla hjärtans dag och halloween. Under årens lopp har vi i en mängd böcker och artiklar behandlat både material vi själva samlat in och äldre festmaterial.

Denna bok baserar sig främst på traditionssamlingarna i Svenska litteratursällskapets arkiv: handskriftsmaterial, bandinspelningar och frågelistor. I arkivet finns också samlade tidningsartiklar ur finlandssvenska dagstidningar från senare tider och denna samling (SLS 2345) har använts flitigt. Nationalbibliotekets digitala tidnings- och tidskriftssamlingar har gett nya perspektiv på många festseder.

Vår strävan har varit att ge en tidsmässigt, socialt och regionalt bred översikt över hur den svenskspråkiga befolkningen i Finland har firat de årligen återkommande helgerna och de fester som hör till det personliga livet. I ett översiktsverk som detta har det ändå inte varit möjligt att beakta hela den brokighet och mångfald av traditioner som förekommit både i dag och i äldre tider. Inte heller har vi kunnat beakta dagens mångkulturella fester – där väntar en viktig dokumentations- och forskningsuppgift våra yngre kolleger.

Vi vill tacka de av Svenska litteratursällskapet utsedda granskarna. Ett stort tack går till förlagsredaktörerna Nora Ervalahti, Hedvig Rask, Malin Bredbacka-Grahn och grafikern Antti Pokela som lotsat oss genom utgivningsprocessen samt till kollegerna Marika Rosenström, Janne Rentola och Monica West som hjälpt med bildarbetet.

Det känns bra att det arbete vi gjort på festsedsforskningens område nu äntligen finns samlat inom två pärmar. Måtte *Stora finlandssvenska festboken* vara till nytta och nöje för en bred traditionsintresserad allmänhet!

Anne Bergman & Carola Ekrem
Esbo, januari 2020

ÅRETS FESTDAGAR

ALMANACKAN OCH FESTÅRET

Årstiderna med sommar, höst, vinter och vår, liksom dygnet med dag och natt, är givna av naturen. Däremot är systemet med sjudagarsveckor och tolvmånadersår ett mänskligt påfund. Vi skulle lika väl ha kunnat ha något annat tideräkningssystem. Att dela in året i veckor och månader är i dag en av de mest inrotade traditioner vi har och det systemet skulle det vara mycket svårt att ändra på.

Sjudagarsveckan användes redan årtusenden före Kristi födelse av egyptier och judar medan tolvmånaderssystemet infördes med den julianska kalendern, stadfäst av Julius Caesar 46 f. Kr. Den julianska kalendern övertogs av den kristna världen och kyrkan började införa sina helgdagar i månads- och veckosystemet. Denna kalender kom till Sverige, och därmed Finland, med kristendomen och det var kyrkans skyldighet att se till att almanackans helgsystem blev känt bland folket. Detta skedde genom undervisning, kyrkogångsplikt och krav på arbetsförbud på söndagar och helger.

En något förbättrad kalender, den gregorianska, skapades 1582 under påve Gregorius VIII:s tid. I den rättade man till vissa missar i den julianska kalendern vad gällde kongruensen mellan solår och kalenderår. Hela den romersk-katolska världen övergick till den nya tideräkningen men i det protestantiska Norden skedde det först senare. Den gregorianska kalendern infördes i Sverige 1753.[1]

Före den kristna kalendern började användas i Norden fanns här ett annat tideräkningssystem, så kallade kalenderstavar. De byggde på månvarv, till skillnad från den kristna kalendern som bygger på solvarv och är uppbyggd kring ett vecko- och månadssystem. Kalenderstavar, i vilka man med tiden också började märka in de stora kristna helgerna, användes ända in på 1700-talet.[2]

ALMANACKANS HELGDAGAR

Helgdagarnas antal har växlat kraftigt under århundradenas lopp. Deras antal ökade kontinuerligt under medeltiden. I början av 1500-talet fanns det i det svenska riket drygt femtio helgdagar utöver de cirka femtio söndagarna, vilket betydde att cirka hundra dagar per år var arbetsfria, eller rättare sagt, belagda med arbetsförbud. Därmed var de flesta veckor oregelbundna med helgdagar också mitt i veckan. På en del dagar var det dock tillåtet att arbeta på eftermiddagen efter mässan.[3]

Från och med mitten av 1500-talet har helgernas antal ständigt minskats av religiösa, moraliska och ekonomiska orsaker. Kronan och kyrkan ville få bort dagar som uppfattades som katolska och begränsa dryckenskap och syndigt leverne på helgdagarna. Dessutom hindrade helgdagarna människorna från att arbeta och förtjäna, och var till förfång för jordbruket då arbeten blev ogjorda. En rätt omfattande helgminskning skedde 1571 då nästan hälften av de medeltida helgdagarna avskaffades. Deras antal, utom söndagarna, blev cirka trettio.[4] Under 1600-talets lopp fick söndagen strikta regler, med hot om böter för överträdelser.

Trots tendensen att minska helgdagarnas antal, infördes under 1600-talet på initiativ av statsmakten så kallade storböndagar. De var inte bibliska dagar men blev trots det arbetsfria. Syftet med böndagarna var att människorna genom att respektera dem skulle blidka Gud och därigenom förhindra att landet drabbades av olyckor. Den svenske historikern Göran Malmstedt har dock påpekat att det ändå är svårt att uttala sig om den religiösa

En nytillverkad finländsk kalenderstav efter ett original från 1700-talet med både runor och latinska bokstäver. De stora kristna helgerna, nyårsdagen, trettondagen, valborg och gamla valborg (13.5) har axsymboler och Marie bebådelsedag en ängel. Tjugondag Knut har en öltunna som tecken på att julen är slut. De övriga symbolerna gäller främst arbetsåret: 25.1 ska lakryssjorna i sjön, 6.4 ska timmerstockarna börja bearbetas och 18.5 börjar vårplöjningen.

övertygelsen hos de styrande. Böndagarna stod i statsmaktens tjänst. Böndagsplakaten, som lästes upp i kyrkorna på böndagarna, fungerade som statlig propaganda.[5]

Under 1700-talet fortsatte diskussionerna kring helgernas antal och innehåll och de ekonomiska aspekterna blev alltmer framträdande. Enligt adeln fick bönderna inte sitt arbete gjort på grund av de många helgdagarna som inföll under viktiga arbetsperioder. Bönderna däremot motarbetade helgdagsreduktionen in i det sista. De ville inte bli av med dagar för fester och socialt umgänge, marknader inberäknade. Dessutom betydde ju helgminskningen att arbetsdagarna blev fler.[6] Efter årtionden av åsiktsutbyten kom man 1772 fram till den så kallade helgreduktionen. Ett tjugotal av årets helgdagar togs bort eller flyttades till söndagar. Då avskaffades bland annat tredje och fjärde dag jul och påsk, gångdagarna, skärtorsdagen och Marie besökelsedag, medan kyndelsmässodagen, Mikaelidagen och allhelgonadagen skulle infalla på närmaste söndag. Därmed återstod endast tio helgdagar som kunde infalla på en vardag. Även böndagarna flyttades från fredagar till lördagar.[7]

Helgdagsreduktionen innebar en genomgripande samhällsförändring. Enligt Malmstedt betydde helgdagsreduktionen att Sverige övergick från ett medeltida år till ett modernt år. Medan det medeltida året var oregelbundet med olika slags helgdagar mitt i så gott som alla veckor kan det moderna året betraktas som en struktur som var anpassad till en urban livsstil, med likartade arbetsveckor bestående av sex arbetsdagar plus söndag.

När helgerna mitt i veckan avskaffades betonades i stället sabbatens helighet, vilket i sin tur gjorde att året delades upp i arbetstid och arbetsfri tid, som var strikt åtskilda från varandra. Folkfester, marknader och nöjen skulle i detta tankesystem inte få förekomma på söndagar och helgdagar. Övergången till ett modernt år kan utifrån detta perspektiv ses som att en agrar livsföring fick ge vika till förmån för en urban livsstil.[8]

Sedan dess har de lediga helgdagarnas antal fortsättningsvis reducerats och helger har flyttats till lördagar och söndagar. Den senaste helgminskning i Finland skedde 1973, då pingstens ena helgdag avskaffades. Samtidigt flyttades Kristi himmelsfärdsdag och trettondagen till följande lördag. Det var de ekonomiska aspekterna som stod i förgrunden – man skulle arbeta mera. Kyrkan, med ärkebiskop John Vikström i spetsen, motarbetade kraftigt ändringen och fick slutligen sin vilja igenom. År 1992 återfördes Kristi himmelsfärdsdag och trettondagen till sina tidigare platser i almanackan. Man fick då två arbetsfria dagar som kan infalla under arbetsveckan.[9]

Icke kyrkliga minnes- och högtidsdagar i den officiella almanackan samt flaggdagar i Finland 2019

Flaggdagarna med fet stil

- 27.1 Minnesdagen för förintelsens offer (infördes i almanackan 2003)
- **5.2 Runebergsdagen** (infördes 1952 som flaggdag)
- **6.2 Samiska nationaldagen** (infördes 2004, regional flaggdag)
- 14.2 Alla hjärtans dag (infördes 1987)
- **28.2 Kalevaladagen, den finska kulturens dag** (infördes 1952 som flaggdag)
- 8.3 Internationella kvinnodagen (infördes 1994)
- **19.3 Minna Canth-dagen, jämställdhetsdagen** (infördes 2007 som flaggdag)
- **30.3 Dagen för högtidlighållande av Ålands demilitarisering och neutralisering** (regional flaggdag)
- 8.4 Romernas nationaldag (infördes 2014)
- **9.4 Mikael Agricola-dagen, finska språkets dag** (infördes 1960, flaggdag 1980)
- **27.4 Nationella veterandagen** (infördes 1988 som flaggdag)
- **Sista söndagen i april. Ålands flaggas dag** (regional flaggdag)
- **1.5 Första maj, det finländska arbetets dag** (flaggdag 1978)
- **9.5 Europadagen** (infördes 2002, flaggdag 2011)
- **Andra söndagen i maj. Mors dag** (flaggdag 1947, infördes 1950)
- **12.5 Snellmansdagen, finskhetens dag** (infördes 1952 som flaggdag)
- **Tredje söndagen i maj. De stupades dag** (infördes 1946 som flaggdag, sedan 1994 inte längre flaggning på halvstång, utan normal flaggning)
- **4.6 Dagen för försvarets fanfest** (infördes 1950, flaggdag 1978)
- 5.6 Världsmiljödagen (infördes 2002)
- **9.6 Ålands självstyrelsedag** (regional flaggdag)
- **Lördagen mellan den 20 och den 26 juni. Midsommardagen**, (sedan 1927 Finlands flaggas dag, flaggdag sedan 1927)
- **6.7 Eino Leino-dagen, diktens och sommarens dag** (infördes 1998 som flaggdag)
- 27.7 Sjusovardagen (funnits i almanackorna i Finland sedan 1700-talet)
- Sista lördagen i augusti. Finska naturens dag (infördes 2019, officiell dag från 2020)
- 5.9 Företagardagen (infördes 2010)
- **10.10 Alexis Kivi-dagen, den finska litteraturens dag** (infördes 1952 som flaggdag)
- **24.10 FN-dagen** (infördes 1968, flaggdag 1987)
- **6.11 Svenska dagen, Gustav Adolfsdagen** (infördes 1979 som flaggdag)
- **Andra söndagen i november. Fars dag** (infördes 1987 som flaggdag)
- **20.11 Barnkonventionens dag** (infördes 2002, flaggning rekommenderats sedan 2013, flaggdag från 2020)
- **6.12 Självständighetsdagen** (infördes 1934 som flaggdag)
- **8.12 Sibeliusdagen, den finska musikens dag** (infördes 2011 som flaggdag)

ICKEKYRKLIGA FRIDAGAR

När Finland blev självständigt 1917 fanns det bara kyrkliga helgdagar i den officiella almanackan. De profana märkesdagarna av fosterländsk karaktär hör således till självständighetstiden. Den första som infördes i kalendern var självständighetsdagen 1934, och 1952 infördes Runebergsdagen, Snellmansdagen och Kalevaladagen (med Elias Lönnrot som centralgestalt). Det betyder inte att de var nya som festdagar; dessa dagar hade firats stort redan på 1800-talet. Andra märkesdagar är resultat av medveten lansering. På statens och försvarsmaktens initiativ infördes de stupades dag 1940 och dagen för försvarets fanfest 1950.

Det är Helsingfors universitet som via Almanacksbyrån beslutar om vilka dagar som tas med i den officiella kalendern och vilka dagar som är flaggdagar. Från och med 1970-talet har man försökt tona ner personfixeringen genom att ge persondagarna mera allmängiltiga tillägg. År 1978 fick Snellmansdagen tillägget ”finskhetens dag” och Alexis Kivi-dagen ”den finska litteraturens dag”. Mikael Agricola-dagen fick 1996 tillägget ”finska språkets dag”.

Flaggdagarnas och märkesdagarnas antal i almanackan ökar ständigt. I den officiella kalendern finns i dag drygt trettio dagar med profan beteckning. Vem som helst kan föreslå att en dag ska införas i kalendern. Under årens lopp har kommittéer, medborgargrupper, privatpersoner och myndigheter fört fram händelser eller personer som

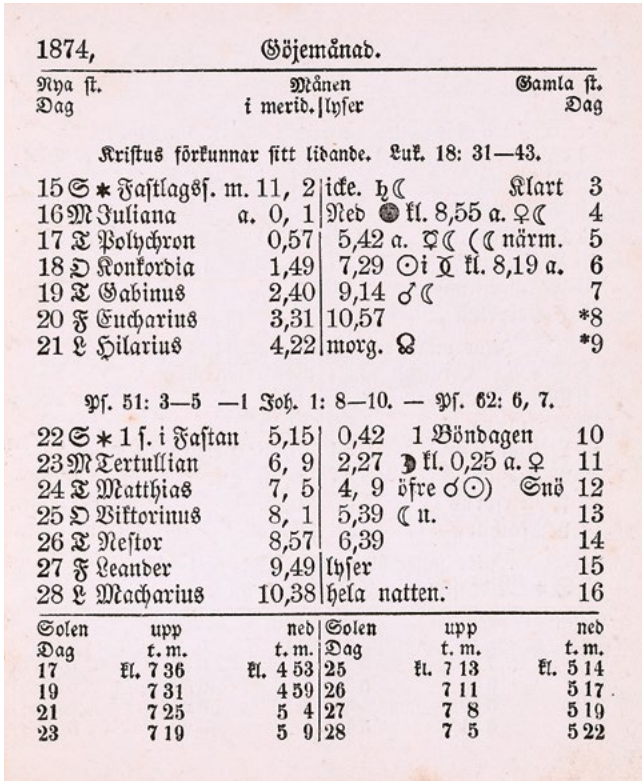

1874, Göjemånad.

Nya st. Dag	Månen i merid.	lyfter	Gamla st. Dag
	Kristus förkunnar sitt lidande. Luk. 18: 31—43.		
15 S ✱ Fastlagsf. m.	11, 2	icke. ☿☾	Klart 3
16 M Juliana a.	0, 1	Ned ● kl. 8,55 a. ♀☾	4
17 T Polychron	0,57	5,42 a. ☽☾ (☾ närm.	5
18 O Konkordia	1,49	7,29 ☉i ♉ kl. 8,19 a.	6
19 T Gabinus	2,40	9,14 ♂☾	7
20 F Eucharius	3,31	10,57	*8
21 L Hilarius	4,22	morg. ☌	*9
	Ps. 51: 3—5 —1 Joh. 1: 8—10. — Ps. 62: 6, 7.		
22 S ✱ 1 f. i Fastan	5,15	0,42 1 Böndagen	10
23 M Tertullian	6, 9	2,27 ☽ kl. 0,25 a. ♀	11
24 T Matthias	7, 5	4, 9 öfre ☌☉) Snö	12
25 O Viktorinus	8, 1	5,39 ☾ n.	13
26 T Nestor	8,57	6,39	14
27 F Leander	9,49	lyfter	15
28 L Macharius	10,38	hela natten.	16

Solen Dag	upp t. m.	ned t. m.	Solen Dag	upp t. m.	ned t. m.
17	kl. 7 36	kl. 4 53	25	kl. 7 13	kl. 5 14
19	7 31	4 59	26	7 11	5 17
21	7 25	5 4	27	7 8	5 19
23	7 19	5 9	28	7 5	5 22

Senare delen av februari i en finländsk almanacka från 1874. Namnlängderna hade då ännu inte moderniserats och de flesta namnen användes inte som dopnamn, såsom Polychron, Eucharius och Terfullian. Till höger finns stjärntecknen som i folklig tradition tolkades som väderleksförutsägelser.

man vill hedra genom att skapa en egen dag i almanackan. På detta sätt har Mikael Agricola-dagen, nationella veterandagen, barnkonventionens dag (en Unicef-dag), FN-dagen, Eino Leino-dagen, Sibeliusdagen och romernas nationaldag införts. Minna Canth-dagen, med tillägget ”jämställdhetsdagen”, infördes på Inrikesministeriets initiativ.

Under de senaste tjugo åren har trenden varit att de nya märkesdagar som införs i den finländska kalendern inte uteslutande ska ta fasta på det egna landets kultur och historia, utan de ska anknyta till internationell solidaritet och omsorg om världen. Förutom de ovan nämnda barnkonventionens dag och FN-dagen infördes världsmiljödagen och Europadagen 2002. Minnesdagen för förintelsens offer, som redan fanns i många europeiska länders kalendrar, infördes i Finland 2003. Skottdagen flyttades år 2000 från den 24 februari till den 29 februari, även det en anpassning till EU. I den officiella kalendern finns dessutom tre dagar som hänför sig till Åland samt samiska nationaldagen och romernas nationaldag.

Alla märkesdagar som tas med i den officiella kalendern har inte myndigheterna eller någon person eller grupp tagit initiativ till. Om en dag etableras som festdag och börjar uppmärksammas av allmänheten, det vill säga blir en del av landets kultur- och folktradition, kan den införas i kalendern. Dessa dagar är i allmänhet de populäraste. Till denna kategori hör mors dag, fars dag, svenska dagen, internationella kvinnodagen och alla hjärtans dag.

De flesta av fridagarna i vår nuvarande kalender är kyrkliga helger men det finns också tre dagar som är fridagar utan att vara kyrkliga: nyårsdagen, självständighetsdagen och första maj. De lediga helgdagarnas antal är i dag mycket mindre än tidigare, men det betyder inte att arbetstiden automatiskt är längre. Den lagstadgade arbetstiden har kontinuerligt förkortats under senare delen av 1900-talet. En stor reform var också att femdagarsveckan infördes successivt från slutet av 1960-talet.

Intressegrupper uppmärksammar ytterligare ett stort antal särskilda dagar, som inte finns med i den officiella kalendern. De flesta av dessa firas också i andra länder. Det gäller dagar som köp inget-dagen, flyktingdagen, den rökfria dagen, Hiroshimadagen, hungerdagen, bokens och rosens dag, den bilfria dagen och så vidare.[10]

ALMANACKANS HISTORIA I KORTHET

Den första finländska almanackan ingick i Mikael Agricolas finskspråkiga bönbok *Rucouskiria* från 1544. I den fanns de kyrkliga helgerna inklusive helgonens namn utmärkta på helgon- och festdagarna. De övriga dagarna saknade namn.

År 1540 utkom den första svenskspråkiga almanackan. Också i den saknades en profan namnlängd. Den första almanackan på svenska som var avsedd för förhållandena i Finland utkom 1608. Den första finskspråkiga almanackan utkom 1705.

Almanackorna utökades under 1700-talet med bibliska namn för de dagar som inte hade helgonnamn.

Vid sidan av almanackan användes Bondepraktikan eller *En liten bok som kallas bonde-praktika eller wäderbok innehållandes några sköna reglor, huruledes man skall känna och lära årsens lopp, alltid warandes, år ifrån år*. Den var en evighetskalender, skriven på vers, som innehöll både astrometeorologi och praktiska råd. Bondepraktikan utkom ursprungligen på tyska 1508 och översattes 1662 till svenska utifrån den danska översättningen.

Almanackan blev en folkbok under 1800-talet i och med att läskunnigheten ökade och priset på böcker sjönk. Almanackorna innehöll mycket mera än bara kalenderlängder, bland annat astrometeorologi, det vill säga hur man uttydde stjärnorna och planeterna, liksom många praktiska råd om till exempel medicin och jordbruk, tillsammans med förutsägelser om olyckor och sjukdom.

1800-talets almanackor innehöll förutom helgonnamn även gamla bibliska namn som inte användes som dopnamn (till exempel Helidororus, Hyrinus, Enogentia, Kunigunda, Aristarkus, Blasius, Gallus och Aninan) samt en del nytillkomna namn för att hedra den ryska kejsarfamiljen.

År 1908 reviderades den finländska almanackans namnlängd i grunden och kompletterades med nya namn. År 1929 slopades den gemensamma namnlängden och de två språkgrupperna i Finland fick egna namnsdagskalendrar. Samtidigt ersattes urmodiga namn av tidsenliga. Därefter har almanackan kontinuerligt uppdaterats och moderniserats. De gamla helgonnamnen finns dock kvar på sina ursprungliga platser, men i modern namnform, till exempel Erik den 18 maj (utökat med Eirik, Jerker och Erika) och Olof den 29 juli (utökat med Olav, Ola, Ole och Olle).

I Finland utges vid sidan av en finskspråkig och en svenskspråkig kalender också en ortodox kalender med en egen namnlängd och med de ortodoxa helgerna och fasteperioderna utsatta.[11]

JULPERIODEN

MODERNITETERNAS OCH TRADITIONERNAS TID

HUR JULEN BLEV JUL

Julen som firas till minne av Kristi födelse kom till Norden med kristendomen. Några säkra uppgifter om hur den nya festen gestaltade sig i inledningsskedet och hur sammanslagningen mellan det gamla och det nya gick till finns inte.

Det var kyrkans uppgift att lära ut vilka dagar som var helgdagar, och det gjorde man genom att föreskriva både kyrkogångsplikt och arbetsförbud. För jultidens del började man också under 1200-talet utlysa julfrid, eller julfred som man nuförtiden vanligtvis säger. Julfriden var inte en kyrklig ritual utan ett myndighetsbeslut. Julfridens ursprungliga syfte var att garantera ett visst mått av trygghet under julperioden, utifrån tanken att den strängare straffskalan skulle avskräcka brottslingar.[1]

Det som tidigt började prägla julperioden var fattigdomsproblematiken, det vill säga de medellösas rätt att be om hjälp och kyrkans beslut kring fattigvård. Julen med sitt glada budskap skulle vara en helg som utmärktes av givmildhet. Jultiggeriet blev genast från början en mycket viktig del av fattigvården. Det var de bättre lottades skyldighet att inom rimliga gränser understöda jultiggarna.

Skolgossarna hade laglig rätt att tigga mellan skolterminerna, det vill säga vid jultiden och midsommartiden, medan medellösa personer kunde få så kallade tiggarpass och därmed bli lagliga tiggare. Fattighjälpen och tiggeriet var starkt reglerade med olika stadgor och föreskrifter, men jultiggeriet fanns med som ett element under julperioden in på 1900-talet.[2]

Gustav Vasa införde lutherdomen i Sverige i början av 1500-talet. Med lutherdomen förnyades kyrkan och gudstjänstlivet, men det är oklart i hur hög grad reformerna påverkade julfirandet vid den tiden. På längre sikt lades med lutherdomen dock grunden för den nordiska julen. Medan katolicismen betonade det officiella firandet av helgerna överlag, var det Luthers tanke att göra just julen till en hemmets och familjens högtid. Det skulle ändå ta flera hundra år innan det familjecentrerade julfirandet tog form, men det står klart att det är de lutherska idéerna som är grunden för vårt sätt att fira jul.[3]

JUL UTAN JULAFTON

Från 1600-talet börjar det finnas lite mera uppgifter om hur den stora allmänheten firade jul, huvudsakligen i de många förmaningar, förbud och förhållningsregler som myndigheterna utfärdade för julhelgen. Både kyrkliga och världsliga myndigheter klagade ständigt på att helgerna användes till nöjen, fester och krogbesök, och att det ordnades marknader på helgdagarna. Julhelgen verkar ha varit allt annat än stillsam och andlig.[4]

Julen var en lång festperiod som började antingen på Tomasdagen, på juldagen, på julannandag eller eventuellt redan kring luciadagen. Det var en tid av liv och rörelse där fest, umgänge, upptåg, nöjen, utklädsel och kringvandring, tillsammans med kyrkobesök, spelade en viktig roll. Julen firades på gator och torg och i byarna stod dörrarna öppna för alla slag av besökare. Tiggarna var ett synligt inslag. Skolgossarna hade redan från början tagit sången till sin hjälp på sina djäknevandringar, och andra fattiga följde deras exempel. Julperioden blev alltmer högljudd och bullersam.[5]

Inte heller inom de högre stånden kände man före 1800-talet till någon julafton, utan också här var hela julperioden en tid för socialt umgänge. Kommendörkaptenen Carl Tersmeden, verksam på Sveaborg och bosatt på Alberga gård i Esbo, skrev i sin dagbok om julen 1762: ”Julhelgen passerades efter vanligheten med kalaser och dans. Fjärde dagen hos oss 38 personer, ganska gladt och muntert till kl. 7 söndags morgon, och Nyårsafton hos Boijens i staden, där vi kl. 4 om morgonen skiljdes åt och önskade hvarandra ett Godt nytt år. Vi bevistade högmässan och foro eftermiddagen hem.”[6]

I julperioden ingick således också nyårsfirandet. Julen var vid den här tiden en festperiod på två–tre veckor utan någon egentlig höjdpunkt eller huvudkväll. Från julaftonen till långt in i januari besökte herrgårds- och prästgårdsfolket varandra enligt ett på förhand överenskommet schema. Man umgicks, roade sig, förströdde sig vid spelborden, dansade och festade och åt stora middagar den dag då det bäst lämpade sig.

De många högreståndskalasen och -festerna ledde till att man måste hitta på extra under-

Man skulle kunna tro att detta är en julaftonsbild, men det är nyåret 1915 hos familjen Holmström i Åbo. Nyåret var vid den här tiden en integrerad del av julperioden. Ett fotografi av familjen framför julgranen blev en bekräftelse på hemmets lycka och på släkt- och familjesammanhållningen.

hållning och surpriser för att orka med dem alla. Utmärkande för festligheterna under julperioden var att man överraskade varandra med skämtpresenter, försedda med kryptiska och roliga verser. För att göra det extra roligt gick överlämnandet till så att tjänstefolket plötsligt bankade och förde oljud bakom de stängda salongsdörrarna och kastade in skämtklapparna till middagsgästernas förvåning och förlustelse. Sådana presenter gavs bara inom den egna kretsen. Under julperioden fick kringvandrande fattiga mat och pengar, medan de anställda kunde få nyttoföremål. Gåvorna åt de underlydande var däremot ett tecken på uppskattning. De överlämnades högtidligt och var således inte skämt.

EN NY JUL TAR FORM

Medan den kollektiva rummeljulen fortsatte bland de lägre samhällsskikten, började ett nytt sätt att fira jul ta form bland de högre stånden i början av 1800-talet. Luthers tankar om julen som en hemmets fest hade under 1700-talet fått fotfäste i det protestantiska Tyskland, men idén om att fira just julaftonen fanns också i andra delar av Tyskland. Det berodde på att julaftonen blev en icke kyrklig manifestation av och för den nya moderna familjekonstruktionen, den borgerliga familjen, en sluten och patriarkalisk familjestruktur med modern i hemmets centrum. Julaftonen blev en fest som föräldrarna ordnade uttryckligen för sin familj, och som firades för att markera familjesammanhållningen via bland annat gåvor och sånger man sjöng tillsammans. I centrum på julaftonen stod den stora överraskningen för barnen, den smyckade julgranen och julklapparna som delades ut av fadern, familjens försörjare. Det blev just denna ”tyska” julafton, som var en manifestation av borgerlighetens familjeideal, som slog rot i Skandinavien. I många andra europeiska länder anpassades julfirandet till de rådande förhållandena och det uppstod ingen storstilad julafton.[7]

Finland blev 1809 ett storfurstendöme under Ryssland och kultur- och umgängeslivet blev starkt påverkat av impulser från Ryssland. Importen av utländska varor till Finland ökade och man var öppen för nymodigheter. Eftersom Ryssland var ortodoxt kom influenserna och rekvisitan för det nya julfirandet ändå huvudsakligen från det protestantiska Tyskland. Borgerskapet i kuststäderna tog helhjärtat till sig den nya julen. Också i Finland behövdes traditioner som betonade borgerliga familjeideal. Julaftonen blev därför också här en ny festkväll under julperioden, där familjen (och i viss mån också släkten) stod i centrum.[8] Samtidigt var det en storståtlig inledning till julperioden. Julaftonen blev från början det mest prestigefyllda festtillfället under jultiden och blev i den meningen en statusfest.

Det mest synliga bland allt det nya var julgranen, en modeprydnad vars uppgift var att slå alla med häpnad med sin glans av glitter, ljus, godsaker och presenter på grenarna. Som det redan framkommit hade man också tidigare delat ut överraskningspresenter, men det moderna och spännande – som man lade ner mycket möda och pengar på – var att man skulle ge ”riktiga” julklappar till dem som man var tillsammans med på julaftonen. Det kunde vara småsaker som böcker, pennor eller tobak. Ett annat nytt inslag var att en utklädd figur, en bock, skulle underhålla speciellt barnen på julaftonen. Den hoppande, skuttande och underhållande bocken kopplades dock ganska snart ihop med de nymodiga julklapparna och underhållaren började fungera som julklappsutdelare.

Denna nya societetsjul etablerades tidigast bland högreståndsfamiljerna i Helsingfors, där julaftonen på 1830-talet var en på förhand förberedd och väl regisserad helhet med programnummer, överraskningar och presenter. Julen var en status-

fest och det fick synas. Det tog dock tid innan det här sättet att fira spred sig till småstäderna. Det framgår av Zacharias Topelius dagböcker, där han beskriver julen i Nykarleby på 1830-talet. Julaftonen var ganska oplanerad och ännu inte en familje- eller släktfest även om man hade tagit till sig den nya julrekvisitan med gran och ”riktiga” julklappar. Topelius var inte hemma och vistades inte heller enbart på ett ställe en enda julaftonskväll under 1830-talet. Han visste var han skulle äta supé men för övrigt färdades han från hus till hus, beundrade julklappar och skrattade åt julklappsverser. Det var umgänget, skämten och uppsluppenheten som var julens väsen.[9]

Trots att julaftonen blev en stor festkväll upphörde inte det intensiva umgänget veckorna därefter. I städerna var det fester eller danstillställningar på klubbar, eller så umgicks man och lekte sällskapslekar i privathem. Vid dessa tillfällen, speciellt på nyårsaftonen, utdelades eventuellt några mindre, ofta skämtsamma, gåvor. Nyårsvisiterna på nyårsdagen var däremot årligen återkommande.

LYX, STATUS, KOMMERSIALISM OCH VÄLGÖRENHET

Från 1840-talet kommer ett nytt ord med i redogörelserna för julen: julbrådska. Ett förvisso passande ord eftersom borgerskapets jul under 1800-talets lopp blev alltmer påkostad, pompös och skrytsam. Den kommersiella världen var inte sen med att späda på med allt fint, glittrigt och gott som kunde höra till julfesten. Nostalgi, lantlighet och enkelhet hörde definitivt inte till den julen. Vid jul ville man pröva på det nyaste, dyraste, lyxigaste, godaste och mest glittrande. Julen var gåvornas, den överdådiga trakteringens och överraskningarnas fest.[10]

Den kommersiella och statusmässiga julens motpol aktualiserades dock i kapp med att julen blev elegantare. De fattiga fanns överallt och fattigdomsproblemet måste få en lösning. Vid sidan av tiggeriet och de privata, direkta gåvorna åt hjälpbehövande, kom från 1840-talet en ny form av fattigvård, som kulminerade under julperioden: den organiserade välgörenheten. Julgubben och tomtarna liksom också julgranen blev, vid sidan av deras funktioner i familjejulen i högreståndskretsar, också ett element i berättelserna om glädjen att få hjälpa människor i nöd.

Från mitten av 1800-talet till seklets slut sker inga grundläggande förändringar i högreståndsjulen, annat än att den blev större och skrytsammare och alltmer kommersiell. Julklapparna blev finare och julmaten i herrskapsköken en uppvisning i de senaste trenderna. Även illuminationerna, som länge hört till de högre ståndens festtraditioner, var storståtliga. En förändring är däremot att barnen sätts i centrum. Religionen och kyrkan fanns med som en naturlig del av julfirandet, men den religiösa och den världsliga julen upplevdes inte som varandras motsatser. Däremot blev välgörenheten en allt viktigare del både i berättelserna om julen och i det praktiska handlandet.

I och med de nya traditionerna i julfirandet under 1800-talet förändrades synen på när julperioden inleddes. Adventsfirandet med Hosiannasången vid gudstjänsten på första advent blev ett evenemang och lillajulsfirandet började ta form. Detta, tillsammans med alla de förberedelser som måste göras för den storstilade julaftonen, gjorde att också december började räknas till julperioden. Det i sin tur ledde till att julfester på studentnationer, gillen, de många nygrundade föreningarna, liksom de många moderna välgörenhetsjulfesterna, allt oftare förlades till tiden före julaftonen. Julen fick en ny rytm. December blev en upptrappningstid mot julaftonen, men fortsättningsvis sträckte sig festperioden långt in i januari. Den nya julaftonen med dess nymodiga

ingredienser både underordnades, inordnades i, förstärkte och förtydligade den nya borgerliga familjekonstruktionen, där mannen och hustrun hade helt olika roller. Det var hos oss, precis som i Tyskland, fadern som patriarkaliskt delade ut julklapparna, medan kvinnans stolthet låg i julförberedelserna och i förmågan att skapa julaftonens yttre ramar med pynt och mat.[11]

DEN NYA JULEN FLYTTAR IN I BONDSTUGORNA

Det var oftast via festtraditionerna som högreståndskulturen spreds till lägre samhällsskikt. Det var dock inte julen och dess traditioner som först kopierades utan i stället var det bröllopen man försökte göra ståndsmässiga. Bröllopen hade bland de mera välbärgade bönderna redan vid mitten av 1800-talet blivit stora fester med många efterapningar och omformningar av högreståndssederna: processioner, äreportar, dukning med porslin och uppasserskor.

Vid mitten av 1800-talet började också julfirandet förändras på landsbygden, först bland de mera välbärgade bönderna, och mot slutet av 1800-talet på mindre bondgårdar och bland övrig landsbygdsbefolkning. Det var folkskollärare, prästgårdsfolk, skeppsredare, ämbetsmän och annat "fint folk" i den egna närmiljön som influerade, men framför allt var det de stora bondbröllopen och också i viss mån begravningar och läsförhör med liknande feststruktur som stod som förebild för den nya julaftonen. Julaftonen blev under senare delen av 1800-talet bland bondebefolkningen en fin och förnäm motpol till den folkliga "rummeljulen" med utklädda upptågsmakare. Den nya julaftonen började stå för klassmedvetenhet, ekonomiskt välstånd och modernitet.

Stugan städades upp och fick nya trasmattor. Taket kunde prydas med en "julhimmel", ett dekorerat eller grant tyg som vid bröllopen, eller av takkronor av trä eller halm, med kristallkronan i prästgårdssalen eller kyrkornas takkronor som förebild och modell. Dukning och servering på julaftonen blev av bröllopsklass, det vill säga det gällde att ordna allt så ståndsmässigt som det bara var möjligt. Alla som bodde i hushållet, inklusive pigor, drängar och inhysingar, fick uppleva denna värdiga festkväll, som präglades av högtidlighet och "fint" uppförande. Man läste ur postillan vilket gav en känsla av prästerlig glans, man drack rituella supar som vid bröllop, man var nybadad och festklädd. Det var inte meningen att julaftonen skulle vara en rolig kväll, men däremot gav den en känsla av förfining och elegans.

Under julhelgen fortsatte man visserligen att äta den folkliga festmaten, som feta soppor kokade med hela fårhuvuden och grisfötter, men

Eftersom mycket arbete utfördes inne i stugan under vintern fanns det ingen orsak att lägga speciellt stor vikt vid prydnader och inredning. Julperioden innebar dock en markant förändring då stugan städades och pryddes som en festarena. Kläder på tork, spinning, lappning av nät och vävning i Sörstu i Hellsö på Kökar 1910.

till själva julaftonen började allt fler, speciellt i södra Finland, tillreda mat ur den främmande och exklusiva bröllopsmenyn: sillsallad, lådor, kokt fisk med sås, kött stekt i ugn, risgrynsgröt, bakelser och pepparkakor. Det var ingen som försökte skapa "gammaldags stämning" genom att ta fram omoderna föremål. De högt värderade kopparföremålen, som signalerade välstånd, blankades upp och sattes att skina på hyllan. Vid julen försökte man förverkliga drömmar om rikedom, anseende och modernitet.

Även borgerskapets rekvisita, julgranen, julklapparna och illuminationstraditionerna, spreds till landsbygden. Julklappsproceduren omvandlades i den folkliga kulturen till ett raffinerat system med inkastning av julklappar som ett "signalsystem", det vill säga huvudsaken med julklapparna var det budskap de förmedlade. Den stora julgranen, med prydnader och ljus, var också den i början en statussymbol. Men framför allt var det julilluminationerna och julottefärden med prydda hästar på julmorgonen som blev en maktmanifestation med de mest välbärgade bönderna i huvudrollen.

Vit duk, julkrona i taket, höga ljusstakar, julhög av bröd, ett rökt fårlår, öl och brännvin, allt prydligt framsatt. Man ser gärna detta upplägg som något gammalt och statiskt men ett dylikt julbord var vid slutet av 1800-talet en modernitet och en efterapning av herrskapstraditioner. Rekonstruktion från 1914 av ett uppdukat julbord i Sondby på Vessölandet utanför Borgå.

På samma sätt som julaftonen blev ytterligare en festkväll under julperioden och en del av borgerskapets traditioner, ersatte eller trängde den nya julaftonen inte heller på landsbygden ut den äldre folkliga "rummeljulen". Från annandagen var de gamla jultraditionerna igång med utklädda tiggare och upptågsmakare som bjöd på underhållning, brännvinsdrickande gubbar som drog från hus till hus, värdinnor som villigt dukade fram traktering och danslystna ungdomar som ordnade nöjen. Till den kollektiva gemenskapen hörde både maktdemonstrationer och hedersbetygelser. Julaftonen var helt enkelt bara ett tillägg, ytterligare en dimension av julfirandet.

När man i folklig miljö började fira julaftonen innebar det en genomgripande förändring i synen på julen i den meningen att statustänkandet blev en del av julfirandet. Det innebar också att de som inte hade det så väl ställt och inte hade någon status att visa upp, inte tog till sig den nya julaftonen. Julen firades således i slutet av 1800-talet på synnerligen varierande sätt bland vanligt folk, både på landsbygden och i städerna. Det var klass, status, kulturtradition, boningsort och ekonomi som bestämde hur julen såg ut.

JULSTÄMNING OCH JULKÄNSLA

Kring sekelskiftet 1900 får vi två ord som allt oftare börjar användas i beskrivningarna av julen: julstämning och julkänsla. Så här skrev man till exempel i tidskriften *Lördagen* 1909: "Jul. Förunderliga lilla ord. Endast tre små bokstavstyper och ändå mäktigt att framkalla en sådan här av skif-

tande stämningar, känslor och tankar! [...] Man blir vekare, blidare om hjärtat då denna lilla trollformel kommer fram. Det blir som en flod av ljus, ett ljud av klockor, ett skimmer av soliga leenden, ett eko av klingande skratt droge genom vår själ".[12]

Den organiserade välgörenheten hade vid denna tid pågått i närmare hundra år, och samhällsklyftorna hade blivit alltmer påtagliga och medvetenheten om dem allt större. Många inom borgerskapet tyckte att ett överdrivet slöseri var omoraliskt. Redan vid mitten av 1800-talet hade man reagerat mot ett överdrivet julklappsköpande och under nödåret 1868 räknade ansvarskännande personer ut hur många fattiga man skulle ha kunnat hjälpa om man använt julgranarnas ljus till välgörenhet i stället för att bara bränna upp dem. På 1910-talet var det redan en "jultradition" i många borgarfamiljer att dra ner på julklapparna. I många hem kom man överens om att inte ge en massa onödiga saker till varandra.[13]

Denna nya hållning till julen gjorde att en romantisering av julen satte in. Det är den lugna julen på landet, eller egentligen den kristna julen, som blir julens ideal. Julen får en färg – den blir gul. Det är glorian runt Jesusbarnets huvud och Betlehemsstjärnan som ger julen dess färg, men framför allt är det ljusen och den upplysta kyrkan som blir symboler för julen. Jultidningarnas pärmar fylls av bilder med människor som med häst och släde och facklor i händerna kör upp längs kyrkbacken till den upplysta, strålande kyrkan.[14] Godheten mot de utarmade blir också en del av detta. Julstämning, men framför allt uttryck som "den äkta julkänslan", börjar likställas med glädjen att kunna dela med sig av sitt överflöd till andra.

Ordet julstämning finns belagt från 1860-talet och betydde då närmast att komma i feststämning via alla trevliga julbestyr. Under 1890-talet fick dock ordet en klang av högtidlighet och allvar, ofta kopplat till kyrklighet och till julljus. Den gula

Kring sekelskiftet 1900 ställdes den kristna julen framom de statusmässiga jultraditionerna. Den upplysta kyrkan blev ett av de vanligaste julmotiven. På tidningsomslaget åker man med klingande bjällror till Esbo domkyrka.

färgen och betraktelserna om den "äkta" julkänslan och julstämningen lägger grunden till den tudelning av julen som vi i dag känner att den har, men som den inte hade tidigare. Jultraditionerna delades upp i profana och kyrkliga.

EN JUL FÖR KÄRNFAMILJEN

Kring tiden för Finlands självständighet genomgick samhället många förändringar. Ståndssam-

hället hade upplösts, alla skulle få gå i skola, löne-arbetarna började ställa krav på bättre villkor och medelklassen blev större. Människor från olika samhällsskikt befann sig plötsligt i samma arbetslag. Folkskolan och folkbildningen, med folkhögskolor och bibliotek, hade som mål att minska klasskillnaderna genom att föra ut kunskap till alla. Föreningsväsendet kom igång, ungdomsföreningar grundades och martharörelsen blev en folkrörelse. Äktenskap över klassgränserna blev vanligare och skillnader i levnadsvillkor minskade. Den nya, stora medelklassen och tjänstemannaklassen blev normgivande och samhällets minsta enhet blev kärnfamiljen. Det var borgerskapets värderingar och livsstil som de breda lagren skulle bli delaktiga av i fråga om mat, boende, hygien, uppförande, nöjen och umgänge. Den nya medelklassen förde den borgerliga kulturen vidare.

Med tiden behövde julen ett nytt innehåll. Den nostalgiska, lugna, kristna ”gula” julen fick från början av 1900-talet ett allt större utrymme i julberättelserna, på bekostnad av statusjulen. Då behövde också familjejulen nya traditioner som den kunde fyllas ut med, traditioner som skulle strukturera upp julen och som man kunde samlas kring; det behövdes ceremonier som stärkte familjens och släktens sammanhållning samt berättelser och julsånger om julens väsen. De övre samhällsskikten och den kommersiella världen bidrog till detta. Julafton blev en sinnebild för det nya samhället, den lyckliga kärnfamiljen som via utbildning och arbete hade skapat sig ett gott liv.

Det var husmodern som blev julregissören i stadshemmet. Det var hennes uppgift att se till att julen ärades och hedrades och inte förvandlas till något oundvikligt ont då man ”måste umgås med odrägliga släktingar”, eller att julen bara blev ”ökade utgifter och barnsligt pjoller” som en skribent uttryckte det i *Wiborgs Nyheter* 1903.[15] Detta var dock ett budskap som den stora allmänheten ännu inte kände igen sig i, utan före krigen på 1940-talet berörde dessa tankegångar främst den övre medelklassen och i någon mån välbärgade bönder på landsbygden.

DEN GAMLA GODA TIDEN

På 1930-talet hade julafton och julen som en familjefest etablerat sig särskilt i städerna och bland medelklassen. Granen var den viktigaste julsymbolen, och julklapparna och julmiddagen var julaftonens huvudnummer. Men berättelserna och bilderna av den lugna landsortsjulen började nu sätta sin prägel också på det konkreta förverkligandet av julen. Särskilt martharörelsen förde fram en ny idealjul som tog avstånd från stress och spring i butiker. Kvinnoorganisationerna överlag höjde röster mot överdådigt frosseri och onödig konsumtion. Husmödrarna skulle inte stressa ihjäl sig med julmaten och ordnandet, utan de borde göra det lite enklare. Det var viktigt med julklappar, men man behövde inte ha allt. Marthorna förespråkade julprydnader av halm och upplyste om hur de skulle tillverkas. Framför allt betonade de att vi inte skulle glömma varför vi firar jul.

När tidningen *Hufvudstadsbladet* inför julen 1928 frågade tre kvinnosakskvinnor, Bertha Tabelle, Aili Wessberg och Nanny Westerlund-Serlachius om deras syn på julfirandet och julmaten, lyste de nya idéerna klart igenom. Här betonades anspråkslöshet och flärdfrihet och de var alla mycket samstämmiga och hade bestämda åsikter beträffande julens detaljer.

En krona med klockor och granna band hängande från lampan ansågs vackert ovanför bordet och ett gammaldags grenljus gav vacker stämning. Bronskandelabrar och annan salongsprydnad skulle dock hållas borta från julbordet, de kunde eventuellt placeras på ett sidobord. Enligt Aili Wessberg passade kulörta ljus i enkla trästakar

Halmprydnader tillverkade på Utö i den åboländska skärgården på 1960-talet enligt Marthaförbundets instruktioner. Vid den här tiden hade marthornas idéer om att julen skulle vara gammaldags och "äkta" börjat påverka även den stora allmänhetens jul.

"i de mest lyxfulla hem". Det skulle finnas "en viss anstrykning av enkel lantlighet och folklighet i uppfattning och anordningar". På julbordet skulle man ha låga prydnader, exempelvis små kärvar med förgylld havre som fanns att köpa på Kvinnornas julmässa. Tomtar i olika former lämpade sig väl för julbord medan pappersbordslöpare hörde hemma endast på bordet med sötsaker, inte på julbordet. Enligt kvinnorna var det en styrka att kunna hålla sig till det gamla. Därför skulle husmor också tillreda lutfisk trots att den inte var allas favorit.[16]

Det handlade om att skapa den rätta julstämningen och lära ut en stilkänsla.[17] Främst gällde betoningen av det gamla den enkla julmaten, men också den tregrenade ljusstaken och olika slag av takprydnader ingick i samma koncept. Julen fick en förment lantlig prägel. Massmedier, restauranger, livsmedelsindustrin och reklam skapade med utgångspunkt i julens nostalgiska, lantliga innehåll, ett julbord där alla kunde känna igen sig. Nu började också intresset för jultraditionernas historia vakna bland den stora allmänheten. De traditioner man kunde föra tillbaka till en grå forntid gav julsederna stadga och existensberättigande.

DEN PERSONLIGA JULEN

Efter andra världskriget hade vi igen en ny samhällssituation, ett samhälle som skulle repa sig efter de svåra krigsåren. Framstegen och förändringarna i vardagen var påtagliga och demokratiseringen fortsatte. En ungdomskultur uppstod och individens möjligheter att själv bestämma över sitt liv blev framträdande. Landsbygdens avfolkning inleddes och stad och landsbygd ställdes mot varandra. Det nya fanns i städerna och blicken vändes framåt. Julen blev dock en motvikt till förändringarna. I vardagen skedde en snabb utveckling, medan julen stod för det gamla, trygga och stabila. Nostalgi, historia, barndom och hembygd blev honnörsord och julpsalmer och barndomens sånger fick en speciell innebörd. Julaftonen hade nu definitivt etablerats som den viktigaste dagen under julperioden. Den amerikanska rödklädda varianten av julklappsutdelaren hade kommit också till Finland och den kommersiella världen såg till att julens gula färg blev utbytt till röd.

Medelklassen hade nostalgiskt försökt föra in element från den "äkta och genuina" forna

landsbygdsjulen. I denna idéspridning spelade tidningarna och radion en stor roll. Ett stort antal människor fick samtidigt ta del av samma information. Massmedierna, som med tiden också innefattade veckotidningar, tv och internet, har haft den allra största betydelsen för nationsbygget och för skapandet av nationella traditioner och gemensamma normer. Hur julmaten ska se ut har i högsta grad förmedlats av massmedier och reklam. Det har också varit av största betydelse vilka produkter enskilda livsmedelsföretag börjat tillverka och föra ut som specialiteter.[18]

Den stora allmänheten kunde dock inte ta till sig dessa julidéer innan man själv kunde se med distans på det som påstods vara ”gammalt, äkta och folkligt”. Detta började ske på 1950-talet i och med förhöjd levnadsstandard och många impulser utifrån. När landsbygdsbefolkningen och den stora allmänheten tog till sig dessa idéer blev de mera än bara nostalgiska – de blev personliga.

Julen fick ytterligare en dimension: den egna personliga historien och identiteten började prägla hela julfirandet. Julen blev självreflexivitetens helg. Det blev den tid när man tänkte tillbaka på sin egen bakgrund, föräldrarna och släkten, barndomen, alla de förändringar som skett i den egna hembygden eller närmiljön, och möjligen allt det man lämnat bakom sig för att skapa ett annat liv på annan ort. Hur blev mitt liv? Har jag skapat ett gott liv både gällande ekonomi och familje- och släktrelationer? Dessa frågor återspeglades i hur man byggde upp sin egen julhelg och med vem man firade den.

Idealjulen ställer också krav. För att fira en riktig jul bör man vara lycklig, lyckligt lottad och en lyckad människa. Man måste visa både för sig själv och för andra att livet är på rätt köl och man själv är en god och balanserad människa med många omkring sig. Den personliga julen får nya berättelser: hur man lagar mat åt tjugo personer, tillreder leverpastejen och sillen själv, alla gäster som kommer till ens hem, alla ceremonier man upprätthåller, alla julklappar man köpt och alla julblommor man både fått och gett. Berättelserna

Många minns landsbygdens jular på 1950-talet som stressfria och det stämmer ofta. Den folkliga julen befann sig i ett brytningsskede. Varken de högljudda julbockarna eller statustänkandet fanns längre och den personliga, känslomässiga julen hade inte etablerats fullt ut. Selma och Georg Sjöberg sitter i lugn och ro och läser på Braskas i Iniö.

har ett klart budskap: jag firar en storståtlig jul. Jag är en duktig människa och jag har lyckats bra i mitt liv. Kontrasten blir stor och svår för dem som inte har någon att vara tillsammans med och bry sig om. Julen blir en avslöjande spegelbild av den egna livssituationen.

Eftersom julens ideal är en rådande sämja och frid människor emellan, innehåller helgen många krav vad gäller umgänge och uppträdande. Eventuella konflikter och osämjor måste sättas åt sidan och den psykiska påfrestningen kan av olika orsaker kännas hård. Julen ställer oss kanske inför svåra val: Vem ska vi välja att vara tillsammans med, om det finns alternativ och det är vi som måste välja? Vem ska få bestämma hur julen utformas? Vilka röster får höras och vilka ska tystas ner? Jularrangemangen diskuteras, grälas och intrigeras om i många hem i månader före julen. Det kan sluta med att man äter tre julmiddagar på samma dag eller blir besviken över uteblivna inbjudningar. Julen kan bli ett trauma på grund av ofrivillig ensamhet eller andra svårigheter.

Julen är den tid då pengar och prestige spelar större roll än kanske vid någon annan tidpunkt under året. Detta leder å andra sidan till att julens dualistiska karaktär accentueras. Fraser som upprepas i det oändliga varje år före jul är att man ska ta hand om varandra i stället för att köpa en massa saker och att man ska bry sig om sina medmänniskor i stället för att laga alltför mycket julmat.[19] Vår tids jul är knappast i högre grad en köpfest eller mera skrytsam än den var för 100–150 år sedan. Det är snarast så att det är dess nya innehåll, idealbilden av julen och dess dubbelbottnade karaktär av andlighet, generositet och materialism, som gör att vi upplever julen som alldeles för kommersiell.

FIRA JUL PÅ ANNAN ORT

Under 2000-talet har det blivit allt vanligare att man inte firar julen hemma utan åker på kryssningar eller firar julen på hotell, ofta i fjärran länder. Det är många som förfasar sig över detta och ställer sig oförstående till att man är bortrest under julhelgen. Orsakerna till att man väljer att resa bort till jul är säkert av många olika slag; eventuella problematiska människorelationer inom familj och släkt, vilja att förändra sitt liv, önskan att få uppleva någonting extra, behov av semester och så vidare.

När man närmare granskar de julaftonsbeskrivningar som finns i Folkkultursarkivet, visar det sig att ”jul på annan ort” inte betyder en så avgörande skillnad vad gäller julens innehåll. Det är i dag trots allt inte hemmet som är det centrala i julfirandet, utan människorelationerna i hemmet. Om identiteten inte är bunden vid att sitta på samma kyrkbänk som senaste år och att ett visst klockslag tända ett ljus på en viss grav, eller att äta en julaftonsmiddag med sedan länge upprepade maträtter, kan julgemenskapen, det vill säga familjegemenskapen, väl skapas även utanför hemmet.

Å andra sidan är julen mera än bara julaftonen. Alla julfester, konserter, julbesök, luciatillställningar, glöggfester och så vidare som sker före själva julaftonen och inte riktigt räknas till julen med stort J, är också en del av vårt julfirande. I dag avslutar vi julfirandet den 27 december trots att en del julfester ordnas efter det och julprydnaderna ännu får stå framme en tid. En orsak är att det rätt snart kommer ett avbrott i julfirandet: nyårsfirandet. När julen blev familjecentrerad, personlig och känslofylld, kunde nyåret inte längre bli en upprepning av julaftonen, som tidigare, utan årsskiftet måste få en annan utåtriktad karaktär. På nyårsaftonen är det vänner, nätverk och ett socialt liv utanför hemmet som gäller.

JULEN, KÄNSLORNA OCH KYRKAN

Hur har unga människor upplevt julen i början av 2000-talet? Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapets arkiv gjorde 2006 en förfrågan till gymnasieungdomar och de gav ett samstämmigt och tydligt svar på vad de tyckte att var det viktiga i julen: "att få sitta tillsammans", "skratta och ha trevligt tillsammans" och "få umgås med nära och kära". "Då alla är samlade, det är det som jag tycker att är jul",[20] meddelade en flicka. Det är rentav "julens budskap" att få vara tillsammans på julaftonen och juldagarna: att veta att ingen försvinner utan det är familjens tid. Ungdomarna upplevde helt tydligt familjeliv och släktsamvaro som en bristvara. Under julhelgen var det möjligt att råda bot på det.[21] År 2006 skrev ungdomarna inte någonting om de sociala mediernas roll i firandet. Men i dag när man kan "sitta tillsammans", men ändå vara "i andra världar", det vill säga ständigt surfa, chatta och vara uppkopplad, förekommer det att apparaterna förbjuds på julaftonen. Julens väsen ska vara direkt samvaro och respekt för dem man är tillsammans med.

När helgdagarna är över den 27 december tänker många att det är skönt att julen är över. Julkänslorna och besluten om hur och var man ska fira får vila igen ett år. Vid jul tränger sig nämligen så många tankar och känslor på som inte är aktuella vid andra tider av året. Det materiella, personliga, gemensamma, osjälviska och andliga måste samsas. Julen har därför blivit en viktig kyrklig helg. Sedan 1980-talet har julkonserternas antal i kyrkorna ökat markant, och på julaftonen har församlingarna varit tvungna att sätta in andakter i alla kyrkor hela eftermiddagen och ännu sent på kvällen. Trots det kan julandakterna på julaftonen vara så välbesökta att inte alla ryms in.

Många människor besöker kyrkan en gång per år, vid julen. Kyrkobesöken är ofta en del av

Pepparkaksbaket, den tregrenade ljusstaken och familjen samlad i folklig framtoning med huckle, förkläde och randig skjorta, dock i ett modernt kök. Camilla Mickwitz har fångat "den äkta julstämningen" på omslaget till *Lilla Julstjärnan* 1961.

ett familje- och släktceremoniel, möjligen tillsammans med att besöka till exempel begravningsplatsen, för att strukturera upp julaftonsdagen. Den kyrkliga inramningen ger enligt svaren i traditionssamlingarna en speciell stämning som hänger ihop med julens väsen och kyrkorummet ger möjlighet att låta dessa känslor få komma fram. I det högtidliga och lugna får många kontakt med sig själv och sitt förflutna, och kan i lugn och ro tänka över sitt liv, känslor som både för gammal och ung känns meningsfulla att ta till sig åtminstone en gång under året.[22]

I samband med Folkkultursarkivets insamling av jultraditioner 2006 skildrade en tonårsflicka från Pedersöre i Österbotten sin jul och sina julkänslor så här:

> Äntligen säger mamma att maten är färdig, men ännu så ska man be bordsbön och läsa julevangeliet. Det hör alltid till. Sen är det bara att hugga in på alla godsaker: mammas hemlagade köttbullar, köttrullader, potatis, fisk, skinka, alla

goda sallader och brödsorter, den traditionella julmusten eller cider m.m. Man slutar inte äta förrän magen säger stopp. Då ska man ännu ha ner julgröten och ännu mera efterrätt. När man slutligen har ätit klart så brukar vi samlas i salen och mysa och sjunga julsånger. Om vi hinner så far vi oftast till kyrkan. Då vi kommer hem börjar det blir dags för jultomten. De mindre syskonen sitter och väntar med spänning. När julklapparna är utdelade och öppnade börjar vi så småningom ställa oss till mormors. Varje jul samlas hela släkten där och är tillsammans. Man märker hur julen sprider ljus och lugnar ner folk. Man ser hur de äldre slappnar av och kan vara utan att oroa sig för något, så fridfullt. Då klockan så småningom närmar sig 12 kör vi till kyrkan för att lyssna på midnattskonserten. Att sitta där i kyrkan och bara blunda och njuta av den mäktiga musiken. På något sätt kommer man ihåg alla de nära och kära just då. Man funderar på vad julen betyder för just en själv. Musiken vill man att aldrig ska tystna. Man vill inte vakna upp ur drömmarna, allt känns så skönt. Man får bara släppa iväg sina tankar.[23]

Julen, liksom all annan folktradition, är stadd i ständig förändring. Vi lever nu i en tid av personlig självförverkligande familjejul, där blodsbanden är viktigare än vid någon annan tidpunkt under året. Det är familje- och släktrelationerna, ceremonierna och den egna historien som är kittet i julen. Ny design på julprydnader eller moderna maträtter förändrar inte julen i grunden. Förändring är mera än utbyte av röda bollar mot vita. Men de kan vara tecken på något grundläggande nytt som man ser först i efterhand. Kanske blir julen igen, som på 1700-talet, dagar av socialt umgänge inom familjen och släkten som man utformar på det praktiskt mest lämpliga sättet. Det är i alla fall säkert att den jul vi firar i dag inte kommer att bestå för evigt.

FÖRSTA ADVENT OCH LILLAJUL

Första advent infaller mellan den 27 november och 3 december, beroende på vilken veckodag juldagen firas. Ordet advent kommer från latinets *adventus Domini*, Herrens ankomst. De fyra adventssöndagarna med en liturgisk praxis och tanken att kyrkoåret börjar på den första adventssöndagen finns belagd från 700-talet, en tradition som övertogs av de reformerta kyrkorna.[24]

Advent finns utmärkt i almanackorna sedan 1600-talet, ofta med tillägget ”Om Christi inridande”,[25] men fram till slutet av 1700-talet var första advent en helt vanlig söndag för den stora allmänheten. Man fäste ingen speciell uppmärksamhet vid dagen och den ansågs inte heller höra till julperioden. De många nya tyska traditioner som i början av 1800-talet kom till Finland, och som alla starkt betonade julaftonens betydelse, förde med sig att första advent blev en viktig söndag. Tanken var att hela adventstiden skulle ha prägel av glädjefest och de fyra adventsveckorna vara en förberedelsetid för julen, så att Jesu födelse kunde firas på ett värdigt sätt.

HOSIANNAHYMNEN

Det var dock inte direkt de tyska traditionerna som gjorde att adventsfirandet så snabbt fick fotfäste i Finland utan i stället den sång som anslöts till dagen, nämligen den ståtliga och mäktiga ”Hosianna, Davids son” av tysken Georg Joseph Vogler. Vogler, som var tonsättare, katolsk präst, orgelvirtuos och musikteoretiker, kallades 1786 av

Gustav III till Stockholm där han blev ”direktör av musiken”. Efter många intriger och meningsskiljaktigheter lämnade han Sverige 1799.

Vogler kunde knappast ana vilken succé hans körhymn till text ur Matteusevangeliet 21:9 skulle bli. Hosianna uppfördes första gången kring påsken 1795 vid en passionskonsert i Klara kyrka i Stockholm. I Finland sjöngs den högst sannolikt redan 1797, vid en konsert som ordnades av Musikaliska Sällskapet i Åbo.[26]

Hosianna sjöngs under första delen av 1800-talet när som helst under året vid festliga tillfällen, men att sjunga den just i samband med adventsgudstjänsten blev från seklets mitt en folkrörelse. Först var det skolbarnen som engagerades, men snart blev det vanligt att man på orten samlade ihop personer som hade sjungit i körer till regelrätta Hosiannaövningar. Det kunde vara folkskolläraren eller någon annan musikkunnig som ledde kören. Via tidningsannonser fick man kännedom om var och när Hosiannaövningarna hölls. Hosiannasjungandet blev från mitten av 1800-talet vanligt också på landsbygden, vilket ledde till att man även bland landsbygdsbefolkningen började uppfatta advent som en upptakt till julen. Hosiannasången under högmässan översteg den tidens nyhetströskel och tidningarna meddelade i vilka kyrkor man börjat sjunga Hosianna, och ibland rentav recenserade framförandet. Trots den centrala roll hymnen haft i gudstjänsten togs den in i den finlandssvenska psalmboken först 1986.

Första advent är i dag en stor kyrkogångsdag och Hosiannasången är den högtidliga höjdpunkten. Högmässan är för många den festliga upptakten till julen som man vill uppleva år efter år. Även adventskonserterna är väl besökta, också av dem som inte annars har för vana att gå i kyrkan.[27]

LILLAJUL OCH PIKKUJOULU

Lillajul är ett begrepp i Finland och kan karakteriseras som en profan form av adventsfirandet, det vill säga en icke-kyrklig inledningsfest till julfirandet. En förutsättning för firandet av lillajul var att man började fira första advent som en upptakt till julperioden och att december fick karaktär av en upptrappningstid mot julaftonen, julperiodens viktigaste dag. Det är ändå vanskligt att bestämma åldern på ”lilla jul” eftersom uttrycket användes redan innan adventsfirandet hade etablerats. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet betydde lilla jul en liten inledningsfest till julperioden, men eftersom julperioden då inleddes senare inföll festen först någon dag före julaftonen.[28]

Första advent med Hosiannasången i högmässan var en kyrklig tilldragelse. Bland städernas borgerskap fick den kyrkliga julinledningen vid mitten av 1800-talet en profan sida. Man tog det välkända begreppet ”lilla julen” och gjorde kvällen före första advent till en liten festkväll i hemmiljö. Lilla julen var då, precis som nu, en liten julafton särskilt för barnen, med några små julklappar, julgran, julmat och ibland också julbock. Flest belägg för firandet av lilla julen finns från Åbo, och det finns också samtida uppgifter om att firandet var speciellt utbrett där, men den firades med säkerhet också i andra städer. Eftersom det handlade om privata fester har de inte lämnat många spår i källorna och därmed är det svårt att säga något exakt om utbredningen, men festen var välkänd bland borgerskapet på 1880-talet.[29] Av barntidningarna framgår det att lilla julen firades också i skolorna, men i form av en skämtfest. Man kunde till exempel få sina egna, av andra stulna, saker som julklapp.[30]

På 1870-talet dyker det finska ordet *pikkujoulu* (det vill säga lillajul) upp rätt frekvent i den finskspråkiga tidningspressen, också i de mellersta

delarna av landet. Det är inte helt lätt att i detalj få klarhet i förhållandet mellan lilla julen och pikkujoulu.[31] Klart är i alla fall att pikkujoulu i den moderna bemärkelsen, det vill säga advent, är jämngammal med svenskans lilla julen. Också bland det finskspråkiga borgerskapet ordnade man liknande små julfester i hemmen. I många finskspråkiga borgerliga familjer i slutet av 1800-talet verkar det till och med ha varit kutym att barnen fick huvuddelen av julklapparna just på första advent, medan julaftonen och dagarna därpå var de vuxnas fest. Denna tradition fick dock aldrig någon mera bestående förankring i det finska Finland, och försvann så småningom.[32]

Pikkujoulu fick i stället en annan betydelse. Pikkujoulu var inte en liten fest i hemmen, utan de kollektiva julfester som ordnades under julperioden, det vill säga i december och in i januari, började kallas pikkujoulu. Den betydelsen var etablerad redan på 1890-talet, då föreningsrörelsen tog fart och form. Det började höra till att föreningar, studentnationer och olika slag av sammanslutningar och klubbar skulle ordna en fest kring julen för sina medlemmar. Sådana fester ordnades också av de svenskspråkiga, men de kallades aldrig lillajulsfester utan julfester. Med lillajul avsåg man endast lördag kväll före första advent. Pikkujoulu har på finskt håll behållit den betydelse ordet fick redan under senare delen av 1800-talet, det vill säga en fest i juletid, en julfest.

LILLAJUL SOM FINLANDSSVENSK TRADITION

Lillajul, som en liten julafton lördagskvällen före första advent, fortsatte däremot att firas bland det svenskspråkiga borgerskapet. Via traditionsmaterialet kan man följa spridningen av seden till landsbygden och den folkliga traditionen. Lillajul blev i sin nya form känd på landsbygden under 1920- och 1930-talen då man började ställa till med lillajulsfester i ungdomsföreningslokalerna, i samband med marthamöten, i lärarfamiljer och i mera välbeställda gårdar. Festen fick också folkliga drag. Lillajul blev en ”ungdomslördag” då man kunde åka in till stan, eller kasta in anonyma julklappar som på julaftonen.

I dag är begreppen inte längre lika åtskilda som tidigare, men klart är att minijulaftonen på lördagskvällen före första advent är mera utbredd bland finlandssvenskar än bland finskspråkiga. Det finns å andra sidan många svenskspråkiga i Finland som aldrig har hört talas om ett dylikt lillajulsfirande och uttrycket lillajul används i dag i många olika betydelser och sammanhang.

Under hela 1980-talet användes, åtminstone i tidningspressen, uttrycket lillajul huvudsakligen i sin traditionella betydelse. Man inbjöd till lillajulsfest, lillajulslunch, lillajulskonsert, lillajulsbasar och lillajulsdans och det betydde att evenemanget hölls just lördagen före första advent (eller ibland av praktiska skäl på fredag eller söndag). Tillställningarna ordnades uttryckligen som ett startskott för julen. Lillajul avsåg då, och avser fortfarande, en profan fest. Om evenemanget ordnas i kyrkan eller av församlingen talar man om adventslunch eller adventskonsert.[33]

I takt med att tvåspråkigheten har ökat i Finland har allt fler finlandssvenskar börjat tala om lillajulsfest då man avser till exempel en arbetsplatsfest i december. Detta leder alla år till diskussion och små dispyter i sociala medier och i privata diskussioner. En del håller stenhårt på att lillajul är just minijulaftonen kvällen före första advent, medan de fester som firas under december ska kallas julfest.

Av en enkät som Österbottens traditionsarkiv gjorde 2011 framgår att man i Österbotten håller begreppen mera åtskilda än i södra Finland. Det beror säkert på närheten till Sverige, där man inte firar denna typ av lillajul, och att lillajul har fått

karaktär av identitetsmarkör, också gentemot den finskspråkiga befolkningen. Men gränsen mellan språkgrupperna i Finland är allt annat än knivskarp och lillajul ”på finlandssvenskt vis” firas i dag också i många finskspråkiga familjer. Den stora majoriteten i södra Finland reflekterar inte över hur de använder ordet, och kan använda det i olika betydelser.

DEN ÅLÄNDSKA LILLAJULEN – EN IDENTITETSMARKÖR

På Åland används däremot termen lillajul aldrig i den utvidgade betydelsen. Lillajulen, kvällen före första advent, har på Åland blivit en folkfest som man firar både privat och offentligt. Såväl kommersiella som ideella intressen har bidragit till utvecklingen även om grunden finns i folktraditionen. En genomgång av Svenska litteratursällskapets traditionsmaterial visar att redan under 1900-talets första hälft firades lillajul mera intensivt på Åland än i övriga Finland.

I dag är lillajul ett begrepp att räkna med på Åland. Eftersom lillajul inte firas i Sverige i samband med advent, såg turistnäringen lillajulens potential och lanserade den som en identitetsmarkör för Åland. Man har satsat stort för att få Sverigesvenskarna att komma och uppleva den ”gamla åländska traditionen”, med bland annat ett besök på lillajulsmarknaden vid Jan Karlsgården, ”Ålands äldsta julmarknad”. Det att massmedierna och turistbranschen uppmärksammat seden och framhållit det typiskt åländska, har gjort att man känt den som sin egen och gärna upprätthållit och utvecklat lillajulsfirandet även privat. Lillajul är i många familjer i dag ingen särskilt ”liten julafton” utan en rätt omfattande fest med storslaget pyntande som markerar att julen har börjat: en stor julgran, ett mångsidigt julbord och julklappsutdelare som levererar paket till personer också utanför familjen.[34]

Det är dock inte bara ålänningarna som har gjort lillajul till sin hembygdssymbol. Också finlandssvenskar bosatta i Sverige ordnar gärna lillajulsfester och tar fram lillajulsfirandet då man vill manifestera sin identitet och sin särart.

ADVENTSKALENDER OCH JULKALENDER

När december blev en nedräkningsmånad mot julaftonen gav det julperioden en ny struktur, vilket också betydde att det behövdes rekvisita och traditioner som underströk väntan på julen. Adventskalendern är en del av denna tradition.

Adventskalendern, i motsats till Hosiannahymnen, har vi importerat från Tyskland. Inom de borgerliga kretsarna i det protestantiska Tyskland utvecklades från mitten av 1800-talet olika bruk på temat ”i väntan på julen”. Man kunde till exempel ordna med någon liten överraskning för barnen varje dag, fylla på julkrubban, öppna en lucka eller en ask eller tända ett ljus. Beroende på sammanhanget kunde överraskningarna, bilderna eller berättelserna, vara profana eller religiösa. Att öppna luckor eller askar varje dag under adventstiden blev mycket populärt. Det ledde till att man på 1910-talet i Tyskland började massproducera förmånliga adventskalendrar.

De som hade kontakter till Tyskland hämtade med sig hem kalendrar eller gjorde egna efter tyskt mönster. På 1930-talet började de massproducerade kalendrarna importeras till Finland. Den första inhemska julkalendern, Lasten adventtikalenteri – Barnens adventskalender, såldes första gången till julen 1947. Det var Tessi Fazer, ordförande för Finlands Svenska Flickscoutförbund, som fått idén från Sverige där Henny Mörner efter tyska förebilder hade gjort en adventskalender för Sveriges Flickors Scoutförbund 1934. Det tog tid innan den stora allmänheten riktigt förstod idén med adventskalendern, men från 1950-talet fanns

Finlands Scouters julkalender eller adventskalender är till skillnad från de flesta andra kalendrar en riktig adventskalender, det vill säga den är årsspecifik och börjar alltid från första advent. I denna kalender från 2016, med illustration av Noora Katto, öppnas den första luckan 28.11.

adventskalendrar i en stor del av barnfamiljerna i Finland. De tidiga massproducerade adventskalendrarna bestod av två papper, ett tjockare med luckor och under det ett tunnare med bilder. Kalendern skulle helst hängas mot ett fönster så att ljuset lyste upp bilderna i de öppnade luckorna, det vill säga de var en form av de tidigare välkända jultransparangerna (se "Belysning som juldekoration").[35]

Nuförtiden gör många familjer sina egna julkalendrar där det varje morgon finns en liten överraskning för barnen. De röda strumporna, som i England och USA fungerat som "julklappssäck", har börjat bli en del av vår tradition. Under adventstiden kan man varje dag hitta en liten present i strumpan.

Termerna julkalender och adventskalender är i dag synonyma. Kring sekelskiftet 1900 hade julkalender däremot en annan betydelse. En julkalender var en jultidning eller en publikation med julläsning, som kunde innehålla korta artiklar, noveller och dikter. I dag används termen julkalender i betydelsen nedräkning till julaftonen. Många tv-kanaler har sina egna julkalendrar som består av en serie barnprogram från första december till julaftonen. Nya bilder, föremål eller fönster dyker upp varje dag i gatubilden och i sociala medier finns ett otal julkalendrar. Det som förenar dem alla är tanken att det behövs förlustelser i väntan på den "riktiga julen".

ADVENTSLJUS OCH ADVENTSSTAKAR

Även adventsgranar och adventskransar hör ihop med julväntan. De gröna adventskransarna med fyra ljus som hängs i taket med röda band var till en början en lokal tradition på Sønderjylland. Kransarna blev väldigt populära i Danmark där de fortfarande är en omtyckt julprydnad.[36] Adventkransarna kom också till Sverige och Finland men fick aldrig speciellt stor spridning. Uppenbarligen var det i Sverige man hittade på att i stället placera de fyra ljusen, ett för varje adventssöndag, i en rad i en ljusstake. Sådana ljusstakar började finnas till försäljning i Sverige på 1930-talet och de blev genast en försäljningssuccé.[37] Adventsstakarna blev rätt snart kända också i Finland, och de hörde till hemmets julprydnader speciellt på 1950- och 1960-talen, dock huvudsakligen i de svenskspråkiga delarna av landet. Adventsstakarna var vanligtvis hemgjorda och ofta tillverkade i skolslöjden.[38]

Traditionella adventsstakar har inte på årtionden funnits till salu i Finland som standardvara i de stora affärskedjorna, utan de har huvudsakligen sålts i specialbutiker eller av hantverkare. Typiskt för adventsstaken i dag är att den ofta har en hemlagad prägel. De är pyntade med äkta mossa,

granris, plast- eller papperspynt. Adventsstaken med fyra ljus, ny eller gammal, är en kär prydnad i många finländska hem, oberoende av språktillhörighet. Det ser dock ut att adventsstaken fortfarande har större utbredning bland svenskspråkiga än bland finskspråkiga, och speciellt populära är de på Åland.

LUCIA

Lustig och lik en prinsessa

När hörde människorna i Finland för första gången talas om lucia? I de tidiga almanackorna fanns namnet med i raden av andra katolska helgonnamn och -dagar. Helgdagarnas och helgondagarnas namn och placering lärdes ut till den stora allmänheten via kyrkogångsplikten och tvånget att följa arbetsförbuden på helgdagar. Lucia förekom också som dopnamn före reformationen och från den tiden är också smekformerna Lussi och Lusse kända.

Lucia den 13 december finns med i den kalender som Mikael Agricola utgav i samband med sin finskspråkiga bönbok *Rucouskiria* 1544. Likaså finns luciadagen i den första finskspråkiga almanackan som utkom 1705.[39]

Viktigare än noteringen i almanackan var att luciadagen var skolterminens avslutningsdag. Denna praxis slogs fast i 1724 års skolordning. Efter luciadagen blev det lovligt för djäknarna att gå omkring och tigga och sjunga.[40] Skolterminen avslutades med en fest som allmänt kallades luciafest, eftersom den hölls på luciadagen. Beteckningen luciafest användes synonymt med julfest in på 1900-talet. Festen hölls antingen tidigt på morgonen eller sent på eftermiddagen.

Skolornas luciafester var i början av 1800-talet storstilade med illuminationer, tal, bibelläsning, psalmsång, teater, dansuppvisningar och andra programnummer, samt försäljning av knäck och bakverk av traktens bagare. Hela stan var på benen och ibland behövdes det polis för att mota de många oinbjudna som ville ta sig in.[41]

När skolornas luciafester flyttades närmare julen och började kallas julfester miste dagen sin ställning som gränsdag. Det påverkade också almanackan. Vid den stora namnrevideringen 1929 försvann Lucia ur den finskspråkiga kalendern och 13 december blev Seijas dag. I den finlandssvenska kalendern kvarstod dock Lucia. Det var ingen tillfällighet att så skedde. Luciafirandet hade då i viss mån blivit en del av den finlandssvenska festkalendern, medan den finskspråkiga delen av befolkningen inte tyckte att det fanns någon orsak till att hålla kvar dagen i almanackan.

STUDENTLUCIORNA I UPPSALA

På luciadagen 1861 vistades den 25-årige språkforskaren, sedermera professorn Axel Olof Freudenthal i Uppsala och tog aktivt del i den värmländska studentnationens luciafirande. I de västra delarna av Sverige, Värmland och Västergötland, var luciadagen under 1700-talet en munter dag med utklädning och andra lustigheter. Traditionen spreds även till borgerskapet, där luciafiguren blev en lustig utklädd piga, som med ljuskrans i håret serverade herrskapet frukostkaffe. Luciadagen blev därför en festdag för de västsvenska studentnationerna i Uppsala och Lund. Den skämtsamma lucian blev vid mitten av 1800-talet en hembygdssymbol särskilt för de värmländska studenterna. Eftersom det bara var män som studerade vid

universiteteten var det en man som kläddes ut till en kvinnlig luciagestalt. Det upplevdes knappast som särskilt anstötligt eftersom könsbyten var en del av både den folkliga utklädningstraditionen och den borgerliga maskeradtraditionen.[42] Freudenthal måste dock ha upplevt detta studentikosa firande som lustigt och speciellt, eftersom han berättade om sina upplevelser för sina studiekamrater i Helsingfors. I Nyländska avdelningens handskrivna tidning "Nylands Dragon" ingick en utförlig beskrivning (en dikt på hexameter) över vad han hade varit med om.

Den värmländska studentnationens luciafestligheter är fjärran från den lucia vi känner i Finland i dag. Man började morgonen med en god frukost och intog "högärevördiga konjackare" varefter man vandrade genom Uppsalas gator med valthornister och stråkar i täten. Lucia deltog också:

[...] prydd af brinnande ljus och höljd af en skimrande slöja trippade sköna Lucia som blygt höll ögat mot marken. Stödd vid kurators arm och jemt kringklappad af hopen. Derpå följde en viktig person sedmästaren N. N. Bärande med försigtighet fram två glas på en tallrik, biträdd af två som vårdade konjaksflaskan och sockret. Sist vi följde med rökande mun och sömniga ögon.

Studenterna väckte inspektorn och frossade i mat i nationssalen, "supar och korvar och plättar och öl hvart blicken sig vände". De höll tal, sjöng, åt, drack och rökte. Så gick de till "Göteborgarne". Där var det tal och brorsskålar igen. De värmländska och göteborgska luciorna stod sida vid sida: "Tvenne Lucior stodo i systerlig endrägt med glas i hand och cigarrer". Middagen intogs på ett värdshus där "bland bålar och punsch högt flammade glädjen". Trötthet och utmattning förde sent på kvällen studenterna "till sängens lugna förvar".[43]

Värmlandsstudenternas sätt att fira luciadagen höll i sig också efter att lucia ändrat form och blivit en fager flicka. Etnologen och sociologen K. Rob. V. Wikman befann sig i Uppsala 1923 och beskrev följande år sina upplevelser av den värmländska studentnationens luciafirande i tidskriften *Svenskbygden*. Jämfört med 1861 hade nu formerna blivit något enklare, men idén och festmönstret var de samma.[44]

DEN LJUVA GLÖGGLUCIAN KOMMER TILL FINLAND

Det studentikosa luciafirandet togs aldrig upp av studentnationerna i Finland. Kring sekelskiftet 1900 började man i Sverige fira lucia också utanför studentkretsarna och i miljöer där skämtlucian fick ge vika för en mera stillsam och städad gestalt. Lucia blev en vacker flicka, och hon fick stjärngossar eller tärnor i sitt följe och till sin hjälp. Hon förlorade sin roll som värmländsk hembygdssymbol men började i stället nästan genast uppfattas som en svenskhetssymbol. På 1890-talet hade också en lucia – en flicka med vit lång klänning med ett rött skärp och ljuskrona på huvudet – börjat sprida sitt ljus på Skansens friluftsmuseum i Stockholm. En lucia just på Skansen antydde att det handlade om att återuppliva något gammalt.[45] Den unga, fagra lucian vann terräng i Sverige och blev allt oftare ett programnummer i skolor eller på andra fester. Hon blev mer änglalik och hämtade element från stjärngossespelen såsom de utformats i städade skolmiljöer (se "Stjärngossespelen som teater i skolan").

Lucias betydelse som svenskhetssymbol förstärktes och även i Finland fick man via tidningar och personliga kontakter kännedom om den moderna luciatraditionen. Lucia hade rollen som uppasserska. Hon kom in med en bricka och serverade glögg eller te, ibland assisterad av stjärngossar. I sådana sammanhang stod inte lucia eller stjärngossarna för någon speciellt förtätad, högtidlig stämning.[46]

Redan på 1890-talet kunde man påfallande ofta läsa om den "riktiga" Lucias historia och bakgrund. Legenderna om den heliga Lucia, till exempel hur hon slet ut sina ögon då en gosse förälskade sig i dem och hur lågorna inte brände henne, ingick ofta i religiösa betraktelser inför julen. Legenderna uppfattades sannolikt endast som heliga berättelser, eftersom någon konkret luciatradition inte var allmänt känd i Finland vid den tiden.[47]

Traditionen tog dock form och i fruntimmersskolan i Åbo klädde man ut en flicka till lucia redan i slutet av 1800-talet. Det var troligen någon av lärarna som varit i Sverige och fått idén därifrån. I ett av Folkkultursarkivets frågebrev berättar Signe Blåfield (f. Fagerström), som skrevs in i skolan 1898, om sina minnen av ett luciafirande i skolan. Hon skriver: "Det var tidigt på morgonen, ren kl. 7. Man fick kaffe och bulle, en lucia uppenbarade sig och man sjöng en sång 'till hennes ära': 'Hell Lucia, fria äro vi från läxans tvång.' Därefter sjöng man 'Härlig är jorden'." Lucia agerade inte själv och hennes uppträdande verkar inte ha varit speciellt högtidligt. "Hell Lucia" var inte en hyllning till luciagestalten utan avsåg luciadagen, det vill säga terminsslutet.[48]

Det är det tidigaste omnämnandet av en utklädd lucia i Finland men lucior kan naturligtvis ha förekommit tidigare. Det är i alla fall via skolorna luciatraditionen introducerades i Finland. Stjärngossespel förekom redan då också bland borgerskapet, och lucia blev mer eller mindre ett tillägg till dem. Eftersom det var via skolorna som traditionen spreds betydde det att det anslogs en relativt stillsam, eller åtminstone städad, ton för hur lucia skulle uppträda.[49]

Bo Lönnqvist har visat på den stora roll som Högvalla husmodersskola, i dåvarande Borgå landskommun, har haft i denna spridningsprocess. Rektorn Runa Melander och läraren Ingeborg Andersson, som båda var från Sverige, kom till skolan 1919. Melander kände luciatraditionen från Uppsala i dess studentikosa, spexartade form, medan Andersson var uppvuxen med den värmländska, borgerliga traditionen: den kaffebjudande lucian. Redan det första året, 1919, ställde de till med lucia. Det var då rektorn själv, Runa Melander, som var utklädd till lucia, med vit lång klänning, utslaget hår och en lingonkrans med ljus på huvudet. Ingeborg Andersson var tärna. Lucias roll var att bjuda på morgonkaffe. Hon bar kaffebrickan och tärnan kom efter med den stora kopparkaffepannan. Klockan fem på morgonen uppvaktade de eleverna, som inte visste vad de skulle tro. Luciafirandet blev ett fast inslag i skolans julfirande i årtionden framöver. På Högvalla

Alexander Federleys luciaillustration i tidskriften *Julbudskap till barnen* från 1894 är troligen den äldsta i Finland, från en tid då lucia med ljuskrona var så gott som okänd i landet. I texten återges några lucialegender och berättelser om hur en vitklädd flicka i Värmland brukade bjuda på godsaker på morgonen.

gick ju flickor från hela Svenskfinland och generationer av hushållslärare förde med sig traditionen till sina egna trakter.[50]

LUCIA BLIR FINLANDSSVENSK

Luciatraditionen skulle säkert ha kommit till Finland också utan Runa Melander, men hon påskyndade spridningen. Lucia blev på 1920-talet ett programnummer, förutom i skolorna, också på olika föreningsfester. Lucia var på den tiden inget högtidligt programnummer; när hon gjorde entré var den allvarligare delen av programmet, med tal och psalmsång, redan avklarad. Hon kunde ha en roll i stjärngosseuppträdandet, ingå i en tablå ("Lucia och tomten") eller så inträdde hon och hennes tärnor mitt under dansen. Hon hade alltid med sig någonting, bjöd till exempel på kaffe, (alkoholfri) glögg eller delade ut lotter. Lucia kunde rentav finnas med som programnummer vid andra tidpunkter än jultiden.[51]

Den luciatradition vi känner till i dagens Finland är resultatet av en medveten lansering. Under de språkpolitiskt turbulenta tiderna på 1920- och 1930-talen behövde de båda språkgrupperna egna identitetsmarkörer. Lucia var ju redan en svenskhetssymbol i Sverige så därför passade hon bra som en identitetssymbol också för de svenskspråkiga i Finland.

Från 1930 fördes lucia aktivt ut via storstilade luciaprocessioner eller karnevalståg. Så skedde i Jakobstad och Helsingfors. Marika Backlund har i detalj gått igenom materialet för Jakobstads del, där luciatåget ordnades av kören Sångens Vänner. Det första tåget saknade en "luciabrud" men däremot deltog härolder, julgubben, tomtar, stjärngossar, Herodes och Judas med pungen. De anlände i slädar eller gående och bar på facklor, lyktor och stjärnor. Förridare till häst, en hornorkester och en kör deltog också. Medeltida kläder gav sken av att man återupplivade något gammalt.

I Jakobstad kunde man alltså ordna ett luciatåg utan en lucia. Tåget verkar till stor del ha byggt vidare på traditionen med karnevalståg, som varken var något nytt eller ovanligt i städerna. Det var stjärngossarna som var i huvudrollen och även de

Luciatågen i Jakobstad på 1930-talet byggde snarare på inhemska karnevalstågsseder än på den svenska traditionen. Stjärnspelets roller stod i centrum och lucia var en bifigur. Gossarnas nytillverkade stjärnor, inspirerade av de äldre tiggande stjärngossarnas stjärnor, har stora likheter med Nykarlebystjärnan.

Lucia var också en privat tradition redan vid tiden för de första offentliga karnevalstågen på 1930-talet. Lucias uppgift och framtoning var dock synnerligen mångfasetterad i början av spridningsprocessen. Här agerar Annie Finnilä lucia för sina barn i Vasa 1931.

följande åren hade lucia en mycket undanskymd plats i följet. Termen ”luciatåg” var uppenbarligen synonym med ”jultåg”, på samma sätt som skolans julfest redan i hundra år hade kallats ”luciafest”, utan att någon lucia deltog (om karnevalståg, se fastlag).

Huvudidén med tåget i Jakobstad var välgörenhet. Man hade tillverkat och sålde pappersrosor för att hjälpa de nödställda i staden. En fest följde där huvudnumret var en dramatisk framställning av Lucialegenden, och när den var avklarad tog dansorkestern och dansen vid. Samma koncept följdes från 1930 till 1935. Tåget återupplivades efter kriget 1945 med gemensamma krafter eftersom det rådde brist på ljus, kläder och övrig utstyrsel.[52]

I Helsingfors (1930) och i Vasa (1936) var det Föreningen Brage som var huvudarrangör för luciatågen och i båda städerna var konceptet detsamma. Lucia åkte i kortege med förridare, fackelbärare, stjärngossar och musikkårer. I Helsingfors deltog också affärsvärlden aktivt. Vad gäller Helsingfors finns det klara belägg för att man 1930 kopierade luciatåget från Stockholm. Evenemanget blev dock ettårigt och det återupptogs först 1950 när den allmännyttiga organisationen Folkhälsan tillsammans med tidningen *Hufvudstadsbladet* tog hand om arrangemangen.[53]

Med tiden blev det gängse sed att lucia utsågs genom en öppen tävling mellan kandidater, kopplad till penninginsamling. Så skedde på Åland från 1944, via tidningen *Västra Nyland* 1948 och i Helsingfors från 1950.[54] Man kan i denna utveckling se starka paralleller till hur julen överlag utvecklades, vad den var och vad man ville att den skulle vara. Bland medelklassfamiljerna i städerna var idealjulen en gammaldags godhjärtad fest utan större utsvävningar. Efter de svåra krigsåren var det många människor i Finland som led nöd och hjälpbehovet kunde inte undgå någon. En vän lucia som hjälpte de svaga passade väl in.

Efter att lucia började utses via omröstningar och hon själv blev en symbol för välgörenhet, omformades hon till en prinsesslik huvudperson som hade ett följe av medhjälpare, tärnor, efter sig. Alla andras roll i karnevalståget var att understöda ljusdrottningen. Hon blev den allt kretsade kring och hyllades med tal och fick minnesgåvor.

VEM ÄGER LUCIA?

I och med att Folkhälsan och *Hufvudstadsbladet* med en penninginsamling började ordna en tävling mellan luciakandidater, började lanseringen av lucia som en finlandssvensk identitetssymbol på allvar. *Hufvudstadsbladet* tog rollen att utse

Finlands ”huvudlucia”, Svenskfinlands lucia. Tidningen satte då också normen för ceremonierna och stämningen. Lucia skulle krönas i kyrkan, det skulle vara procession genom gatorna och en fest med program och underhållning. Vänlighet, hjälpsamhet och givmildhet skulle vara hennes honnörsord. Följet av tärnor som sjöng gav luciauppträdandet en festlig, ståtlig och värdig prägel.[55] Den medvetna lanseringen ledde till att luciatraditionen visserligen fick en snabb spridning, men samtidigt betydde det att festen omformades, förenhetligades och stiliserades för att motsvara den uppfattning om seden som initiativtagarna ville föra ut. Utan denna styrning skulle luciaseden i Finland säkert vara mera mångfasetterad än vad den är i dag, och den skulle antagligen också firas i större utsträckning bland de finskspråkiga.[56]

På *Hufvudstadsbladet* gick man 1985 ett steg längre och började då, i all tysthet och utan att man närmare meddelade om förändringen, använda uttrycket ”Finlands Lucia” i stället för ”Svenskfinlands Lucia”. Detta signalerade att *Hufvudstadsbladets* lucia är den officiella representanten för hela landet, en ståndpunkt riktad också till den finskspråkiga befolkningen. I början vacklade dock språkbruket i tidningen och både ”Svenskfinlands Lucia” och ”Finlands Lucia” användes parallellt under några år.

Man kan säga att Folkhälsans och *Hufvudstadsbladets* lansering av lucia som en finlandssvensk tradition lyckades på så sätt att finlandssvenskarna faktiskt tog luciatraditionen till sitt hjärta. Det märktes inte minst 1997 då det framkom att *Hufvudstadsbladet* och Folkhälsan redan 1991 hos Patent- och registerstyrelsen hade fått ett varumärkesskydd för ”Lucia” och ”Finlands Lucia”. Syftet med registreringen var att med stark hand kunna bestämma om luciatraditionens fortsatta öde. Detta ogillades starkt av alla dem som sedan årtionden tillbaka ordnat luciatåg och som uppfattade den som en folktradition. Proteststormen ledde till att *Hufvudstadsbladet* avstod från registreringen. Både tidningens verkställande direktör och chefredaktör beklagade dock detta eftersom registreringen hade till syfte att ”skydda traditionen i framtiden från spekulativa osunda inslag, som vi kunde se ansatser till”.[57] Folkhälsan avvaktade och den dåvarande verkställande direktören Per-Erik Isaksson förklarade sin hållning i *Hufvudstadsbladet*: ”Frågan är hur man ska kunna behålla Lucia som en seriös tradition så att det inte går som i Sverige där det handlar om öldrickande och festande”.[58] Isaksson hade rätt. I Sverige, där samma styrning inte har förekommit, är luciatraditionen mera mångfasetterad och en luciagestalt kan ingå också i skämtsamma och burleska sammanhang utan att det väcker anstöt.

FRÅN SKÖNHETSTÄVLING TILL ARTISTTÄVLING

Lucia förändras trots allt ständigt. Det märker man inte minst när man ser på tidningarnas luciareportage över tid. På 1950–1980-talet var luciakandidaternas identitet hemlig i luciavalen. De presenterades med en ansiktsbild, men deras namn nämndes inte, endast hemorten angavs. Presentationerna var stereotypa, med fraser om glädjen i att få hjälpa. Dessutom fick man veta kandidatens studieinriktning eller yrke, tillsammans med längd, hår- och ögonfärg. Det gjorde att luciavalen i tidningarna i hög grad fick karaktär av skönhetstävling. Under hela 1990-talet hade *Hufvudstadsbladet*, liksom också lokaltidningarna, sådana utseendefixerade upplysningar. Ett undantag var tidningen *Åland* som redan då hade en ”modernare” presentation av kandidaterna, som mera fokuserade på deras personligheter och aktiviteter.

Under 2000-talet har man alltmer börjat betona luciakandidaternas lämplighet att klara av uppdraget som lucia, att kunna möta människor,

Lucias kröning och tåget genom gatorna är den mest synliga delen av traditionen. Hundratals lucior finns dock också i hemmen, på arbetsplatser och som programnummer på julfester. Här syns Finlands lucia 2010 Mirella Uddström i sin vagn efter att hon skridit ner för trapporna till Helsingfors domkyrka.

och särskilt har man poängterat kandidaternas förmåga att sjunga. I dag utgår man ifrån att lucia ska ha erfarenhet av att uppträda, ha artistisk förmåga, en god sångröst och kunna sjunga både solo och i kör. Tidigare, när fokus låg mera på utseende, behövde inte lucia alls kunna sjunga, den delen skötte tärnorna om. Luciaintervjuerna är fortfarande stereotypa där uttryck som ”att få sprida ljus” förekommer i både frågor och svar, men kandidaterna berättar också om till exempel sina sportintressen och framtidsdrömmar.

PRIVATA LUCIOR

Vid sidan av de publikt valda tidningsluciorna och städernas och kommunernas lucior, finns det också massor av lucior på daghem, pensionärsfester, föreningsfester och julfester och i hemmen, vid julkonserter och i kyrkliga sammanhang. Lucia är i Finland en stämningsskapande tradition och psalmer och högtidliga julsånger anses passa bättre för lucia än poppiga glada sånger.

På grund av att lucia så medvetet gjordes till en identitetssymbol för de svenskspråkiga i Finland, har traditionen inte slagit genom på bred front på finska. Finskspråkiga tidningar ordnar inte luciaval. Traditionen finns på finska främst i skolor och det är vanligtvis svensklärarna som står för programmet och gör det till en del av kultur- och språkundervisningen. Men det att lucia uppvaktar Finlands president, uppträder på julkonserter, tågar på gatorna och syns på reklam gör att lucia är en känd gestalt också på finskt håll, och hon är

inte heller helt okänd som programnummer på olika slag av finskspråkiga jufester.

Trots den medvetna styrningen är inte alternativa former av luciafirande helt okända i Svenskfinland. Ingenting är för högtidligt för att inte kunna skämtas om och parodieras. Det är endast en bråkdel av dessa som det har varit möjligt att få någon vetskap om. Skämtsamma traditioner, ibland med en pojke som lucia, då eleverna nattetid gått på besök till sina lärare, har i alla fall förekommit i skolorna sedan 1970-talet. Nylands nation vid Helsingfors universitet, liksom studentnationer överlag, har också förvaltat skämtluciorna, vilket i Finland ibland kan anses opassande på grund av luciatraditionens värdiga framtoning. År 2015 valde abiturienterna vid specialiseringslinjerna vid Tölö gymnasium i Helsingfors en pojke till lucia och lussade i klasserna på förmiddagen och bjöd på sång och pepparkakor. Det var dock inte en parodi utan ingick i skolans regnbågstema och handlade mer om jämställdhet än om skämt. I Pargas svenska gymnasium har man redan i årtionden valt en pojke till lucia.[59] Hur vanliga sådana traditioner har varit är omöjligt att veta, men skämtluciorna ser ut att i huvudsak ha varit en skol- och studenttradition.

Luciatraditionens styrka i dag är att hon upplevs som en motvikt till det kommersiella. Hennes uppgift är att sprida lugn, glädje, julstämning, högtidlighet, mänsklighet, omtänksamhet och uppträda med vackra julsånger, det vill säga hon är bärare av just de element som man uppfattar att i dagens värld så ofta saknas i julfirandet men som anses vara kärnan i julen.

JULFRED OCH JULFRID

Från myndighetspåbud till medial festlighet

När man i dag i skolorna utlyser skolfred, är det ett led i en månghundraårig tradition att försöka skydda en tidsperiod eller en plats från yttre eller inre hot och våldsbrott. Redan i de äldsta landskapslagarna finns uppgifter om att man utlyste tingsfrid, vårfrid vid sådd eller köpfrid vid marknader. Människorna skulle kunna känna sig trygga på viktiga platser under speciella tider. Brott som begicks under den tid friden rådde bestraffades strängare. På 1200-talet tillkom julfriden, under 1300-talet också påsk- och pingstfrid och frid vid andra stora högtider. Friderna skulle kungöras genom offentlig fredsutlysning. Tidpunkten för när julfriden har utlysts och när den slutat har växlat (från mitten av december till julaftonen) och den har också varierat från ort till ort.

Det som också har växlat är språkbruket. Under 1900-talet har man, speciellt vad gäller julceremonin i Åbo, oftast talat just om julfred. Det äldre uttrycket julfrid har dock börjat användas allt oftare för nykonstruerade julfredsutlysningar, till exempel i Mariehamn på Åland kallar man ceremonin julfrid. Även uttrycket för tillkännagivandet har varierat. Att ”utlysa” eller ”kungöra” julfred har förekommit länge. Under 1600- och 1700-talet talade man också ofta om att ”trumma ut” julfreden. Lika vanligt var ”julfredens utblåsande”, ett uttryck som levde kvar till långt in på

1900-talet. Under 1800-talet sade man också att man ”blåste in” julfreden.

De olika friderna, eller frederna, var ursprungligen ett sätt att reglera och skydda befolkningen, men fick med tiden starkare prägel av myndighetsövervakning och kontroll av befolkningens moraliska och rättsliga leverne. Under 1600- och 1700-talet följde julfredsuppläsningarna inte ett fast formulär utan förbuden och förmaningarna varierade från år till år. Förhållningsreglerna i julfredsläsningarna var många och omständliga och gällde till exempel klädsel, lyx och uppförande under gudstjänsttiden. I julfreden fastslogs också regler för krogarnas utskänkningstider och man deklarerade att dryckenskap, sammankomster och fester, upptåg och utklädsel var förbjudet. Överlag betonade myndigheterna kraftigt att det under julfreden skulle råda lugn och frid i hemmen, man skulle besöka kyrkan och leva som en sann kristen. Överträdelser gav dubbelt straff jämfört med tider då fred inte rådde.

I julfredsuppläsningarna förbjöd man också användningen av halm på golvet vid julen. Under äldre tider var det gängse kutym att breda ut halm vid festliga tillfällen för att göra de kalla jordgolven renare och varmare. Men med eld i öppna spisar och halm på golvet blev brandfaran stor. Förbuden mot julhalm i julfredsutlysningarna var en säkerhetsåtgärd för att undvika att eldsvådor uppstod.[60]

I alla förbud av det här slaget gällde en säregen praxis, som bland andra historikern Göran Malmstedt har påpekat. De många förhållningsreglerna som myndigheterna påbjöd gällde bara allmogen och inte de samhällsgrupper som skapat reglerna. Lyx, fester, maskerader och nöjestillställningar var på inget sätt begränsade under julfreden för dem som läste upp plakaten.[61]

JULFREDSUTLYSNINGARNA I FINLAND

Julfredsutlysningar förekom under 1600–1800-talet i de flesta städer i Finland, bland annat i Ekenäs, Nystad, Uleåborg, Gamlakarleby, Tavastehus, Raumo, Borgå, Lovisa, Åbo, Nådendal och Tammerfors. De lästes upp flera gånger på olika håll i städerna och man följde samma mönster som för andra utlysningar. En förtrupp av blåsare och slagverkare följdes av ridande eller vandrande tjänstemän eller ”herolder” i festliga kläder som, efter att folket samlats, läste upp kungörelserna på svenska och finska. På 1700-talet i Jakobstad paraderade också borgargardet inför julfreden för att öka högtidligheten.[62]

I början av 1800-talet hade julfreden förlorat sin roll som informationsspridare och man upplevde inte läsningarna som meningsfulla. Myndigheterna i städerna började anse att hela julfredstillställningen, och i synnerhet innehållet i plakatet, var pinsamt och urlakat. Julfredsutlysningarna blev en ceremoni enbart vid rådhuset, eller reducerades till bara några musikstycken som spelades vid eller i rådhuset, innan de avskaffades helt och hållet. Enda undantaget var Åbo där julfreden alltid hade varit extra storslagen och festlig.[63]

I Åbo, där rådhuset alltid varit beläget vid Stortorget, hade man sedan länge satsat stort på musiken i samband med julfredsförkunnelserna. Redan på 1600-talet hade man uppfört musik i rådhussalen. Det var de som hörde till musikerskrået, och därmed hade rätt att utöva musik som yrke, som spelade. Under 1700-talet ersattes stråkinstrumenten, säckpiporna, dulcianerna och skalmejorna av modernare och ännu ljudligare instrument som valthorn, oboer, basuner och pukor. Efter Åbo brand 1827 blev det så kallade Brinkalahuset rådhus och scen för julfreden. Stadsborna kunde under hela 1800-talet, genom rådhusets öppna fönster, njuta av en konsert. Det var den trevliga

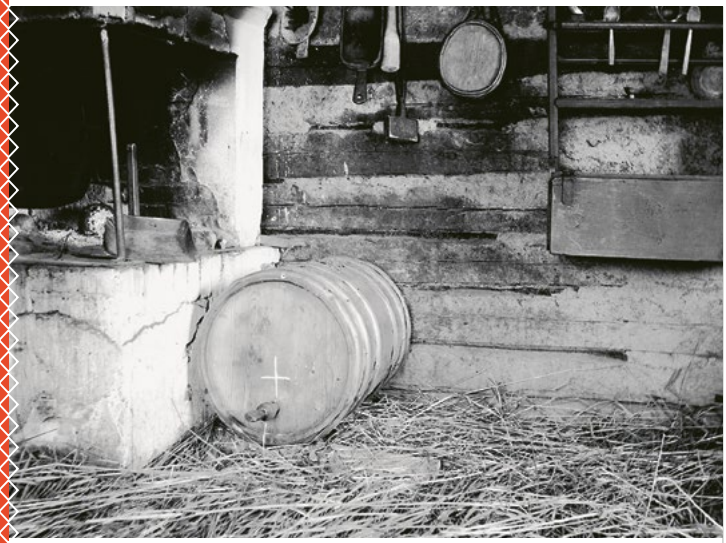

Julfreden var fram till slutet av 1700-talet ett ceremoniellt myndighetspåbud, då man kungjorde vilka regler som gällde för både vardags- och festlivet. Bland annat förbjöds halm på golvet på grund av den stora brandfaran från de öppna spisarna. Seden höll sig trots det länge kvar som jultradition.

gratiskonserten, som kunde räcka en hel timme, som drog människorna till Stortorget och julfreden fick med tiden alltmer karaktär av konsert i stället för påbud. Julfreden i sin nya form hörde till julaftonsdagen och åtminstone sedan 1850-talet har den utlysts klockan tolv medan konserten började redan en timme tidigare. Historikern Svante Dahlström har målande beskrivit denna utveckling med att "de kärva signalerna" från trumslagarna övergick i ett "musikaliskt intermezzo".

Vad orkestern spelade och vilken orkester som uppträdde är oklart, men troligtvis spelade man under 1800-talet den tidens "julmusik", det vill säga olika slag av småstycken, danser och underhållningsmusik. Under senare delen av 1800-talet var det Musikaliska Sällskapet i Åbo, som till övervägande del bestod av stråkmusiker, som stod för musiken. Orkestern spelade fortsättningsvis inne i rådhuset, men med fönster och dörrar öppna så att musiken hördes ut. På grund av den politiska situationen blev musiken mot slutet av 1800-talet alltmer fosterländskt och religiöst färgad. Åtminstone år 1880 spelades både psalmer och "Vårt land".

En annan förändring som skedde var att man 1886 uppförde en balkong på huset, vilket betydde att uppläsningen hördes bättre än då man bara stod vid ett öppet fönster. Samtidigt började man tycka att stråkmusiken inte var tillräckligt ljudstark så man ersatte den med blåsmusik. När blåsmusikanterna tog över återgick man igen av allt att döma till mest lätt musik, som polkor och hurtiga låtar. Detta ansågs av många som olämpligt. Stycken av fosterländsk karaktär liksom koraler spelades dock också.[64]

DEN HÖGTIDLIGA JULFREDEN

På 1880- och 1890-talen hade utlysningen av julfred upphört i de flesta städer i Finland. I Åbo, där tillställningen alltid hade haft karaktär av musikalisk gratisunderhållning, avstod man dock inte från seden, trots alla de protester som förekom mot hornorkestrarnas glättiga och medryckande repertoar. En orsak till att det i Åbo också fanns människor som värnade om traditionen var att när andra städer avstod från julfredsutlysningarna, började man känna stolthet över traditionen och se den som något speciellt för staden. Man insåg också att julfreden måste anpassas till sin samtid och man redigerade och moderniserade därför utlysningstexten flera gånger. Påbuden om lag och rätt hade redan mist sin betydelse.

I början av 1900-talet, och speciellt efter självständigheten, fick ceremonin en högtidlig prägel, med musik av religiös och fosterländsk karaktär:

I dag utlyser man julfred i många städer, en ceremoni som passar väl in i vår tids syn på julen. Det är ett kort, stämningsskapande evenemang, som för tankarna till det förgångna. Här utlyses julfreden i Borgå, troligtvis på 1950-talet.

”Vår Gud är oss en väldig borg”, Fredrik Pacius tonsättningar av ”Soldatgossen” och ”Vårt land”, tillsammans med ”Björneborgarnas marsch”, ”Finska rytteriets marsch i trettioåriga kriget” eller arrangemang av finska folkvisor stod på repertoaren. Julfredsceremonin fick då sin nuvarande form, den var varken en konsert eller en rad upplästa påbud utan stadens högtidliga julhälsning till sina invånare, omgiven av festlig musik.

Musikaliska Sällskapet i Åbos orkester deltog fram till 1923, trots att det mest var hornmusik som spelades. En avsevärd skillnad från i dag var att musikerna till långt in på 1900-talet inte spelades utomhus utan inomhus. I dag består musiken fortsättningsvis av ”Vår Gud är oss en väldig borg”, ”Björneborgarnas marsch” och ”Vårt land”, men musiken vid julfreden är en ständigt pågående diskussion.[65]

JULFREDEN SOM TV-UNDERHÅLLNING OCH PROGRAMNUMMER

Intresset för julfredsförkunnelserna var inte speciellt stort i början av 1900-talet. År 1935 började man sända julfredsceremonin från Åbo i radio, men intresset ökade inte nämnvärt trots det. I Åbo däremot blev julfreden utgångspunkten till nya traditioner. Under 1930- och 1940-talen hade en stor del av musikanterna och åhörarna för vana att efter julfreden samlas på Lehtinens konditori och äta bakelser.

Julfreden fick under 1950-talet ytterligare en högtidligare prägel. År 1956 tillverkades en pergamentrulle med julfredstexten. Ytterligare en brukskopia, med texten präntad på renskinn, tillverkades på 2010-talet. Prydnaderna och belysningen på Brinkalahuset har kontinuerligt förädlats.

Julen hade på 1950-talet blivit en helg då kyrkobesök liksom en högtidlig ceremoni som julfreden passade väl in i den allmänna julstämningen och -känslan. Även församlingarna kopplade då sin verksamhet till julfreden och man började ordna med julbön i Åbo domkyrka direkt efter julfreden, ett evenemang som genast blev mycket väl besökt.

Flottans blåsorkester, med hemvist i Åbo, engagerades för julfredsceremonin där man alltid uppfört endast instrumental musik. När ”Vårt land” spelades sjöng publiken med, var och en på sitt modersmål. På plats och ställe var detta inte ett problem men för radiolyssnarna lät sången klen. År 1962 engagerades därför manskören Laulun Ystävät. När televiseringen av ceremonin började 1983 blev kören oumbärlig, och då blev också enhetlig klädsel och uppställningen av kör och orkester viktigare. Blåsorkestern hade redan tidigare flyttat ut på Stortorget och också kören place-

rades utomhus bredvid orkestern. Platsen framför Brinkalahuset blev som en scen.

Svenska föreningar i Åbo och tidningen *Åbo Underrättelser* reagerade kraftigt på det faktum att kören sjöng Finlands nationalsång enbart på finska. Efter flera år av aktiv kamp för en tvåspråkig sång beslutade stadens ledning att första strofen av ”Vårt land” skulle sjungas först på finska och sedan på svenska, följd av sista strofen på finska. Detta skedde första gången 1989. Att julfreden från 1986 hade börjat sändas också i Sveriges Television påskyndade beslutet.

Marknadsförarna i Åbo insåg julfredens potential för att göra staden känd i andra länder. År 1994 började Yle sända julfreden från Åbo till de europeiska medlemsländerna i rundradiounionen EBU. Följande år ingick i programmet en ceremoni där fyra biskopar från olika trossamfund framförde en ekumenisk fredsvädjan. Därpå följande år sändes julfredsutlysningen första gången på internet. Detta var ett led i idén att göra Åbo till ”Finlands julstad”. Den medvetna lanseringen och utvecklingen av julstaden hade påbörjats. Utlysningen av julfreden är i dag bara en liten del av hela julstadsprojektet, men det var julfredens unika karaktär, speciellt på grund av den långa historiska kontinuiteten, som gav Åbo dess berättigande framom andra städer att marknadsföra sig som ”julstad”.[66]

I dag utlyses julfred på många håll i Finland. I städer där julfredsutlysningen hade upphört införde man ceremonin på nytt. Borgå hörde till de första som återupplivade seden, det skedde redan 1900 på den lokala museiföreningens initiativ. Utanför rådhuset spelade en hornorkester psalmer, och snart också nationella sånger, i samband med uppläsningen. Även i Kristinestad och Björneborg återupplivades seden kring samma tider.[67]

Senare har även andra städer följt efter och på många orter har julfreden, liksom i Åbo, kombinerats med tilldragelser i församlingarnas regi. Körsång är i dag, vid sidan av blåsorkestermusik, vanlig vid julfrederna. Musiken är till övervägande del högtidlig av religiös eller nationell karaktär.

Julfredsutlysningarna är på alla orter väl besökta. Under 2000-talet har de ordnats i bland annat Mariehamn, Hangö, Ekenäs, Dalsbruk, Nådendal, Raumo, Nystad, Villmanstrand och Kuopio. Gemensamt för dem alla är att de sker utomhus. Att gå till en relativt kort, högtidlig ceremoni passar väl in i julaftonschemat, som i många familjer år efter år följer ett strikt mönster. Julaftonen ”ska” innehålla lite allvar, lite högtidlighet, mycket umgänge, mycket glädje och mycket mat. Också för dem som inte annars har juldagarna fyllda med aktiviteter kan en julfredsceremoni kännas rätt och lämpligt högtidlig, kanske kombinerad med ett besök på begravningsplatsen. Det är en plats och ett evenemang att gå till, med en stämning som känns rätt på julaftonen.

Fredsbegreppet har från 1990-talet och speciellt under 2000-talet fått tillbaka något av sin gamla innebörd, det vill säga att man ska försöka skydda platser och människor från onda handlingar. Åboskolorna var först med att utlysa skolfred som ett led i att värna om elevernas trygghet och välbefinnande i skolan.[68] Detta skedde 1990 och efter det har de flesta skolor tagit upp traditionen. Många andra slag av freder har också utlysts, köpcentrum har förkunnat köpfred i juletid och djurskyddsföreningar har utlyst julfred också för djuren.

JULEN SOM DE FATTIGAS OCH UPPTÅGS-MAKARNAS TID

Att delta i insamlingar eller annan välgörenhet till förmån för människor i hemlandet eller ute i världen är i dag en del av många människors jul. Att ge en gåva till personer man inte känner måste faktiskt betraktas som den äldsta och minst förändrade jultradition vi har i den levande folkseden i dag.

Julhjälpen har gamla anor och hör ihop med fattigvården. Sedan gammalt var det kyrkan som tog hand om de fattiga. Kyrkan lärde också ut att det var en from gärning, ett rättfärdighetens kännetecken, rent av en kristlig plikt att hjälpa tiggarna. Fattighjälpen sammankopplades speciellt med julens budskap och jultiden blev därför den bästa tiden för tiggarna. Rätt snart omvandlades fromheten till en plikt och en skyldighet och bidragen betraktades som en sorts skatt.[69]

En annan orsak till att julen blev tiggarnas gyllene tid var den så kallade djäknegången, det vill säga skolgossarnas rätt att gå och tigga mellan terminerna, jultiden och midsommartiden. Skolgossarnas rätt ”att löpa socknar” finns omtalad i Finland från 1400-talet. Skolgossarna utgjorde ett eget skrå bland tiggarna och hade den högsta statusen. De var inga eländiga stackare utan djäknarna hade boklig bildning och värderades högt. Skolgossarna hade ett effektivt ”vapen” på sina vandringar, de kunde ta sången till sin hjälp. De sjöng nya, okända och spännande sånger, vilket effektivt öppnade dörrarna.[70]

Med tiden drog allt större skaror ut på vägarna och julperioden blev alltmer högljudd och bullersam. Detta framgår klart av julfredsutlysningarna i Åbo under 1600-talet, som i ortodoxins anda till största delen bestod av förbud och reglementen. Vid jultiden var det förbjudet att klä ut sig till

Under 1800-talet ifrågasatte ingen rätten att tigga, i synnerhet under jultiden, och viljan att hjälpa var ofta stark. Här berättar en tiggare med träben, som dessutom är blind, sin sorgliga historia för barnen. Illustration ur tidskriften *Barnvännen* 1877.

oigenkännlighet och löpa omkring i staden och ropa och skrika. Sådana myndighetsförbud visar att julen på 1600-talet firades på gator och torg där det ingick utklädning och ett högljutt umgängesliv.[71] De kringvandrande hade sett till att julen fick en liknande karaktär också på landsbygden.[72]

Vid mitten av 1800-talet blev välgörenhet, en ny sorts fattighjälp, på modet. Välgörenheten var, i motsats till tiggeriet, organiserad och gick ut på att mera förmögna samlade in medel för andras räkning. Det var speciellt fruntimmersföreningarna som på detta sätt kunde dela ut förnödenheter och pengar till exempelvis fattigstugor och fängelser. De grundade och upprätthöll också skolor för fattiga barn. Kring julen delade de ut hjälp, ofta i samband med julfester för fattiga barn eller på fattighus.

Välgörenheten ersatte dock inte de äldre formerna av tiggeri. Inte ens efter att ansvaret för fattigvården hade blivit en kommunal angelägenhet försvann det privata tiggeriet, utan julttiggeriet förekom ännu långt in på 1900-talet.[73] På det lokala planet hade gemenskapen alltid varit av betydelse. De hjälpbehövande var välkända medlemmar av by- och sockengemenskapen och tiggeri och understöd till sämre lottade var en del av livsstilen ännu i början av 1900-talet.

UTKLÄDSELN I HISTORISKT PERSPEKTIV

Redan före reformationen fanns det i Sverige utklädningstraditioner kring julen som var kopplade till tiggeriet. Två traditioner dominerade: tiggarbockarna och de så kallade staffansgubbarna. Bockutklädseln som tiggarens attribut hade kommit till oss olika vägar söderifrån, främst från Balkan, av allt att döma redan under 1400-talet.[74] Staffanssederna har däremot kristet ursprung. De bygger på legendversionen om Jesu födelse som berättades särskilt i England, enligt vilken det var stalldrängen Stefanus hos kung Herodes som sett stjärnan och visste att en stor kung hade fötts. Herodes blev arg och sade att det är lika omöjligt att en kung har fötts som att den stekta tuppen på matbordet skulle flyga upp och börja gala. Men då flög tuppen upp och gol. Den här legenden förekommer i kyrkokonsten i Sverige från 1100–1200-talet även om vanligt folk knappast kände till den då. Staffanslegenden blev så småningom inte bara känd som en visa, utan det uppstod också festbruk i samband med julen som kan kopplas till legenden. Berättelserna om stalldrängen ledde till att man började nöjes- och okynnesköra med hästar, och stalldrängen själv blev en maskerad upptågsmakare. Säkert byggde man också vidare på en nöjes- och rummeltraditon som fanns från tidigare, men som vi inte vet något om.[75]

Det är omöjligt att veta när den här traditionen kom till Finland, men säkerligen först efter att den hade förankrats i julens rummel-, nöjes- och tiggerisystem, det vill säga då staffansvisan redan hade tilläggsverser i form av tiggar-, skämt-, nid-, hot-, smicker- och tackverser. Det finns inte en enda staffansvisa, uppteckned ur muntlig tradition, som inte skulle innehålla hälsnings-, tiggar- eller tackverser.[76]

STAFFANSTRADITIONERNA I SVENSKFINLAND

Under beteckningarna ”gå staffan”, ”köra staffan” och ”sjunga staffan” ryms en hel del olika traditioner, från rent tiggeri till utklädsel och kringvandring med brännvin, skämt och upptåg men även traditioner som innehåller illvilja, protester och elakheter.

Det svenska kärnrikets östra del bestod under senmedeltiden av Åland, Egentliga Finland med Åbotrakten och västra Nyland, det vill säga det område som var mest påverkat av den kristna kyrkan och svensk administration. Det var hit

staffanstraditionerna kom först och särskilt staffansvisorna spreds egentligen aldrig utanför det området. I traditionsmaterialet från sekelskiftet 1900 finns inga långa staffansvisor från östra Nyland eller Österbotten. Där kände man dock till begreppet "köra Staffan", och man kunde klä ut sig till staffansgubbar och sjunga korta, skämtsamma eller burleska visor av tiggarkaraktär om Staffan.

I uppteckningsmaterialet från den åboländska skärgården finns därför de mest ålderdomliga, längsta och mest utstuderade staffansvisorna bevarade, både vad gäller text och melodi. Dessa staffansvisor användes bland annat när man organiserade annandagsdanserna. På dessa så kallade staffansdanser bjöd man på riklig traktering, som samlats in under en kollektivt planerad vandring med avancerade tiggeri- och sånguppvaktningar som hela lokalsamhället var involverat i. Från många byar i Åboland och på Åland finns från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet detaljerade beskrivningar av dessa välplanerade dansarrangemang, som kunde pågå i flera dygn.[77]

Annandagen var i sydvästra Finland den verkliga upptågsdagen. Det var inte bara ungdomar som var i farten för att förbereda dansen på kvällen, även vuxna och äldre män klädde ut sig. Klädseln var listigt uttänkt, ofta med skägg av blår, utstuderad sotning av ansiktet eller masker. Man kunde också ha klockor fastsatta på kläderna eller använda sig av stekpannor och kastruller att trumma på. Det blev liv och dans när staffansgubbarna anlände. En uppteckning från Kimito i Egentliga Finland 1913 lyder: "Staffansgubbarna gick julandradagsnatten omkring i byn, bjöds på öl. Far släppte in staffansgubbarna när de bullrade på dörren. De var sju–åtta till antalet och iklädda aviga fårskinnspälsar dansade och sjöngo i stugan om natten de hade många vilda upptåg för sig. En gång drog de en piga i bara linnet ur högsängen och dansade med henne".[78]

Typiskt för Åboland är traditionen med "halmstaffan". Upptågsmakarna hade bälten, hattar, stövlar och till och med pälsar av halm. "Halmstaffan" var alltid munvig och framförde roligheter på vers, prosa eller i dialog med andra staffanssångare.[79] Traditionen var inte något kuriosum för Åboland utan förekom vid många andra festtillfällen också på andra ställen i Norden. Den svenske forskaren Hilding Celander har tolkat "halmstaffan" som en parodi på överhetens skrivelser, reglementen och uppläsningar och kanske också på prästerskapets predikningar.[80]

Staffanstraditionens dominerande ställning i Åboland och på Åland innebar att andra utklädnings- och tiggartraditioner hamnade i skymundan. Även om det i traditionen finns tydliga influenser också till exempel från julbockar med aviga pälsar och horn eller från stjärngossetraditionerna med vita kläder, toppiga huvudbonader, stjärna i handen och en utklädd till Herodes, kallas

Nytillverkad julbocksmask, gjord av Aina Aho i Esse 1977. Den är av samma modell och gjord av samma material, papp och med skägg och hår av blår, som de masker hon kom ihåg att de gamla rumlande julbockarna använde i början av 1900-talet.

kringvandringen alltid staffansvandring. Längre stjärngossespel finns inte heller upptecknade från Åboland eller Åland.

JULBUSANDE SOM PROTEST

I äldre tid fungerade utklädningen, förutom att det var en tiggar- och en nöjestradition, också som en protestyttring för alla dem som var i underordnad ställning. I skydd av mörker och förklädnad var det möjligt att ge uttryck för ilska och vanmakt. Man fick både säga och göra sådant som inte var tillåtet i vardagen.

I Åboland var det julannandag som var den stora protestdagen, på Åland också tjugondagen. I Österbotten och Nyland var julperioden främst en tid då man tiggde eller busade omkring, medan det var under påsken som protester från lägre samhällsskikt var tillåtna. Spektaklen på annandagen och tjugondagen i Åboland och på Åland och så kallat ”påskilla” på annat håll, är dock samma tradition. Fuffens, elakheter och skämt till exempel i samband med namnsdagar hör också till samma traditionskomplex. Bruken var likartade oberoende av tidpunkt och miljö: man släppte ut andras kreatur, samlade ihop alla tuppar på ett ställe, gav för mycket hö åt korna, mockade in dyngan tillbaka i stallet, kastade ut halm och hö i stall och fähus, satte vedklabbar i sängarna, täppte till skorstenen och så vidare.

Om spektaklen försiggick på tjugondagen kallades det att ”bulta ut julen” eftersom det då ingick att man också bultade på ytterväggarna. Det var också vanligt att de som skötte ladugård och stall tävlade om vilken gård som var först klar med sysslorna på morgonen. Den som kom sist kunde få ett extra lass dynga att bära ut.

STJÄRNGOSSARNA DYKER UPP I NORDEN

Traditionen med stjärngossar kom till Finland flera hundra år senare än staffansgubbarna och julbockarna. Det var först i början av 1800-talet som de fick både konkurrens och sällskap av denna nya kategori underhållare. Stjärngossespelen berättade, liksom Staffanslegenden, om Jesu födelse, men här är det den berättelse som finns i Matteusevangeliets kapitel 2 som ligger till grund. Ytterst bygger de på de sydeuropeiska kyrkospel som uppfördes på 1100- och 1200-talen. Stjärngossespelen blev tidigt folktradition i Syd- och Mellaneuropa, där de förenklades och fick burleska och komiska inslag.

När de tyska skolgossarna något århundrade senare började använda spelen på sina tiggarvandringar, hade de ytterligare förenklats. De tyska spelen byggde egentligen på bara en lång visa, vars verser kunde sjungas eller användas i taldialogen. Visan, som på tyska heter Dreikönigslied, brukar på svenska kallas Trekonungsvisan eller Stjärnvisan. Den berättade om julens händelser, men var anpassad till sitt sammanhang och innehöll därför också tiggar-, smicker-, hot- och tackverser, ofta med skämtsamma inslag.

Stjärngossespelen var tiggeri, men också skämt och parodi. De vita kläderna gjorde narr av korgossarnas kläder och de höga huvudbonaderna var parodi på kungarnas kronor och biskoparnas mitror. Dessutom hade man med sig en svartklädd lustigkurre med puckel på ryggen, som inte hade någon egentlig roll i handlingen men gjorde kullerbyttor och var allmänt rolig. Allt det här var ändå ganska avancerat. Man skulle förstå intrigen och kunna visor och repliker, och dessutom måste man ha möjlighet att skaffa utklädningskläder och kunna tillverka en stjärna. Det var därför den högsta kategorin av tiggare som tog sig an spelen, det vill säga skolgossarna. De hade ju dessutom laglig rätt att tigga med sång.

Spelen i sin tyska form togs upp av skolgossar i Danmark på 1600-talet, och på 1700-talet kom de till Sverige. Stjärnvisan med sina över trettio verser var stommen i intrigen. När visan översattes till danska fick den några tilläggsstrofer i början och slutet. Dessa nydiktade verser kom sedan att bli de mest använda stroferna, också i Svenskfinland. Visan trycktes på danska som skillingtryck, vilket avsevärt påskyndade spridningen. På svenska utkom den aldrig i tryck, utan verserna levde vidare i handskriven form och i muntlig tradition. I Sverige kompletterade skolgossarna spelen med verser och rader från andra visor, skillingtrycksvisor och psalmer, och det var i den formen stjärngossespelen kom till Finland.[81]

De tidigaste beläggen på stjärngossespel i Finland är från de österbottniska kuststäderna. Även här var det skolpojkar som tog sig an spelen, det vill säga sådana som hade en viss boklig bildning och som sålunda visste vad det hela rörde sig om, och som inte heller var främmande för psalmer och annan sångrepertoar. Stjärngossarna var och förblev i sin gamla form en stadstradition, men vandringarna utsträcktes också till landsbygden. Den svartklädde Judas med pungen följde också med till Österbotten. Han var utklädd med en puckel på ryggen och när han slogs omkull rykte det om honom, det vill säga man kastade ut mjöl över golvet. Mjölet visar också att det inte var de allra fattigaste som tiggde som stjärngossar. De skulle knappast ha kastat mjöl, trots att det kanske var gammalt och av dålig kvalitet. Stjärnspelen spred sig som en löpeld i Österbotten, där också de finskspråkiga stjärngossarna redan några årtionden senare översatte dem och tog dem i bruk. Till städerna i södra Finland kom spelen troligen oftast via direkta kontakter med Sverige.

Finlands nationalskald, Johan Ludvig Runeberg, har fått äran av att vara den äldste vid namn kända stjärngossen i det svenska riket, inklusive Finland. Stjärngossetraditionen hade varit känd i Sverige i cirka hundra år när den sexårige Johan Ludvig i Jakobstad begav sig ut på tiggarvandring under jullovet 1809. Johan Ludvig och hans kamrater hade någonstans ifrån fått nys om stjärngossespelen och dess roller, sånger och rekvisita. De visste i alla fall att man skulle ha en stor lysande stjärna med sig. Under vandringen inkasserades, enligt Johan Ludvig själv, ”pengar uta’ tusan”. Vem han hade med sig på vandringen vet vi inte. Hur länge stjärngossespelen varit kända i Jakobstad är svårt att säga, men av allt att döma var det en ny och modern sed vid denna tid.[82]

När stjärnspelen kom till Norden innehöll de redan skämtsamma repliker och lustiga och komiska element. Även en sammanblandning av roller och en något ostrukturerad handling hörde till. Det är intressant att se hur sådana stundom ologiska och inkonsekventa element har bibehållits trots kulturöverföring, översättningar och

Trekonungsvisan

Följande verser ur Trekonungsvisan är mycket använda i finlandssvensk tradition och allra vanligast har de två första hälsningsstroferna varit, som talad dialog eller som sjungen visa. Alla utom den tredje versen diktades som tilläggsstrofer i den danska versionen av visan:

Goder afton, goder afton, båd kvinna och man,
husbonde matmoder samt var i sitt stånd.
Vi önska eder alla en fröjdefull jul
från olyckor alla bevare er Gud.
Då Kristus blev födder i Betlehems stad
de heliga tre konungar var lustig och glad.
Och när de sen kommo här ovanför byn
den stjärnan på nytt då syntes i skyn.
Efter vår stjärna ej längre vill stå
så måste vi förfoga oss härifrån.

användning under århundraden. Samma inkonsekvenser, obegripligheter, samma repliker, dramatiska idéer eller små lustiga detaljer som fanns i de tyska, danska och svenska traditionerna återfinns i de finlandssvenska spelen från slutet av 1800-talet. I en uppteckning från Korsholm i Österbotten, som skildrar förhållandena cirka 1880, berättas det:

> Stjärnpojkarna gick omkring mellan jul och nyår, och ibland gick de ända till 13-dagen. De kom från Petsmo och sa att de var de tre vise män från Österlandet. Pojkarna hade gamle Herodes med sig. Han var klädd i svart och hade puckel på ryggen men de tre andra hade vita skjortor och toppiga harskinnsmössor. En stor och vacker stjärna, vit med 6 uddar förde de med sig. Den vevades runt. Några ljus brann inte i stjärnan. Uddarna var 1/2 meter långa. Allra först sjöng pojkarna sången om de tre vise männen varpå de sade: ”Ja sku begära na hjälp åt vår lilla stjärna. Bröd och pengar tar vi gärna men en sötsurbulla tar vi allra helst.” En av pojkarna som hade trävärja frågade: ”Var har du de tre vise män?”. Då sade Herodes: ”De tre vise män har tagit stjärnan och farit hem till sitt land igen”, varpå man slog honom till golvet. Herodes fortsatte: ”Jag är den gamle Herodes som varit 33 år i babyloniska fängelset med mycken värk och vedermöda har denna puckeln växt på min rygg”. Stjärnpojkarna fick bröd och annan mat i gårdarna.[83]

Denna uppteckning är typisk för den folkliga stjärngossetraditionen, där det egentligen inte finns någon intrig, ingen klar rollfördelning, där olika roller har sammanblandats och där visor kunde användas omväxlande som sånger eller som talrepliker. Julbocken eller tiggarbocken passade inte in i stjärngossespelens handling, men desto bättre passade han in i tiggarsituationen. En uppteckning från Borgåtrakten lyder:

> Tolv stjärngossar gick på julaftonen omkring från stuga till stuga och sjöng.
>
> *Litet ljus uti vår stjärna,*
> *litet pengar i vår pung.*
> *Öl och brännvin tar vi gärna*
> *kött och fläsk de smakar bäst.*
>
> Dessa hade med sig en bock. De hade klätt två svarta pälsar på en pojke och satte två stora träskedar till öron och en av stjärnpojkarna ledde den.[84]

DET MÄRKLIGA STJÄRNSPELET I HELSINGFORS

Det stjärngossespel som uppfördes av kringvandrande följen i Helsingfors under andra hälften av 1800-talet skiljde sig rätt mycket från de som framfördes i andra delar av landet, inte minst för att en stor del av verserna var skrivna på alexandrin. Detta spel, som kallades ”Julstjärnan”, upptecknades och publicerades av pastor Henrik August Reinholm i *Helsingfors Tidningar* 1851.[85]

Spelet hade över tio roller. Utom de vanliga Herodes, hans trotjänare, de tre vise männen, några stjärnbärare och svarta konungen av Moria land och hans knekt, så fanns det en jungfru eller gudinna som hette Venus. Judas med pungen var inte med. Herodes skulle vara klädd i mörkblå ”militärisk dräkt med glittergehäng”, epåletter på axlarna och krona på huvudet. Även de andra manliga rollerna var klädda i militäruniformer, medan Venus skulle ha vit klänning och krans på huvudet. Spelet börjar med att Herodes får veta att Jesus har fötts och blir rasande, som sig bör, men börjar sedan plötsligt försöka förföra Venus, som springer till skogs. Herodes följer efter henne, men då Venus är ståndaktig förlorar Herodes tålamodet och förvandlar henne till ett träd. Spelet fortsätter med temat flykten till Egypten. Då får Venus liv igen och uppenbarar sig på scenen, och

Stjärnbäraren följd av "gudinnan" Venus, morianen, stjärngossar och några andra rollfigurer ber att få komma in i ett hus på Skatudden i Helsingfors. Rudolf Åkermans teckning från 1881 av det märkliga stjärngossespel som uppfördes i Helsingfors vid mitten av 1800-talet.

långa högtravande dikter och sånger blandas med tiggare som ropar efter öl och påstår att de kommer att pantsätta sin flicka om det inget bjuds. Till sist sjunger man några ordinarie tackvisor. Spelet är ett fullkomligt sammelsurium av olika element. Det tyckte också pastor Reinholm. Enligt honom hade man "rört ihop himmel och jord" och det fanns "hwarken rim eller reson."

Detta stjärngossespel förbryllade länge forskarna. Den svenske folklivsforskaren Hilding Celander lyckades dock 1941 spåra dess ursprung och visade att det hade tydliga likheter med ett litet teaterstycke med utgångspunkt i myten om Apollo och Dafne, som utifrån en dansk förlaga uppfördes som hemteater på herrgårdarna i Göteborgstrakten under förra hälften av 1800-talet. Replikerna gick på alexandriner, och bar tydliga spår av 1700-talets herdediktning. Spelet finns inte tryckt på svenska. På vilka vägar det kom till Helsingfors vet man inte, inte heller om det då redan var kombinerat med stjärnspelet eller om sammankopplingen skedde först i Helsingfors.[86]

Detta stjärnspel visar att det inte var de fattigaste och mest utsatta som uppförde de här spelen. Victor Pettersson, som beskrivit livet på Skatudden i Helsingfors under 1800-talet, kallar teatern för en "gudomlig komedi" och säger att den uppfördes av "Skatuddens sjömanspojkar, stadens fabriksarbetare och till och med gardessoldater, med skrällande eller hesa basröster". I Borgå var det också hantverkslärlingar, utöver skolgossarna, som uppträdde med stjärngossespel.[87] Traditionsmaterialet visar att denna kuriosa variant av stjärngossespelet hade stor inverkan på hela den nyländska traditionen. I uppteckningsmaterialet från den nyländska landsbygden från tiden kring sekelskiftet 1900 ser man tydlig påverkan från detta spel i folktraditionen, både vad gäller roller och visor.[88]

STJÄRNSPEL OCH STJÄRNGOSSAR BLAND BORGERSKAPET

Stjärngossespelen i Norden har således aldrig stått i kyrkans tjänst eller varit en del av kyrkans verksamhet. De fattigas stjärngossetraditioner har långt ifrån alltid setts med blida ögon och man uttalade sig förklenande om deras prestationer. Man gjorde narr av deras bakvända berättelse utan innehåll och dåliga sångprestationer. I Nykarleby var omdömet 1897 att stjärngossarna kom och sjöng "illa kostymerade, sina jämmerliga visor". Alla stjärngossar var inte nyktra och det finns ota-

liga uppgifter om att de hotat slå sönder fönster om de inte fick komma in, eller att det uppstått slagsmål mellan olika följen så att ordningsmakten måste ingripa.[89]

Det fanns dock också de som var mera positivt inställda till de tiggande stjärngossarna. I Gamlakarleby fanns en skomakare som lånade ut rekvisita, övade in spelen med hugade mot betalning, och mot att han dessutom fick en del av de insamlade medlen. Det fanns många skollärare som hjälpte och tipsade om lämpliga sånger, och till exempel lärarinnan, fröken Hackzell i Gamlakarleby var för jämställdhet och lärde också flickorna sånger och uppmanade även dem att gå på tiggarvandring.[90]

I uppteckningsmaterialet finns många uppgifter om att stjärngossarna sjöng skolsånger. En orsak till att de valde att sjunga sånger som man lärde ut i skolan och julpsalmer var att sådana anständiga visor var till fördel då man bad om bidrag i borgarhem. Man sjöng till exempel Zacharias Topelius och Karl Collans ”Sylvias julvisa”. Enligt uppteckningsmaterialet är den absolut vanligaste skolsången som tiggarna sjöng i slutet av 1800-talet Topelius ”Nu så kommer julen”. Vilken melodi man använde är oklart, men troligtvis den som är komponerad av Gustaf Stolpe.[91]

Stjärngossar, och också julbockslikande figurer, som kläddes ut spontant och som tiggde eller busade, förekom på svenskspråkiga orter i Finland fram till andra världskriget. I takt med att sättet att fira jul under början av 1900-talet förändrades och förfinades speciellt vad gällde julens sociala umgänge, började det anses som störande och obildat att gå omkring utklädd och tigga brännvin.

Stjärngossespelen var inte endast en utpräglad tiggartradition utan redan tidigt gjorde de mera välbärgade stadsborna sin egen variant av dem. Prästsonen Viktor Karl Emil Wichmann (1856–1938), sedermera direktor för Nykarleby seminarium, uppger att han och hans kamrater som barn fick tillåtelse av föräldrarna ”att gå omkring med stjärnan, dock ej för förtjänstens utan för nöjets skull”. Det handlade om borgerskapets barn och ungdomar som klädde ut sig till rollerna och som på till exempel julaftonen, nyårsaftonen eller trettondagen gick till bekanta familjer och till platser där man visste att det firades julfest. Man gick alltså inom sin egen krets. Tiggeriet var inte det primära, trots att man kunde få någon godbit. Så var det till långt in på 1900-talet.[92]

Under senare delen av 1800-talet fanns det ytterligare en stjärngossespelstradition bland borgerskapet som troligen ingen tidigare har uppmärksammat, nämligen att stjärngossarna också kunde vara en skämttradition på vuxenfester. På samma sätt som borgerskapet redan på 1700-talet tog till sig julbocksutklädseln och inordnade den i ungdomarnas lekar och så småningom lät bocken också bli underhållare på julaftonen, blev stjärngossarna en underhållningstradition bland borgerskapet. Det var tacksamt att driva med stjärngossarna. Den här skämttraditionen handlade ändå inte om att göra narr av de fattiga, utan dessa så kallade ”julspektakel” var satir och ironi. Stjärngossarna framförde ”sanningar” som sketchartad teater eller så sjöng de kupletter om lokalpolitik och andra aktuella ämnen (se även fastlagsris).[93]

STJÄRNGOSSESPELEN SOM TEATER I SKOLAN

Det har redan framkommit att stjärngossespel funnits även i skriftlig form och de som uppfördes i borgerlig miljö inövades säkert utifrån nerskrivna förlagor. Steget var därför inte långt till att låta trycka stjärngossespelen. Traditionen att uppföra tablåer, det vill säga iscensätta en ”levande tavla”, var väl etablerad sedan länge bland annat på Runebergsfester. På skolornas julfester handlade tablåerna oftast om Jesu födelse i stallet.

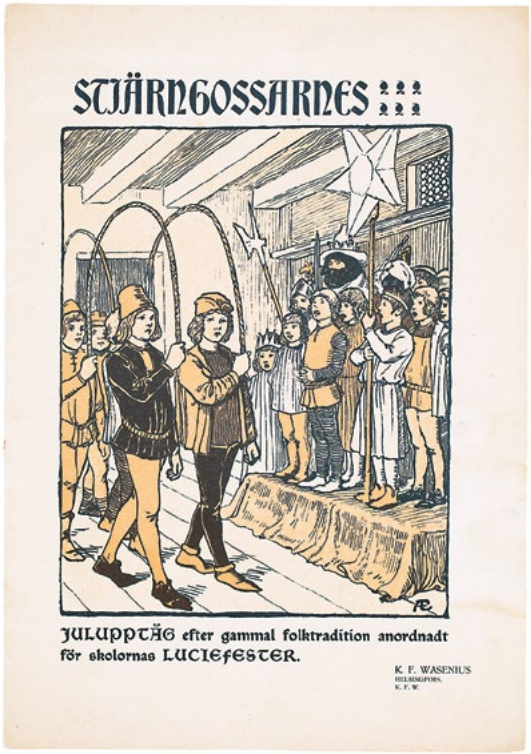

Omslaget till det stjärngossespel som Bernhard Estlander gav ut 1901 och som byggde på folktradition från Borgå- och Lovisatrakten. Spelet har här kombinerats med den så kallade bågdansen som sjöngs till sånger ur *Piae Cantiones*. Luciefester betydde inte att det fanns en lucia med, utan var synonymt med skoljulfester.

En växelverkan mellan skoltradition och folklig tradition har skett även vad gäller tablåerna. När roller som herdar, Maria med barnet eller Josef finns med i de folkliga tiggarspelen är det skolornas tablåer, tillsammans med julpsalmerna, som varit inspirationskällan.[94]

Den första som gav ut ett stjärngossespel i Finland var Bernhard Estlander. År 1901 utkom *Stjärngossarnes julupptåg efter gammal folktradition anordnadt för skolornas Luciefester*, enligt traditionen i Borgå och Lovisa, och uttryckligen gjort med tanke på skolornas julfester. Här kallas spelet ”julupptåg” och innehållet ger vid handen att det inte skulle vara särskilt högtidligt eller allvarligt.[95] Spelet hade testats många gånger på 1890-talet på olika slag av fester och redigerats innan det trycktes.[96]

Estlanders stjärngossespel började med en specialkombinerad ingångsmarsch, eftersom en hurtig marsch som signal för att något ska ske, som julklappsutdelning av julgubben och tomtarna, var obligatoriskt på julfesterna vid den här tiden. På pärmbilden till det tryckta julupptåget har stjänspelet kombinerats med den så kallade bågdansen, som dansades till sånger ur *Piae Cantiones*, en borgerlig skoltradition även den.[97] När stjärngossespelen började uppföras i skolorna anslöt man tydligen bågdansen till dem och tog in dansens sånger i spelen.

Ett annat konstruerat stjärngossespel på svenska är det som Johan Ludvig Birck i Jakobstad sammanställde. Det är ännu mera fjärmat från de folkliga spelen än Estlanders. Med sina många roller var det en allvarstyngd kavalkad där alla lustigheter hade blivit bortputsade. Även detta spel testades och utvidgades så att det hade trettiofem roller då det trycktes 1936.[98] Sångerna sjungs till pianoackompanjemang, gjorda av Sulo Salonen, som också specialkomponerade den obligatoriska ingångsmarschen.[99]

På finlandssvenskt håll försvann stjärngossespelen så gott som helt och hållet efter att luciatraditionen etablerats. Stjärngossarna fick dock med tiden, enligt svensk modell, en plats i lucias följe. Bland de finskspråkiga däremot blev spelen en del av jultraditionen, och är det ännu i dag.

SPELENS UTVECKLING PÅ FINSKA

Stjärngossespelen var också bland de finskspråkiga skolgossarna ett välkommet tillägg till underhållningen på tiggarfärderna. Spelen översattes

och omformades snabbt, så att de efter 1800-talets mitt förekom i de flesta skolstäderna som Uleåborg, Tammerfors, Tavastehus, Heinola, Jyväskylä, Nyslott, Kuopio och Joensuu.[100]

Stjärngossarna sågs inte heller i det finska Finland alltid med blida ögon. De tog till traditionella knep för att lösa problemet. Det gällde att smickra överheten och blidka myndigheterna. Tiggarna tog därför efter 1800-talets mitt in en hyllningssång till kejsar Alexander II.[101] Sådana hyllningssånger förekom också på svenska, bland annat i Gamlakarleby och i Helsingfors, med texten "Kejsarns ära vi frambära". Hyllningssången förbjöds efter 1917, varefter den utelämnades eller modifierades.

Kring sekelskiftet 1900 blev stjärngossespelen, på samma sätt som i de svenskspråkiga skolorna, en julfesttradition också i de finskspråkiga skolorna. Det första spelet som utgavs i tryck på finska var en översättning av Bernhard Estlanders spel från Borgå- och Lovisatrakten. Titeln på finska, *Tähtipoikain jouluilveilyt*, det vill säga närmast stjärngossarnas jyckelspel eller julspektakel, antydde att det inte handlade om kristet allvar. Stjärngosse direktöversattes här till *tähtipoika*, såsom stjärngossarna också kallades i södra Finland.[102] Det blev ändå benämningen *tiernapoika* (tierna, en förfinskning av ordet stjärna) som blev den gängse på finska, det vill säga den benämning som användes i Uleåborg. Det beror på att traditionsforskaren Samuli Paulaharju i början av 1900-talet gjorde omfattande uppteckningar av stjärngossespel i Uleåborg, vilka han också publicerade. Även senare tryckta varianter av spelen byggde i hög grad på Paulaharjus uppteckningar från Uleåborg.[103]

I dessa uleåborgska spel fanns vanligtvis fyra agerande roller: Herodes, knekten, morianernas kung och stjärnbäraren. Det utkristalliserades en standardform av spelet, som fick stor spridning bland annat via Einari Marvias utgåva med sånger, noter och repliker från 1954. När de finskspråkiga spelen upptecknades i Uleåborg kring sekelskiftet 1900 ingick så gott som alltid hyllningssången till Alexander II. Den trycktes i Marvias utgåva och finns därför oftast med i stjärngossespelen ännu i dag.

I dag finns en uppfattning att den finska stjärnsjungningen har varit något unikt för Uleåborg och just den traditionen framställs som urgammal och ärevördig. Så är det ju inte, men i början av 1900-talet var skolgossarna i Uleåborg otvivelaktigt flitigare och mera hängivna som stjärngossar än

Stjärngossar i köpcentret Kaari i Helsingfors i december 2013. Finskspråkiga stjärnspelsgrupper är en välbekant syn på gator, i varuhus och på restauranger. Det är en tradition som människor från de flesta europeiska länder känner igen från sitt eget land.

i andra städer i Finland. I början av 1900-talet var stjärngossarna ändå ingenting Uleåborgsborna var särskilt stolta över. Efter andra världskriget ökade gruppernas antal ytterligare och de blev allt stökigare, vilket ledde till att polisen såg sig tvungen att komma med förhållnings- och ordningsregler.[104]

Numera är det andra tongångar i Uleåborg, där man har tagit stjärnsjungningen till sitt hjärta och gjort den till en identitets- och hembygdssymbol för staden. Före mitten av 1900-talet fanns det vissa grupper som uppfattade stjärnsjungningen som någonting positivt och redan 1933 ordnades den första riksomfattande tävlingen i stjärngossespel i Uleåborg. Den traditionen har fortsatt sedan dess. I staden ordnas det i dag ett otal begivenheter med stjärnsången som tema. Nya varianter skapas ständigt och traditionen bildar grunden och är inspirationskälla för många olika slag av evenemang. I december 2014 avtäcktes i centrum av Uleåborg en staty över fyra sjungande stjärngossar.

Stjärngossespelen är i dag också en tradition som är fast förankrad i den finska julen. Stjärnsången förekommer både som estradkultur och folkkultur. Stjärngossetrupperna finns i hela landet och uppträder på gator och torg, i köpcentrum, på krogar och lunchrestauranger och är programnummer på julfester och så vidare. Som avslutning samlar de uppträdande in pengar som en del av framträdandet. Stjärngossespel finns i alla varianter – från välpolerade musikföreställningar i musikskolor eller spel framförda av professionella operasångare, till burleska rockartade former av skämtkaraktär. Stjärngossespelen kan både parodieras och uppföras i kyrkor i skönsjungande form. De kan framföras av barn eller vuxna och är en långt mera varierad och mångfasetterad julteater än vad lucia är i Finland eller i Sverige. Även om lucia i dag skulle börja firas allmänt också bland de finskspråkiga kan hon knappast konkurrera ut stjärngossarna. I så fall blir hon troligen bara ett tillägg, en kompletterande aspekt av julstämningen och julkänslan.

TYSTA, ANONYMA KRINGVANDRARE

I Finland finns det också regionala utklädningstraditioner som inte har festivalkaraktär, utan är en del av lokalsamhället. Kärnan i sådana traditioner är inte traktering eller gåvor, utan att inte bli igenkänd. Den här typen av tysta kringvandrare är

Det finns ingen kod för hur man ska klä sig som "anonym kringvandrare", huvudsaken är att man inte blir igenkänd. Vanligt är, som här i Purmo i Österbotten 1980, att man klär ut sig till motsatt kön. En förutsättning för utklädningstraditioner av den här typen är att tilliten till främlingar är stor.

kända från enskilda platser över hela västvärlden. Det går inte att direkt härleda traditionen till äldre utklädning sammankopplad med tiggeri eller busande, eller visa på direkta historiska samband med liknande traditioner i andra kristna länder. Det är mera så att lokalsamhällen som består av olika byar med god sammanhållning lätt utvecklar dylika traditioner. Det finns ingående undersökningar av denna typ av maskering från till exempel Newfoundland i Kanada och Agersø i Danmark, och det är slående hur lika till struktur och innehåll dessa traditioner är varhelst de förekommer.[105]

I Finland har denna typ av maskering förekommit, eller förekommer, på många finskspråkiga orter i västra Finland[106] och i Svenskfinland bland annat på Åland, i Purmo i Österbotten, Tenala i västra Nyland och på Iniö i Åboland (se även tjugondagen). Fastlagsmaskeringen i Björköby i Österbotten kan också räknas till samma typ av tradition.

Det finns vissa aspekter som alltid hör till traditioner av det här slaget. Det handlar om ett spel, eller en lek, mellan maskerade och omaskerade, då båda parter får uppföra sig otypiskt men enligt överenskomna regler. Man får inte gå in i hemmen objuden, men väl inne får man snoka i alla rum, vilket kan vara intressant hos nyinflyttade. Huvudvikten läggs vid anonymiteten, men ett visst mått av traktering, godsaker eller alkoholhaltiga drycker kan ingå.

Leken fortsätter långt efter kringvandringsdagen. Gissningarna och identifieringsförsöken kan pågå i veckor efteråt. Den som aldrig blir identifierad anses ha lyckats bäst eller vunnit. Utklädseln, uppträdandet och samspelet mellan de involverade kan innehålla betydelsebärande detaljer som ingen utomstående kan förstå. Det är alltid bara en liten del som maskerar sig, men majoriteten kan ändå vara delaktig genom att tillåta besök. Det varierar hur många besökare man får. Alla är naturligtvis inte involverade utan intresset för seden växlar mellan personer och familjer.

Sådana traditioner kan förekomma endast i samhällen där man litar så mycket på dem som bor där att man inte ser någon risk i att släppa in okända, maskerade personer i sitt hem. Man måste kunna lita på att alla som är med i leken följer överenskomna regler. De anonyma kringvandrarna är en del av det egna samhället och inte något man vill visa upp för andra. Om traditionen får turistiska drag eller får form av en festival, där det finns medverkande och publik, har seden förlorat sin innebörd och blivit en helt ny sorts tradition.[107]

Det är först under senare delen av 1900-talet som traditionsvetare har börjat intressera sig för sådana traditioner där traktering och gåvor inte varit det primära i vandringen, utan huvudsaken har varit att de maskerade kunnat förbli anonyma. Det finns därför inte äldre material i traditionsarkiven om sådana traditioner, trots att de förekom under 1800-talet bland borgerskapet. I tidningen *Ilmarinen* finns i februari 1854 en redogörelse för hur i Jakobstad ”[u]ngdom af alla stånd och klasser tåga fram maskerad under gladt skämt men utan stoj, utan oordning” och går ”partals eller i hopar” in i varje hus för att betrakta hur julen firas. Det var definitivt inte de fattiga, utan borgerskapet och herrskapet som var på språng.[108] År 1876 kallas de utklädda ”julbockar” och upp till femtio sådana bockar rörde sig på gatorna i Jakobstad. De hade dock inte någon bockutklädsel utan ”farfars och mormors bröllopsdrägter” hade tagits fram och ”gustavianska tidehvarfvets peruker och krås spöka”. Det handlade om anonyma, tysta, hemlighetsfulla besökare, försedda med masker, utklädda till oigenkännlighet och ofta med ombytta könsroller. Ansiktsmaskerna var så eleganta att man enligt skribenten kunde få en illusion av karnevalen i Venedig.[109]

JULKLAPPS-UTDELAREN

Lustigkurre, välgörare och gåvogivare

Det finns många ord för julklappsutdelaren – julbock, julgubbe, jultomte, tomte och nisse – och termerna kan ställa till med förvirring och missförstånd. En julbock är i Sverige en halmbock och ordet julgubbe är okänt där. I Sverige är det tomten, ibland med nissarnas hjälp, som är julklappsutdelare. Tomten kan också i Finland vara julklappsutdelare, men oftast är det julgubben som kommer med klapparna och tomtarna är bara hjälpredor. I Österbotten har dock det modernare ordet julgubbe inte trängt undan benämningen julbock. Denna äldre term för julklappsutdelaren är också beteckningen på finska, *joulupukki*.

JULBOCKEN – EN LUSTIGKURRE I HERRSKAPSSALONGEN

Den gamla betydelsen för julbock är en person som klätt ut sig till bock och går och tigger. Det är omöjligt att säga något exakt om när tiggarbocken kom till Finland, men klart är att det handlar om en gammal tradition, av allt att döma från norra Balkan, som nådde Finland under medeltiden.[110] Tiggarbocken slog under 1700- och 1800-talen ofta följe med andra utklädda kringvandrande grupper, som staffanssångare och stjärngossar. Utklädda tiggare och upptågsmakare, med avigvända pälsar och huvudbonader försedda med horn, var välkända under tidigare århundraden, även för ståndspersoner. Julbockarna besökte borgerskapets hem i hopp om gåvor och man såg dem ute på sina färder.

Särskilt i Tyskland och Danmark, och i viss mån i Sverige, var så kallade klapperbockar (bockar med lång hals och rörlig underkäke så de kunde klappra och ”prata”) trägna gäster på ungdomarnas dansstugor.[111] Även i Finland blev julbocken under 1700-talet i högreståndskretsar en figur som förekom i olika slag av lekar och som underhållare på fester. Där bjöd den skrämmande och lustiga figuren på akrobatiska programnummer, som att hoppa över bord och bänkar, stånga de närvarande eller stänka vatten på dem.[112]

När julen i början av 1800-talet, under inflytande av tyska jultraditioner, blev familjens och barnens fest, behövde julaftonen nya element. Från Tyskland kom idén om en julklappsutdelare och sådana figurer introducerades i Finland på

En så kallad klapperbock med rörlig underkäke, Sankt Nikolaus och en djävulsfigur skrämmer barnen i Kärnten i Österrike på Nikolausdagen den 6 december 1889. Långhalsade bockar förekom också i underhållnings- och jultraditionen i Finland under 1700-talet.

Julafton 1839. Julklapparna är redan utdelade och barnen leker med sina nya leksaker och de vuxna beundrar varandras presenter. Då kryper en svart julbock in i rummet. Det mest centrala är dock den stora julgranen som lyser så starkt att den nästan ser ut att stå i brand. Teckning av Robert Wilhelm Ekman.

1820- och 1830-talen. De tidigaste julbockarna var ändå inte julklappsutdelare utan fungerade som underhållare. Den fula och skrämmande bocken blev i herrskapssalongerna ett på förhand förberett programnummer för barnen på julaftonen. Någon lämplig person bland de underlydande fick uppdraget.

Utstyrseln hade hämtat inspiration både av dansstugornas bockar och av tiggarbockarna, men i de förnämsta kretsarna blev också bocken ståndsmässig. I prästgårdarna var han svartklädd, och kunde vara utstyrd i halm och ha svans medan han i Helsingforssocieteten 1837 var "en luden best" med förgyllda horn och långt vitt skägg, som i den munderingen "sprang och skuttade omkring med underliga krumsprång".[113] Trots att dessa julbockar inte direkt var julklappsutdelare sammankopplades de med julklapparna. I julbockens programnummer kunde ingå att han bankade på dörren och kastade in julklapparna, bar in dem i en korg som överlämnades under lustiga former eller drog in dem på en släde. Släde och julbock uppfattades som en naturlig kombination. Tiggarna hade ofta släde med sig på sina vandringar kring jul för att få med sig mat och andra gåvor. Trots att julbocken hade julklapparna med sig var det under första delen av 1800-talet alltid far, farfar eller någon annan av hög familjerang som delade ut dem.

Vid mitten av 1800-talet blev den julklappsutdelare som fanns i det protestantiska Tyskland, *der Weihnachtsmann*, julmannen, en bekant figur i Finland. Till det yttre var han en gammal brun-, grå- eller blåklädd man som kom dragande på en kälke med en julgran. Denne julklappsutdelare bodde i skogen eller i en grotta tillsammans med sina bergvättar, som sov hela vintern. När julen närmade sig ringde julmannen i en klocka för att kalla till sig vättarna. De började genast tillverka julklappar och fälla julgranar och klä dem och lasta på slädar så att allt var klart till julaftonen då julklappsutdelningen skulle ske.

När bilderna och berättelserna om denne tyske julklappsutdelare nådde Finland kan man tydligt se hur julbocken i sagor, visor och dikter ändrade karaktär. Han blev mindre skrämmande och lustig och mera förmanande och kristlig. Han glömde aldrig de fattiga, och han påminde ständigt de rika barnen om att alla inte hade det lika bra ställt som de. Himmelens änglar hjälpte till med julklapps-

bestyren så alla fick det de behövde. Julmannen och hans vättar hade också med sig en julgran till de fattiga, symbolen för den kristna glädjen och det sociala ansvaret.

Den nye julklappsutdelaren i form av en gammal allvarsam farfarsfigur delade också helt konkret ut julklapparna i högreståndsfamiljer. Man började då tala om julgubben, inspirerad av *der Weihnachtsmann*, i stället för julbocken. Ordet julgubbe var dock i sig inget nytt ord i Finland. Utklädda tiggare kunde kallas julgubbar, den trefotade halmfiguren som användes i lekar kallades julgubbe, utklädda skämtfigurer kunde kallas julgubbar, bröden i människogestalt i julgranen var julgubbar, och nu blev också julklappsutdelaren en julgubbe.

VÄLMENANDE NISSAR OCH TOMTAR

Vad är en nisse, eller tomtenisse, och vad är förhållandet mellan nissar, tomtar och den tyska julgubbens bergvättar? Nissarna hade ursprungligen ingen koppling till julen och nissetidningarna var skämttidningar. År 1851 började det satiriska veckobladet *Folkets Nisse* utkomma i Danmark. Här lånade man folktrons nisse, eller gårdstomten, som var ett väsen i form av en liten grå man med röd mössa som skötte om gården, och lät honom bli en figur som respektlöst uttalade sig i samhälleliga frågor. I juletid delade han ut julklappar i form av ironiska uttalanden. I Sverige var det tidningen *Söndags-Nisse* som från 1862 byggde på denna tradition. Skämttidningar med nissenamn förekom också i Finland från 1880-talet och samtliga av dessa drev de svenskspråkigas politiska intressen.[114]

Nissarna fick dock från 1880-talet en roll som underhållare på barnjulfester i Finland. En ny tradition var då att julgubben inte kom ensam, utan hade ett helt tåg med små nissar med sig. Nissarna var julgubbens gesäller och deras uppträdande var festens huvudnummer, som innehöll både julklappsutdelning och ringdans. Julgubben passade dock också på att hålla ett både uppbyggligt och förmanande tal till barnen. Om det handlade om en välgörenhetsfest kunde kläder, mat, godsaker, leksaker och pengar delas ut till barnens familjer i slutet av festen.[115]

Nikolaus och der Weihnachtsmann

På Luthers tid var det S:t Nikolaus, en rödklädd biskopsfigur, som delade ut klappar den 6 december på Nikolaus helgondag. Med sig hade han svartklädda djävulsfigurer, Hans Trapp, Knecht Ruprech, Krampus och allt vad de kallades, som på ett lite skrämmande sätt underströk vikten av att vara snäll för att få julklappar. Nikolauspåsar med godsaker åt barnen är fortfarande välkända i många katolska länder. Luther tyckte inte om den här seden utan ville att julen skulle firas som Jesus födelsefest. Det blev *Christkind*, Jesusbarnet själv, en man utklädd till ängel, som i stället kom med julklapparna. Nikolaus medhjälpare, de populära busarna, gav man inte avkall på utan de blev ängelns följeslagare.

När Luthers idé om julaftonen som den stora festkvällen tog form i Tyskland under 1800-talets lopp, tyckte det tyska protestantiska borgerskapet i sin tur att traditionen med *Christkind* var för katolsk och särskilt djävulsfigurerna ansågs opassande. Då skapade man i stället, utifrån folklig tradition, en julman. Eftersom man i protestantiska kretsar redan under 1700-talet hade skapat sin egen variant av Nicolaus i form av en gammal man i lång kappa och skinnmössa, med gåvor i ena handen och ris i den andra, fick denne figur bli julklappsutdelare under benämningen *der Weihnachtsmann*. Traditionen påbjöd dock att julklappsutdelaren skulle ha ett följe eller underordnade med sig och julmannen fick därför små dvärgar eller egentligen bergvättar som sina följeslagare. Dessa var inte elaka djävulsfigurer utan snälla hjälpredor. Kännedomen om dessa kom till Finland vid mitten av 1800-talet.

Inflytandet kom från Sverige. Där hade, liksom i Finland, en julbock med horn delat ut klappar åt högreståndsbarnen, men de nya impulserna från Tyskland etablerades inte i lika stor utsträckning som i Finland eller i Danmark, där *julmanden* fick samma karaktär som julgubben i Finland. I Sverige utformades julklappsutdelaren på lite annat sätt. Där blev det konstnären Jenny Nyström som på 1870- och 1880-talen utgående från vetskap om illustrationerna i de danska och svenska nissetidningarna och tomten i den svenska folktron, utformade en svensk julklappsutdelare i form av en liten, ålderstigen, långskäggig tomte. I Sverige blev det därför tomten som kom med julklapparna. Denne tomte påverkades senare i viss mån av den tyske julmannen, men speciellt stark var påverkan av den amerikanske kollegan, Santa Claus. I Sverige behöll julklappsutdelaren beteckningen tomte. De små hjälpredorna började kallas nissar.

När de svenska jultomtarna kom till Finland på 1880-talet var de tyska bergvättarna som julgubbens hjälpredor redan kända här, och det fanns etablerade julklappsutdelare, både julbockar och julgubbar. Tomtarna blev därför inte självständiga julklappsutdelare utan de tilldelades andra roller.

Några decennier senare, det vill säga en bit in på 1900-talet, hade ordet nisse i hög grad ersatts av termen tomte. Dessa tomtar var dock en mycket varierande samling väsen. I visor och berättelser har de starka drag av de tyska bergvättarna, men de påminner också om de svenska gårdstomtarna. Gårdstomten är en idealiserad och romantiserad folktrotomte som spreds från Sverige via sånger, bilder och berättelser. Tomtarna hjälper barnen med att städa och feja, bära in ved och vatten och laga mat medan gårdsfolket sover. Tomtarna är glädjespridare var de än finns. Därtill finns det i barnlitteraturen en mängd skogstomtar och julklappstomtar. Skogstomtarna håller till i skogen och dansar med älvor och håller reda på vilsegångna barn.

Från 1920-talet börjar det i barnlitteraturen finnas julklappstomtar, som delar ut julklappar åt fattiga barn. De söker upp dem som annars inte skulle få julklappar eller tar de rika barnen med på sin julklappsrunda för att de ska få uppleva givandets glädje. Berättelserna har ett tydligt moralpedagogiskt syfte. Denna typ av tomte bygger på den svenska traditionen, men för samtidigt vidare den sociala idén från den tyska julmannen och hans bergvättar.[116]

I bilderboken *Julgubben och tomtarne* från 1881 hugger julklappsutdelarna julgranar i skogen. När kälken är fylld går de till de fattiga. Tomtarna bär in stora korgar med presenter i de små kojorna tillsammans med en julgran, symbolen för socialt samvete och kristen kärlek.

DEN GLADA JULKLAPPSGUBBEN SANTA CLAUS

Santa Claus skapades i Nordamerika under 1800-talet utifrån de Sinterklaas-traditioner som de holländska emigranterna hade fört med sig på 1600-talet, men i enlighet med brittiska traditioner blev Santa Claus en julklappsutdelare som kommer på julaftonen eller juldagen och inte på Nikolausdagen den 6 december. Enligt amerikansk tradition bor Santa Claus vid Nordpolen där han tillverkar julklappar året om. När det blir jul spänner han för sina renar och kommer flygande och slänger ner julklapparna genom skorstenen.

Julgubben blir business

Den finske tv-profilen Niilo Tarvajärvi besökte Disneyland i Kalifornien i slutet av 1950-talet när han studerade journalistik i Förenta staterna. Där fick han idén om ett Christmasland för julgubben i Lappland. I Finland var dock intresset lamt. Trots Tarvajärvis idoga arbete sattes bara några enkla stugor upp vid polcirkeln på 1970-talet. Korvatunturi, nära ryska gränsen, ansågs ligga för långt borta.

Men så hände något: 1984 öppnades Jultomtens postkontor i Mora i Sverige. Då insåg man stundens allvar i Finland och Tarvajärvi fick stöd för sin idé. Företagsvärlden, medierna, turistnäringen, presidenten, idrottsmän och vanliga medborgare engagerade sig. Julgubben kommer ju från Finland! Vid polcirkeln i närheten av staden Rovaniemi byggdes Julgubbens verkstad upp och flygbolaget Finnair flög runt världen med budskapet "Santa comes from Finland"; Santa själv flög med till många länder. Att svara på breven till julgubben blev en central del av verkstadens verksamhet.

På 1990-talet började man bygga upp Lapplandsturismen och i dag är Julgubbens verkstad ett företag som saluför Finland och finländsk natur och kultur och som besöks av flera hundratusen turister varje år.* Under 2000-talet har Santa Claus Village årligen besökts av cirka 300 000 turister från närmare tvåhundra länder.

* Karjalainen 1996.

Julklappsutdelaren blev så småningom rödklädd också i Finland. Han blev dock aldrig någon tjock, skrattande, clownaktig figur, utan han är både vis och gammal och har ofta en knotig käpp som han stöder sig på. Här har julgubben kommit till Bragegården i Vasa i samband med luciakröningen 2011.

Hans tjocka, fryntliga väsen fanns redan på 1800-talet; genom sina många teckningar lade skämttecknaren Thomas Nast från 1870-talet grunden till den röda, tjocka, rundkindade figuren. I början av 1900-talet tog affärsvärlden hand om Santa och förfinade och utvecklade hans karaktärsdrag. Haddon Sundbloms (vars far kom från Åland) julgubbsteckningar för Coca-Cola från 1930-talet till 1960-talet, kom att prägla bilden av den amerikanske Santa Claus. Han är till karaktären motsatsen till den allvarsamme förmanande Weihnachtsmannen. Santa Claus är rödklädd, glad, tjock, hjärtlig och clownaktig. Det viktigaste för honom är att dela ut julklappar.

Den amerikanska julgubbstraditionen var känd i Finland långt före Haddon Sundbloms teckningar. Redan på 1890-talet fanns det i sånger och berättelser element som tyder på att skribenterna hade snappat upp den amerikanska jultraditionen, trots att rödklädda julgubbar var ett så gott som okänt fenomen i dåtidens Finland. Den fårpälsklädda julbocken utrustades nämligen ofta med sjumilastövlar och kunde ta "tusen steg i sekunden". Här är det den flygande Santa Claus som influerat, även om julbocken inte flög med renar.

Sina sjumilastövlar hade han lånat från folksagornas övernaturliga hjälpare.[117]

JULGUBBEN OCH TOMTARNA MÖTS, OCH SKILJS, IGEN

På 1930-talet inledde julgubben och tomtarna ett nära samarbete och de bodde allt oftare i Lappland. Ett tidigt belägg i finlandssvenska jultidningar är Margit Cavonius berättelse "Julljusen" från 1936 som börjar på följande sätt: "Långt borta i det snöiga Lappland bor Julbocken. Han bor där med sina många, många, små flitiga tomtar. De har så mycket arbete före jul." Så "drar julbocken pälsen på" och sätter sig i släden bakom hästen. Tomtarna är med på färden och julklapparna delas inte ut åt de fattiga utan åt de snälla.[118] Margit Cavonius byggde på en tradition som redan var känd i Finland. År 1927 hade Markus-setä (Markus Rautio) på sagotimmarna i radion ytterligare utvecklat och anpassat den amerikanska traditionen i Finland. Han berättade att julgubben bodde i Korvatunturi, ett märkligt berg som kunde höra om barnen varit snälla.

Det var de kommersiella krafterna som på 1920- och 1930-talen aktivt spred den amerikanska traditionen i Finland. De första utklädda julgubbarna i rött fanns i varuhusen. Julgubbens grannröda mantel gjorde att den gula färgen, som dittills varit julens stämningsskapande färg, byttes ut mot rött. Tomtarna blev julgubbens hjälpredor och renarna hans färdmedel. Det tog dock tid innan den rödklädde julgubben konkurrerade ut den gamla julbocken. Under hela 1900-talet kunde pälsklädda julgubbar dela ut klappar både i hemmen och på föreningsfester. Dessutom har den rödklädde julgubben i sin karaktär bevarat många drag av Weihnachtsmannen. Han frågar om barnen varit snälla och uppträder som en förmanande farfarsfigur och inte som en clown.[119] Den kommersiella julgubben, som uppträder till exempel på varuhus och på olika slag av marknader och jippon, rör sig inte lekande lätt utan är oftast gammal och trött och måste stöda sig på en knotig käpp. När han däremot riktar sitt intresse mot turister, lever han dock upp till sitt amerikanska ideal och är både tjock och fryntlig.

Det finns också många mellanformer av julgubbarna och tomtarna i berättelser och på bilder. I folkseden, det vill säga i de traditioner man konkret ombestyr, finns däremot en relativt klar skiljelinje. Julgubben är en ensamfigur, det finns egentligen bara en, och därför uppträder sällan många julgubbar på en gång. Julgubben är en man, men kan i offentligheten också ha en fru eller en vuxen kvinnlig tomte, med sig. Julgubbens främsta

Julklappsutdelarens bockutstyrsel levde längre kvar i Finland än i något annat land. Den fula, pälsklädda bocken har ändå en stor säck med julklappar med sig när han kommer till en familj i Innamo i Nagu 1982.

uppgift är att ta emot önskemål om klappar och att vara julklappsutdelare. Han har en mask för ansiktet och är, i alla fall skenbart, anonym.

Småtomtarna är däremot gruppvarelser och ses oftast många tillsammans. Deras färg är likaså röd, med inslag av grått. Småtomtarna har många roller: de går i luciatåg, hjälper julgubben på fester och uppträder med sång och dans. Vuxna klär ut sig till tomtar på fester, med en tomtemössa, för att skapa feststämning. Till skillnad från julgubben är tomtarnas identitet inte hemlig. Termen nisse eller tomtenisse har i dag nästan försvunnit från Finland som beteckning för tomte, medan nisse i Sverige är just det som i Finland kallas tomte.

JULKLAPPAR TILL NYTTA OCH NÖJE

Julklappar är ett speciellt slag av presenter i den meningen att det i allmänhet sker ett utbyte av gåvor: man ger julklappar åt dem man får julklappar av. Om man ser historiskt på gåvor man gett varandra vid jultiden möts man av en brokig samling traditioner. Det går inte alltid att skilja julklappar från många andra slag av gåvor, som till exempel allmosor, välgörenhetsgåvor, lön, extra belöning, skämtgåvor, presenter i samband med frieri eller så kallade vänskapsgåvor. Julklappen i dess nuvarande form är resultatet av en lång utveckling och den fortsätter än i dag att få nya former och funktioner.

JULFESTER OCH SKÄMTKLAPPAR

Julperioden, i vilken också nyår ingick, var under 1700-talet en tid för danser, fester, umgänge, spel och förlustelser inom högreståndskretsarna. Julen var inte endast en enskild fest utan en mängd olika slag av tillställningar som alla i stort sett hade samma status. Festerna fick ett eget slag av muntration: man gav varandra anonyma skämtpresenter med kryptiska verser. Ofta var paketen attrapper, det vill säga småsaker och skämtsaker inpackade i många höljen. Själva överlämnandet blev ett programnummer som ombestyrdes av tjänstefolket. Det vanligaste sättet var att man plötsligt hörde en bultning på dörren och så kastades paketen in i rummet, när man minst anade det. Paketen kunde också plötsligt uppenbara sig i någons ficka eller man hittade dem upphängda i till exempel spjällsnöret.[120]

En tidig uppgift om sådana presenter finns i amiral Carl Tersmedens memoarer. Under sin resa till Finland vintern 1747 tog han in hos befallningsmannen i Jomala på Åland. På nyårsafton ville han överraska sitt värdfolk och gav anonymt presenter åt husets ståndspersoner. I början av januari deltog han i en fest på Sunds prästgård. Där ordnade han med anonyma nyårsgåvor, trots att det var cirka en vecka sedan nyår. ”Det roade mig oändeligen, att ingen af dem, som fått nyårsgåfvorna, ännu kunde begripa, hvarifrån de kommit”, skrev han. Det framgår inte på vilket sätt gåvorna överlämnades.

Av Tersmedens memoarer framgår att han utöver dessa skämtpresenter också överlämnade andra slag av julklappar. Han gav sonens informator ett par silkesstrumpor, och drängen och hushållerskan fick också jul- eller nyårsgåvor. Sådana uppskattningsgåvor åt underlydande överlämnades högtidligt och åtföljdes inte av något skämt. Skämtsamma paket gavs enbart åt personer inom den egna kretsen.[121]

Det är omöjligt att veta om borgerskapet på Åland vid mitten av 1700-talet kände till de anonyma skämtgåvorna eller om det var en nyhet som Tersmeden hade med sig från Sverige. Men knappast var traditionen okänd på Åland. Högst sannolikt kände de åtminstone till så kallade vänskapsgåvor, personliga små presenter mellan två personer. De kunde man när som helst under året ge åt utvalda personer som man vill knyta vänskap med.[122]

Även Göran Magnus Sprengtporten ville på 1780-talet på Braheslott göra julaftonen extra festlig genom att ge julklappar. Eftersom det inte fanns något fint tillhands, lät han i stället några av damernas fina smycken försvinna. De kastades sedan in på julaftonen, försedda med lustiga verser, till de olyckliga damerna som vid det laget trodde att de hade förlorat sina dyrbarheter.[123]

Under inflytande av den tyska julaftons- och julklappstraditionen började man kring sekelskiftet 1800 ge ”riktiga” julklappar åt namngivna mottagare, inte bara skämt- och vänskapspresenter. Av Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagbok, där hon beskriver livet på Tavastby herrgård i Elimä i östra Nyland, framgår att julaftonen på herrgårdarna redan i slutet av 1700-talet hade blivit en festkväll med presenter åt familjemedlemmarna. Det handlade om till exempel pennor och hårband som gavs tillsammans med skämtgåvorna. De tidiga julklapparna påminde om vänskapsgåvorna i den meningen att de var småsaker av ringa värde. Precis som skämtpresenterna åtföljdes julklapparna alltid av en vers, som var en väsentlig del av gåvan. Så var det långt in på 1800-talet. Det nya i julklappsseden var att alla festdeltagare demokratiskt och samtidigt fick presenter, vilket förstärkte banden mellan familjemedlemmarna.[124]

Gåvorna på julaftonen övergick rätt snart från att ha varit små skämtsaker till att också ha ett visst ekonomiskt värde. Julklapparna, inklusive julklappsgranen, var det stora programnumret på julaftonen. Enligt Wilhelm Lagus var julklapparna ”det viktigaste” på julaftonen 1832 i Helsingfors. C. G. Estlander, som firade jul på prästgården i Lappfjärd på 1840-talet, beskrev julklapparna som ”aftonens stora kläm”.[125]

Med tiden förändrades julklappsutdelningens karaktär. Den i familjen som stod högst i rang fick dela ut klapparna och läsa upp verserna. Detta skedde tidigast i Helsingfors, där man i början av 1800-talet firade en modern julafton. År 1832 firade Zacharias Topelius jul hos familjen Fredrika och Johan Ludvig Runeberg i Kronohagen i Helsingfors. Julklappar fanns det ”en klädkorg full”, och då man klockan elva på kvällen satte sig till bords ”blef det rätt muntert när Magister Runeberg läste upp en hel hop med satiriska verser”. Även hos familjen Ramsay i Helsingfors cirka 1837 var det husfar som var utdelare. Efter julbockens uppträdande inbars ”tre väldiga klädkorgar, fyllda med paketer av alla dimensioner och former. Pappa började utdelningen och uppläste verserna.” När julklappsutdelningen var över hade den lille sjuårige Anders fått 37 julklappar utan att han ”räknade yllevantarna för två”.[126]

När morfar på Pargas prästgård 1827 delade ut julklapparna ur den julklappskorg som julbocken hade burit in, fanns där också ett namnlöst paket av okänd avsändare. När paketet öppnades skrek alla i kör: ”De beskedliga gossarna Elmgren på Parsby!” Givaren var därmed identifierad och man konstaterade: ”Så hade de hämnats på vår ovänlighet i somras”. Sommarens händelser kommenterades med en skämtpresent till jul.[127] Den gamla traditionen med skämtpresenter ersattes inte med en gång av den nya julklappstraditionen, utan under 1800-talet förekom de olika julklappsformerna sida vid sida.

Inkastningen som programnummer fortlevde länge bland borgerskapet. Zacharias Topelius skri-

ver hur det stora julmiddagssällskapet på julaftonen 1835 i Nykarleby hade svårt att koncentrera sig på den goda supén eftersom uppmärksamheten upptogs av julklapparna som "regnade in" medan man åt. Det kan inte betyda något annat än att julklapparna kastades in.[128] Det var ändå de riktiga klapparna som var det nya och som man helst ville ha. När Topelius gav sin vän Albert Dyhr ett par lustiga glasögon för att "raljera lite med hans jalousie" uppskattades inte skämtjulklappen. De blev ovänner och Topelius fick be om ursäkt.[129]

JULKLAPPSJULEN TAR FORM

Redan i början av december började man i bodar och på torg söka lämpliga julklappar, paketera in dem, försegla dem med lack och skriva julklappsverser. Flickorna hade bråttom med att sy, sticka och virka julklappar. Också städning och matförberedelser förebådade den stora festen för den egna familjen och släkten. Affärerna började med så kallade julutställningar, som förslag till julklappar utställda i skyltfönster eller på ett bord i affären. Annonseringen ökade lavinartat och allt finare saker bytte ägare på julaftonen. Julklapparna blev en mycket viktig del av borgerskapets jul redan under 1800-talets första hälft.

Under 1800-talets gång får julen alltmer karaktär av en köp- och statusfest. Julkritiken lät därför inte vänta på sig. Klagovisor över att julen kommersialiserats, att man glömt det väsentliga och att julen förfallit till ytlighet och flärd, är ingenting som bara hör till vår tid. I en redogörelse i *Helsingfors Tidningar* 1851 för hur julen firades i Helsingfors "bland ståndspersoner", ondgör sig skribenten över julklappsköpsruschen i staden och förfasar sig över att julklapparna för en familj "kan stiga till inemot 10,000 Rubel, till och med i silfwer". Skribenten gillade inte heller att den stora mängden julklappar, som "redan vid thédrickningstiden inhemtas eller inkastas", gjorde att julmiddagen åts senare. Det betydde att kvällen blev så lång att man på juldagen inte orkade annat än att beundra varandras presenter och dansa till pianomusik.[130] I början av 1900-talet talades det mycket om att man borde komma överens om att inte ge varandra "onödiga" julklappar.[131]

Medan man inom högreståndskretsarna delade ut så mycket julklappar att det redan började förekomma kritik mot slöseriet, var julklappar av det slaget helt okända bland den stora allmänheten. Däremot framträder en mycket mångfasetterad bild av gåvogivandet bland allmogen, och gränserna mellan de olika typerna av gåvor är mera flytande än bland ståndspersonerna.

Julbocken, bockutstyrd med horn och päls, kommer dragande på julklappssäcken i en sagobok från 1882. Julklappsutdelaren var på 1880-talet fortsättningsvis både en underhållande och en skräckinjagande figur, men julklappar hade han alltid med sig.

Det har otaliga gånger upprepats i böcker om folkseder att inkastning av julklappar skulle bottna i gamla folkliga traditioner kring ”halmstaffan”, det vill säga upptåg på annandagen där inkastning av halmfigurer ingick. Följaktligen har man också antagit att det är denna folkliga inkastningssed som gett namn år julklappen (klapp = klappa på dörren) och att det dessutom skulle vara denna sed som ligger till grund för högreståndsklapparna. Tolkningen härstammar från det evolutionistiska tankesättet, som var dominerande inom traditionsvetenskapen under 1800-talet och i början av 1900-talet, och som inte är relevant i dag. Några belägg för att inkastningsklapparna skulle vara äldre i den folkliga traditionen än bland borgerskapet finns inte.[132]

En genomgång av traditionsmaterialet visar däremot tydligt att den folkliga julklappsinkastningen är, liksom så mycken annan folklig festtradition, en sed som allmogen kopierat från högreståndskretsarnas överrasknings- och skämtpresenter. Traditionen att julklapparna ”regnade in” flyttade neråt i samhällshierarkin under 1870–1890-talet. Julklappsinkastningen blev bland allmogen mera än bara ett programnummer och en överraskning. Den blev en spännande lek, som också tog intryck av äldre folkliga traditioner, som att överlämna frierigåvor och rätten att få demonstrera vid bestämda tidpunkter på året. Huvudsaken var att inkastaren skulle förbli anonym.

Julklappen kunde vara ett julkort, en nåldyna, en karamell eller någon annan småsak, men gåvan var ändå alltid tänkt för en utvald person. Gåvan var inlindad i en halsduk, en handduk eller något annat lämpligt och var försedd med en bild som skulle antyda vem givaren var. När läs- och skrivkunnigheten ökade kunde också mottagarens namn finnas på paketet. Om namnet saknades ropade man personens namn utanför eller in genom dörren, innan man blixtsnabbt försvann. Ifall det var för riskfyllt att öppna dörren och kasta in gåvan, lämnade man den i farstun, kastade ett vedträ i dörren och sprang ut. Om mottagarna inte lyckades springa fatt givaren gällde det att tyda de underliga krumelurerna som skulle ge en vink om vem givaren var. Detta var ett spel. Alla som kunde vänta sig gåvor var på helspänn för att snabbt kunna springa ut och ta fast inkastaren. Inkastarna hade vintermörkret till sin hjälp. ”Det var alltid ett resonerande före jul om vi skulle få månsken eller mörkt till jul”, mindes en kvinna från Saltvik på Åland.[133]

En äldre man från Replot i Österbotten skrev så här 1964 om julen i sin ungdom:

> ”Jag funderade på hur jag skulle klara det. Då lånade min faster åt mig en vitmekko [vit tröja eller blus] som rock och en gammal mössa som jag trodde att hon inte har sett mig ha. Så bar det av med mitt paket. Nå allt gick fint. Jag öppnade dörren på gläntan, kastade in paketet, och i detsamma som jag sprang ut drog jag fast farstudörren. Så bar det iväg, men som jag försökte blicka tillbaka så hade jag henne efter mig en 40–50 meter. Det var bara att ta ut allt vad jag orkade. Jag gav inte upp och vi lämnade sista gården i Replot. Så vek jag av mot skogen och då gav hon upp. Hade det inte varit skogen som hjälpte mig, tror jag att jag nog hade fått ge upp för jag började bli slut. Jag gav henne flera gånger senare paket. Men jag vågade inte öppna dörren fler gånger utan lämnade paketet i farstun. Det var en liten spänning i det hela.[134]

Den här typen av julklappar innehöll oftast något slag av budskap, ett meddelande vänner emellan, och fordrade därför ett svar, en gengåva. En gengåva visade också att givaren var identifierad.

Bland ungdomarna var julklapparna ofta ett led i ett frieri. Det stod klart för alla vilken julklapp som signalerade frieri och inte bara var ett skämt.

Frierijulklappar var finare än andra inkastningsgåvor, det var till exempel rockblad, tofsband att ha i skorna eller klockband – typiska frierigåvor. Om flickan kastade in en gengåva till pojken under julhelgen betydde det att hon svarade ja. Eftersom julklapparna behövde besvaras kastade man in paket också på nyårsaftonen och till och med på trettondagsaftonen om man inte hunnit på julaftonen. Inkastningen av klappar var dessutom inte bara en jultradition, utan förekom också vid andra helger, främst vid påsken.

När vi kommer fram till sekelskiftet 1900 förekom det parallellt med inkastningsseden att man delade ut julklappar senare på kvällen, åt barnen leksaker, kläder, böcker eller en kälke som fått ny målfärg. Å andra sidan kunde dessa ”riktiga” julklappar också kastas in genom dörren. Som julklapp kunde man också få presenter av juldelskaraktär, det vill säga lön eller uppskattning. Matvaror, som pannkakor och smör, kunde kastas in. Ibland sade man att det var julbocken eller julgubben, eller så kunde en utklädd julbock komma in med en säck och dela ut klappar. Det är i alla fall klart att julklappsinkastningen i folklig tradition är äldre än seden med julklappsutdelare.

Trots det brokiga systemet med julgåvor stod det klart för alla vilka gåvor som var inkastningsklappar och krävde respons, vilka som vad ”riktiga” presenter och vilka som var juldelar. Och för att ytterligare bredda julklappsbegreppet kan man konstatera att också mat som man förde till fattiga i byn under julhelgen kunde kallas julklapp.

En klar påverkan från de högre samhällskretsarna var de så kallade julhögarna, det vill säga skådemat som ordnades som prydnad på bordet. Dessa förekom bland allmogen under senare delen av 1800-talet. Förebilden var högreståndskretsarnas så kallade julbord, ett presentbord åt barnen (se ”Julmat”). En annan form av samma tradition är juldelarna, som nämndes ovan. Tjänstefolket på bondgårdarna hade i allmänhet anställning på årsbasis, och det kunde ingå i lönen att till julen få en extra andel, som oftast bestod av mat (bröd, kött, ost, smör) men ibland också av kläder eller pengar. Under senare delen av 1800-talet var juldelen inte alltid en del av en överenskommelse, utan kunde också ha karaktär av uppskattning och tack för arbetsinsatsen – av allt att döma en påverkan från de högre ståndens belöningssystem i form av julgåvor till anställda. Också i folklig tradition är gränsen mellan juldel och julklapp flytande. I en uppteckning från Snappertuna i västra Nyland, som skildrar förhållandena i slutet av 1800-talet, heter det: ”Karlarna fick tobak och nån skjorta till julen men inte var det brukligt att ge nånting åt kvinnfolket, utom om det var dugliga tjänarinnor så kunde de få förklär.”[135]

Mottagaren fick fritt förfoga över sin egen juldel. De som fick mat förde ibland en del av maten till sitt föräldrahem, andra sålde den, gav den till mera behövande eller behöll den för eget bruk. Juldelen anslöt till äldre traditioner och blev en del av det sociala samspelet. Enligt modell från rådande frieriseder, speciellt i Österbotten, utvecklades ett system som gick ut på att pojkarna på juldagens kväll sökte upp flickorna och begärde att få den ost som flickorna fått som juldel, eller så hade de själva med sig ost som de ville överlämna.

TRENDER OCH KONJUNKTURER

Frånsett inkastningsjulklapparna, som i början av 1900-talet fortfarande förekom i en relativt begränsad folklig miljö, har julklappen varit rätt stabil till sin form under 1900-talet. Eftersom julklappar bland den nya medelklassen var presenter man fick för personligt bruk, för hemmet, för fritiden och nöjen, följde naturligtvis julklapparna konsumtionen i övrigt.

Julklappsannons från 1935. Trots att medelklassens julfirande vid denna tid hade börjat påverkas av en romantiserad bild av landsbygdens jul gällde detta på inget sätt julklapparna. I julklappssäckarna fanns de senaste nymodigheterna.

Trots att marthorna redan före kriget pläderade för enkelhet, lantlighet och hemgjorda julklappar blev det inte någon folkrörelse att minska på julklappsköpandet. Julklapparna var tvärtom i början av 1900-talet en bärande del i medelklassens ”lyckliga, perfekta jul”. Man kunde till julen köpa en efterlängtad lyxattiralj, till exempel någon av de elektriska nyvinningarna som en dammsugare. Julklappen fick gärna vara något som satte guldkant på tillvaron, som parfym, silver och smycken.

Varubristen på 1940-talet betydde praktiska julklappar och självtillverkat, medan konfektionskläder, skönhetsmedel och importvaror blev tillgängliga för allt fler under 1950-talet. Ett modernt köksredskap på 1950-talet är till exempel den elektriska kakformen. Man ville gärna få eller ge hårda paket, trendsaker i askar, inte mjuka paket som innehöll hemsydda kläder eller andra handarbeten. Under 1960-talet var det bordsgrillar, på 1970-talet äggkokare och på 1980-talet brödmaskiner och mikrovågsugnar som var försäljningssuccéer till jul. Nu återkom också skämtklapparna eftersom julklappen gärna fick vara fyndig. Det lilla extra, både ploj och lyx, förekom vid sidan av de praktiska gåvorna.

Under 1970-talet, vänsterrörelsens, hembygdsrörelsens och frigörelsens årtionde, fick julfirandet dock sig en törn. Man vände sig mot julen för att den hade blivit så kommersiell, som man oftast uttryckte saken. Tidningarna vimlade av artiklar som berättade om julhysteriska människor som panikartat rafsar åt sig vad som helst, och man ironiserade över hur julklapparna på mellandagarna förs tillbaka till affärerna och byts ut. Det uppmanades till julstrejk, åtminstone julklappsstrejk, eller att köpa blommor i stället för saker. På 1970-talet var det ännu få människor som omsatte dessa tankar i praktiken, frånsett den minoritet som beslutade att fira en så kallad alternativ jul där hela julkonceptet radikalt förändrades. Det var mera en jargong och en fraseologi, som naturligtvis gick hand i hand med att många faktiskt upplevde julklappsköpandet som stressigt och onödigt.

Under 1990-talets ekonomiska lågkonjunktur i Finland var det många som hade åsikter om julklapparna. Å ena sidan ansågs det bra att konsumera för att hålla samhällshjulen rullande, å andra sidan var det ansvarslöst att kasta bort pengar på onödiga saker i stället för att spara dem eller ge dem till behövande. Det talades mycket om ekologi och nyttighet i fråga om julklappar. År 1992 blev det tillåtet för affärerna att hålla öppet på söndagarna i december, vilket splittrade åsikterna. Många undrade om man verkligen måste köpa julklappar också på söndagarna.

ATT INTE KÖPA JULKLAPPAR

Som ovan framgått fanns tanken att man inte ska köpa onödiga julklappar redan vid mitten av 1800-talet. I den frågelista som Folkkultursarkivet sände ut 1986 framgår att precis samma resonemang och tankegångar kring julklappsköpandet fanns fortfarande drygt hundra år senare. Det fanns personer som ansåg att julklappar absolut hör till julen och både köpte och väntade sig att få julklappar. ”Jag har aldrig tänkt sluta ge julklappar, de hör julen till”, ”Det viktigaste är att man är tillsammans och julklapparna är en del av det” och ”Jag tänker aldrig föreslå att julklapparna avskaffas”, var några av kommentarerna.[136]

Men minst lika vanligt var det att julklappsköpandet diskuterades och i många familjer gjorde man ett kollektivt beslut att avskaffa julklapparna. Intressant är att det sällan hade någon effekt för ingen vågade omsätta det i praktiken. Man beslöt att inte köpa julklappar men ”det höll inte”. Det låg ändå ”minst 25 paket” eller ”stora lådor med julklappar” under granen. En kvinna från Helsingfors såg så här på saken: ”Vi har nog många gånger i vår familj kommit överens om att i år blir det inga julklappar. När december komma är vi alla i alla fall med bekymrens veck i pannan. Vad skall jag ge? Inte kan man säga att det är en belastning. Tvärtom, det är ett sätt att just då komma ihåg sina kära. Det är en gammal vacker sed som är värd att bevaras.”[137]

Märkligt nog var det ingen av dem som svarade på frågelistan som själv hade låtit bli att köpa men ändå, pinsamt nog, fått julklappar. Det är väl så att man ändå tar reda på och känner sig för hur man ska agera, trots alla beslut och överenskommelser. I frågelistan finns det inte en enda antydan om att man själv skulle vara rädd för att bli utan julklappar. Det är inte därför man bryter överenskommelsen. Det som driver en till julklappsköpandet är givandets glädje, viljan att vara snäll, god och

Julklappsönskemål år 1905

En julklappslista som en pojke på Karsby herrgård i Tenala gav åt sin mamma 1905

En ask med pennor
En anteckningsbok
Ett skåp för mina saker (som Grundström kan göra)
Ramar till fotografierna
En ficklampa
Att järnsparkstöttingen blir målad vit och ett järn som man har på foten när man sparkar
Ett salongsgevär (jag kan nog hantera ett sådant)

Får jag detta?

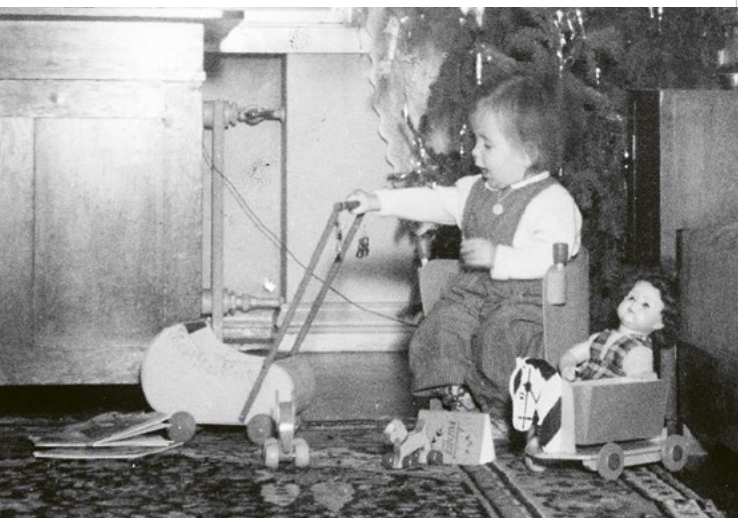

Så länge man har haft kameror för privat bruk har ett fotografi av familjen samlad framför granen varit ett av de vanligaste julmotiven. Ju längre fram på 1900-talet man kommer, desto oftare blir det endast barnens glädje över julklapparna som förevigas. Julaftonen 1946 på Idrottsgatan i Helsingfors.

omtänksam, och agera i enlighet med julens stämning. Om man bryter överenskommelsen betyder det bara att man skapat en överraskning, som på 1700-talet, med sin julklapp. Det är för många människor helt enkelt så roligt att ge julklappar att man inte kan låta bli.

JULKLAPPARNA OCH JULCEREMONIERNA

Redan i frågelistan från 1986 märker man att en ny julklappsform fått fotfäste. Löften om upplevelser eller konkret, praktisk hjälp kunde ges till julklapp. Sådana julklappar saknades helt i frågelistan om julen från 1964. Det är ändå först under 2000-talet som man i vidare kretsar började fundera över och förändra och förnya julklappsköpandet. Resor, upplevelser och ”måbra”-klappar, vilka alla kan vara ekonomiskt sett värdefulla, blev allt vanligare. Numera är också olika hjälporganisationers immateriella gåvor populära, exempelvis Annorlunda Gåva (Toisenlainen Lahja) som lanserades av Kyrkans Utlandshjälp 2005.

Julklapparna formas och anpassas till den egna ideologin och till sättet man firar jul på. Men visst köper människor i dag ofantliga mängder klappar, särskilt åt barnen. Julhandeln har kanske ännu inte nått sin kulmen. Julklappsutdelningen tycks vara ett viktigt programnummer på julaftonen och behövs för att strukturera upp kvällen. Att själva utdelningen är viktigare än paketens innehåll framgår klart av den frågelista som finlandssvenska gymnasieungdomar svarade på 2006. Ingen av de 329 elever som skrev uppsatser om julen har redogjort för julklapparnas art eller mängd, vad de själva köpt eller vad de själva fick i julklapp. Däremot var det många som gjorde sig lustiga över andras hysteriska köpande av julklappar.

Av svaren framgår också att ungdomarna inte på något sätt var emot julklappar. Men det var inte de konkreta gåvorna man väntade mest på, utan i stället själva julklappsutdelningen tillsammans med familjen. Eleverna skrev om hur man placerat paketen vackert under granen eller att det var en julgubbe som delade ut dem. Paketöppningsceremonin under uppsluppna former var något man väntade på och uppskattade.

Orsaken till att det inte fanns uppräkningar över vad man fått i julklapp kan vara den att eleverna var medvetna om kritiken mot den kommersiella julen och inte ansåg det lämpligt att skriva om konkreta julklappar och om eventuella besvikelser över uteblivna paket. Även om eleverna tyckte att sammanhållning är viktigare än julklappar, var det ändå betydande för många att man fick de saker man önskat sig.[138]

JULENS PRYDNADER

Från status till stämning och identitet

Numera kan vi ha svårt att förstå vilken stor roll belysning och ljus har haft. Ljus är en förutsättning för att samhällena ska fungera. Förutom att ljus är nödvändigt för att man ska kunna arbeta, var belysning under äldre tider ett tecken på makt och välstånd. Städerna, för att inte tala om landsbygden, var innan man började använda elekticitet så gott som helt mörka efter mörkrets inbrott. Man fick ty sig till månens sken, och eventuellt facklor och lyktor, för att hitta fram. I Åbo fanns en viss gatubelysning i början av 1800-talet, men det var

först på 1860-talet som gasoljedrivna gatlyktor sattes upp i större utsträckning även i andra städer. Inomhus var det den öppna elden från spisen som lyste upp hemmen, kompletterad med pärtstickor, tranlampor och talg- och vaxljus. Under senare delen av 1800-talet började lampor med bland annat fotogen, petroleum, gasolja och nafta användas.

Ljus var en lyxvara och därmed också ett maktmedel. I Europas städer ordnade överheten storståtliga ljuskonstruktioner för att väcka beundran och inge respekt. I Sverige var illuminationstekniken högt utvecklad redan före 1700-talet. Genom illuminationerna uppmärksammades de mest varierande slag av händelser, från krigsframgångar till kungliga förlovningar. Också i de finländska städerna uppfördes ljuskonstruktioner på torgen, ofta i form av pyramider, för att fira och välkomna kungar och, efter 1809, kejsaren och andra inom makteliten.

Under 1700- och 1800-talets lopp började stadsborna själva ta del i firandet av officiella fester som förlovningar inom de styrandes krets, regenters namnsdagar och besök samt årsdagar för viktiga nationella eller politiska händelser genom att ordna med privata illuminationer, till exempel genom att tända ljus i fönstren. Även på luciadagen, i egenskap av skolornas terminsavslutningsdag, och på Runebergsdagen placerade man tända ljus i fönstren.[139]

JULGRANEN – ETT JULTRÄD MED MÅNGA DIMENSIONER

Ursprungligen var julgranen, eller julträdet som det länge kallades, en del av den praktfulla illuminationstraditionen. Den fick dock senare framträdande roller även i många andra julsammanhang, som välgörenhet och julklappsgivande. Julgranen har således inte alltid varit – som i dag – en prydnad som markerar att man är inne i julperioden.

Landshövdingen och senatorn Otto Wilhelm Klinckowström i Helsingfors har gått till historien på ett sätt som han säkert inte hade räknat med. Hans namn dyker alltid upp då julgranens historia i Finland utreds. Klinckowström hade 1816 kommit till Finland efter ett skandalomsusat liv i Stockholm. Väl kommen till Helsingfors lyckades han snabbt komma in i de kejserliga kretsarna vilket betydde många titlar, befattningar och förmåner. Otto Klinckowström hade smak för det påkostade och nymodigheter och satte sig gärna i centrum. Julen var den fest då man skulle visa upp sin ekonomiska och sociala status och han planerade därför 1829 en storstilad julafton enligt de nyaste trenderna. Hos Klinckowström fanns det året många vuxna och en hel del barn. Först utdelades det massor av julklappar och gästerna underhölls av en utklädd julbock. Därefter följde den stora överraskningen. När salsdörrarna slogs upp blev sällskapet varse åtta dekorerade julgranar. Barnens häpnad var total. Där var inte bara de strålande och glittrande julgranarna, det hördes också musik. Skymd bakom kvistarna och dekorationerna stod en italiensk positivspelare. Julgransprakten och positivspelaren gjorde barnen ”vilda av förtjusning”. Detta var julaftonens höjdpunkt.[140]

Klinckowströms julgranar är det tidigaste belägget från Finland och trots att han kanske inte var den första som hade julgran, vann hans granar säkert i praktfullhet och mängd det året. Året innan, 1828, hade han köpt 150 julklappar, mest leksaker, åt de tre barn som firade jul i hans hem, vilket inte till fullo uppskattades av barnens föräldrar.[141]

Hos en annan senator, nämligen Carl Gustaf Ramsay, hade man också julbock och julgran cirka 1837. Upplägget var detsamma som hos Klinckowström. Carl Gustafs son, Anders Ramsay, beskriver i sina memoarer känslorna, då han som sjuåring fick se julgranen. Prick klockan sex på julaftonen

öppnades dörrarna till salongen och där stod granen med vaxljus, äpplen och konfekt. Den var så fin ”att man knappt kunde taga blickarna ifrån den”. Också här uppenbarade sig en lustigkurre i form av en skrämmande julbock, till vilken den skräckslagne Anders måste överräcka ett äpple från julgranen.[142]

Att julgranen kläs av de vuxna och blir ett programnummer och en present till barnen, förekommer fortfarande i många europeiska länder. När julgranen etablerades under 1800-talets första hälft, var avslöjandet en av julens viktigaste ceremonier för barnen. Det var en ceremoni som passade utmärkt in i den tidens borgerliga festmönster, där överraskningar var en viktig del av många festliga tillfällen, inte minst på julen.

På 1830-talet hade seden med julgranar spridit sig till de finländska kuststäderna.[143] Av Zacharias Topelius dagböcker framgår att julgranen då var en nyhet, men ändå välkänd bland borgarfamiljerna i Nykarleby. Topelius noterar nogsamt vilka familjer som tagit till sig denna nyhet. Men det framgår också att man då traditionen var ny ofta hade flera julgranar i ett och samma hem. En liten gran med massor av godsaker var en julklapp, julgranen i

Den äldsta i Finland publicerade bilden av en julgran fanns i barntidningen *Eos* 1857. Det centrala i julgranen är ljusen. Granen står inte på golvet utan har placerats på det så kallade julbordet där barnens presenter finns. Julgranen står i en tidstypisk julgransfot av trä.

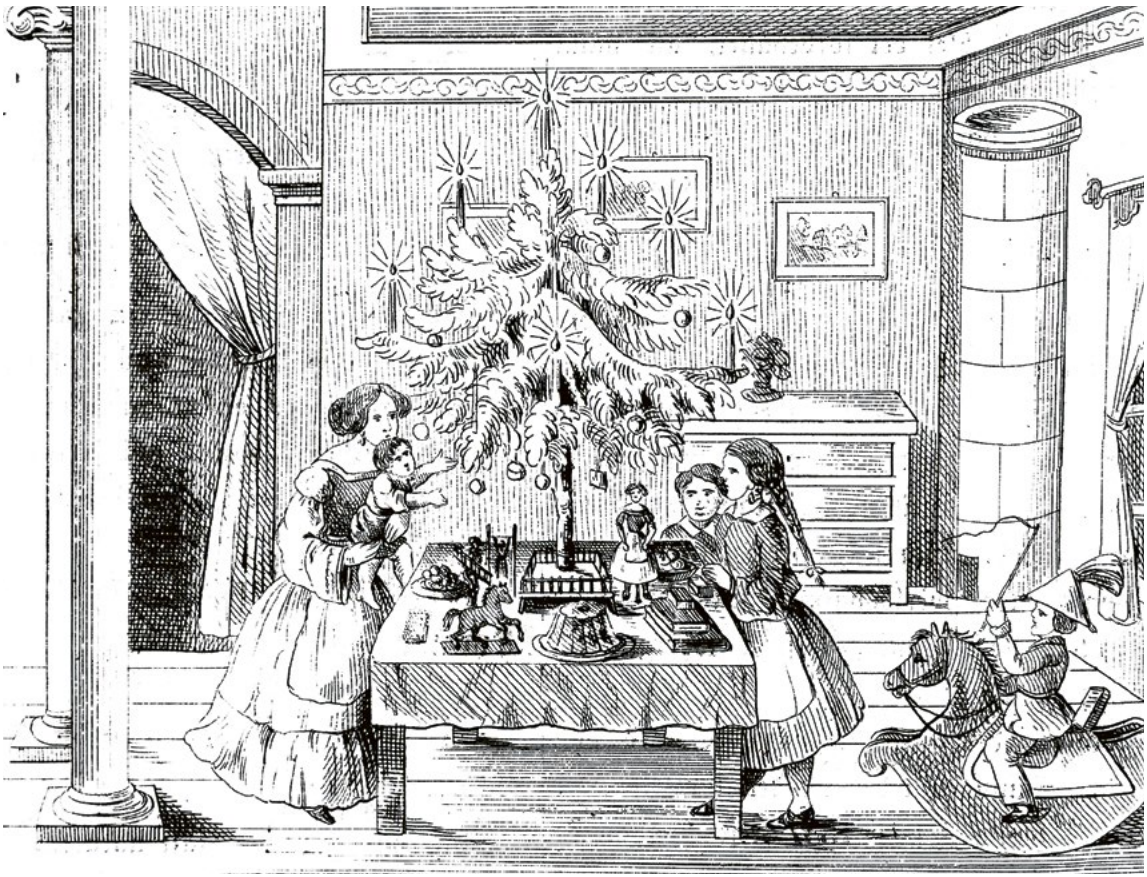

salongen var ett ”smycke” som man dansade runt vid festliga tillfällen och så var granen också en del av julilluminationen i egenskap av ljusstake i fönstret.[144]

I början av 1800-talet måste man själv se till att få en gran från skogen, men från mitten av 1800-talet kommersialiserades julgranen så att den blev en handelsvara som såldes på torgen i städerna. Vid slutet av seklet blev skogarna värdefullare och det blev förbjudet att hugga sig en gran var som helst. Julgransförsäljningen på torgen blev en inkomstkälla för skogsägare.[145]

”JULFEST MED JULGRAN” - GRANEN I VÄLGÖRENHETENS TJÄNST

När julgranen ännu var ett nytt fenomen kallades den alltid julträd. Den nya benämningen julgran blev vanlig vid mitten av 1800-talet. Benämningen julgran associerades dock i första hand med välgörenhet, medan den i hemmen och i berättelser för barn kallades julträd till in på 1900-talet.

På 1840- och 1850-talet grundades ett stort antal välgörenhetsföreningar i Finland främst av kvinnor från högreståndskretsar. I denna välgörenhet spelade julgranen en central roll, eftersom den i enlighet med tyska lutherska idéer stod för frid och kristen omtanke. Välgörenhetsföreningarna ordnade därför alltid med att en julgran lyste upp de mörka rummen i skolor och fattighus.[146] Man blev hänryckt av julgranens skönhet, men den var inte endast en symbol för kristendomen. Den var också som en stor julklappssäck och skulle ”vara väl försedd”.[147] I fattighusen dolde julgranen kaffe- och sockerpaket åt de vuxna och leksaker åt barnen. I skolorna hängde dockor, äpplen och leksaker på grenarna och bakom granarna gömdes extra paket med mat, skor, kläder och pengar. Från 1870-talet kommer också julgransplundringen in i bilden på barnfester, helt i linje med granen som en gåvo- och välgörenhetssymbol (se ”När tar julen slut?”).

Borgerskapets barn blev väl införstådda med julgranen som symbol för välgörenhet och fattigunderstöd. Otaliga är de undervisande berättelserna i böcker och jultidningar om skyldigheten och glädjen att hjälpa dem som har det sämre ställt. Tillsammans med julgåvorna till de fattiga kommer man i sagorna och berättelserna också nästan alltid med en julgran med tända ljus. Det är granen som sprider julglädjen, ofta med en underton av ett kristet budskap, helt i enlighet med de lutherska julidéerna som vi importerat från Tyskland.[148]

I linje med denna uppfattning om julgranen är det inte konstigt att de första julgranarna utomhus var välgörenhetsgranar. Den första julgranen i Finland på en offentlig plats stod på torget i Tammerfors 1894. Idén till att ha en välgörenhetsgran utomhus hade man fått från Tyskland, där sådana var vanliga. Julgranen samlade vid annonserat klockslag ”en tallös massa barn omkring sig”. Det var inte konstigt, för under granen fanns ett berg av paket, som välbärgade personer hade donerat. Den som ställde sig i ledet för utdelning fick en julklapp.

Granen i Tammerfors var speciell och storartad för finländska förhållanden eftersom den var försedd med elektriska lampor, endast två år efter att Finlaysons bomullsfabrik i staden börjat drivas med elektricitet. Utomhusgranar med elektriska ljus som tändes på julaftonen introducerades i Åbo 1900 och i Jakobstad och Tavastehus 1905.[149]

Uttrycket ”att komma med julgran” började på 1880-talet betyda att dela ut välgörenhetspaket, och man kunde komma ”med julgran” utan en konkret gran. Uttrycket användes också ofta i kyrkliga sammanhang. Människorna uppmanades att lämna sitt bidrag ”till julgranen” vilket betydde att man lade en slant i kyrkans sparbössa. Någon verklig julgran behövde inte finnas i kyrkan. Det är svårt att exakt tidsbestämma när man började ha julgranar med ljus inne i kyrkorummet, men det

verkar vara först kring sekelskiftet 1900. I Tyska kyrkan i Helsingfors hade man dock julgranar redan på 1880-talet. År 1888 hade man till och med två julgranar i kyrkan.[150]

Att ordna en ”julfest med julgran” var dock inte bara kopplat till välgörenhet. När föreningsväsendet kom igång på allvar under de sista årtiondena av 1800-talet och början av 1900-talet, betydde ”julfest med julgran” att man kunde förvänta sig en fest med många programnummer i form av överraskningar, teater, lotterier och lustiga julbocksuppträdanden. Även julgransplundring förekom, till exempel så att lotterivinsterna hängde i granen. Från en ”julfest med julgran” gick ingen tomhänt hem (se ”Julavslutning, trettondag och tjugondag”).[151]

JULGRANENS PRYDNADER

Den tidigaste tryckta julgransbilden i en finländsk tidning fanns i decembernumret av barntidningen *Eos* 1857.[152] Ljusen var den centrala och exklusiva julgransprydnaden, men också ätbara prydnader som uppfattades som julgåvor åt barnen förekom. Specialtillverkade vetebröds- eller pepparkaksfigurer, konfekt, små fruktkorgar, julgransäpplen samt nötter och mandlar kunde målas med guld- och silverfärg och förses med band och hängas på kvistarna. Också större julklappar, som dockor och andra leksaker hängdes på kvistarna eller, om de var för stora, placerades under granen.[153]

På 1860-talet kom de första försilvrade och förgyllda glaskulorna, tillverkade i Sonneberg i Tyskland, till Finland. De var dyra och köptes av en exklusiv kundkrets. Så småningom ökade importen och utbudet av julgransprydnader blev rikligare med kulor, kottar, änglar, julgubbar, trumpeter, klockor och stjärnor. Kunderna var ständigt på jakt efter något nytt och speciellt. Snart fanns också frukter i glas, men de var mycket sköra och dyra.[154] Från 1880-talet började priserna sjunka på grund av att julgransprydnaderna hade blivit en storindustri i Tyskland. Kring samma tider blev julgranen allmän också bland de mera välbärgade bönderna i Finland. Många av den tidens julgransprydnader har behållit sin popularitet, till exempel kulor, äpplen och svampar.

Den mekaniska verkstaden Osberg & Bade i Helsingfors, som sålde bland annat glassmaskiner, brandredskap och kälkar, konstruerade 1863 ljushållare för julgranar, och under de följande åren sålde bleckslagare och leksakshandlare liknande uppfinningar. Hur de såg ut vet vi inte med säkerhet. Under slutet av 1800-talet var den allmännaste typen så kallade motviktshållare, en nål som stacks genom grenen och hade en motvikt nertill som gjorde att ljuset hölls upprätt. Hållare som kniper om grenen blev vanliga på 1920- och 1930-talen.[155]

Bandet med flaggor från olika länder hör till de tidigaste julgransprydnader som fanns att köpa. De fanns i Finland redan på 1860-talet och har behållit sin popularitet fram till vår tid. Flaggorna gav färg och de har också upplevts som positiva symboler. Flaggband med finska flaggan hade en nationell innebörd och flaggor från andra delar av världen förmedlade en känsla av samhörighet. Idén med julgransflaggor kommer ursprungligen från Danmark. Julgranen blev en nationell symbol i Danmark i samband med Slesvig-Holstein-frågan på 1860-talet. Även i Storbritannien var det populärt med flaggor i julgranen.

Pappersblommorna, ofta rosor, blev en central julgransprydnad mot slutet av 1800-talet och popularitеten höll i sig in på 1900-talet. Av tidningsannonserna att döma var pappersrosorna speciellt populära under 1880- och 1890-talen, då ”julgransblommor” blev ett begrepp. De såldes i tyg- och leksaksaffärer. På 1890-talet saluförde s i Edvin Forsbäcks illuminationshandel i Helsingfors till och med ”bengaliska julgransblommor”, det vill

Då kräppapper började finnas till salu i slutet av 1800-talet blev pappersrosor en modeprydnad i herrskapsgranarna. Här ses en rekonstruktion av julgranen på Abborfors gård i Pyttis i början av 1900-talet med pappersrosor och kristaller.

säga elektriska julgransrosor som lyste. Samtidigt, från 1890-talet, då det började finnas kräppapper till salu i butikerna, tillverkade man ofta rosorna själv av det exklusiva papperet.

Alla julgransprydnader var inte köpta. Pysseljulen blev ett faktum i slutet av 1800-talet; det var bara att följa tryckta beskrivningar för hur man skulle tillverka dockor och snögubbar själv, klippa girlander av papper, och pryda tändsticksaskar och fylla dem med småsaker som samtidigt blev som små julklappar. Pysseljulen förknippades främst med det lägre borgerskapet där julgranen inte alltid var en överraskning utan alla i familjen hjälptes åt att pynta granen.[156]

JULGRANEN DEMOKRATISERAS

Den stora spridningen av julgranen skedde under 1880-och 1890-talen, kring samma tider som julaftonen började firas i den folkliga miljön. Någon hade kanske sett en julgran i mera välbärgade hem som i storböndernas salar eller i prästgården. Folkskolan var dock den främsta spridaren av nyheten och på skolans julfest såg många barn och vuxna för första gången en julgran. Ljusen och prydnaderna glittrade och på grenarna hängde äpplen och knäckstrutar. Gottpåsar fanns också till utdelning och de mindre bemedlade barnen fick lyxvaror de inte tidigare skådat. Ljuset eller ängeln i toppen påminde dock om att julen var en kristen fest.[157]

Julgranen var något eftersträvansvärt som gav status. Att ordna med en gran och dekorera den med prydnader, godsaker och ljus var en ekonomisk fråga, och man behövde också ha ett hem som hade plats för granen. Det var därför fint att ha en så stor gran som möjligt. Av praktiska skäl blev julgranen aldrig en överraskning bland allmogen, där barnen ständigt tog del i de vuxnas arbete och man bodde i några få rum. Julgranen kunde inte vara en hemlighet och överlag var julen inte en överraskningsfest för barnen i den folkliga miljön.

Julgranen var också i den folkliga miljön en julklappsgran. Julgransprydnaderna dominerades av godsaker som pepparkakor, kringlor och kransar. Till standarden hörde ”nissar och nassar”, det vill säga vetebröd i form av gummor, gubbar eller tomtar. ”Ingenting i världen har varit så gott som mors julgubbe av vetemjöl med tre eller fyra russin”, skrev en äldre man från Houtskär 1988.[158] Ofta fanns det också karameller i granen, ibland speciellt inpaketerade med fransade pappersändar.

Ljusen var ändå huvudsaken i granen. Dem band man fast med garn vid grenarna och i granens topp, så som man sett i folkskolan eller prästgården. Också julklappar kunde hängas upp i granen, dockan kunde sitta på den högsta grenen så att barnen inte fick tag i den innan det blev gåvoutdelning. De övriga prydnaderna ordnades efter råd och lägenhet. Barnen tog från början aktivt del i framställningen av julgransprydnader. Speciella ljus kunde stöpas för julgranen, men i övrigt var julgransprydnaderna för det mesta hemgjorda. I traditionsmaterialet finns en uppsjö av noteringar om vad man hängde i granen. Man klippte ut bilder ur tidningar, gjorde girlander eller remsor av färgat julgranspapper, hängde upp julkort eller bilder från julkort, apoteksflaskornas krusade

Familjen Ekroth i Jakobstad har samlats kring julgranen för fotografering 1910. Granen pryds av en så kallad julslöja, ett tunt tyg med ett bibelspråk i guld. Pianot har en central roll i inredningen och behövdes då man skulle dansa eller sjunga julsånger.

papper vid korken blev prydnader i granen, man gjorde prydnader av spånor, klippte hjärtan och stjärnor och framför allt tillverkade man rosor och andra blommor av färgat papper, som hos borgerskapet. Också den så kallade julslöjan, ett tunt tyg där det med guldbokstäver stod ”Ära vare Gud i höjden och frid på jorden”, som var uttryckligen borgerskapets prydnad, gav julgranen hemma hos välbärgade bönder en speciell strålglans.

Efter sekelskiftet 1900 började det i lanthandlarna finnas fabrikstillverkade prydnader till salu. Det finns många minnen av hur otroligt vackra man tyckte att de köpta kulorna och glitterbanden var. Köpta prydnader gjorde julgranen extra fin.[159]

Mindre granar kunde i trångbodda hem ställas på ett bord, vilket var kutym bland borgerskapet fram till 1800-talets mitt. De allra flesta som i traditionsmaterialet minns julfirandet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet kommer också ihåg att julgranen i många hem hängdes i taket, särskilt i barnfamiljer där man gärna ville ha en julgran men inte hade plats för den på golvet. Det var helt naturligt att hänga upp den eftersom också andra juldekorationer som jullakanen och kronorna hängdes i taket. Takgranarna förekom också bland borgerskapet när granen var en nyhet och uppfattades som en takprydnad.[160] I folklig miljö har däremot tak- och golvgranen i hög grad varit förbunden med utrymme och status och därmed med social tillhörighet.

TRENDER, ESTETIK OCH MINNEN

Förutom i Tyskland tillverkades det också i USA billiga julgransprydnader, bland annat glaskulor. De importerades inte till Finland, men blev kända även här via Amerikaemigranterna. Efter 1924 behövde man inte längre ty sig till utländska julprydnader. Under firmanamnet K. A. Weiste började Kalle Aimo Weiste tillverka prydnader i Helsingfors. Weiste satsade på produkter för den stora allmänheten och han kom att dominera den finländska marknaden. Stjärnor och glitterband av silvertråd och lametta, det vill säga tunna remsor av stanniolpapper, hade funnits redan tidigare, men nådde nu ut till alla. Silverstjärnan, ibland med ett bokmärke (glansbild) av en ängel i mitten,

fick sin plats i toppen i stället för det hemstöpta ljuset. Sötsaksföretagen Hellas och Fazer tillverkade från 1920-talet smällkarameller som var tänkta som julgransprydnader.

Efter andra världskriget fick Weiste konkurrens av de billiga julgransprydnaderna från Östtyskland, där det fanns en jätteproduktion. De inte alltid så väldesignade östtyska prydnaderna i form av till exempel hjärtan, stjärnor och klockor var dock så förmånliga att köpta julprydnader blev möjligt för alla.[161] Men då hade julen redan fått en ny framtoning och ett nytt innehåll: den skulle vara den lantliga enkelhetens och hemtrevnadens helg. Julgranen ansågs inte längre vara ett statusföremål och granen förlorade också den starka kopplingen till julklapparna. Den blev en prydnad i hemmet som man samlades kring på julaftonen, och som samtidigt speglade hemmets värderingar.

Julgranen är i dag uttryckligen en julprydnad: i hemmen, butiker, på gator och torg och vid olika slag av julfester. Estetiken gjorde sitt inträde under 1950- och 1960-talen och det ordnades tävlingar i den vackraste dukningen av julbordet och den vackraste julgranen. Varuhuset Stockmann i Helsingfors lockade kunder med att ställa ut julgranar som klätts av kändisar. På 1970-talet blev julprydnaderna nationella konstföremål då företaget Aarikka skapade julgransprydnader som samtidigt såldes som finska souvenirer.[162]

Världen krympte och en stor del av tillverkningen av julgransprydnaderna flyttade till Asien. Sedan millennieskiftet har det funnits lika mycket trender och mode i julgransprydnaderna som i kläder och varje jul har sina nymodigheter. Julgransprydnaderna skapas för alla julfirare i hela världen och många smakriktningar samsas i prydnaderna. Man kan i de prydnader som säljs i Finland se tydliga katolska influenser, påverkan av olika länders hantverk och likheter med internationella mainstream fest- och turistrekvisita. De små nordiska tomtarna ingår inte i detta utbud. Att pryda sin julgran kan i dag vara som att skaffa sig en designprydnad. Man väljer ut de julgransprydnader man tycker är vackrast bland det enorma utbudet och ser till att granen passar in i inredningen och matchar de andra julprydnader man har.

Estetiken behöver ändå inte alltid vara huvudsaken. Julen är en personligt upplevd helg och julgranen kan i stället bli en identitetsgran. Gamla prydnader med stort affektionsvärde placeras synligt i granen år efter år. Själva julgransklädningen kan bli ett socialt viktigt tillfälle då man tillsammans minns personer och händelser. Det är inte heller ovanligt att man på resor köper souvenirer i form av julgransprydnader och julgranen blir en påminnelse om semesterresor och exotiska landskap. Estetiken är inte det viktigaste utan de minnen prydnaderna väcker.

Alla som har julgran är inte nödvändigtvis känslo- eller inredningsmässigt engagerade i den. Man tar ner papplådan från den översta hyllan i garderoben och hänger upp det som är någorlunda helt, och glömmer granen tills den kastas ut. Följande år kanske man bestämmer sig för att inte alls skaffa en gran. Julgranen är ändå, tillsammans med ljusen, i dag den viktigaste julsymbolen både i gatubilden och i hemmen. Dessutom behöver julgranarna inte längre vara gröna; de kan lika väl vara blå, vita silver- eller guldfärgade.

JULGRANENS ÄLDRE KONKURRENTER: KRONOR OCH HIMLAR

Efter att julaftonen från mitten av 1800-talet hade etablerat sig i folklig miljö, blev stuginteriören också en festarena som under hela julperioden skulle ge ett förnämt intryck. Till julaftonen bars arbetsredskapen ut, ved bars in så att det räckte i flera veckor och man strävade efter att ha nya trasmattor på golvet, vilka just vid den här tiden kom

på modet. När julmiddagen dukades upp hade man vit duk på bordet, vilket också signalerade fest. Hemmet förvandlades helt.

Redan innan julgranen etablerades hade man i folklig miljö haft julprydnader. Golvhalm, som tidigare hade varit värmeisolation på trampade jordgolv, blev en jultradition i hus med plankgolv. Traditionen att ha halm på golvet hade dock så gott som helt försvunnit redan vid mitten av 1800-talet. Myndigheterna hade ända sedan 1600-talet försökt få bort halmen på grund av brandfaran, och brandförsäkringsbolagen förbjöd golvhalm i försäkrade hus från början av 1800-talet.[163] Julhalmen skulle antagligen ha försvunnit i vilket fall som helst. Mot slutet av 1800-talet kom nya inredningsideal med broderade tavlor, gardiner, mattor och tapeter och i sådana miljöer ansågs inte halmen passa in.

Olika slag av takprydnader av trä eller halm kan för oss te sig som urgamla folkliga julprydnader. Det går inte att exakt bestämma deras ålder, men av allt att döma började de tillverkas först då julaftonen etablerades i den folkliga miljön. De folkliga takkronorna är med all tydlighet efterapningar av sådant man sett i finare hus – kristallkronorna i herrskapssalarna och särskilt takkronorna i kyrkorna. Även övrig utsmyckning i kyrkor, som baldakinen ovanför predikstolen, har stått som modell för de folkliga takkronorna och andra folkliga julprydnader, till exempel utskurna träfåglar.

Det var fint att ha stora kronor, de kunde vara närmare en meter i diameter, och ofta hade man många kronor i samma rum. De som hade ljus placerades så att ljusen syntes ut genom fönstren, de andra hängde vanligtvis ovanför bordet. Kronorna gjordes av trä eller halm, eller en kombination av dem båda. Halmkronorna tillverkades genom att man trädde trådar genom stråna till konstfulla kreationer. Julkronorna av trä hade vanligtvis två

"Man ska inte nöja sig med de smaklösheter som den industriella julmarknaden har att erbjuda", deklarerades det i *Allas Krönika* 1928. Marthorna förde därför fram folkliga prydnader i sin strävan att göra julen flärdfri och lugn, som här på utställningen Nordisk jul i Helsingfors 1938. **Nedan** Träfåglar för att hängas upp i taket i Edsvik, Korsnäs 1915.

korsslagna pinnar nertill. De stadigare kronorna kunde också ha ljus. Kronorna pryddes som regel med till exempel färgade spånor, fjädrar, grant papper, tygremsor, pappersblommor, rosetter eller granna garntofsar.

I dag kallas julkronorna av halm julhimlar i Finland. I äldre tider var en julhimmel en konstruktion ovanför bordet som bestod av granna dukar eller ett lakan där man fäste prydnader som färgglada band, färgade fågelfjädrar, pappersrosor, tofsar, lingonris och stjärnor. Ibland hängde också en julkrona i mitten. Inspirationen till julhimmeln fick man från dekorationerna i bröllopsgårdarna, som i sin tur arrangerades för att göra stugan herrgårdslik. Också kyrkans baldakiner, som kallades himmel, inspirerade till julhimmeln. Flest uppgifter om julhimlar finns från Åboland och Åland.[164]

På 1920- och 1930-talen, när stadsbornas jul influerades av de folkliga traditionerna, tog man också till sig bondgårdarnas julkronor. Men när halmkronorna flyttade in i de välbärgade hemmen i städerna försvann alla granna rosor och rosetter i enlighet med den romantiska uppfattningen om folklig enkelhet och flärdfrihet. Samtidigt blev det på modet bland medelklassen att sätta ut en halmkärve på gården.[165]

Halmen symboliserade det äkta och gamla och att tillverka prydnader av halm blev något man gjorde tillsammans i familjekretsen. Även konsthantverkarna tog sig an de stora halmmodulerna och hämtade inspiration från folkliga modeller och utvecklade egna. De blev i sin konstform en finsk identitetssymbol. De började på svenska kallas ”julhimlar”, en term som inte användes för halmkronorna under 1800-talet. Benämningen kommer av att de folkliga halmkonstruktionerna på finska kallades för *himmeli* (av svenskans himmel).[166]

BELYSNING SOM JULDEKORATION

Att hylla kungar eller makthavande genom att skriva deras initialer med girlander eller lyktor var välkänt sedan länge. Vid festliga tillfällen tillverkades också ståtliga transparanger, det vill säga stora bilder eller deviser utskurna och täckta med oljat papper som lystes upp bakifrån. Lättast var det att sätta upp transparangerna i fönstren och placera ett ljus bakom pappret. Också ämbetshusen och kyrkorna kunde ha konstfullt placerade ljus i fönstren för att hylla de makthavande. Till festceremonielet hörde även fyrverkerier, äreportar, kanonskott och baler. Ljusanordningarna kunde alla, både fattiga och rika, beskåda och det kunde bli folkvandring på kvällen för att se på härligheten. Eftersom det är under den mörkaste tiden som illuminationerna gör sig bäst, inspirerade de också juldekorationerna.

Jullyktor i Sideby, Ömossa i Sydösterbotten 1939. Lyktorna bestod av en träram med färgat, oljat papper. Vid speciella tillfällen tändes ljus i lyktorna. Det granna pappret gjorde dock att de ”sken” också på dagen.

Transparangerna med bilder eller hyllningsdeviser blev juldekorationer också på landsbygden. Det finns till exempel uppgifter från Munsala i Österbotten om att man i början av 1900-talet skar ut "God Jul" i papper, oljade och färgade pappret, fäste det på en träram och satte upp det på väggen eller ovanför dörren. På julmorgonen placerade man ett ljus i träramen på baksidan av pappret. "Då fick man lön för mödan."[167]

Både i städerna och bland de välbärgade bönderna på landsbygden tävlade man om vem som hade den finaste och ståtligaste julbelysningen. Zacharias Topelius har beskrivit hur man i Nykarleby på julaftonen på 1830-talet betraktade och beundrade, och också kommenterade och kritiserade, de illuminationer som privatpersoner satt upp. År 1836 hade familjerna Lithén och Collander spänt ett band av lyktor över gatan mellan deras hus, en privat juldekoration som var exceptionellt festlig.[168]

För Topelius var det viktigt att ha fin julbelysning på julaftonen, julmorgonen, nyåret och trettondagen. "Lanternorna" på gården, lyktor prydda med oljat papper, var upphissade i långa stänger som var täckta med granrisgirlander. Topelius använde både båttermen "lanternor" och "stjärnor" synonymt för ljuspunkterna som tändes på de långa stängerna på olika håll i staden och på den omgivande landsbygden. Likaså kallade Carl Gustaf Estlander, i barndomens Lappfjärd på 1840-talet, storböndernas lyktor i de höga stängerna för "stjärnor". Lyktorna såg förvisso ut som vackra stjärnor i den mörka natten, vilket inte behöver betyda att man hade gjort lyktan i form av en stjärna.[169]

Lyktorna var statussymboler, men skrytet kändes inte helt rätt i juletid. Därför tonade man ner juluppvisningen genom att ge lyktorna ett kristet innehåll. Man menade att man tände lyktstängerna, stjärnorna, till åminnelse av Betlehemsstjärnan. Julilluminationer förekom således i början av 1800-talet både i städerna och på landsbygden. På landsbygden fick traditionen rätt snart ett "äkta" folkligt drag, nämligen att man tävlade om vem som hade den längsta lyktstången. Denna typ av tävlan är välkänd från många andra folkliga festtillfällen, till exempel vad gäller midsommarstången och storleken på påsk- och första majbrasan.

JULPRYDNADER SOM TÄVLING OCH PRAKT

Man tävlade inte bara om hur högt lyktorna hängde utan hela installationen sågs som en tävling. Därför började man hissa upp olika slag av grannlåt i stången. Gamla spinnrockshjul målades i granna färger och hängdes upp, eller så tillverkade man nya runda utsirade "solar" eller grant målade kvadratiska konstruktioner försedda med extra prydnader. De granna prydnaderna syntes ju bra under dagtid och hela julhelgen kunde man beundra gårdarnas "stångprakt". Hur utbrett det var vid denna tid att hissa upp andra prydnader än lyktor i stängerna är omöjligt att säga, men på 1840-talet hade i alla fall de flesta större bondgårdarna i Lappfjärd både prydnader och lyktor i stängerna. "Vid dager gåfvo de många skyhöga spirorna åt byn ett förändradt, underligt utseende", skriver Carl Gustaf Estlander i sina memoarer från Lappfjärds prästgård.[170]

I dag är de höga färggranna prydnaderna typiska för Sydösterbotten och kan ses som en identitetssymbol för regionen. Det är svårt att veta på vilka andra håll man haft liknande konstruktioner, men eftersom julilluminationerna hade en viss status förekom det säkert även i andra regioner olika sätt att få lyktstängerna att synas även under dagtid. Det finns till exempel information om liknande julstänger från Pargas. Där tog man, naturligt nog, intryck av midsommarstängerna som då var vanliga i trakten. Korset med lyktor,

upphissat i julstången, kunde därför också prydas av till exempel segelbåtar och en fäktargubbe högst upp.[171]

När julaftonsfirandet etablerades blev julilluminationerna vanligare i allt lägre samhällsskikt. Det låg status i att kunna tända ljus ”i onödan”. Julaftonen, julmorgonen, nyårsaftonen och trettondagen blev illuminationstidpunkter. Särskilt viktigt var det att illuminationen var praktfull på julmorgonen, eftersom det då gavs möjlighet att visa upp sin status och sitt ekonomiska välstånd. Julottefärden till häst var in på 1900-talet de mera välbärgades stora nöje och en höjdpunkt i julfirandet. Det var en lycka att få visa upp sina lyktor och facklor som brann på gården, vid grinden eller uppe på långa stänger. I alla fönster, också i vindsgluggarna, skulle det vara ljus, i synnerhet i de fönster som vette mot landsvägen. Någon måste alltid stanna hemma för att sköta om och se till ljusen.[172]

Eftersom man åkte i mörker var det nödvändigt med bjällror, man måste åtminstone ha en liten klocka på grimman och en stor på lokan, men hade man många bjällror fäste man dem alla för julottefärden. I släden satt man på bolster och granna täcken och höll facklor i händerna. När man kom in i kyrkan var det festligt att få se ljusen tändas och brinna.

De som inte hade råd med häst fick stå vid vägen och hoppas på att tas upp i slädarna. Annars fick man gå eller ta sig fram på annat sätt. Hemfärden var också den en uppvisning och en tävling. Det gällde att visa att man hade den bästa och snabbaste hästen. Kusken smög sig tidigt ut från kyrkan för att hinna förbereda sig. ”Ännu talas det här i Pölans (Sjundeå) om Aiskos brinnande Pio, en häst som inte släppte någon annan häst om. En gång hade fyra hästar hållit till i jämnbredd utför Vikarfall backe och de som satt i slädarna var livrädda. En annan gång körde bonden på Hollstens ikapp så att han var tre kilometer förbi sitt avtag förrän han kunde vända”, skrev en kvinna 1964.[173] Julen var en tävling på många plan.

Man lade ner energi och många arbetstimmar på att stöpa ljus och tillverka facklor och annan illumination. Det stora, svårstöpta tregreniga ljuset för julaftonen stöptes av den bästa talgen. Det låg status i att kunna ställa fram ett sådant ljus. Det efterliknade en kandelaber och gav, tillsammans med den vita bordsduken, det fina porslinet och halmkronan med ljus i taket, en fläkt av herrskap.

JULGATOR OCH JULENS ELEKTRIFIERING

Det tog inte lång tid innan de kommersiella krafterna insåg julilluminationernas betydelse. Både handelsmän och privatpersoner utformade illuminationerna enligt samma mönster som maktelitens ljusanläggningar. Köpmännen vid Storgatan i Jakobstad slog ihop sig och ordnade redan på 1850-talet Finlands mest storslagna belysning i reklamsyfte. Några köpmän hade tillverkat lyktor med bokstäverna T. K. H., som stod för tron, kärleken och hoppet, sjömanssymbolerna hämtade från Bibeln. Endel hängde upp lyktor formade som ett kors och ett ankare, medan andra skrev ordet ”Jul” i form av granna lyktor.[174] Belysningen på Storgatan var hursomhelst en ovanligt storståtlig juldekoration. I Helsingfors tyckte man 1854 att julilluminationen i Jakobstad var ett ”egendomligt bruk”.[175]

Julen förändrades och förlorade sin karaktär av att demonstrera status. I början av 1900-talet blev elektricitet allt vanligare och användes alltmer i julreklamen. I städerna började affärerna ordna med festliga lampor utomhus och de första utomhusjulgranarna med elektriska lampor utanför affärslokalerna blev verklighet. De var dock då så ovanliga att de närmast betraktades som sevärdheter.[176] Affärerna i städerna började också lysa upp sina skyltfönster så att varorna kunde beskå-

das även på kvällen. I Jakobstad tog staden över ljusarrangemangen vid Storgatan 1906, och 1913 elektrifierades lyktorna.

Trots köpmännens storståtliga illuminationer i Jakobstad redan i mitten av 1800-talet har det i litteraturen otaliga gånger framhållits att den första ”julgatan” i Finland ordnades i Helsingfors 1930. Det handlade om ljusanordningar över Glogatan (och en julgran på Senatstorget), som tändes den 13 december då Föreningen Brages luciakortege för första gången tågade genom staden.[177] Glogatan kan i den meningen betraktas som den första riktiga julgatan eftersom det handlade om en medveten, helhetsplanerad nysatsning, där modernitet, nostalgi och estetik kombinerades. Termen julgata användes i Finland vid denna tid överlag för en gata där köpmännen hade satt upp extra många lampor. I Helsingfors kallades därför både Fredriksgatan och Stora Robertsgatan ”julgator”.

Allt fler städer började ordna med julgator, där staden eller köpmännen stod för arrangemangen. Efter krigsårens mörkläggning och dysterhet utvecklades julgatans invigning till ett glatt evenemang av folkfestkaraktär, med korteger, musik och andra programnummer.[178] Även de offentliga byggnaderna började i allt högre grad få speciell julbelysning. Traditionerna spred sig till landsbygden och under 2000-talet har man också på mindre orter ordnat ”julgator”, som öppnas under festliga former.

Under 1950- och 1960-talen blev elektrisk julbelysning i dekorationssyfte vanlig också på landsbygden. Det handlade oftast om lampor i en julgran som fanns utanför affären eller vid föreningshuset. Privat utomhusbelysning förekom fortfarande ytterst sparsamt men blev vanligare under 1970- och speciellt 1980-talet, då oftast i form av lampor i en gran. Fönsterdekorationer i hemmen, till exempel den röda pappersstjärnan med en elektrisk lampa (som av många stämplades som simpel) var en vanlig juldekoration under 1950- och 1960-talen. De elektriska fönsterdekorationerna kan ju betraktas som både utomhus- och inomhusdekorationer.[179]

Med tiden har utomhusbelysningen förändrats i takt med att också inomhusdekorationerna blivit en del av inredningen. LED-lamporna under 2000-talet har gett nya möjligheter och utbudet är enormt. Sommarens blomsterprakt, i privata trädgårdar liksom i städernas parker, förbyts i ljusprakt på vintern. Utomhusbelysningen sätts i allmänhet upp då julperioden börjar i slutet av november, men endast en bråkdel tas ner till trettondag eller tjugondag. Många uppfattar säkert utomhusbelysningen mera som vinterbelysning än som julbelysning.

Elektrifieringen hade å andra sidan också en motsatt effekt. När ljus inte längre var en bristvara blev de levande ljusen och halvmörkret stämningsskapande element. De levande ljusen är inte längre ett tecken på rikedom, utan lågorna och halvdunklet skapar stämning och anses ge den rätta julstämningen.[180]

Juldekorationer som identitetssymbol

Julen är i dag en tid för personlig historia. Den regionala identiteten är svag vid julen, förutom när man på ett personligt plan medvetet håller kvar till exempel maträtter eller prydnader som man känner att representerar den egna hembygden. Det finns dock några undantag. I fråga om julbelysningen har man under 1900-talet skapat symboler som upplevs som egna och unika för en viss region.

En sådan regional symbol är de sydösterbottniska så kallade julkorsen. När stängerna med lyktor började kallas julkors är oklart, men ordet användes i mitten av 1800-talet. Stängerna var, som ovan framkommit, statussymboler och mot slutet av 1800 blev de allt grannare och vackrare med dekorativa kvadrater eller hjul upptill. Under

Ovan t.v. Ett sydösterbottniskt julkors uppsatt på husgaveln i Östra Yttermark, Närpes 1994.

Ovan t.h. Symbolerna tro, hopp och kärlek över Storgatan i Jakobstad julen 2004. Ljusprydnaderna ansågs redan under 1800-talet vara typiska för Jakobstad, vid en tidpunkt då egentliga regionala identitetssymboler ännu inte skapats.

Nedan t.v. Ett Tomaskors, som kallades så för att det sattes upp på Tomasdagen den 21 december som ett tecken på att julperioden började. Detta kors tillverkades av Anton Dahlström i Västerkalax i Korpo cirka 1925 efter äldre modeller. När Dahlström senare började tillverka kors för försäljning förfinade han utförandet.

Nedan t.h. Den vanligtvis sjuuddiga färggranna Nykarlebystjärnan, i dag en identitetssymbol för staden, finns i olika storlekar och utformningar.

1930-talet blev den typen av jultraditioner omoderna, och de försvann så gott som helt. I Sydösterbotten fanns det dock några enskilda personer som höll kvar traditionen. Speciellt på folkhögskolan i Yttermark värnade rektorer och lärare starkt om julkorstraditionen, och julkorsen hölls på detta sätt kvar i ortsbornas medvetande.

På 1970-talet togs det regionala, egna och folkligt förankrade till heders. Folkmusik, folkdräkter och dialekter blev på modet igen. Det gällde också julkorsen. Man började reparera gamla och tillverka nya. Folkhögskolan i Yttermark var också nu aktivt med i utformningen av den ”nya” traditionen. Grundformen till julkorset standardiserades till en snedställd kvadrat med många vackra detaljer. Man konstruerade också, i likhet med folkdräkterna, modeller för bestämda byar.

Julkorsen har med åren blivit mindre till formatet och utsmyckningen har blivit smäckrare, eftersom trädekorationerna i dag kan tillskäras maskinellt. Vår tids färgstarka målfärger har gjort dem grannare, och elektriciteten har möjliggjort färgglada lampor som kan lysa hela tiden under dygnets mörka timmar. Julkorsens renässans har gjort att både privatpersoner och företag i Sydösterbotten överlag lägger stor vikt vid julbelysningen. Det lyser i trädgårdarna, i träden, runt husen och uppe på stänger i mycket högre grad än på andra håll i landet.

Bland all julbelysning utgör ändå julkorsen en egen kategori. Julkorset står i dag för det ursprungliga, värdefulla och egna, och julkorsen får enligt de flesta inte omformas hur som helst. Man måste också ta hand om sitt julkors och ge akt på när det

lyser och när det sätts upp och tas ner. Julkorsen utstrålar tradition, historia och värdighet och måste behandlas med respekt.[181]

Jakobstadsborna känner å sin sida att symbolerna tro, hopp, kärlek, som lyser över Storgatan, är deras egen julsymbol som de haft ”sedan gammalt”. Under 1800-talet var det inget litet jobb för köpmännen att sköta lyktorna med ljus brinnande bakom oljat papper. Mot slutet av seklet började man använda ljusstarkare oljelampor. Fram till 1913 hängde man upp bara två symboler, korset och ankaret, eftersom hjärtat med sina runda former var svårtillverkat. I och med elektrifieringen gick det lättare att med de elektriska lamporna forma också ett hjärta.

Symbolerna över Storgatan har förnyats och moderniserats många gånger och diskussionens vågor har gått höga om man ska hålla kvar dem, hur de ska se ut och var de ska hänga. Också tidpunkten för när man tänder och släcker dem har varierat, beroende på uppfattningen om julens början och slut. Ursprungligen tändes de på julaftonen, men när man började fira lucia på 1930-talet tände man dem i stället på luciadagen. År 1990 beslutade stadsstyrelsen i Jakobstad att belysningen ska tändas på första advent.[182]

Symbolerna tro, hopp och kärlek uppfattas i dag som en regional identitetssymbol i Jakobstad, och utflyttade Jakobstadsbor hänger gärna upp dem i sitt fönster till julen som en hembygdssymbol. Ljusanordningar med symbolerna tillverkas dock inte bara lokalt utan kan köpas i affärer runt om i landet. Det faktum att juldekorationen säljs i varuhusen utanför Jakobstad kan av Jakobstadsbor uppfattas som ”kommersialism”.[183] Julen är i dag förenad med olika slag av känslor som värnar om det ”egna”, det ”rätta” och det ”goda”. Det blev en synnerligen livlig diskussion om rätten till julsymbolerna när Ekenäs museum 1994 kom med förslaget att man skulle hänga upp korset, ankaret och hjärtat över julgatan i Ekenäs. ”Bestörtning i Jakobstad. Ekenäs planerar stjäla tron, hoppet och kärleken”, lydde rubriken i *Jakobstads Tidning* den 4 januari 1994.[184]

Nykarlebyborna framhåller gärna att också de har en identitetssymbol i form av en julstjärna, som de känner som sin egen. Man anger ofta historiska belägg för dess egenart och ursprunglighet.[185] I Nykarleby, liksom annanstans, tävlade borgerskapet under 1800-talet i originalitet och prakt och man tog både efter varandra och hittade på egna lösningar. På 1880-talet var det många som dekorerade sina portar genom att sätta upp spiror som höll upp en lysande stjärna eller lyktor som bildade ett kors. Stora stjärnor kunde hissas upp i flaggstängerna. Också ljusanordningar i form av ett ankare var vanliga.[186]

Stjärngossetraditionen var stark i de österbottniska kuststäderna och det verkar som om man särskilt i Nykarleby tog inspiration till julbelysningen från stjärngossarnas granna, stora fem- eller sjuuddiga stjärnor. Ifall stjärnor av stjärngossetyp förekom som juldekoration även på andra orter vet man inte, men det verkar som om stora stjärnor med olikfärgade uddar redan kring sekelskiftet 1900 var något som speciellt Nykarlebyborna tagit till sitt hjärta och som redan då ansågs vara typiska för Nykarleby.[187] På 1950-talet lanserades Nykarlebystjärnan. Man lät sig i hög grad inspireras av Zacharias Topelius beskrivningar av lyktstängerna, men minst lika viktiga var personliga minnen av julstjärnor utomhus.

Som alltid då man medvetet skapar en symbol och ett kännetecken måste den standardiseras och formen och det symboliska innehållet måste fastslås. Man har diskuterat om den rätta Nykarlebystjärnan ska ha fem eller sju olikfärgade uddar och vad färgerna symboliserar. I samband med tillverkningen har hantverkarna själva fastslagit hur den ska se ut, och samtidigt gett stjärnan ett kristet

innehåll. De olikfärgade uddarna sägs symbolisera till exempel det himmelska ljuset, det himmelska hoppet och Guds kärlek. I dag säljs stjärnor både för inomhus- och utomhusbruk av hantverkare i Nykarleby och stjärnan finns också som reflexer och nyckelringar.[188] Miniatyrer av identitetssymboler gör att bortflyttade lätt kan ta med sig en bit av hembygden.

Det så kallade Tomaskorset har däremot inte blivit en regional identitetssymbol, trots att det då det lanserades hade en regional utbredning i Åboland och framför allt i Korpo. Tomaskorset genomgick en liknande utveckling som julhimlarna av halm, det vill säga de har båda tappat sin regionala förankring och blivit symboler för finländsk folktradition i vidare mening. Tomaskorset har dessutom delvis tappat kopplingen till julen.

Ett fyrkantigt kors, med utskurna spånor, är känt från Åboland. Det sattes upp på takröstet eller på en stång på Tomasdagen, som ett tecken på att julen inletts. Det kunde vara stort och prytt med lyktor och dekorationer. Det var, precis som de sydösterbottniska julkorsen, en statussymbol som också skulle synas på ljusa dagen.

Tomaskorsens renässans hör också ihop med vurmen för den "äkta, lantliga och lugna julen". Skomakaren Anton Dahlström från Väster-Kalax i Korpo började på 1920-talet tillverka små utskurna kors för inomhusbruk för att dryga ut sina inkomster. Han fick hjälp av Evy Granit (gift med lektorn i tyska och franska vid Åbo Akademi Ludvig Granit), som på somrarna vistades i Korpo. Evy Granit såg en potential i korsen och skissade ett förslag till ett vackert och smäckert kors, som estetiskt skulle tilltala den borgerliga kundkrets hon hade i åtanke. Anton Dahlström följde hennes råd och Evy Granit såg till att Tomaskorsen såldes i hemslöjdsaffären Norna i Åbo, liksom på olika slag av basarer, via Marthaförbundet och på andra försäljningsställen.

De enkla, för hand utskurna korsen låg förvisso i tiden och på samma sätt som halmprydnaderna passade de den borgerliga julestetiken. I många

Julblommor och dörrkransar

I dag är levande blommor en stor försäljningsprodukt kring jul och i de flesta hem finns under julperioden någon blomma som man uppfattar som en särskild julblomma. Vid mitten av 1800-talet började man sälja främst hyacinter och tulpaner som juldekorationer, både importerade och uppdrivna i Finland. Julkaktusar förekom också.

Kring sekelskiftet 1900 var termen "julblommor" redan etablerad. Blommor som julprydnader och presenter hör dock till den nya borgerliga julen, och det var först från 1950-talet som korgar med vackra blomsterarrangemang blev allmänna. På 1960-talet kom den röda julstjärnan som något senare fick konkurrens av den ståtliga amaryllisen.* Också blommorna är i dag en del av inredningen och ska passa in i helheten, även under julen.

Dörrprydnaderna är av senare datum än julblommorna. Dörrprydnader i form av kransar förekom från mitten av 1950-talet främst i finlandssvenska högreståndskretsar som resultat av bekantskap med traditionen i andra europeiska länder och Nordamerika. Samtidigt blev traditionen allmän också i Sverige. Den har ändå aldrig uppfattats som typiskt finlandssvensk. Starten var trög, dels fanns det ett visst motstånd mot dörrkransarna eftersom de associerade till begravningskransar, dels uppfattades traditionen som utländsk och anglosaxisk. För att förmildra begravningskänslan började man göra dörrprydnaderna i form av hjärtan. Dörrprydnader fanns inte att köpa utan man måste tillverka dem själv. Först under 1970-talet blev dörrkransar vid julen något som de flesta människor kände till. I dag hänger man upp prydnader på ytterdörrar året runt för att ge ett välkomnande intryck, men dock mest frekvent under julperioden.**

*) Jaakkola 1977, s. 190–195.
**) Jaakkola 1977, s. 97–99, 201, 207, 210–212, 272, 278; *Hufvudstadsbladet*, julbilaga, 24.12.1956.

svenskspråkiga tidningar i Finland skrev man om Tomaskorset och efter andra världskriget började också de finskspråkiga inrednings- och handarbetstidningarna göra det. Korsen fick ett nytt liv. Deras ursprung i Korpo glömdes bort och Tomaskorsen tillskrevs i stället nya ursprung. Tomaskorset påstods höra hemma i den gamla finska hantverkskulturen och det åtföljdes av romantiska beskrivningar av julen i finska rökpörten.[189]

I dag tillverkas Tomaskorsen i olika storlekar både för hand och maskinellt. De säljs vid jul på olika slag av marknader, men lika ofta är Tomaskorsen en finsk souvenir som säljs till turister året om. Särskilt i Lappland är de i souvenirbutikerna ett av många andra vackra träföremål som ska förmedla något äkta finskt till turisterna.

Nya regionala identitetsprydnader skapas ständigt. Redan efter några år kan en julprydnad kännas som egen och traditionell. Halmbocken i Gävle har fått många efterföljare, bland annat på Åland och i Vasa, där lokala företagare sedan 2014 har rest en granrisbock på torget.

JULMAT

Från ostron och kaviar till kålrot och skinka

I dag är julaftonsmaten mera än bara mat och att planera julmaten är någonting annat än att planera en stor släktmiddag eller en bröllopsmiddag. Det måste finnas sådant som gästerna räknat med och önskat sig, maten måste vara till sin smak, konsistens och utseende som ”den brukar” och det ska inte utan diskussion dukas fram sådant som enligt familjetraditionen inte hör till julbordet. Om det är många runt bordet kan åsikterna gå isär om vad som inte passar och vad som är nödvändigt att ha med. Barndomens jul och minnen av tidigare jular hänger som ett paraply över den jul man planerar att fira. Så har det dock inte alltid varit – julmaten har en lång och varierande historia.

Det man serverar påverkas naturligtvis också av de egna preferenserna och besluten: vad är rimligt att duka fram och hur mycket arbete är det meningsfullt att lägga ner på julmaten? I Folkkultursarkivets frågelista från 1988 berättar en kvinna från Jakobstad att hon vid jultiden hittade en lapp hon själv hade skrivit föregående år: ”Laga inte sex sillar, köp en högst 4 kg:s skinka, gör ingen rullsylta, köp inte kalkon (smakar ingenting, det är mest ben och senor), koka inte ett helt paket ärter, vispa inte flera mjuka kakor, gör endast skurna pepparkakor, ej kavlade, köp inte för mycket leverpastej. Svärsonen är expert på hemgjort julsnask.”[190]

SOCIETETENS JULAFTON – MAT- OCH KLAPPKVÄLL

Det är i slutet av 1700-talet som man börjar tala om ”julmat” i betydelsen bestämda maträtter som äts på julaftonen eller i julhelgen. Den maträtt som tidigast fick förleden jul- var julgröten. Julgröt betydde i högreståndskretsar i mitten av 1700-talet risgrynsgröt, en delikatess och en festrätt, tillverkad av dyra, importerade risgryn, som ytterligare kunde förgyllas med läckerheter som socker och kanel. Risgrynsgröten var dock på inget vis begränsad bara till julen utan den kunde ätas när som helst under året.[191]

Denna julgröt åts i en miljö som från tidigare hade en mycket utvecklad festkultur. Det var kutym att man flera gånger i månaden, till och med flera gånger per vecka, gick på olika slag av

Festmåltid på juldagen 1909 i tonsättaren och organisten Richard Faltins hem i Helsingfors. Här serveras stek, ärter och potatis. Före huvudrätten hade man av allt att döma en förrätt som åts med kniv och gaffel. Bordet är tidstypiskt prytt med höga kandelabrar.

halvoffentliga danstillställningar eller maskerader, besökte andra eller själv ordnade middagar. Tillställningarna i hemmen hade ett fast mönster. Kvällen började alltid med teservering med fint bröd, till exempel söta bröd, kringlor och vitt bröd med saffran eller kardemumma.[192] Efter någon timme dukades ett bord med kalla, salta delikatesser fram. Också söta delikatesser kunde stå framme på ett mindre bord. Senare på kvällen, efter att man dansat, följde supén med många rätter, till exempel soppa, fisk, fågelstek och dessert.[193] När julaftonen blev en festkväll i början av 1800-talet övertog den, naturligt nog, samma form. Skillnaden var att i stället för dans eller maskerad och musik, fick julen sina egna element med julgran, julklappsutdelning och julbock.

Precis som andra fester fick också julen från början karaktär av statusfest. Det här gällde självklart också trakteringen. På julaftonen dukade samhällseliten upp den finaste festmaten. Vi kan kika in hos skeppsredaren Matts Lithén i Nykar-

leby, där Zacharias Topelius firade julafton 1835. Efter att man druckit te och ordnat med julklappar och skämtat tillsammans, satte man sig klockan halv tio på kvällen till, som Topelius skriver ”det superbt anrättade bordet. […] Soupéen war, som sagt är, mycket delicat: wanlig julmat, Lutfisk, och gröt, stekar och tortor.”[194]

Uttrycket ”vanlig julmat” i Topelius dagbok tyder på att det i mitten av 1830-talet hade utkristalliserats en julaftonsmeny som de flesta följde. Ifall ”stekar” var fågel, nöt, svin- eller fårkött vet vi inte. ”Tortor” betyder i alla fall halvmånformade smördegsknyten med sylt, sådana som i dag i Finland kallas jultårtor. Risgrynsgröt, lutfisk, stek och smördegstårtor med äppel- eller plommonsylt som efterrätt, var välkända bjudrätter bland borgerskapet. Bakelser och fina bakverk var vid denna tid en dessert, inte tilltugg till kaffet. Från mitten av 1800-talet börjar man använda uttrycket jultårtor för smördegstårtorna, men vanligtvis användes ändå begreppet tårtor.

Från och med mitten av 1800-talet fanns bland de högre stånden en standardmeny för julaftonssupén: lutfisk, skinka, gröt och tårtor. Supén föregicks, liksom på andra fester i hemmen, av ett bord med charkuterier och kalla rätter. Skinkan kunde vara kokt, men vanligtvis var den rökt. Lutfisken var liksom risgrynsgröten en festrött som åts under hela vinterhalvåret. Fisken serverades med vitsås och peppar, med pepparrotssås eller med smält smör. Om det var extra fint serverades också ärter eller linser, som också kunde vara tillbehör till skinkan.[195]

De som bodde i städerna köpte många av delikatesserna färdiga. På herrgårdarna var man relativt självförsörjande och följde jordbrukets rytm med slakt och matberedning. Skinkan var dock inte obligatorisk. I Olga Ahlströms dagböcker från 1866–1867 i Gamlakarleby framgår att familjen inte åt skinka en enda gång under julperioden, däremot fårstek, nötstek, lutfisk, risgrynsgröt och tårtor.[196] Inte heller på Björkboda gård i Dragsfjärd hos brukspatron Wolter Ramsay och hans hustru Emma Ramsay, född Tham, hade man på 1850-talet skinka på julaftonen.[197]

LYX OCH ÖVERFLÖD

Från mitten av 1800-talet ökade importen av utländska varor inklusive mat. Skepp från fjärran länder hade med sig allt större mängder konserver, charkuterier, kryddor och frukter. Supén hade sin fasta form men däremot utökades julaftonens smörgåsbord. Också bordet med torkade och färska frukter, praliner, bakelser och annat sött bröd, marmelad och biskvier, som stod framme hela julhelgen, blev alltmer välfyllt. Utbudet växlade naturligtvis från familj till familj och var självklart beroende av ekonomiska möjligheter.

När vi närmar oss 1800-talets slut har julklapparna och julbocken tappat nyhetens behag och det är till stor del julmaten och juldekorationerna man satsar på. Till julen skaffade man sig i matväg det nyaste, lyxigaste och modernaste. Julmaten blev i herrskapsköken en uppvisning i de senaste trenderna. Ingen tänkte på att ha med ”gammaldags” mat eller något man kom ihåg från sin barndom. Nostalgitrippar hörde definitivt inte till den här julen.

Det var inte lite borgerskapet i städerna skulle skaffa hem till julhelgen. Bland annat följande livsmedel bjuds ut från mitten av 1800-talet för att köpas ”till julen”: färsk frukt, som äpplen, päron, vindruvor, mandariner, citroner och konserverad frukt som inlagda päron och persikor, torkade fikon och dadlar, russin och korinter. Man skulle ha en uppsjö av nötter och mandlar, och kryddor som kardemumma, saffran, ingefära, anis och peppar, liksom också senap och kapris. Vidare skulle det vara utländska och inhemska ostar, piroger och

pastejer med kött eller fisk. Man skaffade charkuterier som italiensk, tysk och rysk medvurst, Lübecks knackkorv, spansk fläskkorv, inhemsk leverkorv, blodkorv, skinkkorv, rullsylta och aladåber av kalv, fågel eller skaldjur liksom saltad eller späckad tunga. Man skulle ha fisk- och skaldjursspecialiteter som ansjovis, sardiner och lax i olja, rökt sik eller böckling, hummer, räkor och ostron, kaviar och löjrom. Vid sidan av de rökta och kokta skinkorna hörde också gåsbröst, kalkon, unghöns, tjäder eller orre till julen. Vidare skulle det vara en uppsjö av olika sorters bröd, både limpor, vörtbröd, knäckebröd och tebröd.

För julgranen bakades ”nissar och nassar”, vetebröd i form av tomtar eller andra figurer. Strax före jul bakade man eller köpte olika sorters vetekusar, bakelser, småbröd, smördegstårtor, sockerkakor, biskvier och pepparkakor, eller lagade tryffel, marsipan och kola. De andra söta delikatesserna

Köprusch inför julen på 1920-talet, troligtvis i Stockmanns varuhus i Helsingfors. Här säljs julens finaste delikatesser: vindruvor, äpplen, konserver och sötsaker.

kunde dock på inget vis mäta sig i popularitet med tårtorna, det vill säga smördegsknytena med plommonsylt. Dryckerna bestod av champagne, viner, punsch, öl och porter. De ovannämnda läckerheterna var på inget sätt begränsade till julen. Det var festmat och bjudmat som serverades när som helst under året.

Trots att man i högreståndskretsar verkligen bullade upp inför julaftonen och den hade sin relativt fasta meny, hade julaftonen inte under hela 1800-talet på långt när samma ställning som julens höjdpunkt och huvudfest, som den har i dag. Påkostade och stora julbjudningar och julmiddagar, som ofta samtidigt var danstillställningar, fortsatte långt in i januari. Då var supémenyerna mera fria och kunde uppta många rätter, med smörgåsbord, soppa eller buljong, fisk, fågel, nöt- eller fårstek och dessert.[198]

JULBORD OCH JULHÖG

Under 1800-talet i Finland betydde ”julbord” inte ett bord med kall och varm mat, utan det var i högreståndskretsarna ett bord för barnen, där det fanns både söta läckerheter och presenter. Julbordet avslöjades vid en särskild tidpunkt på samma sätt som julgranen. I novellen ”Julklappen” i tidningen *Morgonbladet* beskrivs barnens julbord 1849:

> ”Ett allmänt utrop af glädje skallade från stora och små: se Julbordet! hvilken angenäm anblick! Salen var upplyst af flera dussin ljus, hvilkas sken stålade in i förmaket. Armstakarne lyste från hörnborden, och alla de sjugrenade julljusen brunno så klart kring den stora granna tårtan, konfekttallrickarne och de uppstaplade högarne med julbullar af alla möjliga figurer, gäss, fiskar, vagnar, stjernor, hjertan &c. &c., hvilka bildade en förskansning omkring små assietter med fikon, russin, krakmandel, äpplen och nötter. Ack! så herrligt! Ack! så roligt! Ack! så gudomligt roligt! ropade barnen och satte sig alla omkring bordet i samma ordning som deras ålder.[199]

Julbord har vid den här tiden bland borgerskapet ibland samma innebörd som julhög, det vill säga en hög av presenter åt barnen. Ordet julhög började dock från mitten av 1800-talet alltmer användas i samband med välgörenhet. Julbordet var för de rika medan julhögar var avsedda för de fattiga.

Julhögarna blev senare både som begrepp och till innehåll också en del av den folkliga julen. I skildringar om julafton på landsbygden under senare delen av 1800-talet finns vanligtvis uppgifter om hur man ordnade en så kallad julhög, med hela eller halva bröd vackert placerade som en pyramid. Den statusfyllda högen bestod av limpor, jästbröd, knäckebröd och vetebröd och utökades vanligtvis med annan mat som rökt kött, smör, öl och brännvin i fina flaskor och stop. Dessa placerades konstfullt runt brödhögen. Det här var skådemat, som fick stå framme hela julhelgen på matbordets vita duk. Ibland åt man upp maten först då julen var slut, ibland fick man äta av den under julhelgen eller så gav man av den åt tiggare eller andra besökande.

Julhög användes i folklig tradition också i en annan betydelse: ordet var synonymt med juldel, det vill säga den ”hög” av presenter, kläder eller mat, som pigorna och drängarna fick som present eller lön på någon av juldagarna. Det är ändå tydligt att traditionen med julhögar eller framdukningen av skådemat var en efterapning av de högre ståndens julbord och julhögar. Allt tyder på att bruket kom in i den folkliga traditionen som en del av julaftonsfirandet, för de mera välbärgade böndernas del i mitten av 1800-talet och i slutet av 1800-talet för småbönder.

Postkort med barnens eget julbord med en julgran, presenter och godsaker. Ifall julgranen stod på golvet fanns julbordet som regel i närheten av den. Detta var en överklasstradition och det är inte säkert att julkortets mottagare i arbetarstadsdelen Hermanstad i Helsingfors 1904 var bekanta med denna sed.

KALASKOCKARNA SOM MATAMBASSADÖRER

Medan de välbärgade under 1800-talets första hälft åt hummer, sardiner och schweizisk ost, försåg sig med vindruvor, dadlar, praliner och julgranskonfekt och delade ut julklapp efter julklapp, firade man knappast julafton alls bland landsbygdens allmoge. I den miljön inleddes det egentliga julfirandet först med julottan på juldagsmorgonen, och julen som umgängesfest började först på julannandagen. Då blev det utklädning, kringvandring, rikligt med mat och brännvin och social samvaro.

Trots att julen i denna miljö inte innehöll någon gemensam ceremoniell måltid, tillredde man ändå extra goda maträtter till julen. Sådana var till exempel olika slag av feta soppor, som fått smak av får- eller kohuvuden, skallhalvor eller klövar. Soppa eller gröt av färska inälvor var också en delikatess. Svin- eller fårhuvuden eller svinfötter kunde också kokas och ätas separat. Korv, blodpalt och olika slag av syltor var gamla folkliga festrätter. Bröd var en basvara som åts både till vardag och till fest. Och det festliga bestod till stor del av att man fick äta, och dricka, så mycket man ville.

Mathushållningen skiljde sig således avsevärt mellan de olika samhällsskikten. Bondebefolkningen var dock inte under 1800-talet helt ovetande om de högre ståndens livsföring och deras fest- och mattraditioner. De som arbetade för godsherrar eller bodde på herrgårdarnas marker såsom torparna, blev i regel bjudna på någon fest under året då herrskapet bjöd på traktering. Brukspatronen Wolter Ramsay i Dalsbruk bjöd på 1850-talet sina masugnsarbetare på festmiddag vid julen, påsken och ibland också till midsommaren. Menyn var i stort sett densamma oberoende av årstid. Efter smörgås med sup serverades lutfisk eller färsk fisk, stek med potatislåda eller salt kött med kålrotslåda, därefter risgrynsgröt och pannkaka. Öl bjöds till maten.[200] Det mesta var vanlig vardagsmat för herrgårdsfolket, men ovanliga, läckra smakupplevelser för arbetarna.

Ännu viktigare för spridningen av de högre ståndens mattraditioner, än det att man fick smaka på maten vid festliga tillfällen, var att bonddöttrar ofta tjänade i herrskapsköken. Där lärde de sig, helt konkret, en ny matkultur, tillsammans med kunskap om serviser, bestick, servering och ceremonier. Dessa färdigheter tog de med sig när de gifte sig och bildade egen familj.

Herrskapspigorna blev kalaskockar, det vill säga den tidens catering. De behövdes då de mera

välbärgade bönderna ställde till med bröllop med hundratals gäster eller vid läsförhör och stora begravningar. Bönderna strävade efter att vid bröllopen ståta i ståndsmässig glans och det gällde inte minst maten. Kalaskockarna introducerade en helt ny form av matlagning: tillreda lådor och steka kött i ugn, tillreda sås till fisk och kött och göra efterrätter. Typiska rätter på storbröllopen, speciellt i södra Finland, var sillsallad, potatislåda med fläsk, kålrotslåda, risgrynsgröt, lutfisk, gädda med sås, köttbringa, köttsoppa med klimp, leverlåda, pannkaka, kräm på torkade frukter och bakelser. Andra rätter och bakverk som också ofta serverades var makaronilåda, rullsylta, aladåb, tupp eller kalv stekt i ugn med smörsås, sockerkaka och pepparkakor. Torkade frukter, risgryn, makaroner och vete var dyra råvaror som måste köpas och därmed var finare. Men också gamla folkliga rätter som limpor, surbröd, korv, salt fisk, smör, surmjölk och öl höll sig kvar på festborden tillsammans med de nya anrättningarna.

Mot slutet av 1800-talet var det bröllopsmaten som stod som modell för julmaten. Värdinnorna på bondgårdarna lärde sig via kalaskockarna laga de fina och moderna maträtterna: sillsallad, skinka, kålrotslåda, leverlåda, makaronilåda, potatislåda, köttbringa, lutfisk, kokt gädda eller lake med sås, risgrynsgröt, smördegstårtor, plommon- eller russinkräm. Skinkan var inte ett måste. Om man hade skjutit hare, tjäder, ripa eller orre var det extra festligt och dessa ersatte eller kompletterade skinkan. Egentliga förrätter eller mellanrätter förekom inte i hemmiljö. Den stora mängden mat bildade en helhet, där också kalla rätter som korv, köpt inlagd sill och sillsallad kunde ingå.

Det var uttryckligen på julaftonen som de nya traditionerna man fick från de högre samhällsskikten kom till synes. Julaftonen fick en exklusiv och högtidlig prägel. Vit duk på bordet, fint porslin, prydnader i taket, sittordning och läsning av julevangeliet eller bordsböner. Alla satt vid långbordet tillsammans, nybadade och uppklädda, och supar serverades som på bröllop.

Julaftonsmaten var fin, men det var maten på juldagen som man såg fram emot. Det gällde att börja tidigt och äta ordentligt på juldagsmorgonen. Julottan började redan klockan sex och förutom ottesången var det vanlig högmässa, vilket betydde flera timmar i kyrkan. Rätterna på jul-

I vilken grad man kunde förverkliga nya idéer för julmaten var beroende av kökets utrustning. Först när man hade järnspisar med ugn och plåtar kunde man börja baka pepparkakor och småbröd. Här kokas all mat i en stor kastrull och bredvid spisen finns en bakugn. Fotografi från ett fiskarbondehemman i Söderudden, Korsholm 1922.

dagsmorgonen var en av höjdpunkterna i matväg: korv, smör, bröd, fläsk, blodkorv, pannkaka, kaffe och stor vetebulle. Öl och brännvin kunde också serveras. Mat, ofta pannkakor, kunde också tas med för att ätas under färden till kyrkan.

Senare på dagen efter julottan, och också på annandagen, serverades fortsättningsvis av den delikata julmaten. Gröten från föregående dag värmdes i ugnen med ett stort smöröga, eventuellt också beströdd med kanel och socker. En typisk rätt för juldagens eftermiddag var ett helt kokt svinhuvud av vilket man skar åt sig bitar. Andra delikatesser var potatislåda, grynkorv, svinsylta, ost, bröd, kokt eller rökt kött, köttsoppa, leverlåda, kålrotslåda, blodpalt, kålsoppa på grisrygg, rullsylta, pressylta, ost och pannkaka. På julannandag var maten mera improviserad eftersom man då både fick många besök och själv var på språng.

När man diskuterar kulturspridning ska man komma ihåg att det bland folket på landsbygden fanns storbönder, småbönder, fiskarbönder, fiskare, hantverkare, backstugusittare, torpare, löne-arbetare, årsanställda pigor och drängar samt tillfällighetsarbetare. Det är en bred skala i fråga om social status och människor med väldigt olika ekonomiska förutsättningar och, framför allt, olika boendemiljöer och levnadsvanor. Det tog över ett halvt sekel, från mitten av 1800-talet till början av 1900-talet, innan julaftonen uppfattades som en festlig kväll för alla, från storbönder till småfolk.

JULKAFFET

Det var inte bara julaftonen som med tiden blev ståndsmässig. Kring sekelskiftet 1900 uppstod också en ny form av umgänge, med sitt kärnområde i Åboland och på Åland: julkaffet som hölls mellan jul och nyår eller efter trettondagen. Kaffet hade då blivit en sällskapsdryck och borgerskapets kaffebröd hade börjat bakas också bland vanligt folk. Julkaffets hela upplägg var starkt påverkat av herrskapsseder och stod i bjärt kontrast till rummeljulen. På julkaffet var man uppklädd och det gällde att uppföra sig anständigt. Att gå på julkaffe var lite som att komma till prästgården. I salen var stolarna placerade runt väggarna och det bjöds omkring med bricka. Trugande och krusande var en del av ceremonielet.

Julkaffet handlade i hög grad om social status. Det var de som både hade stor sal och ekonomiska möjligheter att bjuda in gäster som hörde till julkaffekretsen och fick gå på svarsvisit. Efter krigen på 1940-talet, då julfirandet hade koncentrerats till familj och släkt också under mellandagarna, försvann denna typ av julbjudningar.

DEN LANTLIGA OCH ENKLA JULEN I STÄDERNA

Mycket i samhället förändrades efter att Finland blivit självständigt. Så småningom skedde en klassutjämning, men före andra världskriget var skillnaderna i livsstil, ekonomi och boende stora. Medan man på landsbygden under förra delen av 1900-talet fortsatte i invanda spår med julen som en mat- och umgängesperiod, knöts på 1920- och 1930-talet inom medelklassen nya idéer och ett nytt innehåll till julfirandet. En romantisering av den lantliga julen satte in, som fick konsekvenser också för julmaten. Man skulle inte stressa utan fira en lugn, kristen jul i god gemenskap, med enkel lantlig mat. Modellen för den lantliga maten tog man från de samtida välbärgade bondgårdarna, främst i södra Finland.

Högreståndsmaten som blev bröllopsmat och med tiden fin julmat på landsbygden, blev nu det gamla och äkta, så som julen ”ska vara”. Tidningsskribenter och kringresande hushållskonsulenter lärde ut hur julen skulle firas och det uppstod en uppsättning rätter som klassificerades som ”den traditionella julmaten”. Framför allt var det

lådorna, kålrots-, potatis-, makaroni-, och leverlåda, och också morotslåda, som fördes ut som traditionell julmat, tillsammans med risgrynsgröt, sillsallad, lutfisk, gädda eller lake, ugnsstekt skinka och plommon- eller russinkräm.

Men bara lantligt blev för mycket för borgerskapet. Skinkan fick en festlig touch genom att den griljerades och åts med ärter eller linser, men lika väl kunde man i stället äta fårkött, gås, kalkon, järpe eller orre. Lutfisken hade aldrig försvunnit från borgerskapets matsedel och den fick en renässans i den ”nya” julen, men åts, liksom tidigare inom denna krets, med vitsås, peppar och salt, ärter, skirat smör eller senap. Efter varmrätten följde risgrynsgröt med mjölk, socker, kanel och mandel, och till sist jultårtor.

Före kriget var de folkliga maträtterna i de flesta borgarhem endast ett komplement till den egna äldre kokkonsten. Förrättssmörgåsarna eller förrättsbordet med till exempel ostar, ansjovis, sill, sardiner, rökt kött, leverpastej, rullsylta, pressylta, rödbeta och sillsallad med gräddsås serverades också. Speciellt på juldagen och annandagen struntade men helt i det folkliga idealet och bjöd som inledning på buljong och pastejer eller en soppa.

De folkliga lådorna kom inte på allvar in i julmatsedeln bland borgerskapet före kriget, med undantag av morotslådan, en nymodighet på julbordet. Det behövdes ytterligare en klassutjämning innan lådorna slog igenom bland hela befolkningen. Däremot var dopp i grytan, det vill säga doppande av mörkt bröd i skinkspadet, en inte ovanlig julsed bland borgerskapet, som gav en ”ursprunglig” och folklig touch åt jultraditionerna.

Det separata ”jul- eller snaskbordet” med torkade frukter, nötter och godsaker, gjort med tanke på barnen, levde kvar inom ett smalt borgerligt, främst finlandssvenskt skikt. Uttrycket ”julbord” hade dock vid denna tid också börjat betyda det matbord man dukade fram på julaftonen med alla dess delikatesser, både kalla och varma.[201]

ÄT INTE IHJÄL DIG! BJUD PÅ NÅGOT GOTT!

Den stora allmänhetens jul befann sig lite i ett vakuum efter krigen på 1940-talet. De sista supande och busande och oplanerat omkringströvande staffansgubbarna hade försvunnit och man hade inte ännu helt tagit till sig de nya idéerna om den nostalgiska, lantliga julen. Nya tankar och nytt innehåll fördes så småningom in i julen via massmedier och folkbildning.

En julaftonsmeny skapades där alla skulle känna igen sig. I Finland blev betoningen på de varma rätterna, i motsats till Sverige där det var smörgåsbordets delikatesser som blev huvudsaken. Klasskillnaderna fanns dock kvar. Förrättsbordet behöll sin ställning i det övre samhällsskiktet, medan en meny bestående av risgrynsgröt, lutfisk eller kokt gädda, alternativt olika lådor och skinka med varm sås dominerade den folkligare julen. Det som från 1950–1960-talen förenade alla samhällsskikt var hållningen till julmaten. Familjen, släkten och den egna livshistorien vävdes in i julbordets delikatesser.

Även om inställningen till julmatens betydelse inte har förändrats nämnvärt i dag har det däremot kommit in många nya rätter och livsmedel på julbordet. Gravad fisk och rom blev vanligare efter att de inhemska forellodlingarna startades på 1970-talet. Sillen, i oändliga varianter, blev också en standardrätt vid denna tidpunkt. Utbudet av patéer, pastejer och terriner har ökat och ett julbord med både förrätter och en varm huvudrätt är numera vanligt.

Å andra sidan tog julmenyn i många familjer också en annan vändning av helt personliga orsaker. Under 1970-talet, radikalismens och protesternas årtionde, var det många som protesterade mot

allt julfirande och ansåg det vara gammalmodigt och ”borgerligt”. Gröna vågen förde med sig att många alternativa vegetariska julaftonsmenyer såg dagens ljus, en kokt kålrot kunde likna en skinka och så vidare. Man intresserade sig för hembygdens specialiteter och traditioner och det skrevs mycket om julgäddan och svartbrödet som julmat. Lättare och hälsosammare julmat föreslogs också ideligen. Kalkonen slog igenom rätt stort, i alla fall som mat för juldagen eller julannandagen.[202]

Med tiden hördes allt fler röster. Laga det som är gott, var inte slav under traditionerna! Förenklingarna duggade också tätt: laga lutfisken i mikrovågsugnen och köp lådorna. Det är dock svårt att avgöra i hur hög grad julmaten verkligen påverkades av de här råden i massmedierna. Nya beslut om mängd och sort fattas när nya generationer tar över ansvaret för julmaten.

När det gäller synen på julen har det sedan 1950-talet funnits en vilja att medvetet hålla kvar familjetraditioner för att på det sättet känna kontakt med tidigare generationer och med sin egen historia. Det gör att klasskillnader tydligare har märkts i julmaten än i vardagsmaten. I Folkkultursarkivets förfrågan om julen, som skildrade förhållandena vid mitten av 1980-talet, kunde man tydligt se en klassaspekt. I familjer som hade en mera borgerlig bakgrund var smörgås- och förrättsbordet mera välförsett och huvudrätterna mera påkostade, medan det i familjer med rötter i en folkligare kultur inte fanns en uppdelning i förrätt och varmrätt. De kalla rätterna var få eller saknades helt.

Av frågelistsvaren framkom också att allt prat om att finländarna så gott som äter ihjäl sig på julaftonen, inte stämmer för alla familjers del. I många hem bestod julaftonsmaten av endast lutfisk och risgrynsgröt, ibland kompletterad med skinka. Kanske var maten enkel av nostalgiska skäl eller för att man var uppfödd i en matkultur som inte tagit speciellt mycket intryck av borgerliga trender. Lådor förekom inte heller på långt när på alla julbord. Det verkar i alla fall som om både frukostarna och juldagens och julannandagens huvudmål innehöll kötträtter och kallskuret, också i de familjer som hade relativt spartansk julaftonsmat.

Från att ha varit det lyxiga och goda blev julmatens viktigaste roll att vara en identitetsskapande faktor i familjen och fungera som sammanbindande länk i strävan att skapa gemenskap. År 2006 frågade Folkkultursarkivet gymnasieungdomar om deras julfirande och mycket i deras

Vid inget annat tillfälle pryds hemmet så rikligt som under julperioden. I dag samsas ofta maträtter som bär på personliga minnen med rätter på modet. Trots att dukning och umgänge i stort sätt kan vara detsamma som på andra familjefester upplevs ändå julaftonen på ett känslomässigt plan som något väsensskilt.

berättelser kretsade kring glädjen i att få planera och laga mat tillsammans. Ungdomarna var mycket konservativa, och det var just "det traditionella", det de var vana med, som skulle finnas på julbordet. Det centrala med julaftonsmaten var att både i tillagningen av maten och i själva ätandet skulle julens viktigaste element föreligga, nämligen gemenskapen och familjemedlemmarnas bakgrund och historia.

EN JUL UTAN SKINKA OCH LÅDOR

Under 2000-talet har det funnits ett enormt intresse för mat och förslagen på vad man kan duka fram på julbordet är oändliga. Kändisar berättar i stort uppslagna reportage om sina jular utan en enda låda, skinkbit eller tomte. I en gallup från 2013 framgick det vad man har på julbordet på julaftonen i Finland. Av svarandena hade 84 procent lådor, 83 procent skinka, 76 procent jultårtor, 75 procent konfekt, 74 procent risgrynsgröt, 73 procent pepparkakor, 60 procent sillsallad, 58 procent gravad lax, 40 procent sill och 12 procent lutfisk.[203] Bland hela befolkningen var det alltså bara 40 procent som bjöd på sill på julaftonen. Man kan dock anta att andelen är betydligt större bland finlandssvenskarna, som i någon mån har ett julbord som är mera borgerligt och har influenser från Sverige, det vill säga man lägger större vikt vid de kalla förrätterna än man gör i helt finskspråkiga trakter. Snapsen, och snapsvisorna, som också är vanligare i vissa kretsar bland finlandssvenskarna, gör sillen och smörgåsbordet till en nödvändighet. Som ovan framkommit varierar dock förrätternas mängd och art mycket och de är i viss mån bundna till klasstillhörighet.

Den mat som serveras på juldagen och julannandagen har med säkerhet i många familjer en helt annan karaktär än julaftonsmaten, och den speglar i mycket högre grad vår tids festmat. Frågan är när denna meny också blir julaftonens. Å andra sidan behövs det för varje helg något eget, något speciellt, som man upplever att hör bara till det festtillfället. Och så länge julen förknippas med gemenskap, historia och familjesammanhållning bör också maten anknyta till det. Detta speciella behöver emellertid inte nödvändigtvis vara kålrotslåda, det kan lika väl vara något annat.

NÅGRA JULSPECIALITETER

Julskinka och lutfisk

Skinkan har nämnts många gånger ovan: den kokta med det goda skinkspadet, den ugnslagade och framför allt den rökta. Det var rätter som förekom bland de välbärgade under hela 1800-talet både på smörgåsbordet och som varm huvudrätt. Bland den stora allmänheten hörde däremot inte helkött till den äldre menyn.[204] I början av 1900-talet blev den kokta och ugnsgratinerade skinkan de borgerliga husmödrarnas paradnummer på julbordet. Järnspisarna med ugn var gängse och väl lämpade för detta. Men vi får vänta till 1950–1960-talen innan ugnsskinkan blir den självklara medelpunkten på julbordet bland hela befolkningen. Skinka äts året om, men den stora ugnsbakade skinkan tillreds i dag i hemmiljö och huvudsakligen till julen.

Lutfisk är däremot en säsongsprodukt som i dag inte finns att köpa vid andra tidpunkter än kring julen. Att luta fisk med björkaska och senare med lutsten, pottaska eller tvättsoda för att kunna förvara den länge, var en konserveringsmetod som beskrivs redan i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* från 1555.[205] Medeltida belägg saknas från Finland och man vet inte när man började äta lutfisk här.

Att lutfisken skulle ha varit en fasterätt, vilket ofta hävdas, finns det inga konkreta exempel på. Allt tyder på att lutfisken i Finland ursprungligen

var en feträtt inom de högre stånden och att man åt den huvudsakligen under påsken och på finare kalas. På 1700-talet var lutfisken välkänd i denna miljö, och eventuellt också bland välbärgade bönder.

Under hela 1800-talet var det av allt att döma så att lutfisken, precis som vassbuken, kryddfisken och kräftorna, fångades eller tillreddes av fiskare och fiskförädlare men avsättningen fanns till största delen i städerna bland borgerskapet. Lutfisk gjordes oftast av importerad torrfisk från Norge. Köpmännen sålde torrfisken som den var eller i sin förädlade form.

Lutfisk blev högst sannolikt en del av den folkliga traditionen först i samband med att man som kalasmat började bjuda på rätter från den borgerliga kokkonsten. Att lutfisk på kalas allmänt serverades tillsammans med lådor och risgrynsgröt talar för detta, och också att den åts med sås, vilket var helt okänt i den äldre folkliga mattraditionen. Fram till senare hälften av 1800-talet förekom lutfisken i den folkliga miljön endast vid västkusten och i södra Finland, det vill säga den hade samma utbredning som memman (se ”Påskens mat”) inom det område i sydväst som var mest påverkat av kyrkan och svensk administration. Det stora antalet beskrivningar i tidningarna på 1910-talet av hur man tillreder lutfisk själv, också av inhemsk fisk, talar för att lutfisk inte var en rätt som varje husmor kunde göra. Fisklutning lärdes också ut på kurser för arbetarkvinnor, tillsammans med hygien, hälsolära och skötsel av hemmet och familjen. Allt tyder på att man bland den stora allmänheten i hela landet började äta lutfisk först under 1900-talet.[206]

Morotslådan – en sen nykomling

I början av 1900-talet kom en nykomling med bland julrätterna: morotslådan. Folkets snabba acceptans av morotslådan var massmediernas förtjänst, och naturligtvis att man såg den som ett komplement till och jämbördig med de andra jullådorna. Morotslådan konstruerades av kökspersonal i slutet av 1800-talet och tillreddes fram till 1910-talet så gott som endast vid hushållsskolor, där den ofta var ett examensarbete, och vid matserveringar med utbildad personal. Den hade dock vid den tiden också börjat läras ut vid matlagningskurser som hölls av kringresande hushållslärare. Morotslådan blev snabbt mycket populär och recept på lådan togs med i kokböcker. På 1930-talet hade morotslådan redan en given plats i julmenyn. Samtidigt förlorade både makaronilådan och leverlådan i popularitet. Från 1950-talet hörde de inte längre till standardrätterna, men lever kvar i form av familjetradition.

Vardagssill och julsill

Efter krigen blev också sillen, det vill säga inlagd sill, en standardrätt som förrätt. Salt sill hade sedan länge ätits året om. Salt sill importerades under hela 1800-talet i tunnor och kaggar från bland annat Nederländerna, Norge och Skottland. Sillen var för vardaglig för att platsa på de välbärgades delikatessjulbord på 1800-talet. Mot slutet av seklet kom dock nya importvaror: delikatessill i bleckburkar, kryddsill och matjessill i gaffelbitar. Man kunde också själv tillverka inlagd sill av saltad sill och då kunde den, dock med stor konkurrens av ansjovis och sardiner, komma med bland de fina kalla rätterna. Kryddad vassbuk var också gammal invand vardagsmat, men också den kunde ätas vid festliga tillfällen. ”Ekenäs vassbuk” såldes under 1800-talet i städernas matbodar och på marknader till fint folk.

Ättika och kryddor var dyra ingredienser och därmed inget för dem som inte hade råd.[207] Från 1950-talet började den inlagda salta sillen höra till julmenyn också i de breda lagren, men det var först från 1970-talet som sill eller skomakarlax började höra till julens standardrätter. Med forellodling-

arna blev också gravad fisk och rom så småningom typiska rätter på förrättsbordet, men det var de olika sillinläggningarna som intog huvudrollen.

Julbröd som överraskning och konstverk – pepparkakor och pepparkakshus

Ute i Europa hörde pepparkakor till kategorin modellbröd, det vill säga bröd som bakas i olika former. Pepparkakor förekom i Finland åtminstone på 1700-talet, men om de redan då bakades i olika figurer är oklart.[208] Det verkar vara från mitten av 1800-talet som man, via tyska bagare, började göra figurer med hjälp av bleckformar. Samtidigt började man också använda glasyr. Sådana bakverk var dock i första hand tänkta som julgransprydnader, eller egentligen som julklappar i granen, och köptes bara av de välbärgade.[209]

Från mitten av 1800-talet hörde pepparkakorna till bageriernas standardsortiment under hela året, och åts som tilltugg till kaffet. De förekom också i folklig tradition från mitten av 1800-talet som fint efterrättsbröd. Etnologen Bo Lönnqvist har dock antagit att bondebefolkningen började baka pepparkakor först på 1880-talet. För bröllopsmiddagarna hade man tidigare köpt dem på marknader.[210] Allt tyder på att pepparkakorna blev en del av folkkulturen först i samband med att ungdomsföreningarna etablerades kring sekelskiftet 1900. Pepparkakorna blev då, precis som i stadskulturen, småbröd till kaffet under hela året. Pepparkaksbaket fick dock strax efter sekelskiftet 1900 en speciell status: det blev en symbol för den lyckliga familjen som bakar och pysslar tillsammans, en funktion som pepparkakorna har ännu i dag. Framför allt var det pepparkakshuset som fick axla den rollen.[211]

Pepparkakshuset har en mångskiftande historia i Finland. Det påpekas ofta att pepparkakshuset introducerades på 1920-talet av rektorn Runa Melander som haft med sig det från sitt hemland Sverige.[212] Det stämmer att hushållslärarna introducerade pepparkakshusen, alltså den typen av hus man bakar och sätter ihop tillsammans och som får stå som prydnad hela helgen och fungera som en symbol för trivsamhet och sammanhållning. På finskt håll var det särskilt hushållsläraren Elli Suninen och damtidningen *Kotiliesi*, och på svenskt håll Marthaföreningarna, som aktivt förde fram pepparkakshusen.[213]

Pepparkakshusen hade faktiskt redan då en egen historia i Finland. Bröderna Grimms folksaga ”Hans och Greta” var en av orsakerna till att ätbara hus började förekomma på barnfester även i Finland på 1890-talet. I Europa hade de varit välkända sedan länge. Pepparkakshus var ett programnummer på barnfesterna, på samma sätt som teater, musikunderhållning och lekar. Husen var gjorda av pepparkakor, eller pumpernicklar, och de var så stora att de måste byggas upp kring en ram av trä. De hörde inte bara till julen utan förekom när som helst under året, ofta också kring påsken. Husen kunde vara fyllda av pepparkakor och godsaker, men oftast var det så att barnen fick krypa in i husen och hämta en lottsedel, som kunde användas som bete på kroken i ”fiskeriet”, det vill säga metet eller fiskdammen. I slutet av festen fick husen plundras och ätas upp.[214]

Ordet pepparkakshus hade parallellt en annan betydelse, det användes nämligen också för pittoreska försäljningsstånd för godsaker på barnfester eller mässor. Även försäljningsstånden anspelade på folksagan och ofta var försäljarna utklädda till sagans huvudpersoner. Synonymt kallades stånden ”pepparkaksstuga”. Sådana förekom från sekelskiftet 1900 och åtminstone under hela 1920-talet.[215] Denna tradition har dock försvunnit och i dag är pepparkakshuset en pysselsysselsättning under julen, en uppvisning i konditorikonst eller ett utställningsföremål.[216]

Glögg och andra juldrycker

Före förbudslagens tid och alkoholmonopolet drack man antagligen avsevärt mycket mera på julen i alla samhällsskikt än vad man gör i dag. Bland överklassen drack man vin, champagne, likör, cognac, punsch, sherry, brännvin och glögg, precis som vid andra festtillfällen under året. I folklig tradition var det däremot brännvinet och julölet som sedan århundraden tillbaka varit juldryckerna framför andra. Ölet bryggdes extra starkt till julen. Öl och brännvin var också viktiga bjudrätter och gåvor till tiggare. Ölbryggning hemma förbjöds 1914 när staten försökte minska på alkoholförbrukningen. Hembryggningen försvann inte, men minskade avsevärt.

Förhållandet till alkohol på julaftonen följer den allmänna utvecklingen. I början av 1900-talet, då nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen i många miljöer satte sin prägel på bruket av alkohol, fanns det många hem som ansåg att alkohol inte hörde till julen. Familjer av mera borgerlig härkomst påverkades inte i lika hög grad som i mera folkliga miljöer, eftersom propagandan mot alkoholbruket i första hand riktades till de lägre samhällsklasserna.

I dag är det glöggen som symboliserar julen, en dryck som inte förekommer under andra tider av året. Utbudet är enormt, både av alkoholhaltiga varianter och av saftglögg. Åtminstone under hela 1800-talet drack man ”glödgat vin”, det vill säga uppvärmt vin. Det var, tillsammans med varm punsch, romtoddy och så kallad varm bål, vinterdrycker som hörde ihop med slädpartier eller andra utomhusevenemang. Även borgerskapets damer drack glödgat vin. Glögg var däremot en dryck för män eftersom det var uppvärmt brännvin, med kryddor och eventuellt sirap. Denna brännvinsglögg började på 1870-talet associeras med julen och började då kallas ”julglögg”.[217]

Julglöggen blev, i nykterhetens anda, också en läskedryck. På 1910-talet tillverkades alkoholfri glögg åtminstone av Hangö Svagdrycksbryggeri, Pargas läskedrycksfabrik och Chymos. Samtidigt

På omslaget till en skämtsam jultidning om julens drycker från 1911 serveras glögg med russin och mandlar. Glöggen hade vid denna tid börjat associeras med julen men var fortsättningsvis en dryck endast för de välbärgade.

började både vin- och brännvinsglögg, som också kunde innehålla till exempel konjak och madeira, kallas bara ”glögg”. Glögg dracks under första delen av 1900-talet under hela vinterhalvåret, men dess ställning som speciell juldryck gjorde att smaksättningen inspirerades av julens delikatesser: fikon, kardemumma, nejlika, mandel och russin. Speciellt den alkoholfria glöggen fick en festlig jultouch med tillskott av mandel och russin, av allt att döma under inflytande från Sverige.

Glöggen var före andra världskriget ingen storsäljare. Den alkoholhaltiga glöggen dracks inom ett litet, främst finlandssvenskt övre medelklasskikt fram till 1960-talet då vecko- och dagstidningar började föra fram glöggen, säkert inspirerade av dryckens popularitet i Sverige. Det dröjde ändå fram till 1970–1980-talet innan den slog igenom på allvar. Glöggen blev en julcocktail som dracks som sällskapsdryck eller som aperitif.[218] Från början av 2000-talet har alkoholmonopolbolaget Alkos glöggsortiment utökats avsevärt, och det finns både utländska och inhemska varianter. Glöggsorter och -smaker diskuteras och värderas på samma sätt som vin och mat.

I dag hör det till massmediernas nyhetsutbud att rapportera om alkoholanvändningen under julen. I reportagen om ”hur julen förlöpt i landet” finns alltid rapporter om rattfylleri och om hur alltför rikligt alkoholbruk lett till gräl och våldsamheter så att polisen fått ingripa. Också i Folkkultursarkivets svar på frågebreven om julen från 1988 och 2006 finns flera beskrivningar av hur julen i hemmen präglas av några personers alltför rikliga alkoholkonsumtion.

HUR JULENS MUSIK BLEV JULMUSIK

Åren 1862–1878 gav Beuermanns musikhandel i Helsingfors årligen strax före julen ut små nothäften med titeln ”Kring julgranen. Samling lätt dansmusik för pianoforte”, för att tillgodose borgerskapets musikbehov under julperioden. Varje häfte innehöll fyra–sex melodier. Det är ingen julmusik i modern mening utan de sjutton häftena innehåller gavotter, marscher, francaiser, polkor, valser och masurkor av bland andra Strauss, Mendelssohn, Schubert och Mozart, tillsammans med populära melodier av den tidens underhållningskompositörer. I dem ingår också flera kontradanser sammanställda av melodier ur operor och operetter, bland annat Fredrik Pacius *Kung Karls jakt*, och annan inhemsk musik, som ”Björneborgarnas marsch” och ”Finska rytteriets marsch i trettioåriga kriget”. I stort sett samma musik spelades också vid andra evenemang. I häftet från 1873 finns dock även ”Hosianna, Davids son” med.

I folklig tradition var det likaså den ordinära dansmusiken som gällde vid juldanserna. Den enda säsongsmusiken för julen var julpsalmerna och tiggar- och rummelvisorna, det vill säga olika typer av stjärngosse- och staffansvisor.

Julens fester, i synnerhet de otaliga barnjulfesterna som från mitten av 1800-talet ordnades av föreningar och välgörenhetsorganisationer, behövde musik. På festerna var det julgubbens uppträdande tillsammans med hans många små nissar som var festens clou. När nissarna marscherade in skedde det alltid till en pigg, medryckande marsch. Det är inte konstigt att Sofie Lithenius

sångbok *Julen är kommen* från 1907 avslutas med några hurtiga, instrumentala danser.

Ända in på 1900-talet tyckte man inte att de visor som sjöngs på julfester och vid konserttillfällen kring jul behövde handla om julen, utan man sjöng nyskrivna barnvisor som ”Mors lilla Olle”, ”Majas visa” och ”Blåsippor ute i backarna stå”. I Sofie Lithenius *Julen är kommen* är det, trots den juliga framtoningen i titeln och på pärmen, bara tre av arton sånger som handlar om julen. Folkskollärarinnan Lilly Thuneberg utgav 1910 visor som, enligt henne, var lämpliga att sjungas i juletid. Visorna handlade om olika svampar.

I Finlands första skol- och allsångsbok *Det sjungande Finland*, som utgavs första gången 1869 och som presenterade ett slags grundrepertoar, finns inte en enda ”riktig” julvisa. Visserligen ingår Zacharias Topelius och Karl Collans ”Sylvias hälsning från Sicilien” (”Sylvias julvisa”) men den uppfattades inte tidigare som en sång som hörde ihop med julen. Inte heller i sångboken *Gullvivan* I–II (1906 och 1907), som var avsedd för folkskolorna, fanns en enda egentlig julsång. I andra sångböcker var visor som handlade om julen utspridda lite här och där. Allsångsboken *Sjung!*, vars första upplaga utgavs 1896, började dock med avdelningen ”Religiösa sånger” som innehöll åtta julpsalmer och -visor. Det var först på 1950-talet visor med julinnehåll ansågs vara berättigade en egen kategori i sångböckerna. Sådana fanns i *Finländsk sång och visa* (1950) och *Vår sångbok* (1952).

På barnjulfesterna dansade man också ringdanser, en välkänd förströelsetradition bland borgerskapet ända sedan 1700-talet. Inte heller ringdanserna hade ett innehåll som handlade om julen. Ringdans dansades i hemmen, men på 1870-talet flyttade ringdanserna från hemmen till de offentligt organiserade barnjulfesterna. Den yngre generationen nöjde sig inte då längre med mer eller mindre oplanerad ringdans när man ordnade barn- och ungdomsfester i hemmen utan det skulle vara baler och supéer också för dem. På de offentliga barnjulfesterna däremot dansade barnen gärna ringdans runt granen tillsammans med julgubben och nissarna efter att julklapparna hade delats ut.[219]

Kring Jul-Granen var en årligen utkommande publikation med stycken för julperiodens behov. Häftena innehöll musik lämplig att användas vid de många juldanserna för vuxna. I detta häfte finns en polka, en francaise, en vals och en persisk marsch.

I folklig miljö har ringlekarna, eller sånglekarna, dansats huvudsakligen utomhus på som-

maren. Från slutet av 1800-talet blev ringdanserna dock också för allmogebefolkningen ett populärt programinslag på olika slag av julfester, framför allt på skoljulfesterna.[220] Ett stycke in på 1900-talet började det också förekomma nyproduktion av ringdanser och lekar med sånger, som oftast hade någon typ av tomtetema. De trycktes som separata blad eller i jultidningar.

Traditionen med sommarringdanser finns inte längre, med undantag av dans runt midsommarstången på vissa orter. De folkliga sånglekarna lever i dag vidare som jultradition med delvis förändrade texter. De nyskrivna julsånglekarna från 1900-talet har så gott som försvunnit från repertoaren. Det finns också en nyproduktion, men att nyskrivna ringdanser blir allmänt sjungna är relativt ovanligt.[221]

JULDIKTER, JULVISOR OCH JULMUSIK

Vid mitten av 1800-talet började dock förleden ”jul” sporadiskt dyka upp även i musikaliska sammanhang. I Åbo var ”julmusik” ett välkänt begrepp under 1800-talet, men man avsåg då den musik som spelades i samband med att julfreden utlystes. Ett annat begrepp var ”julsången” vilket betydde ottesången i kyrkan på juldagsmorgonen, då man sjöng julpsalmer ur psalmboken.

Ordet ”julvisa” hade också vid mitten av 1800-talet börjat förekomma som titel på dikter. Om en dikt handlade om julen kallade man den helt enkelt julvisa. En del av dem tonsattes och började sjungas som julvisor. I de två första häftena med julsånger sammanställda av Anna Sarlin (1911), har åtta av fjorton sånger titeln julsång, bland annat ”Det är en ros utsprungen”, ”Dotter Zion”, ”Härlig är jorden”, ”Det mörknar ute”, ”Giv mig ej glans” och ”Nu tändas tusen juleljus”.

Anna Sarlin hörde till den nya vågens utgivare av julmusik. Från 1890-talet började det, speciellt bland folkskollärarna, finnas ett behov av visor som handlade uttryckligen om bestyren före jul. Folkskolorna hade etablerat sig och allt fler barn började gå i skola. Folkskollärarna och -lärarinnorna blev kultur- och bildningspersonligheter i lokalsamhällena och skolans julfest blev en viktig tillställning. Det behövdes lämplig musik – allvarlig musik för den första högtidliga delen av julfesten med tablåer och program med religiös anknytning, och glada julsånger för den senare delen, då gottpåsarna delades ut och det blev dans runt granen. De musikkunniga folkskollärarna och sånglärarinnorna började i både Sverige och Finland skapa en ny julsångsrepertoar. Dels tonsatte man dikter, dels skrev man helt nya visor. Många sånger publicerades först i jultidningar, men också julsångsböcker började utges.

Anna Sarlin är, tillsammans med Sofie Lithenius, de mest produktiva utgivarna av julsångs-

Utmärkande för Sofie Lithenius julsångshäften från 1910-talet är att de innehåller ganska få sånger som handlar om julen. I stället består de av sommar-, natur- och skolsånger liksom också instrumentala marscher. Å andra sidan var det vid den här tiden vanligt att det i skolsångshäften med sommarbilder på omslaget fanns också några julsånger.

böcker i Finland vid den här tiden. Sarlin sammanställde ett tiotal häften med både finska och svenska julvisor. Likaså utkom de flesta av Sofie Lithenius nothäften med julmusik i tvåspråkiga eller separata finsk- och svenskspråkiga utgåvor. Vid sidan av egna nyskrivna visor ingick också svenska visor och översättningar av tyska sånger i de tidigaste julsångshäftena. Alice Tegnérs *Sjung med oss, mamma!*, av vilka fem häften utkom redan på 1890-talet, var kända i Finland och användes i skolorna.

De nyskrivna julsångerna för barn, både de som skrevs i Sverige och i Finland, utgick från ett borgerligt perspektiv. Visorna handlade om bestyret med julgranen och julklappar, hemlighetsmakeriet och överraskningarna, den goda julmaten och glädjen och dansen på julaftonen. Också nya religiöst färgade barnvisor skrevs i stor mängd.

En egen grupp utgör alla de visor som handlar om tomtarnas verksamhet. Här är det idealiserade gårdstomtar som skurar och fejar och lagar mat medan värdfolket sover. Hit hör till exempel ”Tomtarnas julnatt”, skriven av folkskolläraren Vilhelm Sefve i Sverige. Även Viktor Rydbergs ”Tomten” (1881) hör till samma kategori. Den blev genast mycket populär också i Finland och fick senare flera olika tonsättningar. Temat med tomtar förekommer kring samma tider även i sagor och berättelser för barn.

Behovet av julmusik för barn växte. Då gjorde man som man alltid har gjort: man använde kända melodier och skrev en text om julen till dem. Folkskollärarna tog melodier ur den klassiska repertoaren, arior av Händel och lieder av Mendelsohn. Dessa ”julvisor” blev dock aldrig populära, eftersom de melodimässigt var alltför krävande för barn och amatörer.

Det är bara en liten procent av alla de nyskrivna julvisorna som fortfarande finns kvar. Kring sekelskiftet 1900 var också ”Nu tändas tusen juleljus” och ”När juldagsmorgon glimmar” nya, precis som en stor mängd andra sånger.[222] Det var i första hand melodierna som var utslagsgivande för vilka som behöll sin popularitet. De som sjungs än i dag har enkla, sångbara, vackra och välbalanserade melodier, medan en stor del av de nyskrivna sångerna var komplicerade, med stort omfång, stora hopp i melodin och svårsjungna intervaller.

NYPRODUKTION AV JULVISOR

I början av 1900-talet började radiosändningarna och grammofonindustrin komma i gång och de påverkade, formade och spred julmusik till den stora allmänheten. På 1930- och 1940-talet fanns redan en uppsjö av schlagerartade julvisor, roliga, stämningsfulla eller sådana som handlade om julbestyren. Amerikanska julsånger, som ”White Christmas”, ”Let it Snow! Let it Snow! Let it Snow!” och ”Winter Wonderland”, blev kända även i Finland genom filmer och skivinspelningar av bland andra Frank Sinatra, Bing Crosby, Judy Garland och Doris Day. I Sverige sjöng Alice Babs, Ulla Billqvist, Sven-Olof Sandberg och Harry Brandelius översättningar av de amerikanska sångerna ”Jag såg mamma kyssa tomten”, ”När ljusen skall tändas därhemma” och ”Rudolf med röda mulen”. Det skapades också en egen ny julrepertoar av schlagerkaraktär i Norden av vilka en del blivit klassiker, bland annat ”Sjömansjul på Hawaii”.

Också den mera högstämda julrepertoaren utökades med solosånger och körsånger, både på svenska och finska, av bland andra Jean Sibelius, Armas Maasalo, Otto Kotilainen och Leevi Madetoja. Det var stämningsfulla natur- och julskildringar eller sånger med ett religiöst och fosterländskt innehåll. Sånger som ”Varpunen jouluaamuna” (Sparven på julmorgonen), ”On hanget korkeat, nietokset” (Visst drivor höga som skyn vi ha), ”Kun maass’ on hanki” eller ”Kun joulu on”

(När drivan täcker båd' sjö och stränder) och "Arkihuolesi kaikki heitä" (Vardagssorgerna glöm dem alla) tillkom. De finskspråkiga visorna började dock höra till den finlandssvenska julsångsrepertoaren mera allmänt först från 1970-talet. Då kom också på bred front engelska carols med i repertoaren. Under 2000-talet har också många sånger och större verk, som varit populära i andra länder och världsdelar, funnit vägen till oss.

KYRKOKONSERTER I JULETID

Julkonserterna är i dag så etablerade att man nästan kunde tro att de alltid har funnits. När körer sjunger gamla, ibland medeltida sakrala sånger i kyrkorna i juletid, kan det te sig som att man i Finland i århundraden har suttit i kyrkan och lyssnat på den typen av musik, och att julkonserten som form är uråldrig och oförändrad över både tid och rum. Att profana körer övar in en julrepertoar som framförs i en kyrka är dock en relativt ny tradition.

Kring sekelskiftet 1900 förekom tillfällen i kyrkorna som huvudsakligen innehöll musik, ofta i form av välgörenhetskonserter eller konserter med de så kallade Hosiannakörerna som hade etablerats och blivit fasta kyrkokörer (se "Första advent och lillajul"). Också orkesterkonserter, med sång- eller instrumentalsolister, blev vanligare. Uttrycket "julkonsert" förekom dock inte, med undantag av tyska församlingens konserter i Helsingfors. I stället talade man om "kyrkokonsert" eller "andlig konsert".

Vid dessa musiktillfällen bestod repertoaren till långt in på 1900-talet i huvudsak av verk ur den klassiska musikrepertoaren, som inte hade någon anknytning till julen. Det fanns ändå en strävan bland körledarna att försöka få med musik med julmotiv. Två visor som ständigt återkom, som solosång eller i instrumentalform, var "Sylvias julvisa" och Adolphe Adams "O helga natt", båda ofta med titeln julsång eller julvisa. Efter 1909, då Sibelius hade tonsatt Zacharias Topelius dikt "Julvisa" ("Giv mig ej glans") blev också den vanlig på konsertprogrammen. Andra ofta uppförda verk kring julen var *Tre gammalböhmiska julvisor* i arrangemang av Carl Riedel, och Peter Cornelius "Herdarna" och "De tre vise männen". Anmärkningsvärt är att "Sylvias julvisa", "O helga natt" och "Hosianna, Davids son" lika väl kunde uppföras under andra tider av året, till och med mitt i sommaren.

Under de första årtiondena av 1900-talet grundades det många körer i det svenskspråkiga Finland. Några julkonserter brukade de inte ordna. År 1947 började dock studentkörerna vid Åbo Akademi, Florakören och Brahe Djäknar, ordna adventskonserter i Åbo domkyrka men det var mera ett undantag än en regel bland de profana körerna. Kyrkokörernas evenemang kring julen kallades till in på 1970-talet för "julmusik" och inte "julkonsert". "Julmusiken" innehöll så gott som alltid också en andakt. Det stora uppsvinget för julkonserter skedde på 1980-talet och deras antal har därefter kontinuerligt ökat. I dag är utbudet av julkonserter enormt, men efterfrågan och publiktillströmningen är också stor.

Under 2000-talet har det blivit allt vanligare att också kända pop- och schlagerartister åker på julkonsertturnéer. Grandiosa konserter med körer, underhållnings- och operaartister och stora orkestrar ordnas i de största konsertsalarna i landet. Ofta sänds dessa konserter i tv. Också här består stamrepertoaren av barnvisor, psalmer, religiösnationella sånger och engelska carols, men i nya arrangemang och utformningar.

Julmusiken är konservativ; det är samma sånger som spelas jul efter jul och nya sånger har relativt svårt att få fotfäste. Speciellt inom schlagergenren förekommer dock en ganska livlig nyproduktion av julvisor. En del av dem blir med tiden en del av stamrepertoaren.

Julmusik handlar i dag i hög grad om känslor, minnen och stämning. Det finns ingen annan musik som folk har så starka åsikter om som julmusik. Julsångerna är också unika i den meningen att inget annat slag av musik förenar olika generationer lika starkt och inget annat slag av musik än julmusik brukas av människor med så vitt skilda livsideal. Popartister, kyrkokörer och kantorer, schlagersångare, små barn, pensionärskörer, studentsångare, ungdomsgrupper och operasångare – alla sjunger samma sånger.[223]

Att gå på julkonsert har blivit en viktig del av många människors jultraditioner, det framgår också av traditionsmaterialet. I julkonserten ingår en andlig dimension; att stilla sig, sitta tyst och uppleva sig som en del av ett större sammanhang, där det ingår historia, evighet, litenhet, andlighet, det egna livets utformning och det egna sociala sammanhanget. Kyrkorummet förstärker de känslorna och ”de gamla kära julsångerna” ger jaget en plats.[224]

NYÅR

Allvar och glamour

I dag är jul och nyår två olikartade fester. Utmärkande för julen är känslor och egen personhistoria och att julen firas tillsammans med dem man räknar till sin familj. Nyåret däremot ställer krav på sociala nätverk, dvs. att man har vänner som man kan vara tillsammans med. Ett sådant nyårsfirande etablerades bland alla samhällsklasser först under senare delen av 1900-talet. Fram till dess, och så långt tillbaka man kan blicka, var nyåret ingen separat fest utan en integrerad del av julperioden.

SOCIETETENS NYÅR MED BÖNER OCH PRESENTER

Bland dem som kunde läsa och hålla reda på månaderna och veckorna var övergången till ett nytt år åtminstone sedan 1700-talet en gräns som man uppmärksammade på olika sätt. För borgerskapet var nyårsaftonen en kväll då man inte fick dansa. Det typiska sättet att fira ingången till det nya året under 1700- och 1800-talen var att tillsammans med vänner eller bara i familjekretsen vaka in det nya året. Efter att klockan slagit tolv var det vanligt att man sjöng en psalm eller läste en bön. Eventuellt hade man dessförinnan sysslat med något slag av spådomskonst. Inom societeten kunde man däremot ställa till med stora baler och flödande champagne, också på nyårsaftonen.[225] På 1840-talet ordnades exempelvis på nyårsaftonen baler både i Åbo och i Helsingfors, vilket inte sågs med blida ögon i alla kretsar. Nyårsaftonen borde både enligt ”gammal sed” och ”många anledningar bjuda att i stillhet fira inom familjerna”, som saken uttrycktes i pressen.[226] Större baler på nyårsaftonen förekom även under 1800-talets senare del, men förblev enskilda händelser.

Ibland var borgerskapets ”vakafton” lite extra festlig och hade då samma karaktär som julaftonen. Nyårspresenter kunde utdelas på nyårsaftonen, men vanligare var att man väntade med dem till festligheterna följande dag. Nyårspresenterna behöll längre än julklapparna sin skämtkaraktär. Zacharias Topelius i Nykarleby fick 1835 sin nyårsklapp redan på julaftonen, en ”nyfikenhetspåse” med påskriften ”Akta dig, war rädd för smälln – Öpna ej förrän Nyårsqualln”.[227] Presenten torde ha varit något slag av smällkaramell. På Tavastby herrgård i Elimä firade man nyårsaftonen 1799 i familjekretsen med en liten fest. Den 13-åriga

Jacobina Charlotta Munsterhjelm hade hittat på att ge sin lillasyster Beata ”en halmkarbas, snus och lerpipa”, det vill säga en halmfläta, snus och en lergök. Det var folkliga ting, alltså skämtsaker, samt snus, som inte hörde till småflickors värld. Tre av gårdens drängar fungerade som underhållare, en utklädd till bock, en till trana och en till trädgårdsmästare.[228]

Nyårsaftonen var således inte under 1700- och 1800-talet en särskilt festlig kväll, i stark kontrast till nyårsdagens afton. Nyårsdagen var överlag en dag fylld med aktiviteter. Först skulle man till kyrkan, därefter var det nyårsvisiter och på eftermiddagen och kvällen följde ett rikt nöjesliv med slädpartier, danser, baler, soaréer, maskerader eller nyårsrevyer på teatrarna. Festerna på nyårsdagen hörde ofta till de mest exklusiva under hela julperioden. Trots att själva tolvslaget inte firades speciellt storstilat fanns nyårsdagens många festtillfällen uttryckligen till för att man skulle ta emot det nya året och önska varandra ett lyckosamt år.[229]

NYÅRSVISITERNA – ETT SVÅRUTROTAT GISSEL

Det finns knappast någon festtradition som har fått utstå så många negativa omdömen under nästan hundra år som nyårsvisiterna. Nyårsvisiterna har sin grund i att man under 1700-talet började bjuda in till visit den första januari. Det kunde vara ett mindre kaffekalas eller en stor kvällsfest. Vem som bjöds in och vem de inbjudna valde att besöka var ett invecklat system där bland annat hierarkier, släktskap, sociala relationer, karriärmöjligheter och äktenskapsmarknad spelade in.

I ett herrgårdssamhälle på 1700-talet var den enskilda individen en del av sin familj och släkt och ståndsfamiljerna bodde relativt långt ifrån varandra. I städerna däremot bodde man på gångavstånd från varandra och särskilt pojkarna och männen inom borgerskapet kunde agera mera självständigt och i högre grad fatta sina egna beslut. Men också inom denna krets rådde ett gunstlingssystem och man var hänvisad till kontakter och rekommendationer för att komma framåt i karriären.

I början av 1800-talet började nyårsvisiter förekomma också bland borgerskapet i städerna, men här blev traditionen lite annorlunda. Man behövde inte nödvändigtvis vara bjuden för att gå på nyårsvisit, man kunde spontant avlägga visit hos bekanta familjer eller personer i överordnad ställning och önska gott nytt år.[230] Nyårsmottagningarna hemma hos inflytelserika personer blev snabbt en folkvandring när en mängd människor ville visa upp sig och presentera sig, och visiterna blev snart besvärande både för värdar och för gäster. Man valde därför att trycka ett kort med sitt namn och en nyårsönskan, och kortet överlämnades utan att man själv gick in, eller så sände man in någon av tjänstefolket med kortet. Kortet

Vid nyårsvisiterna hade man med sig tryckta nyårshälsningar. Ifall man inte personligen träffade den man ville önska gott nytt år kunde man bara lämna kortet. Nyårskort från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

kunde också överlämnas även om man träffade värdfolket.

Zacharias Topelius, som beskriver livet i Nykarleby på 1830-talet, gick årligen på fyra–sju nyårsvisiter. ”I småstäder äro dessa visiter icke så löjliga som i stora”, här skickade man inte bara ”små kortlappar” utan önskade ”af hjerta ett bättre år än det bedröfliga förra”, även om också Topelius ibland endast lämnade ett kort då han inte ville gå in. Men även i småstaden lyste den fria konversationen med sin frånvaro och man följde ett fast formulär: ”’Jag har den äran önska farbror, Morbror, Moster et cet. ett godt nytt år’ – Eller: ’ett godt nytt år, min gosse, min flicka, och på detta nya året önskar jag dig en hjertanskär.’”[231]

Redan på 1810-talet förekom skarp kritik mot nyårsvisiterna, speciellt i de större städerna. Man inrättade då ett system där man både kunde undanbe sig nyårsvisiter och meddela att man inte tänkte gå på visiter. Det var bara att betala en slant till välgörenhet och i bokhandlarna skriva sitt namn på en lista som publicerades i de lokala tidningarna i god tid före nyåret. Trots detta upphörde inte besöken.

J. L. Runeberg skrev 1833 ett litet lustspel om traditionen under rubriken ”Den olycklige Nyårs-Gratulanten”. Lustspelet är en parodi på det faktum att man på nyårsdagen måste kryssa mellan att själv hinna gå till dem man borde gratulera, och dessutom komma dit vid rätt tillfälle, medan man samtidigt måste se till att själv kunna ta emot dem man önskade och mota dem man inte ville ha besök av. Därtill skulle man se proper ut hela dagen.[232]

Kritiken mot visiterna blev under 1800-talets lopp allt fränare och de uppfattades som lösa formaliteter, tidsspillan och hyckleri.

> ”Ty något dummare än dessa nyårsvisiter af gamla kalibern har antagligen dagdrifveriet eller fjäsket aldrig uppfunnit. […] att så där ärendelös störta in hos folk, som önskade en åt Helsingland, utan att ha något att meddela, utan något att få upplysning om och sålunda utan annat syfte än att slå ihjäl tiden med kallprat […]. Hvilken pina och plåga att vara offer för en sådan tortyr och hvilken jublande glädje att vara därifrån befriad.[233]

Trots de negativa attityderna och alla aktiva försök under närmare ett sekel att få slut på visiterna, upphörde inte traditionen så länge ståndssamhället existerade.

JUL- OCH NYÅRSKORT

Personliga nyårskort med gratulantens namn tryckt på kortet användes under hela 1800-talet i samband med visiterna. I takt med att nyårsvisiterna upplevdes som alltmer besvärande, började man i stället skicka nyårshälsningar per post. Kort fanns att köpa, både utländska och inhemska, handmålade och tryckta. Nyårskorten per post, och snart också julkorten, blev dock föremål för liknande kritik som nyårsvisiterna. Visst kunde det vara trevligt att sända en nyårshälsning till släktingar och nära vänner på annan ort, men när hälsningar skickades till ”de mest likgiltiga personer”, till exempel någon man en gång träffat på en resa, eller när man sände meningslösa kort utan en enda personlig rad till personer man skulle träffa i början av januari, då uppfattades ”kortbytet ofantligt dumt”.[234]

Julkort betydde kring sekelskiftet 1900 pappersbilder som endera var tänkta som prydnader i julgranen eller på julklappar, eller vackra kort som man gav i julklapp. Medan nyårskorten uttryckligen var en hälsning, hade julkorten ofta blomstermotiv eller var av typen vykort.

Från mitten av 1800-talet var julkortsskickandet i full gång i länder som Storbritannien och

också i Finland fick man vackra kort från utlandet. I början av 1900-talet importerades julkort med julmotiv i allt större utsträckning från Sverige och särskilt från Tyskland. I högreståndskretsar sändes en hel del julkort kring 1900, på 1910-talet i sådana kvantiteter att det blev rusning på postkontoren i städerna.[235] Den stora allmänheten tog till sig seden speciellt under 1920-talet, då läs- och skrivkunnigheten ökat, postgången blivit bättre och korten sjunkit i pris. Mest var det naturligtvis tillgången på kort som bestämde hur seden spreds. Först såldes korten bara i pappershandlarna i städerna och då var det främst de som bodde i stan som sände julkort till landsbygden, till exempel barn till sitt föräldrahem, men så småningom började gårdfarihandlare och lanthandlare också sälja julkort.[236]

Frågan om julkorten skulle uppfattas som en julhälsning eller som en julklapp växlade till långt in på 1900-talet. Från 1920-talet började dock ordet julkort användas i betydelsen ett kort med en julhälsning som man sänder per post till släkt och vänner. Under hela första delen av 1900-talet användes dock också de julkort man fått, eller figurer man klippt ut av dem, som prydnader i julgranen. Med tiden började det finns julkort av alla de slag: kort med stämningsfulla motiv, religiösa kort, lustiga kort, julkort för barn, nytryck av gamla julkort och välgörenhetskort. Kulmen för julkortsskickandet nåddes vid millennieskiftet 2000 då finländarna varje år skickade över 50 miljoner julkort, medan antalet tio år senare hade sjunkit till drygt 30 miljoner. Julhälsningarna har inte minskat i antal, de sociala medierna har bara gjort att de tagit nya former.[237]

DET FOLKLIGA NYÅRET - DÅ TIDEN VÄNDER

Bland den stora allmänheten var under 1800-talet, och långt in på 1900-talet, nyåret en mera integrerad del av julperioden än i de högre ståndena. Fram till mitten av 1800-talet noterades nyåret knappt alls, eftersom både jul och nyår ansågs höra till samma årsskiftestid.[238] Från mitten av seklet, efter att julaftonen hade etablerats som en festkväll, blev nyårsaftonen, liksom trettondagsaftonen, en upprepning av julaftonen. Man åt samma mat som på julaftonen, utklädda tiggare uppenbarade sig kring nyår liksom kring jul och det kunde kastas in klappar av anonyma personer, precis som på julaftonen. Illuminationer med facklor och ljus var nästan lika viktiga på nyårsmorgonen som på juldagsmorgonen. Högreståndstraditionen att skjuta salut, och att överlag skjuta vid festtillfällen, efterapades också av vanligt folk, och därför kunde man också skjuta in det nya året.

Trots att man i folklig tradition först vid mitten av 1800-talet mera allmänt blev medveten om när det nya kalenderåret började, är uppfattningen om att det finns ett årsskifte, en tid då året vänder betydligt äldre, säkert äldre än kristendomen och dess kalender. Utmärkande för ett folkligt årsskifte var att man dels försökte se in i framtiden för att ta reda på vad det kommande året skulle innehålla, dels aktivt försökte påverka sin egen framtid. Alla helger var tidpunkter då övernaturliga krafter var verksamma. Det gällde endast att kunna använda sig av de krafter som stod till buds. Bara sådana tankar räcker dock inte för att en tid ska kunna karakteriseras som ett årsskifte. Det måste finnas en mera övergripande idé om att världen är i oordning, att det råder en krisperiod och ett kaos. Den gamla ordningen gäller inte längre och man måste därför försöka skapa stabilitet inför det nya året.

Ordning skapades genom att man utförde olika slag av riter. Vid ett nyår gällde det som inom traditionsvetenskapen brukar kallas den begränsade lyckans lag, det vill säga vid ett nyår utdelades ett visst mått av lycka och framgång. Man kunde passivt vänta och se vad som skulle hända, men man förlorade ingenting på att försöka få så mycket som

möjligt av de tillgångar som fanns.[239] Det är i det här sammanhanget man måste sätta in de många folkliga spådomskonsterna och sätten att påverka framtiden. Bruk som är kopplade till julen och nyåret och som handlar om kampen om lyckan är till exempel att den som hade den snabbaste hästen på julmorgonen skulle få skörden först inbärgad eller den som fick den tjockaste röken ur skorstenen på julmorgonen eller nyårsmorgonen skulle få den bästa skörden. Genom att ge gröt åt gårdstomten skulle han se till att skörden inte slog fel.

När man granskar uppteckningsmaterialet från 1800-talet och början av 1900-talet framgår det klart att både juldagarna och nyårshelgen uppfattades som ett årsskifte. Dessutom var inte julen och nyåret det enda årsskiftet i den folkliga kalendern. I både de svensk- och finskspråkiga äldre jordbrukssamhällena i Finland hade också fastlagen prägel av ett årsskifte, men den var av en annan karaktär. Vid jul och nyår kretsade tankarna kring de manliga sysselsättningarna, hästarna och spannmålsodlingen, för det kommande året, medan fastlagen var kvinnornas årsskifte. Vid fastlagen var det endast kvinnor som var aktiva med olika slag av spådomskonster eller sätt att påverka framtiden, och de övernaturliga krafterna togs då nästan uteslutande i bruk vad gällde de arbeten som sköttes av kvinnorna (se fastlag). I den gamla finska kulturen hade också *kekri* som inföll antingen kring Mikaelidagen eller allhelgona karaktär av ett företrädesvis manligt årsskifte.

Vid sidan av sätten att skapa ordning i världen, finns det i uppteckningsmaterialet från 1800-talet och början av 1900-talet en oändlig mängd olika sätt att försöka ta reda på hur ens eget eller familjens liv skulle gestalta sig följande år. Genom att granska askan eller sätta saltkorn i fönstret kunde man få veta om någon i familjen skulle dö. Tjänstefolket kunde kasta en sko över axeln och pekade tån utåt betydde det att man skulle flytta under året. Och i tregrenade vägskäl kunde man ta reda på allt från kommande olyckor till den egna ekonomiska utvecklingen. Flickorna kände också till tiotals olika knep för att ta reda på vem man skulle gifta sig med.

STÖPA NYÅRSLYCKOR OCH ANDRA FÖRUTSÄGELSER

Folklivsforskaren och professorn Gabriel Nikander antog i en artikel 1938 att traditionen att göra förutsägelser med hjälp av stöpning i bly härstammade från soldatseder på 1600- eller 1700-talet. Soldaterna hade tillgång till bly eftersom gevärskulorna tillverkades av bly och knektarna hade alltid stöpslevar till hands.[240] Det stämmer säkert att soldaterna spådde i bly, men ifall traditionen fick sin början då är mera tvivelaktigt. Att smälta ner metaller är äldre än så, men det är svårt att veta när man började tro att man med hjälp av stöpning fick kontakt med den övernaturliga världen. Stöpning användes också tidigt i folkmedicinen, man stöpte och läste formler för den sjuka, vilket skulle avlägsna det onda. Långt in på 1900-talet använde man sig också av gamla ljusstumpar eftersom både bly och tenn var dyrt.[241]

Via både Zacharias Topelius och Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagböcker kan man följa när och hur de mera välbärgade i början av 1800-talet sysslade med spådom. Det är tydligt att det inom de högre stånden var framför allt ungdomarna som intresserade sig för förutsägelserna, men att de verkliga experterna alltid hörde till ett lägre samhällsskikt. Amiral Carl Tersmeden uttalade sig vid mitten av 1700-talet förklenande om dem som stöpte nyårlyckor och kallade det ”käringprat”.[242]

Under Zacharias Topelius tonårstid i Nykarleby på 1830-talet fanns det två fasta tider under året då ungdomarna som regel alltid spådde framtiden. På nyårsaftonen stöpte de nyårslyckor och på midsommaraftonen knöt man olikfärgade garnändar,

som alla hade sin betydelse, på växande ax. Beroende på vilket ax som växte mest under midsommarnatten utlästes det kommande årets händelser. Alla ville inte göra profetiorna eftersom det också kunde kännas kusligt. Topelius själv blev också lite förskräckt då hans stöp nyårsaftonen 1833 såg ut som ett benrangel. På nyårsnatten kunde man också sova på en "sexstyvers slant" för att få reda på namnet på sin blivande fästman eller fästmö. Det står klart att spådomskonsterna i högreståndskretsarna ändå i högre grad sågs som ett programnummer än något som hörde till den övernaturliga världen. För övrigt kunde man lite när som helst under året spå i kort, med hjälp av ett såll eller genom att sätta två lampor i ett vattenfat. En gång anlitade Topelius och hans vänner en "riktig" spåkäring från Pedersöre, som spådde både död och lycka, vilket satte känslorna i svallning.[243]

Det var den rituella stöpningen på de utvalda helgkvällarna som kunde, lekfullt eller allvarligt, kopplas till det övernaturliga. Stöpning i sig var ingenting mystiskt; Topelius stöpte ett otal gånger hagel i hagelformar för jaktgevären utan några tankar om spådom.

Också på Tavastby herrgård hos släkten Munsterhjelm gick det till på liknande sätt. Spådom var någonting ungdomarna själva sysslade med, men man anlitade också experter. På nyårsaftonen 1800 såg man efter "hurudan lycka vi får i det nya året". Vilken spådomsmetod man använde framgår inte av källmaterialet. Kvällen före allhelgona spådde den spådomskunniga pigan Greta i tenn, och på första advent spådde hon i kort. "Mamsell Alm" som var familjebekant men hörde till tjänstemannaklassen, spådde i kaffe kvällen före Maria bebådelsedag. Hon besökte gården ytterligare fyra gånger under det året och spådde då i kaffe eller i kort.[244]

Att stöpa nyårslyckor var således inte det enda sättet man spådde på i högreståndskretsar i början av 1800-talet. Längre fram på 1800-talet ser det dock ut som om stöpningen blev alltmer dominerande. Stöpningen kommersialiserades mot slutet av 1800-talet och det började finnas stöpslevar och tenn till salu just med tanke på nyårsaftonens spådomsaktiviteter.

Att "lyfta koppar" förekom i alla miljöer, också i folktraditionen. Det gick ut på att man satte olika

Spådomskonster som är lätta att förverkliga och upplevs som oförargliga lever kvar som programnummer på nyårsfester. Här ses "tefatslyftning" nyårsaftonen 1983 på gården Mangs i Klemetskog, Tusby. Under faten har man gömt bilder av föremål som ger vinkar om framtiden.

föremål under koppar, blandade dem och lyfte. Fanns där en nyckel betydde det att man under året skulle grunda ett eget hem, om man fick en slant skulle man få pengar och så vidare.[245] Det är svårt att veta hur man i äldre tider upplevde förutsägelserna, om man tyckte att det kändes farligt och obehagligt, som att utmana och ta in onda makter i sitt liv, eller om det var harmlös underhållning under en festkväll. Det växlade säkert mycket från person till person, på samma sätt som det gör i dag.

Stöpning är i dag en sed som är typisk för nyårsfirandet i Finland men som inte är lika allmän i det övriga Norden, trots att den förekom allmänt i folklig tradition i Sverige till in på 1900-talet. Här har det igen varit massmedierna och de kommersiella krafterna som skapat eller sett till att vissa traditioner blir praktiserade och typiska för ett land eller en region. Så gott som alla människor i Finland känner till nyårsstöpning. Stöpslevar och tenn finns att köpa överallt före nyår. Själva traditionen har i princip inte ändrat form sedan 1700-talet. En skillnad är i alla fall att stöpning av lyckor i dag uttryckligen är en symbol för nyår.

Det är i dag nyårsaftonen som, på bekostnad av nyårsdagen, har blivit den stora festkvällen. Stöpningen är en del av festprogrammet för kvällen, en programpunkt efter mat och dryck. Nyårslyckorna, värmda i stöpsleven på spisen, och hällda i kallt vatten, kommer till under uppsluppen stämning då festen redan pågått i många timmar. Man kan antingen tolka tennfiguren direkt eller utläsa framtiden ur den skugga figuren ger upphov till på en vägg i starkt lampsken, på samma sätt som man gjorde redan under 1700-talet. Allmänt förekommande tolkningar i dag är att skrovlighet betyder pengar, slät betyder lycka, en båt betyder resa, en fågel betyder lycka och en blomma betyder en beundrare, bröllop eller förlovning. Det är oklart om traditionen kommer att fortleva efter-som nyårslyckor som innehåller bly förbjöds 2018. Lyckor av enbart tenn är däremot tillåtna.[246]

Andra sätt att försöka se in i framtiden praktiseras också på nyårsfester, till exempel att dra en remsa med en förutsägelse. Liknande traditioner förekom under hela 1800- och 1900-talen, åtminstone inom det högre samhällsskiktet. Inställningen till spådomarna växlar: en del ser det bara som ett skämt medan andra tar det mera på allvar och tycker att det kan vara lite obehagligt att försöka spå sin framtid.

NYÅRSLÖFTEN

Vid sidan av nyårsförutsägelserna förekommer i dag också nyårslöften. Folkloristen Bengt af Klintberg har för Sveriges del antagit att traditionen att efter nyår lova att bli en bättre människa och sluta med olika ovanor har kommit från Förenta staterna på 1940-talet. Enligt honom är det första litterära belägget i Sverige för ordet ”nyårslöfte” titeln till Stig Dagermans dikt från 1952. af Klintberg menar också att uttrycket nyårslöfte skulle vara en översättning av *New Year's resolution* (nyårsföresats).[247]

En genomgång av det finlandssvenska pressmaterialet visar att både ordet nyårslöfte och fenomenet är betydligt äldre än så och det finns många belägg på att fenomenet var välkänt i Finland på 1880-talet. Redan då fanns det kring nyår både skämtsamma och mera allvarliga beskrivningar av hur vissa personer beslutade sig för att försöka bli av med sådant som man uppfattade som ovanor.

Berättelserna om nyårslöftena eller nyårsföresatserna är av tre olika slag och ingår i pedagogiska berättelser (till exempel en mors godhet får sonen att sluta dricka och slarva), religiösa betraktelser (ge ett löfte om att inkommande år våga förlita sig på Herren) eller kåseriartade framställningar där tonen och ämnena för löftena är likartade som i dag (att leva ett sundare liv eller bli en bättre männi-

Klockan slår tolv, fyrväpplingar, champagne, pengar och ett barn – allt symboliserande framgång, tillväxt och lycka för det nya året på nyårskortet från 1900-talets början.

ska). I ett kåseri från 1885 konstateras att "mången slarf besluter att vid det nya årets början blifva en ordentlig karl, suparn att gå in i en nykterhetsförening, slösarn att för framtiden se bättre på styfvern, den late att gripa raska tag i arbetet". Sällan har dock nyårsnatten haft den magiska förmågan att omskapa människan, "trots de goda föresatserna har allt förblivit vid det gamla".[248] Idén med nyårslöften måste ha varit relativt välkänd bland borgerskapet kring sekelskiftet 1900 eftersom man också i barntidningarna uppmanade barnen att fundera på lämpliga löften. Detta gäller både det svensk- och det finskspråkiga borgerskapets barn. På finska talade man redan då om *uudenvuoden lupaus* (nyårslöfte).[249]

Sedan gammalt var det naturligt att vid den gräns som nyåret utgjorde blicka både bakåt och framåt. Nyårslöftena av typen "leva sundare" och "få ordning på skuldkurvan" var närmast en del av detta. De var ett uttryck för den mera individualistiska livssynen som männen tog till sig under slutet av 1800-talet. Det finns inga antydningar om att det direkt skulle ha varit de amerikanska *New Year's resolutions* som stod som modell för de goda föresatserna, men samma idéer låg säkert bakom den amerikanska traditionen. Det utesluter på inget sätt att inte påverkan från utlandet både i begynnelseskedet och långt senare både kan ha förstärkt och stereotypiserat löftena.

Nyårslöftena var först och främst en borgerlig tradition. Det finns ingenting som tyder på att nyårslöften skulle ha varit allmänt kända i folklig miljö förrän efter andra världskriget. Nyårslöftena är, och har alltid varit, i hög grad en massmedietradition. Den positiva förändring människor lovar sig själva att gå in för, som sluta röka, banta och träna mera, är något som väcker diskussion, som man skämtar om eller gör sig lustig över. "Den vita månaden", det vill säga att inte dricka alkohol i januari, kan också ses som en utlöpare av nyårslöftena. Ord har dock här blivit handling i sådan omfattning att det till och med fått samhälleliga konsekvenser i den meningen att det märks i alkoholförsäljningen och kroglivet i januari.

NYÅRSFIRANDET EFTER SEKELSKIFTET 1900

Det var i samband med att man firade det nya seklet som det offentliga firandet av tolvslaget kom igång. Den 31 december 1899 ordnades i de flesta städer

gudstjänster inför tolvslaget. Ceremonierna var i stort sett likadana överallt: kyrkklockorna ringde in det nya året, hornorkestrar spelade utanför kyrkan eller på stadens torg och körer uppträdde. Torget utanför kyrkan kunde vara illuminerat av lyktor och eldar. Programmet och stämningen var högtidlig och fosterländsk. Efter psalmer och böner i kyrkan följde sång och musik utomhus: ”Vår Gud är oss en väldig borg”, ”Bevara Gud vårt fosterland” och ”Vårt land”.[250]

Redan före 1900 hade föreningar och församlingar ordnat nyårsvakor på nyårsaftonen, där man i högtidlig stämning tog emot året. Efter sekelskiftet fortsatte församlingarna, speciellt i städerna, att ordna med nyårsvakor, gudstjänst i kyrkan klockan elva och festligheter med hornorkestermusik och tal vid midnatt. Många kom naturligtvis bara till utomhusprogrammet, som så småningom blev huvudsaken. Rådhuset ersatte i vissa städer rätt snart kyrkan som scen för programmet. Kyrkorna hade dock fortsättningsvis en viktig roll eftersom det var kyrkklockorna som ringde in det nya året. Om man inte firade på något annat sätt kunde man gå ut för att lyssna på klockorna. Även på landsorten, exempelvis i Kronoby i Österbotten, hade en hornorkester spelat in det nya seklet från kyrktornet, en offentlig tillställning som man ordnade också i fortsättningen.

Raketer blev i början av 1900-talet en del av traditionen på nyårsnatten. Det hade avfyrats raketer i städerna, speciellt i Helsingfors, vid festliga tillfällen under 1800-talet, men raketskjutandet vid nyår hör till 1900-talet. Efter att nyårsmottagningarna på torgen blivit populära och fått en mera profan prägel, blev det tillåtet för restaurangerna att ha öppet på nyårsaftonen. Under 1930-talet blev också supé och dans i hemmiljö på nyårsaftonen allt vanligare bland borgerskapet.[251]

Det var först efter andra världskriget som nyårsaftonen blev en stor festkväll för hela befolkningen. Kvällen präglades inte av något tvång att ”ha galej” eller att gå på restaurang, utan behöll i många familjer till in på 1980-talet karaktären av en mindre julafton. Den förfrågan som Folkkultursarkivet gjorde 1988 visar att både lutfisk och risgrynsgröt kunde höra till nyårsmenyn.[252]

I dag finns det ingen maträtt som ses som ett måste vid nyår. Det är ungefär samma koncept som vid högreståndsjulen under 1800-talet som gäller, man äter gärna exklusiv gourmetmat som uppfattas som festlig och skålar helst i champagne eller mousserande vin. Champagne var före förbudslagstiden en allmän festdryck som dracks året om, men blev en symbol just för nyår efter att nyårsfestligheterna hade flyttat från nyårsdagen till nyårsaftonen. Numera är det mousserande vinet en sällskapsdryck som dricks vid många tillfällen, inte bara på nyår.

Nyårsdagen har inte förlorat sin ställning som festdag och i dag ordnas många nyårsmottagningar. De är inte en fortsättning på nyårsvisiterna eller nyårsvakorna, utan allmänheten fick kännedom om dem via nyhetsrapportering om kungar, statsöverhuvuden och andra betydande personer som bjöd in högt uppsatta undersåtar. Enligt modell från utlandet började presidenten i Finland hålla nyårsmottagning 1920 och i dag ordnas sådana också av landshövdingar, biskopar, kommundirektörer och andra i hög tjänsteställning. I dag kan dock också en privat fest på nyårsaftonen kallas nyårsmottagning.

Nyårsdagen har under självständighetstiden haft ett viktigt programnummer, presidentens nyårstal. Speciellt fram till president Urho Kekkonens avgång samlade nyårstalet medborgarna vid radion och televisionen. Televisionen har sedan 1960-talet haft två andra fasta programpunkter som rutat in nyårsdagens program, nämligen nyårskonserten i Wien (sedan 1961) och backhoppningstävlingen i Garmisch-Partenkirchen.

Kring julen fokuserar massmedierna på känslor och på det personliga, familjetraditioner och gemenskap medan rapporteringen om nyår är helt annorlunda. Då uppmärksammas bråk och skadegörelse både i det offentliga rummet och i hemmen, och fokus ligger på hur det gångna året har varit och hur det nya kommer att te sig ur ett samhälleligt och politiskt perspektiv.

MILLENNIESKIFTET

Medan firandet av sekelskiftet 1900 var upptakten till ett nytt kollektivt och offentligt firande, skedde inte något sådant nytänkande vid millennieskiftet 2000. Det offentliga firandet var storslaget världen över, med enorma utekonserter och grandiosa fyrverkerier. Många försökte göra just den kvällen till något som man skulle komma ihåg resten av livet. Det målades också upp en hel rad av skräckscenarier gällande datorer och teknik, eftersom vissa befarade att alla maskiner inte skulle klara av övergången från 1999 till 2000. Därtill trodde många att det skulle vara särskilt bråkigt och livligt på gatorna. Det ledde till att många blev rädda för att gå ut eller åka bort och valde att fira millennieskiftet i sitt eget hem för att utsättas för minst fara. De påstådda katastroferna uteblev och millennieskiftet blev endast en lite festligare nyårsnatt som inte ledde till något egentligt nytt inslag som skulle ha påverkat det framtida nyårsfirandet.

NÄR TAR JULEN SLUT?

JULAVSLUTNING, TRETTONDAG OCH TJUGONDAG

Julperioden var i alla samhällsgrupper en tid som präglades av nöjen, umgänge, illuminationer och speciella prydnader. Julperiodens inledningsdag har under de senaste århundradena tidsmässigt flyttat bakåt. På 1600-talet inleddes julperioden på julaftonen, på 1700-talet kring luciadagen, på 1800-talet vid första advent och i dag börjar julperioden redan i slutet av november. Dagen för när julperioden har ansetts sluta har också växlat. Äldst är trettondagen, den 6 januari. Trettondagen kallas så eftersom den infaller tretton dagar efter juldagen.

Trettondagen, liksom juldagen, firas till minne av händelserna kring Jesu födelse. I Matteusevangeliet berättas det om de tre vise männen (eller stjärnskådarna, som de heter i den senaste officiella nyöversättningen) som såg en stor stjärna och visste att det betydde att Jesus var född. Den här händelsen fick sin dag i almanackan den 6 januari.

I dag betraktas också Knutdagen den 13 januari som julperiodens avslutningsdag. Knut finns i almanackan till minne av den danske kungen Knut Lavard, som mördades den 7 januari 1131, blev helgonförklarad och därmed fick sin dag i almanackan den 7 januari. Sedan gammalt hade julfreden tagit slut efter trettondagen, vilket betydde att Knutdagen var den första vardagen. Knutdagen etablerades aldrig som helgdag trots att den var en helgondag.

Under 1600-talet tyckte både myndigheter och kyrkans företrädare i Sverige att julfreden

kunde vara lite längre och man gick därför in för att befästa uppfattningen att Knutdagen inföll den 13 januari, och därmed även flytta fram julfredens slutdag. Under hela 1600-talet var almanackornas namnbeteckningar vacklande för den 7 och den 13 januari, men i svenska almanackor tryckta efter 1708 är Knutdagen förlagd till den 13 januari. Den började då kallas tjugondagen eftersom den inföll tjugo dagar efter juldagen. I Danmark är det fortfarande den 7 januari som är Knutdagen.[253]

Detta hade till följd att det nu fanns två julavslutningsdagar. I Sverige ersatte den nya Knutdagen så småningom den gamla, medan etableringen i Finland gick långsammare. Under 1800-talet var det bara i västra Finland man fått kännedom om den nya dagen den 13 januari medan man i östra Finland höll fast vid den 6 januari.[254] Det betydde att det i Finland fanns två väl etablerade dagar för när julperioden skulle sluta. Om man granskar det finlandssvenska traditionsmaterialet från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet framkommer båda uppfattningarna och de ser ut att ha varit relativt jämnstarka.

OXVECKORNA

Senast efter tjugondagen inleddes en ny annorlunda period. Oxveckorna började, vilket betydde att man då måste ”arbeta som en oxe”. Det finns olika uppfattningar i traditionsmaterialet om hur långt oxveckorna sträckte sig, ibland sägs de vara några veckor, ibland fram till Marie bebådelsedag den 25 mars och ibland ända till påsken.

I och med oxveckorna fick man ”börja med hålbrödet för det var slut med korvtiden”, det vill säga semester- och nöjesperioden var slut och vardagen tog vid.[255] Beskrivningarna av oxveckorna i traditionsmaterialet karakteriseras av köld, hårt arbete och sämre mat. Det var en tid utan helger, enda avbrottet var fastlagstisdagen eller fettisdagen som dagen har kallats i folklig tradition. Och efter fastlagstisdagen följde fastan som också den var en tid fjärran från julperiodens glada nöjen.

BORGERSKAPETS JULSLUT

Bland borgerskapet hade danssäsongen börjat före julen och fortsatte fram till fastan. Både på trettondagsaftonen och tjugondagen ordnades det slädpartier, soaréer, maskerader, danser, teaterföreställningar och restaurangunderhållning. Veckorna efter nyår var en festperiod av rang. Under de två veckorna som följde efter nyåret 1839 hade till exempel ”flickorna Lithén” i Nykarleby följande program, vilket Zacharias Topelius noterade i sin dagbok: ”Tisdag (Nyårsdag) publik bal, Thorsdag: spektakel, Fredag dito, Söndag [trettondagen] dito, Tisdag dito, Onsdag Junta med dans, Thorsdag spektakel, Fredag fyrverkeri, Lördag spektakel, Söndag [tjugondagen] stor bal och souper, Måndag spektakel, Tisdag Junta med dans, Onsdag bröllop med dans”.[256]

”Tjugondag Knut kör julen ut” eller ”tjugondag Knut dansas julen ut” var uttryck som användes av både borgerskap och allmoge under 1800-talet. För många i de högre stånden började det dock mot slutet av 1800-talet kännas som om den egentliga julperioden hade tagit slut i och med nyår, trots att julgranen kanske fick vara inne längre än så.[257] Men också under sent 1800-tal ordnades otaliga barnfester på tjugondagen, ofta under devisen att man ”dansade ut julen”.

I början av 1900-talet när många lokala ungdomsföreningar grundats och den folkliga kringvandringen avtagit, ordnades också på landsbygden på både tjugondagen och trettondagskvällen programkvällar med dans. Eftersom trettondagen var en helgdag fick man inte dansa den 5 januari på kvällen.

ATT PLUNDRA JULGRANEN

Begreppet julgransplundring innebär att granen kläs av i form av ett gemensamt arrangerat evenemang, och där speciellt granens godsaker får ätas upp eller tas med hem. Från Finland är de tidigaste beläggen på att man lät barnen ”plundra julgranen” från 1870-talet. Plundringen var då ett programnummer på julfester, eller så kallade barnbaler, som var avsedda för högreståndsfamiljer. Medan ”julfest med julgran” (se detta kapitel) betydde att fattiga barn i första hand fick förnödenheter, bestod gåvorna vid julgransplundringen uttryckligen av lyxiga godsaker. Julgransplundringen var på inget sätt kopplad till tanken att julen var slut, utan julgransplundringar kunde lika väl förekomma före som efter julaftonen.

Julgransplundringsidén hade man fått från berättelser och skildringar om överdådiga julgransplundringar utomlands. I de miljöerna var dock julgransplundringarna ofta samtidigt välgörenhetstillställningar. I Stockholm stod på 1860- och 1870-talet ”småprinsarna” i huvudrollen och delade vid storslagna fester ut julgranarnas gåvor åt hjälpbehövande, i Bukarest ordnade drottning Elisabeth i ett av sina palats julgransplundringar för fattiga barn, och i Elyséepalatset i Paris fick fyrahundra fattiga barn plundra tio julgranar fyllda med leksaker och gotter under madame Carnots ledning. Julgransplundringar förekom också på vuxenfester bland de välbärgade. En sådan ordnades till exempel på Palais-Royal i Paris i samband med en nordisk julfest.[258]

Ordet ”julgransplundring” användes inte under 1800-talet utan man sade att ”barnen fick plundra granen” och att ”julgranen plundrades”. Det ser ut som om det var Frälsningsarmén som strax efter 1900 införde termen julgransplundring i Finland. Frälsningsarmén har också utan tvivel bidragit till att göra själva traditionen bekant bland den stora allmänheten, eftersom julgransplundringar var ett stående programnummer på Frälsningsarméns julfester under årtionden.[259] På 1910- och 1920-talet blev det vanligare att ordna julfester med julgransplundringar ett stycke in i januari, ofta kring trettondagen eller tjugondagen, och plundringen fick därmed karaktär av en ceremoni vars budskap var att det var slut på julfirandet.

Julgransplundringarna ser dock ut att ha förekommit bara i svenskspråkiga sammanhang, även inom Frälsningsarmén. Det dröjde länge innan begreppet började användas på finska. Ett finskt ord för julgransplundring ser ut att ha skapats först då Astrid Lindgrens *Pippi har julgransplundring* översattes till finska, i form av *Peppi Pitkätossun joulukuusenriisujaiset*. Själva fenomenet verkar inte heller ha slagit rot bland finskspråkiga i större utsträckning.[260]

Julgransplundringarna hörde till ståndssamhället med barnbaler och välgörenhetsfester. I det nya demokratiska samhället slog de aldrig rot som enskilda evenemang i hemmiljö. I Folkkultursarkivets frågelistor från 1986 och 2006 var det väldigt få som varit med om eller själva ordnat julgransplundringar i hemmiljö, men de förekom på vissa håll. Däremot hade begreppet och traditionen blivit bekanta. Julgransplundringar beskrevs i barnlitteraturen och i filmer och i barnprogram visade man hur en sådan går till. Julgransplundringar har under senare delen av 1900-talet fått ett nygammalt liv som ett programnummer på offentliga julavslutningsevenemang.

LANDSBYGDENS TJUGONDAGS- OCH TRETTONDAGSTRADITIONER

I äldre folklig tradition hade trettondagen och tjugondagen helt olika karaktär. Trettondagen var en helgdag med kyrkogångsplikt och arbetsförbud, medan tjugondag Knut var en vardag. Trettondagen hade ställning som den tredje av julens stora

helgdagar, vid sidan av juldagen och nyårsdagen. Då tände man igen den prestigefyllda uteilluminationen, det var slädfärd till kyrkan, det kunde förekomma inkastning av julklappar och bordet var festdukat, man läste ur postillan och åt en sista gång julens festmat. Det kunde bli en riktig ”kalashelg” då julgranskonfekten fick ätas upp och de torra bullarna blötas upp i kaffe eller mjölk. På trettondagen, som ju var stjärngossarnas dag, rörde det sig en hel del tiggare i stjärngosseskrud. På Knutdagen kunde de utklädda gå en sista gång omkring, göra fuffens eller bara äta upp den sista julmaten och dricka det sista julölet. Knutdans kunde ordnas på kvällen (se ”Julen som de fattigas och upptågsmakarnas tid”).

Alice Grönqvist på Rågskär i Borgå skärgård berättade 1914 på följande sätt om tjugondagstraditionen i byn:

> ”Knut körde julen ut. Det samlades på ett ställe en hel mängd gubbar och pojkar som gick stuga ut och stuga in. Där de fick duktigt med mat och dryck, där gjorde de ingenting, men om någon inte gav åt dem så släpade de in halm och de kastade den överallt i stugan. Om inte värdinnan satte kaffepannan på genast så stoppades pannan full av halm och de gjorde ännu mycket annat. Sedan ordnade de dans på något ställe där någon hade namnet Knut. Ibland drog de Knut på en kälke omkring i hela byn. Det var ett sådant bråk överallt.[261]

Julen sopas ut på Knutdagen i Yttermark i Närpes cirka 1920. Utsopningen är här inte en protestyttring utan en barnlek. ”Gubbarna” är både vänliga och välkomna in i stugorna.

TJUGONDAGEN SOM DEN STORA PROTESTDAGEN

Tjugondagens ställning växlar mellan olika trakter. Tjugondagen är, och var under 1900-talet, en speciell dag till exempel på Iniö i Åbolands skärgård (se "Tysta, anonyma kringvandrare"). På Åland, där tjugondagen numera är en festivaldag, var dagen sedan gammalt den tidpunkt då man tillät protestyttringar av dem som stod lägst i samhällshierarkin. På många andra orter i Svenskfinland var det annandagen eller påsken som hade den rollen. På Åland förekom under 1800-talet och i början av 1900-talet att man "bultade ut julen" genom att slå i husväggarna på tjugondagen. Det var skenbart en manifestation för att avsluta julen, men innehållet i traditionen var en tillåten maktdemonstration av dem som under resten av året var i underordnad ställning.

Illgärningarna var dock inte alltid protester mot sådana man var beroende av utan de kunde också riktas mot gamla, fattiga eller försvarslösa, och hade då karaktär av mobbning och trakasserier. Det kunde handla om att hänga upp äldre personers kaffepanna i ett högt träd, kasta ut ärter över golvet eller föra bort vattenkälken. I dessa av samhället godkända busstreck fanns ofta samma mönster som i julklappsseden, det vill säga att hela poängen med tilltaget var att man skulle förbli anonym. För att bättre kunna behålla anonymiteten ingick därför utklädning i traditionen, men fridsstörarna fick också räkna med att bli jagade och fasttagna. Om de drabbade inte lyckades få fast tjugondagsbultarna kunde de i alla fall skrika glåpord efter dem. Det kunde dock hända att bultarna återkom på natten, när ingen ville gå ut och jaga bort dem.[262]

Senare under 1900-talet, i ett mera demokratiskt samhälle, passade inte längre dylika folkliga umgängesseder in. Tjugondagsbultarna fick en helt ny roll: traditionen blev en lek eller ett evenemang där barnen spelade huvudrollen, men som till stor del ordnades av de vuxna. I sin nya form, som egentligen inte har så mycket mera än benämningen gemensamt med den äldre seden, blev traditionen en lekfull ceremoni, vars huvudsakliga uppgift var att markera att julperioden definitivt var slut.

En man från Föglö på Åland beskrev 1964 mycket klarsynt och informativt denna förändring, som han själv hade upplevt. Efter att först ha redogjort för hur ungdomarna i hans barndom hade bultat i knutarna hos gubben Löfgren, "så att t.o.m. klockan på väggen blev sned" och fått Löfgrens ilska över sig, konstaterade han: "Senare blev det sed att sopa ut julen. Det gick mycket mindre våldsamt till än förr. Barnen maskerade och sotade sig, och barnklungan kom in och sopade alla rum till hemfolkets stora förnöjelse. Aldrig blev någon arg utan tvärtom var man förberedd på att bjuda de lustiga barnen på karameller, äpplen eller andra godsaker."[263]

Barnen har här fått ett nytt attribut i stället för hårda tillhyggen att slå i väggarna med, en kvast så de kunde "sopa ut julen" ur stugorna. Så skedde också på många andra håll i Svenskfinland, där barn antingen har sopat inomhus eller bultat fogligt med kvastarna i ytterväggarna för att få en belöning. Också kvasten fanns med i den äldre traditionen. I det äldre uppteckningsmaterialet finns det uppgifter om att de skrålande, utklädda knutgubbarna kunde ha kvastar med som de "sopade ut julen med" då de färdades omkring i stugorna.

TRETTONDAGEN OCH KNUTDAGEN SOM FESTIVALDAG

Vår tid är festivalernas och de publika festernas tid. Fester som tidigare var mer eller mindre privata har i dag blivit offentliga tillställningar med en uppdelning mellan uppträdande och publik. Man är både delaktig i festen och blir bjuden på

underhållning. Så har skett med bland annat lucia, lillajulsfirandet på Åland, sjusovardagen, venetiansk afton och olika typer av fastlagsfester. Också trettondagen och Knutdagen har tagit formen av offentliga tillställningar. Man plockar ur det rika utbudet av traditioner, omvandlar och anpassar dem och hittar på nya.

Många föreningar ordnar trettondags- och knutfester med varierande program. Det är nödvändigt med ett tema för att väcka intresse eftersom det kan kännas för sent att ha en fest med tomtar, julgransplundring, julsånger och julgröt i mitten av januari.[264] Knutdagsevenemang förekommer på flera orter och många städer ordnar officiell julavslutning på Knutdagen. Sådana har ordnats bland annat i Åbo och Ekenäs, och framför allt i Mariehamn, där julutsopningen numera är ett offentligt hembygds- och barnjippo med många arrangörer och aktörer. Förutom det stora evenemanget på tjugondagen på torget i Mariehamn ordnas också mindre festligheter i skolor och på daghem. Identitetsaspekten i den nutida traditionen framgår klart av att man 2002 utgav ett åländskt frimärke med en bild av julutsopare.

Tre julutsopare på vandring i Mariehamn tjugondagen 2002. I Mariehamn har julutsopningen blivit ett offentligt evenemang men överallt på Åland förekommer utsopningen också i privata miljöer. Det finns både barn och vuxna anonyma kringvandrare som ber att få komma in hos folk och sopa ut julen.

NÄR ÄR JULEN SLUT?

Julen börjar allt tidigare, men den slutar också allt tidigare. Senast på jultredjedagen börjar julreorna, en stor del av julskyltningen försvinner och man börjar ladda upp för nyår. I privathemmen har dock många kvar julprydnaderna ännu efter nyåret. Sist tar man ner utomhusbelysningen, som många i dag uppfattar närmast som vinterbelysning. Den får vara tänd så länge det känns vintrigt ute.

Frågan om när julen tar slut, på trettondagen, tjugondagen eller vid någon annan tidpunkt, diskuteras varje år i massmedierna och i sociala medier. De flesta tycker att julen tar slut redan före nyår. Men om man måste välja mellan trettondagen eller tjugondagen, är det många finlandssvenskar som menar att tjugondagen är deras julavslutningsdag medan de finskspråkiga slutar sin jul i och med trettondagen, *loppiainen*. Uppfattningen att julen är slut först vid tjugondagen är bland finlandssvenskar mera utbredd i dag än den var för hundra år sedan. Det har till och med funnits försök att aktivt göra Knutdagen till en finlandssvensk identitetstradition, på samma sätt som lucia.[265] Finlandssvenskarna vill gärna ha något som de känner som sitt och skiljer dem från majoriteten. Men å andra sidan, på frågan om när julen tar slut, skulle säkert också många finskspråkiga säga *Nuutinpäivä*, Knutdagen.[266]

RUNEBERGSDAGEN

Skald, flagga och tårta

Konstnärsgillets årsfest på Runebergsdagen 1866 ordnades i Brunnshuset i Helsingfors. Efter att över sextio personer visat upp "pittoreska finska nationaldräkter" uppfördes tablåer bland annat ur *Fänrik Ståls sägner*. I programmet ingick också orkestermusik, tal, diktläsning, folkdans och spelmansmusik.

Runebergsdagen den 5 februari firas till minne av Finlands nationalskald Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) som föddes den dagen. Runebergsdagen infördes i den officiella kalendern 1952 och blev samtidigt en flaggdag.

J. L. Runeberg hyllades och firades redan under sin livstid. Första delen av *Fänrik Ståls sägner*, som utkom 1848, gjorde honom berömd. Runebergs verk väckte under de följande årtiondena allt starkare nationella känslor, vilket gjorde att han fick status som Finlands nationalskald. Den 5 februari 1858, då Runeberg fyllde 54 år och nyligen hade gått i pension från sin tjänst som lektor vid Borgå gymnasium, uppvaktades han med sång av gymnasisterna. Traditionen höll i sig och Runeberg blev fram till sin död firad med både sång och instrumentalmusik utanför sitt fönster, ibland även inomhus.[1] Efter hans död fortsatte man med sånguppvaktningarna vid de statyer man rest till minne av honom.

Medan Runeberg i början av 1900-talet upphöjdes till en i det närmaste ofelbar nationalgestalt, var firandet rätt annorlunda fram till hans död. I Helsingfors var det speciellt Konstnärsgillet, grundat 1864 med Zacharias Topelius som ledande kraft, som ordnade Runebergsfesterna. Gillet hade valt Runebergs födelsedag till sin årsdag. Festerna hölls till en början på Nya Teatern i Helsingfors, men från 1871 började teatern ordna eget program den 5 februari.[2]

Konstnärsgillets fester innehöll inga högtravande festtal, utan var humoristiska och glättiga i sitt programval. Runebergs komedi *Kan ej* var ett stående programnummer, liksom också andra mera folkliga lustspel. Folkdräkter, folkvisor och brudmarscher, som uppfattades som nationella element, förekom ofta på festerna. Även "Björneborgarnas marsch", "Vårt land" och framför allt tablåer ur Runebergs verk hörde till programmet.[3] Dagen firades också med att eleverna i gymnasierna från och med 1867 hade ledigt på Runebergsdagen. Efter J. L. Runebergs död fick festerna på Runebergsdagen en annan karaktär och gick ofta under benämningen "minnesfest". Det är också först vid denna tid man börjar kalla programkvällarna Runebergsfester och som benämningen Runebergsdagen etableras.[4]

RUNEBERGSDAGEN SOM NATIONALDAG

Den politiska situationen i Finland gjorde att Runebergsdagen från 1880-talet fick karaktär av nationaldag. Svenska litteratursällskapet i Finland, som grundades 1885, valde Runebergsdagen som sin årsdag. Då etablerades traditionen med sång och kransnedläggning vid hans staty liksom fackeltåg eller illumination den 5 februari. Runebergsstatyer restes i Helsingfors och Borgå 1885, och i Jakobstad 1905.

Med tiden blev uppvaktningarna vid statyerna för många människor personliga traditioner och en del av ritualen på Runebergsdagen. Den högtidliga känslan vid statyn den 5 februari kunde följas av till exempel ett cafébesök med Runebergstårtor. I Helsingfors var Fazers café på Glogatan till långt in på 1900-talet fullt av folk som uppvaktat vid Runebergsstatyn i Esplanadparken.

De politiskt turbulenta åren i slutet av 1800-talet stärkte de nationella känslorna och traditionen att tända ljus i fönstren på Runebergsdagen blev en protestaktion mot de rådande förhållandena i storfurstendömet (se "Julens prydnader" och "Självständighetsdagen"). Ljusen i fönstren liksom fackeltågen och sångarhälsningarna till nationalskaldens och nationens ära förbjöds av de ryska myndigheterna. En del fester ordnades trots detta.[5]

RUNEBERG BLIR HELA FOLKETS SKALD

Det var i första hand borgerskapet och de som gick i högre läroinrättningar som hade kunskap om och känsla för Runeberg som nationalskald. Beundran för skalden skulle dock föras ut till folkets breda lager, i första hand via folkskollärarna. Det ordnades fester den 5 februari i skolor, på ungdomsföreningslokaler, i församlingssalar, på rådhus eller vid minnesmärken. Dessa fester följde ett väldigt stereotypt mönster som var bekant från lyceerna och gymnasierna sedan 1870-talet. En dekorerad byst av Runeberg stod på hedersplatsen, det var deklamation, tablåer, sång och musik, och framför allt festtal i högtravande fosterländsk-religiös anda. Till den typiska repertoaren hörde "Bevara Gud vårt fosterland", "Svanen", "Källan", "Soldatgossen", "Vårt land" och tablåer ur *Fänrik Ståls sägner*. Fester ordnades runtom i landet, men i de städer där det fanns minnesmärken eller där Runeberg bott och verkat var firandet mera markant. På

Storslagna illuminationer förekom i städerna vid olika tillfällen under 1800-talet. De var samhällselitens sätt att demonstrera sin makt. Också på dagar som uppfattades som nationella ordnades det ljusuppvisningar. Här har Runebergs staty i Esplanadparken i Helsingfors illuminerats på Runebergsdagen 1912.

borgerskapets klubbar, till exempel Svenska klubben, firades nationalskalden med festtal, körsång och supé.

Strax efter självständigheten ordnades ett rekordantal Runebergsfester som alla följde det typiska mönstret med få överraskande eller nyskapande inslag. Med tiden minskade antalet fester, dels på grund av att Runebergsdagen i högre grad började uppfattas mera som de svenskspråkigas än de finskspråkigas fest, dels på grund av att vissa vänstergrupperingar inte uppfattade Runebergsdagen som sin festdag.[6]

Även om kunskap om Runeberg till den stora allmänheten dikterades uppifrån, berörde Runebergs diktning många människor både personligt och känslomässigt. *Fänrik Ståls sägner* fanns i många hem tillsammans med Bibeln, psalmboken och andaktslitteratur, men Runebergs diktverk var, till skillnad från de religiösa skrifterna, ofta en rikligt illustrerad praktutgåva. Både barn och vuxna tog till sig och levde sig in i de livsöden som beskrevs i dikter som ”Kulneff”, ”Torpflickan”, ”Sven Dufva”, ”Lotta Svärd” och ”Soldatgossen”. I frågelistan ”Runeberg och andra nationella hjältar” som Folkkultursarkivet sände ut 2002 var det många äldre personer som från sin barndom kom ihåg hur någon av de äldre på Runebergsdagen tog fram ”den stora boken Fänrik Ståls Sägner” och läste högt. Det var ”trevligt med en avvikelse från vardagen”.[7]

Också de privata illuminationerna på Runebergsdagen fortsatte till långt in på 1900-talet, speciellt i de städer där Runeberg bott. De förekommer fortfarande i begränsad utsträckning av personliga eller nostalgiska skäl.

RUNEBERGSBILDEN OMVÄRDERAS

Fram till mitten av 1900-talet uppfattades Runeberg som en hjälte och hans dikter ansågs förmedla fosterlandskärlek. Det fanns dock vissa kritiska röster som kanske inte ifrågasatte Runebergs ställning som nationalskald, men ansåg honom inte vara ofelbar. Denna tysta och inåtvända kritik hade ingen egentlig inverkan på Runebergsfesternas utformning.

Efter andra världskriget förändrades bilden av Runeberg radikalt. Omvärderingen av honom var en följd av den förändrade tidsandan, där den historia man dittills tagit till sig upplevdes som vinklad, falsk och krigsförhärligande. Fredsrörelsen, solidaritetsrörelsen, vänsterrörelsen och kvinnorörelsen stod alla för ett tänkande där Runebergs krigshjältar inte längre hörde till de ädlas skara. Runeberg själv sågs som en krigshetsare, kvinnoförtryckare och mansgris.[8] Runeberg var ändå Finlands nationalskald och kunde inte helt förbigås eller glömmas bort. Runebergsbilden fick i stället andra tyngdpunkter. Dels väcktes ett stort intresse för hans hustru, Fredrika Runeberg, dels blev diskussionerna kring Runebergsfirandet en del av en mera mångfasetterad och nyansrik syn på fosterländskhet.

Också i dag ordnas olika slag av programfester på Runebergsdagen. Tiden när festen var en hyllning till skaldens ära är för länge sedan förbi, i stället kretsar programmet kring litteraturens, musikens och kulturens betydelse. De pris till forskare och författare som utdelas på Runebergsdagen på Svenska litteratursällskapets årshögtid i Helsingfors och det litterära Runebergspriset samt Runeberg juniorpriset som utdelas i Borgå får stor uppmärksamhet.

För många går Runebergsdagen obemärkt förbi. En del har för vana att delta i de offentliga festligheter som ordnas, men i dag är det främst den allmänna flaggningen och Runebergstårtorna som mest synligt påminner om Runebergsdagen.

RUNEBERGSTÅRTOR - OCH RUNEBERGSBULLAR

Runebergsdagen firas endast i Finland och det är bara här man känner till Runebergstårtor. Tårtorna kan därför ses som en speciell, och lite udda, finländsk tradition, som man kanske just därför gärna upprätthåller. De cylinderformade bakelserna dyker upp i matbutikerna i mitten av januari. Det är inte heller ovanligt att man bakar Runebergstårtorna själv. Det finns en uppsjö av recept och varje år finns det i massmedier och i sociala medier intresse för och diskussioner om hur de ska smaka och vilket bageri som tillverkar de godaste tårtorna. I dag finns också Fredrikatårtor, snarlika Runebergstårtorna.

Men varför har mandelbakelserna med hallonsylt och glasyr blivit det vi tänker på då Runebergsdagen nämns? Det var ändå först på 1950–1960-talet som de blev allmänt kända. Dittills hade de varit ”finmansbröd” i över hundra år.

Höga cylinderformade bakverk tillverkades redan på 1840-talet i Borgå av gästgivaren och sockerbagaren Lars Henrik Astenius enligt ett recept som han högst sannolikt fått från S:t Petersburg. Och eftersom J. L. Runeberg tyckte mycket om just de bakverken började de kallas Runebergstårtor. De blev tydligen ett begrepp, för hans hustru Fredrika har i sin handskrivna kokbok antecknat ett recept på ”Runebergs bakelse” med smör, mjöl, socker, mandel och ägg, möjligen i stil med Astenius bakverk.[9]

Fredrik Edvard Ekberg, som efter att ha varit bagargesäll i Helsingfors, Riga, Viborg och S:t Petersburg 1843–1851 och blivit bagerimästare 1852, öppnade ett bageri i Helsingfors, som rätt snart växte till sig. Etnologiprofessorn Bo Lönnqvist har redogjort för Ekbergs kamp mot avundsjuka konkurrenter, hans okuvlighet och uppfinningsrikedom, som med tiden gjorde honom till en framgångsrik bageri- och caféägare.

Ekberg såg tidigt potentialen i ett bakverk som bar Runebergs namn även i Helsingfors. Dagen före julaftonen 1857, det vill säga redan innan hyllandet av Runeberg hade kommit igång på allvar, annonserade han bland annat om saffransbröd, kringlor, kransar, piroger, skorpor, knäckebröd, kryddlimpor, vörtbröd, Berliner Pfannkuchen, windbeutlar, pepparkakor och Runebergstårtor.[10]

Runebergstårtorna var vid den här tiden på inget sätt kopplade till den 5 februari, utan de var bara ett i raden av fina bakverk. De utannonserades därför

När de cylinderformade mandelbakelserna, Runebergstårtorna, dyker upp i mataffärerna, påminns man om att Runebergsdagen är i antågande. Runebergsdagen är ingen stor, allmän festdag men de populära tårtorna gör att man ändå kommer ihåg den.

främst vid julen, då olika delikatesser stod högt i kurs. I takt med att Runebergsfirandet tilltog, började tårtorna under 1860–1880-talet saluföras av allt fler restauranger och bagerier, bland annat i Vasa, Uleåborg och Ekenäs. Till och med på ”Reimanin kahvila” i Sordavala kunde man i oktober 1887 äta ”Runebergin torttuja, tippaleipiä ja Moskovan leivoksia” (Runebergstårtor, struvor och Moskvabakelser).[11]

Runebergskulten växte, och därmed också efterfrågan och sortimentet av finbröd med Runebergs namn. I början av 1900-talet fanns det Runebergstårtor, Runebergsbullar, Runebergskakor och Runebergsbakelser och också ”tårta à la Runeberg”, en efterrätt på festsupéer. De var det välbärgade borgerskapets delikatesser. I en notis i tidningen *Arbetet* 1915 beskrivs hur två skärgårdsflickor under höstmarknaden i Åbo i en bageributik fått höra att det fanns något som hette ”Runebergs bakelser”. De fann det så lustigt att de köpte sex stycken.[12]

Runebergsbakverken fanns att köpa under hela året, men från och med 1910-talet började de allt tydligare höra ihop med Runebergsdagen. Det bör påpekas att det är först vid den här tiden som maträtter och rekvisita överlag får en sådan funktion att de symboliserar vissa specifika helger under året. Tidigare var det årstid, tillgång och ekonomi som gällde. Lutfisk, memma, mjöd och ballonger var inte symboler för specifika helger utan hörde till festdagar överlag (se ”Från status och klass till identitet och historia”). Bageriet Stella i Helsingfors, som på 1920-talet tillverkade Runebergstårtor, började från 1925 också sälja Gustav Adolfsbakelser, och då uttryckligen som en symbol för svenska dagen den 6 november.

VALENTINDAGEN, VÄNDAGEN ELLER ALLA HJÄRTANS DAG?

Alla hjärtans dag, *St Valentine’s Day*, den 14 februari är en etablerad tradition i de anglosaxiska länderna. I dag firas dagen, särskilt i USA, som en stor romantisk fest då man ger sin hjärtevän kort eller presenter. Dagen har en mångskiftande mytologisk historia. Det finns åtminstone två helgon med namnet Valentinus, men vanligen sammanknippas traditionerna med biskopen av Terni som led martyrdöden 269 under kejsar Claudius regim. Han hade mot kejsarens vilja vigt romerska soldater till äktenskap och anses därför vara de älskandes och äktenskapets skyddshelgon.

De mångfaldiga traditionerna kring dagens historia har föga att göra med innovationsfestens utformning i dagens Finland. Den 14 februari är en märkesdag av ungt datum i det finländska feståret. I Sverige lanserade varuhuset Nordiska Kompaniet i Stockholm redan 1956 dagen som ”Alla hjärtans dag”, i annonstexterna karakteriserad som ”ett apropå till skottdagen och den lustiga amerikanska Valentin-dagen”. Introducerandet av festen fortsatte mera medvetet i mitten av 1960-talet. Etnologen Agneta Lilja har i detalj undersökt hur man gick till väga.[1]

Svenska Kommittén för Alla hjärtans dag var aktiv i sammanhanget och inför firandet 1965 nådde ett brev från dem även en köpman i Sibbo i östra Nyland. I brevet deklareras att dagen 1964 blivit en verklig succé ekonomiskt och att varje

handelsman gjorde klokt i att satsa på inkommande års firande: ”Alla Hjärtans Dag har fastnat i folks medvetande och den har blivit en gåvodag som kommit för att stanna.” Kommittén utlovade kampanjmaterial och brevet avrundades med slutklämmen i versaler: ”Det lönar sig för er att satsa på alla hjärtans dag”.[2] Ett uppsving i Finland lät dock vänta på sig.

I en artikel om innovationsfester från 1981 diskuterade Mary-Ann Elfving möjligheterna för att två internationella fester, Valentindagen och Halloween, skulle upptas i Finland. Valentindagen hade enligt Elfvings iakttagelser redan under en längre tid sporadiskt uppmärksammats bland annat i reklam för blomsterbutiker. Endast en verklig påstöt från reklamvärlden skulle behövas, förutspådde hon, för att den kommersialiserade högtiden skulle göra inträde i Finland. Mitten av februari var en relativt festtom tid och idén med en vänskapsdag var lätt att förmedla. Identifikationen med amerikansk och engelsk kultur bland ungdomarna kunde ytterligare underlätta införandet av dagen. Elfving såg marken vara jämnad för sedens införande i Finland.[3]

HUR INFÖRS EN NY FEST?

På 1960-talet var alla hjärtans dag i Finland känd främst via serietidningar och amerikanska filmer. Den första regelrätta Valentindagsskyltningen i Finland kunde beskådas 1986 då varuhuset Stockmann i Helsingfors prydde ett skyltfönster med hjärtformad rekvisita. Samma år delade en stor amerikansk snabbmatskedja ut valentinkort åt sina kunder. I Finland kallades dagen under den första tiden på svenska oftast för Valentindagen i direkt översättning från originalet.

Redan 1987 hade den nya festdagen fått ekonomiska förespråkare. Postverket och Finlands Röda Kors hade stora reklamkampanjer med dagen som tema. Dignande presentbord sågs i många affärer. De mest varierande varor och erbjudanden dök upp i butiker och på restauranger, som serverade ”Lover’s steak” och ”Valentinsoppa”. Skolbarn i Ingå postade i samlad tropp sina kort. ”En ny tradition med egen dag håller på att ta form i vårt land”, skrev tidningen *Östra Nyland*.[4]

Bland ungdomarna slog dagen genast igenom, och i skolor och på daghem blev det tradition att uppmärksamma dagen. En undersökning bland skolbarn i Helsingforsregionen 1986 visar att 60 procent av de elever som tillfrågats kände till dagen. Som källa till kunskapen uppgavs skyltningen i varuhus, snabbmatskedjor, seriefilmer och serietidningarna *Snobben* och *Kalle Anka*. Också svenska tidningar hade förmedlat informationen. Man visste att dagen kom från den anglosaxiska världen och hade som mål att sprida ”vänskap och vänlighet i hela världen”. Efter den intensiva reklamkampanjen 1987 meddelade 88 procent av skoleleverna att de kände till Valentin-

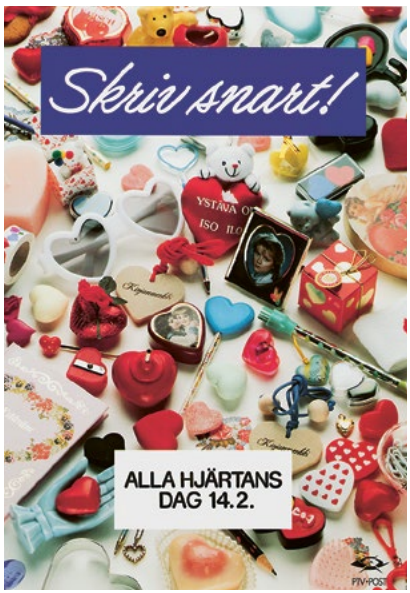

Posten i Finland har med flera reklamkampanjer uppmanat allmänheten att fira alla hjärtans dag. Denna annons publicerades 1989.

dagen och 20 procent uppgav att de också firade den genom att ge sina vänner små presenter.[5]

Vänskapsprägeln dominerande festdagen till en början. Det var också endast flickor som meddelade att de sänt kort. En snabbmatskedja gjorde dock reklam för den romantiska sidan. På brickunderlagen läste man: "Mängen amerikansk flicka mäter sin popularitet enligt mängden Valentinkort hon får."[6] När frågan om hur dagen firades ställdes till skolelever i huvudstadsregionen 1990 kände 97 procent av de tillfrågade till Valentindagen, och nästan hälften av flickorna hade skickat kort med anledning av dagen och en fjärdedel hade överlämnat gåvor. Bland ungdomarna ansågs vänskapstanken vara viktig, någon romantisk framtoning hade dagen ännu inte fått.[7]

I den finska almanackan nämndes *ystävänpäivä* första gången 1987, och året därpå fanns namnet vändagen med i landets svenskspråkiga almanacka. Dagen utmärktes i kalendrarna med ett litet hjärta. Först 1996 kom dagen officiellt in i almanackan och fick nu på svenska namnet alla hjärtans dag. Firandet i Finland har dominerats av det vänskapliga på bekostnad av det romantiska, varför ordet ystävänpäivä passar väl in i sammanhanget. De finlandssvenska traditionerna skiljer sig inte från de finska, och namnet vändagen används spontant i dagligt tal.

Innovationsfester har sällan ett absolut fastslaget sedemönster. Tidningsartiklarna från omkring 2007 visar att dagen med tiden fick en romantisk prägel också i Finland. I dagspressen förekom reportage om "Älsklingsmiddag för två" och i reklamen började gåvorna till hjärtevännen ta över.[8] En webbförfrågan i *Vasabladet* den 14 februari 2007 med rubriken "Tänker du uppvakta någon på alla hjärtans dag" gav 694 svar av vilka 59 procent var jakande och 41 procent nekande.

ALLA HJÄRTANS DAG-KORT INTRODUCERAS

Postens informationssekreterare Kaj Grönholm beklagade i en intervju inför den 14 februari 1986 att kortskickandet på Valentindagen ännu inte kommit igång i Finland – enligt honom skulle en "kortfest" mellan jul och påsk passa bra. Två år senare kunde han nöjd deklarera att "Alla hjärtans dag kom för att stanna". 100 000 kort hade skickats i Finland 1987. Också svenskspråkiga vändagskort var efterfrågade.[9] År 1987 kunde man för första gången köpa inhemska kort med texten "Ystävänpäivä", och 1991 salufördes kort på svenska med texterna "Valentin", "Vändagen" och "Alla hjärtans dag".

Mängden sända kort ökade årligen och 1993 rapporterade postverket att mängden kort nu stigit till 1,5 miljoner.[10] År 2003 uppgick antalet kort till hela 5 miljoner. Efter att hälsningarna på webben tagit över en del av marknaden postades 2015 cirka 3 miljoner vändagskort i Finland, en siffra som endast slås av julkortsruschen.[11] När *Hufvudstadsbladet* den 14 februari 2005 intervjuade den nu pensionerade Kaj Grönholm kunde han konstatera att finländarna verkligen lärt sig skicka kort på alla hjärtans dag.[12]

ALLA HJÄRTANS DAG I DAGSPRESSEN

Dagstidningarna rapporterar årligen om lokala evenemang och begivenheter med anknytning till alla hjärtans dag. Till upplägget hör oftast en utredning av festens historia. I legenden om martyren Valentinus söks element som återspeglas i dagens firande. Dessa historier som baserar sig på olika källor på webben får fantasifulla drag: så berättas till exempel att helgonet som mot kejsarens bestämmelser vigde soldater enligt kristen ritual och därför bestraffades med döden, också skrev uppmuntrande brev till paren. "Sedan dess har människor skickat Valentinhälsningar som

Introducerandet av alla hjärtans dag har ända sedan starten kritiserats för de kommersiella förtecknen. Den 14 februari 1997 kommenterade signaturerna Morr och Stina firandet i *Hufvudstadsbladets* dagboksvers.

tecken på kärlek och omtanke", konkluderar en tidningsnotis.[13]

Korten och gåvorna beskrivs ha sin bakgrund i de skänker soldaternas hustrur i tacksamhet hade med sig till det fängslade helgonet. Långsökt är också kopplingen till dagens skolvärld där man tillverkar kort till kamraterna – dessa skulle enligt en tidningsartikel ha sin bakgrund i de gåvor barn överlämnade till helgonet.[14] Legenderna och historierna sammanställs fritt i texter som endast har underhållningsvärde. Så här beskrevs bakgrunden till dagen i en tidningsartikel i februari 2000:

> Historierna om ursprunget till alla hjärtans dag varierar. Enligt vissa går den tillbaka på fester i Rom. Andra förenar dagen med den kristna kyrkans helgon Valentinus som sägs ha överräckt blommor till förbipasserande. Enligt en gammal engelsk föreställning var den 14 februari dagen då fåglarna valde sin partner. Firandet av dagen bygger troligtvis på en kombination av alla dessa föreställningar.[15]

KRITIKEN FORMULERAS - OCH FESTEN ETABLERAS

Den första rapporteringen i pressen om alla hjärtans dag sammanhängde i Finland med Röda Korsets vänverksamhet, vilken passade in på temat.[16] Kritiken mot den importerade dagen kom dock fort in i bilden. "Var dag pryldag!", inledde kåsören Pablo sin text i *Hufvudstadsbladet* den 12 februari 1987. Kåsören ironiserade över vilka andra festdagar man kunde införa i Finland, exempelvis Thanksgiving Day och Labour Day. Egentligen kunde varje dag på året ges temat "köp en pryl dag", raljerade kåsören. Även postens kortkampanj väckte irritation i insändarspalterna: "Posten försöker med kraft inplantera den från Amerika importerade galenskapen i det finländska samhället!"[17]

Seden att i skolorna skriva vändagskort till klasskamraterna kritiserades också. Här anades ett frö till mobbning, varför man i stället aktivt försökte vända kortdistributionen till ett vapen mot exkludering. Seden att dela ut rosor åt klasskamrater diskuterades åren 2007–2008 i de åländska tidningarna. "Rosmobbningen" ansågs ha resulterat i att den "vänliga vändagen" förvandlats till "vem är mest poppis-dagen".[18]

I dagspressen ser man spåren av hur en ny festdag etableras. Detta sker både i det privata, i det organiserade och det kommersiella. I tidningsannonser introducerades den nya festdagen: ”Dagen då du överraskar en vän t.ex. med en present från det stora varuhuset”, och läsarna uppmanades att överraska med blommor, kort och pizza.[19] Också en mängd välgörenhetsteman profilerade sig kring dagen: ”Hjärtdamerna i Karleby firar vändagen”, ”Korpounga ordnar vänfest till förmån för fattiga barn” och ”Valentinfest i Hangö för Hapsalbarn”.[20]

I början av 1990-talet började bagerierna saluföra flera olika sorters vändagsbakelser och dagstidningarna började publicera vändagshälsningar, i likhet med välgångsönskningarna vid andra årsfester.[21] År 1994 var dagen enligt rubrikerna en redan etablerad tradition: ”Traditionell Alla hjärtans dags-dans på Handelsgillet”.[22]

Mattraditionerna kring dagen har tagit form: ”En kaka till kaffet kan räcka, ingen kommersialism behövs” eller ”Bjud gäster till alla hjärtans dag”. Våffelhjärtan med sylt och vispgrädde har etablerat sig som dessert i arbetsplatsmatsalarna.[23] Den 14 februari 2014 var restaurangerna i Helsingfors välfyllda av firande par. Några år senare kunde man i *Hufvudstadsbladet* läsa om ”Rosrusning inför alla hjärtans dag”. I artikeln togs det upp hur ”[s]uperhemliga avsändare och osande kärleksbekännelser fyller floristernas arbetsdag i dag. Fyra gånger mera blommor säljs än en vanlig dag. Kvinnor köper blommor åt sina väninnor och män köper röda rosor.”[24]

I dag fylls dagstidningarna av en mängd artiklar och annonser kring hjärtefesten, men fortfarande ställs frågan ”firar du alla hjärtans dag?”. All rekvisita finns – men det råder ännu tvekan om huruvida den till Finland importerade festen verkligen firas.

SKOTTDAGEN

Då kvinnor får fria

Finland var det sista landet inom Europeiska unionen som flyttade skottdagen från dess ursprungliga plats den 24 februari till den 29 februari. Denna anpassning skedde år 2000. Flytten väckte inga reaktioner, de flesta hade redan länge trott att det är den extra sista dagen i februari som är skottdagen. Det var ändå en stor reform i den meningen att skottdagen hade infallit den 24 februari ända sedan 47 f. Kr., ett datum som då var både den sista dagen i februari och årets sista dag.

Skottdagen är ingen helgdag och den är dessutom rätt ensam i sitt slag. De märkesdagar som finns införda i almanackan har alla en kyrklig, kulturell eller samhällelig bakgrund. Skottdagen finns i almanackan för att solåret och kalenderåret ska vara lika långa. Kulturminnesdagarna växlar över tid, somliga faller bort och andra kommer till, men skottdagen kan man inte avskaffa. Solens bana står ju inte i mänsklig makt att ändra på. Skottdagen infaller dessutom, till skillnad från andra dagar, bara vart fjärde år, med vissa undantag.

Den skottdagstradition som i dag helt dominerar berättartraditionen är kvinnornas rätt att få fria på skottdagen. Männen får inte ostraffat säga nej. Om en man avslår ett frieri måste han köpa sig fri. Den vanligaste uppfattningen är att den försmådda bör få ett kjoltyg, strumpor eller något annat klädesplagg i present. Bakgrunden till den här traditionen har man sökt på många olika håll, i kyrklig legendtradition, tidig kvinnofrigörelse, äldre folktro och så vidare.

Den miljö som av allt att döma utformade dessa tankegångar och höll dem vid liv står klar. Det

skedde i de högborgerliga kretsarna i Europa under 1700- och 1800-talen, med deras baler och maskerader och behov av underhållning och överraskningar. Här såg man skottdagens potential i jakten på omväxling och förströelse. Till den exceptionella skottdagen kopplades den mest absurda tanke man kunde tänka sig: att kvinnor skulle kunna ta egna initiativ och agera självständigt i frågor som gällde deras egen framtid. Att en kvinna skulle ta sig friheten att fria var någonting oerhört, omöjligt och löjligt. Äktenskapet var ett ekonomiskt förbund och valet av äktenskapspartner sköttes av männen. Traditionen fick en extra krydda av att ett frieri innehåller en sexuell anspelning, och dessutom en kvinnlig sådan vilket var något laddat.

"Barrikadera dörrarna, stäng av telefonerna, skjut för spjällen", uppmanades de stackars ungkarlarna i *Veckans Krönika* 1916. Orsaken till förskansningen är skottdagen, den dag på året då kvinnor har rätt att fria. Det ansågs att kvinnorna då fick bete sig som män, vilket gjorde dem både okvinnliga och farliga.

I denna tradition måste det med all tydlighet ingå att man inte behövde ta frieriet på allvar. Det var bara för männen att köpa sig fria för en spottstyver och ordningen var återställd. Låtsasleken var över och följande dag kunde den inte upprepas.

Det finns inga uppgifter som tyder på att traditionen varit känd i Finland under 1700-talet och inte heller under första hälften av 1800-talet. Däremot skrevs och berättades det då många skämtsamma historier i anslutning till skottdagen. De flesta handlade om hur tiden nästan står stilla för dem som är födda på skottdagen, att man fyller bara 16 år trots att man i verkligheten blir 64, och om fördelaktiga lån som har förfallodag på skottdagen.[1]

Under senare delen av 1800-talet nådde berättartraditionen om kvinnors frieri Finland och blev allmänt känd i de borgerliga kretsarna på 1870-talet. Skottdagen inföll under vinterns dans- och maskeradperiod och även om påskfastan var i antågande eller redan hade börjat var skottdagen (och Marie bebådelsedag) tillåtna festkvällar. Det kunde också tura sig så att skottdagen inföll under fastlagsveckan, vilket ökade kraven på muntrationer. Under 1870-talet började berättelserna omsättas i praktiken. Skottdagsdanserna innehöll många programnummer i anslutning till temat och också ute på stan förde kvinnor offentligt fram sin vilja att gifta sig. Maskerade eller skämtsamt klädda

Postkort skickat till en man i Helsingfors, troligen på 1920-talet. Här framställs frieriet inte som något hotfullt som man måste värja sig mot, utan tvärtom som ett bevis på positiv uppskattning och kan därför bemötas vänligt.

åkte de omkring med häst och släde och ”bjöd ut sig”.

I berättelserna om alla dessa lustigheter märker man hur skottdagstraditionen definitivt inte hade någonting med kvinnoemancipationen att göra, utan i stället förstärkte rådande åsikter och fördomar. I tidningskåserier, alltid skrivna av män, gjorde man sig inte bara lustig över kvinnornas rättighet att fria, utan kvinnorna framställdes också som monster. Männen uppmanades att på skottdagen hålla sig inne från morgon till kväll, för att slippa bli anfallna av kvinnohorderna som var ute efter de stackars försvarslösa männen! Ifall männen skulle gå på fest eller begav sig ut på stan, uppmanades de se till att ha en kvinna vid sin sida. Hon fungerade som ett skydd mot andra kvinnors attacker.[2]

Trots att inte heller allmogeflickorna fick välja make fritt, passade den här typens skämt inte in i den äldre folkkulturen. I det folkliga traditionsmaterialet från tiden kring 1900 finns inga som helst uppgifter om kvinnors rätt att fria på skottdagen. I borgerliga kretsar levde däremot frieriskämten vidare under första hälften av 1900-talet. De var ett tema vid fastlagsfester, spratt i bekantskapskretsen eller ingick i sketcher på föreningsfester under olika tider på året.

Det är först efter krigen och via massmedierna som kvinnornas skottdagsfrieri har blivit något som de flesta hört talas om. Under 1930-talet och fram till 1960-talet var dock skottdagen en stor danskväll på landsbygden och i folklig tradition. Man pratade och skämtade bland ungdomarna om frieriet och det finns också historier om hur flickorna gjort slag i saken och friat på skämtsamma sätt. Det berättas till exempel om 22 sjuksköterskestuderande som skrev friarbrev till samma pojke. Efter en vecka fick alla en dockklänning på posten.

Det har också hänt att alla ogifta kvinnor på en arbetsplats friat till samma ungkarl på skottdagen. Ett sådant frieri kan ju ingen ta på allvar. Det är uppenbart att det är frågan om ett skämt. Men det var ett skämt vid en tid då den inbyggda sexuella aspekten upplevdes som spännande.[3]

I dag är dock både intresset för och kunskapen om traditionen svag. Skottdagen har inte heller blivit en dag som uppmärksammas privat. Det finns inga skottdagsbakelser, skottdagsballonger eller andra skottdagsprydnader. Den är mera en dag som man pratar eller skämtar om och som förekommer, i likhet med till exempel traditionerna kring nyårslöften, allra mest i massmedierna och i sociala medier.

Kvinnors ”rätt” att få ha en åsikt en dag vart fjärde år, är i dagens värld helt förlegad och engagerar ingen. Men också skottdagen kan tolkas på nytt och få nytt innehåll. Typiskt för vår tid är behovet av att ständigt hitta på nya saker för att få människors uppmärksamhet, ofta i form av fester eller jippon. Skottdagen är en tacksam dag på grund av sin speciella ställning i almanackan och den skämtsamma aspekten. I kommunen Lappträsk i södra Finland har man tagit fasta på detta och har sedan millennieskiftet i slutet av februari varje skottår ordnat en skottdagskarneval och ett frierijippo kring parrelationer, kärlek, hem och äktenskap. Det är en festival med både skämtsamma nummer och en mera allvarligt menad omtanke om kommunens framtid.

Nytolkning kan också ske så att man vänder traditionen upp och ner. De förlegade tankarna blir i stället, exempelvis i föredrag eller radioprogram, berättelser om starka och modiga kvinnor. Trots de skottdagstraditioner som finns går dagen för de flesta obemärkt förbi. De som är födda på skottdagen får dock speciell uppmärksamhet och många av dem blir intervjuade i medier.

FASTLAG OCH PÅSK

FASTLAGEN OCH FASTAN - TVÅ YTTERLIGHETER

Det är vanligt att man blandar ihop fastlag och fasta på grund av ordlikheten. De två begreppen är varandras motsatser samtidigt som båda är delar av kyrkoåret. Fastan firas till åminnelse av Bibelns berättelser om Jesu fasta i öknen, den är tiden före påsken och omfattar fyrtio dagar, räknat från onsdagen efter fastlagstisdagen, eller fettisdagen som dagen också har kallats, till påsklördagen, söndagarna borträknade. Den är i kyrklig mening en dyster och mörk tid och teologiskt en förberedelsetid för påskens händelser.

Fastlagen är inte i egentlig mening en kyrklig högtid och kyrkan har därför inte uppmanat folk att fira fastlag, annat än som en förberedelsetid inför fastetiden, då man skulle börja minska på allt världsligt och lekamligt. Det finska ordet för fastlag, *laskiainen*, har just innebörden att från fastlagen ”gå ner mot” fastan och påsken, det vill säga att man börjar räkna de fyrtio dagarna. Protestantismen betonade mera det personliga engagemanget under fastan medan både den katolska och den ortodoxa kyrkan föreskrev, åtminstone för kyrkans egna befattningshavare, också mindre mat och stor enkelhet i livsföringen.

Fastlagsnöjena uppstod ur människornas naturliga behov att ta ut det roliga och göra sig en glad fest innan den långa fastetiden tog vid. Fastlagen har därför fått formas utan desto större styrning. I katolska länder utformades fastlagstiden till en folkfest. Fastlagstiden, och så gott som hela februari, är i dag i många katolska länder en stor maskerad- och karnevaltid, som syns både i

det privata och i det offentliga rummet. Fastlagen i dagens Finland firas inte alls i samma utsträckning.

Fastlagen – rolig, ironisk, bortglömd och återuppväckt

Under Hansatiden förekom i de nordiska städerna utklädning och lustigheter bland de inflyttade tyska hantverksskråna, men i vilken mån detta slog rot bland befolkningen är oklart. Senast under 1700-talet fick vi i Finland också via andra vägar kännedom om de mellaneuropeiska karnevalartade fastlagstraditionerna av vilka många blev en del av det folkliga firandet. Dessa folkliga traditioner hade slagit rot bland borgerskapets barn i städerna, vilket framgår av Zacharias Topelius dagböcker. Redan under barndomen i slutet av 1820-talet hade han i Nykarleby varit ute och åkt kälke med sina kamrater.[1]

Fastlagstisdagen hade under den svenska tiden firats bland borgerskapet i Finland som en festdag med glada inslag, men i städerna fick fastlagen i början av 1800-talet former av kontinental klass. Fastlagen firades storstilat i både Helsingfors och Åbo, många gånger mer pompöst än i Stockholm. Det berodde på att borgerskapets fest- och nöjesliv fick ny fart efter att Finland 1809 blivit ett storfurstendöme under Ryssland. En rysk överklass, bland dem många officerare, bosatte sig i Finland.

I det ortodoxa Ryssland var fastetiden mycket striktare än i det protestantiska Finland och fastlagen var därför storslagen där. Fastlag firades i en hel vecka och S:t Petersburg förvandlades till ett slags enormt tivoli, med mat och dryck i överflöd, provisoriskt uppförda teaterhus för cirkusföreställningar, skridskobanor och ”ryska berg”, det vill säga uppbyggda bergochdalbanor. Finska bönder såg fastlagsveckan som en möjlighet till förtjänst, och åkte med hästar och slädar till den ryska huvudstaden för att fungera som skjutskarlar för de många karnevaldeltagarna. De var dock inte alltid speciellt väl sedda av de ryska droskkuskarna som inte ville ha konkurrens.[2]

I det nya storfurstendömet blev metropolen S:t Petersburg centralorten varifrån man gärna tog intryck. Det ledde till en bokstavlig ”fastlagsexplosion” i Finland. Under loppet av cirka tjugo år blev fastlagstisdagen en av årets stora festdagar. På 1830-talet hade fastlagsfirandet svällt ut till en hel karnevalvecka, som åtminstone i Helsingfors gick under benämningen ”ryska karnevalen”.

Zacharias Topelius välkomnade fastlagstisdagen 1836 med orden ”Wälkommen åter, snögubbe, du winterns lustigaste barn”.[3] På fastlagstisdagen var det massor av folk ute på stan, på isen, i backarna och i slädar. En tradition bland pojkarna var att de kastade snöbollar, sprang och tog fast och knuffade omkull varandra i en rätt så våldsam lek. Fastlagstisdagen 1833 höll det på att gå riktigt illa för Topelius, som i brådskan fick på sig fel skodon. Han sprang och jagade andra i Kronohagen och Esplanaden men ”war mycket hindrad af mina för stora Galoscher, af hvilka den ena höll på att lemna i drifvan”. Han bräkte som ett får åt en ”till utseendet lik en Rysse”, som ilsknade till, och det höll på att bli farligt. Men han blev räddad av en vän som kom emellan och ”skuffade munsjörn mot planket”.[4]

Topelius blev senare redaktör för *Helsingfors Tidningar* och i sina Leopoldinerbrev rapporterade han nästan varje år om fastlagsveckan. År 1851 skrev han:

> ”För öfrigt karnevalsnöjen av många slag; i söndag maskrad och sedan under weckan äfwentyr på äfwentyr. Vi känner leken af gammalt: dansa, åka, hisna i kälkbackarna och på ryska bergen, inkrypa i en stum mask, på sin höjd agera jude eller spågumma, men framför allt äta, dricka, och sedan åter äta och dricka, för att ytterligare äta, dricka och slutligen slumra på sina lagrar – se der en nordisk karnaval![5]

Dans till lust och leda

Fastlagen inföll under vintersäsongens dansperiod och etablerades därför lätt som nöjesvecka. Det var under storfurstendömets tid som den offentliga dansverksamheten tog form i städerna. Danser ordnades av hotell, restauranger, klubbar, dans-sällskap och andra sammanslutningar. Dessa sällskapstillställningar kallades bland annat konsertbaler, lotteribaler, teaterföreställningar, picknicker, assembler, soaréer och maskerader, och hade alla sin egen karaktär och sina egna tyngdpunkter. Oberoende av benämning gick de alla ut på dans, musik, samvaro, traktering och kortspel för herrar, och ibland också teateruppträdanden.

Gränsen mellan privata och offentliga evenemang var flytande. Till de flesta tillställningar kunde man köpa biljett men man välkomnade ändå bara bestämda samhällsgrupper. Ofta var danserna samtidigt välgörenhetsevenemang och särskilt fruntimmersföreningarna fick merparten av sina inkomster via offentliga nöjestillställningar.

Maskeradbaler blev på modet i början av 1800-talet. Med tanke på de storstilade fastlagsmaskeraderna i katolska länder skulle man kunna tro att man i Finland tog modell från Mellaneuropa. Så är det ändå inte och maskeraderna blev inte heller något som förekom endast kring fastlagen. Den första stora maskeradbalen i Finland ordnades av allt att döma i Åbo i samband med invigningen av Societetshuset i november 1812.[6] Idén till maskeraden hade man troligtvis fått från Stockholm, där maskeradbaler var vanliga. Danstillställningar med utklädning var något som tilltalade den tidens borgerskap. Följande år ordnades ett flertal maskerader i Åbo. Också i Helsingfors ordnades, enligt modell från S:t Petersburg, en välgörenhets-maskerad på fastlagstisdagen 1813 för ”de olyckliga i Ryssland”. Det verkar som om man skulle ha varit ovetande om att maskeradtraditionen nått Åbo från Stockholm redan året innan.[7]

Även om Åboborna fick sin idé från Stockholm var det maskeraderna i S:t Petersburg som

Dräkter på Nyländska Jaktklubbens maskerad i Helsingfors i februari 1912. Maskeradtraditionen kom till Finland från S:t Petersburg i början av 1800-talet och denna exklusiva umgängesform spred sig snabbt till alla städer. De offentliga kostymfesterna var oftast ”att dansa för de fattiga”, det vill säga kopplade till välgörenhet.

hade det största inflytandet. Där ordnades under Alexander I:s tid i början av 1800-talet storslagna maskeradtillställningar. Maskeraderna blev en modeföreteelse som snabbt spred sig. Också i privathem började man ordna maskerader och de var en mycket populär umgängesform i slutet av 1800-talet. Maskeraderna anslöts, i ännu högre grad än andra slag av danser och nöjen, till traditionen att ”dansa för välgörenhet”.[8]

Den som skulle gå på maskerad behövde emellertid utstyrsel och från 1840-talet blev maskeraderna en inkomstkälla för många. Affärer i städerna sålde eller hyrde ut dräkter och masker. I sitt sortiment hade de också solfjädrar, armband, broscher, örhängen, blommor, plymer, komiska huvudbonader, skägg, peruker, handskar och siden- och sammetsband för utstyrseln. Även många sömmerskor gjorde sig en vacker slant på att tillverka maskeradkostymer.

Alla dessa nöjestillställningar var dock inte nöje för alla. I 1800-talets ståndssamhälle rådde ett gunstlingssystem där man var hänvisad till kontakter och rekommendationer (se ”Nyårsvisiterna”). De ständiga danserna, soaréerna och maskeraderna – av en frekvens som man i dag inte kan tänka sig – blev emellanåt en börda särskilt för kvinnorna, men de måste hålla ut för att deras äkta män, pappor och bröder skulle kunna träffa och komma till tals med de rätta personerna.

I början av 1900-talet började man också på landsbygden ordna maskerader i ungdomsföreningshusen eller brandkårshusen. I denna miljö handlade det dock om en ungdomsfest, inte välgörenhet. Utklädningen, skämtet och nöjet var huvudsaken, och kanske också en känsla av att festa på samma sätt som borgerskapet i städerna.[9]

Slädpartier och karnevalståg

Slädpartierna var högreståndsnöje redan på 1700-talet. Ett slädparti gick ut på att man åkte häst och släde för nöjes skull, ofta i januari kring trettondag eller tjugondag, men det kunde också ske när som helst då föret var lämpligt.[10]

När fastlagsfirandet tilltog blev slädpartier ett typiskt nöje för fastlagstisdagen. På 1830-talet var slädpartierna med efterföljande dans och förlustelser en stor händelse för borgerskapets ungdomar i Nykarleby. Zacharias Topelius noterade entusiastiskt i sin dagbok 1837: ”Fet-Tisdagen, den stora dagen, kronan på min winter, kom ändteligen.”[11] Pojkarna stod för arrangemangen och planerade noga. De inbjöd utvalda flickor, något de kunde göra upp till ett år på förhand.

Slädpartierna kunde, som i Nykarleby, ordnas privat eller av sammanslutningar men ofta var det restaurangerna som hade hand om dem. Den 2 mars 1859, vid fastlagstiden, ordnade ”stadens ungherrar” i Åbo ett privat slädparti som omfattade femtio ekipage. Färden gick ut till Beckholmen där man serverades kaffe och fortsatte sedan till Societetshuset där supé intogs. Huset var smyckat med granar och girlander med konstgjorda blommor. Det ryska inflytandet gjorde att det blev vanligt med blinier och kaviar efter ett avslutat slädparti.[12] Societetshusen, som uppfördes i många finländska städer i början av storfurstendömets tid, var de flitigaste arrangörerna av slädpartier med lyxig traktering.[13] Mot slutet av 1800-talet blev slädpartierna alltmer påkostade med uppvärmda slädar försedda med hö och fällar.

Alla hade inte råd och möjlighet att själva delta i slädpartier, men för de mindre bemedlade blev det ett nöje att se på vad som försiggick på gatorna. Och det fanns också annat att se på. Vid mitten av 1800-talet började studentnationerna vid universitetet i Helsingfors ordna karnevalståg på fastlagstisdagen. Det var långa tåg, ekipage som

Polyteknikernas karnevalståg fettisdagen 1907 på Bulevarden i Helsingfors där studenterna driver med betydande personer och aktuella samhällsfrågor. Längre bak i tåget gör man sig lustig över demokrati- och nykterhetssträvandena med texterna "Rösträtt åt allt levande" och "Intet är så gott som ölet. Hela Finland förene sig med oss!".

följde på ekipage, där man byggt upp olika scener. Karnevalstågen på fastlag hade alltid ett innehåll och ett klart budskap. Speciellt Polyteknikernas tåg tog del i den politiska debatten eller var en kommentar till aktuella händelser. Karnevalstågen gav upphov till diskussioner bland stadsborna länge efter att själva tågen passerat.

Traditionen med karnevalståg på fastlagstisdagen spred sig snabbt till mindre städer. Här var det oftast gymnasieeleverna eller olika slag av intresseföreningar, exempelvis velocipedsklubbar, som ordnade tågen. De var inte politiska i samma utsträckning som i Helsingfors. Gymnasisterna gjorde mest narr av eller framförde ironiska skämt om lärare och skolgången.

På 1890-talet, när den politiska åsiktsyttringen ytterligare kringskars i Finland, förekom inga karnevalståg eller så var de rena skämttåg. Den politiska situationen gjorde att fastlagsfirandet överlag mattades av. Det var bara några höskrindor med glada ungdomar utan utklädning och politiska förtecken som kunde beskådas av stadsborna.

Tåg utan klara politiska budskap ordnades i städerna allmänt in på 1900-talet. Karnevalståg hade sedan 1800-talets mitt varit ett programnummer på fester under hela året och förekom både inom- och utomhus. Dessa harmlösa, skämtsamma karnevalståg kunde ordnas till exempel på första

maj, midsommar eller andra sommarfester och de kunde ha ett tema som bröllop eller litteratur. År 1884 ordnade man i Helsingfors ett karnevalståg med båtar för att fira venetiansk afton. När det på Luciadagen den 13 december 1930 drog karnevalståg genom gatorna i både Jakobstad och Helsingfors, där man kallade tåget kortege, byggde man således vidare på en lång tradition som var välkänd bland stadsborna.

Det är intressant att traditionen också spreds till landsbygden, där man tog fasta på det skämtsamma och kombinerade städernas fastlagstraditioner med egna folkliga traditioner. Följande kunde läsas i *Wasa Tidning* om ett karnevalståg i Övermark i Österbotten fastlagstisdagen 1894:

> ”Fettisdagen hade här under det vackraste väder och godt före att bjuda på ett mindre karnevalståg. Det utgjordes af en hop ungdomar som maskerat sig i diverse brokiga kostymer, såsom afvigvända kalvskinnspälsar, vepor, ryor m.m. Lappbrudar med glittrande utstyrsel och spelmän sutto i högtidskarosser på öfverklädda bankslädar. Hästarne voro utrustade med varjehanda uppseendeväckande föremål, såsom spinnrockshjul uppställdt på rankorna, en sotig kaffepanna fästad vid en fimmelstång, koskällor m.m. Tåget drog fram genom byn och såväl deltagare som åskådare tycktes vara ganska roade däraf.[14]

Åka långlin och annan åkning i landsbygdsmiljö

Städernas nöjesåkande och slädpartier på fastlagstisdagen kallades ofta ”att åka långlin”. Den egentliga långlinsåkningen är dock en tradition fjärran från karnevalsnöjen, och hör till en äldre folklig föreställningsvärld. Långlinsåkningen bygger på gamla trosföreställningar som nått oss från söder och sydost, närmast från Ingermanland och Baltikum. Det går dock ingen skarp gräns mellan de olika traditionerna och det är omöjligt att veta utifrån uppteckningsmaterialet, där ofta bara den yttre formen meddelas, vilket slag av tradition det rörde sig om, enbart nöjesåkning eller en övernaturlig rit.

Den folkliga långlinsåkningen byggde i den finländska 1800-talstalstraditionen på tanken att det via olika ritualer var möjligt att påverka följande års skörd. Seden praktiserades huvudsakligen av kvinnor och det handlade om de odlingar de ansvarade för. Kvinnor åkte i backar för att bland annat linet, hampan, rovorna, potatisen, kålrötterna och ärterna skulle växa bra. Till åkningen hörde en ramsa som i sin vanligaste form lydde: ”långt lin åt vår mor, skit och skävor åt grannas mor, stora rötter som björnfötter, stora rovor som röven min”.

Ramsan är nästan alltid ekivok. Kvinnlig sexualitet ansågs vara ett effektivt maktmedel i riter som kunde påverka den övernaturliga världen. De religiösa eller magiska riter som utfördes vid fastlagen handlade om jordnära, praktiska ting som hade med kvinnornas arbete att göra. Till fastlagsriterna hörde till exempel att sopa naken för att få lopporna att flytta, eller att gå i bara linnet till ett tregrenat vägskäl för att inte besväras av flugor på sommaren. Många metoder fanns också för att lyckas med fåren, för att inte korna skulle bli sjuka eller för att svinen skulle hållas i skogen om sommaren.

Långlinsåkningen har varit fastare rotad i folktraditionen i sydöstra Finland än längre norrut. Detta gäller även på finskspråkigt håll. På svenskspråkigt håll är det främst i östra Nyland som långlinsramsorna är långa och komplicerade, och det är av allt att döma huvudsakligen där som man också sjungit ramsorna. I övriga delar av landet har man läst dem rytmiskt eller mumlat fram dem.[15]

Långlinsramsan innehåller en tanke om att andelen lycka är begränsad och det gäller att försöka få åt sig så mycket som möjligt av de begränsade tillgångarna, vilket samtidigt innebär att andra blir

utan. Denna urgamla tanke brukar, som tidigare nämnts, kallas ”den begränsade lyckans lag”. Det var särskilt vid tidpunkter som uppfattades som gränser i året, vid årsskiften, som lyckan fördelades. Det gamla året lämnade efter sig kaos och osäkerhet och när året vände kunde man genom riterna skapa ny ordning. Men eftersom många andra också gjorde det samma under samma tid kunde de stå i strid med ens egen strävan.[16]

Den gamla folkliga fastlagen innehåller så många bruk som uttrycker denna tanke att fastlagen måste betraktas som ett årsskifte. Trots att man följde den kristna kalendern med årsskifte den första januari fanns det i den folkliga kulturen ända in på 1900-talet jämsides en annan kalender som byggde på naturåret, kulturen och arbetet. Både julen och fastlagen var gränser i arbetsåret och till dem båda har anslutits bruk som gör att de kan ses som årsskiften. Det finns dock en skillnad. Jultiden var det manliga nyåret. Då handlade traditionerna om hur skörden skulle lyckas, att hästarna skulle få vara friska – det vill säga de manliga arbetena – medan fastlagen uttryckligen var kvinnornas årsskifte.[17]

Den rätt allvarstyngda långlinsåkningen var dock bara ett slag av uteaktivitet på fastlagstisdagen. Det fanns också gladare och uppsluppnare former. Slängkälkar eller olika slag av så kallade vinglor har förekommit i så gott som varje by. De användes under hela vintern men var särskilt frekventerade på fastlagstisdagen. Barnen kunde också åka kälke eller på en knippe halm i backar som man gjort glashala med hjälp av vatten.

Kring sekelskiftet 1900 började bondebefolkningen ta efter de högre ståndens slädpartier, som i denna miljö blev ett nöje uttryckligen för fastlagstisdagen. För bönderna var slädpartierna en fråga om status och det var inte tillåtet för vem som helst att delta i dem. Bara ungdomar som hörde till de besuttna och vars familj ägde häst fick delta i åkningen. Torpare, backstugusittare eller arbetare var inte välkomna. Åkningen avslutades i ett hus där man hade möjlighet att bjuda på en god, fet soppa, som gärna hade fått smak av ett helt ko- eller fårhuvud.[18]

Låtsasbrudar och Storvarvsspringare

Långlinsåkningen som en allvarstyngd rit byggde på urgamla föreställningar. Såsom det tidigare nämnts och som det också framkommer på andra ställen i denna bok, i samband med första maj och midsommar, har europeiska karnevalstraditioner satt sina tydliga spår i folktraditionen. De sydliga karusellerna blev i vår tradition slängkälkar eller vinglor, karnevalernas utklädning och larm anpassades till våra förhållanden och blev olika utklädnings- och tiggeritraditioner, som exempelvis lappbrudarna. Hit hör också seden att springa med klockor och skällor på fastlagstisdagen, första maj och påsklördagen. Alla spridningsvägar till folktraditionen är dock omöjliga att fastställa. Olika typer av skämtsam utklädsel bland borgerskapet har säkert också påverkat de folkliga traditionerna.

Låtsasbrudarna vid fastlagen, som vanligtvis kallades lappbrudar, har haft sitt kärnområde i Österbotten, där traditionen var starkt kopplad till välgörenhet. Det är svårt att säga hur gammal traditionen är men troligen förekom den inte före 1800. Traditionen gick ut på att en liten flicka, vanligtvis under tio år, kläddes till brud. Ibland kunde en riktig brudkläderska låna ut sin utstyrsel och klä upp flickan. Det var de vuxna som ordnade saken, men det var endast barn som agerade. Tillsammans med lappbruden gick ett barnfölje med en kälke eller åkte med häst runt i byn och samlade in förnödenheter till lappbrudens familj. På kvällen var det dans och den som dansade med bruden skulle ge pengar till henne och hennes familj

Det finns många beskrivningar om hur tröttsamt det var att vara lappbrud. Det var dessutom

En så kallad slängbock vid gården Bengs i Koskeby i Vörå, Österbotten 1921. Slängbocken kunde användas under hela vintern men var särskilt fettisdagens nöje. För den som satt ytterst på ändan kunde farten bli avsevärd. Motsvarande slängkälkar kunde anläggas på isen.

inte direkt en ära för varken flickan eller hennes familj. Genom traditionen lät familjen sig stämplas som den fattigaste i byn och därmed också den som stod lägst på den sociala rangskalan.

Denna sed, liksom alla andra folkliga traditioner, har dock inte haft precis samma innehåll överallt och även lappbrudsseden kunde vara ett upptågsliknande evenemang. Exempelvis i Närpes gick lappbrudstillställningen till så att byborna körde omkring i byn och alla var utspökade och glada.[19] Lappbrudar har också förekommit på tjugondagen, men i stort sett var året uppdelat så att utklädda pojkar och män rumlade vid jul, nyår och trettondag, medan flickor och yngre barn överlag, också pojkar, spelade huvudrollen i de arrangerade tiggerierna som förekom vid fastlag, första maj och midsommar. Utsocknes tiggare, kvinnor, män och barn, vandrade omkring under hela året.[20] Lappbrudarna var en del av fattigvården i ett samhälle utan socialskydd och försvann när samhället demokratiserades.

Som det har påpekats i samband med julutklädningen har det förekommit, och förekommer, olika slag av icke-vardagliga vandringar som aldrig har varit kopplade till tiggeri. Sådana traditioner kan uppstå var som helst i samhällen med lämplig samhällsstruktur (se "Julen som de fattigas och upptågsmakarnas tid").

Det så kallade Stor- och Lillvarvet i skärgårdssamhället Björköby utanför Vasa hör till denna kategori. Storvarvet går ut på att ungdomar och unga vuxna klär ut sig till oigenkännlighet och rör sig på en på förhand bestämd rutt genom byn på fastlagstisdagen. Mycket bråk förekommer under vandringen, som samtidigt kan betyda att olika slag av känslor, både vänskapliga och konfliktfyllda, får sin urladdning. De yngre barnen har då redan sprungit Lillvarvet, en ordentlig fysisk prestation under vilket man också går in i vissa hem och får traktering. Barnen i Lillvarvet är inte utklädda men

Storvarvet i Björköby i Korsholms skärgård fastlagstisdagen 2002. Storvarvet är en av de moderna utklädningstraditioner som förekommer under vintern. På andra håll vandrar tjugondagsgubbar och olika slag av julbockar. Förutom nöjesaspekten kan anonymiteten också vara ett tillfälle för inre uppgörelser.

Nedan En så kallad lappbrud eller fastlagsbrud i Korsbäck i Korsnäs, Österbotten 1930. Man lånade riktiga brudkronor och annan grannlåt för att klä ut lappbruden, men det var ingen ära för en fattig flicka att bli utsedd till brud.

de har exempelvis skällor fastbundna på kroppen så att de hörs när de kommer.

Storvarvet i form av ett årligen återkommande fastlagsevenemang, med utklädning och anonymitet som viktiga ingredienser, har utformats i detta samhälle från början av 1900-talet. Även om seden utvecklats och förändrats under åren är den fortsättningsvis till för dem som bor i Björköby och har på inget sätt blivit en publik tillställning.[21]

Stickbastu

I Åboland förekom under vårvintern och särskilt på fastlagstisdagen så kallad stickbastu, som var ett spel mellan flickor och pojkar. Förnöjelsen gick ut på att flickorna skulle steka pannkakor, som man sade, eller plättar. De skulle stekas på ett hemligt ställe, ofta i ett brännhus, i hemlighet för pojkarna men flickorna hoppades att pojkarna skulle luska ut var de var, vilket de också vanligtvis gjorde. Pojkarna såg en ära i att ta flickorna på bar gärning och plättarna åts tillsammans under glada former.

Plättstekningen var beroende av tillgången på mjölk. Korna sinade på vintern men vid fastlagstiden kunde man få råmjölk. Enligt samstämmiga uppgifter lagades också på andra håll i landet råmjölkspannkaka till fastlagen om mjölk fanns att tillgå.

Fastlagsris

Under 1800-talet hade både borgerskap och allmoge en uppfattning om vad fastlagsris var, trots att innebörden växlade mellan olika individer och samhällsstånd. Fastlagsriset är en mångfasetterad tradition som har nått oss både väster- och österifrån. Begreppet fastlagsris kunde ha många olika innebörder, från ett konkret, färggrant ris som gavs som gåva eller användes lekfullt, till en ironisk dikt eller ett skämt.

”Att få smaka fastlagsriset” kunde i borgerlig tradition betyda att man blev skämtsamt risad med grant prydda kvistar, speciellt om man sovit för länge på morgonen. Att bli skämtsamt uppväckt är en tradition som förekommit också vid många andra tillfällen som exempelvis sjusovardagen. En liknande tradition förekom i folklig tradition både vid fastlagen och påsken. Pojkarna kunde ta sig för att ”risa” flickorna tidigt på morgonen, vilket gav pojkarna möjlighet att söka upp en utvald flicka.

Alla fastlagsris användes inte till risande. Man kunde också tillverka ett vackert fastlagsris med prydnader, brokiga band, granna fjädrar och blommor. Men ett fastlagsris innehöll alltid ett budskap och därför hängde i fastlagsriset också små lappar med skojiga, småelaka eller ironiska kommentarer. Ett sådant fastlagsris överlämnades personligen i fastlagsveckan. Ett fastlagsris var dock långt ifrån alltid ett konkret ris, utan kunde lika väl vara ett uttryck för en umgängesform som alltid innehöll någon form av lek, skämt, ironi eller satir. Ett fastlagsris kunde vara en rolig vers eller en sketch som uppfördes som ett programnummer på en offentlig fest eller i hemmiljö.

I borgerlig tradition innebar däremot fastlagsris som språkligt begrepp alltid något lite förklenande. Ifall man påstods se ut ”som ett fastlagsris” betydde det att man var löjligt eller alltför grant och pråligt klädd. I dag säger vi att man då ser ut ”som en julgran” medan man under 1800-talet kunde säga om en alltför överdådig julgran att den såg ut ”som ett fastlagsris”.[22]

Traditionerna kring fastlagsriset hörde till fastlagens storhetstid och försvann i början av 1900-talet då fastlagstraditionerna överlag mattades av. Begreppet fastlagsris levde kvar, huvudsakligen på landsbygden och i begränsad utsträckning, också efter 1950-talet. Det betydde då ett prytt ris som man hade inomhus i vas, av helt samma typ som påskriset.

Fastlagens mattraditioner

Blinier och kaviar – herrskapets fastlagsdelikatesser

I början av 1800-talet ansågs allt som kom från metropolen S:t Petersburg fint och modernt och något man gärna tog efter. Ovan har framgått hur fastlagen i de finländska städerna firades som ”en rysk karneval”. Också vad gäller mattraditionerna märktes det ryska inflytandet. Fastlagens delikatess blev de ryska boveteplättarna, blinierna, som åts med kaviar. De tillreddes i hemmen, men var ännu i början av 1800-talet restaurangernas specialitet och åts som avslutning på slädpartierna. Fastlagen var en dag då man var mycket utomhus och varma piroger, våfflor, Berliner Pfannkuchen (syltmunkar) och varm saft eller glögg, som vid den här tiden var en dryck som man drack under hela den kalla årstiden, var typiska läckerheter.[23]

Demokratiseringen, klassutjämningen, samma utbildningssystem och konsumtion av samma massmedier gjorde att festtraditionerna efter andra världskriget förenhetligades som aldrig förr. Detta gällde dock inte kännedomen om blinierna, som fram till 1970–1980-talet huvudsakligen åts inom ett övre samhällsskikt och av dem som hade kontakt med den ortodoxa kyrkan. På 1970-talet öppnade sig världen i hela dess mångfald för finländarna, samtidigt som den egna hembygden och dess traditioner blev viktiga. Blinierna fördes då fram som en gammal inhemsk rätt, eftersom

de hade en lång tradition inom det tidigare borgerskapet, men blinier var för de flesta någonting helt nytt. Kulturspridning sker dock inte i en handvändning och ännu på 1990-talet hade hälften av Finlands befolkning knappast ätit eller ens hört talas om blinier. Detsamma gäller påskdelikatessen pasha, som har följt exakt samma utveckling som blinierna.

Under 2000-talet har blinierna på nytt blivit restaurangmat. Otaliga restauranger lockar med blinimenyer och gör reklam för ”bliniveckor”. Delikatessaffärer och större matbutiker säljer färdigstekta blinier under hela vårvintern. Precis som pashan uppfattas blinierna i ett internationellt sammanhang som något typiskt för Finland.[24]

Hetvägg och fastlagsbullar

Fastlagsfirandet blomstrade upp efter 1809 då Finland blivit ett storfurstendöme under Ryssland, även om fastlag hade firats i Finland redan under den svenska tiden. Då var det framför allt fastlagstisdagen, fettisdagen, som var en dag för nöjen och god och fet mat. Så kallad hetvägg åt man i borgerliga kretsar redan under 1700-talet. Benämningen hetvägg är en försvenskning av det tyska *Heisswecken* (varma kilar, det vill säga kilformade bröd) som var en fest- och fastlagsrätt i Tyskland. Så småningom gjordes de varma bullarna ännu finare genom att man gröpte ur dem och fyllde inkråmet med smör och kryddor.[25] I den formen blev hetväggen känd också i Finland, men det var en delikatess endast för de välbärgade. Det var en invecklad procedur att tillverka hetvägg. Vetebullar gröptes ur och inkråmet blandades med bland annat grädde, socker, smör, mandel, kanel och korinter. Bullarna endera kokades i mjölk eller stektes i panna. Hetvägg ansågs fram till slutet av 1800-talet vara en soppa eller en välling.[26]

Medan hetvägg var känt i Finland redan under 1700-talet, började uttrycket fastlagsbulle användas först vid mitten av 1800-talet. Fastlagsbulle användes som beteckning för en vetebulle, som i sig var ett festbröd, men som ytterligare förfinades fastlagstisdagen till ära. Bullen kunde vara smaksatt med kryddor eller fyllas med godsaker. Både fyllda och ofyllda fastlagsbullar såldes redan vid 1800-talets mitt men vad fyllningen bestod av är oklart, kanske det redan då var mandelmassa. Senast på 1870-talet etablerades i alla fall mandelmassan, ofta smaksatt med vanilj, som fyllning i fastlagsbullarna.

Den första svenskspråkiga kokboken i Finland, *Tant Hildas kokbok* av Mathilda Carger, utkom 1878 och följdes snart av många andra. En genomgång av de finlandssvenska kokböckerna visar att hetvägg ännu i början av 1900-talet finns under rubriken vällingar medan fastlagsbullar finns under bakverken. Skillnaden mellan hetvägg och fastlagsbulle var dock inte alltid helt klar, och kategoriseringen vacklar ju längre in på 1900-talet vi kommer. Enligt kokböckerna tillverkas hetvägg under första delen av 1900-talet så att man sätter en fastlagsbulle, eller bara en skorpa, i varm mjölk och strör socker, salt och kanel över, medan fastlagsbullar görs genom att man gröper ur dem och blandar inkråmet med till exempel mandel, socker, smör, grädde och kanel.

Hetvägg blev av allt att döma vanlig bland landsbygdsbefolkningen mot slutet av 1800-talet. I traditionsuppteckningarna från början av 1900-talet uppges hetvägg ofta vara en relativt ny fastlagsrätt, eller någonting man hört talas om men som bara fanns i städerna.[27] Hetvägg passade väl in i en matkultur där man åt ”kaffemat” eller ”måså” som barnmat, mellanmål eller färdkost. Kaffemat tillreddes så att man blötte upp bröd i kaffe och blandade i mjölk, smör och socker. Hetväggen gjordes ungefär på samma sätt, skillnaden var bara den att kaffemat innehöll kaffe, hetväggen endast mjölk. Hetväggen åts dessutom med sked från tall-

rik. Hetvägg har varit festmat, färdkost, skolmat och mellanmål och ätits när som helst under året, men i den folkliga traditionen var det hetvägg som var fastlagens speciella delikatess. Ifall man åt vetebullar blöttes också de upp i mjölk och kallades hetvägg. Fyllda vetebullar har först från 1950-talet, via bagerierna, blivit allmänt kända bland alla samhällsklasser i hela landet.

I stadskulturen fylldes fastlagsbullarna således allmänt med mandelmassa under 1800-talets senare del. Vem som hittade på att sätta sylt i bullen i stället för mandelmassa vet vi inte, men det verkar ha varit bagerier som ägdes av finskspråkiga som introducerade det på 1960-talet. Eftersom sylt och vispad grädde användes i många olika slag av bakverk låg det nära till hands och dessutom var sylt billigare än mandelmassa. Fastlagsbullen blev samtidigt en bakelse som åts till kaffe. Vispgrädde har däremot använts i bullarna åtminstone under större delen av 1900-talet och den rekommenderas till exempel 1916 som fyllning i bullarna, i stället för mandel, som då inte fanns att få.[28]

Sylten tilltalade den stora allmänheten mera än den exotiska mandelmassan. I gallupar har det visat sig att finlandssvenskar föredrar mandelmassa framom sylt medan förhållandet är omvänt bland de finskspråkiga.[29] En genomgång av Folkkultursarkivets frågebrevsvar ger dock vid handen att det mera är en socioekonomisk fråga än en skillnad mellan språkgrupperna.[30]

Det är ändå troligt att flera av dagens finlandssvenskar än finskspråkiga föredrar mandelmassa, dels på grund av en större borgerlig förankring bland stadsbefolkningen, dels på grund av att många finlandssvenskar inom alla samhällsskikt använder sig av sverigesvenska recept där mandelmassa är en standardingrediens. En orsak till mandelmassans popularitet är också de finlandssvenska mediernas intresse för frågan ”sylt eller mandelmassa”, som debatterats under årtionden. Varje människa anses ha en bestämd åsikt i denna fråga. Berättelser om ”den ursprungliga fyllningen” och åsikten att mandelmassa är förnämare än sylt har säkert spelat in på det personliga ställningstagandet.

I dag äts hetvägg som en fastlagsrätt, i form av en bulle på en djup tallrik med varm mjölk och eventuellt salt, socker eller kanel, endast i begränsad utsträckning och troligen mest av nostalgiska skäl. Hetväggen i dess gamla folkliga uppblötta form hör både vad smak, konsistens och utseende beträffar till en äldre folklig matkultur som vi i dag till stor del har övergivit.

Fastlagsärtsoppa – och andra soppor

På landsbygden hörde uteaktiviteterna till fastlagens nöjen, men framför allt var det matfrosseriet som gjorde fastlagen till en festdag att se fram emot. Att få äta så mycket fet och kraftig mat som man orkade var något extra i en miljö där matknapphet var en del av vardagen. Under 1800-talet uttrycktes tillgången på mat vid fastlag med talesättet att man på fastlagstisdagen skulle ”äta sju mål i varje vrå och ett mitt på golvet”.

Medan det vid julen, vid sidan om den goda maten, också ofta förekom ett omåttligt supande, var alkoholkonsumtionen vid fastlagen betydligt mindre. Det berodde säkert på att fastlagen var kvinnornas helg och männen spelade en underordnad roll. Fastlagens delikatesser var inte heller efterapningar av borgerlig matlagning, som det var vid julen, utan fastlagstisdagens mat byggde på mattraditioner som i århundraden varit folklig festmat. Ju fetare maten var, desto godare tyckte man att den smakade.

I dag är det fastlagsbullar och ärtsoppa som anses höra ihop med fastlagstisdagen. En genomgång av det äldre finlandssvenska traditionsmaterialet visar att ärtsoppa på inget vis under 1800-talet var en allmänt utbredd fastlagsrätt

varken i den äldre folkliga kulturen eller i stadskulturen. De gängse fastlagsrätterna var kokt ko-, svin- eller fårhuvud, grisfötter, blodkorv, paltbröd, smör och olika slags feta köttsoppor. Tillagningen kombinerades ofta så att djurhuvudena, fötterna eller korvarna kokades i fastlagssoppan. En speciell fastlagstradition i norra Österbotten var att man av de två största kotarmarna tillverkade två exceptionellt stora blodkorvar. Om man hade en sådan läckerhet av stora mått kunde man skämtsamt skryta med det stående uttrycket att ”fettisdagskorvarna var så stora att de måste föras med kälke till bordet”.

I Österbotten kokade man inte ärtsoppa under 1800-talet. Ärter användes visserligen i sopporna och man kunde laga en soppa med ärter och korngryn, en sorts ärtgröt. Gröt kunde också smaksättas med blod, ister, inälvor, kött, potatis eller andra rotfrukter för att göra den kraftigare. Liknande mat förekom också i Nyland, men för den nyländska bondebefolkningen var vid samma tid ärter med fläsk, ärtstuvning och ärtsoppa redan invanda fastlagsrätter.

I början av 1900-talet blev de helkokta djurhuvudena så småningom omoderna och det blev ärtsoppan med fläsk som blev fastlagssoppan framför andra. Också i Österbotten har man åtminstone sedan 1930-talet allmänt förknippat ärtsoppa med fastlagen. Även klimpsoppa (se ”Julmat”) kunde ätas på fastlagen. Speciellt i Österbotten var det också vanligt att man stekte våfflor som fastlagsdelikatess.[31]

Fastlagens storståtliga korteger, danser, släddpartier och lyxiga blinimiddagar avtog i slutet av 1800-talet och i stället blev ärtsoppan fastlagens specialitet. I de lägre samhällsklasserna var det lätt att ta till sig den traditionen, medan det i de borgerliga kretsarna skedde först efter andra världskriget. Före kriget åts blinier och kaviar, inte ärtsoppa, på borgerskapets fastlagsfester. Ärter och fläsk eller linser och fläsk kunde dock, vid sidan av blinierna, höra till fastlagstisdagens maträtter.[32] Så småningom blev ärtsoppan en rätt som gav en lämplig anstrykning av lantlighet, vilket överlag började prägla fastlagsfirandet.

Ärtsoppa som en torsdagsrätt etablerades också under slutet av 1800-talet. I olika slag av populära framställningar påstås ideligen att torsdagen är ärtsoppsdag på grund av att fredagen under medeltiden var fastedag, och att man därför åt en fet soppa på torsdagen enligt samma mönster som fastlagen. Det finns inga som helst belägg för detta, utan det och är med all tydlighet fria fantasier.

Den historiska bakgrunden är en helt en annan och har att göra med både socialhjälp och arbetarhistoria vid slutet av 1800-talet. På olika slag av fattigvårdsinrättningar, städernas soppkokningsanstalter liksom också i matserveringar för fabriksarbetare serverades endast mat som åts med sked, det vill säga soppa, gröt och välling. Det var samma matsedel varje vecka eller eventuellt hade man tvåveckorsperioder. Typiska soppor var bensoppa, potatissoppa, köttsoppa, kålsoppa och ärtsoppa, med eller utan fläsk. Torsdagen, och ibland också måndagen, etablerades som den dag då man serverade ärtsoppa.[33] Efter självständigheten, när maten också på anstalterna så småningom började ätas med kniv och gaffel och därmed blev mångsidigare, höll man kvar den populära fläskärtsoppan som en torsdagsrätt. På 1920-talet började också pannkaka höra till måltiden, en tradition som många lunchställen håller fast vid ännu i dag.

Ibland drack man punsch till ärtsoppan. Att dricka varm punsch till soppan var en överklasstradition, eller i ännu högre grad en studentikos tradition, vilket det är ännu i dag. Riktigt när man på studentnationerna började göra den prosaiska ärtsoppan festlig på detta skämtsamma sätt är oklart, men traditionen var i alla fall känd i Finland

redan före förbudslagen 1919.[34] Det finns uppgifter som tyder på att man fått idén från Sverige. Klart är att det är en studentikos fastlagstradition som levt vidare huvudsakligen bland akademiker.

Fastlagens nergång – och uppgång

Fastlagen är en unik helg i den bemärkelsen att olika grupperingars traditioner mycket sent har spridits över klassgränserna. Medan borgerskapets mat blev storbönders julmat redan på 1850-talet, var fastlagen en helt annorlunda helg med sina egna traditioner bundna till klass, grupp och livsåskådning. Den begränsade traditionsspridningen och ståndssamhällets upplösning i början av 1900-talet gjorde fastlagstisdagen till en allt mindre uppmärksammad festdag. Först långt senare, i ett samhälle där fester, jippon och festivaler behöver ett tema, har man igen tagit fram element ur det äldre fastlagsfirandet.

När det grandiosa fastlagsfirandet försvann från städerna och när också landsbygdens ståndsmedvetna slädpartier liksom den rituella långlinsåkningen blev omoderna ersattes de inte med något annat. Skolorna hade ledigt eller delvis ledigt på fastlagstisdagen tills grundskolan infördes, och barnen kunde åka i backarna, men fastlagen hade mist sin ställning som betydande festdag. Många personer födda på 1950- och 1960-talen har från sin barndom inget minne av några som helst fastlagstraditioner.

Ett undantag var studentnationerna som fortsatte att fira fastlag med ärtsoppa, punsch och lekfull backåkning. Intresset var inte speciellt stort under de sista årtiondena av 1900-talet, men hölls ändå igång av entusiaster. I dag har backåkningen i universitetsstäderna utvecklats till karnevalartade tillställningar med försäljningsstånd, tävlingar, utklädning och fantasifulla åkdon. Åkningen har

Studentnationerna har kontinuerligt upprätthållit traditioner på fastlagstisdagen, även under 1950- och 1960-talen då fastlagen knappt firades i det övriga samhället. Studenternas fastlagsåkningsjippon har under 2000-talet blivit allt större. Fotografi från Åbostudenternas gemensamma fastlagsåkning på Vårdberget 2017.

fått smått absurda drag med överdrifter och många sexuella anspelningar, till exempel att tumla omkring naken i snön, att ha extrem utklädsel och andra åthävor, som rör sig på gränsen till hur man får uppträda offentligt.

Fastlagen har i dag gjort comeback i feståret. I skolor och på daghem började traditionsutlärning på 1970-talet och föreningar och museer behövde teman för sina vinterevenemang. I dag förekommer ett stort antal fastlagsevenemang, ofta utomhus men även inomhus. Det är glada tillställningar där man åker i backar eller karuseller och erbjuder ponnyridning, hundspanns-, kälk- eller scooteråkning. Det kan vara åkning i nybyggda slängkälkar, vid evenemang där det också kan finnas trollkarlar och musikunderhållning, och där det bjuds på till exempel varm saft och bullar, grillkorv eller ärtsoppa. En stor del av tillställningarna ordnas på fastlagssöndagen eftersom tisdagen är arbetsdag.

Det är inte bara för barn det ordnas fastlagsfester. Vad som helst kan gå under namnet fastlagsevenemang: idrottsfester, krogunderhållningar, föreningsfester, maskerader eller andra slag av tillställningar. Som arrangör kan var och en kan välja bland fastlagens rika utbud av traditioner och utforma festen så som man själv behagar. Det allra vanligaste sättet att fira fastlag är ändå att äta en fastlagsbulle.[35]

Fastetiden

Fasta, i meningen att avstå från mat, har inte påbjudits av kyrkan i Finland. Till in på 1900-talet satte dock fastetiden sin prägel på samhällslivet och livsföringen och fastetiden hade en dyster prägel. Det ansågs olämpligt att ställa till med bröllop, ordna dans eller andra fester och nöjen under fastan och många kvinnor klädde sig i svart om de gick till kyrkan på söndagarna.

Under 1970- och 1980-talen blev det en trend bland dem som var kyrkligt aktiva att på ett personligt plan leva lite annorlunda under fastetiden, till exempel avstå från sötsaker och kaffebröd, leva på ett lugnare och mera harmoniskt sätt och ta sig tid för eftertanke och meditation. Denna så kallade nyfasta fick stor uppmärksamhet i massmedier. Under 2000-talet har också icke-kyrkliga kretsar, som miljöorganisationer och Marthaförbundet, tagit till sig idén som nu kallas ekofasta.

Ekofasta betyder att man tänker över sin livsstil och prövar nya ekologiska lösningar vad gäller till exempel kläder, tvättmedel, mat och transporter. Också icke-kyrkligt aktiva har tagit till sig detta som också kan innebära att man inte köper någonting onödigt, inte skriver elaka saker i sociala medier eller avstår från dem helt och hållet, försöker vara vänlig i sin närmiljö och hjälpa andra. Synen på fastan utvecklas ständigt. Den kunde 2018 betyda att man för att fasta inte behövde avstå från konkreta saker, utan i stället tillföra något gott i vardagen, det vill säga att under fastetiden agera på ett sådant sätt som upplevs som positivt både för en själv och för andra.[36]

Ekofastan har liknande innebörd som att ta en vit månad, det vill säga att under januari månad inte dricka alkohol och inte äta alltför ohälsosamt, vilket man kanske gjort under jul- och nyårshelgen. Den vita månaden handlar dock bara om att man själv ska må bra genom att leva hälsosamt, medan ekofastan mera tar fasta på den andliga dimensionen och samspelet mellan människor.

PÅSKEN – FRÅN ALLVARSAMHET TILL VINTERSEMESTER

Det finns kanske en uppfattning om att påsken under tidigare århundraden varit en helig och allvarsam helg som i dagens värld har sekulariserats. Det stämmer i viss mån, men påsken har genomgått många utvecklingsskeden. Påsken var inte som mest allvarsam i vårt land under den katolska

tiden, utan den dystraste påskstämningen rådde i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. Under senare delen av 1900-talet och speciellt från 1980-talet har påsken alltmer tappat kopplingen till kyrklighet och allvar. I dag är det många människor som inte alls reflekterar över varför påsken firas. Å andra sidan är påsken, tillsammans med julen, en av de helger då flest människor deltar i kyrkliga evenemang.

Påskdagarnas status

Påsken är kristenhetens största högtid. I likhet med alla andra helger, har påsken påverkats av reformer av både kyrkliga och världsliga myndigheter och påskdagarnas helgdagskaraktär har växlat stort. Efter reformationens genombrott i Sverige reducerades antalet helgdagar 1571. För påskens del innebar det att skärtorsdagen var helgdag, men inte långfredagen, och dessutom var påskdagen, annandag, tredjedag och fjärdedag påsk helgdagar, det vill säga dagar då det rådde arbetsförbud. Predikningar och andra kyrkliga bruk kunde dock förekomma också på långfredagen.[37] Uppkomsten av påskmemma är ett bevis på att påsktiden bland vanligt folk sågs som en så speciell högtid att man också i hemmen behövde särskilda traditioner som skulle påminna människorna om att påsk firades. Påskmemma fanns med säkerhet under 1600-talet i de sydvästra delarna av Finland (se nedan).

Långfredagen fick med tiden, trots att den var en vardag, alltmer helgdagskaraktär. Det var framför allt pietisterna som från slutet av 1600-talet förde fram det heliga med långfredagen, som ett led i att värna om passionsfromheten, en viktig del av deras lära. Sådana rörelser var dock befolkningsmässigt begränsade och pietismen hade mindre inflytande bland dem som hörde till de högre samhällsstånden.

Under 1700-talet betonades Kristi smärta, lidande och dödsångest. Att själv leva sig in i de olika faserna renade en från synd. Det var nu man började använda det tyska uttrycket stilla veckan för veckan före påsk, vilket ersatte den äldre benämningen dymmelveckan. Det resulterade i att långfredagen, i alla fall bland den stora allmänheten, fick en inofficiell status som helgdag, vilket betydde att arbetsförbud rådde också den dagen. Detta i sin tur ledde till att långfredagen och skärtorsdagen bytte status i den stora helgreduktionen 1772, det vill säga skärtorsdagen blev vardag medan långfredagen blev helgdag.[38]

Också frågan om huruvida tredjedag och fjärdedag påsk skulle ses som helgdagar hade vid det laget redan länge diskuterats i både kyrkliga och världsliga kretsar. Betydelsen av de här dagarna hade tidigt avtagit och det hade blivit tillåtet att arbeta på eftermiddagarna efter att mässan avslutats. År 1772 blev tredjedag och fjärdedag påsk vardagar medan annandag påsk förblev helgdag. De helgdagar påsken fick då gäller fortfarande i dag i Finland.

Alla kristna länder har genomgått en liknande utveckling och det betyder att helgdagarna under påsken växlar stort i olika europeiska länder. I många länder är skärtorsdagen helgdag, till exempel i Danmark, Norge, Island och Spanien, medan man i Österrike, Frankrike och Nederländerna varken har skärtorsdagen eller långfredagen ledig. Påsken har i dessa länder bara en arbetsfri dag: annandag påsk.

Påskfirandet i de högre stånden

Helgerna, och fester överlag, var tillfällen då man gärna ståtade med sin status och demonstrerade sin förmögenhet. För påsken däremot har detta inte gällt i speciellt hög grad. Inom högreståndskretsar gick påsken under 1600- och 1700-talen rätt obemärkt förbi, förutom att man kanske deltog i en eller flera högmässor.

Med hjälp av Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagbok får vi en insikt i hur påsken förlöpte år 1800

på Tavastby, en mindre herrgård i östra Nyland. När hon skrev om sitt påskfirande skulle hon just fylla fjorton år. Man frapperas av att Jacobina Charlottas påsk till sin karaktär inte skilde sig speciellt mycket från den påsk många firar i dag. Påsken innebar lediga dagar då man sysslade med det ena och det andra. Familjen gick till kyrkan en gång, på annandag påsk, men i övrigt var dagarna en tid av rik social samvaro. På långfredagen hade man middagsgäster. Den senare traditionen, som blev rådande också i den här miljön, att man måste hålla sig hemma och i stillhet på långfredagen följde man inte. På långfredagen och på påskdagen läste man predikan hemma men i övrigt levde man som vanligt. Jacobina Charlotta sydde och läste och sysslade med sitt. På annandag påsk kom en spelman till herrgården och det blev dansstuga för pigorna.

En sak som kan uppfattas som en påsksed fanns dock. På påsklördagen skrev Jacobina Charlotta i dagboken: ”i qvel ha vi ätit ägg”.[39] Detta var inte på långt när det enda tillfället under året när man åt ägg, men påpekandet tyder ändå på att det var något som uppfattades som lite speciellt. Ägg var en lyxvara och kanske äggätandet var kombinerat med något annat bruk.

Inte heller drygt trettio år senare i Helsingfors var påsken speciellt kyrklig. Zacharias Topelius, då lite äldre än Jacobina, har noggrant redogjort för varje påsk under 1830-talet. Hans påskvecka skiljde sig dock inte märkbart från vanliga vardagsveckor. Det var invitationer, middagar, umgänge och studier. Ibland var han i kyrkan någon gång under påsken, ibland inte. Det finns ändå något som skiljer sig från det vanliga: under varje påskhelg åt han upprepade gånger feströtten memma (se nedan).

I Helsingfors verkar det i början av 1800-talet inte ha rått speciellt dyster stämning under påskhelgen. En tradition på långfredagens kväll var den stora konserten med passionsmusik, som blev särskilt populär efter att Fredrik Pacius tagit över ledarskapet. Topelius åhörde konserten ibland. Långfredagskonserten lades ner då Pacius blev åldersstigen men återupptogs i början av 1900-talet efter en paus på några årtionden. Passionsmusik i kyrkorna förekom under hela 1800-talet.

Långfredagskonserten i Helsingfors var samtidigt en välgörenhetskonsert. Den hade sina rötter i 1700-talets Åbo, där konserten var ett stort socialt evenemang. Traditionen upprätthölls efter 1790 av Musikaliska Sällskapet i Åbo. Konserten var inte en speciellt allvarstyngd tillställning. Sällskapets orkester tillät till exempel att åtta fruntimmer ur societeten fick sjunga offentligt vid långfredagskonserten den 3 april 1795, vilket uppfattades som exceptionellt eftersom societetsdamer vanligtvis inte uppträdde på scen. De äldre herrarna gjorde sig lustiga över saken och konsertsalen fylldes till bristningsgränsen av nyfikna åhörare.[40] Att förlägga en sådan tilldragelse till långfredagen visar att borgerskapet inte ansåg dagen vara mera märkvärdig än en vanlig söndag.

Men det skulle förändras. Bland den stora allmänheten var påsken åtminstone under hela 1700-talet en mörk och dyster helg. Vid 1800-talets mitt nådde dessa stämningar också borgerskapet och började påverka de välbärgades livsföring. Både kyrkliga och världsliga myndigheter började då aktivt reglera det offentliga livet, vilket gav speciellt långfredagen en allvarsam prägel. Polismyndigheterna blev alltmer restriktiva gällande nöjestillställningar och ett par årtionden senare, på 1880-talet, förbjöds alla slag av nöjestillställningar under hela stilla veckan. Livet stannade upp och tågen hade inga avgångar på långfredagen. Det ansågs olämpligt, också bland borgerskapet, att ordna tillställningar eller att ens röra sig utomhus på långfredagen, med undantag av kyrko- eller konsertbesök. Dagen skulle präglas av lugn och

andakt.[41] Det var främst långfredagen och i viss mån även skärtorsdagen som påverkades, medan lördagen och söndagen liksom tidigare var dagar för nöjesliv. Bland borgerskapet underhöll man sig med bland annat äggfärgning, ägglekar och överraskningar.

Påskens magi bland allmoge och herrskap

Som tidigare nämnts var många helger bland allmogen samtidigt tidsgränser. Exempelvis fastlagen hade karaktär av ett (kvinnligt) nyår och också julen var en tydlig gräns i arbetsåret. Eftersom påsken inte hade någon sådan position var de magiska bruken därför ofta av personlig art.[42] Vid påsken stod ändå våren och sommaren för dörren, och därmed fanns det många bruk skulle motverka till exempel besvär med flugor och myggor. I övrigt använde man ofta samma metoder vid jul, nyår, fastlag och midsommar för att se in den egna personliga framtiden. Man kunde försöka ta reda på vad ödet hade bestämt, till exempel vem man skulle gifta sig med, eller så kunde man själv aktivt genom olika övernaturliga metoder försöka styra det kommande. För att ta reda på om en bestämd person skulle dö kunde man sätta saltkorn i fönstret eller spånor på en slädmede, för att påverka sitt eget öde kunde man sopa naken och kasta soporna över vänstra axeln eller gå baklänges över tre trösklar, och för att ta reda på vem man skulle gifta sig med kunde man gå till ett tregrenat vägskäl klockan tolv på natten eller titta ner i sex brunnar och i den sjunde se sin tillkommande.

Långfredagen var den mest kraftfulla dagen. Om man genom olika slag av riter på långfredagen fick kontakt med de rätta makterna kunde det resultera i att det aldrig fattades vare sig mat eller pengar. Tydor, spådomar och önskningar har vandrat mellan samhällsstånd och miljöer, både via tryckalster och via personligt umgänge, och samma rituella handlingar som praktiserades av den stora allmänheten förekom också i högreståndskretsar. Påsken 1837 var det Zacharias Topelius som lärde ”jungfrurna att sätta ljus mellan dubbla speglar”, ett spådomstrick för att ta reda på sin tillkommande som var välkänt i folklig tradition under senare delen av 1800-talet. I folklig tradition var det mest flickor som försökte ta reda på sin tillkommande men i högreståndskretsar intresserade sig också pojkar för riterna.

När tonåringen Zacharias Topelius på skärtorsdagen 1834 blev bjuden på strömming till middag slog det honom att han borde äta nio stycken med stjärten före för att få se vem han skulle gifta sig med. Han vågade dock inte för han var rädd att han i stället för en vacker flicka skulle få se ”fyra swarta bräder”, det vill säga död. Tre år senare, då han var nitton år och kände sig ensam och, enligt egna ord, gärna skulle ha värmt sig i fruntimmers sällskap, tog han mod till sig och försökte ta reda på om han skulle få en käresta. Han åt nio stekta vassbukar ”utan bröd och dricka” trots att det smakade ”ohyggligt illa”. Han glömde dock att man inte heller fick prata, och då han i glädjen över att ha fått ner den nionde utropade ”se så nu gick den nionde!”, var hela företaget förstört.[43]

Påsken bland folket – häxor och övertro

Under 1700-talet hade påsken en helt annan karaktär bland de lägre samhällsgrupperna än bland de högre stånden. Förutom att man under de tidiga väckelserörelsernas tid lärt sig Herrans tukt och förmaning, hade häxförföljelserna under 1600-talet gjort att föreställningar om djävulen och de onda krafternas makt blivit en realitet. Påsken blev mörkrets och ondskans tid. Det onda fanns under hela året, men dess makt troddes vara speciellt stor från skärtorsdagen till påskmorgonen, det vill säga under den tid Jesus enligt bibeltraditionen var död.

Kännedom om häxorna fick man genom kyrkans och de världsliga myndigheternas jakt på

kvinnor som påstods stå i förbund med djävulen. Sådana föreställningar hörde således inte till de äldre folkliga trosföreställningarna, vilket sjörån, skogsrån och tomtar gjorde.

På 1800-talet anklagades man inte längre för häxeri i världsliga rättsinstanser, men förföljelserna och prästernas utläggningar om häxornas och de onda makternas närvaro hade då pågått så länge att föreställningarna hade blivit fast rotade hos människorna. Långt efter häxprocessernas tid utsattes kvinnor för förtal och misstankar, och påstods ha träffat djävulen och med hans hjälp skadat andra. Häxskräcken var troligtvis till och med mera utbredd efter att de egentliga rättegångarna hade upphört.

Den föreställningsvärld om häxorna som uppträder i det folkliga uppteckningsmaterialet är relativt enhetlig. Den fasta trosföreställningen var att häxorna om skärtorsdagsnatten flyger till den onde. Mötesplatsen var ofta en kvarn, eller Blåkulla, som var beteckningen för djävulens tillhåll. Häxorna troddes kunna blanda ihop en salva, som de bevarade i ett horn. Insmord med den salvan, och sittande gränsle över en kvast påstods häxorna kunna flyga.

Orsaken till att häxorna måste träffa djävulen var att han fordrade skatt i form av en viss mängd ull. Därför tog sig häxorna in i ladugårdarna på skärtorsdagsaftonen och klippte ull av fåren. Häxorna kunde ta sig in var som helst, genom springor eller genom att förvandla sig. En allmän uppfattning i den finlandssvenska folktron var att häxorna också kunde förvandla sig till skator, och därför sågs inte många skator på påsken; de var alla hos djävulen.

Det fanns olika sätt att få syn på häxorna. Det vanligaste var att man skulle sitta på taket till ett tre gånger flyttat hus klockan tolv på natten mellan skärtorsdag och långfredag. Det var dock inget ofarligt nöje, för man kunde bli utsatt för djävulens och hans anhangs hämnd.

I traditionssamlingarna finns otaliga uppgifter om allt vad häxorna kunde göra och det fanns många bevis på deras existens: trollpåsar hade hittats, folk hade sett dem flyga eller sett spår av deras aktivitet i ladugårdarna. En vanlig uppfattning var att om någon överrumplade häxorna när de försökte klippa ull av fåren, förvandlade de sig till en grep för att inte bli upptäckta. Slog man sönder den främmande grepen skadades också den kvinna som förvandlat sig.

Den kraft som helgdagarna troddes innehålla kunde dock också användas till egen fördel. Om man lyckades ta till vara krafterna, kunde man med deras hjälp skada andra eller se in i framtiden. Hela denna värld kan inte direkt räknas som festbruk, utan tillhör trons och religionens område, men hör naturligtvis samman med påsken på samma sätt som andra fromhetsbruk och kyrklig sed gör det. De två begreppen tro och sed hör ihop på så sätt att trosföreställningar ofta ger upphov till konkreta handlingar. I påskens fall betydde det att man klädde ut sig till häxor och gjorde andra människor illa.

Traditionerna under 1900-talet – både föränderliga och stabila

Påskens, och speciellt långfredagens, stillsamma prägel höll i sig till långt in på 1900-talet. Myndigheternas nöjesbeslut gällde åtminstone för skärtorsdagens kväll och långfredagen. Under hela 1970-talet fick inte restaurangerna vara öppna och teatrar och biografer var stängda om de inte hade specialtillstånd. I massmedierna präglades långfredagen av allvarsamma ämnen, som sjukdom, död, svårigheter i livet och andliga frågor. Glada underhållningsprogram och glättig musik ansågs opassande.

Under 1960- och 1970-talen var det dock många som ifrågasatte samhällsnormer och kyrkliga regler. Det ledde till att de så kallade bönlördagarna avskaffades, söndagarna sekulariserades och också

Under 1980-talet började de olika påskdagarnas särarter alltmer flyta ihop. Man började då ordna dans också på långfredagen, vilket väckte irritation och av många ansågs som mycket olämpligt. Annonser i *Vasabladet* inför påsken 1991.

långfredagen började långsamt mista sin karaktär av nattsvart helgdag i det offentliga rummet. På landsbygden höll man ändå under 1970-talet rätt allmänt kvar ”utegångsförbudet” på långfredagen, medan förbudet att gå ut på juldagen då i hög grad hade försvunnit.[44]

Det finns ett stort antal vittnesmål om hur lång och tråkig långfredagen var, speciellt för barnen eftersom också lek och livlighet inomhus och till och med tv-tittande kunde vara förbjudet. Å andra sidan är det i dag många vuxna som minns långfredagarna med saknad. Det var en dag då man inte kunde göra någonting utan fick ta det lugnt och inte behövde känna stress.[45]

På 1970-talet både krympte och öppnade sig världen, många blev positivt inställda till andra länder och kulturer liksom också till äldre inhemska traditioner. Även de kyrkliga aspekterna av påsken vidgades i den meningen att den ortodoxa kyrkans påskfirande fick en framträdande plats i olika slag av reportage, och den ortodoxa midnattsmässan fördes via tv in i hemmen.

Synligheten förde också med sig ett ökat intresse bland den stora allmänheten för den ortodoxa kyrkan och dess traditioner. Kännedomen om påskrätten pasha, den slaviska formen av äggmålning och lyckönskningarna i form av ramsan ”Virvon varvon …” kom då in på bred front i den finländska påsken (se nedan). Påsken är fortsättningsvis den tidpunkt på året då den ortodoxa kyrkan syns mest i Finland. I motsats till i andra ortodoxa länder firar den ortodoxa kyrkan i Finland påsken vid samma tidpunkt som den protestantiska.

Under 1980-talet började påsken i det offentliga rummet få en annan karaktär. Nöjesförbudet uppluckrades ytterligare och biografer, teatrar och restauranger fick hålla öppet. Tv-programmen började också på långfredagen vara av normal fredagskaraktär. I Österbotten började man ordna ”långfredagsdans” i föreningshusen.[46] Många rea-

gerade dock mycket kraftigt mot detta och i flera föreningar och styrelser fördes livliga diskussioner om vad som ansågs passande. Fortfarande förekom under 1980- och 1990-talen både krockar och oförståelse kring den förändrade synen på påsken, vilket klart framgår av de frågelistor som Svenska litteratursällskapet gjorde 1986 och 2011. Det finns många kommentarer om att man till exempel kände sig kränkt av att grannen använde motorsåg på långfredagen, eller att objudna gäster stegade in utan att bry sig om att värdfolket tyckte att det var en olämplig dag.

En kvinna, född 1965, skriver i sitt svar på den frågelista om påsken som gjordes 2011 att i hennes barndom var långfredagen ”världens tråkigaste dag”. När hon var femton år gick hon med en tonårings trotsighet på dans på långfredagskvällen, trots att hennes mamma var bestört över att det överhuvudtaget ordnades dans den kvällen. År 2011 fanns ingenting av barndomshemmets fördömande attityd kvar: ”Som vuxen har jag sett långfredag som vilken ledig dag som helst. Jag kan gott städa, tvätta fönster eller räfsa då om det behövs.”[47]

Påsktraditionerna har alltid varit tudelade. Det finns den kyrkliga och den dystra, ibland också skrämmande och onda påsken på skärtorsdagen och långfredagen, och den glada påsken med överraskningar och busande på lördagen och söndagen. Det nya under 1980-talet var att påskens lediga dagar miste sin olikartade karaktär. Dagarnas likaberättigande underströks ytterligare genom beslutet om fria öppettider för handeln 2016, vilket betydde att butikerna fick ha öppet också på långfredagen. Ett stort antal affärer, åtminstone i städerna, har utnyttjat den möjligheten.

I det nya påskfirandet fanns det inte längre en mall för vad man skulle göra eller vilka känslor som borde komma till uttryck vid påsk. Alternativen blev personliga. Överlag kan man säga att utvecklingen av påsktraditionerna i hög grad skiljer sig från hur exempelvis julen, första maj, midsommar eller mors dag har utformats under 1900-talet. De andra festtillfällena fick en form och en norm för sitt firande, medan påsken inte fick något nytt övergripande innehåll. Det finns ingen standardpåsk som man känner att man måste följa. Påsken ses i stället som lediga dagar, en liten vårsemester, och man kan ge den det innehåll man vill: bara ta det lugnt, träffa släkten, resa till sommarstugan, göra en utrikesresa eller fira en kyrklig påsk.

Många människor reflekterar inte över varför påsken finns i almanackan. Påsken är chokladägg och prydda videkvistar. Den är kravlös, det finns inget rätt eller fel i påsktraditionerna, i motsats till julen, vars traditioner styrs av skyldigheter, förpliktelser och känslor.

Påsken är dock fortfarande en helg då många besöker en kyrka. Särskilt oratorier och annan passionsmusik lockar stora skaror till kyrkorna, men också påskgudstjänsterna är välbesökta. Det personliga valet kan också få form av ett rättesnöre som man väljer att följa år efter år. Av frågelistan från 2011 framgick det att många ansåg det viktigt att både långfredagen och skärtorsdagsaftonen präglades av stillhet. Då hade man varken bjudningar eller arbeten på gång och de religiösa aspekterna spelade en framträdande roll.

Det är möjligen en reaktion mot att påskens kyrkliga traditioner blivit allt mindre synliga i det offentliga rummet och speciellt i långfredagens livsföring, som har gjort de lutherska, ortodoxa, katolska och frikyrkliga församlingarna i Helsingfors sedan 1996 på långfredagen ordnat ett storslaget passionsdrama, Via crucis. Utomhusevenemanget har för varje år fått allt fler åskådare. I dag ordnas i många städer liknande påskdramer och församlingarna ordnar även mindre påskvandringar.

Eftersom påsken infaller på våren hälsar man också våren välkommen i samband med helgen.

Sedan 1860-talet har man tagit in kvistar av till exempel björk, al, asp eller hägg som fått slå ut inomhus. Vårblommor, odlade i växthus, började finnas till salu i början av 1900-talet. Kring samma tider blev påskens färg gul och den gula narcissen påskens blomma. Sedan 1950-talet har det också varit vanligt att man till påsken odlat påskgräs, som pyntas med ägg och kycklingar.

Påskens utklädnings- och bustraditioner

Påsktroll och snälla påskhäxor

Vid sidan av både kvinnliga och manliga elaka påskhäxorna (se "Göra påskilla") fanns det under 1800-talet en snällare utklädningstradition bland barn upp till tolv–tretton års ålder: att klä ut sig till påsktroll. Påsktrollen var både fult och lustigt utstyrda, med till exempel stora hattar, ugnsspjället till förkläde och med kvastar, eldgafflar eller långa vidjor i händerna, ibland också klockor fastbundna på kroppen. Ofta var de dessutom sotade i ansiktet eller bar en mask. Påsktrollen rörde sig huvudsakligen utomhus i grupper. Kärnan i traditionen var inte att ställa till med olägenheter för andra, utan det var en lek enligt barnens egna regler: grupperna jagade varandra och hotade att gå till angrepp med vidjorna och kvastarna.

Från norra svenska Österbotten finns uppgifter om att trollen också hade så kallade påskbrev med sig som man försökte överlämna oförmärkt, enligt samma idé som julklappsinkastningen. Trollen kunde också ha stora skedar i händerna i hopp om att bli bjudna på påskgröt i stugorna. De jagande barngrupperna har också förekommit i en liknande form vid första maj och fastlag, och hör till samma traditionskomplex som att "springa med klockor och skällor".[48]

Både de utklädda, elaka och skrämmande häxorna och de jagande påsktrollen hade börjat bli omoderna i början av 1900-talet. Detsamma hade skett i Sverige. Forskarna har hittills varit av den uppfattningen att de moderna påskhäxorna, eller påskkäringarna som man säger i Sverige, det vill säga småflickor som klär ut sig till gamla gummor och går runt och ber om godis, förutsatte att den gamla häxtron inte längre existerade i samhället. Etnologen Fredrik Skott har i en undersökning från 2013 tvärtom visat att det finns en klar utvecklingslinje från de elaka vuxen- och ungdomshäxorna

De här påskspringarna i Tjöck i Sydösterbotten 1971 måste karakteriseras som påsktroll eftersom de har masker för ansiktet och vidjor i händerna. Trollen, som också förekom vid första maj, tiggde inte utan jagade varandra utomhus. På 1960-talet blev dock påskhäxorna vanligare än trollen.

till barntraditionen. De elaka, utklädda upptågsmakarna var speciellt frekventa i Västsverige. När traditionen spreds till andra delar av Sverige under senare delen av 1800-talet blev den närmast en barntradition. På 1910-talet hade seden fått en standardiserad form. En påskkäring var en flicka med kjol, förkläde och huckle, som ibland också delade ut påskkort för att få godis för besväret. Till Stockholm kom traditionen kring 1900. Intressant är också att Skott har visat att kaffepannan inte är något modernt som de urbaniserade häxorna haft med sig för att se pittoreska ut, utan kaffekitteln förekom redan tidigare då de utklädda var ute för att göra upptåg och skrämmas.[49]

Detsamma gäller i Finland. Kaffepannan var häxans attribut åtminstone i Nyland långt innan man i Finland fått kännedom om utklädda småflickor som besökte familjer i närområdet för att få något gott. Kring sekelskiftet 1900 kunde, också bland borgerskapet, en kaffepanna eller en kvast plötsligt uppenbara sig i kakelugnen, till barnens stora förvåning. Den enda förklaringen var att en häxa hade kastat ner dem genom skorstenen.[50]

Man vet inte på vilket sätt, exakt när eller via vilka kanaler man i Finland fick kännedom om den moderna påskhäxtraditionen. Man vet i alla fall att påskbrevstraditionen med verser förekom i norra Österbotten på 1910-talet samtidigt som sotade häxor gick omkring i Vasa. I Tervik i Pernå i östra Nyland uppträdde en påskhäxa och två påsktroll på en programfest på ungdomsföreningslokalen 1929. Om dessa häxor byggde på en äldre inhemsk påsktradition eller på inflytande från Sverige är omöjligt att avgöra; troligen bådadera.[51]

Den svenska seden har i alla fall varit förebilden i senare spridningsvågor. Småflickor klädde ut sig till påskhäxor under 1930-talet huvudsakligen i småstäder vid västkusten och i förstäderna till Helsingfors. Den äldre traditionen med trollen var dock seglivad på vissa orter. Framför allt i Österbotten förekom de gamla jagande och busande påsktrollen parallellt med de moderna påskhäxorna, dock så att de ständigt tog intryck av varandra.[52]

Efter andra världskriget började påskhäxutklädningen spridas till landsbygden. Den riktigt stora spridningen skedde under 1960- och 1970-talet. Till en början var man på många orter skeptisk till de små häxorna. En man i Borgå påpekade 1965 att han lagt märke till att det under de senaste åren börjat förekomma ”små gummor som drar upp och ner längs gatorna men det är ingen tradition”.[53] Under 1970-talet blev dock de flesta i Svenskfinland införstådda med seden. Traditionen hörde då till påsklördagen.

Finska påskhäxor

Traditionen att klä ut sig till påskhäxa förekom fram till 1960–1970-talet i huvudsak på finlandssvenskt håll. När påskhäxorna gick över språkgränsen till det finskspråkiga Finland mötte de en ny tradition som gav seden nya element utan att i grunden förändra den.

I de ortodoxa delarna av Finland var det en gammal sed att på palmsöndagen önska varandra lycka, välgång och välsignelse genom att överlämna en videkvist. Det var en religiös tradition och videkvisten placerades ofta vid en ikon. Ibland kunde givaren få en slant eller något gott för besväret, ibland var det en tiggarsed. Under 1800-talet spreds bruket också till de lutherska delarna av Finland men ändrade då karaktär. Seden blev dels en barntradition, dels använde ungdomarna videkvistarna i tiggeriseder och i olika nöjen och upptåg. Pojkarna jagade flickorna för att på skoj risa dem med kvistarna. Prästerskapet och de kyrkligt aktiva såg med förfäran på utvecklingen som man uppfattade som ett förfall. De ville att man med videkvistarna endast skulle önska varandra en god och välsignad påsk. Vide uppfattades som en som symbol för de palmer som enligt bibeltradi-

tionen breddes ut framför Jesus då han red in i Jerusalem. Att använda vide hade varit välbekant också i den katolska kyrkan i Nordeuropa, en tradition som tidigt gick vidare till den lutherska kyrkan.

Krigen 1939–1944 gjorde att cirka en halv miljon människor från de områden Finland tvingades avträda till Sovjetunionen måste få nya hem i Finland. En stor del av dem hörde till den ortodoxa kyrkan. De ortodoxa karelarna tog då med sig lyckönskningsseden med videkvistarna på palmsöndagen som ett identitetstecken, och spred också aktivt denna sed. Samtidigt blev den i hög grad en barntradition.[54]

Det var dock först när den ortodoxa lyckönskningsseden under 1970-talet kombinerades med påskhäxutklädningen som spridningen av påskhäxtraditionen tog fart också utanför de svenskspråkiga och tvåspråkiga orterna i Finland. Den snabba spridningen berodde på att allt fler barn gick på daghem, vilket ledde till att barnen inte längre lekte för sig själva utan omhändertogs av vuxna. Helgerna blev tider då man i daghemmen gärna skulle hitta på något som hade med traditioner att göra (se även fastlag).

Den kombinerade utklädnings- och lyckönskningsseden blev en lämplig "tradition" och massmedierna var inte sena med att göra reportage om de små utklädda kringvandrarna som med sina egenhändigt utstyrda, färggranna videkvistar önskade lycka och välgång och ville ha en slant eller godis för besväret. Eftersom lyckönskningsseden hörde till palmsöndagen blev det den dag då de finskspråkiga påskhäxorna gjorde sin vandring.

Traditionen har i dag en mycket fast form. Först frågar de utklädda artigt om de får "virpoa" och får de ett ja till svar läser de en etablerad välgångs- och tiggarramsa som börjar med orden "Virvon varvon". Därefter överlämnar de en prydd videkvist och väntar på belöningen.[55]

I stora delar av det svensk- och tvåspråkiga Österbotten, men också i de helt finskspråkiga delarna av södra och mellersta Österbotten, är lördagen i högre grad påskhäxornas dag än palmsöndagen. På orter med finskspråkig majoritet, speciellt i södra Finland, går även de svenskspråkiga häxorna omkring på palmsöndagen och har med sig en videkvist, eftersom det är etablerat. Ramsan "Virvon varvon …" har de vanligtvis lärt sig på

Två svenskspråkiga påskhäxor på vandring i Esbo på palmsöndagen 2016. Bland de finskspråkiga hör påskhäxvandringen till palmsöndagen och är en lyckönskningstradition där man överlämnar en prydd videkvist och läser en ramsa. På finskdominerade orter har de svenskspråkiga i hög grad också tagit till sig denna tradition.

finska. Det finns ett stort antal översättningar av lyckönskningsramsan, men ingen allmän vedertagen form.[56]

Egen vandring eller deltagare i evenemang

Både påskutstyrseln och innehållet i traditionen har genomgått rätt stora förändringar under 1900-talet. Under första hälften av 1900-talet, och även på 1950- och 1960-talen talet såg häxorna skrämmande ut, de var målade i ansiktet med till exempel svarta streck och hade kvastar med sig som de kunde rida på som på en käpphäst. På 1970- och 1980-talet blev häxorna allt sötare; de hade fräknar, blommiga dukar om huvudet och volanger i kjolfållen. Kvasten var inte heller längre nödvändig. Den var dessutom till förfång då man skulle bära med sig godiset man fått.

Också andra slag av utklädsel än att vara utklädd till en gammal gumma började komma med i bilden. Det skedde tidigast på daghemmen. Där måste också pojkarna få en roll i påskjippot och de ville inte klä sig till gummor. Påskharen verkar vara den äldsta icke-häxutstyrseln. Snart blev det också katter, sjörövare, troll, drakar och prinsessor, eller figurer inspirerade av filmer, böcker och datorspel, till exempel Harry Potter-trollkarlar och olika slag av superhjältar.

Utstyrseln påverkades också naturligtvis av det utbud av maskeraddräkter som salufördes i butikerna. I dag är trollkarlarna nästan lika många som häxorna. Kulmen för antalet kringvandrande häxor verkar ha nåtts på 1980–1990-talet. Bland flickorna har utstyrseln varit relativt enhetlig med lång kjol, förkläde, huckle, korg eller kaffepanna och röda kinder med fräknar.

Påskhäxorna har blivit allt yngre med åren och de flesta slutar vid elva–tolv års ålder. Överlag har barnens aktiviteter alltmer börjat styras av vuxna och deras egna aktiviteter utomhus har minskat. Att barnen helt på egen hand går på påskhäxvandring kan också upplevas som otryggt. De vuxna finns ofta med i bakgrunden eller så går häxorna bara till personer de känner.

På 1990-talet skapades för påskhäxorna nya former av underhållning och aktiviteter, som följde mönstret för hur en privat tradition blir publikt jippo. Närpes i Österbotten hörde till de första som ordnade ett evenemang där utstyrda småhäxor fick visa upp sig. Dylika tillställningar ordnas i regel av lokala föreningar, företagare eller turistbyråer någon gång under påsken, inte nödvändigtvis på lördagen. På dessa evenemang finns en massa programpunkter, exempelvis val av den bäst utklädda påskhäxan, mete, häståkning, lotteri, trolleri, musik, lopptorg, ponnyridning och olika slag av tävlingar och lekar. Den samlade skaran utklädda utgör bara en programpunkt bland många andra. Det är vid dessa evenemang de mest fantasifulla figurerna förkommer och tillställningarna liknar mest en maskerad, där också ansiktsmålning ofta ingår som en del av utklädningen. Meningen är att publiken ska, som på en marknad, både underhållas och spendera pengar.

På Åland är de kringvandrande påskhäxorna ett marginellt fenomen, troligtvis på grund av att tjugondagstraditionen i princip är samma sed. Styrkan i tjugondagsutsopningen är att den är en identitetssymbol, vilket inte påskhäxorna är. De är dock inte okända för ålänningarna och häxor kan förekomma i stora skaror vid olika slag av evenemang eller som skämtfigurer.

Ska man anse att småflickorna i sina långa kjolar och granna dukar för vidare traditionen från de onda häxorna som tog råd av djävulen? Absolut inte, det är inte mycket mera än benämningen, tidpunkten för vandringen och till vissa delar de utklädddas utstyrsel, som är gemensam med de äldre häxorna. Innehållet har helt förändrats. Äldre tiders påskhandlingar var fyllda av protest, elakhet och skadegörelse, och påsktrollens själv-

ständiga lek försiggick enligt lagar utarbetade av barnen själva.

I dag är påskhäxvandringen ett lekfullt tiggeri som i hög grad ställs i ordning och styrs av de vuxna, liksom de vuxna överlag numera är aktivt med och skapar barnens fritidsaktiviteter. Det centrala i seden är barnens nöje att våga bege sig ut på egen hand och visa upp sig i sin lustiga utstyrsel. Barnen agerar enligt ett fast mönster, inlärt av de vuxna. Påskhäxvandringen är en parallell till luciavandringar, halloweenvandringar, tomteutklädsel och olika slag av maskerader.[57]

Göra påskilla

I kapitlet om utklädning under julperioden har det redogjorts för de tillåtna protestformer som fanns i det äldre folkliga samhället, det vill säga att det vid vissa tidpunkter på året var tillåtet att busa, protestera och ägna sig åt ett högljutt nöjesliv. Samma traditioner som förekom under jultiden hörde också till påsken, kanske med den skillnaden att vid julen var nöjesaspekten mera framträdande medan upptågen vid påsken i högre grad präglades av skrämsel, elakhet och skadegörelse.

Gränsen mellan skämtsamt umgängesliv och brottsliga handlingar är dock flytande och kategoriseringen berodde på vilka normer som rådde i samhället. Vid påsken förekom ändå samma fasta uppsättning handlingar som var välkända från julperioden och i viss mån från födelsedagar: täppa till skorstenen, stänga in folk på utedasset, dra ut slädar ur uthusen, släppa ut korna, dra stockar över vägen, tjära fönstren eller placera en halmgubbe på gården som hämnd för en oförrätt.

Vid sidan av ofog av materiellt slag förekom också handlingar som hade som mål att skrämma och göra andra illa på ett psykiskt plan. Som ovan framkommit, började man inspirerad av berättelserna och föreställningarna om verkliga, flygande onda varelser, klä ut sig till häxor i akt och mening att spela ond och skrämmas. Det var både män och kvinnor som agerade häxor och det vanligaste var att man klädde ut sig till en gammal, ful gumma och bar på häxans flygattribut kvast och ugnsraka. Det har överallt i Svenskfinland förekommit att de utklädda sökt sig till ängsliga personer, spelat häxor, fört oväsen eller lämnat trollpåsar eller andra häxföremål efter sig, för att sedan göra sig lustiga över dessa personers rädsla och berättelser om att de trott sig ha blivit utsatta för onda makter. En förutsättning för en sådan tradition är att det finns, åtminstone bland en del av befolkningen, en tro på att häxor verkligen existerar.

Traditionen ”att göra påskilla” eller ”påskill” har varit särskilt utmärkande för påsken i Österbotten medan motsvarande seder längre söderut i högre grad har hört till julannandagen eller tjugondagen. Utklädda figurer som har gjort andra illa under påsken har dock förekommit även i Nyland. Under senare delen av 1900-talet har traditionen varit mest livskraftig på den österbottniska landsbygden. Där finns den fortfarande kvar i form av busstreck i den egna närmiljön, där det oftast är ungdomar och unga vuxna som agerar. Det vanligaste ofoget har varit skadegörelse på postlådor. Många tar in sin postlåda senast på lördagskvällen för att vara säker på att inte få den bortsprängd. På 1980- och 1990-talen var det också vanligt att kasta ägg eller rita på fasader, hissa upp föremål i flaggstången, bränna bildäck, välta soptunnor eller bränna upp påskbrasan för tidigt.

Gränsen mellan vad som kan anses vara skämt eller vad som är direkt skadegörelse är hårfin och beror också på den utsattas tolkning. På en del orter har ”påskillgörarna” kommit överens om att det är tillåtet att flytta på saker, men inte söndra något. Det har under rätt sen tid även förekommit sådana hyss som de flesta upplevt som oacceptabla, till exempel att söndra lampor och trädgårdsmöbler, söndra bilarnas backspeglar, stänga in

människor i deras hem genom att bomma igen dörren eller bygga upp hinder på mörka smala vägar så cyklister kan skada sig. ”Påskill” är en tradition som allt sämre passar in i dagens samhällssyn och umgängesnormer, och traditionen har gett upphov till både ilska och förtvivlan. Ofoget har dock stadigt minskat under 2000-talet och i svaren på den frågelista som sändes ut 2011 visste en stor del av svararna inte vad ”påskill” var och hade inte heller blivit utsatta för något sådant.

Också traditionen att tända brasor vid påsk har ursprungligen varit en del av denna tradition, det vill säga att man har stulit hö och halm ur ladorna och bränt den på vägar och öppna platser. Att man skulle ha tänt eldar för att skrämma bort häxor är en efterkonstruktion.[58]

Påsken är i Österbotten i högre grad en tid för kollektiva fester än i södra Finland. Påskeldstraditionen, som med tiden blivit en föreningstradition, gör att man samlas till en gemensam fest kring brasan då den tänds. Påskbrasorna har, tillsammans med venetiansk afton, blivit österbottniska hembygdssymboler som man gärna värnar om och utvecklar. Påskbrasorna har bevarat drag av den äldre folktraditionen i den meningen att man gärna vill ståta med traktens största brasa.[59]

Påskens mat – memma och mjöd, skinka och lutfisk, ägg och lammfilé

Påsken har aldrig haft en lika fast uppsättning maträtter som julen. Före 1900-talet uppfattades inte maträtter som symboler för vissa helger på samma sätt som de gör i dag, utan det var årstid, tillgång och ekonomi som avgjorde vad som åts som festmat. Man har heller aldrig satt in känslor och statustänkande i påskmaten på samma sätt som i julmaten, utan påskmenyn har i hög grad påverkats av olika trender. Det finns dock vissa maträtter som under olika tider har uppfattats som typiska för påsken.

”Lutfisken, skinkorna och memman tyder på att påsken är i annalkande”, konstaterade man i *Hufvudstadsbladet* i april 1909.[60] Bland borgerskapet var lutfisken då, och egentligen ända sedan 1700-talet, en fin rätt som åts vid festliga tillfällen och hörde därför till både jul och påsk. Julen fick under 1800-talet så många nya delikatesser i den borgerliga miljön att lutfisken till och med var mera dominerande vid påsken än vid julen, åtminstone fram till självständighetstiden (se ”Julmat”). Detsamma gällde skinkan. Påskskinkan, som oftast var rökt, var bland borgerskapet ett minst lika vedertaget begrepp som julskinka.

Vid sidan av lutfisk, skinka och memma var också ägg en delikatess, som dessutom spelade en viktig roll i påskens förströelsetradition. För övrigt gällde bland borgerskapet vårlig festmat, som till exempel orre, järpe, snöripa eller kyckling med festliga tillbehör samt fina förrätter, buljong eller till och med ett helt förrättssmörgåsbord.[61]

Den äldre folkliga festmaten vid påsken var, i motsats till borgerskapets, rätt olikartad julmaten. Medan julmaten till stora delar byggde på statustänkande bestod påskens festmat i huvudsak av sådant som sedan länge hörde till den folkliga kulturens delikatesser: feta soppor, korvar, gröt, bröd, ost och smör.

Påskdagarnas prägel påverkade också i viss grad maten. I många familjer åt man sparsamt på långfredagen medan festmaten serverades först på lördagen. Variationen var ändå större än man kanske skulle kunna tro. Man förleds lätt att tro att samhället var mera enhetligt förr och att det inom en samhällsgrupp fanns bara en norm som alla ansåg sig tvungna att följa. Graden av religiositet och synen på påsken och dess innehåll växlade stort, precis som den gör i dag. På landsbygden präglades påsken under 1800-talet av dysterhet, misstänksamhet och också skräck för onda makter, men av traditionsmaterialet framgår det ändå klart att variationen var stor.

Det fanns familjer där man hade förberett långfredagen noga så att inget onödigt arbete behövde göras. Ved och vatten fanns inne och det fanns mat att äta, så att dagen kunde ägnas åt stillsam andakt och kontemplation. Sådana regler gällde dock inte på långt när i alla familjer, utan en del kunde på långfredagen äta både ärtsoppa och blodkorv, alltså fet folklig festmat.

Under 1900-talets första del ändrade påsken karaktär men mattraditionerna påverkades ändå inte i högre grad, annat än att memman nådde ut till allt fler. De små gula kycklingarna och hönorna på påskkort och andra tryckalster ledde till att kyckling blev en festrött på 1960-talet. Helstekt kyckling i ugn uppfattades som en påskdelikatess fram till 1980-talet, då massproduktionen kom igång på allvar och kyckling blev billig vardagsmat. Kycklingen ersattes då av lamm som skulle tillredas på modernt vis med bland annat vitlök, en nyhet i de finländska köken.

Eftersom påsken i dag bland den stora allmänheten uppfattas som en helhet och dagarna således inte har olikartad karaktär, kan den fina påskmiddagen ätas när det bäst lämpar sig. Det visade sig ändå i den frågelista som gjordes 2011 att en inte obetydlig del av dem som svarade på frågelistan har den kyrkliga traditionen i tankarna, eller att man tycker att det är meningsfullt att följa traditioner från sin barndom och ungdom. Det är inte alls ovanligt att man alltid äter fisk på långfredagen medan lammet och stekarna får vänta till de andra påskdagarna.

Memma och påskmemma

Memma var en maträtt som redan under medeltiden förekom bland den finskspråkiga befolkningen. Memma var inte bara en påskrätt, utan memma (fi. *mämmi*) var ett samlingsnamn för en hel kosttyp, på samma sätt som beteckningarna gröt, bröd eller soppa. Vilka olika slag av memma som fanns då vet vi inte, men av traditionsuppteckningar framgår att under 1800-talet kunde memman smaksättas med till exempel lingon, som blev lingonmemma, eller med potatis, potatismemma, eller så gjorde man fläskmemma eller blodmemma, som var en sorts palt. Memman kunde också lagas så att man inte kokade den utan blandade rågmjöl i ljumt vatten eller surmjölk som fick stå och surna. Den sura memman var antingen så tjock att den åts med sked eller så lös att den kunde drickas.

Senast någon gång under 1600-talet började den finskspråkiga befolkningen i sydvästra Finland göra en festmemma till påsken. Den skiljde sig från den vardagliga memman i den meningen att den innehöll maltmjöl och gräddades i ugn i näverrivor. Maltmjöl kombinerat med låg ugnsvärme gjorde att påskmemman fick en söt smak, vilket gjorde den extra festlig.[62] Det var en lång procedur att laga memma. Det tog över ett dygn, för den skulle ömsom hållas ljum, ömsom vispas kraftigt och länge med bunken stående ute i snön, för att till slut baddas i timmar i ugnen.[63]

Memma var en folklig rätt som inte åts i högreståndskretsar. När Daniel Juslenius, då studerande vid akademin i Åbo, år 1700 reste ut på den finska landsbygden i påsktiden, blev han bjuden på en för honom okänd rätt. Han skriver: ”I Finland tillreds ett eget slags mos, som inte finns någon annanstans, kallat mämmi. Det kokas först av maltmjöl och gräddas sedan i ugnsvärme som bröd i näverrivor kallade tuohirove. Det är svart till färgen men har en ovanlig sötma och äts om påsken till minne av den osyrade degen.” Det sista var dock Juslenius egen tolkning och de som rörde i memmagrytorna satte helt säkert inte in någon sådan symbolik i tillredningen.[64]

Juslenius tog säkert in i en av de större bondgårdarna, och bjöds på en, ur deras synpunkt, fin delikatess. Det var inte alla som hade möjlighet att

laga memma. Malt var dyrt och maltmemma var en rätt som förekom främst bland mera välbärgade bönder.

Memma var också långt senare under 1800-talet en delikatess som ofta gavs som gåva åt mindre bemedlade. Det finns också många uppgifter om att ifall man inte hade råd med malt kunde man göra memman bara av rågmjöl. Memma kunde ätas separat direkt ur rivan, men det absolut vanligaste var att memman var pålägg på bröd, och ytterligare gärna med ett stop nybryggt öl. Ända in på 1900-talet åts memman så att man bredde ett tjockt lager memma på till exempel jästbröd.

Memman höll sig inom sitt gamla kärnområde söder om linjen Björneborg–Jyväskylä–Lovisa under hela 1800-talet. Påskmemman hade också spridits till de svenskspråkiga inom det här området, och mämmi började kallas memma på svenska, så att man troligtvis redan under 1700-talet allmänt åt påskmemma i Åboland och Nyland, dock inte på Åland.

Borgerskapet verkar inte ha känt till eller ätit memma i slutet av 1700-talet.[65] Snart skulle man dock också inom dessa kretsar ta till sig påskmemman. Den är en av de få traditioner som har spridits nerifrån uppåt, det vill säga ursprungligen något folkligt som med tiden blivit en del av högreståndskulturen.

Av allt att döma var det bagerierna i sydvästra Finland, bland annat i Åbo och Helsingfors, som strax efter sekelskiftet 1800 introducerade memman för borgerskapet. Zacharias Topelius åt under påskdagarna i Helsingfors på 1830-talet memma så många gånger att rätten måste ha varit en nymodighet. Han åt memma till frukost, när han besökte sina bekanta och på privata fester där memma serverades som festmat då man pausade med dansandet. Topelius skriver mycket sällan om vad han åt till exempel till middag, men påpekar alltid nogsamt varje gång han ätit memma.

Försäljning av påskdelikatessen memma i rivor gjorda av näver på Åbo torg, troligen kring 1940. I början av 1940-talet blev det av hygieniska skäl förbjudet att sälja memma i näverrivor och bagerierna tog i bruk pappaskar.

Under senare delen av 1800-talet började bagerierna också i städer som Uleåborg, Mariehamn, Vasa, Jakobstad och Viborg tillverka memma, och i affärerna såldes memmamalt så att tjänstefolket kunde tillreda memma också i borgerskapets kök. Memman blev under 1800-talets lopp mycket populär och åts under hela våren ända fram till midsommaren vid festliga tillfällen. Mot slutet av seklet blev också första maj, vid sidan av påsken, en ny högsäsong för memman och då drack man gärna ett glas mjöd till. Inom de övre samhällsskikten var det vid påsken populärt med mjölk eller öl till memman.[66] På landsbygden utanför sitt gamla kärnområde i sydväst var memman dock okänd.[67] När Svenska litteratursällskapets fältinsamlare på 1920- och 1930-talet frågade efter memma, fick man både på Åland och i Österbotten svar med innebörden ”jag har nog hört talas om den men jag vet inte vad det är” eller ”de som har memma har nog skickat efter den från stan”.

På 1920-talet var memman inte speciellt populär. Den var okänd i stora delar av landet och ansågs hopplöst gammalmodig. Det blev också förbjudet att sälja den i björknäverrivor till exempel på torgen. År 1945 var traditionsforskaren Ragna Ahlbäck inte speciellt optimistisk vad gällde memmans framtid: ”Det återstår att se om memman, som faktiskt blir avsevärt bättre då den gräddas i näverrivor än då den gräddas i pappaskar, kommer att överleva detta förbud.”[68]

Det var ändå först på 1950-talet som memman blev något som så gott som alla i hela landet kände till. I det efterkrigstida Finland behövde man nationalsymboler. Påskmemma fanns bara i Finland och memman var så speciell, både till utseende och till smak, att den lämpade sig väl som nationalrätt. Det hade grundats många bagerier också på landsbygden som inspirerade av utbudet i städerna började tillverka memma till påsken. Memmarecept hade också tagits med i kokböckerna och lärdes ut i husmodersskolorna, dock med en något förenklad tillverkningsprocedur. Nu blev memman en efterrätt som skulle ätas på påsken med grädde och eventuellt extra socker. I dag har den traditionella memman ytterligare utökats med många smakkombinationer, den äts med vaniljsås och det finns också chokladmemma. Det är naturligt att även memman utvecklas i vår tids mångfasetterade och experimenterande kockkultur och mattradition.

Pasha

Pashan är både gammal och ny i vårt land och är en del av det ryska och ortodoxa kulturinflytandet från storfurstendömets tid (1809–1917). Pasha är en söt anrättning gjord på kvarg, grädde, smör, socker, ägg, suckat och mandel och äts tillsammans med ett vetebröd, *kulitj*. Enligt ortodox sed äts pashan efter midnattsmässan på lördag kväll.

Spridningen av pashan följer samma mönster som spridningen av blinier. Ända fram till 1970-talet var det främst de som hörde till den ortodoxa kyrkan och personer inom vissa högre samhällskretsar som åt pasha. På 1970-talet började pashan föras fram främst av dam- och dagstidningar som en ”gammal påsktradition”. Ett stort antal receptvarianter publicerades, ibland tillsammans med beskrivningar på hur man skulle baka kulitj.

Det var främst pashan som blev populär. Den var lätt att tillreda, ingredienserna var bekanta och smaken uppskattades av de flesta. Pashan var ett välkommet tillägg till den tidens påskmeny som då inte bestod av många andra specialiteter än memma, ägg och kyckling. Precis som memman blev också pashan snart, i alla fall i nordiskt perspektiv, något utmärkande för påsken i Finland.[69] Till en början såldes pasha i lösvikt i bagerierna, men snart började också mejerierna tillverka pasha i små plastbägare. I dag är pashan närmast en efterrätt som långtifrån alltid äts tillsammans med bulle. Pasha är en säsongvara som inte säljs vid andra tider på året.

Påskägg – både mat och underhållning

Ägg var länge en lyxvara i Finland. Tamhöns förekom bland de högre stånden på 1700-talet medan bondebefolkningen åt vilda fåglars ägg. Landsbygdsbefolkningen började ha tamhöns i större skala först efter sekelskiftet 1900, efter att organisationer och föreningar fört fram hönsskötsel som ett komplement till jordbruk och annan djurhållning. Ägg av vilda fåglar åt man parallellt med hönsägg långt in på 1900-talet.

Att äta kokta ägg var således en sen företeelse bland den stora allmänheten. Ägg användes i folklig miljö endast i matlagningen medan borgerskapet åt kokta ägg åtminstone under hela 1800-talet.[70] Det är oklart när man i Finland började förknippa ägg med påsken. Det påstås ofta att ägg skulle ha varit förbjudet under fastan och blev

på så sätt påskens delikatess. Det finns inga belägg för att prästerskapet i Finland skulle ha haft några som helst åsikter om äggätandet. Äggen hörde visserligen både i katolsk och ortodox tro till den så kallade vita maten (tillsammans med mjöl- och mjölkprodukter) som var tillåten under förfastan, det vill säga från fastlagssöndagen till fastlagstisdagen, men därefter förbjuden. Sådana regler har aldrig tillämpats i det protestantiska Finland.

Det verkar snarast vara så att det helt enkelt var tillgången på ägg under våren som gjorde att ägg så småningom blev vårens och därmed påskens festmat. Forna tiders tamhöns följde naturens gång och värpte inte under den mörka och kalla tiden.

Senast i slutet av 1700-talet förknippades ägg med påsken inom högreståndskretsar. ”Vad vore Påsk utan Ägg och Jul utan Attrapper”, undrade skribenten i en kåserande artikel 1829.[71] Ägg var dock under hela 1800-talet en dyr och efterlängtad delikatess. Från det att hönorna började värpa på våren och fram till juni kunde man träffas till ”äggsoupér” eller ”äggkalas”.[72] Bland skärgårds- och bondebefolkningen fick man vänta tills de vilda fåglarna började värpa.

Under storfurstendömets tid blev speciellt borgerskapet bekant med många ryska seder, och då nåddes vi också av den slaviska traditionen att göra konstverk i form av ägg, som ibland även innehöll en överraskning. Äggen, riktiga kokta eller konstgjorda, blev rekvisita i påskens nöjesliv. Den tidigaste formen för att göra äggen skämtsamma, som förekom åtminstone på 1830-talet, var att skriva en vers på ägget eller lägga en lapp i äggkoppen. De roliga äggverserna var, på samma sätt som julklappsrimmen, en högreståndstradition under hela 1800-talet.[73]

Under inflytande av de ryska traditionerna började olika slag av påsköverraskningar säljas i Finland. Överraskningarna fanns då inte bara i konstfulla äggformationer, utan lika ofta i vackert prydda askar. Under senare delen av 1800-talet exploderade utbudet av överraskningsägg. Vackra påskägg gjorda av trä, brons, kristall, porslin och till och med av torkade eller färska blommor fanns

Att måla påskägg är i dag en tradition bland såväl barn som vuxna. Barnens äggmålande bygger på den västliga barntraditionen, medan de vuxna enligt den slaviska traditionen målar ägg på konstkurser. Fotografi från 1963.

till salu.[74] Samtidigt började också konditorierna sälja påskägg av socker och choklad, med eller utan överraskning, vilka ofta kallades ”bonbonnier”.

Under senare delen av 1800-talet började man också i de borgerliga hemmen måla ägg och traditionen verkar ha blivit allmän kring sekelskiftet 1900. Äggmålningen i hemmen byggde inte på den slaviska traditionen, såsom de fina överraskningsäggen, utan hämtade inspiration av den äggmålning som praktiserades speciellt i England, och som vid den tiden hade spridits också till det övriga Västeuropa. Den var mycket enklare och simplare än den slaviska, och var närmast en barntradition. När barn och vuxna i borgarfamiljerna i Finland började färga kokta ägg med lökskal och dekorera dem med schabloner, genom att linda garn runt äggen, var det således i huvudsak den västliga traditionen som influerade.[75]

Äggmålningen var till en början en typisk borgerlig tradition. Den stora allmänheten åt inte kokta ägg och äggmålning ansågs vara ”att leka med mat”, vilket i ett samhälle med matknapphet inte var lämpligt. Helt allmän blev traditionen att måla eller färga ägg först från 1950-talet framåt. På 1970- och 1980-talen upplevde äggmålningen en renässans, i och med det större intresset för den ortodoxa påsken. Konstnärer och hantverkare började då intressera sig för den slaviska äggmålningstraditionen och lärde ut mönster och tekniker på olika kurser, de flesta avsedda för vuxna. Här möttes igen den östliga och den västliga traditionen i Finland på ett konkret sätt.

Olika slag av ägglekar var välkända från de tyska, danska och sydsvenska områdena. Äggrullning utomhus var den vanligaste formen. Marken var i de trakterna vanligtvis bar vid påsken så att lekar utomhus var möjliga. Liknande ägglekar förekom också bland borgerskapet i vårt land, som äggrullning eller äggpickning men huvudsakligen i former som försiggick inomhus. Man kunde till exempel tävla om vems ägg som rullade längst på ett lutande plan. Eller så stötte man äggen mot varandra enligt bestämda regler och den vars ägg inte gick sönder vann, och fick, eller måste, äta upp ägget. Man höll på tills äggen tog slut eller tills man inte förmådde äta fler ägg. En annan variant var att man skulle springa med ett ägg på ett fat eller en sked. Ägglekarna slog aldrig rot bland den stora allmänheten utan förblev en borgerlig tradition som långsamt tynade bort. Den förekommer dock ännu i dag som familjetradition eller som programnummer på barnfester.[76]

Påskharar och påskkycklingar

På 1890-talet började en ny figur dyka upp i berättelser för barn: påskharen. Påskharen var ett underligt djur ; den kom med brokiga ägg, och ibland hade den till och med värpt dem. Haren överlämnade inte alltid äggen själv utan lämnade dem i ett bo av ris och kvistar, som ett fågelbo, eller gömde dem så att barnen måste söka efter dem.

Påskharen

Påskharen har getts de mest fantasifulla ursprungsförklaringar, än har han sitt ursprung i germansk religion, än släktskap med bjäran eller mjölkpuken, som var ett harliknande övernaturligt väsen som stal mjölk av grannen och på det sättet skaffade välstånd åt sin uppdragsgivare. Allt detta är evolutionistiska fantasier. Påskharen som värper och gömmer ägg har däremot mycket gemensamt med tuppen som värper ägg och godsaker när barnen lärt sig läsa, storken som hämtar de nyfödda och julklappsutdelaren som lämnar julklappar samtidigt på vitt skilda platser. De har alla uppkommit bland det tyska borgerskapet under 1700-talet där sagolika berättelser, i synnerhet om sexualitet, användes både för att förleda och för att underhålla barnen.

af Klintberg 2013; Weber-Kellermann 1985, s. 126–137.

Påskharen har aldrig blivit den dominerande symbolen för påsken i Finland, även om figuren funnits med sedan slutet av 1800-talet. Kycklingarna, äggen och videkvistarna har minst lika mycket symboliserat påsken och det var också kycklingarna som gav påsken dess gula färg.

I Finland var de tidigaste sagorna om påskharen alla översättningar från tyska. Sagorna gjordes ändå relativt snabbt till folktradition i de borgerliga familjerna. Lilli Blöcker, född 1897 i Lovisa, har berättat från sin tidiga barndom hur hennes mormor bakade en påskhare, med "mandel och russin till ögon och knappar". På påskmorgonen hittade Lilli haren i tamburen där den låg i ett bo av ris tillsammans med vackert målade hönsägg.[77]

Från sekelskiftet 1900 förekommer påskharar-na som motiv på påskkort som var tryckta i Tyskland men avsedda för den finländska marknaden. Även kycklingar, hönor och tuppar, som hörde ihop med äggen och därmed blev logiska påsksymboler, var populära på kort. Äggen och de små gula kycklingarna blev de överlägset vanligaste påsksymbolerna. De var så dominerande att den profana påskens färg blev gul. Gult och glimmande guld hade dittills varit julens färger (från ljusen och Jesusbarnets gloria), men på 1920- och 1930-talen fick det gula ge vika till förmån för den rödklädda julklappsutdelaren, som gav julen dess nya färg.

Också övrig påskrekvisita importerades till Finland så att barnen till exempel kunde förlänas "[a]merikanska gummiägg med uthoppande kyckling, mycket roande för barn".[78] Den här typen av påskpynt var bara ett tillägg till påsklördagens uppsluppna stämning och ändrade inte på påskens karaktär eller innehåll.

När det nya, ibland mycket dyra och ståndsmässiga, påskpyntet och överraskningsrekvisitan kom till Finland, reagerade borgerskapets ledande folkbildare, bland annat marthorna, på samma sätt som när det gällde det nya industriellt tillverkade julpyntet. Det ansågs vara bjäfs som inte gav helgen heder. På 1930-talet förde marthorna fram tydliga regler om vad som var rätt och fel när man dekorerade till påsk, regler som vände sig både till den stora allmänheten och till den borgerliga köpstarka eliten. Påskpyntandet skulle inte vara "ytligt och ogenomtänkt", inga papperslöpare eller "allskönskycklingar", och inga pappersblommor, det blev för karnevalaktigt. Däremot var det passande med videkvistar och ägg som dekorationer, och bordet fick gärna prydas av en duk vävd av säv och med ljusstakar av trä. Både dekorativa ägg och ägglekar godkändes, eftersom de traditionerna redan länge varit en del av den borgerliga påskens sällskapsliv på påsklördagen.[79]

Instruktionerna för hur påsken skulle firas vann dock inte genklang och påverkade inte alls påskfirandet på samma sätt som de motsvarande föreskrifterna för julen, eftersom påsken inte i

samma grad som julen fick ett nytt innehåll som relaterade till individen och identiteten.

Påskdagarnas namn

Det är med all sannolikhet den särskilda betydelse veckan före påsk fick under 1700-talet som gjorde att man började namnge dagarna. Veckan började kallas stilla veckan, vilket trängde undan det äldre dymmelveckan (se ovan). Det fanns tre etablerade benämningar för dagarna, som åtminstone sedan 1500-talet använts av prästerskapet, nämligen palmsöndag, skärtorsdag och långfredag. När gudstjänstbesökarna i prästernas utläggningar också hördes talas om blåmåndagen, vittisdagen och askonsdagen, började även de benämningarna i folkmun användas för dagarna före skärtorsdagen, trots att de alla hörde ihop med fastans inledningsperiod. Måndagen och tisdagen hade dock inte helgdagskaraktär och vid sidan av de teologiska benämningarna gav man dem också lite lustiga namn som utmärkte deras karaktär. Det finns en enorm variation av sådana profana benämningar och det är bara en liten del som finns bevarad i arkiven. Många av benämningarna är lokala och bland dem finns personliga påhitt som kan ha tillkommit först i början av 1900-talet.

Söndagen. Palmsöndag är den enda benämning som finns i traditionssamlingarna på Svenska litteratursällskapet för den söndag som inleder veckan före påsk. Beteckningen syftar på Bibelns berättelser om hur folkskarorna mötte Jesus med Hosiannarop och palmkvistar i händerna.

Måndagen har haft mycket varierande benämningar av vilka de flesta betecknar dagens karaktär eller syftar på de sysslor man utförde denna dag. De vanligaste benämningarna har i Österbotten varit mulimåndag och kråkmåndag, i Nyland frimåndag och blåmåndag och i Åboland mulimåndag och blåmåndag. Andra benämningar har varit bland annat svältmåndag, spånmåndag, klockmåndag, bakumåndag, springmåndag, skallomåndag, mjölmåndag, bolimåndag och bjällermåndag.

Benämningen blåmåndag har, i motsats till de övriga, ett kristet ursprung. Blåmåndag har ursprungligen betecknat fastlagsveckans måndag, det vill säga måndagen före fastlagstisdagen. Uttrycket kommer från tyskans *Blauer Montag* och syftar på det katolska medeltidsbruket att beklä altaret i blått som ett tecken på att prästerna skulle börja fasta från och med denna dag.

Tisdagen. Den överlägset vanligaste benämningen har i Österbotten varit tränutisdag, det vill säga trantisdag, som av allt att döma syftar på tranornas flyttningar som ofta sker vid påsktiden. I Nyland och i Åboland har denna benämning inte varit vanlig utan man har i stället sagt fettisdag (som även var beteckningen för dagen före fastans inledning, det vill säga fastlagstisdagen), lustigtisdag eller kulitisdag. Även beteckningen vittisdag har förekommit och också denna benämning syftar på fastans inledning. Under förfastan var endast ”vit mat” tillåten, det vill säga mjölk- och mjölmat. Mulimåndag och kulitisdag hör vanligtvis ihop, ifall man säger det ena säger man också det andra (muli och kuli betyder mulen och kulen). Andra beteckningar har varit bland annat torrtisdag, sticktisdag, lattisdag, smakutisdag, klingtisdag, torgtisdag, spatsertisdag, bjällertisdag, degtisdag, gristisdag och asptisdag.

Onsdagen. Den vanligaste benämningen på onsdagen har i det äldre materialet varit askonsdag. Också denna benämning hör ursprungligen till fastlagsveckan, det vill säga onsdagen efter fastlagstisdagen. I Nyland har också klockonsdag förekommit, vilket syftar på den förbjudna klockringningen under stilla veckan. Beteckningen dymmelonsdag finns inte belagd i det äldre traditionsmaterialet (dymmelveckan finns däremot), men detta betyder inte att namnet behöver ha varit okänt. Dymmelonsdag har använts i svensk-

språkiga tidningar i Finland under 1800-talet men askonsdag var mångfalt vanligare.

I dag verkar dock dymmelonsdag vara minst lika allmänt känt som askonsdag. I Sverige var uttrycket dymmelonsdag vanligt också i folklig tradition. En orsak till att dymmelonsdag vunnit terräng är att beteckningen askonsdag i språkbruket och folkmedvetandet börjat förknippas allt oftare med sin ursprungliga plats. Förändringen beror på att man via svenska böcker, massmedier, teologer och traditionsupplysare under de senaste trettio–fyrtio åren läst och hört berättelser om ordens ursprung: stilla veckan skulle vara så stilla att man inte ringde i kyrkklockorna utan slog på dem med en dymmel (träkläpp) och askonsdagen inledde fastan eftersom aska var en symbol för bot och bättring.

Torsdagen kallas alltid skärtorsdag. Beteckningen skärtorsdag är känd sedan medeltiden och kan härledas från verbet skära, som betyder rena. Skärtorsdagen var den dag då Jesus tvättade sina lärjungars fötter och instiftade nattvarden.

Fredagen kallas alltid långfredag, vilket syftar på att Jesus denna dag led och dog på korset.

Lördagen kallas mest allmänt påsklördag, men också stäckolördag eller stacklördag är vanliga i hela Svenskfinland. Stack betyder kort i motsats till långfredag. Även beteckningen kortlördag finns belagd. I Sverige är den vanligaste benämningen påskafton.

Söndagen och måndagen hör inte till de dagar som man brukar ge speciella namn. Söndagens vedertagna benämning är *påskdagen* och måndagen *annandag påsk*. Också den talspråkliga formen påskannandag förekommer i Finland.

FÖRSTA APRIL

April april din dumma sill
Jag kan dig narra vart jag vill.

Första och sista april får tjänaren
narra herrn vart han vill.[1]

I Finland är seden att narras på första april inte särskilt gammal. Ett tidigt skriftligt belägg hittas i den fjortonåriga Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagbok. Så här skriver hon den första april 1800: ”Den 1 april i dag har jag narrat mamsell Fortelin på det sättet att jag skref ett bref på det sätt just som det skulle varit ifrån fru Lindholm, och inuti var skrifvet 'första april'.”[2] Seden att narras på första april etablerades i Finland i högreståndskretsar på 1700-talet. På landsbygden spred sig seden under 1800-talet.

I Sverige går seden att narras på första april längre tillbaka i tiden. Jochum Stattin har belagt det svenska narrandet till mitten av 1600-talet, då uttrycken ”aprilsedlar” och ”att narra april” förekommer i olika notiser om att bli lurad eller dragen vid näsan. Med en kringsänd aprilsedel kallades till exempel en församling i Västergötland 1742 till gudstjänst en timme för tidigt.[3]

Precis som i Sverige är aprildagen också i Finland kopplad till gammal folklig skämttradition som gick ut på att lura barn eller få nykomlingar i arbetslaget att göra bort sig. Många av skämten hörde ursprungligen inte ihop med första april utan var en del av de humoristiska påfund med vilka man initierade en ny arbetstagare i rutinerna. Populärt var exempelvis att fråga efter redskap som inte existerade. I samband med vårbruket kunde något godtroget barn skickas efter dynghögsvin-

keln som behövdes för att göra högen rak och prydlig. Vid höstslakten bad man någon hämta svansjärnet eller svanskniven.[4]

Skämt som uttryckligen hörde ihop med första april var så kallade aprilbrev som man bad någon leverera. En kvinna (f. 1877) från Geta på Åland erinrade sig att hon som ung nyanställd på uppdrag av en viss major Brummer ålades leverera ett viktigt brev. Hon vandrade från ställe till ställe och sändes ständigt vidare till nya personer. Slutligen förbarmade en adressat sig över budbäraren och bad henne läsa upp brevet. Det visade sig ha texten: ”Låt narren gå. Brummer”.[5]

Kontoristen på poliskammaren i Karleby (f. 1896) berättade i en intervju hur poliskåren skämtat med allmänheten på första maj under olika tider. År 1920 hade man informerat om att beslagtagna rusdrycker skulle säljas på auktion på poliskammaren. Detta väckte stort intresse. Någon gång efter kriget hade man meddelat att alla stadens hundar skulle infinna sig på poliskammaren för kontroll av skattemärken klockan tolv. ”Oj Jessus vad vi hadd hondan”, mindes tjänstemannen tjugo år senare. SLS 931 Kb

Handelsmannen i byn drev med ortens skollärare och levererade till honom på första april ett brev med texten ”Är ni beredd att mottaga undervisningsministerposten” undertecknad ”Regeringen”. Följande dag avsände läraren ett telegram med texten ”Jag är beredd. Med kolligial hälsning”. Därefter frågade han varje dag efter ett till honom adresserat brev, och slutligen fick handelsmannen avslöja att det handlade om ett aprilskämt. SLS 1031 He

Även sista april var det legitimt att lura folk. I dikten ”Sista April” låter Zacharias Topelius ”Våren” och ”herr Vinter” ”aprilla” om vem som ska få väldet över den nyckfulla månadens väderlek.[6]

TIDNINGARNAS APRILSKÄMT

Det finns en hel berättartradition om ursprunget till narrandet på första april. Traditionen som är gåtfullt identisk världen över har gett upphov till en mängd efterförklaringar och fantasifulla spekulationer: att det föränderliga aprilvädret skulle inbjuda till skämtsamma upptåg, att den 1 april ansågs vara Judas Iskariots födelsedag vilket skulle associera till olyckor, att dagens traditioner skulle gå tillbaka på narrfester såsom Quirinalerna i Rom och den indiska festen Holi, i samband med vilka den samhälleliga ordningen upphävdes och man kunde bete sig laglöst. Också narruppåg i samband med fastlagsfirandet och vårfester runtom i Europa har gett upphov till spekulationer kring bakgrunden till skämtdagen.[7]

Sillen, eller närmare sagt fisken, förekommer förutom i de finländska ramsorna även i Sverige, Frankrike, Nederländerna, Belgien, Spanien och Italien. Någon entydig förklaring till förekomsten har inte kunnat ges, men ett samband har setts i att fisken var en vanlig skämtsam ”aprilskänk” som till exempel kunde hängas på den intet ont anande vännens rygg.[8]

I äldre svenskspråkiga dagstidningar i Finland hittar man inför första april artiklar där bakgrunden till dagens historia beskrivs i detalj och där olika lyckade aprilskämt nämns. *Nya Pressen* publicerade den 7 maj 1885 artikeln ”Aprilnarrit” där bland annat Holi och olika brittiska och franska aprilseder presenteras. ”Här i Norden är det väl nu allenast barnen som drifva detta skämt, men i forna dagar var det mycket allmänt, till och med bland äldre, allvarsamt folk.” Den 2 april 1895 publicerades i *Gamlakarleby Tidning* en artikel där man som bakgrund till skämtdagen anförde den bibliska berättelsen om hur Jesus av Pilatus skickades från domare till domare under gyckel och hån – detta skulle utgöra en bak-

grund till narrvandringarna med aprilbreven. I *Fredrikshamns Tidning* publicerades i april 1898 ytterligare några förslag till bakgrund för skämttraditionen:

> ”Första april har i alla tider och i nästan alla länder firats som alla dårars dag. Enligt en tradition är bruket att denna dag sända folk i onödiga ärenden en travestering av frälsarens skickande av och an mellan Hannas och Kaiphas, mellan Pilatus och Herodes. Andra åter gifva bruket ett hedniskt ursprung och härleda det från consualierna, romarne lurade de sabinska kvinnorna. Judarne åter hade en tradition, att bruket härstammat från Noaks misstag, då han sände ut dufvan ur arken den 1 april, men dessa data äro oriktiga. I Frankrike och Italien är det bruk att sända en fisk gjord av förgyld kartong, fylld med godsaker till vänner och personer som stå i begrepp att gifta sig. Det är egendomligt att hinduerna ha samma bruk den 31 mars, då de fira Hulifesten. De persiska muhamedanerna fira också dagen på samma sätt.[9]

I finländska tidningar började man enligt modell efter utländska tidningar publicera egna aprilskämt. I *Wasa Tidning* ingick i april 1894 en notis om att tidningen varje år levererade ett aprilskämt och att läsarna, medvetna om detta, aktivt sökte efter roligheter, ibland med felaktigt resultat. I *Vestra Nyland* ingick den 1 april 1892 en notis om den tyska ångaren ”Ekvator” som med kapten A. P. Rille vid rodret snart skulle anträda Ekenäs. När nyheten visade sig vara ett aprilskämt väckte det ilska och besvikelse hos läsarna.[10]

EN SKRATTSPEGEL - SKÄMTANDET GENOM TIDERNA

Genom tiderna har samma ämnen färgat aprilskämten: alkohol, nya färdmedel, naturens under, pålagor och skatter. Skämten är kulturella uttrycksformer som givetvis förändras enligt sin tids samhälle. De äldre tidernas skämt hade funktionen att upphäva skillnaden mellan sociala hierarkier och barn–vuxna och lärare–elev. På första april var det tillåtet att gå över vardagens hierarkiska gränser och utmana de överordnade. I dag har dagen utformats till en ”tradition om en tradition”, en sedvänja som oftast upprätthålls av medierna.

Numera är politiska beslut och EU-direktiv en ständig källa till roligheter. Skämten kan också ses som ett test för vad människor har kunskap om, och berättelserna om hur väl skämten lyckats utformas till en tradition i sig.

Återkommande drag i mediernas skämt

- Man lurar folk att ta sig någonstans med hopp om en fördel. En känd person uppges uppträda på en något osannolik, men lättillgänglig plats, eller så meddelas det att en eftertraktansvärd vara delas ut vid angiven tidpunkt.
- Allmänheten luras gällande ny teknik. En klassiker är skämtet från 1962 då tittaren uppmanades förvandla sin svartvita tv till färgmodell genom att trä en strumpa över tv-skärmen. Andra teknikskämt är till exempel användningen av stekpanna som parabolantenn och kylskåpsmagneternas strömslukande effekt.[11]
- Man skrämmer med annalkande faror eller nyordningar. I Ingå skulle en flygplats anläggas 2011 med ryska pengar och följande år höll vattentornet i Lovisa på att rasa och rulla ner över gamla stan. År 1993 rapporterade tidningen *Västra Nyland* om att en sex körfiler bred bro skulle byggas mellan Skåldö och Estland. Projektet presenterades av Bror Lahti och S. Ilta.[12]
- Många skämt berör fingerade EU-direktiv: att memma ska förbjudas eller att alla motorvägar i framtiden ska byggas i tunnlar.[13]

Ofta finns det i texten en nyckel inbakad i form av ett namn eller ett uttryck som avslöjar skämtet och samtidigt mäter läsarens påpasslighet och intelligens.

I Gunvor Strangs proseminarieuppsats om aprilskämt på 1970-talet framkom att alla skolbarn och även äldre personer som tillfrågades uppgav sig ha narrat på första april. Svaren på en frågelista utsänd av Folkkultursarkivet 1987 visar att det konkreta narrandet hade minskat och att seden främst hölls levande av barnen. Som vanliga skämt nämndes korta kommentarer av typen ”du har skosnörena oppe” och ”det står en vit häst på gården”.[14]

Med de sociala medierna har aprilskämten fått en ny arena och ett nytt uppsving. Under 2000-talet ökade både de privata och de ”officiella” skämten märkbart. Det har också blivit tradition att dagen efter narrdagen publicera ett sammandrag av de mest lyckade skämten – både nationellt och internationellt.

Våren 2017 meddelades det via nyhetskanalerna att flera mediehus i Norden åtminstone temporärt valt att utelämna aprilskämten, detta med orsaken att de kan ”tära på trovärdigheten för nyhetsrapporteringen”. Chefredaktörer för svenska och finlandssvenska dagstidningar konstaterade i en artikel på Svenska Yle att det i dagens socialmediala värld publiceras allt fler falska nyheter och att både skämt och allvar publiceras på samma plattformar. Det har blivit allt svårare att skilja falskt från sant i dagens nyhetsflöde. Artikeln fick en mängd läsarkommentarer av vilka många visade att seden med aprilskämt har trogna anhängare. Ett bra skämt ansågs vara samhällssatir som bäst och hade ingenting att göra med *fake news*.[15] Följande år förekom det åter mängder av aprilskämt i medierna. Första gången sedan 1956 inföll första april på påskdagen, vilket gav skämten speciella drag, både vad gäller de religiösa händelserna och narrandet av de chokladäggsletande barnen.[16]

VALBORG OCH FÖRSTA MAJ

Karaktärsfast med sinne för det karnevalistiska

Firandet av första maj i Finland har, jämfört med andra festdagar, behållit i stort sett samma karaktär i två hundra år. När traditionen att fira första maj blev mera allmän i början av 1800-talet handlade det om en stadsfest som firades i det offentliga rummet med evenemang som signalerade att våren hade anlänt. Samma grund för festen gäller fortfarande. Den största förändringen är att första maj mot slutet av 1800-talet ytterligare fick en dimension – dagen blev en politisk fest för arbetarna.

Det offentliga firandet av första maj hör i vårt land i hög grad samman med uppkomsten av en stadskultur i början av 1800-talet. Det var då i all synnerhet studenterna som tog till sig olika slag av traditioner att utomhus fira vårens ankomst. Dagen fanns dock i medvetandet långt tidigare eftersom första maj hade en ställning i borgerskapets årscykel. Mandatperioderna för städernas olika gillen och skrån slutade den 1 maj och man firade de nya råden med mat och dryck. Ännu mera betydelsefullt var att prästernas och rådmännens år slutade på första maj, och under 1700-talet bjöds det därför på kalas i prästgårdar och hos rådmännen.

Herrskapet på landsbygden tog efter traditionen och började ordna med privata festligheter. Till exempel på Björkboda bruk i Dragsfjärd var

det vid mitten av 1800-talet en årligen återkommande sed att brukspatronen Volter Ramsay på första maj bjöd brukets herrskap och socknens präst med familj på mjöd och struvor på eftermiddagen. På landsbygden firades första maj bland de välbärgade under hela 1800-talet huvudsakligen i hemmiljön, medan det i städerna var det offentliga rummet som kom att bli festarenan.[1]

STUDENTERNAS VÅRFESTER I STÄDERNA

I de mellaneuropeiska städerna hade det sedan länge funnits olika festseder som gick ut på att hälsa sommaren välkommen; man pyntade med gröna kvistar eller man "hämtade" sommaren till exempel i form av en stång, dekorerad med girlander och prydnader, som senare restes under festliga former. Vanligt var också att man iscensatte en ceremoniell kamp mellan sommar och vinter, med inspiration från det militära. I de köpmansaristokratiskt styrda Hansastäderna kunde kampen utföras som ett tornerspel.[2] Skyttetävlingar och stridslekar, tidigast praktiserade av städernas gillen och skrån, började också höra till majfesten. De olika ceremonierna kring "sommarhämtningen" utformades i många länder till en folkfest på gator och torg med mat, dryck, underhållning och tävlingar.

Liknande idéer om hur våren och sommaren skulle tas emot finns också i de tidiga 1800-talstraditionerna i Finland, både vid första maj och vid midsommar, dock i en avsevärt anspråkslösare form. Första maj är ändå som festdag yngre än midsommar. Medan många herrgårdar redan på 1700-talet upprätthöll midsommartraditioner var första maj inte någon stor festdag.

På Eero Järnefelts skiss till målningen *Florafesten* (1919) återges den fosterländska stämning som rådde på studenternas vårfester under 1800-talets andra hälft. I bakgrunden syns en tidstypisk majstång med en ring upptill och girlander runt stången, vars uppgift var att markera festplatsen. I kapitlet om midsommaren finns närmare uppgifter om majstängerna.

De första i Norden som tog till sig de många mellaneuropeiska vårtraditionerna var studenterna. I Mellaneuropa hörde kringvandring och sånguppvaktning kombinerat med tiggeri även till de folkliga traditionerna. I universitetsstäder som Köpenhamn, Lund och Uppsala, där man tidigare än hos oss påverkades av det europeiska folkliga firandet, gjorde studenterna sin egen version av dessa folkseder. Studenterna drog under sång genom gatorna och uppvaktade professorer och lärare.[3]

Bruket spreds till andra universitetsstäder och på 1810-talet var studenterna i Åbo i full gång med festandet och uppvaktandet. Majfesterna ordnades inte på första maj utan senare under maj månad vid lämplig tidpunkt, ibland först i slutet av månaden. Vårfirandet var främst en akademisk fest till vilken akademins hela lärar- och ämbetsmannastat tillsammans med stadens högsta tjänstemän och betydande personer inbjöds. Vid dessa fester var uppvaktningsceremonier med sång och anföranden till professorers och lärares ära en viktig del. Efter uppvaktningen drog alla iväg till det sommarprydda majfältet vid Skansen, där tält med bord stod dukade. Man åt och drack, sjöng, lekte och spelade bollspel. Det var blöta fester. De mest berusade samlades efter festen upp av hjälptrupper och fördes med häst och vagn in till staden.

Efter att akademin flyttades till Helsingfors 1827 firades de akademiska majfesterna där. I Åbo fortsatte man att ordna majfester, men nu med skolpojkar som huvudarrangörer. Man samlades på Dragonfältet (i närheten av nuvarande begravningsplatsen) eller i Kuppis. De akademiska festformerna levde kvar: med vajande fanor tågade man under sång ut till majfältet. Här bjöds det på olika slag av tävlingar, bollkastning och diskus. Skarpskyttebataljonens musikkår eller andra musikkårer, det vill säga hornorkestrar, spelade. Från 1853 fick också kvinnor delta och då kompletterades punchen, ölet och sillsmörgåsarna med bland annat konfekt, mjöd och vin.[4]

År 1831 ordnade universitetet i Helsingfors för första gången en majfest, eller ett majkalas som man också sade, i Sörnäs. Under 1830-talet ordnades ytterligare en fest i Sörnäs och tre i Gumtäkt.[5] Zacharias Topelius, på 1830-talet ung studerande, var en av de ivriga deltagarna. Man vandrade redan tidigt på eftermiddagen ut till Gumtäkt ”med flygande fanor och klingande spel”. Flaggor, tält, kanoner och – det viktigaste – de långa punschborden fanns på plats då man kom. Man slog boll, rökte, skämtade och diskuterade och dansade vals och mazurka. Man drack brorskålar, hurrade för rektor och lärare, höll tal, skålade för kejsaren och kejsarinnan, sjöng och hade roligt.

Studenternas majfester var blöta och stökiga. År 1834 inträffade en incident då tre hundra glas krossades. I ett sent skede av festen steg Johan Vilhelm Snellman upp i talarpodiet och utlyste en skål för Finland. Efter att ha tömt skålen kastade han sitt glas i marken så att det splittrades. Under kraftiga hurrarop tog deltagarna exempel av Snellman och marken täcktes av glassplitter.

En liknande incident upprepades vid majfesten på Gumtäkts äng på Floradagen den 13 maj 1848. Luften var varm och drickandet överskred alla gränser. J. V. Snellman ville denna gång få slut på det myckna drickandet och tog därför en käpp och svepte ner alla glas från långbordet. Studenterna ilsknade först till, men började snart hurra, och de anträdde hemfärden under glam och stoj. De som var i stånd att gå och kunde hitta ett helt glas fortsatte drickandet på hemvägen. Men många blev kvar. För dem som var så berusade att de inte kunde ta sig in till Helsingfors på egen hand hade man låtit bygga en hölada som de kunde sova i.[6]

Festerna var dock inte enbart supfester. Orsaken till att de hölls i Gumtäkt och inte inne i stadskärnan var att de var fosterländska till sin karaktär

och att där framfördes politiska åsikter som inte alltid föll de styrande i smaken.

Till de arrangerade majfesterna utomhus fick naturligtvis inte lägre samhällsskikt tillträde. De var åskådare på avstånd och åt gärna den överblivna maten när festen var över. Det finns många vittnesmål om hur dessa objudna gäster, ”slöddret”, strök kring festplatsen och kring borden för att kunna kasta sig över kvarlämnad mat och dryck.

Det var inte bara i Åbo och Helsingfors man hälsade våren. Studenternas vårfester spreds också till andra städer runt om i Finland. Vårfester ordnades tidigt till exempel i Björneborg, Borgå och Lovisa. Där omformades och anpassades universitetstraditionerna till enklare förhållanden och professorsuppvaktningarna fick formen av hyllningar till rektorer och lärare.

Floradagsfester

Vårfester firades under hela maj månad, och en populär dag var Floradagen den 13 maj. Också efter att firandet av vårens ankomst hade flyttat till första maj under slutet av 1800-talet kvarstod Floradagen som en festdag, dock huvudsakligen vid universitetet i Helsingfors. Floradagsfesterna har sedan början av 1900-talet varit av jubileumskaraktär till minne av festen 1848, när ”Vårt land” framfördes för första gången, eller byggt vidare på dess anor. Floradagsfesterna har därför haft en mera akademisk än vårlig prägel.

Floradagen har aldrig blivit en festdag som firats privat i större utsträckning. Däremot fanns en tradition i folkskolorna i början av 1900-talet att man den dagen skulle gå ut i skogen och plantera träd, oftast granar och tallar, eller buskar på skolgården. Denna ”trädplanteringsdag” kunde också innehålla lite traktering, och var således en nöjesdag.[7]

FÖRSTA MAJ ETABLERAS SOM FESTDAG

Studenternas vårfester inspirerade också andra som inte deltog i de akademiska festerna att hälsa våren välkommen. Därtill kom de ständiga impulserna från det övriga Norden och Mellaneuropa om hur man skulle ta emot våren. Då borgerskapet tog till sig vårtraditionerna, fixerades firandet huvudsakligen till en dag, första maj, men trots det kunde olika slag av vårfesttraditioner förekomma från mitten av april till slutet av maj.

Mot mitten av 1800-talet var första maj redan en festdag att räkna med. Detta skedde tidigast i Helsingfors. Till denna utveckling bidrog festligheterna i Cajsa Wahllunds restaurang, som hade öppnats 1839 vid den så kallade Allmänna promenaden. Restaurangen var synnerligen populär bland studenterna och för att visa sin uppskattning för mamsell Wahllund brukade studenterna uppvakta henne med sång på hennes födelsedag den 1 maj. Det bör dock påpekas att också uppvaktningen av Cajsa Wahllund, liksom studenternas majfester, hade politiska undertoner och födelsedagsfirandet var till en del en täckmantel för politisk agitation. I takt med att första maj-firandet expanderade blev parken så småningom en allmän festplats. Parkområdet omkring restaurangen fick sitt namn efter restauranginnehavaren och började kallas Kajsaniemi park.[8]

Trots det många gånger kyliga vädret etablerades första maj som den dag då våren och sommaren hälsades välkommen. I städerna signalerade man detta helt enkelt genom att flanera, dricka mjöd, punsch, champagne och andra drycker tillsammans med goda vänner både på restauranger och i hemmen, eller fördriva tiden i glatt samspråk i parkerna och på promenaderna, där orkestrar kunde spela glad musik.[9]

Mot mitten av 1800-talet öppnade sommarrestaurangerna på första maj och alltmer orkester-

musik hördes i parker, på terrasser, paviljonger och restauranger. I Helsingfors hörde, vid sidan av Cajsa Wahllunds restaurang, också Brunnshuset och Societetshuset och, något senare, hotell Kämp, till de huvudsakliga festarenorna. Det hölls musikaliska soaréer och matinéer både utom- och inomhus, och man gjorde utflykter i det gröna med picknickkorgar.

Senare under 1800-talet, när ångbåtar började trafikera, blev lustturer med båt ett nöje för första maj. Ibland låg isen ännu tjock och man fick vänta till midsommar, men under varma vårar öppnades säsongen på första maj med en festlig kryssning på några timmar. När järnvägen och spårvagnarna kom kunde man också göra nöjesturer med dem med medhavd mat och dryck.

I Vasa ordnades en majfest under många år i Gamla hamnen och 1851 hade man också en majstång. Det var en relativt ny sed, men dock inget märkligt i sig, för prydda stänger hade förekommit i städerna åtminstone sedan 1840-talet för att markera platsen för en fest sommartid (se ”Midsommar”).

Majfesten i Vasa 1851 är ändå ur innovationssynpunkt intressant på många sätt. En herr Wilhelm Hesse, trollkonstnär och jonglör ursprungligen från Köpenhamn som vistades mycket i Finland, introducerade för Vasapubliken två nya tävlingsgrenar: stångklättring, som gick ut på att så fort som möjligt klättra upp till toppen av majstången och ”kapplöpande i säck”. Båda förekom senare åtminstone i Helsingfors. Stångklättringen på första maj var utbredd tävlingsunderhållning i Europa vid denna tid och är fortfarande ett vanligt programnummer vid majstångsevenemang i Mellaneuropa. I Finland däremot slog traditionen aldrig rot. I Hesses show ingick också att han lät en luftballong stiga mot himlen, vilket var ett vanligt programnummer för barn på olika slag av fester ända till slutet av 1800-talet.[10]

I Vasa var inte bara Gamla hamnen scen för majfirandet. Under senare delen av 1800-talet firade studenterna under en lång följd av år också i Sandvikens villa. Där samlades man redan tidigt på morgonen, och fortsatte till sena natten med sång, mat och dryck.

Musik och studentsång under 1800-talet och början av 1900-talet

I dag förknippas första maj med körsång och man skulle kunna tro att manskörssång ute i det fria har hört till firandet av valborg och första maj från första början. Så är det ändå inte. Under hela 1800-talet var det de mera ljudstarka hornorkestrarna som tog hand om underhållningen utomhus. Också inomhus var det blåsorkestrar som dominerade, ibland förstärkta med stråkmusiker.

I början av 1800-talet förekom det visserligen studentsångare som sjöng vårvisor, men sångarna hade svårt, speciellt efter 1800-talets mitt, att skapa sig arenor där de inte hade konkurrens av blåsmusiker. De tidigaste uppgifterna om studentsång för att hälsa våren välkommen är från Åbo. Där fanns, redan före stadens brand 1827, kvartetter och mindre körer som uppträdde utomhus under våren. Musikaliskt hade de inspirerats av den studentsång som förekom i Uppsala. Åbosångarna var så ivriga att sång på gatorna förbjöds 1827, och förbudet upphävdes först 1857, även om man inte tog det speciellt allvarligt.[11] Sådant småskaligt, privat sjungande på gatorna förekom också i Helsingfors efter att universitetet flyttats dit. År 1836 antecknade Topelius i sin dagbok att han varit på ”sångmöte hos J. J. Staudinger” där ”wi ha inrättadt ett litet sällskap för wårt eget höga nöjes skull, och i synnerhet för att i wår kunna sjunga något ute i det fria”.[12]

Efter att violinisten och tonsättaren Fredrik Pacius, från Tyskland och verksam i Stockholm, kommit till Helsingfors 1835 för att ta hand om

Svenska Bildningens Vänners kör sjunger in våren i Observatorieparken i Åbo 1931 under John Granlunds ledning. En militärorkester, det vill säga en blåsorkester, sitter på scenen medan kören får stå nedanför. Blåsorkestrarna hade vid denna tid fortfarande en framträdande roll i första maj-underhållningen utomhus.

musiklivet i den nya huvudstaden, samlade han de körsångare som fanns. Några år senare grundades manskören Akademiska Sångföreningen.[13] Någon organiserad majsång hörde dock inte till körens program. Inte heller Topelius talar om någon förberedd körsång inför publik på majfesterna, han skriver bara att också den nyinflyttade musikläraren "Pacius sjöng med i en skrålande chör i ett af tälten".[14]

Studentsång under fria former förekom dock på majfesterna. Oftast sjöng studenterna ackompanjerade av blåsorkestern när man vandrade ut till festplatsen. Så skedde den 12 maj 1832, då majfesten ordnades i Sörnäs. Sexton år senare, vid den berömda majfesten i Gumtäkt lördagen den 13 maj 1848, då Pacius tonsättning av "Vårt land" framfördes för första gången, skedde uruppförandet faktiskt redan på vägen ut till Gumtäkt. Kör och hornorkester sammanstrålade vid Långa bron i Helsingfors och man sjöng nästan hela vägen ut till Gumtäkt. När man kom fram till festplatsen framfördes "Vårt land" upprepade gånger. Studenterna kunde också på majfesterna sjunga folkvisor eller andra sånger som uppfattades som fosterländska. Utpräglade vårsånger förekom inte. Musikaliskt dominerades festerna dock helt av hornmusik och man hade ofta till och med flera orkestrar på plats.[15]

Det står klart att traditionen att "sjunga in våren" växte fram i nära samverkan med den redan tidigare etablerade orkestermusikunderhållningen som skedde både inom- och utomhus under våren. År 1845 var det full ruljangs på första maj på Brunnshuset i Helsingfors. Underhållningsorkestrar spelade hela dagen för de cirka 150 personer som "dinerade" på restaurangen. På kvällen kom flera hundra studenter till restaurangen och stämde upp "sina vårsånger". I vilken grad denna månghövdade skara sjöng med dirigent, och om det handlade om regelrätt körsång, är oklart.[16]

Första maj sjungs in på rådhustrappan i Kristinestad 1969. Inte bara utpräglade studentkörer har upprätthållit traditionen att sjunga in våren, även om vårsången de senaste femtio-sextio åren ansetts vara manskörernas uppgift. På senare år har också damer inbjudits att sjunga med i körerna på valborg och första maj.

Till skillnad från i dag firade man inte alls valborgsmässoaftonen, utan det var första maj som var festdagen. Å andra sidan inleddes firandet verkligen i ottan. Hornorkestrarna började spela redan i soluppgången. I Helsingfors sjöng studentsångare redan kvart före ett på morgonen ”O, hur härligt majsol ler”, för att locka fram solen. Detta var spexartat tidigt, men hornmusiken i parkerna, till exempel vid Näsestenen i Borgå, började vanligtvis redan vid fem–sex tiden på morgonen. Även publiken infann sig då.[17]

I Helsingfors blev området kring Cajsa Wahllunds restaurang den plats där studentsång förekom speciellt mycket på första maj. Men det var inte bara där, och inte bara på första maj, man sjöng vårsånger. Dagen för sången var inte alls lika fastspikad som den är i dag. Också efter att en mera organiserad vårsång med en större kör på första maj hade etablerats i slutet av 1800-talet, fortsatte spontant ihopsatta körer och kvartetter under veckorna före och efter första maj att sjunga på restaurangerna, i parker och där det passade.

Cajsa Wahllunds restaurang blev studentsångarnas favoritställe, men på andra ställen fick sångarna under 1800-talet kämpa hårt mot orkestrarna om både scenutrymmet och publikens intresse. Till exempel på Brunnshuset i Helsingfors var det under senare delen av 1800-talet samma orkester, ledd av Robert Kajanus, och samma stamrepertoar som publiken år efter år förväntade sig att få höra. Det var ouvertyren till *Maximilien Robespierre* av Henry Litolff, finalen till *Kung Carls jakt*, ”Suomis sång” och speciellt ”Björneborgarnas marsch”, som spelades upprepade gånger.[18] Sångare kunde få vara med på ett hörn, men de fick uppträda endast då orkestern hade paus, och betraktades närmast som utfyllnad.

Trots att hornmusiken var huvudsaken började orkestrarna mot slutet av 1800-talet vid utomhusevenemangen allt oftare få körer som följeslagare. Man tyckte inte heller att sångarhälsningarna endast var förbehållna studenterna, utan på alla orter där man fick ihop en sångarskara underhöll man publiken med vårliga sånger på första maj. I Borgå ordnades på 1890-talet underhållning vid Näsestenen eller på Borgbacken på första maj. Vid sidan av hornorkestern bidrog också Frivilliga brandkårens kör till underhållningen, som för övrigt bestod av mjöd, struvor och ”lustigheter”.

Också i Ekenäs dominerade vid samma tid hornmusiken, men också där sjöng Frivilliga brandkårens kör vid utomhusunderhållningen tidigt på morgonen. I Mariehamn ordnades det på första maj under slutet av 1800-talet program särskilt för badhusgästerna och i Badhusparken sjöng en kvartett omväxlande med hornmusiken. I början av 1900-talet i Tammerfors spelade ett musikkapell klockan sju på morgonen och klockan åtta sjöng en manskvartett vårvisor.[19]

I Åbo underhöll Aura sångförening redan på 1860-talet med körsång i Kuppis eller på andra ställen i staden på första maj. Under de följande årtiondena framöver ökade antalet körer. De uppträdde på Vårdberget eller i Samppalinna, där det från 1865 fanns en paviljong med restaurang. I paviljongen framfördes det musik under hela sommarsäsongen vilket gjorde stället mycket populärt.

Körerna i Åbo verkar ha haft speciellt svårt att hävda sig i konkurrensen med orkestrarna. Köruppträdandena verkar också ha varit ganska oplanerade. Sångarna beslutade varje år om, när och var de skulle uppträda, och ibland vandrade de från plats till plats. Folk samlades på de ställen där ryktet hade berättat att sång skulle förekomma, och hoppades på att en kör skulle dyka upp. Sångrepertoaren var blandad; det var vårsånger, men också psalmer som ”Vår Gud är oss en väldig borg” och fosterländska sånger som sjöngs.

På 1910-talet verkar det ha varit nästan omöjligt för körerna att få plats i paviljongen i Samppalinna. Skulle de sjunga fick de nöja sig med att stå utanför restaurangområdet och då hörde inte publiken sången. Så sent som 1917 var den enda möjligheten för Arbetets Vänners kör att få sjunga i paviljongen att deltagarna anlände redan klockan sju på morgonen, innan hornmusikerna infann sig och tog över. På 1920-talet hade dock körsång på första maj etablerats. Den finskspråkiga manskören Laulun Ystävät sjöng vårsånger på Konstmuseets trappa i Åbo, och också den blandade kören Ylioppilaskuoro sjöng in våren. Vid samma tid började Svenska bildningens vänners kör sjunga på Vårdberget på förmiddagen på första maj, men körsång framfördes utomhus också på andra platser i staden.[20]

Hornmusiken spelade en betydande roll på första maj ända fram till början av självständighetstiden, men så småningom fick den organiserade, väl förberedda manskörssången en fast och viktig roll som gratis programnummer och ceremoni i stadsbornas valborgs- och första maj-traditioner.[21]

I Helsingfors fick körsången tidigare än i Åbo en mera framträdande plats på första maj. Den språkliga splittringen ledde till revirmarkeringar och en finskspråkig studentkör, Ylioppilaskunnan Laulajat, grundades 1883. Vårsången blev mera splittrad men samtidigt mera organiserad.[22] De finskspråkiga samlades främst i Alphyddan och på Brunnshuset eller i Esplanadparken vid Runebergs staty, där också nykterhetsföreningar uppträdde med fosterländska sånger. De svenskspråkiga studenterna, som redan i årtionden hade samlats för att sjunga på Kajsaniemi restaurang, fortsatte att samlas där. Det bör dock påpekas att det är oklart i hur hög grad det på 1880-talet handlade om ett inövat program som sjöngs för en lyssnande publik. Sången verkar ha varit mycket improviserad.

Studentsången organiserades dock på det sättet att både de finskspråkiga och de svenskspråkiga körerna marscherade från Studenthuset med fanor till sina respektive sångestrader. På 1890-talet hade dock studenternas vårsång fått fastare former, och man framförde en inövad repertoar som en konsert under ledning av en dirigent. Det spontana sjungandet förekom dock också vid sidan av det formella. Publiken anlände till restaurangen i Kajsaniemi redan vid sex–sju-tiden på morgonen för att få ett

bra bord, och improviserade uppträdanden pågick ända till tolvtiden. År 1892 var det så ont om plats att studenterna till och med klättrade upp på taket till restaurangen ”med sina flaskor och glas”.[23] Mindre grupper fortsatte också att sjunga på olika platser i staden, både inom- och utomhus.

Efter att Polyteknikkojen Kuoro grundats år 1900 sjöng kören ofta på Brunnshuset medan Yli-oppilaskunnan Laulajat uppträdde i Alphyddan. Bristen på repertoar gjorde att de finskspråkiga körerna, särskilt i början, också sjöng på svenska.[24] Det fanns också andra orsaker till att de redan etablerade körerna måste slå vakt om sina revir, både ideologiskt och platsmässigt. De breda folklagren, i form av nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen, började göra anspråk på att ha torgen och parkerna som sina samlingsplatser på första maj.

Majkungar, majdrottningar och annan utklädning

Att välja en majgreve eller en majkung, som kunde ha med sig en majgrevinna eller en majdrottning, var en utklädningstradition i de europeiska Hansastäderna. I Norden förekom traditionen tidigast i högreståndskretsar, där man inspirerats av de mellaneuropeiska och engelska festliga sommarhälsningssederna. Medan majgreven i det övriga Europa var en ceremonimästare i seder som hade som syfte att hämta sommaren, blev den nordiska majgrevens viktigaste uppgift att bjuda på traktering. Det var de olika hantverksskråna som arrangerade festen. Man vet att till exempel hertig Johan på Åbo slott valdes till majgreve 1557 och att han då blev tvungen att bjuda på sex tunnor öl.

I Mellaneuropa blev majgrevefesten också folktradition och fick formen av burleska kringvandrings- och tiggartraditioner. Olika majgrevetraditioner nådde Danmark, Skåne och Halland, där traditionen blev en skolsed, med kringvandring,

Karnevalståg på första maj i början av 1900-talet i Åbo med utklädda aktörer och blomsterprydda hästar och droskor som beundras av en talrik publik. Karnevalståg var vid denna tid ett vanligt inslag i stadskulturen.

utklädning, sånguppvaktning och smyckning med grönt.[25]

Via för oss okända kanaler nådde kunskapen om majgrevetraditionerna också Finland. Ifall medvetenheten om dessa traditioner först nådde de högre stånden och därifrån spreds till allmogen, eller om bondebefolkningen fått vetskapen via folktraditionen från andra länder, är svårt att veta. Så kallade låtsasbrudar, som var en utlöpare till majkungen och majdrottningen, förekom inom högreståndskretsar hos oss. Till exempel på Tavastby herrgård i Elimä kläddes på trettondagen 1800 två tjänarinnor ut till brud och brudgum. De ”spelades in i salen” som på ett riktigt bröllop, och herrgårdsungdomarna och tjänstefolket spexade och dansade med dem kvällen lång, tills de som avslutning fick traktering i köket som belöning.[26] De folkliga så kallade lappbrudarna hör även de till samma traditionskomplex (se fastlag). Likaså den västsvenska traditionen att klä ut en lussebrud, som så småningom blev lucia, hör till samma tradition.

Det var ur detta traditionskomplex Zacharias Topelius tog sina idéer när han planerade och organiserade djurskyddsföreningen Majföreningen till småfåglars skydd 1870. Den skulle ha sin årsfest i maj månad, för ”våren är barnens och småfåglarnas årstid”. Topelius idé var att majföreningar skulle grundas i skolorna. Varje skola eller skolklass skulle välja en majkung eller en majdrottning som skulle vara ledare och ha ansvar för barnens uppförande och välbefinnande när de deltog i de stora gemensamma festerna. Majkungarna och majdrottningarna var något av hedersgäster, och blev med sin utstyrsel och rollen som flaggbärare ett programnummer i processionerna. De behöll sitt uppdrag ett helt år och var med om att ordna följande års fest.[27]

Det fanns all orsak att ha ledare för skolklasserna. I den första festen i Kajsaniemi i Helsingfors 1870 deltog 3 000 barn. Festens första del innehöll många högtidliga tal men när idén med festen hade klarlagts för barnen, fick de roa sig med klappleken, volang- och bollkastning och ringdanser kring den vackert prydda majstången.[28]

Festerna i Kajsaniemi fortsatte under de följande åren. De var enorma tillställningar och allt fler skolor ute i landet bildade egna majföreningar som började ordna fester i den egna skolans regi. Majdrottningen och majkungen fick då nya roller. De blev i första hand en uppvisningstradition och deras enda uppgift var att gå först i ledet till festplatsen. Så var det i Vasa 1878 när man marscherade i en lång rad med ”majflaggor, kungar och drottningar” medan frivilliga brandkårens hornorkester spelade. I Haddom folkskola i Pernå i östra Nyland cirka 1890 fick Gustava Klingstedt äran att vara majdrottning med krans och slöja, medan majkungen, Topis Kalle från Gislom, bar en guldpapperskrona.[29]

Trots att 12 000 barn 1870 firade fester i Majföreningens regi och majdrottningarna och majkungarna således blev bekanta för de flesta, har de inte blivit allmän folktradition utanför skolmiljön. I folktraditionen fanns ju redan tiggarbrudar som gick runt vid fastlag, påsk eller andra tidpunkter på året. De hörde till samma traditionskomplex, men var en integrerad del av folktraditionen när skoltraditionen introducerades. Det fanns därför inget behov av att inordna majkungarna och majdrottningarna i det folkliga umgänges- och festlivet.

Traditionen levde dock kvar som teater och underhållning. Majkungar och majdrottningar med hovdamer och hovherrar har förekommit på föreningsfester, till exempel på Föreningen Brages valborgsfest i Helsingfors 1922 tog man upp ”den gamla seden”. De utklädda spelade sina roller festen igenom och fungerade samtidigt som ceremonimästare i salen som var prydd med blommor och girlander.[30]

Det finns också uppgifter från folklig tradition om majutklädning och majridning. Från mellersta Österbotten berättas om hur flickor och pojkar klädde ut sig till motsatt kön, och red på hästar som prytts med lakan och granna täcken. Förridarna var extra fint utstyrda och efter hästarna tågade ett följe par om par "som i brudrad". Deltagarna i följet löpte dock risk att få ett ämbar med kallt vatten över sig. Man färdades omkring, visade upp sig och samlades eventuellt på kvällen till dans eller lekar. "De vek in på gårdar här och var, dansade och hojtade och hade herrans roligt", berättade en kvinna om hur det gick till i Korsholm på 1910-talet. Från samma trakter berättas om hur man red på hästar utstyrda med "fransalakan" och busade omkring tillsammans med personer utklädda till motsatt kön.[31]

I detta festmönster ser man tydlig påverkan från den egna traditionens bröllops- och utklädningsseder, kombinerade med kringvandring och allmänt skämtande och busande, känt från den samtida folkliga nöjes- och umgängestraditionen vid helgerna överlag. I en bandinspelning från 1954 uppger en kvinna (f. 1874) från Korsholm att de mera sofistikerade vuxensederna ersatte klockspringandet som ansågs gammalmodigt. Ifall man också haft kännedom om den sydliga och borgerliga majgrevetraditionen och inspirerats av den är oklart, men möjligt.[32]

Stads- och studentkultur i folkskolan

Majföreningens fester har inte gett nämnvärt utslag i folktraditionen. Däremot påverkade den borgerliga stadskulturen i högsta grad folkskolornas festtradition. Folkskolebarnen var på många orter faktiskt de första som fick nys om hur första maj firades bland städernas studenter. De kände till många traditioner som inte hade nått deras föräldrar.

Skolan och skolläraren var överlag en mycket viktig aktör för att, vid sidan av den bokliga bildningen, föra ut den borgerliga kulturen och livssynen till allmänheten. Folkskollärarna tog modell av städernas majfester och sångartraditioner och ordnade med picknickar, lekar och sånger i det gröna för skolbarnen. Utflykterna kallades till och med ofta just majfester.

I Folkkultursarkivets frågelista "När vi sutto i vår bänk" från 1969 finns redogörelser för hur dessa majutflykter gick till kring sekelskiftet 1900. Läraren vandrade ut i naturen med barnen, som ibland på studenters vis bar flaggor och fanor och tågade i rad. Ibland var det någon snäll person i närmiljön som ställde upp med häst och kärra så att skolbarnen fick åka till festplatsen.

Väl framme vid en skogsglänta eller bergssluttning fick eleverna leka, dansa ringdanser eller ha små tävlingar. Om flera skolor samlades på samma plats kunde programmet vara mera raffinerat, och stadsaktigt, med säcklöpning och dragkamp. Vanligt var också att man sjöng in våren på stadskörers vis, dock bara för sig själv och utan publik. Det var stads- och skolkulturens sångarrepertoar lärarna använde sig av: "Vintern rasat ut", "Sköna maj, välkommen", "Jag gungar i högsta grenen" och "Modersmålets sång". Ibland sjöng man marscher och fosterländska sånger och marscherade med höjda fanor.

Utflyktens höjdpunkt var ändå att ta fram munkarna, bullarna, saften, mjödet eller lemonaden. Arrangemangen varierade från skola till skola. Ibland skulle barnen själva ha med sig traktéringen, ibland hade man "satsat en slant" för förplägningen eller så stod skolan eller någon annan utomstående för åtminstone en del.

Ibland kunde sången och kringvandringen sammankopplas med tiggeri, vilket var det vanliga mönstret i den folkliga traditionen vid denna tid. I Björköby i Korsholms skärgård i Österbotten vandrade folkskolebarnen på 1930-talet runt i byn sjungande och bärande på en fana. Under vand-

ringen bad de om en slant för underhållningen. Men allt var inte välkänt och hemvant. Under en vandring fick barnen uppleva något de aldrig varit med om förr: mete (fiskdamm). Ett metspö med en korg på ändan stacks in i en glugg och när den drogs ut fanns där en present.

Också professorsuppvaktningarna nådde folkskolan. Ibland kokade man kaffe åt lärarinnan, som uppvaktades med blommor och var festens hedersgäst. De barn som bodde i stan gick naturligtvis ut och såg på studenternas festande. Men också eleverna i stadsskolorna åkte på utflykter, med sommarhatten på huvudet och ägg, smörgås, mjöd och bullar i picknickkorgen.

Efter 1918 ändrades situationen. En del skolor valde att inte alls ordna majfester på grund av den politiska framtoningen högtiden hade. Första maj var då en vanlig skoldag.[33]

Liv och rörelse, glada miner och mycket konfetti på första maj på Norra esplanaden i Helsingfors 1912. En pojke försöker sälja konfettipåsar till kusken. Konfettikastandet förbjöds så småningom på grund av att pappersbitarna var svåra att sopa upp från gatorna.

Festyra, ballonger, konfetti, viskor och bomber

Under 1900-talets första år fick firandet av första maj nya ingredienser. Utomhusvistelsen i städernas centrum fick karnevalartade drag med inslag av lekfullt busande. Till första maj såldes serpentiner och konfetti, som var välkänd rekvisita från andra festligheter under året. Serpentinerna var långa silkespappersremsor som kastades över människorna så att de trasslade sig in i dem. Konfettikrig var sedan årtionden tillbaka ett välkänt programnummer och en lek på olika slag av inomhusfester. Man kramade hårda bollar av konfettin och kastade den på "motståndarna".[34]

Mycket snart blev det i städerna vanligt att man också avfyrade fyrverkeripjäser, knall- och hundbomber. Redan efter några års smällande tyckte många stadsbor att det hade blivit för mycket. Bomber och raketer upplevdes som farliga och kunde dessutom bränna hål på kläder om man blev träffad. En skribent i tidningen *Måndagen* klagade 1906 över att det under de senaste åren på första maj börjat förekomma ett "överdådigt, bullersamt element" som är "klumpigt, ofta rent av groteskt". Det var "ohyfsadt och plumpt" att inomhus vid restaurangbord, vid sidan av serpentiner och konfetti, använda "kastvapen" och låta servettringar, ostbitar eller ännu värre, hundbomber och raketer, "hagla omkring öfver kända och okända".[35]

Även om konfettin inte var farlig upplevdes den ändå som irriterande. På restaurangerna landade den i maten till gästernas förargelse. Det gick lätt att sopa bort den från golven, men från gatorna var det svårare eftersom både konfettin och trasiga serpentiner fastnade mellan gatstenarna. Dessutom återanvände man de pappersbitar som låg på

I början av 1900-talet gick första maj lugnare till i Åbo än i Helsingfors och majviskorna var här främst rekvisita för barn. Här ses syskonen Dahl i Åbo med majviskor och utstyrda i karnevalmössor med blommor och långa flätor gjorda av serpentiner. Fotografi från cirka 1913.

gatan, som då var fulla med damm och smuts, och kastade dem i ansiktet på förbipasserande. Konfettikastandet och serpentinerna förbjöds därför i vissa städer, bland annat i Helsingfors, medan polismyndigheterna i andra städer accepterade detta. Hemgjorda bomber förbjöds också, eftersom de ansågs vara farliga, men det var svårt att få slut på traditionen.[36]

Förbuden gjorde att det nästan blev ännu värre. År 1914 kom en ny produkt, så kallade tangobollar i celluloid "i alla tänkbara färger". Bollarna var välkända för dem som besökt utländska badorter. "Det var först projektiler som hette duga. […] Det kräfvdes ett icke ringa dödsförakt att våga sig ut i stimmet, när karnevalshumöret nått sin kulmen och tangobollar hveno i luften", var den sammanfattande bedömningen av första maj-firandet på Helsingfors gator 1914.[37]

I början av 1900-talet blev det på första maj ett nöje att i städernas centrum åka i vackert dekorerade droskor dragna av hästar, men gärna i mycket hög fart. De välbärgade hade också börjat köpa sig bilar och på 1920-talet användes också de för nöjesåkning. Speciellt i Helsingfors höll dock bilarna alltför hög fart, de krockade och ställde till med tumult, medan det på andra orter gick lugnare till.

På 1910-talet hade det kommit ytterligare en ny produkt till första maj: majviskor, som också kallades serpentinviskor, pappersviskor eller bara viskor. Det handlade om "tofsar av kulörta pappersremsor fastsatta på en käpp", välkända från karnevalsyran i till exempel Paris och Nice.[38] Även viskorna användes i det lekfulla, men ibland också ganska brutala umgänget. Viskorna drogs längs marken så att de blev smutsiga och så svischade man dem i andra människors ansikten. Många ville därför förbjuda dem. Det var ohygieniskt och en smittorisk, dundrades det upprepade gånger. Trots protester präglade viskorna och "hundbombernas öronbedövande smällar"[39] yran på första maj under hela 1920-talet.

Att använda majviskorna på det här sättet var en borgerlig, studentikos, och i hög grad finlandssvensk tradition som förekom huvudsakligen i Helsingfors. Viskorna, som heter *vappuviuhka* på finska, förekom i början av 1920-talet i hela landet. Bland de finskspråkiga var de stora, granna viskorna i första hand marknadskrams för barn. Redan några dagar före första maj började hemgjorda viskor säljas på gatorna av småpojkar, som gjorde sig en liten slant på försäljningen. De tillverkades och såldes också som välgörenhet, och

grannröda viskor användes i demonstrationstågen i hela landet.[40] Majviskorna var dock inte okända för de svenskspråkiga barnen på 1920-talet. De kunde vara oförargliga karnevalsföremål, men åtminstone under påsken kunde poängen med viskan vara att ”frasa med dem i ansiktena på varandra”.[41]

Luftballongerna som nöjesattribut vid första maj kom samtidigt som konfettin, serpentinerna och bomberna strax efter sekelskiftet 1900. Stora varmluftballonger hade använts som transportmedel under hela 1800-talet medan små gasfyllda ballonger som släpptes upp mot skyn sedan mitten av 1800-talet hade varit ett programnummer på folkfester.[42] Uppblåsbara ballonger sågs närmast som leksaker och hörde inte endast ihop med första maj, utan kunde lika väl ges som julklapp. Ballonger i lustiga former började också förekomma, men de verkar till en början ha varit maskeradattiraljer. I oktober 1908 sålde O. E. Roselius på Handelsesplanaden i Vasa luftballonger i form av ”människofigurer, Zeppelins styrbara luftskepp”, tillsammans med ”flygande blommor”, maskeradtillbehör och ”skämtartiklar som serpentiner och confetti”.[43]

I början av 1900-talet, då första maj fick allt fler karnevalelement, fick också ballongerna en roll i lustigheterna. De var roliga och gav färg: dirigenten hade en ballong i notstället eller en hund hade en ballong knuten runt svansen. Ballongerna började också användas som ”bomber”. Man tände eld på snöret och lät ballongen stiga upp mot taket tills den exploderade med en smäll, i akt och mening att skrämma de dinerande damerna på restaurangerna.

Ungefär samtidigt som ballongerna blev en nöjesartikel började man också sälja lustiga huvudbonader och annan skämtrekvisita. Ballonger och små tutor hörde inte enbart till första maj, utan förekom också på barnfester, men som vuxenattribut associerades de till valborg. Med tiden ökade utbudet. Försäljningsstånd fanns redan på 1910-talet, men marknadsförsäljarna såg sin kommersiella chans och torgen fylldes under de följande årtiondena av allehanda krams.

Även om första maj-firandet i städerna med dess brokighet och busande inte inbegrep alla hade dagen ändå karaktär av folkfest. De som inte hade råd att skaffa bomber och konfetti eller äta på restaurang kunde ändå vara en del av villervallan. De lägre samhällsskiktens nöje var att stå utanför restaurangerna och se och höra på de högljudda firarna inne i lokalerna. Ibland tyckte till och med restauranggästerna själva att det var genant. ”Utanför stakettet stod en hop af ’underklassen’ och åskådade med undran den wilda fröjden där uppe, medan skrålet därifrån ljöd wida omkring, störande på ett fult och rått wis wårkvällens frid”, var omdömet om festandet på Brunnshuset i Helsingfors 1892.[44]

De som hörde till de lägre samhällsskikten och bodde lite utanför centrum berördes dock inte speciellt mycket av ståhejet på första maj. En skolflicka på 1910-talet, som bodde i utkanten av Helsingfors, berättade att eftersom det var skollov på första maj, firades inte dagen med något extra program i skolan. Men ”då sökte sig alltid min syster och jag till stan för att titta på studenterna och gå i massor av konfetti. Det var festligt men gårdskarlarna gillade inte alls det där”. En annan flicka som på 1920-talet bodde i Åggelby utanför Helsingfors berättade att det enda hon upplevde av första maj var att man kunde se ”någon fröken eller pojke som kom med studentmössor på huvudet”. Någon gång for man in till centrum på första maj ”för att se på det där råddet och ruljangsen”. I småstäderna kunde nöjet vara att gå ut och beundra de välbärgades fina sommarkläder.[45]

Förbuden mot bomber och konfetti på 1910- och 1920-talet, förbudslagstiden med dess stränga hållning till högljutt festande och krigsårens dys-

terhet gjorde att den offentliga första maj-yran mattades av. Varningarna för den farliga rekvisitan och olägenheterna med konfettin bet så småningom, och sakta men säkert försvann bomberna, fyrverkerierna, konfettin och tangobollarna från städerna. Elakheter fick ge vika för roligheter och ballonger och majviskor började uppfattas som prylar för barn.

Studentskämt: mössa på staty

Under senare delen av 1800-talet kunde firandet av första maj inledas tidigt på morgonen, eller rent av redan på natten, med studentsång och hornmusik. Strax efter 1900 när busandet blev en allt viktigare del av första maj, blev det vanligt att man inledde firandet redan på valborgsmässoaftonen genom att högljutt dra genom gatorna.

Efter att förbudslagen trätt i kraft 1919 tilltog busandet nattetid, särskilt i Helsingfors. Smuggelspriten flödade och berusade skaror av studenter drog runt på stan. Esplanadparken blev deras samlingsplats. Bråken förvärrades med åren så att man 1923 talade om ett "upplopp". Ridande polis lyckades inte få bukt med skarorna som skrek glåpord, utan måste ta till gripanden och cirka hundra kraftigt berusade personer fördes till polisstationen.

Det är i den här miljön traditionen att beklä Havis Amanda med en studentmössa tog form. Ville Vallgrens skulptur Havis Amanda, som föreställer en sjöjungfru, står på toppen av en fontän på Salutorget i Helsingfors. Av allt att döma skedde mösspåläggningen första gången 1921, eftersom kåseriskribenter och också skulptören själv påpekade att Havis Amanda det året "hade blivit student". Det finns inga uppgifter om huruvida det skedde ackompanjerat av bråk med polisen eller i god ordning.

Från 1922 finns inga uppgifter om mösspåläggning, men 1923 var försöket att sätta en studentmössa på statyn en del av gatuuppploppet. Det hindrades dock av polisen. De följande åren lugnade studenterna ner sig, även om ett stort antal människor samlades i Esplanadparken och på Salutorget. Ifall Havis Amanda fick en mössa de åren är oklart. År 1926 beklagade signaturen "Kif." i ett kåseri att inte Havis Amanda det året hade fått sin "sin traditionella studentmössa".[46] En student gjorde ett försök med mössan 1927, men blev gripen av polisen; det enda gripandet i samband med första maj det året.

Vänstertidningarna skrev under hela 1920-talet ironiskt att arbetarna nog kunde hålla ordning när de marscherade medan "de bildade" jämt och stän-

Studenternas häftiga första maj-firande på Norra esplanaden i Helsingfors på 1910-talet, där det ingick att köra fort med bilar eller med häst och vagn. Det var livsfarligt för alla de barn som försökte sälja konfettipåsar ur sina korgar. Efter att förbudslagen trädde i kraft 1919 gick det ännu vildare till.

Studenter från Konstindustriella högskolan och Teaterhögskolan i Helsingfors, vilka 2008 hade äran att få kröna Havis Amanda, lyfts upp med lyftkran. En specialtillverkad studentmössa placeras på statyn klockan 18 på valborgsmässoaftonen, till ackompanjemang av musik och jublet från den månghövdade publiken.

digt ställde till med problem. *Hufvudstadsbladet* försökte tona ner de svenskspråkiga studenternas busande och framställde försöken att sätta en mössa på Havis Amanda som ett roligt skämt.

I traditionen och i många traditionsböcker är det medicinstuderande Wille Waris som fått äran för att ha hittat på mösspåläggningen i och med att han tidigt på morgonen den 1 maj 1932 lär ha klättrat upp på Havis Amanda och försett henne med en studentmössa. I själva verket var det då redan en tioårig tradition. Förbudslagen hade precis upphävts och polisen hade kanske blivit lite vänligare inställd, så det lät sig lättare göras.

Så följde krigen och festtraditionerna mattades av. Traditionen att Havis Amanda skulle förses med en studentmössa glömde man dock inte bort. Efter andra världskriget hade traditionen blivit ett lovligt och accepterat evenemang, ett programnummer i Helsingforsbornas valborgsmässofirande. Polyteknikerna hade hand om mösspåläggningen, som skedde vid midnatt på valborgsmässoaftonen, med en stor publik som åskådare. Det var inte lätt, och kunde vara farligt, att klättra upp på den hala statyn med en specialtillverkad studentmössa. Det blev rätt stökigt mitt i natten med många berusade personer närvarande och därför flyttade man 1978 evenemanget till klockan 18 på valborgsmässoaftonen. Medan mösspåläggningen dittills hade haft karaktär av skämtsamt busande, blev evenemanget nu en ceremoni som inledde valborgsmässofirandet, och där det också ingick att man då skulle ta på sig studentmössan. Studentkårerna sköter i dag turvis om evenemanget, som numera har strikta säkerhetsföreskrifter, vilket också betyder att varken fontänen eller dess skulpturer får skadas.[47]

Det var inte bara i Helsingfors man försåg en staty med studentmössa. Också studenterna i Åbo kopierade konceptet med mösspåläggning. Redan 1929 fick Wäinö Aaltonens staty Lilja en studentmössa, tydligen utan bråk, eftersom den fagra flickan i rödgranit fick behålla huvudbonaden och avbildades på ett fotografi på ett neutralt sätt i tidningen *Turun Sanomat* följande dag.[48]

Liksom många andra uppsluppna första maj-traditioner spred sig också denna sed till städer där det nödvändigtvis inte fanns något universitet, men väl studenter. I dag förekommer mösspåläggning som ett mer eller mindre seriöst programnummer på valborgsmässoaftonen eller första maj på många orter, bland annat Jyväskylä (Minna

Canth), Kajana (Elias Lönnrot), Uleåborg (Frans Mikael Franzén) och Borgå och Jakobstad (Johan Ludvig Runeberg).

Att klä ut statyer på det här sättet var möjligen något som studenterna i Åbo och Helsingfors inte hade hittat på själva. Åtminstone i Lund fanns det på 1910-talet en studenttradition som gick ut på att man under nattens mörka timmar skulle skämta med Esaias Tegnér som stod staty i Tegnérparken. Han hade vid olika tillfällen både försetts med en studentmössa och en tom kruka på huvudet, och klätts i underkjol.[49]

Studentmössa och reklamoverall

Efter 1865 när studenternas sommarmössa blev vit (vintermössan var blå) var det vanligt att studenterna firade sommarens ankomst genom klä sig i den vita mössan på första maj.[50] Samtidigt miste den blå mössan sin popularitet. År 1905 hade den vita studentmössan hunnit bli en verklig symbol för första maj, och den vita mössans 40-årsjubileum firades stort och synligt. På den tiden användes studentmössan inte bara på första maj, utan ända in på 1950-talet bar studenterna den hela sommaren. Mössan signalerade både bildning och borgerlighet.

Under 1970-talet lät många tvärtom bli att gå med studentmössa, eftersom den uppfattades som ett uttryck för borgerlighet och avståndstagande från arbetarbefolkningen. I dag är första maj, och eventuellt redan valborgsmässoaftonen, den enda tidpunkt på året när den stora majoriteten studenter använder sin studentmössa. Också i denna sed finns en tydlig markering av grupptillhörighet som både förenar och åtskiljer. Mössans form och färgen på fodret avslöjar om bäraren har blivit student från ett finsk- eller ett svenskspråkigt gymnasium (se ”Studentmössans historia”).

På 1970-talet skapades en ny ”studentuniform”, de färggranna overallerna med reklam och olika slags märken, som samtidigt är identitetsbärande symboler för skola och studieinriktning. De används allmänt av studerande på första maj, men bärs också vid andra tidpunkter.

ARBETARNAS OCH NYKTERHETSIVRARNAS INFLYTANDE PÅ FÖRSTA MAJ

I slutet av 1800-talet började arbetarrörelsen hävda arbetarnas rätt att bli lagenligt behandlade. Kravet på åtta timmars arbetsdag spred sig till Finland från Förenta staterna, via Europa. Idén att göra första maj till arbetarnas dag kom från Förenta staterna, där dagen markerade slutet på arbetsåret och därmed en demonstrationsdag för bättre förhållanden. År 1889 utropade Andra internationalen den 1 maj till arbetarnas dag.

På 1890-talet slog den internationella arbetarrörelsens idéer på allvar rot i Finland. Då organiserades de första egentliga demonstrationsmarscherna, med åtta timmars arbetsdag som det viktigaste kravet. Arbetarrörelsen samarbetade med de nygrundade nykterhetsföreningarna. Samarbetet var i början så intensivt att det var svårt att skilja dem åt ideologiskt. Nykterhetsrörelsen vände sig till samma samhällsskikt och stod på många sätt på samma grund som arbetarrörelsen. Även frikyrkorna stod i samma led och man anlitade ofta en pastor som framförde tänkvärda ord vid torgfesterna.

När första maj blev arbetarnas dag fick dagen bara ytterligare en dimension, den var ju sedan tidigare vårens festdag. Det fanns en tradition att första maj var lovdag, till exempel hade många skolor i städerna under senare delen av 1800-talet ledigt eller delvis ledigt på första maj. När arbetarrörelsen växte sig starkare diskuterades allt oftare huruvida första maj borde vara en allmän fridag också i Finland, vilket den var i många europeiska länder. År 1903 rekommenderades det att arbetsgivarna skulle ge sina anställda ledigt, eller

delvis ledigt, på första maj så att alla kunde delta i firandet.[51] Det var dock inte alla som följde rådet, utan man var utlämnad till arbetsgivarnas goda vilja fram till 1946, då första maj blev en lagstadgad fridag i Finland.

Arbetarföreningarna ordnade inte bara politiska torgmöten och demonstrationsmarscher, de började också ordna glada fester inomhus för sina medlemmar. När festerna planerades tog man i hög grad över borgerskapets festelement. Till exempel på arbetarföreningens fest i Helsingfors 1905 uppträdde både skomakarnas kör och murarnas hornkapell.[52] Det som ändå skilde dessa fester från borgerskapets firande på restauranger och i parker var att det på dessa fester inte bjöds på någon alkohol. Arbetarfesterna prisades därför ofta för den goda ordning som rådde, då inga starkvaror förekom.

Efter inbördeskriget 1918 fick vänsterpartierna inte verka fritt och speciellt 1930-talet blev en svår period för arbetarrörelsen på grund av de högerradikala vindar som blåste i Finland. Det var förbjudet att tåga med röda flaggor och även socialdemokraterna, som var ett lagligt parti, kamouflerade marscherna som vandringar och utflykter.[53]

Det är intressant att granska arbetarrörelsens tidiga historia utifrån ett traditionsvetenskapligt material. I den levande folktraditionen är det inte alltid lätt att veta om aktiviteterna utgår ifrån politiska och ideologiska idéer eller om det handlar om påverkan från borgerskapets nöjestradition eller äldre folklig tradition. Vid slutet av 1800-talet intog de frivilliga brandkårerna en nyckelroll och tog aktivt del i att föra ut en urban festtradition till landsbygden. Brandkårernas hornorkestrar uppförde samma repertoar som i städerna och de tog tidigt en aktiv roll i utomhusfirandet med fester, lövhyddor och majstänger (se ”Midsommar”). Men det var vanligtvis också brandkårsorkestern som gick främst i de politiska tågen på första maj när de började ordnas på landsbygden. När man i traditionsmaterialet ser uppgifter om att man ”var och tittade på när brandkåristerna tågade” är det svårt att avgöra om det handlade om en utlöpare av den borgerliga traditionen med musik och utomhusnöjen på första maj, eller om det fanns en politisk aspekt i vandringen.

Arbetarrörelsen hade inte sina starkaste fästen på de svenskspråkiga orterna i Finland, men också många finlandssvenskar tog aktivt del i marscherna. Efter 1944 blev Finlands kommunistiska parti lagligt och marscherna samlade stora skaror

Demonstrationståget på första maj kommer vandrande över Långa bron i Helsingfors 1965. De politiska demonstrationstågen hade under den här tiden föga av karnevalsyra över sig men var ändå evenemang som samlade åskådare.

deltagare under senare delen av 1940-talet. Mellan 1948 och 1993 ordnade kommunisterna och socialdemokraterna sina manifestationer separat, medan vänsterrörelsen efter 1993 på de flesta orter gick in för att förena sina krafter.[54]

Under 1970-talet var det ett mycket stort antal finlandssvenskar som deltog i marscherna. Tågen var långa eftersom helt nya grupper och samhällsklasser engagerade sig i vänsterrörelsen. Det stora intresset för den politiska aspekten vid första maj ledde till att första maj blev officiell flaggdag 1978. Samtidigt fick dagen tillägget "det finländska arbetets dag", som skulle signalera att dagen inte var öronmärkt för vänsterrörelsen, utan att det var en dag för alla arbetande människor i Finland, en formulering som kanske inte alla kände sig hemma i.

I och med att de politiska grupperingarna närmat sig varandra har det också avspeglat sig i synen på första maj. En man från Korsholm i Österbotten beskrev 1988 hur han tidigare hade varit av den åsikten att första maj var ett stadsfenomen och fanns till för städernas arbetarbefolkning. Nu såg han annorlunda på saken och tyckte att även bondebefolkningen borde fira första maj "med flaggan i topp till arbetets ära". [...] Det är arbetet som gett Finland välstånd."[55]

Vid mitten av 1990-talet tog också högerpartierna i Finland till sig konceptet med torgmöten på första maj. Med tal, musik och underhållning förde de ut sitt politiska budskap. Kring samma tider började socialdemokraterna samarbeta med det relativt nygrundade Vänsterförbundet och med fackföreningsrörelsen. Marscher och politiska tal hörde naturligtvis till konceptet, men torgen blev även viktiga festarenor för underhållning, traktering och förlustelser.

Även själva marscherna har fungerat som underhållning och evenemang. För många som inte själva deltagit har det åtminstone efter 1950-talet varit ett nöje att gå och se på första maj-tågen, både i städerna och på landsbygden. De var ståtliga med fanor, musik och många deltagare. Ibland kunde det vara lika många åskådare som tågande. Ibland var man där endast av nyfikenhet för att se "vem som är kommunister".[56]

Den så kallade Jesusmarschen, en av de många marscher och karnevalföljen som under århundradenas lopp varit vanliga på festdagar i städerna. Jesusmarschen samlar olika religiösa samfund till ett glatt tåg, vid en tidpunkt då det är mycket folk i rörelse. Fotografi från Helsingfors 2008.

I dag är det inte bara av politiska orsaker man marscherar. De så kallade Jesusmarscherna, där alla kristna, oberoende av trossamfund, vandrar för att påminna om kristendomens betydelse för individ och samhälle ordnas i många städer. I Helsingfors har de olika kristna grupperingarna vandrat på första maj sedan 1994. Några år senare fanns liknande marscher på flera andra orter, antingen på första maj eller senare samma månad. Även Jesusmarscherna har blivit ett programnummer på första maj, något som får flanerarna att stanna upp och betrakta.

Nykterhet och sillfrukostar

I städerna fanns från början av 1900-talet klart åtskiljbara grupperingar med olika sätt att fira valborgsmässoafton och första maj. Man måste aktivt ta ställning till vem man sympatiserade med och således hur, eller om, man vill fira helgen. Utmärkande var att olika synsätt, ideologier och traditioner både förenades och separerades.

Den ideologi som ändå i högsta grad kom att påverka första maj-firandet inom alla samhällsgrupperingar var nykterhetsrörelsen, som 1919 fick igenom en lag som förbjöd alkohol. Under förbudslagstiden 1919–1932 fick första maj-firandet en helt ny karaktär. Alkohol var totalförbjudet, men det förekom rikligt med smuggelsprit. Studenternas och de välbärgade stadsbornas firande flyttade därför från restaurangerna och parkerna till studentnationerna och privata lokaliteter. Det betydde samtidigt att det i allt större utsträckning var valborgsmässoaftonen som blev festkvällen. Samtidigt fortsatte firandet i parkerna i nykterhetsivrarnas regi. Till exempel i Helsingfors ordnade studenterna från 1927 fram till krigsutbrottet stora utomhuskalas med långbord där det serverades mjöd och struvor.[57]

Det är också från denna tid sillfrukostarna på första maj härstammar. En förutsättning för sillfrukosten var att valborgsmässoaftonen hade blivit en festkväll, vilket den alltså blev i samband med förbudslagen. Efter en genomfestad kväll och eventuell studentsång på morgonen, behövdes sill och en återställare. Sillfrukostarna blev studenternas och övre medelklassens sätt att fira första maj, och, efter att förbudslagen upphört, flyttade de tillbaka till restaurangerna. En starkt bidragande orsak till sillfrukostarnas ökande popularitet var att frukosten, som intogs med studentmössan på hjässan, blev ett sätt att demonstrera ett avståndstagande till den växande arbetarrörelsens marscher och brandtal.

Situationen förändrades på 1960-talet, och speciellt på 1970-talet, när akademiker, studenter, medelklass och arbetare förenades i den politiska vänstern. Den politiska ideologin blev viktigare än klass, utbildning och ställning i samhället. I motsvarande mån minskade åhörarskarorna när studentkörerna sjöng in första maj, eftersom det uppfattades som borgerligt. Varken vårsången eller sillfrukostarna försvann dock helt, utan traditionen levde vidare inom den akademiska, borgerliga medelklassen.

Uppsluppen fest på Societetshuset i Helsingfors på valborgsmässoaftonen eller första maj 1957.

Snapsvisor

Att sjunga snapsvisor är inte enbart en första maj-tradition, men denna typ av sång är förknippad med fester som förekom bland borgerskapet

vid första maj. Tidigare har noterats hur man vid universitetets majfester utbringade skålar och drack kungens, kejsarinnans och rektors skål. Det var rituella skålar som har sin upprinnelse i det europeiska skråväsendets ceremoniella dricka-nde. Sånger i samband med skålandet hörde till festseden under 1700-talet. Skålvisor sjöngs vid bröllop då man utropade till exempel brudparets skål, och vid privata borgerliga fester då man skålade för allt och alla.

I 1800-talets studentmiljöer var det bålskålarna som var festernas medelpunkt. På festerna fick man röra sig fritt och man hällde själv upp bål åt sig i glaset. Med jämna mellanrum sjöng man olika slag av skålvisor till kvinnans eller till alkoholens lov. Visorna sjöngs som solosånger eller som växelsånger mellan en solist och festdeltagarna. Sångerna var ofta lidelsefulla och högtravande, och kunde deklameras i stället för att sjungas.

Sådana sånger är inte snapsvisor. En snapsvisa är en lustig kort vers, ofta parodierad med en knorr på slutet och sjungen på en känd melodi. Paradoxalt nog var det den stränga alkohollagstiftningen som gav upphov till snapsvisan. Också efter förbudslagstiden, när alkohol blivit lagligt igen, reglerades serveringen på restaurangerna av olika slag av bestämmelser; man fick till exempel inte gå omkring med sitt glas och umgås fritt med andra. Då kom sången in som en gemenskapsskapande faktor. Lustiga små visor som alla kunde sjunga med i skapade samhörighet kring borden och blev en motvikt till den strikta restaurangkulturen.

Snapsvisor sjöngs alltså redan under förbudslagstiden, och då som en protest mot alkoholförbudet. Snapsvisesjungandet fick ett starkare fotfäste i Finland än i Sverige, kanske för att ett totalt alkoholförbud aldrig gällde i Sverige och restaurangkulturen inte var lika restriktiv som hos oss. Christina Mattsson, som forskat i snapsvisans framväxt, antar att det också möjligen berodde på den unisona sångens starka ställning i Finland som gjorde att snapsvisesjungandet kändes bekant.

Den första tryckta snapssångboken *Pärlan* utkom på svenska i Finland 1927, medan en motsvarande bok utgavs i Sverige 1929. Båda böckerna var protester mot alkohollagstiftningen. Sångblad med snapsvisor hade naturligtvis funnits redan tidigare, men utgåvan med snapsvisor var den kommersiella världens insikt att man kunde förtjäna pengar på den populära traditionen.[58]

Snapsvisetraditionen levde vidare huvudsakligen bland svenskspråkiga akademiker och i dag tas ofta just snapsvisorna fram som exempel på kulturella skillnader mellan de finsk- och svenskspråkiga i Finland. Man tar då fasta på det faktum att traditionen inte alls är lika stark bland den finskspråkiga befolkningen som bland den svenskspråkiga. Bilden av finlandssvenskarna som ett snapsvisesjungande folk har ytterligare förstärkts av landskamperna i nyskrivna snapsvisor mellan Sverige och Finland, där de finlandssvenska skribenterna och trubadurerna ofta klarat sig bra. Regelrätta landskamper har ordnats sen 2000, men många från Finland deltar också i de tävlingar som sedan 1995 ordnats av Spritmuseum i Stockholm.

Snapsvisor är dock inte på långt när en allfinlandssvensk tradition, utan snapsvisesjungandet har hållit sig inom en rätt snäv krets av personer med borgerlig eller akademisk bakgrund. Alkohol av alla slag serveras i dag vid många festliga tillfällen i olika miljöer, men snapsvisetraditionen har definitivt inte slagit rot bland dem som har praktiska yrken. Den snapsvisesjungande kretsen har dock vidgats efter 1970-talet till följd av att allt bredare samhällsgrupper studerar vid universiteten eller på annat sätt kommer i kontakt med snapsvisetraditionen.

Inom den akademiska världen kan snapsvisorna vara en stark sammanhållande kraft, med

vetenskapsgrenarnas egna snapsvisespecialiteter. Inom denna miljö sjunger man snapsvisor även på privata fester, och värdarna har ofta förberett snapsviseblad och vidtalat en sångledare. På sillfrukosten på första maj är snapsvisorna viktiga, men också på nyårsmottagningar, kräftskivor, midsommarfester eller andra privata fester finns snapsvisan ofta med.

I Finland sjungs snapsvisor uttryckligen till snapsen, och förrätten, medan man i Sverige, där snapsvisetraditionen är utbredd i bredare folklager, kan sjunga snapsvisor som skålvisor till vin utan snaps. Det verkar som om förkärleken för snapsvisesjungandet i Finland bidragit till att ”sill och potatis” blivit en festrött vid många tillfällen, bland annat jul, första maj och midsommar och som förrätt vid till exempel födelsedagar.

Snapsvisan fordrar inte märkvärdiga sångkunskaper, men de som inte alls kan sjunga, eller inte är uppvuxna med traditionen och därför varken kan text eller melodi till visorna, kan vid festtillfällen uppleva dem som en plåga och sjungandet kan skapa en känsla av utanförskap.

Att sjunga snapsvisor är en studentikos tradition och passar därför inte in i alla akademiska sammanhang eller på alla akademiska fester. Snapsvisor sjungs inte vid solenna middagar, ceremoniella fester eller stora jubileumsmiddagar. Snapsvisor hör inte heller till vetenskapliga samfunds årsfester eller doktorsluncher trots att bordsunderhållning väl kan förekomma. Däremot hör det ceremoniella skålandet till dylika högtidliga akademiska fester.

Mjöd och struvor

Mjöd upplevs i dag som en symbol för första maj och eftersom det inte förekommer som en festdryck på första maj i våra grannländer, har mjödet börjat ses som en nationell identitetsdryck. Med struvorna har det gått på samma sätt. Struvor är flottyrkokta bakverk, som i hemmiljö har tillverkats av en lös smet av mjölk, vetemjöl, ägg och socker. Smeten fick rinna genom en tratt så att det bildades knyten som stektes i det heta fettet.

På samma sätt som glöggen har också mjödet, från att ha varit en allmän festdryck, fått en ställning som en specifik festsymbol. Mjöd var redan under 1700-talet i de högre stånden en läskedryck som dracks särskilt under våren och sommaren. Mjöd tillverkades och salufördes tillsammans med päron-, äppel- och sockerdricka, soda, lemonad, pilsner, glögg, svagdricka, öl, porter, champagne och vin.

Struvor, friterade bakelser med pudersocker, är i Finland en säsongsprodukt som finns huvudsakligen kring första maj. Kombinationen mjöd och struvor serveras inte under andra tider på året.

Mjödet förknippades med första maj redan under 1800-talets första årtionden. Mjöd dracks visserligen året om, men av Zacharias Topelius dagböcker från Helsingfors på 1830-talet framgår det klart att mjöd var den mest dominerande sällskapsdrycken på första maj. Dagen innebar för den tonårige Topelius ett rumlande omkring på stan med både förberedda och improviserade kalas och ett rikt sällskapsliv.

På första maj 1836 frågar Topelius sig själv i dagboken: ”Hwad roar du dig med i dag? – Jag dricker Mjöd och låter solen skina på mig.” Det kan man verkligen hålla med om. Det var mjöd från tidiga morgonen till sena kvällen, och enligt dagboken serverades mjöd upp till fyra gånger under samma dag. Troligtvis var tillfällena flera, för däremellan skedde ”åtskilliga besök hos kamrater och lustiga bröder”.[59] Mjöd var inte den enda drycken som serverades. Mellan åren 1833 och 1838 var det på första maj bjudningar med ”the, punsch, pipor etcet”, det var ”caffe, mjöd och punsch”, ”öl, mjöd, bärchampagne”, det var kortspel med toddy” och ”ett parti boston och ett par glas punsch” mellan allt mjöddrickande. År 1838 klagade Topelius till och med över att det blivit ”[o]hyggligt mycket mjöd” och dessutom hade han samma dag varit hos Borgströms på ”Stort caffe”.[60]

Utbudet av mjödsorter var stort i början av 1800-talet. Mjöd tillverkades hemma, av bagerier och små bryggerier och såldes både buteljerat och i kanna. Det fanns champagnemjöd, kryddmjöd, citronmjöd, malvasirmjöd, livländskt mjöd, polskt mjöd och ungerskt mjöd.[61] Det kryddade mjödet verkar ha varit det vanligaste under första hälften av 1800-talet, medan citronmjöd och champagnemjöd blev populära sorter mot slutet av seklet.

Nykterhetsrörelsens propaganda gjorde att mjödet i slutet av 1800-talet ytterligare befäste sin ställning som första maj-dryck. Nykterhetsrörelsen förde fram mjödet som ett alkoholfritt alternativ till punch, öl och champagne. Champagnemjöd började därför tillverkas i flaskor som hade samma form som champagneflaskor.

Vid mitten av 1800-talet började man använda uttrycket ”mjödbröd”. Med mjödbröd avsågs fina bakverk, ofta av typen våfflor eller struvor, det vill säga bakverk med dyra ingredienser och som krävde en särskild köksutrustning. Struvorna hade dittills varit fina bakverk som serverades som efterrätt på bättre middagar eller vid festliga tillfällen, exempelvis vid midsommar då man bjöd på kaffe, lemonad eller alkoholhaltiga drycker som vin eller bischoff (vinbål).[62]

Struvor åts under hela 1800-talet endast i de högre samhällskretsarna men fann sin väg till den växande medelklassen redan före andra världskriget. De tillverkades rätt ofta hemma, ibland så att struvsmeten inte ringlades ner genom en tratt utan formades till munkbollar med en ”svans” som flottyrstektes. Så kallade rosetter var också vanliga i familjer som levde i en mera borgerlig kulturkrets.

Första maj firades inte speciellt mycket på landsbygden och det dröjde ända fram till 1950-talet innan mjöd blev en dryck för alla. Det var då inte bara en dryck för första maj utan i många hem dracks mjöd som läskedryck kontinuerligt under sommaren ännu under 1970- och 1980-talen. Struvorna spred sig långsammare än mjödet bland allmänheten. På 1960-talet var det många som inte hade ätit, eller ens sett eller hört talas om struvor. För barnen på landsbygden var det festligt nog om man fick en vetebulle, en munk, en pepparkaka eller något slag av skorpa till mjödet eller den köpta lemonaden på första maj. Från 1980-talet framåt kände de flesta till struvor och mjöd, och struvor blev något som de flesta också förknippade med första maj. De började i så hög grad associeras med festdagen att de i dag inte finns att köpa under resten av året.[63]

ÄLDRE FOLKLIGA TRADITIONER

Ovan har framhållits att det tidiga första majfirandet skedde i städerna. Det är stadstraditionerna som vårt sätt att fira första maj bygger vidare på, men folktraditionen hade redan under 1700-talet, eventuellt till och med tidigare, nåtts av idéer och bruk som hörde samman med mellaneuropeiska karnevalseder, och en del av dessa anslöts till första maj. Det äldsta traditionsmaterialet härstammar från slutet av 1800-talet och därför är det inte alltid helt lätt att avgöra vilka seder som är äldre tradition och vilka traditioner och uppfattningar som tillkommit under 1800-talets lopp som påverkan från den borgerliga stadstraditionen. Traditioner lever ju hela tiden, skapas på nytt varje år, förändras och tar intryck av det nya i omgivningen.

De europeiska karnevalstraditioner som nådde oss omformades här bland annat till låtsasbrudar, slängkälkar, backåkning, olika slag av gungor och vindor samt skramlande med horn, klockor och skällor. Det är värt att påpeka att de idéer och seder man fick kännedom om inte sågs som symboler för en specifik högtid, så som ofta sker i dag, utan det var nöjestraditioner som integrerades i och anpassades till de kommunikationsmönster som fanns vid festtillfällena. Sådana nöjestraditioner har hört till både fastlag, påsk, första maj och midsommar.

Det är oklart när man i folklig tradition började uppfatta första maj som sommarens första dag. Troligtvis kom uppfattningen från myndigheterna.[64] Som ovan framhållits var första maj en gräns för sockenstjänstemännens arbetsår, och blev också den dag då pigornas och drängarnas arbetsår tog slut eller började (dock inte i samma utsträckning som allhelgona). Årsskiftet gav de anställda några lediga dagar, vilket främjade nöjessederna.

I traditionsmaterialet från slutet av 1800-talet är första maj den dag då man på allvar skulle börja förbereda sig för sommaren, eller för våren, och dess sysslor. Efter första maj skulle man, om möjligt, börja gå barfota, släppa ut korna och fåren, och pigorna skulle flytta ut till uthus eller fäbodar. Första maj var dock ingen stor festdag. I många byar uppmärksammades den inte alls medan den i andra ansågs vara en halvhelg då uppsluppenhet och lite karnevalsstämning var tillåten.

Springa med klockor och skällor

Det finns ändå en del seder som har varit utmärkande för första maj och som haft relativt stor spridning. Traditionen att springa med klockor och skällor gick ut på att främst barn, men också ungdomar, på kroppen fäste olika slag av ko- och fårskällor eller klockor som användes på hästar. När de sprang runt klingade klockorna och skällorna. Seden har förekommit på alla svenskspråkiga orter i Finland, men var under 1800-talet och i början av 1900-talet vanligast i Österbotten och på Åland. Klockspringandet hörde till festerna under våren och försommaren, och utöver första maj förekom den också på påsken, midsommaren och fastlagen (se fastlag).

Klockspringandet på första maj hade dock sina särdrag. Då gick traditionen ofta ut på att man fick överskrida gränser. Man skulle ”överrumpla dem som sov”,[65] vilket betydde att barnen klingade tidigt på morgonen och väckte upp hela byn. De riktigt djärva vågade sig på att klinga utanför skollärarens eller prästens fönster. Klockspringandet kunde också vara kopplat till utklädning och maskering då barn och barngrupper jagade varandra med långa piskor, vilket var en lek och en ”uppgörelse” mellan barnen. Man sprang också ofta i kapp och många vittnesmål finns om hur trött man var på kvällen.

Springandet var lek och upptåg, men på samma sätt som studenternas vårsånger framfördes för

Flickor med klockor fastbundna på kroppen på första maj i Yttermark, Närpes omkring 1920. Det kraftiga ljudet från skällorna gjorde att det minsann hördes då man kom springande. Ibland hade första maj-springarna också masker och vidjor och liknade då påsktrollen.

att frammana solen och sommaren har barnens klockspringande getts en liknande innebörd. Effekten kunde dessutom förstärkas av att barnen sprang barfota. Också andra förklaringar fanns, av vilka de flesta hade samband med boskapsskötseln, som var det mest aktuella arbetet vid valborgstiden bland bondebefolkningen. En orsak till springandet ansågs vara att korna skulle trivas eller att de skulle hitta hem. Med skramlandet trodde man sig kunna hålla vargar och andra rovdjur på avstånd under sommaren.

Trosaspekten och allvaret i sådana förklaringsmodeller har naturligtvis växlat från individ till individ. Av rent praktiska orsaker sågs springandet dock i många byar med oblida ögon eftersom klockorna skrämde och gjorde korna oroliga.

Parallellt med springandet har det också varit vanligt att man blåst i bockhorn, vilket ansågs ha samma effekt som springandet. Under inverkan av stadskulturen har man ibland sagt att barnen ”ringer in sommaren” eller att de ”hälsar sommaren välkommen” genom klockspringandet.

Majeldar

Festeldar har förekommit under många tidpunkter på året. Det är omöjligt att säga något exakt om majbrasornas ålder, men inom finlandssvenskt område är de äldre än midsommarbrasorna och troligen också äldre än påskbrasorna. Majeldarna har liksom klockspringandet förekommit i hela Svenskfinland, men var under slutet av 1800-talet, när uppteckningsarbetet kom igång, vanligast i södra Finland.

Festeldarna har varit samlingspunkter för fest och lek. Till dem har också anslutits traditioner med stor utbredning och lång historia. Man har tävlat om brasans storlek och stulit material av andra för att få den största brasan och vid den har man roat sig med olika djärvhetsprov. Man har tävlat om vem som vågat hoppa över elden eller springa igenom

den, stå längst i röken, springa över de glödande kolen och så vidare. Tapperhetstävlingarna är äldre än själva festeldarna, och en orsak till att brasorna slog rot var säkert att man till dem enkelt kunde ansluta invanda traditionsmönster.[66]

Den äldre traditionen att på magisk väg skrämma vargar på flykten inför sommaren har också anslutits till brasbrännandet. Men vid sidan av allt detta har brasan varit en samlingsplats för spel, dans och nöje.

Dricka märg i benen

Under 1700- och 1800-talen förekom ofta, både i folklig och borgerlig tradition, uttrycket ”att dricka märg i benen”, det vill säga att dricka sig till kraft och styrka. När amiral Carl Tersmeden tidigt på morgonen den 1 maj 1752 lyckligen hade fått över sin hustru med en skuta till Åland skulle det drickas märg i benen. Hustrun serverades därför punsch i stället för kaffe. Hon ville inte ha det men ”skutfolket” och ”[j]ag, min dräng och jungfrun” drack punsch i ölglas klockan fyra på morgonen. Det var hurrande och skratt och resulterade i att ”alla 3 skutkarlarna [var] småfulla kl. ½ 5 på morgonen. Jag hade största möda få folket att hala skutan till bryggan och föra min hustru upp”, skrev Tersmeden i sina memoarer.[67]

Att dricka märg i benen är ett litterärt uttryck som använts speciellt i samband med munterheterna på första maj. Också Zacharias Topelius använder uttrycket i sin dagbok 1835, när han beskriver hur han den första maj tidigt på morgonen var ute med sina vänner, gick in på ett kafé och drack mjöd ”dagen till ära och oss till merg i benen”.[68]

Uttrycket har också använts i folklig tradition, men det verkar som om det har kommit in i folktraditionen först i slutet av 1800-talet. Uttrycket hade då sitt kärnområde i södra Finland: i Nyland, Åboland och på Åland. Att dricka märg i benen betydde bland annat att man ”gick till varandra och skålade dagen i ända”,[69] att man fick ägg, som var vårens delikatess, och öl redan på morgonen, eller att det senare under dagen serverades ordentliga supar åt karlarna och kaffe åt kvinnorna. Uttrycket har i dag försvunnit från vardagsspråket som metafor för ett tillåtet festande för att få energi och styrka.

FÖRSTA MAJ - EN FEST MED MÅNGA VALMÖJLIGHETER

Trots den borgerliga dominansen i första majtraditionerna deltog allt fler i firandet av högtiden i början av 1900-talet. Man behövde varken vara student eller arbetare för att kunna fira och allt fler aktörer kom med i organiserandet av första maj. Föreningar och sammanslutningar ordnade utfärder och fester i sina lokaliteter. Det var halvprivata fester med musik, tal, deklamation, sång och traktering. Ibland var festerna maskeradartade tillställningar, ibland samlade man samtidigt in pengar för olika ändamål, men det var alltid glada fester med färgglada dekorationer och rekvisita som var typisk för första maj.[70]

Under 1950-talet blev ballonger, serpentiner, majviskor och tutor populära även på landsbygden. Det var också vanligt att man tillverkade rekvisitan själv. Majviskor kunde man lätt göra genom att klippa tunna remsor av sparade, använda julpapper och binda fast dem på en käpp. Viskorna var vid det laget inte längre föremål som man retade varandra med, utan färggrann första maj-rekvisita särskilt för barn.

Redan tidigare hade pojkarna tagit till sig mera spännande nöjen. Smällandet och skjutandet hörde sedan länge till landsbygdens festtraditioner och förbuden mot hemgjorda smällare brydde man sig inte om. Svavel som petades in i ett rör och antändes var på många ställen pojkarnas nöje under hela första delen av 1900-talet.[71]

Mot mitten av 1900-talet började allt fler organisationer på landsbygden ordna fester i sina föreningslokaler. Danserna var delvis uppdelade på politisk grund. I arbetarföreningshusen eller folkets hus ordnades danser som avslutning på marscherandet eller för dem som hörde till den politiska vänstern, medan högerungdomarna dansade i ungdomsföreningshusen. Gränsen var dock inte särskilt skarp och ungdomarna sökte sig dit där det var roligast.

Valborgsmässoaftonen blev så småningom en allmän danskväll på landsbygden. Då inleddes även sommardanssäsongen. Stränga alkoholrestriktioner gällde och alkoholutskänkning fick inte förekomma i föreningslokalerna. Många minns hur man hade egen flaska med och spriten blandades med inköpt läskedryck i danslokalens buffé. Följden blev att många alltför fort blev överförfriskade.

På landsbygdsorter där det varken fanns vänsterrörelser eller studenttraditioner var det uttryckligen valborgsmässoaftonen som blev den huvudsakliga festkvällen. Första maj firades inte alls.[72] Ännu på 1980-talet fanns det tydliga skillnader mellan tätort och glesbygd. Helsingforsfästmön till en skärgårdspojke från Iniö i Åboland noterade följande när hon firade första maj i sin fästmans hemkommun:

> ”Normalt är det ingenting som händer på första maj i Iniö. Det syns inte på något sätt. På mitt initiativ ordnade vi sillfrukost. Den innehöll kall ejder, vanlig sill och potatissallad, som jag hade gjort med gräslök från berget och medvurstpastejer som jag hade med mig från stan. Barnen fick mjöd och de vuxna öl. Senare serverades vermouth.

Gästerna var inte speciellt införstådda med traditionen. Mjöd och munkar kände man dock till sedan tidigare. Fästmannens föräldrahem hade storstädats och den kalla salen hade tagits i bruk inför sommaren. Även om första maj inte var någon festdag i Iniö på 1980-talet firades valborgsmässoaftonen stort. Ortsborna ordnade privata fester, på ungdomsföreningslokalen var det dans och i Söderby tändes en majbrasa strax före midnatt.[73]

”Glada vappen”

När vi kommer till 1950-talet blir majviskorna och ballongerna, tillsammans med mjödet och studentmössan, de populäraste första maj-symbolerna. En del skämtartiklar, såsom stora glasögon, och annan marknadsrekvisita förekom, men fram till 1980-talet var det framför allt de stora enfärgade ballongerna, ibland formade till figurer, som dominerade. Ballonger hade blivit en säsongsprodukt som såldes endast vid tiden kring första maj.

I början av 1980-talet blev en ny sorts ballonger populära. De var blanka och formade till allsköns figurer. Vid mitten av 1980-talet salufördes de nya ballongerna också som julballonger under några år, men försvann rätt snart. Ballonger associerades tydligen alltför mycket med första maj och de hade inte någon naturlig plats i den tidens julfirande. Även om julballongerna inte slog igenom blev de uppblåsbara ballongerna festattribut vid andra tidpunkter och fester under året, exempelvis barnkalas, och de delades ut som reklam. Ballongerna blev åter en allmän festrekvisita, precis som de varit knappt hundra år tidigare.[74]

Trots att ballonger förekom också vid andra tidpunkter under året förlorade de inte sin status på första maj. Under 1990-talet blev de genom sin storlek och granna färgskala i ännu högre grad blickfånget i firandet. Ballonger formade som djur, sago- och filmfigurer, champagneflaskor eller i andra skämtsamma former, ibland också med sexuell anstrykning, marknadsfördes till både barn och vuxna.

Rekvisita för första maj på Helsingfors salutorg 1959. Majviskor var en viktig produkt och de har behållit sin popularitet fram tills i dag trots hård konkurrens från annat krimskrams. Ballonger hörde vid den här tiden endast till valborg och första maj.

Under 1980-talet blev skämtrekvisitan överlag mera vågad och fräck och det såldes lösbröst, stora rumpor, fula masker, granna glitterperuker och huvudbonader med plymer och antenner. Även groteska ansiktsmasker kom med i bilden, vid sidan av lösnäsorna och de överstora glasögonen som funnits redan tidigare. Roliga grejer för barn och för alla och envar, som snurror och visselpipor, fanns naturligtvis också i stor mängd. Även majviskorna stod sig fortfarande.

Den extrema utklädningen fanns närmast i större städer. Den traditionen har dock inte vuxit utan närmast minskat sedan slutet av 1990-talet. När de skrämmande maskerna inte längre chockerade avtog intresset. I stället har det blivit vanligare med ansiktsmålning, något som redan tidigare funnits i idrottssammanhang och som barnunderhållning. Matförsäljningen och utbudet av småkrafs på torgen har också ökat.[75]

Valborgsmässoaftonen och första maj blev under senare delen av 1900-talet, från att ha varit en fest med rätt grova skämt, en fest vars huvudkaraktär var att alla skulle få slå sig lösa, skämta och ha roligt. Från denna tid härstammar uttrycket ”glada vappen”, som man använder för att önska glad valborg. Uttrycket är från början av allt att döma en översättningsmiss från finska. Det var en kaféägare i Helsingfors, som under 1940-talet eller i början av 1950-talet ville skylta i kaféfönstret även på svenska, och gjorde en översättning som var språkligt inkorrekt. Den uppfattades dock av de svenskspråkiga som rolig och väl karakteriserande den glada festyran. Uttrycket spreds relativt snabbt och var åtminstone i Helsingfors rätt vanligt på 1960-talet. I dag är ”glada vappen” helt vedertaget i Finland, men används ändå alltid lite med glimten i ögat, eftersom alla vet att det är grammatikaliskt fel. Däremot har ”vappen” börjat används så gott

som synonymt med valborgsmässo- och första maj-firandet, och som en parallell till finskans *vappu*.[76]

Picknicktraditionen tar form

I slutet av 1980-talet etablerades nya traditioner kring första maj-firandet. Alkoholpolitiken i Finland luckrades upp och myndigheterna tillät att man drack alkohol utomhus, vilket ledde till att picknicktraditionen började ta form. Det politiska engagemanget bland studenterna hade mattats av och toleransen ökade. Att dricka utomhus var inte längre något fult och obelevat, det var inte bara de som inte hade råd att gå på restaurang som tog sig en klunk i parken.

Kompisgängen gick ut och visade upp sig, uppklädda och iförda studentmössor, och skålade belevat i parker och på gågator. I Åbo var det Vårdberget och i Helsingfors Brunnsparken som blev festarenor. I Helsingfors började man dock märka en tydlig klass- och kulturskillnad. De som inte räknade sig som akademiker samlades kring Salutorget, arbetarna på Hagnäs torg och de som hade studentmössa i Brunnsparken.

De välfyllda picknickkorgarna och champagneflaskorna kan ses som en ungdomlig och mera öppen form av sillfrukosten. De traditionella sillfrukostarna inomhus på restaurang eller hemma blev mera de äldre studentgenerationernas sätt att samlas till en gemensam måltid.[77]

Under 2000-talet har picknicktraditionen ytterligare utvecklats. Det dukas upp allt finare måltider och man släpar hela möblemang, tillsammans med servis och bestick, till parken. Engångsgrillarna har gjort att också varm mat kan serveras. På samma sätt som första maj-tågen blev underhållning för publik har också detta storstilade picknickande blivit ett evenemang som förbipasserande kan betrakta på avstånd, medan de festande gärna visar upp sitt improviserade "vardagsrum". Även andra privata förehavanden, som bastubad, har blivit offentlig underhållning, särskilt bland studenter.[78]

Också på landsbygden arrangeras i dag olika slag av jippoartade tillställningar på första maj med tävlingar och olika slag av programnummer som vem som helst kan delta i. Denna festtradition har pågått rätt oberoende av städernas storstilade picknickande i parkerna.

Trots all marknads- och studentyra, politik, sång och rekvisita, går ändå lugnet i naturen och den långsamt spirande grönskan som en röd tråd genom valborgsfirandets historia. Av de frågelistor som Folkkultursarkivet sänt ut, speciellt listan från 1988, framgår att många människor inte alls deltar i något förberett firande, utan att den lediga dagen tillbringas på sommarstugan eller ute i naturen. Ifall man inte reser någonstans kan man företa en

Ett storslaget kollektivt picknickande har under 2000-talet blivit utmärkande för första maj. I Helsingfors är det framför allt i Brunnsparken man bygger upp "rum" med soffor, mattor, madrasser, grillar och kärl för mat och dryck. Ifall vädret är vackert, som det var 2006, trivs man länge i parken.

utfärd eller en picknick med mjöd och bullar, eller grilla korv utomhus tillsammans med familjen.

Tradition och förändring

”Jag kan inte få dessa röda flaggor och fanor att gå ihop med vita studentmössor”, skrev en man som svar på Folkkultursarkivets frågelista 1988. Första maj innebar för honom en tudelning, en ”urspårning”, som gjorde att det kändes som om hela firandet kommit ur form. Ännu i dag är valborgsmässoafton och första maj dagar då man i festmönstren och traditionerna tydligast kan se olika ideologiska och politiska åsikter och också borgerliga och folkliga traditioner. På första maj är det möjligt att välja och markera vilka samhällsgrupperingar man vill tillhöra och känna solidaritet med.

Men trots att man i dag otvivelaktigt kan se skillnader beträffande klass, ideologi och miljö, har traditionerna på första maj också närmat sig varandra och gränser suddats ut. Ungdomar från alla miljöer och samhällsklasser kan studera vid universitet, och livet ter sig alltmer likartat i städer och på landsbygden. Sådant som för femtio år sedan inte såg ut att kunna kombineras har i dag förenats. I Ingå i västra Nyland har exempelvis lokala socialdemokrater under 2000-talet ordnat sillfrukostar i Folkets hus. Rent historiskt möts här två traditioner och två ideologier. Deltagarna behöver dock inte alls uppleva att det skett en sammanblandning eller en kulturkrock, utan ser evenemanget som ett naturligt och traditionellt sätt att fira första maj. Det är inget konstigt med att man är väl införstådd med både arbetarrörelsens traditioner och det akademiska sättet att fira, och att man ser dem båda som sina egna.

En sak som klart framgår av Folkkultursarkivets frågelista från 1988 är vilken stark sammanhållande kraft studentsången var då, och av allt att döma även är i dag. Studentkörernas vårsånger i radio och tv förenade finlandssvenskarna från norr till söder, långt utanför akademiska kretsar. Man lyssnade på sändningar både från Finland och från Sverige. Tv-programmet kan bli ett speciellt programnummer, som kan inbegripa mjöd och tilltugg, och en stunds känsla av vår, högtid och fest.

”För en bonde som jag är första maj en vanlig arbetsdag”, skrev en man i sitt svar på frågelistan om årets fester 1988. En annan man menade att ”jag är inte arbetare och inte student” och kände sig därför inte riktigt hemma i första maj-traditionerna.[79]

Av traditionsmaterialet framgår tydligt att det finns en skillnad i uppmärksammandet av festen som är beroende av klass, utbildning, egna traditioner men också ålder. De som i sin ungdom festat i studentkretsar upprätthåller gärna akademiska traditioner med sillfrukost och snapssång tillsammans med gamla vänner eller med barn och barnbarn. För dem känns det också mycket angeläget att höra studentsången på plats, bära studentmössa, pynta hemma och köpa ballonger och serpentiner samt äta mjöd och struvor, eller kanske hemlagade rosetter. Men ingenting är statiskt. Intressen och vad som känns viktigt förändras under livets gång. En man född 1926, som bott på olika orter i Finland, berättade i en intervju 1984 om hur hans första maj-firande förändrats med åren.

> ”Jag flyttade som 10-åring från Uleåborg till Gamla Karleby. Där hörde det till att man alltid på förmiddagen på första maj gick till Västra parken för att höra både de finska och svenska manskörerna sjunga. Alla hade fina kläder, också barnen, och jag fick dessutom ofta en ballong. En majviska ”en viuhka” hade man också, som man ofta hade tillverkat själv. Spännande hade också varit strax före valborg att sälja första majblommor.
>
> Min familj, tillsammans med många andra familjer, blev kvar i parken för att vänta på de poli-

tiska tågen som tågade förbi ca kl. 13 och se på dem. Struvor och mjöd hade vi också i min barndom och ungdom.

Sen flyttade jag till Helsingfors och det blev helt annat. Jag hörde till Vasa nation och det var nationsfester på valborgsmässoaftonen. De var viktiga då. Så var det sillfrukost på första maj men jag deltog sällan i den. Man gick i stället till en massa olika ställen och hörde de finska och svenska studentkörerna sjunga. Studentmössa hade man på huvudet. Man förundrade sig alltid väldigt över att åboborna satte på sig studentmössan redan kl. 18, då man i Helsingfors satte på den kl. 24 på natten. På det sättet blev ju mösspåtagningen inte kollektiv, utan man måste bara se på klockan, och om man var på restaurang så kanske musiken slutade och det blev en fanfar.

Jag gifte mig och flyttade till Tammerfors. I all synnerhet under 1960-talet, då vi var unga, var vi ofta bortbjudna eller vi hade större bjudningar hemma hos oss. Vi gick inte på restaurang. Vi tyckte att det var för dyrt. Mjöd och struvor hade vi alltid och struvorna tillverkades ibland hemma.

I början av 1970-talet flyttade vi och då bodde vi så att vi kunde se demonstrationstågen från fönstret. Då stod vi nästan alltid och såg på dem, då de tågade förbi och sen åkte vi till stugan.[80]

Här beskrivs väl hur firandet ändrar beroende på livssituation och olika intressen: barnets glädje över första maj-rekvisitan, studentsången och mjödet, demonstrationstågen som skådespel, ungdomsårens uppsluppna studentliv, familjetidens behärskade men viktiga bjudningar och pensionärstidens mättnad på nöjen och dragning till naturen och lugnet.

Fest är inte bara glädje. Festyra kan också betyda ensamhet om man inte har någon att fira tillsammans med. Valborgsmässoafton och första maj hör till de fester som förutsätter nätverk, vänner att kunna fira tillsammans med. För ungdomar räcker det inte bara med familjen. En kvinna, som var tonåring i början av 1980-talet, kunde som vuxen konstatera att valborg inte alltid var så trevlig för henne: ”Då jag var liten var vi på ofta på landet men i tonåren var jag i Helsingfors. Då hörde det till att gå till Havis Amanda kl. 18.00 på Valborgsmässoaftonen. Sen var det ett yrande omkring, eller så satt man hemma och var sur för att man inte hade någonstans att gå.”[81] Som äldre är det däremot ett helt fullgott sätt att fira valborgsmässoaftonen med att dricka ett glas mjöd och eventuellt gå ut för att se på hur andra firar första maj.

Det dröjde länge innan torgen i småstäderna blev offentliga festplatser på valborgsmässoaftonen och första maj. På 1960-talet kunde en kör sjunga in våren och man kunde ha ett litet utomhusevenemang, men det var först på 1980- och 1990-talet som man i småstäderna mera allmänt började fira med musik, utklädning, kavalkader, försäljning av rekvisita och mat, jippoartade tävlingar och diverse programnummer. Även på landsbygden har firandet av första maj blivit mera synligt och man har börjat sjunga in våren, ordna utomhusnöjen och gå med studentmössa. Ändå är första maj fortfarande i första hand en urban fest.

I Finland firas valborgsmässoafton och första maj så att det både syns och hörs i gatubilden. De är i dag folkfester som också utlänningar fascineras av. Biltrafiken stängs av, marknader får ställas upp, parker får bli vardagsrum, champagnen får flöda, musiken får strömma från tillfälliga scener, folk får marschera och flanera längs gatorna, trots allt det slitage och den nerskräpning det innebär. Valborgsfirandet har ett otal olika uttrycksformer, där de flesta kan hitta en nisch där man känner sig hemma.[82]

MORS DAG, FARS DAG, INTERNATIONELLA KVINNODAGEN OCH ANDRA FESTDAGAR

MORS DAG - PERSONLIG OCH NATIONELL

Mors dag är i Finland en långt mera uppmärksammad dag än i de flesta andra länder. Medan mors dag annanstans endast är en familjefest, har dagen i Finland fått en både officiell och nationell prägel.

Att uppmärksamma och fira mor en speciell dag hör till 1900-talet. Morsdagsfirandet har sina rötter i Förenta staterna där det kom till utifrån ett privat initiativ. Ann Reeves Jarvis (1832–1905) hade, med metodistkyrkan som ideologisk grund och med upplevelsen av det amerikanska inbördeskriget som bakgrund, grundat kvinnoorganisationer som hade hälsa, säkerhet och förståelse för oliktänkande på sitt program. ”Bättre mödrar, bättre hem, bättre män och kvinnor”, var hennes slogan.[1]

Ann Reeves Jarvis dotter, Anna Jarvis (1864–1948) ordnade i maj 1907, ganska exakt två år efter moderns död, en minnesfest till hennes ära. Anna Jarvis förde fram tanken att man borde fira en mödrarnas dag, vilken kan anses vara upptakten till mors dag. Hon hade moderns organisationer bakom sig, vilket gjorde att hon också fick massmediernas uppmärksamhet.

Idén vann snabbt gehör. Anna Jarvis själv vigde sitt liv åt att sprida kännedomen om morsdagsidén. Lanseringen underlättades av att affärsvärlden genast såg potentialen och affärerna marknadsförde dagen med stort upplagda reklamkampanjer. Allt gick mycket fort. Redan 1914 blev andra söndagen i maj en nationell festdag i Förenta staterna.

Morsdagsidén slog snabbt rot i Europa, så även i de nordiska länderna. Eldsjälen bakom lanseringen i Finland var läraren och skolrådet Vilho Reima som var sekreterare för föreningen Kotikasvatusyhdistys. Under en resa i Förenta staterna 1910 upplevde han på ort och ställe amerikanarnas entusiasm över dagen. Han hade dock redan 1908 föreslagit att Kotikasvatusyhdistys skulle ta upp morsdagsfirandet på sitt program.[2]

Lanseringen av mors dag skedde således först på finska i Finland, men den svenskspråkiga motsvarigheten till Kotikasvatusyhdistys, Föreningen för hemuppfostran, började föra ut idén från 1919. På 1920-talet började man ”i tidningarna agitera för morsdagsfirandet”, som en kvinna uttryckte saken i ett svar på ett frågebrev. Även Samfundet Folkhälsan drev saken på 1920-talet och redan då fanns ett premieringssystem. Folkhälsans representanter reste omkring i Österbotten och ”sökte mödrar som uppfostrat många friska och duktiga barn”. Österbottniska mödrar premierades vid en stor fest på stadshuset i Vasa.[3] Också nykterhetsföreningar och Frälsningsarmén tog tidigt del i arrangemangen. Frälsningsarmén har överlag spelat en stor roll för spridningen av morsdag över världen.

Det fanns i det finländska samhället en social beställning på en dag som mors dag. Idén kunde lika väl ha uppstått i Finland, för både Kotikasvatusyhdistys och Föreningen för hemuppfostran, liksom folkbildningen överlag, betonade hemmet och i all synnerhet mödrarnas betydelse för hemmets trevnad. Fester för att hedra mödrarna hade ordnats redan innan man hade fått kännedom om det amerikanska konceptet.[4]

Mödrar och barn samlade vid en morsdagsfest på Folkets hus i Kaskö 1931, arrangerad av Kaskö arbetarförening. Det var långt ifrån alla arbetarföreningar som ordnade morsdagsfester, eftersom arbetarrörelsen överlag var negativt inställd till dagen.

Morsdagsidén byggde inte på uppskattning av bondebefolkningens eller arbetarkvinnornas arbete, vardag och situation, det vill säga miljöer där kvinnorna deltog i familjens utkomst. Det var i stället den borgerliga modern som var i fokus. Det var hennes uppgift att fungera som emotionellt stöd för familjen och förmedla samhällets ideologiska grundvärderingar till följande generation.[5]

Den nya dagen – högtidlig och gråtmild

Mors dag lanserades med kraft efter självständigheten 1917. Mors dag blev i Finland en större festdag än i många andra länder, och fick egna särpräglade, nationella festelement. När seden var ny firade man dagen vid olika tidpunkter under våren, men 1927 beslutades det att dagen skulle firas andra söndagen i maj.

Det var i första hand Kotikasvatusyhdistys som höll i trådarna. Förutom att Vilho Reima förde ut sin idé via tidningar, lät han trycka 100 000 flygblad med information om dagen. Av avgörande betydelse för att en stor del av befolkningen snabbt fick kännedom om dagen var att skolorna tog till sig idén. Det betydde att morsdagsfirandet i inledningsskedet inte var en privat fest, utan det var det offentliga firandet som var det centrala. Det var i

första hand skolorna, men också föreningar, sångkörer och församlingar som ordnade programfester, dit mödrarna inbjöds som hedersgäster.

De kollektiva festerna var väldigt stereotypa, både vad gäller form och ideologiskt innehåll, eftersom de skulle ordnas enligt noggranna direktiv. I anvisningarna framkom det hur festen skulle förlöpa, och det fanns till och med färdiga tal och förslag på dikter och sånger. Programmet skulle gå i religiös-nationell anda med uppträdanden av barn och med lärare och präster i huvudrollerna.

Modellen för festen var på inget sätt originell eller nyskapande. Fester med högtidliga tal, deklamation och religiösa och fosterländska sånger var bekanta sedan länge från firandet av till exempel Runebergsdagen, Snellmansdagen, Kalevaladagen och svenska dagen.

Redan Anna Jarvis hade pläderat för att man skulle ge blommor åt mor, och från 1920-talet var blomsterprydningen av mödrarna en viktig del av festceremonielet. Eftersom det inte alltid fanns färska blommor i början av maj tillverkades ofta pappersblommor.

Nationellt firande och medaljutdelning

En orsak till att mors dag blev så populär var uppkomsten av kärnfamiljen, som samhällets minsta och viktigaste enhet, där det var modern som uppfattades som familjens sammanhållande kraft. Kvinnornas betydelse blev tydlig efter finska inbördeskriget 1918 eftersom kvinnorna hade burit stort ansvar för hem och utkomst under kriget. Detta upprepades efter de tunga krigsåren 1939–1944 då det än en gång fanns ett samhälleligt behov att visa sin uppskattning för kvinnornas insats.

Trots den goda föresatsen föll inte morsdagsfesterna alla Finlands mödrar i smaken. En del av kvinnorna på landsbygden och speciellt arbetarkvinnorna tilltalades inte av festernas nationella och religiösa patos.[6]

Kriget gjorde att mors dag etablerades under 1940-talet som en nationell festdag. Mödrarna uppvaktades från statsmaktens sida den 10 maj 1942 då marskalk Mannerheim genom sin dagorder förlänade Frihetskorset kollektivt åt Finlands mödrar. Man hade allmänt flaggat på mors dag sedan 1920-talet, men 1947 blev dagen en officiell flaggdag.

Det riksomfattande firandet hade dock börjat redan 1941 då Befolkningsförbundet tog på sig ansvaret att ordna en fest där också presidentparet skulle delta. Sedan 1946 har presidenten på den riksomfattande festen delat ut Finlands Vita Ros ordens medalj åt förtjänta mödrar. De första svenskspråkiga mödrarna premierades 1954. Medaljen har traditionellt getts för insatser som gjorts för att fostra en stor familj med en positiv och uppoffrande livsattityd.

I samband med jämställdhetsdiskussionerna på 1970-talet började innehållet i firandet ifrågasättas. Det ledde till att Befolkningsförbundet avstod från att besluta om morsdagsmedaljerna. Statsmakten ville dock ha dem kvar och sedan 1993 är det Regionförvaltningsverket och Social- och hälsovårdsministeriet som beslutar om medaljerna medan Mannerheims barnskyddsförbund står för de praktiska arrangemangen. I dag premieras också kvinnor som tagit hand om till exempel fosterbarn, och morsdagsmedaljer kan även delas ut åt män, vilket också har skett.

Mors dag – också hemmets fest

Vid sidan av detta kollektiva firande började skolorna på 1930-talet också lära ut hur man skulle fira mors dag i hemmen. Barnen skulle hedra och uppvakta mor med blommor, göra frukost och städa hemma. Om modern var död skulle man besöka graven.

Färdigtryckta små enkla morsdagskort med en blomma och en dikt började finnas till salu.

Rosen som morsdagssymbol blev allmän under 1930-talet. På 1940-talet ritades morsdagskort också av inhemska kända konstnärer som Martta Wendelin och Rudolf Koivu. Det vanliga var ändå att barnen tillverkade korten själva enligt lärarens instruktioner.

Från 1960-talet ökade det privata firandet i hemmen i takt med att de kollektiva morsdagsfesterna i skolor och föreningshus började kännas omoderna och därför minskade i antal. Det började höra till att barn skulle komma ihåg sin mor på något sätt, genom besök, blommor, kort eller telefonsamtal.

Fram till dess var mors dag en fest som inte syntes speciellt mycket i den kommersiella världen. Från slutet av 1950-talet hade morsdagspresenter börjat saluföras, dock i begränsad skala. Däremot ökade utbudet av färdigtryckta kort.

Sedan 1990-talet har det offentliga firandet åter ökat, men nu i förändrad form. Det ordnas till exempel konserter (även av manskörer), fester och luncher med något program eller tema som ansluter sig till dagen. Morsdagsevenemangen är i dag inkluderande. Till festerna före andra världskriget inbjöds uttryckligen bara gifta mödrar med barn, men i dag är alla, också ensamstående män och kvinnor, välkomna.

En dag som inte är för alla

Innehållet i kritiken mot mors dag har växlat över tid och dagen godtas inte heller i dag av alla. De

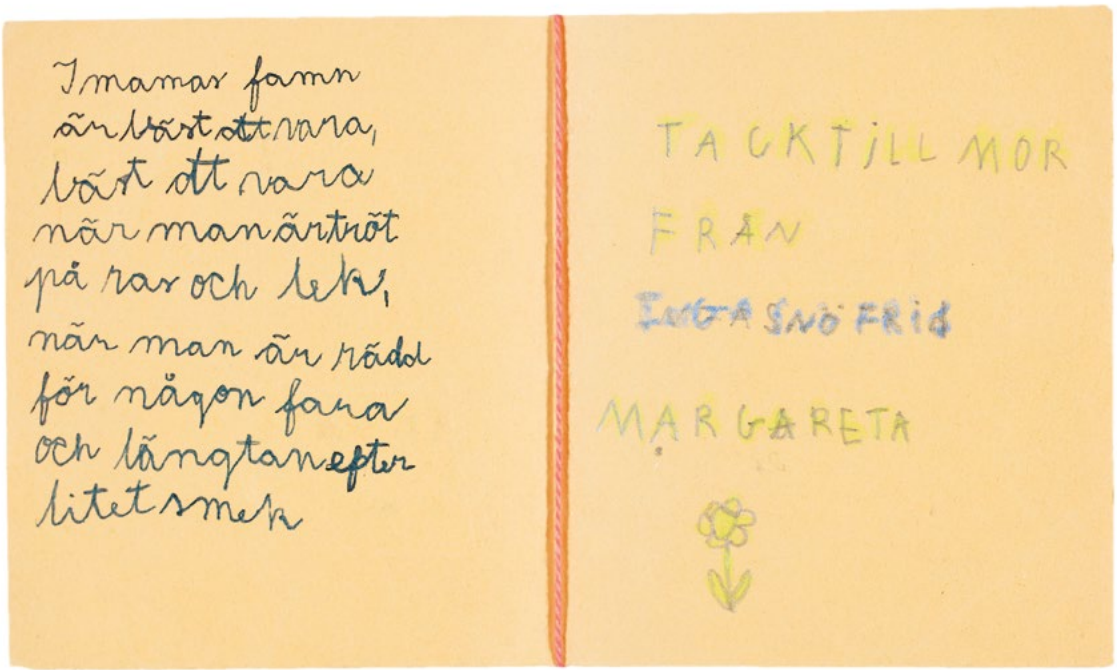

Lärarinnan Hilde Lund på Kökar gav barnen instruktioner om hur ett morsdagskort skulle se ut. Detta kort gjordes i skolan inför morsdagen 1935 av en sjuårig flicka.

kvinnor som har barn, och dessutom ett gott förhållande till dem, upplever ofta dagen positivt. Middagar dukas upp i hemmen och barnen kommer och hälsar på eller ringer och gratulerar på mors dag. Även många restauranger är fullbokade och har specialmenyer dagen till ära.

Mors dag är i dag synlig i massmedier och i gatubilden. Affärer gör reklam för både snittblommor och trädgårdsväxter. Röda blommor, och särskilt rosen, är fortfarande en stark symbol för dagen. Presentförslagen är av alla slag, men de är fortsättningsvis till övervägande del klassiskt kvinnliga som kläder, köks-, skönhets- och lyxprodukter även om också datorer, telefoner och andra IT-produkter utannonseras. På 2000-talet har reklamen för immateriella tjänster ökat, som besök på spa- och rekreationshotell, på samma sätt som i fråga om julklappar. Trots den kommersiella framtoningen har mors dag inte blivit en dag då presenter och dyra gåvor står i centrum. Huvudvikten ligger på de personliga kontakterna.

Man kan, trots egen uppvaktning, ändå känna en viss otillfredsställelse över dagen, då man hör om andra i sin bekantskapskrets som upplever den som problematisk. Mödrar som inte hör av sina barn alls, eller aldrig vid andra tidpunkter än på mors dag, skulle inte vilja ha den i almanackan. De nya familjebildningstyperna, där barn har många fostrare med olika slag av närvaro i vardagen, passar inte heller in i morsdagens grundidé.

I den förfrågan Folkkultursarkivet gjorde 1988 och 2008 framkom klart de diametralt olika hållningarna till dagen. Det fanns de som inte ville bli uppvaktade och tyckte att dagen var helt onödig och en börda för barnen, medan andra var av åsikten att ”man känner sig rörd och viktig” och att ”den är en underbar sak”. Inställningen till morsdagsmedaljerna var lika växlande.[7]

Å andra sidan är dagen inte längre lika inriktad på just kärnfamiljen, utan barnbarn och barnbarnsbarn uppvaktar också den äldre generationen. Man kan också uppvakta sina väninnor med morsdagskort, alltså även personer som man inte har någon släktskap till. Trots denna öppenhet har inte barnlösa kvinnor någon egentlig roll i firandet, liksom inte heller moderlösa barn. Dagen har upplevts som problematisk i skolor och daghem, där traditionen att barnen ritar ett morsdagskort har fortgått fram till vår tid.

FARS DAG - EN MINI-MORS DAG MED KVICKHETER

Fars dag firas i Finland den andra söndagen i november. Dagen uppkom i Förenta staterna i början av 1900-talet med mors dag som förebild. Idén vann dock inte lika stor popularitet som mors dag och därför tillsattes 1949 en nordisk kommitté som fick i uppgift att sprida kännedom om dagen. Kommittén beslutade att dagen skulle firas den andra söndagen i november. Man valde en tidpunkt då det annars var glest med helgdagar och då det var lugnt i affärerna före julsäsongen.[8]

Dagen firades sporadiskt på 1940-talet i Sverige och en viss kännedom, som man fått via svenska tidningar, fanns också i Finland.[9] Det var ändå först under 1970-talet, när man alltmer började betona faderns roll i familjen, som en större allmänhet började intressera sig för dagen. År 1987 beslutade Almanacksbyrån vid Helsingfors universitet att fars dag skulle tas med i almanackan. Samma år blev dagen också allmän flaggdag.[10]

Fars dag har aldrig lanserats av någon riksomfattande organisation på samma sätt som mors dag. Farsdagsfirandet blev därför endast privat, och naturligt nog fick det liknande former som morsdagen med uppvaktningar, farsdagsluncher, farsdagskonserter och andra offentliga evenemang.

Fars dag är i dag en synlig dag i massmedierna och uppmärksammas också av olika organisatio-

ner. Pappornas betydelse i familjen och männens roll som barnuppfostrare överlag betonas. Reportagen påminner dock om morsdagsreportagen, det vill säga det är män som tagit hand om många barn på ett uppoffrande sätt som är intressanta. Det utdelas inga farsdagsmedaljer, men män kan i dag också tilldelas morsdagsmedaljer.

När man granskar människors personliga inställning till fars dag i massmedierna och i svaren på de frågelistor som Svenska litteratursällskapet sänt ut, framträder en mera oengagerad inställning till fars dag än till mors dag. Fars dag får omdömen som att den är onödig, kommersiell och utan innehåll, en dag som kunde slopas, och fäder retar sig på att de blir uppvaktade trots att de har sagt att de inte vill få någon uppmärksamhet.

De negativa åsikterna är ändå i minoritet. I många hem har dagen liknande form som mors dag, far får sin älsklingsmat, barnen ringer eller besöker sin far och ger farsdagskort och presenter, man äter tillsammans på restaurang och så vidare. Korten, presenterna och uppvaktningen är dock ofta av lite mera skämtsam karaktär än på mors dag.

INTERNATIONELLA KVINNODAGEN – KAMP OCH SOLIDARITET

De flesta uppfattar säkert internationella kvinnodagen som en modern och relativt ny helg i Finland. Detta stämmer såtillvida att det var från 1970-talet dagen blev mera känd bland den stora allmänheten. Internationella kvinnodagen har dock en historia i Finland som omfattar så gott som hela 1900-talet.

Internationella kvinnodagen jämförs ofta med mors dag. De två dagarna är samtidigt både liknande och varandras motsatser. De introducerades ungefär samtidigt i Finland, men med helt olika ideologisk bakgrund.

Dagen kom till som en del av den socialistiska arbetarrörelsen, och som en utlöpare av första maj-firandet. Arbetarkvinnorna ville i kampen för jämställdhet ha en egen röst, speciellt då det gällde kvinnlig rösträtt. De ville därför inte bara delta i demonstrationerna på första maj, utan också ha en egen dag.

Vid en internationell socialistisk kvinnokonferens i Köpenhamn 1910, med deltagare från sjutton länder, gjordes ett officiellt beslut om att instifta en internationell kvinnodag, som senare förlades till den 8 mars. Från Finland deltog lantdagsledamoten Miina Sillanpää. I Finland har kvinnodagen uppmärksammats sedan 1914, och även om kvinnorna i Finland redan 1906 hade fått rösträtt upplevdes dagen som meningsfull.

Internationella kvinnodagen och mors dag konkurrerade på samma arena. De aktiva förespråkarna för internationella kvinnodagen deltog inte i morsdagsfesterna. Medan mors dag firades med offentliga, stereotypt upplagda fester i religiös-fosterländsk anda, och utifrån ett borgerligt kvinno- och familjeideal, förde kvinnodagsanhängarna själva fram krav på solidaritet och jämställdhet utifrån ett klassperspektiv. Mors dag fick stor synlighet i offentligheten medan internationella kvinnodagen inte hade möjlighet att i samma utsträckning nå ut till hela folket med sitt budskap.

Internationella kvinnodagen började firas stort i de socialistiska länderna, och speciellt i Sovjetunionen där den blev fridag 1965. I de socialistiska länderna tog den dock intryck av det västerländska morsdagsfirandet i den meningen att man också där började skicka kort och ge blommor.

Dagen var nästan bortglömd i Finland på 1960-talet men upplevde i slutet av decenniet en renässans både i Förenta staterna och i Europa. I Finland började dagen uppmärksammas på nytt under 1970-talet. Den kopplades då i hög grad ihop med vänsterrörelsen och med femininismen och var därför inte en festdag för hela folket. FN rekom-

menderade 1977 ett allmänt firande av den internationella kvinnodagen. Under 1980- och 1990-talet fanns en medveten vilja att tona ner den partipolitiska kopplingen och i stället göra dagen till en dag för rättvisa och solidaritet mellan länder och folk.[11] Föreningar och organisationer uppmärksammade dagen med de mest olika slag av tillställningar, föreställningar och diskussioner, och den fick därför stor synlighet i medierna. Dagen infördes i den officiella almanackan 1994.

I den frågelista som Svenska litteratursällskapet sände ut 2008 väckte internationella kvinnodagen fortsättningsvis många olika slag av känslor. Den kallades vänsterradikal, feministisk och mansfientlig, och var därför en dag som en del inte ville uppmärksamma på något sätt. För många gick den helt oförmärkt förbi, man kunde kanske se en skylt om den i någon affär, men var inte intresserad. Så gott som alla kände dock till dagen, och många kom ihåg när de första gången hade hört talas om den: det var vid kurser i ryska man deltagit i, genom utländska vänner, via internationella kontakter och besök i utlandet eller via föreningar i Finland.

Det fanns naturligtvis också sådana som var engagerade i dagen och var med om att ordna olika evenemang. Många kände sig glada och uppskattade för att ha fått blommor på internationella kvinnodagen, speciellt sådana som inte hade barn och inte firade mors dag. Också kvinnor kunde ge blommor åt varandra, och man hörde av sig med kort, sms och telefonsamtal.

En förändring i hållningen till internationella kvinnodagen har dock skett och de eventuella negativa attityderna har fått ge vika för en mera positiv inställning. Detta märktes också 2008. En kvinna skrev:

> ”Till en början förknippade jag den internationella kvinnodagen med kommunismen och Sovjetunionen. Först efter Sovjetunionens kollapsande kunde jag förhålla mig på ett mera internationellt sätt till kvinnodagen. Nu har det gått så långt att jag år 2006 ordnade en damlunch dagen till ära.[12]

Internationella kvinnodagen tog i sin nygamla form intryck av hur den firades i Sovjetunionen, där ett av festens mest centrala element var att män gav blommor åt kvinnor. Under 2000-talet har männen i Finland för varje år blivit allt flitigare med att uppvakta kvinnor med blommor eller bakelser. Det ordnas också till exempel många konserter med kvinnodagen som tema och man önskar varandra ”god kvinnodag”. De ivrigaste förespråkarna för internationella kvinnodagen försöker dock medvetet betona en mera samhällsengagerad profil och göra kvinnodagen till en dag som skiljer sig från den familjekoncentrerade mors dagen.

ALMANACKANS SMÅ MÄRKESDAGAR – VIKTIGA OCH BORTGLÖMDA

I den finländska almanackan finns i dag drygt trettio profana märkesdagar av vilka fyra är regionala, det vill säga åländska och samiska. De andra märkesdagarna hör ihop med politik, historia, kultur och språk.

Medan de dagar som infördes i kalendern i början av självständighetstiden var nationella till sin karaktär, har trenden under de senaste tjugo åren varit att de nya märkesdagarna också har anknytning till internationell solidaritet och omsorg om världen. Till dessa hör barnkonventionens dag, FN-dagen, världsmiljödagen, Europadagen och minnesdagen för förintelsens offer.

Svenska litteratursällskapet hade 2008 en frågelista där manuttryckligen frågade efter ”almanackans små märkesdagar”. Till dessa räknades också mindre kyrkliga helgdagar. I detta kapitel kommenteras främst sådana dagar som inte behandlas på annat ställe i denna bok.

I frågelistsvaren från 2008 fanns i princip sex olika förhållningssätt till märkes- och helgdagar under året: 1) dagar som har mycket stor betydelse för individen och som man väntar på och planerar för under lång tid, 2) dagar som upplevs som viktiga men som ändå inte anses oumbärliga, 3) dagar som man kan notera och uppmärksamma på något vis, 4) dagar som man känner till men som man inte desto mera bryr sig om, 5) dagar vars existens man inte visste om förrän saken påpekats för en och 6) dagar som man retar sig på och tycker borde slopas helt och hållet.

Profana märkesdagar

Det finns så många märkesdagar i almanackan att ingen kan hålla reda på dem alla eller ha ett personligt förhållande till dem. ”När huset flaggar blir det att titta i bladet. Vad är det nu fråga om?”, är en återkommande reflexion i svaren. Men flagghissning kan också vara ett ställningstagande. Många skriver att de inte bryr sig om att hissa flaggan på dagar som inte engagerar dem.

Utgående från svaren i ovan nämnda frågelista finns det i almanackan två dagar av minimalt intresse: Minna Canth-dagen och Eino Leinodagen. Inte ens deras tillägg ”jämställdhetsdagen” och ”diktens och sommarens dag” har kunnat hjälpa upp det ringa intresset för dagarna. De är införda efter mindre gruppers påtryckning och bevisar att folkrörelser och opinioner inte föds bara för att en dag införs i den officiella almanackan.

Inte heller Snellmansdagen eller Kalevaladagen engagerar dem som svarade på frågelistan, utan man uppmärksammar i stället hellre Runebergsdagen, som man sett som den svenska motsvarigheten. Mikael Agricola-dagen engagerar närmast dem som deltar i festligheterna i hans hemsocken Pernå i östra Nyland.

De dagar som har politisk-fosterländskt ursprung möttes med blandade känslor. Alla som svarade på frågelistan var inte ens medvetna om att det i almanackan finns nationella veterandagen, de stupades dag och dagen för försvarets fanfest som alla ansluter sig till krigshistorien.

Av frågelistan framgick att både de stupades dag och veterandagen engagerade många på ett djupt personligt plan (medan dagen för försvarets fanfest inte gjorde det), dock främst hos den äldre generationen. Hos dem väckte dagarna både vemodiga och smärtsamma känslor eftersom många hade en släkting eller nära vän som stupat i kriget. Dessa dagar hade för dem blivit en del av årscykeln, och man tände gärna ett ljus vid ett fotografi på minnesdagarna. Också många av dem som inte hade konkreta personer att minnas påpekade ändå att veteranernas insats aldrig borde glömmas och att det är bra att man påminns om deras insatser. Den motsatta attityden fanns också. En kvinna skrev att ”min man sårades under kriget, det är ingenting att fira”.

Dagar som barnkonventionens dag, FN-dagen, världsmiljödagen eller Europadagen uppmärksammades av dem som hör till föreningar eller sammanhang som är engagerade i internationella frågor. Minnesdagen för förintelsens offer hade åtminstone bland dem som svarat på denna frågelista fått en viss uppmärksamhet även privat. Många tänder ett ljus, tänker på allt det grymma som hänt och händer i världen och diskuterar med sina närmaste. För den äldre generationen kan krigets fasor också aktualiseras denna dag.

De kyrkliga helgerna

Av de små kyrkliga helgerna var det få som noterade kyndelmässodagen eller Marie bebådelsedag. Alla helgons dag var däremot en dag som framkallade många minnen. Den är en stor kyrkhelg, eftersom det då hålls parentation (ljuständningsceremoni för dem som dött i församlingen under året) i kyrkorna, men framför allt är den en gravsmyck-

ningshelg. Många påpekade också att fastlagssöndagen är en viktig kyrksöndag, eftersom den medvetandegör den kommande fastetiden.

I kommentarerna till pingst och Kristi himmelsfärdsdag fanns det däremot rätt sällan hänvisningar till kristendomen. Det stående skämtet, som återkom i kommentar efter kommentar, var att man kallar Kristi himmelsfärdsdag för Kristi flygare. Utmärkande för pingst och Kristi himmelsfärdsdag är att de associeras till våren, till väntan på sommaren och allt som händer i naturen. Kristi himmelsfärdsdag är den dag då man åker till sommarstugan eller börjar vårstädningen utomhus. I svaren fanns också lyriskt vackra uttalanden om pingsten som bröllopshelg, just när naturen vaknar i hela sin skirhet och blommorna slår ut. Det är det upplevelsemässiga, högstämda, men även de praktiska göromålen som dominerar beskrivningarna vid dessa helger.

Flaggan i topp för mig!

Vi lever inte bara med den officiella kalendern, utan vi har också en privat almanacka med födelsedagar, namnsdagar, bröllopsdagar, dopdagar, konfirmationsdagar, sommarfester, julkonserter, marknader, årsfester, sportevenemang och så vidare som man gärna väntar på och deltar i. Ibland sammanfaller de privata och de officiella märkesdagarna. I ett stort antal svar påpekas till exempel att Snellmansdagen eller Mikael Agricola-dagen inte firas, men att dagen är ändå festlig på grund av att någon i familjen eller bekantskapskretsen just då fyller år. Man skämtar om att hela stan flaggar just för den saken. Många skriver också att de själva är glada över att vara födda på en flaggdag.

Varje människa har en personlig kalender där almanackans dagar samsas med dagar som ansluter sig till det egna livet, och almanackans dagar är här långt ifrån alltid de viktigaste. Hiroshimadagen är för många av svararna en viktig dag, likaså hungerdagen ”för då samlar jag alltid pengar”. En årligen återkommande julkonsert i en bestämd kyrka med en bestämd kör blir som en kalendarisk rit. En man svarade så här: ”Sen på hösten kommer Ekenäs marknad. Så länge jag minns har jag nästan alltid varit dit. Ekenäs marknad, det är något extra det! Där finns allt vad man kan önska sig.”

Årligen återkommande händelser behöver inte vara bundna till en speciell dag. ”En gång per sommar gör vi en utflykt till Aspengrens trädgård” och ”i början av augusti ordnar jag alla år kräftskiva”, är två kommentarer i frågelistan. De privata festtillfällena kan till och med vara viktigare än almanackans officiella festdagar. I många svar finns uppräknade en hel rad olika evenemang utanför den officiella almanackan som man ser fram emot under året. Feståret förändras naturligtvis för individen över tid. När man blir äldre minskar kanske festtillfällena i antal, och minnena börjar spela en större roll: man kommer ihåg hur det var den dag när man släppte ut korna, när man förlovade sig eller hur en gammal moster firades.

I frågelistan från 2008 finns det dock en dag – eller kväll – som överglänser alla andra. Ungefär 95 procent av alla meddelarna anger julafton som den mest emotsedda dagen under året.[13]

MIDSOMMAR

Ut till landet, havet och grönskan

I dag undgår det säkert ingen när midsommaren är i antågande och när helgen inträffar. Människorna strömmar ut till landsbygden och skärgården och i städerna går kollektivtrafiken på sparlåga. Massmedierna fylls med midsommarreportage om midsommarmat, information om midsommarens historia, instruktioner för var och när man får tända eldar och förmaningar om båtvett, alkoholbruk och allmänt hyfs. Det är ändå först under senare delen av 1900-talet midsommaren har blivit en av de stora festerna under året, trots att profan midsommar firades i Finland redan under medeltiden.

JOHANNES DÖPARENS DAG OCH BÖRJAN PÅ SOMMAREN

Midsommardagen har inom kristendomen firats sedan 400-talet till minne av Johannes Döparen, som var den sista profeten. Johannes Döparens dag fanns i den kalender vi fick med kristendomen och hans dag blev den 24 juni, sex månader före Jesu födelse. I Finland nämns dagen första gången i skrift 1316. På finska var det namnet Johannes som gav namn åt dagen, *juhannuspäivä*, medan den svenska benämningen hänvisar till att dagen infaller mitt i sommaren.

Johannes Döparens dag fick en speciellt stark ställning i Sverige och därmed också i Finland, eftersom dagen här förblev en kyrklig helgdag. I de flesta andra protestantiska länder, inklusive Danmark och Norge, är midsommardagen inte en helgdag och således inte en arbetsfri dag. Som helgdag blev den en dag som man noterade även i folktraditionen och som därmed tidigt fick en profan sida.[1]

En stor del av befolkningen reflekterar knappast över den kristna anknytningen midsommaren har. Midsommaren har blivit en fest som signalerar starten på sommaren och semestern. Många tror därför att midsommar i äldre tider varit en fest för att fira sommarsolståndet. Orsaken till att festen firas i dag är dock inte solens ställning på himlavalvet, eller någon gammal vikingatida solfest. I vår almanacka och i vårt officiella festår finns inga förkristna fester. Vi firar midsommar, Johannes Döparens dag, för att dagen fanns i den almanacka som vi fick med kristendomen. Det bara råkar sig att Johannes Döparens dag infaller vid tiden för sommarsolståndet.

I Finland har midsommaren också fått en officiell funktion. I den nya republiken började man på 1920-talet planera en dag som skulle hedra den nationella flaggan. År 1927 beslutade man att midsommardagen skulle vara ”Finlands flaggas dag”. Dagen associerade inte till någon historisk eller politisk händelse och ansågs därför vara tillräckligt neutral. Sedan 1970-talet har man rekommenderat att flaggan hissas klockan 18 på midsommaraftonen och halas först på midsommardagen klockan 21.

Midsommardagen, och i viss mån också midsommaraftonen, blev i början av 1900-talet en festdag för stora delar av befolkningen, speciellt för fabriksarbetarna. Ifall midsommardagen inföll mitt i veckan, avbröts arbetsveckan vid fabrikerna. Dessutom var arbetskapaciteten kanske inte på topp varken föregående eller efterföljande dag. För att kunna höja arbetstakten ville arbetsgivarna därför redan på 1920-talet flytta midsommardagen från den 24 juni till närmaste lördag. Både kyrkan och arbetarna, som inte ville förlora fridagen mitt i veckan, motsatte sig starkt planerna. Det skulle

dröja ända till 1955 innan dagen flyttades till en lördag. Man hade då lyckats enas om att också fredagen blev en arbetsfri dag. Midsommaren är således i dag en rörlig helg, förlagd till den lördag som infaller mellan den 20 och 26 juni.

MIDSOMMAR PÅ 1600-TALET

Den tidigaste, mera utförliga beskrivningen av midsommarfirandet på finländskt område finns i Peder Månssons dagbok, där han ger en situationsbild av firandet i Åbo 1649. Månsson var född på skattehemmanet Södra Tofta i Värmland och hade som 26-åring på Larsmässodagen 1648 kommit till Åbo för att studera till präst.[2] Han skriver:

> Den 23, om midsommarsafton, gick jag och några andra studenter till Cupis eller Cupidinis källa, som ligger ett stycke från staden. Hon kallas också St. Johans källa, därför att ungdomen går om Johannisnatten ut och har där sina lekar och annat tidsfördriv. För någon tid sedan har mest hela staden på samma natt gått dit ut och offrat uti samma källa och gjort upp eldar där runt omkring, hos vilka de hava haft sina lekar och spel, så att där måste på sistone sättas vakt av magistraten som drev det vidskepliga folket hädan.[3]

Det var medlemmar i stadens hantverksskrån som ordnade festen. De flesta skråmedlemmarna var inflyttade tyskar och värnade om sina egna traditioner på de nya boningsorterna, vilket ledde till att tysk kultur och festtradition blev bekant i deras nya närmiljö.

Även präststuderande Peder Månsson deltog i midsommarfesten, vilket tydligt visar att midsommarfirandet inte bara var en intern tillställning för skråmedlemmarna, utan nöjet hade utvecklats till en större folkfest som också andra stadsbor kunde delta i. Idén med festelden var något som hantverksskråna hade haft med sig till Åbo, men platsen, Kuppis källa, var säkert en etablerad festplats sedan tidigare. Källan hade troligen varit samlingsplats under midsommaren på grund av dess påstådda övernaturliga egenskaper. Vid källan kunde man se in i framtiden, dricka av det helande midsommarvattnet eller försöka få önskningar att gå i uppfyllelse. Det finns inga samtida konkreta uppgifter om de folkliga midsommartydorna och spådomarna, men sannolikt hade man olika slag av övernaturliga förställningar, en del påverkade av kyrkans lära, andra hämtade ur en äldre folktro.

Kring elden började man också ställa till med underhållning och nöjen. Myndigheterna hade på 1600-talet föga förståelse för att också de lägre samhällsgrupperna ville förlusta sig, och de hade mycket bestämda åsikter om hur folket borde uppföra sig. Det utfärdades många förbud mot sådant som uppfattades som ohyfsat, bullersamt, glättigt eller trotsigt. Att fira midsommar och ta tydor för framtiden var tillräckligt för ett ingripande från magistraten för att ”sätta vakt och driva det vidskepliga folket hädan”.[4]

Även i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* från 1555 skildras en midsommarfest. Var i Norden festen utspelar sig framgår inte, men beskrivningen är den äldsta om en nordisk profan midsommar. Enligt Olaus Magnus ”plägar allt folk utan åtskillnad till kön och ålder samlas i skaror på städernas torg eller ute på fria fältet, för att där glädtigt tråda dansen vid skenet av talrika eldar, som överallt tändas.”[5] Det handlar om de tyska hantverksgillenas fester i någon av de nordiska Hansastäderna.

HANTVERKSSKRÅNA OCH FOLKKULTUREN

Hantverksskråna byggde sina festtraditioner på de mellaneuropeiska ”sommarhämtningstraditionerna”, det vill säga att genom olika ceremo-

nier hälsa sommaren välkommen och samtidigt mana fram den snabbare. Sådana traditioner har förekommit åtminstone sedan 1100–1200-talet. De är typiska för det germanska området, men har förekommit över hela Europa. Ceremonierna ordnades på våren kring den 1 maj, den 30 maj, på pingsten, på Kristi himmelsfärdsdag, eller redan i april beroende på när man på orten tyckte det var lämpligt att hälsa våren välkommen (se ”Valborg och första maj”).

Idéerna om sommarhämtningen kom till Norden via många olika kanaler, som hantverksskrån, högreståndskultur, stadskultur och genom folklig spridning. De slog rot i vårens traditioner, speciellt kring första maj och midsommar, i städerna, på landsbygden och i kyrkliga kretsar. Möjligen redan under den katolska tiden, men åtminstone i början av 1600-talet var det vanligt att skolpojkarna i Sverige prydde kyrkorna med grönt, blommor, kransar och spiror på bland annat vid Kristi himmelsfärdsdag, pingst och midsommar, och även att kyrkans män vandrade i procession med grönt.[6]

Det finns inga uppgifter om huruvida kyrkor har lövats också i Finland, men troligen har det förekommit. Man vet i alla fall att i slutet av 1700-talet prydde man sina hem med grönt till midsommar. På så vitt skilda håll som i Malax i svenskspråkiga Österbotten och i Tavastland bland den finskspråkiga befolkningen förekom under 1770- och 1780-talen ”lövruskor på Gårdarne och framför husdörrarne”. Eftersom detta gällde folklig miljö tyder det på att traditionen hade funnits i vårt land i åtminstone ett sekel.[7]

HERRGÅRDSMIDSOMMAR PÅ 1700-TALET

Hundra år efter att Peder Månsson hade roat sig vid midsommarbrasan i Åbo, firades en storståtlig midsommar på Alberga gård i Esbo. Viceamiral Carl Tersmeden har i sin dagbok utförligt beskrivit midsommaraftonens festligheter 1753 och 1763. Tersmeden var född i Dalarna men kom 1749 till Finland för att tjänstgöra på sjöfästningen Sveaborg och köpte Alberga gård 1752. Tersmeden hade sinne och intresse för nöjesliv och fester och anlade en stor park kring gården för detta ändamål.

Även om det ligger tio år mellan beskrivningarna av midsommarfirandet gick festerna till på samma sätt. Tersmeden hade ju vuxit upp i den västra riksdelen och det är oklart om det på festerna i Alberga fanns sådant som var nytt och okänt för hans finländska gäster. I alla fall försökte värden imponera på gästerna.

Då vädret såg ut att bli vackert beslutade Tersmeden den 21 juni 1763, fyra dagar före midsommarafton, att ställa till med ”ett gille” på Alberga säteri. Bud sändes till närmare femtio personer på Sveaborg och i Helsingfors för att de skulle ”göra oss den heder midsommaraftonen vid en skål bär och mjölk passera midsommarnatten att dansa kring stången”.

Gästerna anlände till midsommarfesten med häst och vagn på eftermiddagen. Föregående dag och natt hade gårdens underlydande klätt och rest en majstång och gjort i ordning lövsalar, det vill säga labyrintartade uterum med kompakta väggar gjorda av trädstammar och kvistar, så höga att man inte syntes om man stod inne i dem. ”Allt mitt folk”, torpare, soldater, sluproddare, tegelbruksfolk och kvinnfolk, körde löv, prydde majstången och byggde lövsalar. ”De fägnades och tracterades för att vara villiga, och vi hunno ändå knappast få allt i ordning till midsommarafton kl. 3 efter middagen, då Lindgren kom med musikanterna”, skriver Tersmeden i sin dagbok. År 1763 var den ena lövsalen, där herrskapet skulle äta vid sittande bord, cirka femton meter lång och sex meter bred. I lövsalarna placerades bord och bänkar och där fanns ”kallskålar och glas” och ”kaffe och te”. Lövsalen

var så stor att där ”kunde allt herrskap på en gång äta” och maten kunde ”från köket serveras utan att vara sedd”.

Efter att gästerna anlänt blev det dans runt majstången där det hurrades, hissades och dansades. Herrskapet serverades kalla drycker och de underlydande fick smultron. I dansen runt stången deltog ”utan åtskillnad på båtsmän, soldater, herrar, fruar, mamseller och bondkvinnfolk”, det vill säga både herrskap och underlydande.

Till midsommaren 1763 hade Tersmeden lagt på extra krut jämfört med tio år tidigare: trumpeter och valthorn signalerade nu ceremonierna, fanfarer ljöd vid gästernas ankomst och när dansen började och supén serverades. Långpolska dansades i en timme. Därefter, vid nio–tiotiden, intog herrskapet supé i lövsalen. Supén var framdukad i skydd av salens väggar och sålunda i sig själv en överraskning. Vid bordet ”voro alla oändeligen muntra med sång och skratt”, och man satt kvar tills det blev mörkt. De underlydande fortsatte dansen medan herrskapet åt, och trakterades med brännvin och öl. När herrskapssupén var avklarad kring midnatt fick de underlydande mat.

Det var värdinnans uppgift att dansa med alla herrar. Vid festen 1753 märkte dock gästerna att värdinnan blev helt utmattad av allt dansande och gav sig därför oförmärkt av, ”de lät i tysthet spänna för sina vagnar”. Gästerna var därmed ganska få när kaffet serverades klockan tre på natten. Då dansade ”bondfolket” fortfarande runt stången.[8] Midsommarfesten var en privat fest för inbjudna och gårdens anställda och underlydande, men ändå en öppen tillställning i den meningen att de som bodde i trakten kunde delta som åskådare.

Man vet inte hur vanligt det var med majstänger i Finland när Tersmeden lät resa sin stång på Alberga gård. Ingenstans antyds det dock att det skulle ha varit något helt nytt för gästerna eller att de underlydande inte skulle ha vetat hur man tillverkar en majstång eller bygger en lövsal. Feststänger överlag, till exempel bröllopsstänger, var med säkerhet kända. Tersmeden hade i och för sig dalkarlar i sin tjänst, och eventuellt också andra underlydande från Sverige, som möjligen var inkomna i midsommarstångstraditionen.

Hög och låg på samma fest

Det var under 1700-talet som allt fler herrgårdar tog upp traditionen med midsommarstänger och lövsalar. Midsommarstängerna på herrgårdarna hörde alltid ihop med midsommarfester och festen och förberedelserna följde samma mönster som de på Alberga. Stången var en ståtlig, flaggstångshög, avbarkad granstam, som täcktes av liljekonvaljblad. Runt stången hängdes fem–tio kransar som var tillverkade av kvistar virade runt järnringar. Liljekonvaljbladen, kvistarna och blommorna plockades på gårdens marker, och även trädgårdsblommor kunde användas. Möjligen hade midsommarstängerna en tvärslå högst upp, där kransar hängde i ändarna. I toppen fanns en flagga, eller eventuellt en solfigur.[9]

Det var alltid de underlydande som smyckade och reste stången och byggde lövsalarna. Arbetet var en sorts gåva till herrskapet, men i gengäld fick de riklig traktering och tillåtelse att dansa runt stången. Midsommarfesten för de underlydande på herrgården kunde ordnas också utan midsommarstång. Stången var bara en extra ståtlig festattiralj. Tiden för trakteringen kunde också växla; ibland var den på midsommaraftonen, ibland på midsommardagen.

Midsommarfirandet på herrgårdarna fick en unik prägel som skiljde den från andra fester under året. Etnologen Anna-Maria Åström har visat att under 1700-talet och i början av 1800-talet var midsommarfesten det enda tillfället under året då den vanligtvis mycket strikta hierarkiska ordningen sattes ur spel.

Midsommar på släkten Reuters gård Lofsdal i Pargas, troligen på 1910-talet. Herrskap och underlydande har samlats kring samma festbord, prytt med blommor. Det bjuds på traktering ur djupa tallrikar.

I festmönstret ingick då att herrskap och underlydande umgicks och talade med varandra någotsånär otvunget. På midsommaren kunde man till och med dansa tillsammans, visserligen utomhus, och då bröts det som var mest tabubelagt, nämligen umgänget mellan herrskapets kvinnor och folkets män. Så skedde också på Alberga. "Denna dag var den uppochnervända världens dag, herrgårdsfröknarna sjöng för folket, bönderna dansade polska med fruarna och en del torpare söp sig fulla av den traktering som herrgårdarna bestod", sammanfattar Anna-Maria Åström.[10]

Mellan raderna kan man också i Tersmedens dagboksanteckningar utläsa hur midsommaraftonen innehöll en speciell spänning och säregen känsla då de sociala gränserna överskreds. "Ungherrarna" kunde bege sig till bondfolkets revir, vagnshuset, och hämta flickor att dansa med, och grevinnan själv förde in sina gäster i dansen runt midsommarstången.[11] Detta var festens karaktär men vissa gränser upprätthölls ändå. För Tersmeden var det viktigt att herrskap och underlydande inte åt tillsammans, och att han och hans gelikar intog måltiden i skydd av lövsalen utan att bli iakttagna.

LUSTELDAR OCH KOCKOBRASOR

I början av 1800-talet märkte man inte mycket av midsommaren i städerna. Från 1830-talet började ångbåtar trafikera i södra Finland och då kunde borgerskapet göra en tur med en ångbåt för att fira midsommaren. För ståndspersoner ordnades också vid denna tid underhållning på restaurangerna på midsommaraftonen, men deltagarantalet var inte speciellt stort.[12]

I stället blev midsommaren för städernas borgerskap en fest som man helst skulle fira i landsbygdsmiljö. De som kunde åkte till släktingar på landet eller så seglade man ut med sina flaggprydda segelbåtar. Det var en färgprakt som blev ett folknöje att beskåda för dem som inte hade möjlighet att själva åka ut på sjön.

Under 1800-talets första årtionden kom det österifrån en ny tradition till södra Finland, nämligen traditionen att tända midsommarbrasa, en så kallad kockobrasa. Kockobrasan kallades ofta också lusteld, det vill säga en eld man tänder för att samlas kring och ha trevligt. Traditionen var sedan

gammalt känd i östra Finland. En av de tidigaste noteringarna om denna midsommartradition bland de svenskspråkiga finns i Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagboksanteckningar från Tavastby herrgård i östra Nyland. På gården var kockobrasan tydligen redan en invand tradition under 1700-talets sista år. Där hade man också midsommarstång och lövsalar, enligt herrgårdstraditionen iordningställda av drängarna som en överraskning åt herrskapet. På kvällen, efter dansen på vaktgården, begav sig både herrskap och tjänstefolk "till bacholma och brende kåkå".[13]

Även på andra herrgårdar i östra Finland brändes kocko, bland annat på Frugård i Jorois i Södra Savolax. I samma trakt ordnade både prästgårdarna och andra herrgårdar med kockobrasa, ibland gemensamt, och det var också kutym att åka runt och beskåda andras brasor. Precis som i fråga om midsommarstången kom också bondfolket till brasan och där roade man sig tillsammans och dansade, ibland till spelmansmusik.[14]

I Nyland ser det dock ut som om herrgårdarna eller herrskapet sällan hade någonting med elden att göra. Det var allmogen som ombestyrde brasan, som ofta var en brinnande tjärtunna högt uppe på ett berg sent på midsommaraftonen. Även underhållningen runt brasan ordnades av bondebefolkningen. Folkliga spelmän musicerade och man dansade och lekte. För att höja feststämningen sköt man salut i dess folkliga form med vanliga jaktgevär. Man hurrade och roade sig, allt medan man också "hade nöje av flaskan".

De folkliga midsommareldarna är en bidragande orsak till att midsommaren inte firades i städerna bland de välbärgade i särskilt stor utsträckning under 1800-talet. Medlemmar ur de högre stånden sökte sig gärna ut till landet för att få se en brasa och för att få dansa. De hade dock inte någon ledande roll där utan deltog som gäster.[15] Den folkliga midsommarbrasan hade således en klassöverskridande karaktär. Herrskap besökte inte allmogens danser under andra tider på året.

Städernas borgerskap kunde också på midsommaraftonen ställa till med privata brasor och andra illuminationer

Konstnären Robert Wilhelm Ekman har här gett sin syn på midsommarfirandet 1872. Den stora midsommarelden på den höga klippan vid stranden är det centrala. Runt omkring finns barn och vuxna, spelmännen spelar, det är dans och lekar, älskog, skvaller och nöjen i den ljusa sommarnatten.

samt skjuta raketer, kombinerat med musikunderhållning och dans. I Helsingfors skedde detta exempelvis på Drumsö.

ARBETARNAS MIDSOMMAR I STÄDERNA

Även om borgerskapet flydde stan tömdes inte städerna på folk. Städernas arbetarbefolkning växte under 1800-talets lopp, och vid midsommar övertogs städerna i allt högre grad av "de arbetande och tjänande klasserna". Men också arbetarna tog sig i möjligaste mån till grönområden utanför staden. Lustturerna med båt blev från mitten av 1800-talet huvudsakligen arbetarbefolkningens nöje. Arbetarna hade också egna båtar som man åkte ut till holmar med, och hade man inte tillgång till båt kunde man i stället ha picknick i en park eller i städernas randområden.

Vid den här tiden var det en medveten satsning från myndigheternas sida att ordna med rekreationsområden för arbetarbefolkningen. I Helsingfors var det till exempel Högholmen, Fölisön och senare också Blåbärslandet som gällde, i Vasa var det Nagelskär man åkte till. Utanför Åbo fanns många holmar, både nära och lite längre bort, men Stora och Lilla Bocken var smockfulla av folk på midsommaren och också Samppalinna och Kuppis blev populära samlingsplatser. Många av rekreationsområdena administrerades av sammanslutningar och byggdes ut med tält- och båtplatser, små kojor och eldstäder liksom också ölrestauranger, dansbanor och kägelbanor. Med utbyggnaden följde övervakning, restriktioner och förhållningsregler, bland annat gällde alkoholförbud på områdena. Rekreationsområdena var dessutom inte i bruk endast vid midsommar, utan utnyttjades under hela sommarsäsongen av arbetarna, det så kallade söndagsfolket.

På teckningen i *Fyrens* midsommarnummer 1898 finns alla de element som hörde till arbetarklassens midsommar i städerna vid denna tid: eldar, lustfärder med båt, picknick i det gröna med egen matsäck, samling vid havet och i naturen, dans och musik och, inte minst, myndigheternas övervakning.

DET FOLKLIGA MIDSOMMARFIRANDET

Bland bondebefolkningen stod man vid midsommar inför sommarens arbete. Värmen hade kommit och växtligheten var i full gång. Midsommar var inte någon gräns i arbetsåret, men den var däremot tidpunkten för den stora sommarstädningen. Det var vanligt att huset städades grundligt invändigt, och tak, väggar och golv rengjordes. Också uthusen städades och gårdsplanen sopades fin. Till och med byvägarna kunde sopas, i all synnerhet den väg som användes av kyrkfolket då man gick till midsommarkyrkan. Ibland kom man till kyrkan i festligt prydda kyrkbåtar.

När städningen var klar prydde man huset med blommor och gröna kvistar både in- och utvändigt, ett bruk som förekom redan på 1600- och 1700-talet och som hade kommit till oss via sydligare sommarhälsningstraditioner. Från sekelskiftet 1900 finns det otaliga uppgifter från hela Svenskfinland om hur knippen av blommor knutna på band hängdes upp längs väggarna, lövruskor fästes i taket, kvistar stacks in i springorna på stockväggarna och girlander fästes runt fönstren. Björk, rönn och hägg användes oftast tillsammans med olika slag av sommarblommor. Man band olika slag av prydnader av liljekonvaljblad. Också golvet kunde lövas, det vill säga man strödde ut friska löv eller hackat enris på golvet eller ordnade det till konstfulla dekorationer. Mattor av björnmossa förekom också. Hela huset, golv, väggar och tak, kunde vara prytt med gröna kvistar.

Snittblommor eller kvistar i vaser förekom ytterst sällan vid denna tid i denna miljö, förutom eventuellt liljekonvaljblad som kunde ställas i vatten. När mattor och tapeter blev vanliga fick man andra boendeförhållanden och synen på inredning och estetik förändrades. Då försvann denna typ av ”sommarhämtning”. I vissa familjer behöll man ändå av nostalgiska skäl länge traditionen med

Ovan Passagerarbåten i Korsnäs är till midsommaren prydd med björkar och fylld med uppklädda midsommarfirare på nöjesresa. Fotografi från 1920-talet.

Nedan Gården Nedre Thors i Brutuby, Helsinge i Nyland cirka 1910 med ”johannemäjor” instuckna i tak och väggar, vilket var möjligt innan man hade tapeter och takpanel. Kärlhyllan, gardiner och eventuellt trasmattor var de enda vardagliga prydnaderna. Bordet är dukat med bröd och troligtvis fil.

golvprydnader och prydnader inspirerade av äldre sommarsmyckning.[16]

Lövningen utomhus var minst lika viktig som inomhus. På gården ställdes björkar vid farstun och vid grinden, ofta så stora att de kunde bindas ihop upptill för att bilda en festlig port. På större gårdar var det vanligt att man byggde en lövsal på gården, så stor att man kunde ha ett litet bord och stolar inne i den. Där drack man kaffe eller lemonad på midsommardagen.

Lövsalarna, liksom också liljekonvaljbladen och traditionen att dricka kaffe vid ett trädgårdsmöblemang, var sådant bönderna anammade från högreståndS- och stadskulturen. Lövsalar blev antagligen vanliga på landsbygden först under senare delen av 1800-talet. De förekom främst på de större bondgårdarna och traditionen upphörde efter andra världskriget. Lövsalarna ersattes dock delvis av planterade syrenbersåer och trädgårdsmöbler som stod ute hela sommaren.

Fram till andra världskriget var midsommarfirandet på landsbygden ganska stillsamt. Midsommaraftonen var en helgkväll då det allmänt ansågs att man inte borde dansa. Att det ofta var konfirmation på midsommardagen lade också sordin på midsommarfirandet, eftersom det inte var lämpligt att roa sig i värdslig anda då.

Även om man i början av 1900-talet tog intryck från stadskulturen ställde man inte till med några större festligheter bland bondebefolkningen. Midsommardagens gudstjänst i kyrkan var redan i sig festlig. På eftermiddagen kunde man vara ute i naturen, åka ut till holmar i prydda båtar, samlas i gläntor, skogsbackar eller på gungbackar med medhavd traktering för att umgås, sjunga, leka och dansa. Städernas arbetarbefolkning hade vid den tidpunkten redan länge haft liknande traditioner.

Midsommarbrasa sent på midsommaraftonen var dock en tradition som förekom redan under 1800-talet. Samlingen runt brasan kallades oftast midsommarvaka, vilket syftade på att man skulle dröja kvar utomhus för att se den uppstigande solen. Det handlade inte om några större tillställningar än spelmän som spelade till dans. Det var först när föreningsrörelsen kom igång som föreningar började ordna särskilda programfester inomhus innan brasan tändes. Därmed förlades tyngdpunkten för festligheterna alltmer mot midsommaraftonen på bekostnad av midsommardagen. Föreningsrörelsen var också en bidragande orsak till att midsommarstången spriddes.

Midsommarbrasor förekom också i Österbotten i slutet av 1800-talet, men midsommarfirandet avtog där i takt med att den venetianska aftonen i slutet av augusti började uppmärksammas av allt större befolkningsgrupper. I södra Finland var förhållandet det motsatta. Där försvann i stället den venetianska aftonen vid samma tidpunkt medan midsommaraftonen med midsommarbrasan i centrum blev en allt större festkväll.

Midsommarläckerheter

Några privata sammankomster i hemmen med inbjudna gäster förekom inte vid midsommar i den äldre folkliga traditionen, förutom storböndernas kaffekalas i lövsalar och bersåer på midsommardagen. Det fanns ändå vissa säsongsvaror som ansågs vara läckerheter och därför uppfattades som midsommarmat. Korna hade släppts ut och börjat producera färsk, god mjölk. Speciellt i Österbotten flyttade pigorna till fäbodarna då korna gick på bete, och de tog tillvara mjölken genom att tillreda surmjölk, fil, smör och sötost (ost kokad av sötmjölk). Också ägg fanns att tillgå, både vilda fåglars och av eventuella tamhöns. Tillsammans med färskt jästbröd var det ägg, ost och mjölkrätter som var typiska midsommarrätter. Särskilt filen (filbunke) var en rätt som nästan alltid nämns som den speciella midsommarläckerheten.

Midsommarbrudar

I dag innebär termen ”midsommarbrud” att man ordnar bröllop vid midsommar, men i äldre tid hade ordet en annan innebörd. Låtsasbrudar kunde förekomma vid många olika tillfällen; de kunde vara skämtfigurer, ingå i barnens lekar eller vara, liksom lappbrudarna i Österbotten vid tjugondagen, fastlagen och första maj, en del av fattighjälpen. De var inte heller okända inom högreståndskretsar, varken i sin tiggarform eller som skämttradition (se lucia, fastlag och första maj). På 1810-talet kom några vallflickor och -gossar på tiggarstråt till Jockas (Juva) prästgård i Södra Savolax vid midsommaren. De var utklädda med gräs och blommor till ”skogsziffer och -nympher”. Hur vanlig sådan tiggarutstyrsel var vid första maj eller midsommar är omöjligt att säga, men klart är att det var sydeuropeiska traditioner som hade varit inspirationskällan, om det sedan skett via personliga kontakter, litteratur eller andra kanaler. Ifall det här rörde sig om ett reellt tiggeri eller ett ungdomsupptåg vet man inte heller.[17]

Barn utklädda till brud och brudgum på midsommaren i Nagu, troligen på 1930-talet. Man vet inte om barnen kläddes ut bara för att visa upp sig eller om det handlade om välgörenhet, vilket var den vanliga orsaken till att ha barnbrudpar.

I södra Finland, särskilt i Åboland, förekom låtsasbrudar vid midsommar. En liten flicka kläddes ut till brud, med lingonkrans och exempelvis gamla gardiner till slöja, och ibland styrde man också ut en pojke till brudgum. Traditionen kunde vara ett sätt att understöda barnens familjer, eller så var kringvandringen mera underhållningsbetonad eller ett programnummer på midsommardansen. De utklädda barnen fick i alla fall traktering.

Tydor och magi vid midsommar – både lek och allvar

Runtom i Svenskfinland tog man tillvara den kraft som man trodde fanns i naturen vid midsommar, liksom vid andra helger. Det varierade naturligtvis från person till person i hur hög grad man tog tydorna eller de aktiva försöken att påverka sin framtid på allvar. Utmärkande för tydorna vid midsommar var att det vanligtvis rörde sig om personliga frågor. Eftersom midsommar inte var en gräns i arbetsåret tog man inte reda på skörd, följande års händelser eller dylikt, utan det rörde sig mest om den personliga lyckan, vem man skulle gifta sig med eller vad som skulle hända en själv.

Att syssla med tydor, eller försöka påverka sin framtid, kan inte direkt betraktas som ett festbruk, utan hör mera till trons område. Ett mera lekfullt skådande in i framtiden kunde dock också vara en programpunkt i midsommarfirandet. De bruk som förekom på midsommaren är av varierande ålder och ursprung och har förekommit inom alla samhällsskikt. Peder Månssons dagbok antyder att källdrickningen för lycka och välgång eller

att önska sig saker var allmänt i 1600-talets Åbo, säkert bland både hög och låg.

Tydorna var många och skiftande. Vattnet i källorna var speciellt verksamt på midsommarnatten och om källan dessutom var norrutrinnande var den extra kraftfull. Genom att kasta en vigselring eller bara knappnålar i vattnet kunde man påverka sin egen framtid. Källorna ansågs ha en profylaktisk eller profeterande verkan särskilt under midsommaren, medan många andra bruk förekom också vid andra helger under året. Vid alla helger kunde man spå sin egen framtid genom att exempelvis äta nio saltströmmingar, sopa naken eller i bara underkläderna, sitta på en jordfast sten eller på taket till ett hus som flyttats tre gånger, eller gå till ett tregrenat vägskäl klockan tolv på natten. Andra vanliga bruk speciellt vid midsommaren var att hoppa över nio gärdsgårdar, binda olikfärgade trådändar runt ax och se vilket som växte fortast, lägga lappar under jordtorvor och ge akt på insekter och småkryp, eller plocka sju eller nio sorters blommor och lägga dem under kudden på natten.

Ofta kombinerades olika regler eller så gjorde man tydorna ännu mera verksamma genom att proceduren skedde till exempel under tystnad eller utan att man tittade bakåt. Noggranna regler för utförandet fanns också, precis vilka sorters blommor man skulle plocka eller vilka färger trådarna runt axen skulle ha. Vanligtvis handlade bruken om att få reda på vem man skulle gifta sig eller att få en speciell pojke intresserad, men det kunde också handla om sjukdomsbot eller att i akt och mening försöka skada andra. Midsommardaggen, liksom källvattnet från midsommarnatten, sparades ofta för medicinskt bruk, speciellt för hud- och ögonsjukdomar. Alla sådana bruk där man vände sig till den övernaturliga världen var dock inte helt riskfria, eftersom man då tog hjälp av både onda och farliga krafter. Det finns många exempel i traditionsmaterialet på hur den som utförde riterna själv drabbades av olycka.

Bruken har vandrat mellan samhällsskikten både uppåt och neråt (se nyår och påsk). I folklig tradition var det mest flickor som sysslade med tydorna. De kände att de hade mindre möjlighet att påverka sin framtid än pojkarna som på ett aktivare sätt själva fick välja sin framtid och sin fästmö.

Bland borgerskapet var tydor något som också pojkar sysslade med. Zacharias Topelius beskriver i detalj hur han och hans tonårsvänner, även flickor, på 1830-talet i Nykarleby på midsommaraftonen eller någon annan tidpunkt under sommaren gick till en rågåker och knöt olikfärgade trådändar runt ax. Varje färg hade sin egen betydelse, exempelvis sorg, ärlighet, förlovning, bröllop eller att få nej av den man älskade. Betydelsen på det strå som hade vuxit mest skulle slå in. Topelius och hans vänner blev utsatta för att ”knytorna” förstördes av andra, en illgärning som enligt uppteckningsmaterialet var mycket vanlig också i folklig tradition. Ungdomarna försökte också se sin framtid i en källa i närheten. Både pojkarna och flickorna band midsommarkransar som de placerade under kudden. Drömmarna på natten skulle ge klarhet i vem man skulle gifta sig med.[18]

I dag är det framförallt blommorna under kudden som är det mest kända av de äldre bruken. Att springa naken eller att hoppa över nio gärdsgårdar var krångligt och ansågs inte lämpligt enligt den borgerliga kulturens livs- och moralsyn. Blommorna har levat kvar via massmedier och romaner eftersom de också passade väl ihop med 1900-talets syn på midsommaren som en sommarens och romantikens fest.

Men även andra bruk finns kvar i dag och har blivit kända via böcker, tidningar och webben. Tove Jansson lät den folkliga midsommarstämningen komma in i muminvärlden i boken *Farlig midsommar*: ”Jag kan en väldigt kuslig midsommar-

konst, viskade Snorkfröken. Men den är namnlöst hemsk. […] Först ska man gå sju varv runt sig själv medan man brummar lite och stampar i marken. Sen går man baklänges till en brunn och tittar ner i den. Och då får man se den man ska gifta sig med i vattnet! – Och hur får man upp honom? frågade Filifjonkan uppskakad."[19]

MAJSTÅNG, LÖVSAL OCH MIDSOMMARSTÅNG

I inledningen till kapitlet om midsommaren, liksom också i kapitlet om första maj, har de sommarhämtningstraditioner som sedan gammalt förekom i Mellaneuropa beskrivits. Sommaren hämtades och manades fram genom olika ceremonier, ofta i form av en stång prydd med blommor och grönt, som kunde bäras av utklädda personer med blomsterkransar eller -hattar. Här kunde majkungar, majgrevar och majdrottningar också ha en roll. Stången restes under högtidliga former, den utvisade festplatsen och blev centrum för festligheterna.

Maibaum, det vill säga majträd, heter stången på tyska medan man på svenska använt ordet majstång. Det är inte månaden maj som avses, utan förleden maj kommer från ordet maja eller möja, som betyder att pryda med grönt, ursprungligen ett plattyskt ord.

Majstångens kärnområde är fortfarande de tyskspråkiga länderna även om den förekommer också i andra mellaneuropeiska länder på olika slag av folkfester under våren, vanligtvis under maj månad. Resningen av majstängerna kan arrangeras av städer, kommuner eller föreningar. Den kan vara kombinerad med olika typer av utklädning, val av stångmästare och andra officianter. Stången kan stå i turismens tjänst eller vara en del av sommarfestivaler och hembygdsfester. Vanligt är också att stången är en gåva till en utvald person, som i gengäld blir tvungen att bjuda på stort kalas. Noggranna regler finns alltid med i folktraditionen och ett av otaliga exempel är att stången måste vaktas av mottagaren för att inte bli stulen och förstörd.

En gammal tradition, som är mycket utbredd i dag, är att man tävlar om vem som fortast kan klättra upp till toppen av stången. Stångklättringen förekommer i många olika former. I Finland slog traditionen aldrig rot även om den har praktiserats också här (se "Valborg och första maj").[20]

Man vet inte när de första majstängerna restes i Sverige eller Finland. Stången var med säkerhet en stadstradition vid mitten av 1600-talet, och då så pass allmän att den inte kan ha varit helt ny. Det rörde sig troligen om midsommarstänger som restes av välbärgade stadsbor på deras privata gårdar. Stängerna var statussymboler och fick stå kvar hela året. Även på herrgårdarna förekom midsommarstänger under 1600-talet och mindre privata stänger kunde resas av andra välbärgade på landsbygden. Under senare delen av 1600-talet hade traditionen spridit sig även till bondebefolkningen; stängerna tillverkades av ungdomar och restes i byar.[21] Traditionen var inte vid denna tid känd bland bondebefolkningen i den östra riksdelen, men däremot var, som ovan framgått, lövning vanligt både inom- och utomhus i Finland.

Carl Tersmeden ordnade storståtliga midsommarfester med midsommarstång på Alberga gård i Esbo på 1750-talet. Som ovan framkommit restes stången av de underlydande som i gengäld fick dans och traktering. Denna herrgårdstradition började också praktiseras på andra gårdar och bruk. Även prästgårdarna tog relativt snabbt till sig seden om än under något anspråkslösare former. På en oidentifierad prästgård i närheten av Helsingfors fanns 1843 en imponerande midsommarstång, som av allt att döma rests av församlingsborna. Prosten satt på midsommaraftonen på den öppna verandan medan gästerna passerade förbi med bugningar och nigningar till hälsning.

När dansen börjat ”ökades fröjden med en ankare öl ur prostens källare”.[22]

Prästgårdsstängerna var således på samma sätt en hyllning till prästen som de var en hyllning till herrgårdsfolket, och en hyllning som behövde vedergällas. En annan tradition var ”barnstängerna” som var en privat och intern tradition inom den egna kretsen. De var mindre och var närmast ett sätt att löva. År 1811 restes en midsommarstång av barnen hos prosten Ivar Wallenius på prästgården i Hauho och prästgårdsfolket dansade runt stången till inspektorns violintoner.[23]

Majstång som festmarkör

I dag reser man stänger så gott som uteslutande vid midsommar och därmed är majstång och midsommarstång synonyma begrepp. Så var det inte under 1700- och 1800-talen. Majstång var det vedertagna begreppet för prydda stänger, och midsommarstång var en majstång som restes vid midsommar.

Majstänger förekom vid många olika tillfällen. På bröllop ställde man upp festspiror vid bröllopsgården och man reste majstänger för att hedra betydande personer. Majstänger användes också i äreportar som restes i samband med fester eller bröllop och de var en del av de triumfbågar som förekom vid kungliga besök. En majstång kunde också ges som en födelsedags- eller namnsdagsgåva. Stängerna kallades omväxlande majstänger, feststänger, bröllopsstänger, namnsdagsstänger eller födelsedagsstänger och de förekom både i städer och på landsbygden (se ”Bröllopsfesten”).

En majstång hade alltid ett inbyggt klass- och statustänkande. Bröllopsstänger och bröllopsportar betydde att man hade råd att bjuda på ett stort och fint bröllop med riklig traktering och mycket underhållning. Den som fick en namnsdags- eller födelsedagsstång måste också bjuda på ett bättre kalas som tack. När Johan Askolin, ägaren till Forsby såg i Pernå, uppvaktades på sin namnsdag midsommardagen 1889 med en majstång, blev han tvungen att bjuda sågens anställda med familjer, sammanlagt 175 personer, på middag, som motprestation och gottgörelse för gåvan.[24]

Den allra vanligaste formen av majstänger var ändå de som förekom bland borgerskapet i städerna under hela sommarhalvåret, från maj till september. Herrgårdarnas majstänger hörde explicit samman med midsommaren. Borgerskapets majstänger liknade herrgårdsstängerna genom att de var raka stänger, eventuellt med en tvärslå. De pryddes med girlander, flaggor, vimplar, kransar och ibland med träfigurer. Majstänger med pappersgirlander och andra prydnader förekom också inomhus. De kunde också pryda podier eller den festliga ingångsporten till festplatsen.

Majstängerna i städerna var inte på långt när en så stor attraktion som midsommarstängerna är i dag. Resningen av stången var inget programnummer, utan stången stod färdig när festen började. Om majstången stod ensam var dess viktigaste funktion att på avstånd peka ut fest- och dansplatsen. I städerna restes majstängerna därför vanligtvis i parker. Det var inte heller ovanligt att man hade flera stänger om festplatsen var stor.

Majstång och lövsal hörde alltid ihop. Om man reste en majstång byggde man som regel också en lövsal i parken. Majstången signalerade var själva festplatsen fanns, men det var lövsalen som var festens centrum och hjärta. Där kunde man servera kaffe eller också kunde unga par gömma sig där för en stund.

Majstänger förekom under 1800-talet också i landsbygdsmiljö på föreningsfester med program, på skolgårdar vid festliga tillfällen eller när man ordnade lotterier eller andra välgörenhetstillställningar. Majstänger restes på landsbygden vid fester som präglades av borgerliga traditioner.

Två midsommarstänger. Den till vänster restes vid Vörå sanatorium cirka 1915 och stången till höger fanns på Slottsängen vid Raseborgs ruiner i Snappertuna midsommaren 2000. Båda bygger vidare på de majstänger som fanns i städerna under 1800-talet, vilka saknade rår och i stället hade ringar, girlander eller andra prydnader. En sådan finns också avbildad i kapitlet om studenternas Florafester i samband med första maj.

Förutom på skolgårdar och vid föreningshus kunde majstänger beskådas vid de frivilliga brandkårernas fester. De frivilliga brandkårerna tog alldeles speciellt majstängerna till sig. Majstänger, tillsammans med stora lövsalar, fanns på brandkårsfesterna från Uleåborg till Helsingfors och Viborg, både i städerna och på landsbygden, oberoende av vid vilken tidpunkt under sommarhalvåret festerna ordnades.

Brandkårerna satte en ära i att ha stora lövsalar, men i ännu högre grad att ha fina stänger. Deras stänger var otvivelaktigt de längsta och ståtligaste. Med sina girlander, kransar, flaggor och vimplar var de en sevärdhet. Den 3 juni 1878 kom det över 6 000 personer till Kajsaniemiparken i Helsingfors för att delta i brandkårsfesten vid den över hundra fot (cirka trettio meter) långa majstången, prydd med lövverk och kransar och dessutom med ett par facklor i toppen.[25]

Brandkårsfesterna följde det borgerliga firandets former med tal, musik och program. Vid festerna ljöd hornmusiken, brandredskapen var utplacerade till påseende och programmet bestod av parader, tävlingar, tal och traktering. Till brandkårernas utomhusfester kunde också de lägsta samhällsgrupperna komma, åtminstone som åskådare, men brandkårens uniformer och festens upplägg hade en tjänstemannamässig, urban och borgerlig prägel.

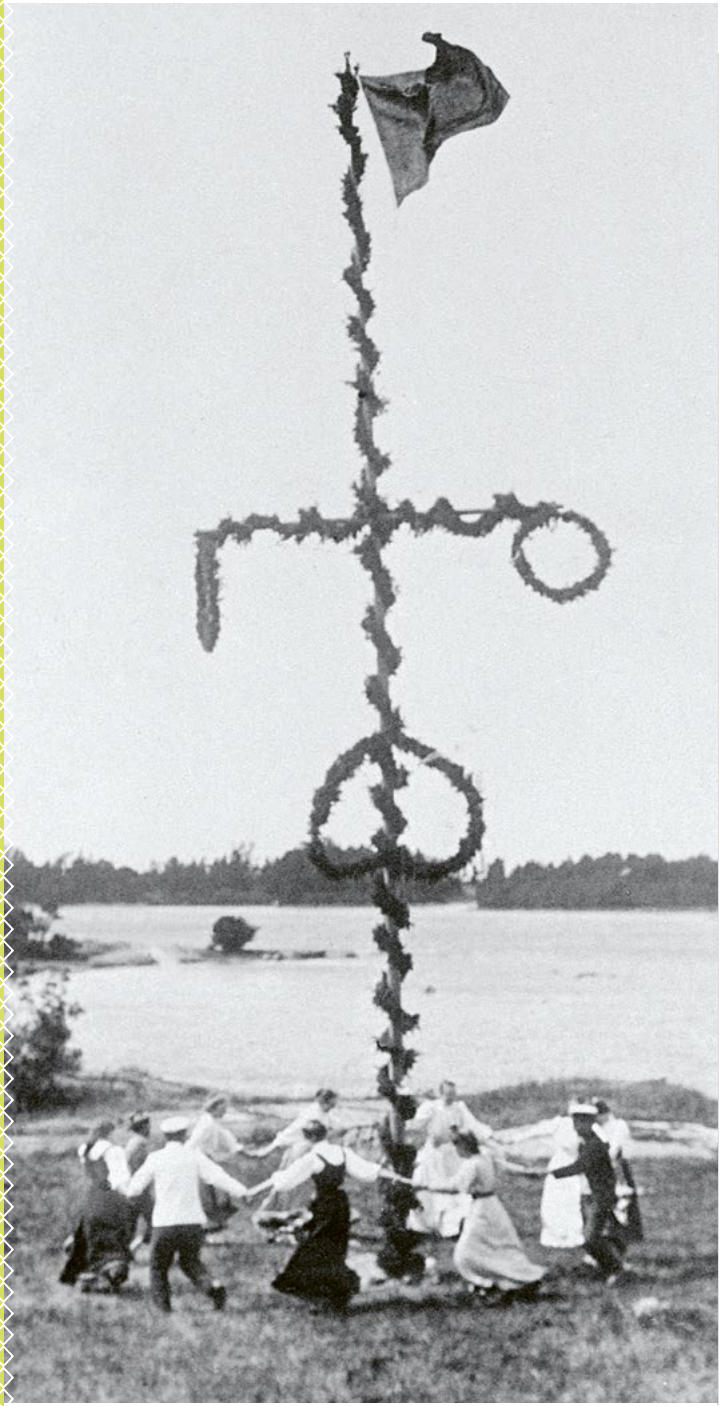

Det är med all tydlighet sommargäster eller åtminstone stadsbor som dansar kring midsommarstången på Busö utanför Ekenäs i början av 1900-talet. På den tiden var varken stänger med rår, eller midsommarstänger utanför herrgårdsmiljöerna vanliga i västra Nyland. Busöstången ser ut att ha inspirerats av stänger i Sverige.

Midsommarstänger på herrgårdar

I landskapet Nyland i södra Finland fanns det många herrgårdar och därmed också många herrgårdsmidsommarstänger. Midsommarfesterna på herrgårdarna byggde på ett hierarkiskt system och festerna upphörde så gott som helt efter 1918, i och med att samhället alltmer demokratiserades. Midsommarstångstraditionen på herrgårdarna dog dock inte helt ut.

Denna förändring kan väl följas i källorna på herrgården Malmgård i Pernå. Där restes en midsommarstång av allt att döma för första gången 1875. Greven Carl Magnus Creutz och hans hustru ville det året göra midsommaren extra festlig för att fira att de hade varit gifta i tjugofem år. De underlydande fick extra belöningar. Förutom mat och dryck utdelades jubileet till ära även andra gåvor: greven efterskänkte skulder och delade ut medaljer till äldre anställda för lång och trogen tjänst. Förutom midsommarstången tillverkade de underlydande också varje år lövsalar åt herrskapet.

Några årtionden senare var de underlydande inte lika positivt inställda till gårdens midsommarfest. De socialistiska idéerna hade börjat göra sig gällande och stångresandet upplevdes som tvång och förtryck. En man som var med på den tiden menade att stångresningen på Malmgård skedde ”med allt vad det medförde av oenighet och olust”.

Arbetarna på Malmgård började då aktivt verka för att få slut på midsommartraditionen. När stången togs ner 1918 ”blev den nästan med flit nedtagen så oskickligt att den brast”. De underlydande såg det inte heller längre som hedrande att greven och grevinnan, som man inte annars hade någon kontakt med, på midsommaraftonen ”i nåder kunde samtala med någon”. Midsommarfesten i denna form hade överlevt sig själv och midsommarstänger och lövsalar vid herrgårdarna försvann så gott som helt.[26]

Det kom en ny tid med torparfrigörelse, ändrade arbets- och anställningsvillkor och industrialisering. Tidigare herrgårdsanställda glömde gärna bort herrgårdsstången. Men efter andra världskriget var tiden åter en annan. På 1950-talet började man, i enlighet med hur äldre människor kom ihåg att midsommarstången på Malmgård sett ut, resa en stång vid den nya danspaviljongen i Tetom i Pernå, men nu som en gemensam byatradition. Man plockade precis som tidigare liljekonvaljblad, fäste färgade äggskal på band och tillverkade stora kransar. När stången restes sänkte sig ”den rätta johannestämningen över bygden”. Man kände då stor stolthet över att upprätthålla en tradition med långa anor i den egna byn, en tradition som inte funnits på andra ställen i trakten.

På andra håll skedde en liknande utveckling. Någon märkbar ökning av antalet midsommarstänger förekom dock inte i herrgårdstrakterna eftersom folket på de flesta orter inte kände herrgårdsstången som sin. Seden inspirerade emellertid till privata stänger på gårdarna på olika orter, ofta arrangerade för barnen.[27]

Midsommarstången förde en tynande tillvaro i Nyland tills det nya uppsvinget kom i och med hembygdsrörelsens framväxt under senare delen av 1900-talet. Då hämtades inspirationen västerifrån och det var en ny och annorlunda stång som introducerades.

Den åländska midsommarstången

Under 1700- och 1800-talen fanns också på Åland, liksom i Sverige och på fastlandet, olika slag av feststänger. Det var födelsedagsstänger, bröllopsstänger med granruskor i toppen och eventuellt med girlander och flaggor, och majstänger som var en del av äreportar. Feststången fick på Åland redan i början av 1800-talet en viktig roll i samband med midsommaren. Den var då även här en privat statussymbol. Midsommarstängerna restes vid enskilda större bondgårdar och förekom också bland borgerskapet. Allt tyder på att stängerna var mer eller mindre privata ända fram till 1870–1880-talet.[28]

Övergången från privat stång till gemensam för byn är dock flytande. Det kunde finnas flera stänger i samma by, några placerade på privat mark och andra på allmänning. Hur arbetet organiserades och i vilken mån en enskild gård eller byasamfundet gemensamt hade hand om stängerna växlade naturligtvis.[29]

När midsommarstången förlorade sin roll som symbol för den privata förmögenheten blev den i stället en representant för byasamfundet. Stången skulle dock fortfarande skina och stå ta. Den placerades uppe på ett berg, ofta kvarnberget, så att den syntes vida omkring. Helst skulle midsommarstången vara längre och ståtligare än grannbyns och precis som i fråga om festeldar tävlade man om vem som hade den längsta och ståtligaste stången. Tävlingsmomentet och ungdomarnas gemensamma engagemang gjorde att stängernas toppspiror blev allt högre och fick uppfinningsrika prydnader.

Gemensamt för stängerna var att de alltid hade rår, endera enkla eller som korsarmar som gav midsommarstången en rund eller flerdimensionell form. Lövverk hörde också till. För övrigt var variationen enorm; stängerna kunde ha höga spiror i toppen, granna flaggor och vimplar, kransar, tof-

sar, blombuketter, pappersblommor och träfigurer som segelbåtar, hjul, solar och fäktargubbar.

De stora kronorna, som i dag förekommer på så gott som alla åländska midsommarstänger, kom till i slutet av 1800-talet efter modell av julkronorna eller julhimlarna av halm. Kronorna, som fästes i ändarna av rårna, gav stången pondus och glans. Ibland kombinerades kronor av olika storlekar och de pryddes med grannlåt. Kronorna tillverkades till en början av vassrör eller rö och dekorerades med till exempel grant papper, färgad ull, tyglappar,

Bondgården Simons i Karlby på Kökar år 1910 med midsommarmöjor vid trappan. Midsommarstången står ensam på berget, utan kronor, kransar, fäktargubbar eller flaggor, men med rår och lövverk. De som reste stången läste knappast in några symboliska betydelser i prydnaderna, utan viktigast var att den var hög och syntes långt.

Hjärtat klappar varmt hos många ålänningar då den egna midsommarstången har rests, som här i Östersocken, Föglö 2007. Den är en identitetssymbol för både den egna byn och för hela Åland. Stången pryds av färggranna kronor som är typiska för Åland.

glittertråd och färgglada band. Numera tillverkas kronorna av hållbarare material och finns i en standardiserad, ”åländsk”, form. De säljs också som miniatyrer. Kronorna används även i andra sammanhang som sommardekorationer både inom- och utomhus.[30]

Midsommarstångens betydelser

Midsommarstången som en åländsk identitetssymbol härstammar från 1880-talet. Konstnären Victor Westerholm, som grundade en konstnärskoloni i Önningeby på Åland, var den första som aktivt förde ut midsommarstången som en symbol för Åland. När Åbobon Westerholm kom till Åland på 1880-talet dominerade midsommarstängerna landskapet under sommaren. För Westerholm hörde midsommarstången inte bara ihop med midsommaren, utan han såg den som en symbol för Åland som kunde användas i olika sammanhang när som helst under året. Westerholm smyckade till exempel festlokalen för en julfest i Åbo med åländska midsommarstänger, och en takhög midsommarstång markerade platsen för ålänningarnas avdelning på marthornas påskbasar i Helsingfors 1914.[31]

Kring sekelskiftet 1900 förstärktes den regionala medvetenheten. I takt med att samhället demokratiserades identifierade sig människorna inte bara med familj, släkt, klass, yrke och boningsort, utan också regionen, liksom landet, blev en identifikationsfaktor. För detta behövdes både nationella och regionala symboler som stod för sammanhållning och tillhörighet i vidare mening.

I samklang med detta började man läsa in symboltolkningar i midsommarstången. De tidigaste tolkningarna var samtidsorienterade. Folkskolläraren Theodor Mattsson redogjorde i ett festtal vid föreningen Odlingens Vänners midsommarfest 1907 för hur fäktargubben i midsommarstången värnade om ”hemlandsflaggan, landets ära och landets stolthet” medan väderkvarnen symboliserade det åländska jordbruket. Det sköra lövverket mellan rårna var bräckligt och gick lätt sönder, på samma sätt som den rådande politiska situationen, men det påminde om plikten mot ”vår kära hembygd och vårt älskade fosterland”.[32]

Mycket snart började man också tala om midsommarstången i allegoriska termer. Stången var en ”brud” som ”kläddes i festskrud”. Brudsymboliken överskuggades dock relativt snabbt av en skeppsterminologi. Förebilden för midsommarstängernas rår hade högst antagligen varit segelskeppens master och det var därför naturligt att ålänningarna med sin starka koppling till sjöfarten började använda en skeppsterminologi också för midsommarstångens prydnader. Man började tala om ”mast med rår”, ”segel av blomsterprydda nät” och att stången var tacklad och hade strutvimplar som Ålandsskutorna. Fäktargubben i toppen sågs som en ”blåjackad sjöman”.[33]

Den åländska självstyrelselagen 1921 stärkte den regionala identiteten och midsommarstången blev den främsta symbolen för Åland. Det var ändå traditionsforskarna som gav midsommarstången dess djupa, historiska hembygdsrätt på Åland. I enlighet med forskningstraditionen från sekelskiftet 1900 förklarade de evolutionistiskt inriktade forskarna hur midsommarstången var en urgammal nordisk fruktbarhetssymbol. De runda prydnaderna var kvarlevor av en hednisk solkult och de gröna kvistarna var en relikt av fornnordisk tro på vegetationsandar. Dessa tankegångar utvecklades och utökades med allt fler symboltolkningar som blev ”sanningar” under 1900-talets lopp.

Prydnaderna på stången utvecklades i samspel med hembygdskänslan och man satte medvetet in färger och figurer som stod för språk, hembygd och utkomst. Flaggor och vimplar innehöll klara bud-

skap om den åländska tillhörigheten. Stångresningen blev inledningen och höjdpunkten på midsommaren som blev en hembygdsfest, på både det lokala och regionala planet. Regionalt utvecklade och fastställde varje by eller bydel hur just deras midsommarstång skulle se ut. I festtal och berättelser var det dock prydnadernas symbolbetydelser som var det centrala.[34]

Ålänningarna tog midsommarstången till sig och i stort har midsommarstängernas antal stadigt vuxit under 1900- och 2000-talen. Trots att varje by slår vakt om sin egenart, och det finns skillnader i detaljer, har stängerna ändå stereotypiserats för att motsvara "det typiskt åländska" med de "åländska" symbolerna och kronorna. Alla stänger har dock inte kronor utan vissa har andra typer av prydnader. Det stora intresset för midsommarstängerna har lett till att det blivit ett midsommarnöje på Åland att åka omkring och beundra och bedöma stängerna i trakten, på samma sätt som man gör i Österbotten gällande de venetianska illuminationerna.

I dag är midsommarstången ålänningarnas främsta identitetssymbol och så viktig att man vill se den åländska stången som något väsensskilt från stänger utanför Åland. I en undersökning om hur de åländska guiderna berättade om Åland i början av 2000-talet framkom det tydligt att det är de evolutionistiskt färgade förklaringsmodellerna som dominerar. Symbolförklaringarna har standardiserats och samtidigt blivit en del av berättelsen om den åländska historien. Åland ses som ett gränsland mellan öst och väst men ändå som ett statiskt tidlöst landskap med fasta gränser, där människor stretat på "sen urminnes tid". Midsommarstången är en del av denna berättelse, en tradition "som alltid har funnits". Dess symbolspäckade dekorationer bevisar att den är en urgammal hednisk tradition: kransarna och rundlarna symboliserar solen, segelbåtarna sjöfarten och livet efter döden medan det gröna, format i midsommarstången som ett timglas, står för växtligheten och livet som rinner fram.[35]

Den folkliga midsommarstångens popularitet

Av allt att döma fanns det midsommarstänger i Åboland redan i slutet av 1800-talet, men den stora spridningen skedde först under 1900-talet. Midsommarstängerna i Åboland hade samma form som de på Åland, det vill säga stängerna hade rår. Man anammade även skeppsterminologin för stångens delar och man tog till sig byatraditionen med ett gemensamt midsommarfirande för en hel samhällsgemenskap. Midsommarstängerna i Åboland har således aldrig varit status- eller klassrelaterade. Däremot har det förekommit att byarna tävlat om vem som har haft den högsta och stadigaste stången. I början av 1900-talet kallades de ofta majstång medan termen midsommarstång helt tagit över i dag.

Hembygdsforskaren Bernt Mårtensson har gjort en detaljredovisning utifrån intervjuer och historiska källor om sexton midsommarstänger under 1900-talet i den åboländska skärgårdskommunen Houtskär. Midsommarstängerna avspeglar både samhällsförändringar och intresseförskjutningar bland befolkningen. Här framgår hur det ibland är enskilda individer som kommit med idén till stången, hur man fått impulser från olika håll, anpassat och hittat på nytt. Av stor vikt för att kunna upprätthålla traditionen har också varit att man år efter år lyckats engagera arbetskraft, organisera arbetet och fördela ansvaret. Men Mårtensson visar också hur inställningen till midsommarstången under 1900-talets lopp växlat från entusiasm till ointresse. Ibland har det av olika orsaker blivit avbrott i resningen, då det till exempel skett olyckor eller skadegörelse. Också väckelserörelsens negativa inställning och olika slag av meningsskiljaktigheter har gjort att man

upphört med traditionen. Midsommarstängerna har inte heller alltid stått på samma plats utan flyttats på grund av nya byggnader, vägbyggen eller beroende på hur och var trädstammen till stången bäst kunde anskaffas. Varje midsommarstång har en egen historia med upp- och nedgångar. Men här framgår också att det ofta skett en positiv utveckling då privatinitiativ har övergått till föreningsansvar, liksom också hur mycket sommargästernas engagemang har betytt för att upprätthålla traditionen.[36]

I Åboland var man lika insatt i bröllops- och gratulationsstänger som på andra håll. När man konstruerade midsommarstänger på Iniö blev de en kombination av midsommarstång och äreport: stången bildade en port över vägen och man kunde gå igenom den. Sådana stänger förekom i flera byar, medan andra konstruerade dem mera ordinärt, som en fartygsmast. Också stänger där band med vimplar och flaggor var mera dominerande än andra prydnader fanns på olika håll i Åboland.

Även i Nyland togs traditionen med midsommarstänger upp av föreningar och det är en tradition som sprids fortfarande. Varje år skapas nya stänger som reses som programnummer på olika slag av midsommarfester. Den riktigt stora spridningen började på 1970-talet då hembygden och den lokala folkkulturen stod högt i kurs.

I Österbotten reser man midsommarstänger både på den egna gården och som ett festtecken på offentliga midsommarfester. Varken midsommarstången eller midsommarbrasan är ändå på långt när lika vanlig i Österbotten som i södra Finland.

Midsommarstången förekommer överlag allmännast på svenskspråkiga orter, men har aldrig lanserats som en finlandssvensk identitetssymbol och uppfattas inte heller som en sådan, i alla fall inte på samma sätt som den åländska midsommarstången. Midsommarstången finns också på helt finskspråkiga orter i de västra och södra delarna av landet.

Om man har en midsommarstång eller inte handlar mera om hur man uppfattar midsommaren. Ser man den som en fest till hembygden, till sommaren eller är den en nationell fest? I Finland är midsommaren en nationell fest i den meningen att den också är Finlands flaggas dag. På finskspråkiga orter står flaggan därför ofta i centrum och föreningsfester inleds med att man samlas kring en ceremoniell flagghissning då man sjunger fosterländska sånger, på samma sätt som man sjunger hembygdssånger vid midsommarstången. Däremot hör folkdräkter till ceremonierna inom båda språkgrupperna.

Midsommar i Finland är ändå mera än dans runt midsommarstång, samling kring midsommarbrasa eller flagghissning. Om man skulle be finländarna beskriva vad midsommaren är, vad den anses vara och vad den borde vara, skulle variationen vara stor. Den skulle beskrivas som en fest till sommarens ära som firas på en offentlig tillställning eller tillsammans med vänner på sommarstugan, med pyntning med grönt både utomhus och inomhus. Det är en helg som firas på dansplatser, och det ordnas rockkonserter och andra musiktillställningar runtom i landet. Midsommaren är också en högtid då folk super och bråkar och då det sker många drunkningsolyckor. En del av befolkningen påpekar att midsommaren är en kyrklig helg och bör firas som en sådan. I den frågelista som Folkkultursarkivet sände ut 1988 framgår denna varians.

Medan städerna i slutet av 1900-talet så gott som tömdes på folk inför midsommarhelgen ordnas det i dag olika slag av evenemang också i stadsmiljö. Man vill dock gärna ge dem en känsla av lantlighet, med hänvisningar till gamla kärlekstydor och bondekultur. Även bussar och spårvagnar kan prydas av gröna kvistar.[37]

MIDSOMMARELDAR OCH ANDRA ELDAR

I den äldre traditionen har festeldar förekommit vid fastlag, påsk, valborg och Kristi himmelsfärdsdag, pingst, midsommar, venetiansk afton samt *kekri*, som i den finska kulturen inföll på hösten och hade karaktär av både årsskifte och skördefest. Ytterligare tillkom långt senare, under 1990-talet, festeldar vid forneldarnas natt. Ingenstans tände man eldar vid alla dessa tidpunkter, men under 1800-talet var det vanligt att man på samma ort gjorde i ordning festbrasor två eller till och med tre gånger om året. Allmänt taget har fastlags- och påskeldar förekommit i norr och valborgs- och midsommareldar i söder.[38]

Traditionen att tända festeldar nådde Finland från flera håll, söder-, väster- och österifrån, vid varierande tidpunkter och med olika samhällsskikt som kulturförmedlare. Till städerna kom festeldarna, som vi sett i Åbo, med ditflyttade tyskar redan under medeltiden och det är troligt att de hade en viss påverkan också på den folkliga traditionen.[39] Det är i alla fall klart att idéerna om brasorna också kom på rent folklig väg till Finland, tillsammans med andra europeiska karnevaltraditioner, som hos oss fick formen av att springa med klockor och skällor och åka i slängkälkar. Till detta traditionskomplex hör också att man tävlade om brasornas storlek, utförde vighets- och tapperhetsprov vid eldarna, till exempel att hoppa genom elden. Liknande traditioner var en viktig del av ungdomens umgängesliv och ingick således även i nöjeslivet under helgerna.

Det finns ytterligare inspirationskällor till att tända eldar i samband med helgerna. Elsa Enäjärvi-Haavio har för eldarnas del på Kristi himmelsfärdsdag visat att de inspirerades av den katolska kyrkans eldtändningsceremonier, där det också ingick processioner och sång. I Finland omvandlades eldtändningen snabbt till profana festbrasor vid Kristi himmelsfärd eller pingst, som var samlingspunkter för ungdomens nöjesliv med fest, dans och lekar.[40] Eldarnas samband med övertro är däremot med all tydlighet sekundärt. Detta gäller både påskeldarnas koppling till häxor och andra onda krafter samt olika skyddsåtgärder i fråga om omsorgen om boskapen före den första betesgången, vilket anslutits bland annat till valborgsmässoeldarna.[41]

I Finland har inverkan från kyrklig tradition inte kunnat påvisas vad gäller påsk- och fastlagseldar. De österbottniska påsk- och fastlagsbrasorna hade under äldre tid en helt annan karaktär än de övriga festeldarna. De hörde till umgängestraditionen där det var tillåtet att under bestämda tillfällen busa och också komma med tydliga åsiktsyttringar. I dessa protestaktioner mot vuxenvärlden ingick att man drog ut hö ur ladorna och tände eld på det (se påsken).

Senare har påskbrasorna ändrat karaktär och blivit programnummer vid fester och andra påskevenemang, i likhet med midsommarbrasorna. Fastlagseldarna hör till samma traditionskomplex som påskeldarna, men de har haft en mera begränsad utbredning och har också fått en egenartad karaktär. De har förekommit både i Jakobstadstrakten och på Åland.

Vad gäller midsommarbrasorna kan man rätt väl följa deras historiska förlopp. Ovan har påpekats att det är osäkert i vilken grad skråväsendets midsommarbrasor inspirerade till festeldar i den folkliga miljön, men troligt är att de gjorde det. Det är i så fall närmast i sydväst som festeldar började tändas på grund av inverkan från stadskulturen och det är möjligt att midsommareldar blev allmänna här innan de blev vanliga i Nyland. Ett inflytande från Sverige där valborgsmässoeldar var typiska i Uppland är också möjligt och troligt.

Det är svårt att säga något om eldarnas ålder i sydvästra Finland, Åboland, västra Nyland eller på

Åland. Den språkliga terminologin ger dock en tydlig antydan om ursprunget. I det äldre traditionsmaterialet kallas både valborgsmässoeldarna och midsommareldarna i sydväst alltid eld eller brasa. I mellersta och östra Nyland, både i städerna och på landsbygden, är den vanligaste benämningen för midsommarbrasan kocko eller kockobrasa, vilket tydligt visar att det här är en tradition som man övertagit från den finskspråkiga befolkningen.[42]

Förutom delarna längst i sydväst, har den midsommareldstradition som finns i Finland i dag kommit från sydost via de traditioner som fanns på Balkan och i Österuropa. Det var under kristen tid, någon gång under 1300–1400-talet, som midsommarbrasorna etablerades i de östra delarna av Finland. De blev en del av det profana firandet av Johannes Döparens dag, som redan under medeltiden hade blivit en folkfest i östra Finland.[43]

Midsommarbrasorna spred sig långsamt västerut så att de vid mitten av 1800-talet allmänt förekom öster om linjen Helsingfors–Uleåborg. Till Nyland kom midsommarbrasorna eventuellt redan i slutet av 1700-talet men den huvudsakliga spridningen skedde under 1800-talets lopp. Brasorna blev då en del viktig del av midsommarfirandet på landsbygden i södra Finland.

Valborgsmässobrasor och midsommarbrasor förekom under 1800-talet och i början av 1900-talet jämsides på många orter. De hade dock olika karaktär. Till valborgsbrasan, precis som till påskbrasan, hörde olika trosföreställningar och det var vanligt att man tävlade om brasans storlek och utförde olika vighetsprov. De nyländska midsommarbrasorna var under 1800-talet främst en symbol för midsommaren och en samlingsplats för midsommarnöjet.

I takt med att midsommaren blev sommarens stora fest förlorade valborgsmässoeldarna sin betydelse. Valborg fick en annan karaktär på grund av arbetarrörelsen och inflytandet från firandet i städerna. Både föreningsrörelsen och massmedierna tog i början av 1900-talet aktivt del i denna utveckling.

Brasorna på valborgsmässoafton var i huvudsak en lantlig tradition med anknytning till jordbruket, medan midsommarbrasorna kom ungefär samtidigt till både stad och landsbygd, till borgerskap och bondebefolkning. Detta gör midsommarelden unik i den meningen att traditionen inte har vandrat mellan de olika samhällsskikten, som de flesta andra seder. Under 1800-talet förekom i städerna i södra Finland både midsommareldar och venetianska eldar och de uppfattades i denna miljö som snarlika sommartraditioner (se ”Venetiansk afton”).

I dag är vi vad gäller spridningsvägar överlag benägna att försöka följa en viss tradition bakåt och söka separata innovationsvägar för den. Att sedvänjor anpassas och överflyttas till andra fester under året är ett vanligt fenomen både i äldre folkkultur och i vår nutida festtradition. Man kan i stället säga att brasor som en festsymbol har förverkligats på olika sätt vid skilda tidpunkter. Fettisdagseldarna i norra Österbotten, Egentliga Finland, på Åland och i Karelen behöver således inte ha något historiskt samband, utan eldar har av olika orsaker börjat höra till fettisdagstraditionerna i olika miljöer.

Traditionen att tända eldar som festtecken vid bestämda tidpunkter under året sprids fortfarande. Elden som festsymbol inplaceras också i vår tid i nya kulturella sammanhang. I den österbottniska traditionen venetiansk afton, och i ännu högre grad i evenemanget forneldarnas natt vid sydkusten, är brasor viktiga inslag. Elden associeras till fest och yra, men den för också tankarna till ursprung, till kulturell kontinuitet och till människans samband med det förgångna.

SJUSOVARDAGEN

Societetsliv, kardborrar och publikt jippo

Sjusovardagen finns inte i dag i speciellt många kalendrar i västvärlden, trots att dagen har långa kalenderanor. Den ingick i de kalendrar som användes i Sverige och Finland på 1600-talet, men i dem var sjusovardagen den 27 juni i enlighet med tysk tradition. I början av 1700-talet varierade datumet mellan den 26 juni och den 27 juli, men sedan 1720-talet har dagen i de almanackor som använts i Finland varit den 27 juli. I Sverige fanns sjusovardagen i almanackan fram till 1901.[1] Sjusovardagen har fått sitt namn av olika legender och berättelser om sju sovare som mirakulöst överlevde trots att de sov i tvåhundra år.

På 1700-talet var det ingen som ställde till med något extra på sjusovardagen; den var inte en festdag för någon samhällsgrupp. Den märkvärdiga benämningen sjusovardagen gav dock upphov till språkliga uttryck som minnesregler och väderleksförutsägelser. Väderlekstydorna följde samma mönster som andra folkliga tydor, det vill säga att förhållandena på en speciell dag eller vid en speciell tidpunkt var riktgivande för en längre period.

Under 1800-talet kände säkert de allra flesta människorna till förutsägelsen ”om det regnar på sjusovardagen kommer det att regna i sju veckor framåt”. Mitt i skördetiden var vädret naturligtvis viktigt. Tydan har inget samband med sjusovande, utan handlar om oro för regnet under en känslig skördetid. Det har ofta påstått att förutsägelsen härstammar från *Bondepraktikan*, men den finns de facto inte med i boken. Det samma gäller också för många andra väderlekstydor, men källhänvisningen till *Bondepraktikan* har gett tydorna större trovärdighet.

Det var inte bara jordbrukarna som följde med och var beroende av vädret. De välbärgade på sommarnöje hade också vädret som samtalsämne. Vädret på sjusovardagen var under senare delen av 1800-talet också en medietradition. I tidningarna noterade man år efter år i otaliga små notiser eller i olika slag av redogörelser och kåserier, i både skämtsamma och oroade ordalag, hur vädret hade varit eller förutspåddes att bli på sjusovardagen.

I uppteckningsmaterialet från början av 1900-talet finns också en del uppgifter om att den som sover länge på sjusovardagen kommer att vara sömnig hela året. De uppgifterna är dock inte alls lika många som de som handlar om regnet. Den finske etnologen Ilmar Talve har också påpekat att det under 1800-talet var helt främmande för allmogen att i juli skämta om morgonsömnighet. I ett samhälle där man var beroende av dagsljuset var det om sommaren självklart att alla steg upp i gryningen och började arbeta.[2] Sjusovarskämten om sömntutorna är i folktraditionen en 1900-talstradition och med all tydlighet en utlöpare av badhusupptågen.

BADHUSEN OCH NÖJESLIVET

I dag är sjusovardagen en karnevaldag och ett sommarjippo på vissa orter i Finland, medan dagen för många andra går obemärkt förbi. När de första publika karnevalerna ordnades på 1950- och 1960-talet byggde man vidare på teman ortsborna själva kom ihåg och som man hittade i badhotellens historiska material.

Badhotell grundades på platser där det fanns så kallade hälsokällor, surbrunnar, vars vatten man

trodde kunde bota och förebygga olika sjukdomar. Redan på 1600-talet reste man till Kuppis källa i Åbo för att dricka dess hälsobringande vatten. När skarorna vid källorna växte såg driftiga personer sin chans att förtjäna pengar genom att erbjuda extra service vid dem. Så skedde i början av 1700-talet i Nådendal och Lovisa.

Ute i Europa blev det under början av 1800-talet en riktig modetrend att använda vattenbehandling och naturnära livsföring som läkemedel. Den modeflugan nådde även Finland. På många orter utvidgades verksamheten och man byggde lyxiga badhotell som erbjöd olika slag av behandlingar, massage och gymnastik. Badhotell fanns på 1800-talet, förutom i Nådendal och Lovisa, också bland annat i Mariehamn, Raumo och Kangasala.[3]

Det var också möjligt att bygga badhotell på platser där det inte alls fanns någon källa. Brunnshuset i Helsingfors öppnades på 1830-talet och Hangö badhotell stod färdigt 1879. Hangös trumfkort var den friska havsluften. Hangö bad var på 1890-talet det finaste badhotellet i Finland och nobla gäster, även utländska, besökte gärna kurorten. Hangö badanstalt fick dock 1891 hård konkurrens av Mariehamns badhotell, som kunde visa upp minst lika frisk havsluft som Hangö.[4]

Kurorterna blev, vid sidan av sin funktion som vårdinrättningar, semesterorter dit man åkte för att slappna av och ha det trevligt. Mot slutet av 1800-talet var de som besökte kuranstalterna för nöjes skull fler än de som sökte bot för någon krämpa.

I Finland inföll badhusens glansperiod från cirka 1870 fram till självständigheten, och det var också under denna period som antalet badinrättningar var som störst. Badhotellen fanns i småstäder där kräsna gäster på sommarnöje hade möjlighet att uppleva sommarnaturen, men där man kunde leva komfortabelt och umgås med människor från sitt eget samhällsskikt.

Kuppisparken med S:t Henriks hälsokälla i Åbo hade redan i slutet av 1600-talet service för besökare. På 1820-talet uppfördes många nya byggnader, bland annat den åttakantiga paviljongen över källan och ett fint badhotell. På 1910-talet då dessa damer och herrar besökte parken hade badet gjorts om till en offentlig badinrättning med bassänger.

Badhotellen försökte på alla sätt roa sina gäster och få dem att trivas. Man ordnade utflykter i naturen eller utfärder till sevärdheter, ridning, cykling, segling, tennis och olika slag av spel som biljard och kortspel. Det var baler, soaréer, danser, konserter och fester. I de omkringliggande parkerna fanns gungor och kägelspel och där underhöll musikkapellet dagligen under många timmar. Badhotellens restauranger och kaféer välkomnade ständigt gäster.[5]

Badgästerna satte sin prägel på småstaden. Matts Dreijer beskriver att det i Mariehamn vid sekelskiftet 1900 rådde ”en lätt, för att inte säga en lättfärdig, operettstämning med fester och upptåg”. I Lovisa hade ”badsäsongen nästan blivit en konsertsäsong” under 1880-talet.[6]

SJUSOVARNAS NAMNSDAG MED KAFFEKALAS

Den mest intensiva festsäsongen inföll de tre sista veckorna i juli, då kurorterna hade som mest gäster. Det fanns ett stort behov av förlustelser och hotellens programkommittéer var hårt ansatta. Då uppkom idén att man på dagen med det lustiga och fantasieggande namnet sjusovardagen kunde hitta på något. Inom borgerskapet fanns sedan tidigare traditionen att skämtsamt kalla den 27 juli för "7sofwarens namnsdag" eftersom den dagen inte hade något annat namn i almanackan.[7] På badhotellen kopplade man ihop detta namnsdagsskämtande med ordets innebörd, morgonsovandet. Det passade perfekt eftersom idén med en tidig morgonkälldrickning och en frisk morgonpromenad hängde kvar som ett ideal på badhotellen.

Den tidigaste uppgiften om att man rent konkret firat sjusovarens namnsdag i badhusens regi är från Raumo 1854, då man i Brunnssalen den 27 juli ställde till med ett stort namnsdagskaffe. Den som kom för sent till kaffet fick heta sjusovare, och gratulerades med anledning av namnsdagen. Kalaset var inte endast avsett för badgästerna, utan stadens hela bourgeoisie hade inbjudits. Tydligen fick man även stadsborna på benen, för på sjusovarmorgonen bodde det cirka sextio gäster på hotellet men det gick ändå åt "vidpass 800 koppar kaffe".[8]

SJUSOVARDAGEN BLIR EN KARNEVAL

I badhusens "kommittéer för nytta och nöje" eller "muntrationsråd" insåg man sjusovardagens utvecklingsmöjligheter och under 1880-talet fick sjusovardagsfirandet karnevalistiska inslag. Av allt att döma skedde detta tidigast i Nådendal. På Hangö bad var det däremot fortfarande bara frågan om ett morgon- och namnsdagskaffe i parken för badgästerna och stadsborna. Det första hölls 1880, redan året efter att badanstalten hade öppnats. Badhusets grevar och baronessor var uppenbarligen inte intresserade av att spela med i uppsluppna sjusovarupptåg.[9]

I Nådendal däremot, med dess något mindre förnäma gäster, gick det annorlunda till på sjusovardagen. Före klockan sju på morgonen serverades kaffe i sjösalongen, dit gästerna hade anlänt, gärna i maskeraddräkt. Med sig hade de stora knippen kardborrar eller tistlar, som de hade köpt av småpojkar som gjorde sig en liten slant på försäljningen. De gäster som kom till salongen efter att tornuret slagit sju, vilket inväntades med spänning, blev bombarderade med kardborrar eller fick kardborrebuketter "under de mest smickrande yttringar".[10]

Gäster på Högsåra pensionat i Hitis i Åboland har klätt ut sig till motsatt kön på sjusovardagen 1922. Senare på dagen gick ett följe av utklädda med en spelman i spetsen genom hela byn och spexandet fortsatte till sena kvällen.

Därefter begav sig följet ut på stan med musiker som härförare. I de hus där rullgardinen var nerfälld och fönstret öppet ”gavs genast fyr med kardborrar”. År 1887 trängde herrarna till och med in hos en häradshövding som fick sängen fylld med kardborrar. Det var inte roligt för Nådendalsborna att möta följet på gatan, speciellt inte om man hade kläder som kardborrarna lätt fastnade på. Efter stadsrundan blev det frukost, musik och dans på hotellet.

Stadsborna var måttligt förtjusta i badgästernas stojande den 27 juli och ogillade att man inte fick sova i fred. I Nådendal blev det på 1910-talet till och med förbjudet att ordna festen under några år. Kvällsbalen avstod man dock inte från.[11]

Traditionen att fira sjusovardagen som ett namnsdagskalas spreds till de flesta badhotellen och man tog till sig också det nådendalska kardborre- och tistelpåhittet. Sjusovardagens festligheter blev med tiden mera vidlyftiga än bara ett morgonkaffe, och badhotellen ställde till med traktering, dans och musik från tidiga morgonen till sena kvällen. Exempelvis på Hyvinge bad började morgonen 1893 med ”kardborrskrig” och avslutades på kvällen med färskpotatis, gravad lax, musik och dans. I Mariehamn, liksom i Nådendal, fördes däremot festen ut i hela staden, och ingen kunde undgå de sjungande, grytlockssmällande och kardborreförsedda sjusovarväckarna utanför fönstren med neddragna rullgardiner.

Speciellt i Lovisa blev kardborre- och tistelkastningen ett så dominerande inslag på sjusovardagen att man började tala om ”kardborrefesten”. Det var Karin Öhman, gift med den populäre och innovationsrike badhusläkaren Georg Öhman, och aktiv medlem i badhusets ”munterhetskommitté”, som 1882 införde kardborrekastningen.

Festen i Lovisa blev efter 1882 för varje år alltmer omfattande. Sjusovarna hälsades med fanfarer och hurrarop, orkestern spelade ”Ach du lieber Augustin” för varje person som kom för sent till morgonkaffet samtidigt som de fick tistelbuketter eller bombarderades med kardborrar. Firandet fortsatte hela dagen med utfärder, teater, humoristiska tal, musikunderhållning, dans, fyrverkerier och en storartad supé dit också stadsborna fick tillträde.

Sjusovardagen i Lovisa fick dessutom kring 1900 ett eget säreget inslag. De kvinnliga sjukgymnasterna åkte omkring i en höskrinda, endast iklädda fina, vita nattdräkter med spetsar. Detta chockerade många eftersom det uppfattades som ekivokt, speciellt då det förverkligades i form av ett karnevalståg.[12]

AVBROTT I FIRANDET

De flesta badhotellen upphörde med sin verksamhet efter första världskriget i samband med Finlands självständighet. Badhusen i Hangö och Nådendal fortsatte dock sin verksamhet, men med nya ägare och i ett förändrat samhälle. Badinrättningarnas status förändrades, de glamorösa balerna försvann och sjusovardagen upphörde att vara en betydande festdag. Av allt att döma ordnades på badorterna bland sommargäster eller ortsbor privata eller halvofficiella sjusovarjippon i mindre format, men sådana evenemang har inte alltid lämnat spår i källorna. Fester som hela staden var engagerad i och medveten om förekom inte.

I Hangö levde sjusovardagen dock upp under några år på 1930-talet. När Hangö bad fick en ny ägare 1930 gjorde man en omstart och även sjusovardagen återuppväcktes. Först handlade det bara om en frukost till musik, men snart äntrade orkestern en lastkärra, och åtföljda av glada och lättklädda firare drog man från Hangö Casino till pensionatet Bellevue och tillbaka till casinot, där man dansade en timme.

Efter 1933, när Runar Schaumann blev intendent på Casino, utvecklades firandet med morgonkaffe och dans, kringkörande orkestrar, utklädning i nattkläder, vandring från det ena pensionatet till det andra, lek vid fontänen och långdans till stranden där man kastade sig i vattnet för att vakna ordentligt. Sjusovardagsprogrammet upphörde dock på nytt efter några år. Hösten 1939 bröt kriget ut och Hangö evakuerades i mars 1940.[13]

På 1920- och 1930-talen uppstod en ny form av sommarnöje för den övre medelklassen då ett stort antal pensionat hälsade gäster välkomna ut i den friska luften i skärgården, på landet eller i småstäderna. På pensionaten var det enklare livsföring än på badhotellen. Badhustraditionerna fortsatte dock i den meningen att man på pensionaten ordnade olika slag av musiktillställningar, teaterföreställningar, maskerader, utflykter, picknickar och kräftskivor för gästerna och gästerna själva tog gärna och ofta initiativ till namnsdags- och födelsedagsfester för varandra. I denna miljö passade sjusovardagstraditionerna väl in som en intern fest för sommargästerna, eventuellt med vandring i samlad tropp bygatan fram för att visa upp de lustiga maskeraddräkterna.

Traditionerna från badhusen och pensionaten levde i någon mån vidare som ett sommarnöje i privat miljö under 1900-talets andra hälft. En kvinna som svarade på Folkkultursarkivets frågebrev 1975 skriver om hur det gick till den 27 juli i hennes familj i byn Tirmo i dåvarande Borgå landskommun: ”Sjusovardagen firade vi med att plocka kardbollsbuketter och gav åt alla som sov efter kl. 7 på morgonen. På dagen hade vi barnkalas med föräldrarna med. Barnen var alla utklädda i urgamla simkostymer. Mammorna hade stora hattar med hattnålar i, och gamla handväskor och parasoll”.[14]

Det finns också uppgifter om att man i en familj hade ett sjusovardagsupptåg som gick ut på att den som steg upp sist blev kastad i sjön i nattkläderna.[15]

NYA VÅGENS SJUSOVARDAG

Sjusovardagen höll sig envist kvar i vår almanacka, men gick under årtionden ganska oförmärkt förbi. På 1950-talet bildades kultur- och turistnämnder i städer och kommuner för att få fart på den lokala turismen. Åter igen låg sjusovardagen som en ruvande resurs. Många människor hade minnen av något slag av firande eller hade hört talas om sjusovardagsupptåg. Lämpligt nog inföll också sjusovardagen i bästa semester- och högsommartid. Genom att anknyta till ett äldre firande på orten fick den nya festen dessutom lokal förankring, något som gav mervärde.

I Nådendal var man först ut med idén att återuppväcka sjusovardagsfirandet. Här hade man i mitten av 1950-talet grundat en bad- och turistnämnd som skulle komma med idéer för att öka sommargästernas trivsel. Nådendal kunde ju ståta med landets längsta kontinuerliga badhustraditioner och det var naturligt att göra sjusovardagen till ett slags hembygdsfest.

Man hittade då på att huvudattraktionen skulle vara att klockan sju på sjusovardagens morgon slänga en sjusovare i vattnet i småbåtshamnen. Detta skedde första gången 1958. Det var Societetshusets vaktmästare Jaakko Salo som fram till 1968 varje år fick sig ett dopp. Eftersom man spelade melodin ”Broder Jakob” (”Jaakko kulta”) för sjusovaren tyckte man att han borde heta Jakob eller Jaakko. År 1969 valdes en ny Jakob, gårdskarlen Jaakko Väätäinen. För att öka attraktionsnivån på evenemanget beslutade man från och med det året att avstå från förnamnskravet och i stället välja en kändis, ny för varje år, vars identitet skulle avslöjas först efter doppet.

Festen var i sin nya form en publik fest, med på förhand vidtalade aktörer. Vid sidan av programnumren kring sjusovaren fanns bland annat torgförsäljare, restauratörer, musikanter och andra

underhållare. Festens kärna var ändå morgondoppet och avslöjandet om vem sjusovaren var tillsammans med det långa, förberedda, lustiga sjusovartåget genom staden. Alla var välkomna att följa med programmet, och tanken var också att den som så önskade kunde klä ut sig i nattkläder och ansluta sig till sjusovartåget, det vill säga gränsen mellan uppträdande och publik var i viss mån flytande. Man började också med tiden ordna dräkttävlingar om de bästa nattkläderna som vem som helst kunde förbereda sig för och delta i.

Nådendal satsade stort på att göra sjusovarfesten till sin sommarfestival och i början av 1970-talet hade den blivit en fem dagar lång festivalvecka, med kulmen på sjusovardagens morgon då sjusovaren slängdes i vattnet. Festivalen drog till sig alltmer folk och på 1980-talet var än en gång kulmen nådd; stadsborna började klaga över alltför mycket oljud och direkta illdåd. Då tonades festivalen ner och blev mera en tillställning som riktade sig till barn och barnfamiljer. Från 2003, när redan många andra sjusovarjippon ordnades i Finland, bestämde man i Nådendal, i kraft av sin historia på området, att det är deras sjusovare som är ”rikets officiella sjusovare”.

Firandet av sjusovardagen i Hangö, här troligen 1963, var inte längre förbehållet bara slutna grupper utan vem som helst fick delta. Evenemanget ordnades av stadens turistbyrå och tåget dominerades av personer klädda i nattkläder och morgonrockar. Primus motor Kurt Österberg blåser i horn.

Även i Hangö var man tidigt ute och också här var det stadens kulturnämnd som tog initiativ till att blåsa liv i sjusovarjippot. Vid mitten av 1960-talet började man ordna en publik tillställning där man skulle tåga genom staden i nattkläder ackompanjerad av musik och skrammel. Här följde man traditionen att väcka upp dem som ännu sov och stannade vid alla hotell, motell och pensionat och förde oljud med harskramlor, grytlock och leksakslurar. Det lustiga tåget, spexandet och den skämtsamma väckningen, tillsammans med sjungandet av "Broder Jakob", var huvudingredienserna i festen; plus alla åskådare som samlats för att se på evenemanget.

Men det behövdes mer för att kunna hålla upp intresset för festen. I slutet av 1970-talet kopierade man idén från Nådendal och började välja en känd person med Hangöanknytning till sjusovare. Sjusovaren forslades genom staden i en säng och väcktes upp med en hink kallt vatten utanför Casino. Efter några år flyttades uppväckningsceremonin till hamnen och där slängdes sjusovaren i havet. Den ändrade rutten och den nya platsen för evenemanget var inte lyckat. Hela sjusovarjippot höll på att dö ut på grund av bristande intresse från allmänhetens sida. Utklädningstävlingarna och uppmaningarna om att folk skulle komma i gammaldags nattdräkter klingade för döva öron. "Om programmet under evenemanget i framtiden inte görs mera attraktivt finns det risk för att hela festen snart torkar in", kunde man läsa i den lokala tidningen *Västra Nyland* den 28 juli 1992.

Staden tog tag i saken och man ändrade på rutten och konceptet. Huvudattraktionen flyttades åter till Casinoparken där sjusovaren väcktes upp med kallt vatten. Intresset för utklädning till sjusovare tilltog, programpunkterna utökades och stadsborna och turisterna återvände. Några år senare började sjusovaren kastas från sin säng i fontänen. Sjusovarjippot i Hangö var än en gång räddat.

Vid sidan av Hangö och Nådendal började man också på andra orter ordna sjusovarkarnevaler trots att det på orten inte sedan tidigare funnits någon sådan tradition. Exempelvis i Salo ordnade man en sjusovarfest för första gången 1983, i Borgå var det en caféägare som under 1990-talet ordnade en liknande fest och i Korpo började man med sjusovarjippon 1994. I anslutning till musikfestivalen Crusellveckan i Nystad har man sedan 1994 ordnat en sjusovarfest.

Sommarevenemang förutsätter att det finns en organisation som tar sig an arrangemangen och finns det ingen villig arrangör så blir det heller ingen fest. Festernas antal och platser växlar därför från år till år. Sjusovardagsfesterna har i alla fall fått karaktär av sommarfestivaler eller hembygdsfester anordnade av lokala arrangörer. De är en i raden av en hel räcka andra evenemang under sommaren. Kännetecknande för sjusovardagsfesterna är det skramlande tåget med personer klädda i humoristiska nattkläder, olika slag av programnummer och musikunderhållning. Festens höjdpunkt är dess inledning, då sjusovaren slängs i vattnet och publiken blir varse vem den blöta kändisen är. Det är en ära att bli vald till sjusovare och det ses som en bekräftelse på att man är en uppskattad person på orten.

Den lekfulla kampen mellan sjusovarna och dem som stigit upp i tid finns inte längre och därför ingår inte heller kardborrskastning eller motsvarande skämt. Det är bara den utvalda sjusovaren som väcks på ett brutalt sätt. Den äldre traditionen att gratulera sjusovarna på deras namnsdag ingår inte heller i konceptet i dag. Man söker inte heller upp sjusovare och tvingar med dem i leken. Festen ordnas i dag för dem som själva önskar följa med de på förhand bestämda programpunkterna. Försäljning och reklam är en del av sjusovarfestivalerna.

Sjusovarnas identitet är det element som oftast når över mediernas nyhetströskel, i vilken hamn eller fontän personen än hamnar.

De orter som ordnar evenemang på sjusovardagen saluför dem som ett sommar- och turistjippo, på samma sätt som andra hembygdsfester, sommarfester, karnevaler och festivaler. Det betyder inte att man inte också kan skämta om dagen inom familjen och bland vänner. Någon höjdpunkt i det privata feståret har dagen dock inte blivit. Ifall man inte bor på en festivalort går dagen oftast helt obemärkt förbi.

Typiskt för vår tid är att varje fest måste ges mening genom att man försöker påvisa dess långa historiska kontinuitet. Då räcker det inte med att man tar fram lokala traditioner från hundra eller tvåhundra år tillbaka, utan ursprunget måste kunna anknytas till ”uråldriga” legender eller berättelser (se ”Historia som en del av festkänslan”).

Den legend som i dag anknyts till sjusovardagen handlar om sju kristna bröder, som bodde i staden Efesus och förföljdes på grund av sin kristna tro. De gömde sig i en grotta som tillslöts för att bröderna skulle dö. Bröderna somnade i grottan och vaknade när grottan öppnades på nytt tvåhundra år senare. Eftersom bröderna hade kunnat sova så länge förklarades de vara martyrer och fick en dag i almanackan.

Under badhustiden funderade ingen på sjusovardagens ursprung, och dagen skulle inte heller vara relevant för oss i dag om inte de skojiga hembygdsevenemangen skulle ordnas. Oftast börjar man fira en fest och först därefter skapar vi dess ursprung (jfr forneldarnas natt). Helgonlegenderna och det skenbara ursprunget till festen har i dag blivit en del av det lustiga firandet, och legenderna berättas därför, i längre eller kortare varianter, som roliga historier.[16]

VENETIANSK AFTON OCH FORNELDARNAS NATT

Eldens och vattnets fest

DEN VENETIANSKA AFTONEN

En skribent i tidskriften *Lördagen* målade i slutet av augusti 1919 upp en framtidsvision för hur den gamla sjöfästningen Sveaborg utanför Helsingfors kunde utvecklas. Sveaborg kunde bli skådeplatsen för en storartad ”veneziansk afton”: gondoler och vimpelprydda båtar skulle långsamt glida fram i galärdockans lugna vatten, murarna skulle vara dekorerade med kulörta elektriska lampor, marschaller skulle flamma, raketer skulle spraka högt i luften och bengaliska eldar skulle ge ett förtrollande ljus åt det hela. Från den illuminerade restaurangens estrad skulle orkesterns sprittande glada toner höras, allt medan ”promenerande glada människor stimma och glamma överallt omkring på terrasserna”.[1] Framtidsvisionen byggde säkert på de erfarenheter skribenten själv hade från de privata venetianska fester, som då redan i årtionden firats i Helsingfors.

I början av 1900-talet var venetiansk afton ett välkänt begrepp sedan länge. Även i Finland hade man under hela 1800-talet haft kännedom om den anrika och storstilade maskeraden, ljusfesten och karnevalen i Venedig. På olika orter i Europa och Förenta staterna försökte man, allt efter möjlig-

heter, skapa någonting liknande och ljusfesterna kallades därför venetianska fester eller nätter. De venetianska festerna i till exempel Paris, Stockholm eller andra storstäder var storslagna spektakel för samhällseliten, och festerna ordnades ofta till de makthavandes ära.[2]

Det är omöjligt att ange exakt när den första ljusfesten under benämningen venetiansk ordnades i Finland. Det första belägget för uttrycket venetiansk i samband med en fest finns i en annons som ingick i *Åbo Tidningar* i början av december 1851. I annonsen gjorde en omkringresande cirkusartist reklam för sin maskerad som skulle innehålla en "Venetiansk Carneval af de mest olikartade, komiska karakters-masker". Det rörde sig alltså om extra underhållning i form av en uppvisning av masker.[3]

Ordet venetiansk i samband med festarrangemang hade från mitten av 1850-talet många olika betydelser. Det kunde innebära en speciell sorts maskerad, medan "venetiansk belysning" helt enkelt var ett av många andra programnummer vid till exempel en utomhusfest.[4] Under 1870- och 1880-talet var dock den vanligaste betydelsen för venetiansk fest ett extra programnummer som avslutning på en konsert eller dylikt. Det innebar att man senare på kvällen ordnade med lyktor, ljus och andra illuminationer utomhus som deltagarna välkomnades att betrakta och beundra.

Venetianska föreställningar ordnades året om, även på vintern. På skridskobanorna ställde skridskoklubbarna till med "venetianska aftnar" med hundratals kulörta lyktor, musikunderhållning och ibland också en kortege eller ett fyrverkeri, allt sådant som hörde till borgerskapets festrekvisita.

Från och med 1880-talet utvecklades de venetianska festerna mot självständiga fester och samtidigt fick de en allt fastare koppling till vatten. På 1890-talet etablerades benämningen venetiansk afton och samtidigt skedde en koncentration till tiden augusti–september. Tidpunkten valdes säkert för att det då ännu var relativt varmt, man kunde åka ut med båt, men ändå var kvällarna så mörka att ljusen kom till sin rätt.

De venetianska aftnarna ordnades uteslutande i städerna av och för städernas borgerskap. Fram till 1890-talet kommer de flesta beläggen från Helsingfors men det är inte uteslutet att venetianska aftnar förekom också på annat håll. Exempelvis inleddes höstterminen vid lärarseminariet i Nykarleby från 1873 med en venetiansk parkfest eller en maskerad.[5] Under 1910-talet ordnade seminariet årligen en fest med fyrverkerier, hornmusik, sång och annat program.[6]

Ofta var det simsällskap och båtklubbar som i samarbete med en restaurang stod som arrangörer för de venetianska aftnarna, men festerna kunde även efter sekelskiftet 1900 ordnas när som helst under året. Exempelvis skridskoklubbarna fortsatte med sina vinterljusfester.

En nyhet under 1890-talet var att även privatpersoner började ställa till med venetianska fester på sina sommarvillor, som på Drumsö i Helsingfors. Villaägarna kom överens om datumet för festen och på kvällen förvandlades strandlinjen till en ståtlig ljusfestival. Allt fler element som associerades med Venedig kom med i bilden. Förutom att tända ljus och lampor rodde man med "gondoler", det vill säga smyckade båtar försedda med lyktor, där roddarna kunde vara utklädda så att de gav sken av att komma direkt från (ett medeltida) Venedig. Den venetianska aftonen var borgerskapets statusuppvisning men fick samtidigt karaktär av folkfest. Till priset av en ångbåtsbiljett kunde man från havssidan betrakta ljusen, båtarna och fyrverkerierna.[7]

Även badhusen tog till sig festidén och i Nådendal ordnades en imponerande ljusfestival. Hela staden var på fötter för att få en glimt av gondolroddarna i pittoreska dräkter och för att

få se marschallerna och fyrverkerierna. Också på Hangö bad ordnades en venetiansk afton för att underhålla badgästerna. Det bör dock påpekas att festillumination inklusive raketer och fyrverkerier, privata eller offentliga, på inget sätt var en nyhet, utan hade varit en del av borgerskapets festtradition i århundraden (se "Sjusovardagen" och "Julens prydnader").

Under 1890-talet spreds det venetianska festkonceptet till många städer som hade något slag av vatten i närheten. Strax efter sekelskiftet 1900 kände man till och ställde till med sådana fester i de flesta kuststäder, från Gamlakarleby till Kotka, och även i Tammerfors i inlandet.

I södra Finland höll sig traditionen inom det högsta samhällsskiktet under 1900-talets första hälft, men upphörde så gott som helt efter andra världskriget. En förutsättning för traditionens fortlevnad skulle ha varit att venetiansk afton hade börjat firas också bland de lägre samhällsskikten. En annan bidragande orsak till att festen försvann från södra Finland var säkert att midsommartraditionerna bland stadsbefolkningen blev alltmer framträdande i början av 1900-talet och i viss mån konkurrerade ut den venetianska aftonen. Bland den stora allmänheten var det uttryckligen midsommarbrasan, med skjutande och raketer, som man tog till sig, medan den venetianska aftonen hade en annan prägel och hörde till ett klassamhälle som inte längre existerade.

Venetiaderna och Österbotten

I de österbottniska kuststäderna blev utvecklingen dock en annan än i södra Finland. Ursprungligen firades venetianska fester med eldar, kulörta lyktor och vackert prydda båtar även i Österbotten på de välbärgades sommarvillor. Här spreds dock traditionen snabbt även till anspråkslösare sommarstugeområden. När firandet övertogs av nya samhällsgrupper fick traditionen ett nytt innehåll. Att tända lyktor var inte längre ett sätt att visa upp status och rikedom, utan festen firades uttryckligen som en avslutningsfest för sommaren.

Det växande fritids- och sommarstugefolket i Österbotten tog till sig seden i början av 1900-talet, utvecklade den och gjorde den till sin egen. De mest varierande slag av belysning prydde stränderna och stugtomterna. Vid mitten av 1900-talet hade illuminationerna blivit så praktfulla att också mera långväga besökare kom för att beundra dem. Samtidigt kunde besökarna underhållas av hornorkestrar och sångkörer.[8]

Med tiden började begreppet venetiansk användas även för andra slag av fester och av andra samhällsgrupper. Venetianska maskerader ordnades både i Folkets hus i Storsved i Munsala och av arbetarföreningen i Jakobstad.[9] På 1930-talet var ofta också dansbanorna upplysta "i venetiansk stil".[10]

Efter andra världskriget, då illuminationsfesten i slutet av sommaren inte längre firades i de södra delarna av landet, blev den venetianska aftonen längs den österbottniska kusten något av en identitetssymbol för Österbotten. Den var något som man värnade om, kände som sin egen och var mån om att bibehålla i enlighet med "gammal sed".

Venetianska aftonen fick en hembygdsaspekt och det gjorde att man lade ner mycket energi, tanke och tid på illuminationerna. Det var dock mödan värt för man fick stor tillfredsställelse då man på den utsatta kvällen fick vara en del av den österbottniska ljusfestivalen. På 1950-talet var fortfarande en stor del av illuminationerna av egen tillverkning och därför inte helt ofarliga. Ännu på 1970-talet var olika slag av hemlagade marschaller vanliga, det vill säga gamla plåtburkar med trassel som var dränkt i tändvätska eller spillolja.[11]

Venetiansk afton blir villaavslutning

År 2010 gjorde Svenska litteratursällskapet en förfrågan om den venetianska aftonen. I svaren fram-

Facklor på stranden och ljus på strandstenarna i Blacksnäs i Närpes 2010 när augustikvällen mörknar. Med brinnande facklor signalerar man att det finns folk i huset eller på sommarstugan.

kom att det centrala i festen var att man kände att man tog farväl av sommaren och att hösten stod för dörren. Tidpunkten hade fixerats till sista lördagen i augusti. De flesta kallade festen villaavslutning, men alla kände också till uttrycket venetiansk afton.

Villaavslutningen beskrevs som ett evenemang som huvudsakligen berör dem som har en sommarstuga vid vattnet, eller bor i ett enfamiljshus på lämplig plats. Man ansåg att det är just de många privata festerna som tillsammans bildar den österbottniska villaavslutningen. De flesta tyckte att offentliga evenemang i städerna eller längre upp på land är alternativa sidoformer för dem som inte kan fira på "rätt" sätt. På villaavslutningsfesterna var maten och umgänget lika viktiga. Om möjligt grillade man utomhus eller åt i picknickstil, men många föredrog att duka upp en finare middag inomhus, ibland i form av kräftskiva, eftersom både tidpunkten och omgivningen var de rätta.

För somliga var maten och umgänget det viktigaste, men att fira villaavslutning utan något slag av illumination ansågs inte möjligt. Lyktorna på terrassen, marschallerna på stranden och eventuellt raketerna var det som gav festen dess prägel. Men lika viktig var känslan av att vara en del av en

större helhet. Man signalerar att villan är bebodd och att där finns människor och liv och rörelse. De många ljusen längs strandlinjen gör att man känner gemenskap och samhörighet, också med dem man inte personligen känner. Vissa kände stolthet och belåtenhet över att fira en fest som alla i Finland inte firar.

De som bor på orter där venetiansk afton firas kan inte undgå att märka att festen är i antågande i och med all annonsering och butikernas utbud av illumination och tips för festligheterna. Eftersom kärnan i festen är det privata firandet på stugor och sommarvillor, är festen också utestängande. En skribent som svarade på frågelistan 2010 påpekade att det är bra att det numera också ordnas offentliga fester på villaavslutningskvällen, så att också de som inte har en sommarstuga kan ta del av festen. Att sitta med en lykta på en balkong i ett höghus ansågs inte meningsfullt.[12] Å andra sidan är festen i dag en folkfest i den meningen att en stor del av befolkningen är ute till fots eller med bil för att se de vackra illuminationerna.[13]

I dag ordnas det många olika slag av offentliga jippon och evenemang kring temat den utsedda kvällen. Det största av dem ordnas i centrum av Karleby, på stadens torg. Strax efter millennieskiftet skapade stadens turistkrafter Venetialaiset – Veneziaden, en ”vattnets, eldens och ljusets fest”. Festivalen fick från början mycket kritik, den ansågs inte vara äkta och dessutom var den kommersiell och förorsakade buller och bråk.[14] Festivalen följde dock ett invant och välkänt festmönster. Också många andra ursprungligen privata fester har blivit offentliga festivalevenemang med på förhand fastställt program, exempelvis sjusovardagen och tjugondag Knut. I dag har Veneziaden vuxit till det största och mest synliga evenemanget i Karleby och fått en fast form i stadens underhållnings- och festivalutbud.

FORNELDARNAS NATT - FRAMTIDSTRO OCH HISTORIA I SAMTIDEN

Forneldarnas natt är inte en fortsättning på eller omformning av ett äldre firande, vilket är fallet med många andra kollektiva fester, utan den är en medvetet konstruerad fest som lanserades utifrån en välplanerad agenda, dock delvis med den österbottniska venetianska aftonen som förebild. Det betyder att det är möjligt att följa hur ursprungstanken bakom festen togs emot, vad man fann meningsfullt i den och vilka nya element och meningar som sattes in i festen då man började fira den.

När Finland fyllde 75 år 1992 fanns det en kommitté inom Åbo och Björneborgs län, som i samarbete med lokala arbetsgrupper i länet funderade på projekt för jubileet. Projekten skulle, om möjligt, inte bara vara engångsföreteelser utan ha en fortsättning även efter jubileumsåret. Åbolands kulturråd, med kulturombudsmannen Birgitta Bröckl som ledande kraft, kom med idén att man skulle skapa en ny festtradition för sensommaren. Festen skulle ha som mål att föra samman landsbygdsbefolkningen och sommargästerna och samtidigt förlänga sommarsäsongen.

Tillsammans med andra kulturaktiva i Åboland funderade Brigitta Bröckl vidare på idén om en sensommarfest. Man kunde ta modell av den venetianska aftonen i Österbotten, i den meningen att det skulle vara en eldfest, men man kunde också på ett symboliskt plan föra in tanken på de förenande gamla segellederna och kasbergen. Elden uppfattas allmänt som en positiv symbol, någonting värmande, sprakande, samlande och rogivande – men framför allt säsongsförlängande. Man tänkte sig således en fest som skulle ha en uttalad ideologi både vad gällde samtiden och dess koppling till det förgångna, vilket man uppfattade att den österbottniska villaavslutningen inte hade.

Festen måste förstås ha ett namn och många förslag bollades fram och tillbaka. Slutligen

bestämde man sig för Forneldarnas natt – Muinaistulien yö, ett namn som fungerade på båda språken. Idén till namnet fick man från Alexander Slottes dikt ”Slumrande toner”, en välkänd visa i folkkultursammanhang, där det i tredje strofen heter: ”Flamma forneld! Lys vår gärning! Lys genom tiden.”

Ordet forneld förklarades i den information som gick ut till bygderna. Man berättade i korthet om det kommunikationssystem med hjälp av eldar som man tänkte sig att har använts i skärgården. Det historiska fanns således med från början även om festen inte var tänkt som en historisk iscensättning. Däremot gick man medvetet in för att festen skulle få en annan karaktär än villaavslutningen i Österbotten. Den skulle vara en kollektiv fest, öppen för alla. Tanken var också att man i samband med forneldarnas natt kunde ordna utställningar eller seminarier kring skärgårdsfrågor. Det enda direktiv som gavs var att festen skulle firas den sista lördagen i augusti och att eldarna om möjligt skulle tändas klockan halv tio.

Idén med forneldarnas natt fick snabb spridning. Birgitta Bröckl fick med sig kommuner, föreningar och Nordiska ministerrådets skärgårdsdelegation. Sydkustens landskapsförbund fortsatte från 1999 att marknadsföra evenemanget och vände sig då till landsbygden överlag, inte endast skärgårdskommuner. Bara några år efter att projektet startat lyste forneldar längs Finska vikens kust, i Åbolands skärgård och även i Stockholms skärgård. Snart siktade man från Hangö forneldar på den estniska sidan som hade kommit till stånd utan medveten insats från finländsk sida. Kännedomen om forneldarna hade nått Estland via personliga kontakter.

Det var därför naturligt att integrera också de baltiska länderna i projektet. Det treåriga projektet ”Forneld Baltica”, med ekonomiskt stöd från EU, ledde till att närmare tvåhundra eldar tändes av föreningar och organisationer från Narva i östra Estland till Rigabukten. Ytterligare samarbetsprojekt inleddes vilket ledde till att forneldar tändes i Sverige, Danmark och Polen. Målet med projekten var inte enbart att få till stånd så många forneldar som möjligt, utan att man i respektive land samt gemensamt med alla länder runt Östersjön skulle diskutera skärgårds- och landsbygdsfrågor.

Att avsluta sommaren, visserligen med en säsongsförlängning ända till slutet av augusti, var ett uttryck man lånade från den österbottniska villaavslutningen. Detta väckte negativa reaktioner. ”Jag gillar inte de här så kallade säsongavslutningarna. Katten, inte tar ju säsongen slut i landet sista veckoslutet i augusti! Vi lever ju här hela året!”, sade en kvinna i en intervju 2002.[15] Benämningen avslutning var dock den enda miss man gjorde då festen skapades. I övrigt passade allt in som hand i handske i både tiden och rummet.

Under 1980- och 1990-talen förbättrades de materiella förhållandena och kommunikationerna på landsbygden och i skärgården. Skillnaden mellan stad och landsbygd blev allt mindre i fråga om boende och livsstil och rörligheten ökade. Skiljelinjen mellan sommargäster och ortsbor blev oklar i och med att en stor del av sommargästerna var bortflyttade ortsbor, vilket betydde att mångåriga sommargäster nästan jämställde sig med ortsbor. Turismen blev en del av företagsverksamheten och ortsborna själva ingick i olika slag av projektarbeten. Satsningar på landsbygden var inte längre vare sig något onödigt eller bakåtsträvande. Här passade forneldstanken väl in.

Forneldarna och festtraditionen

Forneldarnas natt, som en småskalig, kollektiv tillställning, passade också perfekt in i det festmönster som redan fanns i samhället. Trots att initiativtagarna till festen inte ville skapa en histo-

Den första reklamaffisch som skapades för forneldarnas natt används fortfarande, dock med den skillnaden att den numera är fyrspråkig. Festen var inte tänkt som en historisk iscensättning och även om det färggranna bålet kan föreställa vilken utomhuseld som helst, för bilden ändå tankarna till forntida vårdkasar eller signaleldar.

risk begivenhet var associationen till det historiska genom benämningen forneld definitivt något som passade mer än väl in i tiden, eftersom människor gärna uppfattar att det är just helgtraditionerna som står för kontinuitet, stabilitet och oföränderlighet. För forneldarnas natt var det historiska en del av benämningen och det var lätt att förankra berättartraditionen kring festen i verkliga eller antagna historiska händelser. Den var således en färdig fest som var lätt att finna meningsfull och förverkliga på det lokala planet.

Hur forneldarnas natt konkret skulle utformas var inte bestämt på förhand, utan meningen var att var och en skulle skapa en fest utifrån egna förutsättningar. Eld och ljus var självklart ett genomgående tema i festarrangemangen. Som arrangörer fungerade bland annat föreningar, bybutiker och gästhamnar och festen gav dem en ny verksamhetsidé som också kunde ge klirr i kassan.

Ibland utvecklades forneldarnas natt till en omfattande hembygdsdag, ibland involverades den i tidigare etablerade festivaler, men oftast var festen en mindre tillställning som förverkligades med gemensamma krafter. På festerna har allt från skattjakter, äventyrsspårningar och kanotsafari till modeuppvisningar, gatudans och rodeotävlingar stått på programmet. Även olika typer av tävlingar i pil-, yx-, stövel- och ankarkastning har varit populära. Programnummer som anknyter till vikingatiden har också ofta förekommit.

Initiativtagarna till forneldarnas natt ville att festen också skulle innehålla en mera seriös tanke kring skärgårdens och landsbygdens utveckling. Även detta har lyckats rätt väl. För dem som är aktiva inom kommunalpolitik eller engagerade i frågor kring det allmänna bästa, har tiden kring den sista lördagen i augusti blivit en naturlig tidpunkt att träffas för att diskutera skärgårds- och landsbygdsfrågor även över landsgränserna.

En stark gemenskapskänsla kan infinna sig också på det personliga planet under festkvällen. ”Det är fantastiskt att man tänker sig att det nu också tänds brasor i Baltikum och i ett band längs hela kusten. Det skapar gemenskap”, sade en man vid forneldsfesten i Gunnarstrand i Hangö.[16] Precis som vid de venetianska festerna över hundra år tidigare har raden av forneldar blivit ett programnummer som man mot betalning kan betrakta från vattentorn eller segelskutor.

Även kyrkliga kretsar har ordnat forneldsfester utifrån sina referensramar. Man har exempelvis

samlats till en ljusbön för alla förföljda i världen. Deltagarna har med hjälp av musik, dikter, facklor och marschaller skapat stämning och känsla av deltagande.

Forneld och ideal

Rätt snart efter att forneldarnas natt började firas var det många som starkt betonade återuppväckandet av det påstådda forntida eldledssystemet, vilket ledde till att festen fick karaktär av historisk iscensättning. Forneldar, som ett enhetligt och välutvecklat signalsystem, bygger på en nationalromantisk konstruktion om ett starkt finskt fornfolk, och är en teori som historikerna för länge sedan övergett. Eldledssystemet passade dock väl in i en folklig historiesyn och det finns ett otal lokalhistoriska artiklar där man i detalj ger upplysningar om ”det gamla signalsystemet”. Ibland uppges eldarna ha varit signaler om marknader, ibland var det vrakplundrare som försökte lura skepp på grund, ibland var de varningseldar som signalerade att en fiendeflotta var på väg och ibland tändes de som hjälp vid navigering eller för att skrämma onda andar.

Upphovsmännen till forneldarnas natt förvånade sig lite över den starka kopplingen till konkret historia och då speciellt till vikingatiden. Men redan tio år efter den första festen var kopplingen till fornhistoria och vikingatid minst lika central som tanken om gemenskap i berättartraditionen och i skriftligt material. Forntiden blev en del av festens identitet. Detta påskyndades av att även många andra evenemang med vikingatid och medeltid som tema blev en del av turistindustrin under 1990-talet.

Forneldarnas natt engagerade många lokalhistoriskt intresserade personer medan andra såg den bara som ett trevligt evenemang och en danskväll. Det betyder att det på samma ort har ordnats mycket olikartade fester. På ett ställe har man ställt till med en fest där brasan varit i centrum och hela festen varit en hyllning till och ett återupplivande av forntiden. På en annan plats – några kilometer därifrån – har man i stället ordnat en glad fest med fokus på dans och underhållning. En man som var med om att ordna en, enligt egen utsago, riktig fornfest högt uppe på ett berg uttalade sig på följande sätt om festen i grannbyn: ”De har haft dans på bryggan och ölförsäljning. Det kan urarta. Det borde kallas venetiansk afton. Det är ingen forneldsfest bara för att man har en liten flotte långt ute på vattnet, som ingen ens märker att finns.”[17]

Forneldarnas natt har kommit för att stanna. Tanken att festen berättar om vår forntid och historia är också i dag starkt närvarande men för övrigt präglas festen av det småskaliga, lokala och människonära. Den har inte (ännu) blivit en större festival, men kan väl också ta en sådan form. Däremot har den, i likhet med villaavslutningen och den venetianska aftonen, också blivit en privat fest som firas på sommarstugan.

Med facit i hand kan man konstatera att initiativtagarna till forneldarnas natt verkligen hade förmågan att hitta på en idé och skapa en produkt som låg i tiden i fråga om både typen av fest och berättelsen om festen. Här fanns tanken om gemenskap på lokalplanet, vilket på längre sikt är någonting positivt för hela samhället, och dessutom fanns omsorgen om kusttrakternas och landsbygdens framtid, vatten och natur inbegripet. Festen innefattade tanken att vi inte ska glömma vårt ursprung utan högakta gångna generationer och se historien som en förenande länk mellan länder och folk. Även de regionalpolitiska aspekterna låg i tiden; i södra Finland ville man fira en fest, i likhet med den populära österbottniska villaavslutningen, men med en egen profilering.[18]

HALLOWEEN

Kulturellt hot eller maskerad i höstmörkret

Precis som i det övriga Norden har den importerade festen halloween tagit sin plats vid sidan av allhelgonadagen även i Finland. I Sverige har den nya högtiden beskrivits som en bönhörelse i köpmännens höst, tom på kommersiella ljuspunkter. Skämtaffärerna upplever en tidig julrusch och pumpor – en tidigare av handeln negligerad produkt – fyller butikshyllorna. I nordisk tappning är festen dock något helt annat än den som firas i sedens hemland USA där bland annat halloweenparaderna, av vilka den största ordnas i New York, är centrala i firandet. I paraden exponerar sig storstadens mångfald. Etniska, sexuella och klassmässiga gränser upplöses och deltagarna svävar mellan det tillåtna och det otillåtna. När halloween gjorde sitt intåg i den svenska kulturen antog den emellertid skepnaden av en harmlös barnkarneval, noterade etnologen Jonas Frykman i sin analys av seden i slutet av 1990-talet.[1]

Halloween har i Sverige analyserats i olika studier, också i jämförelse med andra importerade fester som mors dag och alla hjärtans dag.[2] Man har granskat utvecklingen av högtiden och allmänhetens åsikter om den etablerade festen.[3] Det mesta de svenska etnologerna anför gäller också situationen i Finland där innovationsfesten haft ett liknande förlopp. Svenska litteratursällskapets arkiv började granska sedens införande i Finland genast när tecken på firande uppstod kring 1990, och arkivet har följt upp dokumentationen med årlig bevakning av hur festen presenterats i dagspressen.[4]

EN URÅLDRIG FEST MED MYTISKA FÖRTECKEN

När invandrarna från Irland kom till USA under 1840-talet hade de med sig traditionen att fira *All Hallows' Eve*, halloween, dagen före *All Saints' Day* den 1 november. Man tror att halloween har sin bakgrund i den keltiska festen Samhain som firades den 31 oktober. Festen var ett tecken på att sommaren var slut, skörden skulle avslutas och boskapen tas hem. Samhain var en gränsnatt, en kaotisk natt då man kunde anta att normala förhållanden inte rådde. Man trodde att de döda kom tillbaka till de levandes värld och därför tände man eldar för att vägleda dem. Natten firades också med upptåg, utklädsel och tiggeritåg från hus till hus. De kringvandrande bar ljusförsedda rovor utskurna till ansikten, så kallade *jack-o'-lanterns*. Enligt sägnen representerade lyktorna den irrande själen efter smeden Jack som varit för ond för att komma till himlen men inte heller kommit in i helvetet eftersom han hade överlistat själva djävulen. Utestängd från både himmel och helvete hällde han glödande kol i de rovor han åt och använde dem som lyktor för att lysa upp sin olyckliga vandring på jorden.

Samhain var också ursprungligen en religiös fest då druiderna, de keltiska prästerna, förrättade offer. Med kristendomen fick dagen en ny karaktär. År 731 införde den katolska kyrkan den 1 november som alla helgons dag, en dag då alla kristna helgon uppmärksammades. På 1000-talet infördes alla själars dag den 2 november som en dag då man skulle be för alla dödas själar. Det folkliga firandet av Samhain lät sig dock inte utplånas. Firandet blev med tiden ett hopkok av hedniskt och kristet, och det var i denna form halloween introducerades i USA vid 1800-talets mitt.

Karaktären av skördefest lever kvar i de anglosaxiska länderna i de vegetariska rätter som tillreds denna dag. Man använder också majskolvar och pumpor som dekorationer.

Kringvandrandet kom att bli barnens speciella festsed. Halloweenkvällen är uppochnervänd eftersom barnen får skämta med de vuxna. Iförda maskeradutstyrsel vandrar barnen runt, knackar på grannarnas dörrar och tigger godis med uppmaningen *trick or treat* (bus eller godis). Festen har i dag också associerats med modern, konkret ondska. Det berättas att myrgift, metkrokar och rakblad bakats in i godiset av ondskefulla vuxna. Dessa ofta overifierade historier har fått stor spridning i massmedier. Många berättelser har drag av urbana sägner och tydliga rötter i sagorna om Hans och Greta och Snövit.[5]

HALLOWEEN I SVENSKFINLAND

Etnologen Mary-Ann Elfving granskade redan 1981 Valentindagen och halloween som innovativa idéer vilka potentiellt kunde övergå i innovationer. För att en ny sed ska slå rot i en främmande miljö krävs att den har ekonomiska förespråkare men också något mer. Festen ska upplevas ha ett större värde än den högtid den eventuellt ersätter och den ska inte strida mot samhällets normer utan vara lätt att förmedla. Elfving konstaterade att halloween knappast fyllde något av de nämnda

Helgomäss, kekri och halloween

Allhelgonadagen som i Finland sedan 1955 firats lördagen mellan den 31 oktober och 6 november har sin bakgrund i två medeltida helgdagar, alla helgons dag (1.11) och alla själars dag (2.11). Den urgamla finska skördefesten *kekri* inföll också ungefär kring samma tidpunkt. I bondesamhället uppfattades "helgomäss" som ett slags nyår då man sysslade med spådomskonster för att utröna framtiden. Efter 1816 fastslogs allhelgonadagen i Finland som startpunkt för tjänstefolkets friveckor. Efter en intensiv arbetsperiod kunde man nu byta anställning, ingå giftermål, gå på marknad eller ställa till med kalas. Helgen kallades i folkmun rentav "slavarnas högtid". Helgdagens allvarliga karaktär blev dominerande en bit in på 1900-talet då seden att på denna dag smycka gravarna med ljus slog igenom i de nordiska länderna. Minnesgudstjänster med ljuständning för de under året avlidna har sedan 1980-talet samlat stora skaror i kyrkorna. Efter att den internationella skördefesten halloween introducerades i Finland i början av 1990-talet firas festerna parallellt. Halloweenpumpan och det tända ljuset kan ställas fram sida vid sida – ibland till och med på begravningsplatsen.

kraven. Som skördefest kunde den inte få någon betydelse i Finland då skörden här sker redan tidigare under hösten. Barnens kringvandrande och tiggeri påminde om den väl inarbetade finländska påskhäxtraditionen och allhelgonadagens allvarliga prägel var grundmurad i vårt land. Mary-Ann Elfving förutspådde att Valentindagen, alla hjärtans dag, sannolikt skulle etableras i Finland, men att chanserna att halloween skulle finna sin plats i det finländska feståret var små.[6]

År 1981 hade halloween över huvud taget inte slagit igenom i Finland. Visserligen hade man en viss kunskap om seden via amerikanska tv-serier, men någon festrekvisita fanns inte att köpa och något firande förekom inte. Alla hjärtans dag slog igenom redan 1986 och hösten 1990 syntes plötsligt också halloween i den kommersiella världen – till salu fanns servetter, klistermärken, allmän spökrekvisita och till och med ett litet urval vykort med halloweenmotiv. På snabbmatsrestaurangerna fanns brickunderlag där sedens historia berättades i korthet. I barntidningarna *Eos* och *Fiffi* ingick artiklar som beskrev festens utformning i USA och läsarna fick också tips om hur firandet kunde gå till i Finland. I några skolor ordnades halloweenmaskerader redan 1990, utbyteselever som vistats i USA fungerade som impulsgivare. Födelsedagskalas och fester med halloweentema förekom också.[7] Efter en lovande start kom dock halloweenfirandet av sig och under de närmaste åren syntes festen inte i gatubilden och bara enstaka artiklar om den publicerades i tidningarna.

År 1997 introducerades halloween på nytt med full kraft och festen etablerades på två fronter: i restaurangvärlden och bland skolbarnen. Hösten 1997 inledde också posten i Finland en kampanj med lansering av nya inhemska halloweenkort.[8]

I samband med det första introducerandet av halloween hösten 1990 sände Folkkultursarkivet ut en enkät till en skola i huvudstadsregionen för att granska hur den nya festen tagits emot av skoleleverna. Samtliga elever i högstadiet och gymnasiet kände till halloween och visste något om dess utformning i USA. Filmer och serietidningar angavs som källor till kunskapen. För att utreda sedens spridning i Svenskfinland sändes hösten 1997 en enkät till några lågstadier, högstadier och gymnasier. Halloween var känd i alla delar av Svenskfinland, men bara tolv procent av de 229 svararna berättade att de verkligen firade festen.[9] Många hade märkt att halloween det året syntes i affärerna och i medierna, men bara några högstadieflickor på Åland berättade om ett mera regelrätt firande: ”Förra året firade jag och mina kompisar Halloween. Vi köpte en pumpa som vi holkade ur och lagade mat, klädde ut oss och såg på film. Vi pyntade huset och hittade på en plan att skrämma en av oss. Jag vet inte hur vi kom på idén.”[10] I sina svar på frågan om festens bakgrund förväxlade eleverna ofta halloween med *Thanksgiving Day* och *Guy Fawkes Night*, andra anglosaxiska fester som blivit kända i Finland via böcker och filmer.

HALLOWEEN I DAGSPRESSEN

I Finland har främst dagstidningarna presenterat den nya festen och lärt ut dess historia. I pressen tas den nya seden ofta upp parallellt med den gamla allhelgonatraditionen, vilket gör att sederna kontrasteras och framträder som alternativa. Detta har väckt starka känslor bland läsarna.

Redan 1993 publicerade Finska notisbyrån ett pressmeddelande om att kyrkan oroade sig över införandet av ”den nya festen Halloween”,[11] men först 1996 började festen dyka upp i medierna i större utsträckning. Problematiken kring allmänhetens minskande intresse för kyrkliga traditioner diskuterades i samband med hotet från en nygammal hednisk sed.

En restaurang på Åland lockade i oktober 2000 en vuxen publik till firande av den nya högtiden bland annat med en meny komponerad för kvällen.

I tidningsartiklarna utmålades halloween som en tradition vi i längden inte kommer att kunna stå emot. När de kommersiella krafterna har insett hur lukrativt firandet är har vi festen här, konstaterade både traditionsvetare och kyrkfolk. Personalen vid landets största varuhus klagade å sin sida över att inga halloweenartiklar fanns att köpa in, trots att det fanns en klar efterfrågan från kundernas sida.[12] I tidningarna ingick också reportage om mera inofficiella halloweenmaskerader, ofta ordnade av föreningar och daghem med nordamerikanska kontakter.

År 1997 ägnade en av landets stora kvällstidningar ett ansenligt utrymme åt halloween. "Halloween selättää pyhäinpäivän" (Halloween får allhelgonadagen på fall) deklarerade rubriken på tidningens första sida och inne i tidningen behandlades festen mångsidigt. Man kunde läsa om halloweens historia, i en gallup gav ett antal personer sin syn på högtiden, en präst hade intervjuats om kyrkans inställning till halloween och slutligen undervisades läsarna i konsten att skära ut en regelrätt jack-o'-lantern av en pumpa. Ett reportage från ungdomsgängens blodiga initiationsriter under halloweenkvällen i New York kompletterade bilden av den mångfaldiga och kontroversiella festen.[13]

I de finlandssvenska tidningarna ingick 1997 både kåserier och kolumner kring temat halloween. I annonserna blandades säsongens högtider ihop: "Höstens största matfest på Alla helgons dag", stod det i en annons prydd med svällande halloweenpumpor. "Fira Halloween med oss 31.10", utropade en skara utklädda barn i en annons för en svensk klädkedja. "Nu firar Malaxbarnen Halloween", meddelade *Vasabladet* medan en artikel i *Österbottningen* samma dag hade rubriken "Halloween också i Karleby".[14]

Eventuella negativa farhågor bilades i *Åbo Underrättelser* där några forskare från Åbo Akademi samstämmigt uttryckte åsikten att det traditionella allhelgonafirandet kommer att överleva också under trycket av den nya högtiden. I *Ålandstidningen* fick alla helgons dag och halloween lika mycket utrymme och de båda högtiderna presenterades av präster. "Fira Halloween på ett sunt sätt", rådde pastor Joe Brandt, som dock fruk-

tade att festen bara skulle handla om ”pumpor och öl”.[15]

Ett år senare, hösten 1998, var halloween redan ett givet inslag i medierna. *Nya Åland* kunde berätta att det utbrutit ”Halloween-feber på Åland” och att efterfrågan på rekvisita vuxit radikalt detta år. *Jakobstads Tidning* noterade att både pumpor och övrig rekvisita fanns att få i stadens affärer.[16] Reportage om maskerader för barnen och ”spökfester i höstmörkret” refererades i flera lokaltidningar.[17] Festen syntes också i flera reklamannonser. Mobiltelefoner salufördes på svenska med slagordet ”nalle eller hyss”, ett skämt som förutsatte att publiken kände till traditionen med trick or treat. I den finska annonsen var slagordet givet: ”Halloo … Halloo … Ween!”

I tidningsartiklar från 1999 kan man från föräldrahåll avläsa ett tudelat sätt att se på halloween: dels spred de vuxna aktivt den nya festen, dels förhöll de sig tveksamt eller kritiskt till dess innehåll. Så här berättade ceremonimästaren vid en åländsk halloweenfest: ”Vi klär ut oss, äter Halloweeninspirerad mat och berättar för barnen vad Halloween egentligen är och varför den firas”.[18] Men också andra tongångar hördes. ”Är jag en tråkmåns som vill missunna mina barn nya häftiga traditioner”, skrev en kolumnist i *Jakobstads Tidning* medan ledarskribenten i *Kyrkpressen* konstaterade att ”Halloween utmanar Allhelgona”.[19] Även många andra tidningar spekulerade om huruvida halloween kunde karakteriseras som ett andligt hot.

Pumpor har också i Finland börjat saluföras i de flesta matvaruaffärer inför allhelgonahelgen. Råd för hur man gröper ur dem och receptförslag hör till kundservicen.

FIRANDET PÅ 2000-TALET

Halloween har etablerat sig i vårt land och uppmärksammas årligen på många sätt. Liksom många andra årsfester tillskrivs den både positiva och negativa sidor. Den ses som en ljuspunkt i novembermörkret, men uppfattas av många människor också som ett hot. Hotet kan vara religiöst – den allvarsammaste helgen i vårt kyrkoår kontrasteras mot en hednisk karneval. Hotet kan också upplevas vara nationellt. Man värnar om en genuin inhemsk festflora och nya inslag från andra kulturer betraktas med misstänksamhet.

Söker man i den finländska folktraditionen kan man hitta ingredienser till alternativa festligheter under årets mörkaste tid. Tidigare firades den gamla skördefesten *kekri*, som markerade arbetsårets slut och utgjorde ett slags årsskifte. Med tiden kom kekri att sammanfalla med allhelgonadagen. Festen förlorade sin betydelse som årsskifte och många av spådomarna och sederna kring den för-

flyttades till jul och nyår. Till trosföreställningarna hörde att de heliga martyrerna rörde sig ute på allhelgonakvällen. De heliga skulle bjudas på mat och dryck och ges möjlighet att bada bastu medan gårdsfolket höll sig i stillhet.[20]

Sambandet mellan halloween och kekri noterades snart i den finska dagspressen och i tidningen *Hämeen Sanomat* menade man att den slagkraftiga omformningen av uråldriga mörka bruk till en modern festsed stödd av den kommersiella världen redan skett i de anglosaxiska länderna. Det kändes alltså attraktivare att ta över ”traditionspaketet Halloween” än att återuppliva redan glömda inhemska seder.[21] ”November är Halloweens tid, men känner du också till Kekri”, frågade kundtidningen *Pirkka* sina läsare hösten 2017. Här var det alltså den importerade traditionen som fungerade som introduktör av en gammal inhemsk bortglömd fest.[22]

I tidningarna rapporterar man inte om det privata firandet men väl om en mängd fester i skolor och på daghem. En diskussion om festens berättigande går hela tiden parallellt med uppmärksammandet av hur firandet gått till under den aktuella hösten. Seden förändras – och det rapporteras även om att halloween uteslutits ur vissa daghems festkalender då det visat sig att barnen upplevt upplägget som skrämmande.[23]

I mataffärernas reklam är allhelgona och halloween synliga:

> ”Några kedjor inom handelsbranschen har börjat skilja mellan de två helgerna. Först firas Halloween och följande veckoslut allhelgona. Det beror delvis på klagomål från kunder som inte uppskattat att skelett och pumpor saluförs sida vid sida med gravkransar, men kanske framför allt på att två större mathelger efter varann ger maximal försäljning.[24]

Bus eller godis-vandrandet har blivit tradition speciellt i småhusområden där seden med påskhäxor (påskkäringar) är etablerad. Tidpunkten för vandrandet förorsakar dock huvudbry. Man kan vandra på den ”rätta dagen”, den 31 oktober, men infaller detta datum mitt i veckan kan seden förläggas till inkommande fredag, allhelgonaafton, eller rentav till lördag, själva allhelgonadagen. I medierna rapporteras att också ”buset” kommit in bilden i det finländska vandrandet. Om godis saknas i huset kan man riskera nedsmutsning och annat ofog.[25]

Halloween har åtminstone ur handelssynpunkt etablerat sig i Finland. Det är högsäsong för maskeradbutikerna och i tidningsreklamen förekommer evenemang och fester för alla åldrar.[26]

Även en viss kombination av halloween och alla helgons dag kan noteras. Men när *Hufvudstadsbladet* i oktober 2015 rapporterade om att en grav på Sandudds begravningsplats i Helsingfors dekorerats med både ljus och en pumpa på alla helgons dag väckte nyheten bestörtning hos läsarna. Åttio procent av dem som svarade på tidningens enkät om sedens lämplighet ansåg att pumpor på gravar är osmakligt.[27]

SVENSKA DAGEN

Både sammanhållande och åtskiljande

Det framkommer i olika slag av historiska redogörelser över svenska dagen att den firades första gången den 6 november 1908. En närmare genomgång av källmaterialet visar dock att den på sätt och vis firades redan innan den första officiella festen ordnades, och även att högtidsdagen inte alls hette svenska dagen då den officiellt firades för första gången.

Från mitten av 1800-talet började språksituationen på allvar diskuteras i Finland, speciellt i universitetskretsar, där den blev livlig för att inte säga inflammerad. Enligt den språkförordning som Alexander II utfärdade 1863 skulle finska språket inom tjugo år få jämbördig status med det svenska språket som rätts- och tjänstespråk. Ju längre tiden led måste de svenskspråkiga i Finland inse att de var i minoritet. Det blev definitivt klart efter att ståndslantdagen upplöstes och allmän och lika rösträtt tillämpades för första gången i lantdagsvalet 1906. Utbildningsgrad, ekonomi och ståndsbakgrund garanterade inte längre politisk makt. Samma år grundades Svenska folkpartiet, med målet att förena den svenskspråkiga befolkningen oberoende av social klasstillhörighet och geografisk boningsort.

År 1907 kom man inom Svenska folkpartiet på idén att man skulle börja fira ”en svensk dag” för att stärka samhörighetskänslan mellan de svensktalande i städerna och på landsbygden. Det gällde då huvudsakligen dem som hörde till Svenska folkpartiet. Tanken var också att man vid sammankomsterna skulle samla in pengar till partiets nygrundade kulturfond. Saken diskuterades livligt inom partiet under hösten 1907 och den allmänna åsikten var att den första svenska dagen kunde ordnas redan följande vår. Före det måste man bestämma vilket datum som den årligt återkommande högtidsdagen skulle firas. Det fanns många alternativ, bland annat Runebergsdagen den 5 februari, den 15 juli då akademin i Åbo invigdes 1640 och den 15 februari då också representanter från Finland fick delta i ett svenskt kungaval 1362. På partidagen i juni 1908 beslutade man att fira dagen den 6 november, dagen då Gustaf II Adolf stupade i slaget vid Lützen 1632.

Professor Max Engman har klargjort varför man tyckte att krigarkungen Gustav II Adolf ansågs vara lämplig som symbol för dagen. Gustav II Adolf hade under 1800-talets andra hälft blivit ett etablerat festföremål. År 1894 firades trehundraårsminnet av hans födelse med pompa och ståt i både Sverige och Finland, och på både finska och svenska. Dessa tillställningar hölls dock på hans födelsedag den 9 december, inte på hans dödsdag.

Inom Svenska folkpartiet tyckte man att Gustaf II Adolf var bra som ideal. Han förknippades med kampen för protestantismen, men framför allt ansågs han vara den som ville upprätthålla lag och rätt. Att värna om det finska folkets grundlagsenliga rättigheter var något som stod i Svenska folkpartiets program. Genom hänvisningen till en svensk kung ville man också framhäva gemenskapen med Sverige.

På finskt håll var man missnöjd med och ogillade att de svenskspråkiga lade beslag på hjältekonungen och anknöt till storsvenska traditioner. De såg festdagen som ett uttryck för att Svenska folkpartiet ville skapa ”ett separat svenskt nationalmedvetande och en separat svensk folkkultur i motsats till den finska”.[1]

SVENSKA DAGAR FÖRE SVENSKA DAGEN

Det anmärkningsvärda är att det arrangerades flera svenska dagar under våren och sommaren 1908, redan innan den första stora festen ordnades av Svenska folkpartiet i november. Svenska dagar, där man diskuterade strategifrågor som berörde de svenskspråkiga, ordnades av Svenska folkpartiets lokalavdelningar bland annat i de finskdominerade kommunerna Kotka och Mörskom. I Mörskom firades dagen den 28 juni med flaggor och vimplar, kulörta lyktor, politiska tal, teater, lotteri, traktering och dans. I början av festen sjöng man psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg” samt ”Nylänningarnas marsch” och som avslutning ”Modersmålets sång”.[2]

En likande tillställning ordnades i Kotka på Kristi himmelsfärdsdag 1908. Huvudsyftet med dagen var att diskutera valfrågor, men man bjöd också på en hel del underhållning. Deltagarna möttes av marskalkar, de åkte på en båtutfärd och bjöds på hornmusik och bygdemål. Det fanns planer på att årligen ordna ”en svensk dag” under sommaren, alltså precis samma tanke som partiledningen hade.

Hur informationsgången gått är oklart. Kanske hade idén om en svensk festdag redan länge funnits ute bland lokalavdelningarna. Benämningarna ”en svensk dag” eller ”den svenska dagen” var i alla fall de samma. Å andra sidan hade man redan tidigare använt uttrycken ”svenska möten” eller ”svenska dagar” för regionala partisammankomster. Det är möjligt att lokalavdelningen i Kotka inte hade nåtts av partistyrelsens beslut om att fira en svensk dag den 6 november, utan att de själva tänkt i samma banor.

De svenska dagarna i Mörskom och Kotka hade dock mera karaktär av folkfest än vad partiledningen planerat för den stora festdagen. Den 6 november skulle vara en medborgerlig högtidsdag för Svenska folkpartiets medlemmar med en huvudfest och mindre fester runt om i landet ordnade av lokalavdelningarna. Redan innan dagen hade etablerats förekom kritik på gräsrotsnivå. I oktober 1908 ingick följande kommentar i *Tammerfors Nyheter*: ”Man kunde tänka sig en lämpligare tidpunkt för dagen och ett annat minne att samlas kring, men datum är nu en gång fastslagen och vi bör rätta oss därefter.”[3]

Valet av dag för svenska dagen var dock logiskt utifrån samtidens sätt att resonera, men inte särskilt framsynt. Det skapade motsättningar och antipatier genast från början, och dessa har hållit i sig. De som i dag inte är intresserade av att fira svenska dagen har lätt att hänvisa till att man inte har någon lust att uppmärksamma en envåldshärskare, krigare och erövrare. Det har med jämna mellanrum framförts förslag till alternativa dagar men svenska dagen firas fortsättningsvis den 6 november.[4]

Även om Svenska folkpartiet ursprungligen inte hade ett namn för dagen, utan endast talade om att fira ”en svensk dag”, ”den svenska dagen” eller ”en allmän svensk dag” började man naturligt nog kalla dagen svenska dagen. I tidningsrubriker användes benämningen redan 1908. Namnet växte således fram rätt obemärkt och etablerades utan att initiativtagarna tog ställning till det.

EN HÖGSTÄMD OCH FOSTERLÄNDSK DAG

Svenska folkpartiets tidigaste svenska dagenfester var stela och högtidliga. De innehöll egentligen inte något nytt utan man följde mönstret från andra nationella fester som firandet av Runebergsdagen och Gustav II Adolf-festerna 1894. Utomhus förekom sångarhyllningar, kransnedläggningar, fackeltåg och hornmusik och inomhusfesterna gick i religiös-fosterländsk anda med festtal, tablåer, deklamation, sång, flaggor och fanor.

Svenska dagen-märke från 1932. Märket återger de värderingar man tog fasta på då datumet för svenska dagen fastställdes 1908. Gustav II Adolfs död vid Lützen den 6 november 1632 stod som symbol för mod, kraft och framtidstro.

Firandet av dagen fick från början också andra former. Inom borgerskapet var det vanligt att samlas till fester på restauranger och det ordnades supéer, privata eller i regi av olika klubbar eller föreningar, med musikunderhållning och förlustelser. Supéer kunde följa på högtidliga tillställningar eller ordnas som separata evenemang.

Det fanns ingen form för hur svenska dagen skulle firas privat i hemmiljö. Det var de kollektiva festerna i stora festsalar som var stommen i firandet. En del av firandet var också att man redan det första året 1908 sålde svenska dagen-märken för att understöda den nygrundade kulturfonden. Försäljningen förbjöds dock eftersom de ryska myndigheterna såg det som en nationalistisk yttring. Efter Finlands självständighet 1917 blev märkena på nytt ett synligt inslag i gatubilden. Man kan ändå konstatera att till långt in på 1900-talet var de flesta människor i Finland, både svensk- och finskspråkiga, omedvetna om att det fanns en svenska dagen. Det var framför allt inom en liten krets dagen var viktig.

Svenska folkpartiet hade redan från början gått in för att dagen skulle vara ”en allmän svensk dag”, det vill säga man skulle försöka få svenska sammanslutningar också utanför partiet att uppmärksamma dagen. Det lyckades i och med att lokalavdelningar av Svenska Odlingens Vänner och Arbetets Vänner, som verkade i städerna, tidigt började ordna fester på svenska dagen.

I början av 1900-talet tog föreningslivet fart också på landsbygden i Finland. I de nybyggda föreningshusen ordnades danser och olika slag av programfester. Även skolhusen började användas som allmänna festlokaler. Det fanns en tradition för hur en högtidlig fest skulle firas, och för festerna på svenska dagen följde man detta mönster. Man inledde med instrumentalmusik och därefter följde körsång, deklamation av lämpliga dikter, festtal och solosång med piano eller möjligen violin och piano. Avslutningsvis sjöng man psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg”.

För dessa fester engagerades de krafter som fanns på orten: körer, orkestrar, sångare och talare. Samma modell förekom, både på svenska och på finska, även på Kalevaladagen, Runebergsdagen, Snellmansdagen och självständighetsdagen. Även det offentliga morsdagsfirandet, inom båda språkgrupperna, följde samma religiöst fosterländska mönster.

Svenska dagen-festerna ordnades i städernas stora festsalar. I Åbo var det ofta på Åbo Svenska Teater och i Vasa på stadshuset. I Helsingfors var det universitetets solennitetssal, Svenska Teatern, Nylands nation och Vita salen som var standardfestlokaler. Svenska dagens huvudfest ordnades från 1935 under många år i Mässhallen i Helsingfors. Hos borgerliga sammanslutningar som Svenska klubben kunde man, och kan fortfarande, äta supé och lyssna till föredrag på svenska dagen.

Till trehundraårsminnet av Gustaf II Adolfs död 1932 ordnades en stor svenska dagen-fest med presidenten närvarande. Dagen firades i hela landet, också bland de finskspråkiga. De uppmärksammade dock inte Gustav II Adolf utan i stället de finska ryttarna, de så kallade *hakkapeliterna* och deras insatser i trettioåriga kriget. De ivrigaste finskhetsivrarna försökte till och med göra svenska dagen till hakkapeliternas dag.

På 1930-talet var det ofta oroligt på gator och

torg i de större städerna den 6 november. Finskhetsivrare och svenskspråkiga drabbade samman så att de måste skingras med polismakt. Trots samhällsförändringar höll man inom Svenska folkpartiet hårdnackat fast vid både formen och innehållet för firandet. Tillställningarna på svenska dagen var fortsättningsvis under hela 1930-talet ståtliga, fosterländska programfester med påkostat program.

"FÖRÄNDRING BEHÖVS!"

Efter konflikterna på 1930-talet avstod Svenska folkpartiet från att vara huvudarrangör för festerna på svenska dagen. Från 1943 har det varit Svenska Finlands folkting som tagit hand om arrangemangen. Folktinget gick in för att huvudfesten skulle ambulera och ordnas även på mindre orter. Man försökte bredda firandet och hoppades att också svenska avdelningar inom den politiska vänstern skulle börja fira dagen. Det lyckades dock inte. Däremot fortsatte många svenskspråkiga organisationer och föreningar att ordna fester enligt traditionellt mönster.

Också på 1950- och 1960-talen var huvudfesten en pompös tillställning med festtal som påminde om brandtal. Presidenten deltog ofta som hedersgäst och både "Vårt land" och "Modersmålets sång" sjöngs unisont. Men trots allt detta storslagna, eller kanske på grund av det, blev svenska dagen inte någon riktig folkfest som alla svenskspråkiga i Finland skulle ha känt sig delaktiga i. Det var en välbärgad medelklass och politiskt aktiva i Svenska folkpartiet som tog den till sitt hjärta. Det fanns ett stort antal finlandssvenskar som inte kom ihåg dagen över huvud taget.

På 1960-talet började det glesna i publiken och intresset för svenska dagen-festerna var mycket lamt utöver en liten krets. Därför gick man in för en ny linje med fester som riktade sig till ungdomar med schlagersångare och dans till sena natten. Vid huvudfesten 1965 på Svenska handelshögskolan i Helsingfors framfördes inget festtal, utan i stället ordnades en paneldebatt om finlandssvenskarnas ställning. Diskussioner och debatter började från 1970-talet alltmer höra till dagen.

De festklädda deltagarna på en svenska dagen-fest i stadshuset i Vasa 1965. Medelåldern var hög och publiken relativt mansdominerad. De politiska och samhälleliga förändringarna på 1970-talet gjorde att det blev nödvändigt att hitta nya former för att fira dagen.

På 1970-talet började de svenskspråkiga studenterna också fira ”svenska natten”, en kvällstillställning med karaktär av parodi på svenska dagen. I dag är svenska natten en etablerad del av Folktingets svenska dagen-program och måste ses som en viktig del av firandet. Sedan 2003 har Svenska folkpartiets ungdomsförbund, Svensk ungdom, delat ut en svenska natten-medalj.

Det bristande intresset för svenska dagen ledde till att dagen från 1960-talet fick nytt innehåll, som långsamt, och ganska oförmärkt etablerades. Medan dagen ursprungligen var tänkt att samla de svenskspråkiga i landet blev den ett tillfälle då man på ett positivt sätt ville föra ut den svenskspråkiga kulturen i Finland, och så småningom också med betoning på tvåspråkigheten.

Sedan 2000 har ”svenska veckan” varit ett begrepp. Under veckan som omger svenska dagen ordnas på olika orter i landet ett stort antal konserter, fester och evenemang, ofta riktade till ungdomar och barn, men också till äldre. Man vill på ett glatt och trevligt sätt påminna om svenskan och tvåspråkigheten i Finland. Mycket handlar om information till finskspråkiga, och många evenemang hålls i helt finskspråkiga trakter. Konserter med populära artister och popgrupper både från Finland och från Sverige står också ofta på programmet och ett markant inslag är finskspråkiga artister och kändisar som gärna uppträder på och pratar svenska.

En stor huvudfest hålls fortfarande liksom också många mindre fester och tillställningar både inom föreningar eller i Folktingets eller Svenska folkpartiets regi. Vid huvudfesten har man oftast någon betydande politiker som festtalare och det delas ut medaljer och pris. Programmet på festerna är i dag mycket varierande och innehållet i festtalen behandlar den finlandssvenska verkligheten ur ett brett perspektiv.

DET PRIVATA FIRANDET

Svenska dagen får stor uppmärksamhet i medierna eftersom firandet är offentligt och sker vid tillställningar som är öppna för allmänheten. Långt ifrån alla finlandssvenskar har dock upplevt, eller upplever i dag, dagen som sin festdag. Svenska dagen har aldrig i någon större utsträckning fått en form för privat firande, utan betoningen har alltid legat på offentliga fester med scenunderhållning. Exempelvis mors dag, som också den under etableringstiden var en programfest i skolor och föreningshus, blev mycket fort även en privat festdag i hemmen. Visst kan man i dag skåla för att det är svenska dagen, men någon utbredd folkfest har den inte blivit.

Det finns personer som mer eller mindre aktivt tar avstånd från svenska dagen och upplever den som gammalmodig och fel. Den vanligaste motiveringen är att man inte vill fira en krigarkung, men det är troligen också svenska dagens historiska bakgrund och dess politiska hemvist och ideologi man inte sympatiserar med. Å andra sidan finns det många människor som i dag gärna går på en fest för att man upplever det som positivt att få vara i ett eget sammanhang och att få känna gemenskap via kulturen och språket.[5]

Svenska dagen kom in i den officiella kalendern och blev officiell flaggdag först 1979, trots att man både flaggat och firat sedan 1908. Almanacksbyråns beslut gjorde att dagen fick en starkare nationell ställning än den tidigare hade haft.

Ett visst folkligt uppmärksammande av svenska dagen finns det dock. Av de frågelistor som sänts ut av Åbo Akademi och Svenska litteratursällskapet framgår att många på svenska dagen funderar över svenskheten i Finland, vad den betyder, hur viktigt språket är och hur man kunde påverka samhällsutvecklingen. Många lyssnar också på något program som tar upp dessa frågor och man vill gärna höra

”Modersmålets sång”, åtminstone en gång. På tvåspråkiga orter uppmärksammas dagen på många arbetsplatser, finlandssvenskarna kan bjuda på kaffebröd eller så försöker man kommunicera på svenska.

Den region där svenska dagen firas minst är Åland. I skolorna kan man uppmärksamma dagen och det kan förekomma småskaligt firande, men för ålänningarna går svenska dagen ganska obemärkt förbi. De lever i ett svenskspråkigt samhälle och upplever inte att de behöver lyfta fram sitt språk.[6]

SVENSKA DAGENBAKELSER ELLER GUSTAV ADOLFSBAKELSER

I Finland har det i närmare hundra år funnits en bakelse i anslutning till dagen, svenska dagenbakelser eller Gustav Adolfsbakelser som de också kallas. Det finns ett antal personer som har för vana att fira dagen med att äta en sådan bakelse, men åtgången av Svenska dagenbakelserna är dock mycket begränsad och deras popularitet kan inte jämföras med exempelvis Runebergstårtorna.

År 1854 avtäcktes en staty av Gustav II Adolf i centrala Göteborg. I samband med avtäckningen började konditorierna i staden tillverka statyer i socker och Gustav Adolfskarameller, och så småningom också Gustav Adolfsbakelser. Bakelserna pryds av en siluett i vit choklad av Gustav II Adolf.

Eftersom svenska dagen firades till minne av Gustav II Adolf passade ett bakverk med hans namn väl in. Senast 1925 började bageriet Stella i Helsingfors tillverka Gustav Adolfsbakelser, enligt modell från Sverige. Bakelserna dök uttryckligen upp till svenska dagen och var således en säsongsvara som inte fanns till salu under andra tider på året. Det är betecknande att detta skedde just på 1920-talet. Det var först vid denna tidpunkt vissa sorters rekvisita började uppfattas som symboler för specifika högtider. Kring samma tider blev också Runebergstårtorna säsongsprodukter (se ”Runebergsdagen”).

Gustav Adolfsbakelse, eller svenska dagenbakelse, anno 2015. I Finland har bakelserna vanligtvis en vit kungasiluett på mörk botten medan de i Sverige också kan vara ljusa med en siluett i mörk choklad. Det finns ingen standardform för Gustav Adolfsbakelserna, men kungen i profil måste finnas med.

Bageriet Stella ville tydligen testa efterfrågan, som visade sig vara tillfredsställande. Man hade av allt att döma redan det första året börjat äta bakelserna för att fira just svenska dagen. Följande år uppmanade bageriet kunderna att göra sina bakelsebeställningar i tid ”i anledning av fjolårets stora efterfrågan”. Bakelserna förblev i Stellas sortiment och med tiden började också andra bagerier tillverka dem. Konditoriet Ekberg började dock sälja Gustav Adolfsbakelser först på 1990-talet. Trots bakelsernas nästan hundraåriga historia i Finland är i de i dag inte kända i bredare kretsar, inte ens i de finlandssvenska.[7]

MODERSMÅLETS SÅNG

Johan Fridolf Hagfors komposition ”Modersmålets sång”, som i dag uppfattas som ett slags nationalsång för de svenskspråkiga i Finland, hörde till

repertoaren på de första officiella svenska dagenfesterna som ordnades den 6 november 1908. Det var dock inte Svenska folkpartiets förtjänst att sången etablerades, den hade varit samlingssång för de svensktalande i Finland redan långt tidigare.

Sången skrevs för manskör och uttryckligen för Akademiska sångföreningen till en sångfest i Åbo 1897. Hagfors blev så sent klar med sången att kören inte hann öva in den och därför uruppfördes den först följande vår, den 6 maj 1898, i universitetets solennitetssal i Helsingfors i samband med att man uppmärksammade att det förflutit femtio år sedan uruppförandet av Fredrik Pacius tonsättning av ”Vårt land”. Sången uppskattades storligen av publiken och Hagfors arrangerade den genast för blandad kör.[8]

”Modersmålets sång” spreds som en löpeld. Det är svårt att förstå hur noter kunde levereras och hur sången kunde tas upp av körerna runt om i landet i så rask takt. Redan följande vår uppfördes den i till exempel Nagu i Åboland, Lumparland på Åland och Nykarleby i Österbotten. När Hagfors fyllde år i mars 1899 uppvaktades han med ”Modersmålets sång” utanför sitt fönster. På sin sextioårsdag 1917 kallades han ”Modersmålets sångs diktare och kompositör”.[9]

Under de följande tio åren efter uruppförandet framfördes ”Modersmålets sång” otaliga gånger. Mottagandet var överallt lika entusiastiskt och tidningarna rapporterade om hur sången ”bisserades flera gånger”, ”applåderna var frenetiska”, ”väckte allmän hänförelse” och ”ledsagades av starka bifallsyttringar”.[10]

”Modersmålets sång” är som komposition, både vad gäller text och melodi, en kombination av alla de element som hörde till den tidens nationalromantik. Den passade in i avdelningar med arrangerade folkvisor för kör, eftersom den har en folkviseton och en enkelhet i text och melodi. Den liknar också en psalm så mycket att den väl lämpade sig att sjungas tillsammans med ”Vår Gud är oss en väldig borg”. Den sjöngs också ofta tillsammans med ”Vårt land” och ”Suomis sång”, eftersom den uppfattades som en mäktig högstämd sång som gav uttryck för starka fosterländska känslor, och den uppfördes i högtidliga sammanhang tillsammans med Jean Sibelius ”Atenarnas sång” och Edvard Griegs ”Landkjenning”. Hagfors själv var ytterst förvånad över det entusiastiska mottagandet. Han hade inte lagt ner speciellt mycket möda på sången, utan den var ett tillfällighetsverk. Helt klart hade han ändå lyckats träffa just de rätta strängarna.

”Modersmålets sång” började rätt snart sjungas också i Sverige och i Estland, dit den spreds via aktiva insatser av finlandssvenska organisationer, främst Svenska Odlingens Vänner. Ungdomsföreningarna hade täta kontakter både med Sverige och med estlandssvenskarna och vid gemensamma träffar sjöng man ofta ”Modersmålets sång”. I Estland tog man sången till sitt hjärta men ändrade lite i texten, ”i tusen sjöars land” byttes ut mot ”älskat fosterland” och senare började man sjunga ”våra fäders land”. På 1920-talet blev den något av en estlandssvensk nationalsång och sjungs fortfarande ibland i Estland.[11]

I Sverige har ”Modersmålets sång” tryckts åtminstone ett femtontal gånger i olika sångböcker sedan 1930-talet. Den måste ha varit relativt känd i Sverige för åtminstone i slutet av 1930-talet och i början av 1940-talet hörde den till Skansens allsångsrepertoar. I dag är den knappast längre allmänt känd.

Modersmålets sång har behållit sin ställning i olika finlandssvenska sammanhang och den sjungs fortfarande i skolorna, så att även en stor del av dagens unga känner till sången.

SJÄLVSTÄNDIGHETS-DAGEN

En glad och högtidlig fest

Finlands nationaldag kallas självständighetsdagen. Finlands självständighetsförklaring i slutet av 1917 skedde i samband med revolutionen i Ryssland. Efter självständighetsförklaringen följde arbetet med att få både Ryssland och den övriga världen att erkänna Finland som en självständig stat, samtidigt som landet genomgick ett inbördeskrig. Först 1919 var Finland politiskt så stabilt att man kunde komma överens om vilken dag som skulle firas som nationaldag och i november 1919 beslutade man att det skulle vara den 6 december.

I självständighetsförklaringen hade det stadgats att det på självständighetsdagen skulle hållas gudstjänst i kyrkorna, offentliga byggnader skulle flagga och statliga kontor, skolor och tingsrätter skulle vara stängda. År 1929 blev dagen allmän fridag och fick således samma status som en helgdag.[1]

När Finland blev självständigt fanns det redan en stor mängd nationalsymboler som man kunde använda sig av och bygga vidare på, som nationalsång, flagga och vapen. Den nya nationen hade sedan tidigare en statskyrka, en nationalbank och ett nationalmuseum och därtill monument, hjältegravar och ett nationalepos. Det fanns även dagar som hade karaktär av nationaldagar: Runebergsdagen, Kalevaladagen, Snellmansdagen och svenska dagen.[2]

Den nya självständighetsdagens festprogram tog sin form från de tidigare nationella festdagarna med fackeltåg, illumination, kransnedläggningar, körsång, hornorkestrar och parader. Självständighetsdagens program byggdes upp av statsmakten, vilket betydde att det var segrarna i inbördeskriget, den vita sidan, som satte sin prägel på firandet och symbolerna. Ceremonierna var högtidliga och statsmakten, militären och nationella organisationer stod i centrum. Också flagghissning och utdelning av förtjänstmedaljer har varit en del av självständighetsdagen nästan ända från början.

Både i städerna och på mindre orter ordnades, vid sidan av självständighetsgudstjänsten i kyrkan, också programfester inom- eller utomhus. Dessa bestod av tal, sång, deklamation och musikuppträdanden i nationell anda och man sjöng både ”Vår Gud är oss en väldig borg” och ”Vårt land”. Under 1900-talets senare del började det ordnas ett stort antal självständighetsmottagningar i städernas regi.

”I FINLAND TÄNDER MAN TVÅ LJUS I FÖNSTREN”

Illumination var fram till slutet av 1800-talet starkt kopplat till status och makt liksom till att visa respekt för överheten (se ”Julens prydnader”). Johan Ludvig Runeberg hade fått status som nationalskald redan under sin livstid och hans födelsedag den 5 februari firades under 1800-talet. Traditionen att tända ljus i fönstren just på Runebergsdagen hade dock i slutet av 1800-talet fått en ny innebörd inom den stora allmänheten; det hade blivit en protestyttring mot tidens förryskningssträvanden.

Fönsterilluminationen var således en etablerad nationaltradition som var lätt att överföra till den nya självständighetsdagen. Men som så ofta i fråga om festsed skedde det inte bara spontant från person till person eller via muntlig tradition, utan orsaken till att man så snabbt accepterade ljuständningsseden var att den under 1920-talet

lanserades både aktivt och effektivt. Informationen utgick i första hand från den högernationalistiska föreningen Itsenäisyyden Liitto (Självständighetsförbundet).[3] Föreningen, där även många svenskspråkiga var aktiva, propagerade också för att folk i gemen skulle hissa den finska flaggan på högtidsdagar, i all synnerhet på självständighetsdagen och vid midsommar.

Både illuminationen och flaggningen vann genklang, mycket beroende på att det var traditioner som privatpersoner på ett aktivt sätt kunde

Militärparader hör fortsättningsvis till firandet av självständighetsdagen i Finland. I denna parad längs Hovrättsesplanaden i Vasa 1960 saknas stridsfordon. Årligen ordnar Försvarsmakten en huvudparad någonstans i landet och paraden direktsänds också i tv.

ta del i och på så sätt ta ställning till firandet. Vid de stora ceremoniella tillställningarna var allmänheten mera åskådare än aktivt skapande deltagare.

På 1920-talet fanns det inga instruktioner om att man skulle tända just två ljus, men ibland påpekades det att man skulle tända åtminstone två ljus för att det skulle se festligt ut. Att tända två ljus var naturligt i de gamla trähusen i städerna, som oftast hade två fönsterrutor nertill. Det var festillumineringen överlag som var det centrala och även olika slag av facklor och eldar ingick. Man talade i positiva ordalag om hus där man också tagit elektriska lampor till hjälp för att fira självständighetsdagen.[4]

Alla ville inte tända ljus i fönstren, eftersom det ansågs representera en borgerlig fosterländskhet. Den tanken levde länge kvar och ännu på 1960-talet kunde man på vissa orter på självständighetskvällen gå ut för att ”spana efter kommunister” som inte tänt ljus i fönstren.

I dag finns inga sådana uppfattningar. Ljusen i fönstren har dock minskat i antal, dels för att många den 6 december redan tagit fram elektriska julljus och annan julillumination, dels för att stearinljus i vår elektrifierade tid inte lyser upp varken rummet eller gatan utanför. Att tända ljusen handlar i dag mera om ett personligt ställningstagande. Det är en konkret handling som för många ger en känsla av fosterländskhet.

I takt med att seden har avtagit i sin konkreta form, och dess innehåll som ett uttryck för uttryckligen borgerlig nationalism har försvunnit, har berättartraditionen förstärkts. Samtidigt har ”två ljus” börjat betonas som något ursprungligt. Precis som med alla festseder har det funnits ett behov av att skapa ett ursprung också till denna tradition för att på det sättet ge den ett aktuellt symbolinnehåll. I början av 2000-talet och speciellt i samband med att Finland firade nittio år 2007 började det florera olika slag av påstådda ursprung till traditionen i nyhetssändningar, på webben och i sociala medier.

”Varför två ljus? Det ena är för hemmet och det andra för landet”, förklarades det i de svenskspråkiga tv-nyheterna den 6 december 2007 och detsamma refererades i webbnyheterna. Enligt andra berättelser fanns ursprunget till traditionen i ett överenskommet signalsystem där just de två ljusen spelade en roll: två ljus i ett fönster var ett tecken för jägarna, som fått sin militärutbildning i Tyskland, att de där kunde finna en fristad. Det finns också berättelser om att ljusen i fönstren innehöll ett budskap till upprorsmakare eller att de signalerade att det rörde sig kosacker i trakten. Ytterligare en förklaring går ut på att det helt enkelt var glädjen över att det var slut med mörkläggningen efter kriget som gjorde att man började tända ljus på självständighetsdagen. Många andra ursprungsförklaringar finns säkert också och nya uppstår hela tiden.

SLOTTSBALEN

Finland kom att uppleva flera krig efter självständighetsförklaringen, vilket gjorde att självständighetsdagen behöll sin allvarsamma och högtidliga prägel. Dagen kännetecknas fortfarande av program som representerar staten, kyrkan och militären: militärparader, militärflygsuppvisningar, studenternas fackeltåg, uppvaktningar vid hjältegravar, ceremonier vid minnesmärken med körsång och tal samt en högtidlig gudstjänst i domkyrkan i Helsingfors med presidenten närvarande.

Med undantag av flaggningen och att tända ljusen i fönstren utformades inga privata traditioner eller ceremonier för hemmen. Det fanns ingen rekvisita att köpa, inga kort att skicka eller bakelser att äta. Därför är det inte konstigt att televiseringen av slottsbalen, det vill säga presi-

På självständighetsdagen följer närmare tre miljoner finländare åtminstone delar av direktsändningen från slottsbalen, vilket gör den till ett av de populäraste tv-programmen genom tiderna. Här välkomnar president Tarja Halonen och hennes make Pentti Arajärvi författaren Sofi Oksanen till självständighetsmottagningen 2009.

dentens mottagning på presidentens slott, blev självständighetsdagens programnummer för flera miljoner finländare. Både bristen på annat slags privat firande och balen som en motvikt till de stela ceremonierna gjorde att samlingen kring tv:n blev ett privat sätt att skapa ett säreget och glamoröst innehåll för dagen.

Det tog ett halvt sekel innan slottsfesten tog den form den har i dag. I början av självständighetstiden ordnade presidenten mottagningar på nyårsdagen eller mindre kaffebjudningar för prominenta gäster på självständighetsdagens eftermiddag eller kvällen innan. På 1920-talet kunde dock antalet inbjudna uppgå till närmare 2 000 gäster.

Så småningom blev presidentens mottagning en danstillställning på kvällen dit gästerna förväntades komma i högtidsdräkt. Slottsbalen blev Finlands förnämsta societetsevenemang, även om den länge var en tillställning som allmänheten hade föga kännedom om. Radion var det första mediet som förmedlade stämningen från festen och i direktsändning skedde det första gången 1949.

På 1950-talet började medborgarna få större insyn i festligheterna i och med att tidningspressen i ord och bild presenterade elegansen, prakten och deltagarna för sina läsare. Redan på 1950-talet fanns tv-kameror på slottet, men på 1960-talet sändes endast valda delar av festligheterna i efterhand.[5]

På 1980-talet inleddes de direktsända tv-sändningarna som samlade en stor del av folket. Televiseringen gjorde att de inbjudna såg sin chans att få synlighet. Allt större vikt började läggas vid kläder och utstyrsel för att synas i mängden eller för att förmedla ett budskap. Sändningarna blev längre och mera utförliga för varje år. Först handlade det om intervjuer med de inbjudna, medan kommentatorer som ger sin syn på blomstersmyckningen, trakteringen, musiken och gästernas klädsel numera är norm. Musiken vid festen har fått en folkligare ton och blåsmusiken har fått sällskap av rock-, jazz- och schlagermusik. Medan det tidigare var samhällseliten som var gäster på balen har sedan president Mauno Koivistos tid allt fler representanter för medborgarorganisationer liksom också för populärkulturen bjudits in. Även framgångsrika idrottsmän hör i dag till de inbjudna.

Sedan 1994 har krigsveteranerna, och senare också lottorna, inbjudits till slottsbalen som hedersgäster. Även om festen för varje år fått en mera lättsam prägel är stämningen fortsättnings-

vis högtidlig och fosterländsk. På slottsbalen, liksom under dagen i övrigt, är folkets tacksamhet över självständigheten i fokus. Det är en dag då dagspolitiska konflikter läggs åt sidan.

Under 2000-talet har till och med den officiella efterfesten blivit ett direktsänt underhållningsprogram i tv. Det handlar om en noggrant iscensatt tillställning med artistuppträdanden på en restaurang, till vilken också en del av dem som inbjudits till slottsbalen anländer efter att balen tagit slut.

ALTERNATIV OCH PROTESTER

Självständighetsdagen har under årtionden brutit julperioden, som för en dag fått en annan karaktär. Dagen präglar också i dag programutbudet på åtminstone de statliga radio- och tv-kanalerna. Många affärer byter ut sin julskyltning till blåvitt och med Finlands flagga som prydnad.

Den solenna feststämningen i det offentliga rummet har dock minskat under 2000-talet och avtog ytterligare 2016, då affärerna fick börja hålla öppet även på självständighetsdagen. Självständighetsdagen är inte en dag för maskeradtillställningar, gatukarnevaler eller spex, men en viss uppluckring av den allvarsamt fosterländska stämningen kan man ändå skönja under senare år.

Vid Finlands hundraårsjubileum 2017 fanns det också aktiva röster som ville tona ner de tunga krigsåren i firandet och mera fokusera på glädjen och allt det goda som finns i dagens Finland. Televisionen har sedan 2000 sänt krigsfilmen *Okänd soldat* på självständighetsdagen. Filmen har hittills samlat stora tittarskaror men många anser att tiden nu skulle vara mogen för andra sorters tv-program. Från 1980-talet har man börjat påpeka att självständigheten ”är en glad sak” och man har börjat önska varandra ”glad självständighetsdag”. Dagens firande är trots det fjärran från karnevalsyra.[6]

Självständighetsdagen är inte en dag då det ordnas offentliga ungdomstillställningar, till exempel i form av konserter, men dagen har ändå blivit en dag som skoleleverna kan se fram emot. På många orter inbjuds fjärdeklassare av kommunledningen till en självständighetsfest, dit eleverna förväntas komma finklädda och väl förberedda för dansen. Festen består av en hälsningsceremoni och program och traktering i samma anda som slottsbalen, men i barnens smak. Festen representerar både borgerlig etikett och den känsla av högtidlighet och värdighet som präglar dagen.

I en demokrati får många åsikter komma till uttryck och polisen måste varje år vara beredd på att deltagarna i slottsbalen kan bli föremål för protestyttringar. Likaså är det inte alla som gillar de högtidliga ceremonier som ordnas på olika håll i landet. Även regelrätta demonstrationer och sammandrabbningar mellan olika politiska grupperingar är numera vanligt.

Att det finns olika åsikter om firandets former är inget nytt. Oenighet om hur dagen borde firas, liksom fullständig likgiltighet inför firandet, fanns redan i början av självständigheten.[7] På vissa arbetarföreningars hus flaggade man i stället med den röda fanan och det fanns också motstånd mot att tända ljus i fönstren.[8] Protesterna blev alltmer högljudda på 1970-talet, då vänsterrörelsen ordnade fester med alternativt innehåll och då till exempel varje underhållare och artist måste välja sida i fråga om deltagande eller i fråga om vilka sånger man ville sjunga. Under 1980- och 1990-talen försvann dock denna starka politiska tudelning.[9]

På slottsbalen roar sig samhällets elit och det ligger därför nära till hands att som motvikt ordna självständighetsfester för de utsatta. Den mest berömda är den som under årtionden har ordnats i Helsingfors av Veikko Hursti, och efter hans död av hans son Heikki Hursti, där bostadslösa och fattiga bjuds på mat och program. En liknande fest ordnas

av Hursti också vid julen. Under sin tid som president besökte Tarja Halonen festen på eftermiddagen, vilket hennes efterträdare Sauli Niinistö har fortsatt med. Liknande välgörenhetsfester ordnas också på andra håll i landet.

PRIVAT FIRANDE

Det vanligaste sättet att fira självständighetsdagen är att se på tv-sändningen från slottet, spana efter bekanta och kändisar och förundra sig och kommentera, både för dem man är tillsammans med och i sociala medier. Tv-sändningen verkar hämmande på övrigt festutbud på två sätt: det ordnas inte många kvällstillställningar på självständighetsdagen för att de flesta vill se på tv och eftersom inga andra evenemang ordnas ser man på tv.

Det betyder inte att det inte skulle ordnas olika slag av tillställningar i anslutning till självständighetsdagen, exempelvis självständighetskonserter och självständighetsluncher med program. De går av stapeln endera på eftermiddagen den 6 december eller redan dagen innan. Många besöker också gravgården eller hjältegravarna, ser på fackeltågen eller deltar i ceremonier vid statyer eller minnesmärken.

I de förfrågningar som Svenska litteratursällskapets arkiv har gjort under åren framgår dock att det finns ett privat firande utöver tv-tittandet, flaggningen och ljusen i fönstren. De privata festerna är dock avsevärt färre till antalet än till exempel på valborgsmässoaftonen eller nyåret. Medan tv inte annars anses höra ihop med kvällssupéer, utgör denna kväll ett undantag. Det är vanligt att de som inbjuder till middag berättar att man kommer att ha tv:n på. Middagen är ordnad så att man har möjlighet ”att sitta runt tv:n och kommentera klänningar”. Man kan även ha tv:n på ”i början vid drinken”, också fastän det handlar om en fyra rätters festmiddag för ett stort sällskap, med bordet dukat med ”vit duk, kristall, silver och fint porslin”. Ibland har man uppmärksammat självständigheten med att baka en kaka i form av Finlands karta eller ett nationellt förtjänstmärke, eller så har man dukat vackert med blåvita dekorationer. Den som blir bjuden till ett privathem på självständighetsfest förutsätts vara festligt klädd. Det förekommer också att man samlas för att endast se på slottsbalen tillsammans och då behövs inte annat än lite tilltugg.

I en majoritet av hemmen är det tv-sändningarna från slottsbalen som dominerar firandet. I frågebrevsvaren finns många smått skamsna och självironiska kommentarer över att man tycker att balen är intressant. Orsakerna till att man vill se på programmet uppges bland annat vara att ”få se hur fina kläder folk har”, ”det är roligt att komma med giftiga kommentarer” eller ”jag njuter av att få vara en fluga i taket och ostört få kommentera kändisar och bekanta, och klänningar och frisyrer”. Stämningen höjs av att man dukat fram plockmat och eventuellt en flaska mousserande vin på soffbordet. Å andra sidan finns det många som aktivt tar avstånd från tv-tittandet. Trots det meddelade över nittio procent av dem som svarade på Svenska litteratursällskapets frågelista 2008 att de ser på slottsbalen.[10]

Självständighetsdagen är en fridag och den har fått karaktär av en mellandag i julperioden. Den 6 december ordnas inga julfester och julstämningen avklingar lite. Dagen präglas hos många som svarat på frågelistorna av speciella tankar, känslor och stämningar, och man reflekterar över förmånen att få bo i ett fritt, demokratiskt land. Helt kopplar man dock inte bort det faktum att julen är i antågande. På självständighetsdagen tycker många att det är lämpligt att baka pepparkakor, slå in julklappar, skriva julklappsrim eller ställa fram julprydnader.[11]

LIVETS FESTDAGAR

FRÅN BARN-SÄNGSKALAS TILL BABYSHOWERS

I det gamla bondesamhället skulle ett nyfött barn beskådas av släkt och grannar, och samtidigt ville man visa den nyblivna modern vördnad och ge henne handgriplig hjälp. Barnsängskvinnan besöktes oftast endast av gifta kvinnor, som förutom att ha med sig mat också kunde sätta igång med nödvändiga sysslor i hushållet och till exempel tillreda ölsupa och smörgås åt den nyblivna modern.[1] Tidpunkten för besöket varierade från ett dygn till två veckor efter födseln. Endast gifta män ur den närmaste släkten deltog i barnsängsbesöken.[2] Barnsängskalaset var en social tillställning där gåvor och gengåvor utväxlades.

ÖVERDÅDIGA MATGÅVOR

I Folkkultursarkivets frågelistor som sändes ut i början av 1970-talet menade svararna, av vilka de flesta var födda mellan mitten av 1890-talet och 1910-talet, att barnsängskalasen i sin ursprungliga form hörde till en gången tid och att uppgifter om firandet endast gick att få av äldre personer.[3] De mest utförliga beskrivningarna kom från Österbotten där ”bånkonamaten” bars till barnsängskvinnan i ”morokorgen”, ”man gick med morona”. ”Morokäringarna”, som gästerna kallades, medförde presenter ,”moror”, såsom ost, bröd, smör, våfflor, i senare tid även pengar, tygstycken eller klädesplagg.[4] Varje ort hade sin tradition vad gällde gåvor och svarstraktering.

Barnsängskvinnan bjöd sina gäster på ”båån-tååna” (barntårna) och även barn som stannat hemma kunde efter kalaset få del av godsakerna då en gästande mor tog med sig förning hem efter kalaset.[5] Benämningen ”barnsöl” användes både vad gällde barnsängsbesök och dopkalas.[6] I Närpes talade man om att ”föra barnsängsgröt” och i Jeppo firade kvinnorna ”pirtis” när barnet blivit döpt, ett knytkalas för släktens och byns kvinnor.[7]

I det gamla bondesamhället var den nyblivna modern föremål för kvinnokollektivets omsorger i form av både gåvor och handgriplig hjälp. Fotografi från Vörå, Österbotten 1933.

Kalasen var alltså många och kunde infalla under olika tidpunkter både före och efter dopet. Man tog hänsyn till den nyförlöstas ork och krafter och hjälpte samtidigt till med både tvätt och städning.[8] I Terjärv gick det till på följande sätt:

> Båntjälndje fick ost, bröd, kött och gröt, när gifta par inom släkten kommo med bånkonåmaten på lördagskvällen. Ungefär tre dagar efter barnets födelse kom man, och barnsängskvinnan fick äta allt i kammaren. Hon hade kniv och järnbit med sig och psalmboken under barnet. Folket ute i stugan fick "båntåna", d.v.s. smakbitar av bånkonåmaten som värdinnan i kammaren delade ut. Också gästerna fingo båntåna med hem till barnen: ost och vetebröd. Byttpinn kallades ett litet barn som de besökande hade med. Barnsängskvinnan hade dessa gåvor att tugga på i kammaren, eftersom hon inte fick komma ut i stugan och äta annat.[9]

På Åland hade man ingen speciell benämning på barnsängsvisiten, men äldre uppteckningar visar att det ansågs vara en självklar del av kvinnors grannumgänge att bistå en nybliven mor med de nödvändiga arbetena och med styrkande mat.[10] Serveringen i samband med besök hos den nyblivna mamman kallades i Åboland "barnfot" och i uppteckningar från Houtskär talas om hur släktingarna hade med sig "barnsängsmat" åt modern.[11]

I Nyland varierade gåvorna enligt förmögenhet. Närande soppa, en vinflaska åt modern och ett plagg åt barnet förekom i Sjundeå medan ostar, kakor och jästbröd hörde till de vanliga gåvorna i östra Nyland. Här kallades barnsängsmaten "tåmis" efter det finska ordet *tuomisia*. Sockerkakan var det vanligaste bakverket och en husmor som förlöstes på 1910-talet berättar att hon vid sin tvillingnedkomst förärades hela 21 sockerkakor.[12]

"Tonan" eller "föron" kunde i östra Nyland sammanlagt bestå av hela tjugo ostar, men alla gäster kom inte på samma gång utan det gick ofta någon vecka mellan besöken.[13] I Mörskom förde kvinnorna "barnförå" till modern, vanligen ett tjog ägg, ett halvt kilogram smör och ett nybakat bröd. I gengåva bjöds man åtminstone på kaffe med dopp, ibland även på mat.[14]

Speciellt i rika bondesamhällen antog förningen till barnsängskvinnan enorma proportioner. I Kronoby i Österbotten bestod "nipibullan" som togs med åt en rik husmor av "15 bröd, en tiokannbytta full av korngrynsgröt, ett fårlår, ett kalvlår, en träask med smör och tre eller fyra ostar".[15]

Den stärkande födan som togs med åt barnsängskvinnan kunde bestå av russinsoppa, kokad av russin, sviskon och sirap. Pannkakor, stora varmrökta köttstycken och morokorgen full med bröd, bullar och hemlagad ost bars också fram. Sirap, socker och goda kryddor som kanel ingick i rätterna, och man sparade inte på smör och ägg.[16]

Ännu på 1950-talet levde seden att avlägga barnsängsbesök kvar på vissa orter, men visiterna var då av mindre omfång med bara de närmaste kvinnorna i släkten som gäster och hjälpkraft.[17]

KVINNOGILLE MED BARNSÄNGSGLÖGG OCH KONJAKSSUP

Terttu Kaivola, som undersökt barnsängsfesten på finskt håll, har påpekat att barnsängskalasen i de breda folklagren upplevdes som viktigare än festligheterna i samband med dopet. Med *varpajaiset* avsågs ursprungligen traktering för den nyblivna mammans gäster. Ett annat namn på barnsängsbesöken var *rotinat*, en förvrängning av det ryska ordet för förlossning. Ordet spreds från Karelen till andra delar av Finland. *Pirtittäminen* och *pirtissä käyminen* var en benämning på barnsängsbesöken i södra och mellersta Österbotten; ordet "pirtis" användes som nämnts också på svenskt håll. I Savolax betecknade ordet *saunaiset* eller *saunoissa käyminen* att besöket skedde i bastun

där den nyblivna modern ofta vistades en tid efter förlossningen.[18]

Peter Slotte har noterat att barnsängsbesöket i det svenskspråkiga Finland, liksom i många andra länder, ofta har namn där ”fot” eller ”tå” ingår. Ursprunget till dessa benämningar är en översättning av det lågtyska ordet *Kindesfood*, barnföda, som så småningom omformades till *Kinderfuß*, barnfot, och som i denna form spreds till Danmark, södra Sverige, Baltikum och Finland. Språkforskaren Johan Ihre upptar dessa uttryck i sin ordbok från 1769. Namnet ”båntånan” (barntår) betecknade liksom ”barnfoten” den mat man serverades vid ett barnsängsbesök och kunde också innebära ”resterna av barnfoten”, alltså rester av kalasmaten som gästerna fick ta med sig hem som förning exempelvis till barnen.[19]

Barnsängsbesöken har gamla anor i de flesta kulturer. Det berättas att kalasen i 1500-talets Europa ofta urartade i rena supgillen. Den danske historikern Troels Frederik Troels-Lund har i *Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede* (1879–1901) beskrivit kvinnogillena i samband med barnsängsbesök i olika delar av Danmark långt in på 1800-talet. Här kunde de berusade kvinnorna som samlats för att ära den nyblivna modern rentav i samlad tropp ge sig ut på en vandring genom byn – under vilken det var säkrast för alla män att hålla sig undan de vilda upptågsmakerskorna.[20] Också i de svenskspråkiga delarna av Finland var brännvinet en viktig festingrediens och ibland förfriskade sig både barnaföderskan och gästerna rejält. Denna beskrivning kommer från Vörå i Österbotten:

> ”När ett barn har blivit fött och de närmaste bestyren undanstökats, var det rätt vanligt att modern inbjöd grannkvinnorna till ett gille. Detta försiggick en hel dag och var ett veritabelt supgille med stoj och buller, varunder de övriga inbyggarna i gården höllo sig mera på sidan. Kvinnorna berusade sig i regel grundligt. Barnsängskvinnan hade vid sin huvudgärd en brännvins- eller ”konjakspotta”, som hon flitigt anlitade, ofta med den påföljd, att också hon blev redlöst drucken.[21]

Också i helnyktra hem kunde maken uppvakta sin nyförlösta hustru med en flaska konjak och i rikare gårdar bjöd man runt en bricka med vin i små spetsglas.[22] Det nyfödda barnet firades av hela huset. Husbonden skulle bjuda på brännvin och första glaset slogs genom källarluckan åt tomten.[23] ”Bånkonåbrännvinet” kunde också serveras tomten i ett spetsglas som barnen förde upp på vinden eller som hälldes på ugnen. Samtidigt sade man: ”Låt barne få ha hälsa å lycka å trevnad.” Också de andra närvarande tog sig en sup och ”båntjälinga söp så mycket hon tålde”.[24]

Barnsängsglöggen ansågs också rena den nyblivna modern. I Iniö i Åbolands skärgård tillverkades den av brännvin, socker och fint skuren lök. Under senare tid ville de professionella barnmorskorna förbjuda glöggen, men drycken serverades länge i smyg.[25] Efter förlossningen skulle man supa ”så sängen gungade” rekommenderade folktron, det skulle påskynda tillfrisknandet.[26]

BABYSHOWERS - EN NY TIDS BARNSÄNGSBESÖK

I dag firas allt oftare så kallade babyshowers för blivande mammor, tillställningar som går av stapeln före barnets födelse. Vid festen överlämnar gästerna gåvor till det ännu ofödda barnet. Seden har spritt sig från USA och är relativt ny i Finland och övriga europeiska länder. I de flesta kulturer har kvinnor samlats för olika festligheter i samband med den känsliga barnsängsperioden. Men babyshowerfesten, som infaller *före* barnets födelse, har rykte om sig att höra till en hel familj av kommersiella festtraditioner som kommit från USA.

Amerikanska forskare beskriver festen som en övergångsrit i den bemärkelsen att de gäster som redan själva är mödrar kan initiera den gravida kvinnan i moderskapets mysterier. Dagens showers kan emellertid också firas bland arbetskamrater och i sällskap av singelväninnor. Det viktiga i denna kvinnofest är samvaron med andra kvinnor och även att samla väninnor och kvinnor från båda sidorna av det kommande barnets släkt. I festen kan moderns privata och offentliga roller blandas, och den kan också markera att modern åtminstone temporärt kommer att avskärmas från sin arbetsgemenskap. Samtidigt har festen ofta drag gemensamma med lekar och upptåg på barnkalas. Men både traktering och upplägg kan också ges en medvetet elegant och sofistikerad prägel.[27]

När Folkkultursarkivet 2004 tog upp seden att fira babyshowers som del av en frågelista om barnavård och barnuppfostran hade bara en kritiskt inställd svarare erfarenhet av firandet. Pappornas festligheter i samband med (speciellt gossebarns) födsel var däremot etablerade. Man stoltserade med cigarrer, whisky och cognac på jobbet.[28]

Fem år senare visade emellertid en webbenkät och livlig diskussion på forumet mammapappa.com att babyshowers slagit igenom i Svenskfinland. Kunskap om festen hade svararna fått via personliga kontakter eller vistelse i USA, men också internet, olika damtidningar och *Sex and The City*,

I en blöjtårta kan ingå praktiska saker som blöjor, handdukar, babykläder, nappflaskor, allt inpaketerat så det liknar en tårta.

Drinkar med babydockor i inspirerade av scenen "Waiter, there's a baby in my drink" som utspelade sig i ett avsnitt av den populära tv-serien *Sex and the City*.

en amerikansk tv-serie om fyra väninnor i New York, nämndes som inspirationskällor.

Överraskningsmomentet uppgavs vara centralt, den blivande mamman ska vara oförberedd på festen som oftast ordnas mellan två månader och några veckor före beräknad förlossning. Festerna varierar till sin storlek och kan inbegripa allt från en handfull väninnor till tiotals gäster. Ingen svarare berättade om *mixed showers*, med både kvinnliga och manliga gäster. Däremot ingick i gästskaran ofta väninnor från olika skeden i festföremålets liv och även kvinnliga släktingar. I likhet med polterabendfirandet (möhippan) kan babyfesten fungera som en gåva från väninnorna till den blivande mamman. I en del svar fanns drag av äldre tiders barnsängsbesök:

> ”Ett gäng tjejer ordnade själva festen hemma hos mej. Festen ordnades på initiativ av en vän. De hämtade alla något att äta och hängde upp ballonger med babymotiv. Sen hade alla med en liten present och så talade vi naturligtvis mycket om födseln och den första tiden hemma med babyn. De som redan hade barn agerade ”experter” och delade med sig av goda råd. När vi firade en av mina vänner så fyllde vi dessutom på hennes frys med kaffebröd som hon kunde bjuda under den första tiden då alla ville komma hem och se den nya babyn, på detta sätt behövde hon inte tänka på det.[29]

Till firandet hör ofta olika lekar. Det kan gälla att spå babyns kön på olika sätt, gissa vilken gäst som hör ihop med vilket babyfotografi, para ihop kändisar med kändisbarn, gissa barnsånger från textstumpar, smaka på barnmat, föreslå babynamn eller gissa omkretsen på mammans mage. Också gamla spådomslekar kan tas i bruk, som att av föremål gömda under koppar utröna babyns karaktärsdrag.[30]

Vissa lekar har likheter med underhållningen på födelsedagskalas, medan andra liknar de förlustelser man har till exempel vid skolornas gulnäbbsintagningar (intagningsfester). Också på babyshowern kan man åläggas smaka på något till synes obehagligt:

> ”Gissa bajset” var en kul grej som gick ut på att det fanns ett antal blöjor vari man smält olika sorters choklad och vi skulle då gissa vilka sorters choklad det var frågan om. Sen tippade vi oxå födelsedatum, vikt & längd. Vilka namn som eventuellt skulle kunna väljas gissades oxå. [31]

Många lekar är återkommande på babyfesterna. Många anknyter till ordet baby (t.ex. pantlek med förbud att säga ordet) eller testar snabbheten att byta blöjor på en babydocka. Att bara sitta och skvallra och prata barn och förlossningar kan emellertid också vara temat på en babyshower. Öppnandet av presenterna beskrivs som festens höjdpunkt.

Gåvorna är riktade både till det kommande barnet och till mamman. Babyn får praktiska ting: termometrar, nagelsaxar, filtar och blöjor, men också gosedjur, skallror, barnböcker och babymusik. De blivande mammorna får ofta ”skämma bort sig”-presenter, glassiga tidningar, choklad och presentkort till spa-behandlingar. En särskild gåva är den så kallade blöjtårtan som nästan kan ses som en symbol för hela festen: ett ymnighetshorn av påhittighet, nytta och nöje:

> Den bästa presenten var blöjtårtan. Alltså blöjor i mängd och massor ihopsnurrade till att likna en bröllopstårta och instucket mellan blöjorna fanns småsaker till babyn, såsom tuttar, sockor, nappflaskor osv. Alltihopa sveptes sedan in i cellofan och sidenband. Sedan fick jag en elektrisk bröstpump av min syster (dyr sak, men den kom väl till användning), medan de andra tjejerna gav mer i stil med ett paket blöjor eller Marimekko-sockor till babyn.

> I en tårta jag själv tillverkade till en väninna ingick även presenter till mamman; en tröja och ett par örhängen.[32]

Blöjtårtan introducerades i Finland på olika sätt. En särskild inspirationskälla för svararna i frågelistan var babyshower-avsnittet i den tidigare nämnda tv-serien *Sex and The City*. Programmet *Sissi* i Radio Vega presenterade våren 2008 blöjtårtan i en intervju med grafikern och webbdesignern Erica Järnström, som gjorde blöjtårtor på beställning och upprätthöll en tvåspråkig webbsida om tillverkningen.[33]

DRICKA BARNTÅR - PAPPORNAS FEST

I det äldre arkivmaterialet finns uppteckningar om att också papporna firade att förlossningen var lyckligt överstånden: ”Samma dag som barnet föddes kommo dit några karlar och de fingo var sin liten sup som kallades barntårna.”[34] Senare blev det sed att papporna bjöd sina vänner och arbetskamrater på cognac och cigarr.[35] Även mängden benämningar på pappornas fest visar att firandet är väletablerat. Det finska namnet *varpajaiset* används också av finlandssvenskar. Som en lämplig översättning har språkvetaren Peter Slotte föreslagit ”dricka barntår”, men också många andra benämningar är i användning: ”tåräkning”, ”tådippning” (Helsingfors), ”tåfest” (Pargas), ”babycognac” (Karis), ”pappakonjak” (Åland), ”fira barntårna”, ”tåkrympning” (Borgå, Esbo) eller ”cigfest” (Österbotten).[36]

Pappans fest ska helst ordnas innan mamma och barn kommit hem från BB och arrangemangen behöver inte vara komplicerade, spriten och cigarrerna är de viktigaste festelementen:

> Tiden före födseln reste jag mycket utomlands och hade hamstrat tax free champagne. Dessa buteljer tömdes en masse. Sedan hade jag lagat en låda med potatis och lammfärs – enkelt i ugnen för många personer. Billigt rödvin till. Till kaffet cigarrer (traditionens kanske mest ”ovariabla” och ofrånkomliga del) och konjak. Det var ett hyggligt sjöslag att hämta sig från innan barn och hustru kom hem.[37]

I likhet med andra innovationsfester – liksom Halloween – har den nya babyfesten delat allmänhetens åsikter. Babyfesterna har beskrivits som främmande, ja rentav som ett kulturellt hot. Också i detta sammanhang har man fört fram tanken att en äldre inhemsk fest ännu i dag skulle kunna fylla samma funktion, i detta fall de traditionella barnsängsbesöken. ”Vill vi finnar fira en babyfest kan vi skapa egna praktiska och förnuftiga traditioner. Vi kan ordna talko och fylla barnfamiljens frys med mat och bakverk”, föreslog en skribent i det finska Marthaförbundets diskussionsspalt hösten 2005.[38]

Andra ställer sig positiva till tanken att förnya den gamla kvinnofesten. Att ta ut glädjen i förväg och fira en fest innan barnet är lyckligt fött var emellertid något som kändes motbjudande för många, framkom det i diskussioner åren 2006–2007 på webbplatsen mammapappa.com, som vid denna tidpunkt var ett aktivt diskussionsforum för svensktalande föräldrar och gravida i Finland.[39] Behovet av att ”duscha” den blivande mamman med gåvor upplevs inte heller så stort i Finland där varje blivande mamma tilldelas Folkpensionsanstaltens välfyllda moderskapsförpackning. I slutet av 2010-talet förekommer babyshowers ofta i sociala medier och presenteras regelbundet i olika tv-program och bloggar. Det är alltså sannolikt att innovationsfesten etablerat sig och intagit sin plats bland de finländska livshögtiderna.

DOPET

Tro och traditioner

Enligt 1529 års kyrkohandbok, kyrkoordningen 1571 och kyrkolagen 1686 skulle dopet förrättas i kyrkan inom det åttonde dygnet efter ett barns födelse. Lång väg till kyrkan och svåra omständigheter att ta sig dit kunde motivera undantagsförfarande. I 1869 års kyrkolag fastställdes tiden till inom sex veckor.[1]

NÄR, VAR OCH HUR?

Det fanns en anledning till att föräldrarna ville få sitt barn döpt så fort som möjligt. En hedning i huset ansågs nämligen utgöra en säkerhetsrisk eftersom man trodde att det odöpta barnet inte var skyddat mot onda makter. Även i vår tid har olika tydor levt kvar – en ung mor varnades ännu i slutet av 1980-talet av sin far för att ge sig ut på bilfärd med sitt odöpta barn, och hennes moster inskärpte vikten av att inte låta barnet vara odöpt över rötmånaden.[2]

I traditionssamlingarna upptecknade på 1800-talet berättas om många olika magiska metoder och botemedel. Faderns brudgumsskjorta ansågs skydda mot onda människor, medan svavel och eldkol i barnets badvatten förhindrade sjukdomen ”fassna”, det vill säga utslag och sår på kroppen. Badvattnet skulle slås ut i källaren eller under en sten, det fick inte komma ”väder i det”. Hade vatten från liktvätt slagits ut på samma ställe ansågs barnet kunna drabbas av utslag.[3]

En vanlig rädsla var att något övernaturligt väsen skulle byta ut det odöpta barnet mot sitt eget vanskapta barn. Föreställningen om bortbytingar har i Europa varit särskilt levande hos keltiska, germanska och slaviska folk. Bakgrunden till tron på bortbytingar var svåra kroppsliga och mentala funktionshinder och vanställande barnsjukdomar som rakitis, vilka man inte kunde ge en rationell förklaring till. Beskrivningarna av ”bytisbarnen” visar att det i många fall var fråga om olika sjukdomstillstånd. Berättelserna handlade ofta om att bara huvudet på barnet växte eller att barnet plötsligt ”var som en trasa ”. Många folksägner handlar om hur man lyckas lura bortbytingen att avslöja sin rätta natur och om hur man skulle bära sig åt för att återfå sitt eget friska barn.[4]

Det brådskade med dopet eftersom det okristnade barnet ansågs vara utsatt för tomten, trollen, de underjordiska och den onde. Tron på bortbytningar måste ha satt stor press på småbarnsmödrarna. Minsta ärende borta från barnet var en risktagning. Barnet fick inte läggas ner på marken, hållas i famnen av någon annan person eller föras ut ur gården. Det berättas om mödrar som överhuvudtaget inte vågade sova under den första spädbarnsperioden.[5]

Som skydd mot det onda hängdes yxor, knivar och andra vassa föremål i kors över ingången till stugan, saxen lades i vaggan, moderns vigselring eller en silverpenning gömdes i lindan. Psalmboken, Bibeln eller ABC-boken under huvudkudden ansågs också vara till hjälp, och elden i stugan måste brinna hela tiden.[6]

Man tecknade ett kors över den nyfödda och läste Herrens välsignelse så snart det klätts på efter förlossningen.[7] Katter skulle inte vistas i stugan innan barnet var döpt, för hoppade en katt över ett odöpt barn skulle den lilla ridas av maran och kröp den under vaggan insjuknade barnet.[8] Om barnet dog odöpt fick det inte ”så klart himmelrik” och blev ”icke så saligt”. Det var därför viktigt att ständigt välsigna barnet, speciellt när man bar det över trösklar som uppfattades markera farliga gränstillstånd.[9]

Även om man kunde få anstånd med tidpunkten för dopet på grund av långt avstånd till kyrkan och olägliga väderförhållanden, skrämdes många föräldrar av tanken på att ett odöpt barn som dog inte skulle få njuta av härligheten i himmelen, då arvsynden inte blivit avtvådd genom dopet. Det berättas om några dagar gamla barn som kördes långa vägar till kyrkan mitt i smällkalla vintern.[10] Men det finns också uppgifter om familjer som tog lätt på trosföreställningarna. I Pyttis skärgård bodde kring sekelskiftet 1900 en familj som reste till prästen för att samtidigt döpa tre barn; den äldsta i syskonskaran var då sju år gammal.[11]

Det åländska prästerskapet uttryckte särskild omsorg om de späda barnens väl på strapatsfyllda färder till iskalla kyrkobyggnader. Det nya direktivet i 1869 års kyrkolag med längre tid mellan födsel och dop korrelerade till exempel med råden i ett litet häfte rörande hälsovård som kyrkoherden i Finström, Frans Peter von Knorring, gav ut. Rädslan för att barnet skulle insjukna var i äldre tider mindre än oron för barnets status som skyddslös hedning, utsatt för onda makter.[12]

Det var även möjligt att förrätta dop om prästen var på orten i andra ärenden, exempelvis i samband med läsförhör eller gravöl. Oftast skedde dopen på söndagen – den enda lediga dag man hade. Att bjuda hem till dop var oftare sed i stadshem och på rikare bondgårdar. ”Stugornas barn fördes till prästgården”, konstateras ofta i traditionsuppteckningarna.[13]

Dopföljet, klätt i ”kyrksvart”, färdades till prästgården, prästgårdskansliet eller sakristian där dopet förrättades före gudstjänsten.[14] Fanns det många odöpta barn på orten kunde man samlas i någon bondgård och bjuda in de andra att döpas i samma vatten. I Emsalö kapell i Borgå landskommun döptes flera barn samtidigt efter gudstjänsterna en gång i månaden.[15]

Senare in på 1900-talet blev det vanligt att dopen förrättades på barnbördshusen i städerna. På 1940-talet döptes flera barn samtidigt bland annat på barnbördshusen i Borgå och Helsingfors.[16]

Förrättades dopet hemma fick en vanlig spilkum, ett grötfat eller en glasskål fungera som dopfunt.[17] I större gårdar utformades tillställningen till en högtid för hela gårdsfolket. Vid ett tvillingdop i Pargas 1920 höll prästen först en andaktsstund. I salskammaren stod på det stora bordet med vit duk en glasskål fylld med rent, klart vatten. De fyra faddrarna, alla kvinnor, var klädda i enkla och ljusa bomullsklänningar. Efter dopet hölls kyrktagning (se följande kapitel) av modern och en annan kvinna från byn. ”Jag tyckte rummet var en helgedom”, erinrade sig en av faddrarna. Efter förrättningarna serverades kaffe och tårta inne i storstugan. Prästen läste bordsbön och alla sjöng en psalm.[18]

I högreståndskretsar och hos förmögnare bönder ordnades dopet med pompa och ståt. Ju större gård, desto ståtligare traktering. Man kunde

Födde.

En rask gosse.

Åbo den 7 maj 1898.

Hulda och Viktor Grandell.

(Å.U.

En son.

Åbo den 7 maj 1898.

Anna och Olof Lilius.

(Å.U.)

En dragon.

H:fors 18/5 98.

Anna och Robert Gustavson.

f. Masalin.

Den första födelseannonsen i en svenskspråkig dagstidning i Finland publicerades i *Hufvudstadsbladet* den 7 januari 1865. Kring sekelskiftet 1900 blev annonserna vanliga även i landets mindre dagstidningar. Senare ingick i annonserna också uppgifter om datum för dopet samt barnets och faddrarnas namn.

anställa en kock eller husmamsell som flera dagar i förväg bakade och lagade mat. Också gårdens anställda bjöds på mat i drängstugan. Barnsöl var en lika stor företeelse som ett bröllop eller en begravning, i synnerhet om det gällde första barnet och speciellt om en son hade fötts. För söner, särskilt den förstfödde, skulle det ståtas mer vid dopet, det var en gladare fest och barnsölet var rikligare och bättre.[19] Kalasens upplägg varierade från att endast omfatta kaffe med dopp åt faddrarna, prästen och några släktingar till stora kalas med mycket mat och starka drycker. Allt berodde på råd och lägenhet.[20]

Matordningen vid de åboländska barnsölen på 1800-talet liknade de samtida bröllopsfesterna: färsk fisk med mjölksås, kokt gädda, potatis-, kålrots-, morots- och makaronilåda, köttsoppa, russinsoppa, ugnspannkaka med sylt och ”snömos”. Man tävlade om att ha flest rätter.[21] Följande beskrivning kommer från Korpo:

> ”Storgudmor som höll barnet och vanligen en manlig och en kvinnlig fadder förde barnet på förmiddagen till prästen. De övriga faddrarna samlades först till kalaset middagstiden. Vid ankomsten fingo gästerna först en brännvinssup med vetebröd och sötost och genast därpå kaffe med skorpor och bullar. Efter en stund dukades sedan middagsbordet. Till middagen serverades vanligen kött och potatis, potatislåda med kokt fläsk och russinsoppa. Sist bjöd man ugnstekt pannkaka med lingonkräm. Efter middagen serverades ännu under kvällens lopp några gånger kaffe med bullar, skorpor och pepparkakor. Så kunde det hända även om det var ett stort kalas, att man bjöd en vinsup åt kvinnfolket samt toddy åt karlarna. När man sist serverade te förstodo alla, att det var tid på att bryta upp och begiva sig hem.[22]

Barnsölet eller dopfesten kunde kombineras med barnsängsbesöket så att sällskapet som ibland bestod av tiotals gäster bjöds på stor middag som åts i repriser. För ett sådant kalas krävdes god ekonomi och det var också vanligt att faddrarna överlämnade sina gåvor i matform, som bidrag till festen.[23]

FADDRARNA OCH DERAS UPPGIFTER

Enligt dagens kyrkoordning ska den som döps i evangelisk-lutherska kyrkan ha minst två faddrar som hör till den evangelisk-lutherska kyrkan och är konfirmerade. En tredje fadder kan höra till en kristen kyrka eller ett religionssamfund som den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland godkänner. Med kyrkoherdens tillstånd kan man få rätt att utse bara en fadder. På evangelisk-lutherska kyrkans webbplats beskrivs faddern som barnets vän som ger barnet av sin tid, lyssnar och är intresserad av allt som gäller barnet. Fadderskap handlar om att leva som en kristen och fadderns viktigaste uppgift är att be för barnet.[24]

I äldre tider var faddrarnas uppdrag viktigt och mångsidigt. Faddrarna förde barnet till dopet, ordnade doputstyrseln och kände dessutom till hur man bäst skulle värna barnet mot onda makter och därtill befrämja den lillas kommande liv genom olika ageranden.

Att ombes bli fadder var en ära som inte skulle vederfaras vem som helst. Det fanns en viss ritual i tillfrågandet. ”Skulle ni vilja göra väl och komma och svara för det här barnet som vi fått”, frågade man huvudfaddrarna, medan unggudmor kunde få frågan: ”Skulle du komma åstad och bära det här barnet till prästen om söndagen.” Man frågade betrodda personer, och en inbjudan fick inte avslås utan laga hinder.[25]

En hel del folktro var förbunden med faddervalet. En menstruerande kvinna fick inte bära fram ett barn till dopet – barnet skulle då bli sängvätare.[26] En havande kvinna fick inte vara fadder,

då skulle antingen dopbarnet eller det egna fostret dö.[27] Barnet ansågs ärva faddrarnas egenskaper och därför var valet viktigt. Var någon av faddrarna bra på att läsa blev också barnet ”flinkt att läsa”. Att stå fadder för barn av motsatt kön ansågs betyda tur för den egna giftaslyckan.[28]

Man utsåg flera faddrar och gärna personer i olika ålder. Ofta valdes ett eller flera par, och åtminstone ett av paren skulle vara gifta. Det unga fadderparet var antingen förlovade eller ungdomar man ville ”para ihop”.[29] Seden växlade på olika orter och även familjesituationen inverkade. I Österbotten var en kombination med två gifta par och ett par ogifta faddrar vanlig.[30]

De gifta faddrarna var ”storgumspar”, de ogifta kallades gossgum och piggum. Storgumsparet valdes i regel bland mannens närmaste manliga släktingar, bror eller farbror med hustru, i synnerhet när det gällde första barnet. Gossgum och piggum vid förstfödsel kunde vara det främsta paret av de brudsvenner och tärnor som deltagit i föräldrarnas bröllop.[31] Ett syskon eller en kusin till någon av föräldrarna utsågs också ofta som unggudmor och unggudfar till första barnet. Följande barns faddrar togs ur den övriga släkten och bekantskapskretsen, gifta syskon först, sedan andra släktingar och sist vänner.[32]

En annan tänkbar ordning var att som faddrar först tillfråga mor- och farföräldrarna i tur och ordning, sedan föräldrarnas syskon i åldersföljd och därefter ungfaddrar från närmaste släkten.[33] När släktingarna tog slut kunde man för de yngsta i barnaskaran välja faddrar bland grannarna.[34]

Benämningarna på fadderparen varierade på olika orter. I Esbo talade man om ”gummor” och ”gufar” medan de unga faddrarna kallades ”jungfrufadder” och ”ungkarlsfadder”. I Helsinge var benämningarna ”famngudmor med man” och ”piggudmor och pojkguffar”. I Karleby utsågs ”gammelfaddrar” och ”ungfaddrar” medan man i Munsala bland fadderparen hade ”käringgummo med gubbgum”, ”flickgummo med pojkgum” och därtill ibland ”slarvgummo”, en fadder ur bekantskapskretsen. I Vörå särskilde man mellan ”storgum” och ”lissgum” samt ”piggum” och ”pojkgum”. [35]

I de äldre dopbeskrivningarna skildras ofta faddrarnas färder till dopet med det väl insvepta dopbarnet. Det äldre fadderparet skulle köra barnet till dopet och kvinnan bar i egenskap av så kallad famngudmor barnet.[36] I Pargas bar jungfrufaddern in barnet – och överlämnade det sedan till den äldre kvinnliga faddern. Ett flickebarn skulle bäras på vänster arm, en gosse på höger arm.[37]

En vanlig ordning var att den äldre, gifta gudmodern bar fram barnet och den yngre gudmodern löste mössan, medan övriga kvinnor och männen inte hade någon specifik uppgift utan stod med och ”svarade”, det vill säga var vittnen.[38] Gammelgudfar kunde ha som uppgift att till prästen lämna uppgifter om barnets namn, födelsedatum, föräldrar och faddrar.[39]

I högreståndskretsar markerade faddervalet släktens enighet, och genom fadderskapet knöts också band till personer i närkretsen. När Abraham Reinhold Bruncrona, född den 6 maj 1803 på Karsby gård i Tenala, döptes fick han tolv manliga och tolv kvinnliga faddrar. Bland männen fanns personer i åldern 21–77, äldst var barnets farfar, överstelöjtnant Lars Jägerhorn, sedan kom morbror, kusiner, sysslingar och andra släktingar. Även bland kvinnorna var flera generationer företrädda, barnets mormorsmor, farmor och mormor, en faster, en moster och kusiner till föräldrarna. I skaran ingick endast tre personer som inte var släkt med dopbarnet. Georg Wilhelm och Charlotte Bruncrona hade arton fadderbarn, bland dem även barn som hörde till familjer i vänkretsen och barn från familjer som hörde till gårdsfolket. Evert Wilhelm och Eva Bruncronas äldsta dotter Eva Char-

lotta Carolina (född 1834) hade 22 faddrar, hennes yngre syskon nitton respektive femton och tolv. På herrgården var ett dop en fest för hela nejden: Aurora Bruncrona berättar om sin andra sons dop den 19 maj 1857: "I dag för en vecka sedan var lilla gossens barnsöl. Alla sockenboarne voro bjudna på caffé och sedan qvar till soupée."[40]

FÖREBYGGANDE BRUK OCH DOPETS KOREOGRAFI

Dopförrättningen var en risksituation och ritualen skulle därför gärna hållas hemlig. Det var viktigt att faddrarna, när de mötte någon på vägen till prästen, inte skulle avslöja vart de var på väg. När gudmor tillfrågades vad hon bar i sitt knyte skulle hon till exempel undvikande svara "skorpor".[41]

Dopbarnet skulle utrustas rätt. Ett "gudsordsblad" eller en bok skulle läggas i lindan för att befrämja barnets framtida läskunnighet.[42] Ett psalmboksblad i ena handen och en slant i den andra medverkade till att barnet skulle bli både fromt och rikt.[43] Ännu 1934 upptäckte diakonissan i Tenala församling en sedel och ett bokblad instuckna i ett dopbarns kläder.[44]

Före färden till kyrkan skulle faddrarna serveras kaffe och sup eller en styrkande måltid. Vid hemkomsten bjöds man på soppa eller gröt, karlarna skulle ha brännvin i kaffet och kvinnorna skulle trakteras med så många koppar kaffe de bara orkade dricka.[45]

De magiska uppfattningarna reglerade alla skeden. Det gällde för faddrarna att barnet skulle köras fort till dopet för då blev det kvickt och arbetsamt, eller en god körkarl. Motsatta uppfattningar sade att det i stället skulle bli vilt och flyktigt. Barnet skulle bäras högt till dopet för att i framtiden bli en högt aktad person.[46]

Gudmors rörelser och ställning var viktiga, hon skulle röra sig fort när hon bar barnet till dopet – då skulle barnet bli kvickt i både tanke och rörelse.[47] Hon skulle stiga med vänstra foten först över kyrk- och prästgårdströskeln för att barnet inte skulle drabbas av "ilakt" och vara noga med att ställa sig med båda fötterna på golvtiljan. Stod hon med fötterna på var sida om skarven skulle barnet få svårt att "hålla sitt vatten", det vill säga bli sängvätare.[48]

Ville man medverka till att ens barn blev "världsligtvist" (lättlärt) skulle den som bar fram barnet till dopet läsa hela dopformuläret sakta för sig själv, så att hon alltid var ett stycke före prästen i läsningen. Detta skulle ske i hemlighet. Just då prästen trädde fram till koret skulle faddern skynda sig att läsa välsignelsen. Då skulle barnet bli en flink läsare.[49]

Efter hemkomsten från kyrkan skulle barnet få sova i sin kristningskolt – för att i framtiden bli snällt och fogligt.[50] Kristningsmössan skulle

Tyra Maria Esther bars till dopet i juni 2006 iklädd den dräkt fem generationer i familjen döpts i, börjande med mormors morfar Oskar 1888. Hans mor hade som tjänarinna i Uleåborg fått den begagnade dräkten i gåva av herrskapet Hornborg.

hängas på en spik närmast taket. Då skulle barnet få bra ”klivanhuvud” och inte angripas av svindel vilket var viktigt till exempel för en duktig sjöman.[51]

En mängd likhetsmagi var alltså förknippad med faddrarnas agerande och barnets framtid: piggudmor skulle läsa en lång psalm när man kommit hem från dopet och på så sätt medverka till god läskunnighet hos barnet, det skulle täljas för att dopgossen i framtiden skulle bli en god snickarkarl och sopas för att flickebarnet skulle bli en god husmor. Skrammel i lådor och med kärl skulle göra barnet rörligt och företagsamt.[52]

Ännu på 2000-talet har vissa detaljer i övertron levt kvar: ”Vi fick också höra lite dopskrock, men den praktiska verkligheten övervann snabbt mystiken. Faddern som gett dopdräkten sa att babyn borde sova sin första natt i dräkten, men jag var snabb att ta av den och byta till mindre ömma kläder.”[53]

DOPVATTNETS HELIGHET

Dopvattnet har genom tiderna ansetts ha en speciell kraft. I likhet med barnets första badvatten skulle dopvattnet slås ut mot nordanvinden på en bar fläck eller i ren, vit snö. Dopvattnet sparades för att på våren eller sommaren kastas ut på ängens gräs, då skulle dopbarnet få långt hår och växa till sig väl. Kastades dopvattnet långa vägar skulle barnet resa vida och få framgång i livet, kastades det högt i luften skulle barnet inte bli sängvätare.[54] Andra bud rådde tvärtom att inte hälla ut dopvattnet i det fria eftersom det kunde medföra sängvätning och utslag – källaren eller gödselhögen var rätta platsen.[55] En vanlig tro var att dopvattnet utslaget i badvattnet skulle ha välgörande inverkan, en trosföreställning som lever kvar ännu i dag – mer eller mindre skämtsamt.[56]

Även i nutid kan man i diskussioner på webben läsa om uppfattningar kring dopvattnets helgd. I likhet med de kungliga familjerna som tar sitt dopvatten från speciella vattendrag (Jordanfloden för det brittiska kungahuset och en källa på Öland för det svenska), kan föräldrarna vilja hämta vatten från något vattendrag med betydelse för familjen. Vid ett dop på Åland 1996 hämtades vattnet från en gammal brunn i byn som sades att aldrig sina.[57]

Det råder fortfarande villrådighet om hur man ska behandla det välsignade vattnet efter dopceremonin. Många föräldrar har av äldre generationer fått sig inskärpt att vattnet under inga omständigheter får hällas ut hur som helst.[58] Dopvattnet har använts till att vattna krukväxterna eller så har man helt enkelt sparat det och låtit det avdunsta.[59] Små flaskor för dopvatten ingår ibland i presentförpackningarna med graverade dopgåvor. I webbdiskussioner kommer det fram att man hört att vattnet har magiska krafter och åtminstone inte borde hällas ut i vasken. Att hälla ut vattnet på hemgården eller vid roten av ett träd är förslag på bättre alternativ.[60]

”DET SKULLE LYSA OM DOPBARNET PÅ LÅNGT HÅLL”

Traditionen med dopklänningar går några hundra år tillbaka i tiden, men var ännu under största delen av 1800-talet i bruk endast hos högreståndsfamiljer och i städerna. På 1700-talet anammades ett friare klädmode också vad gällde barnens dop- och högtidsdräkter, det var den nyklassiska stilen med sina vita bomullstyger som dikterade modet. Vid slutet av 1800-talet började man markera dopbarnets kön genom att pryda dräkterna med rosa och ljusblå band och foder i samma färger. På landsbygden blev speciella dopdräkter allmännare först i början av 1900-talet. Så sent som på 1920-talet influerades klänningarna ännu av det rådande modet, men från 1930-talet blev den enkla, ”traditionella” dopdräkten vanligast.[61]

I de äldre dopbeskrivningarna berättas att det stadigt lindade barnet virades in i en skinande handduk, ett vitt lakan eller tygstycke.[62] För dopfärden sveptes den lilla ytterligare in i den vackraste silkessjal man hade samt antingen ett ”fransalakan” prytt med vita eller röda fransar eller ett spetslakan och ett täcke.[63] En fin kristningsmössa skulle barnet gärna ha, prydd med flera varv spetsar och band. Pojkarnas dopmössa ska i Helsinge ha varit blå, flickornas röd, och den vita dräkten var garnerad i rött och blått. Helst skulle allt vara grant, så att det skulle lysa om barnet på långt håll.[64]

Modet med en lång spets- och brodyrprydd dopdräkt kunde också introduceras via Amerikakontakter. Hade man en fin dopdräkt i släkten lånades den ut ”tills inget fanns kvar”.[65] Så småningom blev dopdräkterna också köpevara. Gerda Grahn beställde dopkolten för sin förstfödda i Wilkmans vitvaruaffär i Borgå som tidigare tillverkat hennes brudutstyrsel. Dräkten var av vit batist med infällda valenciennespetsar och ljusröd rosett med långa ändar. Mössan beskrivs som ett ”mästerverk” med rynkade spetsar och små rosa rosetter vid öronen.[66]

Dopdräkterna har med tiden fått status av släktklenoder vars historia man gärna berättar. Skrudarna sköts med vördnad och det kan också höra till att brodera in varje dopbarns namn i fållen.[67] Under efterkrigstiden tillverkades dopdräkterna av det man hade tillgång till, gastyg och gamla sidenunderkjolar.[68] Ännu på 1960- och 1970-talen levde på vissa håll seden att sy dopkolten av moderns brudklänning eller brudslöja.[69]

NAMNGIVNINGEN OCH DOPGÅVORNA

Det finns olika förbud och påbud i äldre arkivsamlingar när det gäller valet av barnets namn. Några regler fanns: avlidna syskons namn skulle inte ges ett barn, då skulle också detta barn dö, man ville inte ”taga namnet ur graven”.[70] Namnen skulle helst tas efter mor- och farföräldrarna. Fick barnet namn efter en person som dött tidigt skulle det gå samma öde till mötes.[71] Åtminstone ett av namnen skulle komma ”ur släkten”.[72] Barnen fick ibland samma namn som faddrarna, med tanken att barnen då skulle bli dem lika också på annat sätt.[73] Också annan folktro kring namnet finns: barnets namn skulle inte yppas i förtid, då skulle barnet bli skvalleraktigt. Man gav gärna namn efter någon duktig person eftersom namnet ansågs inverka på livsloppet.[74]

I äldre tider var dopgåvorna ofta anspråkslösa. Vanligen förekom inga presenter alls, den viktigaste gåvan och uppgiften var att gudföräldrarna skulle ta vårdnad om barnet ifall något hände föräldrarna. Gudmor kunde ge sitt fadderbarn ett plagg hon sytt eller en del av dopdräkten, linnet eller mössan, och gudfadern en slant. Fadderska-

Dopgåvorna kan ses som symboler för barnets roll som länk i den kedja som bildas av tidigare släktled men också av kommande generationer. Dopskedarna, graverade föremål, smycken och böcker hör till dagens gåvosortiment.

pet hade ytterligare en realistisk, men dyster sida: om barnet dog hade det unga fadderparet som uppgift att sköta om dess begravning.[75]

I mer burgna kretsar, både i staden och på landsorten, kom de symboliska gåvorna i ädelmetall in så småningom. Var faddrarna syskon till föräldrarna skulle gåvan vara finare, ett guldhjärta, en silvermugg, ett kolttyg, en Bibel eller en sparbanksbok. Silverskeden som dopgåva nämns i början av 1900-talet, speciellt i städerna.[76]

Med tiden har dopgåvorna standardiserats och det saluförs speciella artiklar för ändamålet. På 1930-talet lanserades dopskedar prydda av lindebarn och med 1950-talet kom de populära Kalle Anka-skedarna. Skallror, kammar och borstar i nysilver blev också populära gåvor. Guldsmedsaffärernas presentalternativ blev med tiden allt fler: fotografiramar av tenn, små armband och kors, ljusstakar och sparbössor.[77] Vanliga dopgåvor är också föremål som hört till släkten, morfars dopmugg, farmors dopsked – som ingraverats med det nya barnets namn – eller smycken som har en familjehistoria.[78]

Det enklare festklimatet på 1970-talet medförde också förändringar i valet av dopgåvor. Seden att huvudfaddern skulle överlämna en dopsked började kännas gammaldags och förlegad.[79] Bruksföremål kom in i stället, såsom en tallrik med tillhörande mugg, handdukar och lakan. Arvo Lehtovaaras klassiker ”Du gyllene barndomstid”, i vilken man ska fylla i data om barnet ända fram till skolåldern, utkom första gången på 1950-talet. Föremål till barnets framtida hem kan ingå i gåvosortimentet: blomvaser, ljusstakar, kakfat och kakspadar. Aktier, en bankbok eller en spargris blev också vanliga gåvor. Även leksaker hör till dagens dopgåvor.[80]

Den svenska etnologen Charlotte Hagström har beskrivit dopgåvorna som materialiserade uttryck för känslor, förhoppningar och drömmar om tillhörighet och gemenskap. De symboliserar barnets roll som en länk i den kedja som bildas av tidigare släktled, men också av kommande generationer. Att samla silverbestick åt sitt fadderbarn och varje år utöka gåvan understryker det långvariga och fasta i relationen.[81]

DOPTRADITIONER OCH NAMNGIVNINGSFESTER I DAG

Enligt *Statistisk årsbok för kyrkan* döptes 69,8 % av alla i landet födda barn 2015. När Svenska litteratursällskapets arkiv samma år efterfrågade doptraditioner underströk många svarare att det kristliga dopet inte är liktydigt med en namngivningsfest, utan en rit som markerar barnets medlemskap i kyrkan. Det är dock fortfarande vanligt att enligt gammal sed inte avslöja barnets namn förrän det nämns i samband med dopceremonin och i dopannonsen i tidningen.[82]

Att hålla dopet hemma blev vanligt under efterkrigstiden. I städerna där det fanns flera präster valde man gärna en man kunde kalla sin familjepräst, någon som deltagit i familjens kyrkliga förrättningar tidigare.[83]

I dag utformas dopfesten i enlighet med familjens situation. Dopet kan ordnas i kyrkan, kanske till och med i samband med söndagens gudstjänst eller i församlingshemmet. I vissa finländska kyrkor har man också enligt rikssvensk modell börjat ordna drop in-dop. Tanken är att underlätta arrangemangen kring dopfesten både för småbarnsfamiljer, odöpta konfirmander och äldre personer som önskar bli döpta. Man kan också välja att ha dopet hemma om utrymme finns, eller hos mor- eller farföräldrarna.

Vid ceremonin sjungs ofta barnpsalmerna ”Jag lyfter ögat mot himmelen”, ”Tryggare kan ingen vara” och ”Gud som haver barnen kär”. Kaffebjudning efter dopceremonin är det vanliga. Synen på alkoholservering vid dop varierar, i dag nämns ofta

champagneskålar, medan andra menar att inget starkare än lättöl ska serveras vid ett dop.

Svaren på arkivets frågelistor visar att dopet i dag alltmer betraktas som en familjefest där själva dophandlingen är inbakad i en sammankomst där det nyfödda barnet tas emot och presenteras. Samtidigt manifesteras familjegemenskapen i de föremål man symboliskt plockar fram: speciella serviser, prydnadsföremål och själva dopfunten, familjeklenoder som knyter samman generationerna.[84] Dopfesten konkretiserar gemenskap både inom familjen och i vänkretsen, den grupp människor som utgör barnets sociala sammanhang.

I dag varierar seden vem som bär fram barnet till dopet. Både gudmor, gudfar eller någondera föräldern kan sköta hedersuppdraget. Man ser också olika på faddervalet. Många menar att föräldrarnas egna syskon ska stå först i tur, sedan vänkretsen. Man väljer fortfarande faddrar som är i olika ålder, ibland med tanke på vem som kan ha de bästa förutsättningarna att ta hand om barnet ifall något skulle hända föräldrarna. Fadderskapet kan också ses som en "byteshandel", så att vänfamiljer är faddrar för varandras barn. Faddervalet görs också på andra grunder, man kanske väljer personer utanför släktkretsen som man gärna vill inkludera i sitt barns liv. För andra är huvudkriteriet att faddern har en kristen livsinställning.[85]

Gamla traditioner kan tas till heders i en ny tid. Det medeltida dopet avslutades med att ett dopljus tändes, men denna ritual försvann under reformationstiden. Ljusen infördes igen på 1900-talet, och att räcka ett brinnande ljus till någon i dopföljet infördes senare i kyrkohandbokens dopformulär. Ljuset tas med hem och är tänkt att tändas på årsdagen av dopet och symboliskt brännas ut till exempel på barnets konfirmationsdag.[86]

I dag har dopfesterna också tagit intryck av andra nutida festseder. Så kan man exempelvis välja en "temafärg" för dopet: "Vi sydde gröna band på dopdräkten och serverade grön prinsesstårta".[87]

De sekulära traditionerna kring mottagandet av ett nytt barn har så småningom börjat utforma sig, i takt med att kyrkotillhörigheten sjunkit. Väljer en familj att ordna en namngivningsfest eller välkomstfest, gällde det till en början att skapa ceremonierna själv. Numera finns det handböcker om festerna och även en mängd information och tips på webben.

Festtraditionen är personlig och även de kyrkliga elementen kan användas i sekulär innebörd: faddrarna ersätts med "vän-faddrar", man kan tända ett ljus för barnet som också kan bära en traditionell dopklänning. Dikter och musik kan strukturera en ceremoni där banden mellan generationerna poängteras och barnet officiellt tas upp i släkten.[88] Så här firades en namngivningsfest hösten 2013:

> "Det blev aktuellt att försöka skapa en ritual som kändes bra. Mormorsmor gavs i uppdrag att komma med förslag samt i egenskap av släktens äldsta fungera som ceremonimästare. Namngivningen skedde i mormors rymliga hem som var glatt dekorerat med färgglada vimplar och ballonger. Doptårtan var specialbeställd och pryddes av en muminfigur. Vi inledde med champagne, mormorsmor höll ett namngivningstal och välkomnade den nya familjemedlemmen. Efter det läste barnets mormor en dikt och en av faddrarna höll tal. Gåvor öppnades och tårtan avnjöts. Senare serverades kaffe, pajer m.m.[89]

I dag diskuteras allt oftare hur viktigt det är att också det kristliga dopet ges en personlig utformning som motsvarar familjens egna önskemål och preferenser. Grundritualen kan utbroderas med läsningar och musik, inte bara av sakral karaktär. Som vid de sekulära namngivningsfesterna enga-

geras gärna gästerna, faddrarna och barnets syskon i programpunkterna. Såsom i samband med firandet av de övriga livsfesterna har det individuella och självplanerade ställts i centrum också vid utformandet av livets första högtid.[90]

KYRKTAGNINGEN

”Förtörna Gud och föräarga församlingen”

Kyrkolagen från 1686 föreskrev att en barnsängskvinna skulle hålla sig isolerad sex veckor efter förlossningen. Först genom den så kallade kyrktagningen återinfördes den nyblivna modern i den sociala och religiösa gemenskapen. Den på biblisk grund utformade innebörden var att rituellt rena kvinnan och samtidigt välsigna henne och framföra en tacksägelsebön för det nyfödda barnet. Seden kom till Finland under medeltiden och kyrktagningen skedde antingen i kyrkan, i prästgården eller i barnaföderskans hem. Kyrktagningarna minskade så småningom från slutet av 1800-talet fram till början av 1900-talet.[1]

Den svenske etnologen Anders Gustavsson har ingående beskrivit de uppfattningar och föreställningar som förknippades med seden som har en komplicerad teologisk och folkkulturell bakgrund. Han menar att endast ett fåtal uppteckningar i det material han undersökt nämner rationella förklaringar till behovet av avskildhet och vila. I folklig tro var uppfattningen om barnsängskvinnans orenhet den främsta orsaken till att hon isolerades. Både av rädsla och förakt undvek man att umgås med en kvinna som inte blivit kyrktagen.[2]

UTSTÖTT OCH OSKYDDAD

Att ”låta ta in sig” eller ”taga prästen i hand” hörde till ordning och god sed i bygderna. I de äldre traditionsuppteckningarna varierar tidpunkten för när kyrktagningen skulle ske från två till sex veckor efter förlossningen. Andra uppteckningar fäster tidpunkten till söndagen efter dopet. I senare tid kunde dop och kyrktagning kombineras.[3]

Före kyrktagningen skulle den orena kvinnans kläder tvättas och rökas. På vissa orter fick hon dela bädd med sin man, men inte ha samlag. ”Barnsängskvinnan måste nödvändigt kyrktagas, annars blev hon inte frisk”, sades det. Hälsade man på kvinnan blev man själv oren, liksom om man tog emot mat eller dryck som hon tillrett.[4]

En del röster i uppteckningarna uttrycker stor indignation över att ”kvinnan var utestängd från de andra som ett kräk” och inte fick vara med i utearbetet även om hon var alldeles frisk.[5] Sex veckor var en lång tid för en fattig mor som behövdes i arbetet, men omvärlden höll ständigt kvinnan under uppsikt. Hon måste äta på ugnsbänken och fick röra endast sina egna kärl och bestick.[6] Från Vörå i Österbotten berättas så här om förhållandet till barnsängskvinnan:

> ”Förlåten framför den säng där hon låg skulle ständigt vara tillskjuten. Maten stacks in åt henne i sängen av hjälpkvinnan och serverades i ett skilt fat samt måste ätas med en skild sked. Hjälpkvinnan assisterade även när modern förrättade sina behov. Ogärna gick hon i detta syfte ut, ty allt ont ansågs fastna på henne. Åtminstone skulle hon i så fall ha stål på sig. Var den nyfödda en flicka varade isoleringen i tre veckor. Mannen sov naturligtvis under hela tiden i en skild säng.[7]

Kyndelsmässodagen, som infaller sex veckor efter Jesu födelse, kallas också för Jungfru Marie kyrkogångsdag. Enligt Lukasevangeliet bar Josef och Maria då fram Jesus i templet i enlighet med judisk tradition. Det har också tjänat som förebild för senare tiders kyrktagningsritualer som kom till Sverige och Finland under medeltiden. Målningen från 1699 i Angered kyrka i Västergötland i Sverige visar två kvinnor som kyrktagits och offrat kakor och en ost på ett särskilt altare.

Det finns uppteckningar som berättar att man gick hårt åt en kvinna som inte lydde bygdens sed beträffande isolering före kyrktagningen. Grannhusbonden kunde kasta sladdkroken efter henne och gick hon till butiken kunde det flyga stenar omkring henne.[8]

Etnologen Anders Gustavsson noterar att den icke kyrktagna kvinnan i äldre tid var fullkomligt skyddslös, det var rentav tillåtet att slå ihjäl henne om hon inte lydde de förhållningsregler som gällde på orten.[9] Att en sådan avrättning verkligen ägt rum finns det inte belägg för i den svenska folktraditionen, men även i det finlandssvenska materialet finns uppteckningar som visar på samma uppfattning. Från åländska Eckerö och Sund berättas att den kvinna som rörde sig utanför grinden kunde slås ihjäl mot böter på endast sex styver.[10]

Utegångsförbudet varierade på olika håll i det svenskspråkiga Finland. I Närpes, Pargas och Helsinge fick kvinnan inte gå med i folksamlingar, i Pörtom inte till granngården och i Kronoby inte ens ut ur kammaren. I Terjärv fick kvinnan gå ut i byn men inte äta med de andra, och i Iniö och Föglö var det förbjudet att ens gå över landsvägen.[11]

En kvinna som inte var kyrktagen måste komma ihåg att skydda sig mot de övernaturliga väsen som i detta gränstillstånd hade makt över henne. Hon fick inte gå ut i bastun utan att ha på sig vigselringen, annars var basturåret en fara.[12] Psalmbok, kniv, tändsticksask och järnföremål gällde som maktting och skydd.[13]

En mängd olika förbud och påbud rådde. Om det nyfödda barnets kläder vädrades utomhus innan mamman var kyrktagen fick den lilla utslag.[14] Kom en kvinna in i en gård innan hon var kyrktagen fick man möss eller råttor i huset.[15] En icke kyrktagen kvinna fick inte spinna garn till fiskbragder, eftersom dessa inte skulle ge någon fångst.[16]

Både i uppteckningarna från Sverige och från det svenskspråkiga Finland finns föreställningen att den för omgivningen farliga kvinnan paradoxalt nog kunde utnyttjas i magiskt syfte. Man trodde till exempel att tistlarna var möjliga att utrota om en kvinna som inte var kyrktagen plöjde åkern, och var barnet därtill oäkta räckte det med att hon vandrade över åkern.[17]

PRÄSTENS VIKTIGA HANDSLAG

En kvinna som gick för att kyrktagas skulle vara klädd i svart; hade man ingen lämplig klänning lånade man. Ogifta kvinnor togs in via dörren till sakristian, medan lagvigda hustrur gick fram längs kyrkogången. En annan kvinna eller maken kunde göra barnsängskvinnan sällskap.[18]

Kyrktagningen skedde oftast på söndagsmorgonen före gudstjänsten, och i många kyrkor fanns en särskild pall för kvinnan att knäböja vid. Efter att prästen läst välsignelsen över kvinnan var hon ”löst” och när hon steg hon upp tog prästen henne i hand. Därmed var hon fri från barnsängen och fick vistas som vanligt bland folk.[19]

Från Strömfors i östra Nyland berättas att klockaren ställde pallen precis innanför kyrkdörren. Knäfallet på pallen skulle ske från tröskeln, eftersom kvinnan inte fick beträda kyrkgolvet i detta skede. Först efter prästens välsignelse fick hon gå in i kyrkan, sätta sig i bänken och fira gudstjänst med de andra församlingsborna.[20]

Prästen var den första en barnsängskvinna fick ta i hand efter förlossningen och detta handslag var viktigt eftersom det sades medföra att kvinnan blev ren. ”Det var hälsosamt och stärkande att få taga prästen i hand och bli välsignad”, efter handslaget blev man ”som en annan människa, frisk och kry”. Den stora vikt som fästes vid handslaget berodde på att prästen sågs som en företrädare för det gudomliga och kunde överföra helande kraft.[21] En kvinna som fött ett utomäktenskapligt barn fick däremot vänta sig en straffpredikan av prästen. Hon fick inte knäfalla på pallen, utan på bara golvet.[22]

Om barnaföderskors kyrkogång

” Med äkta hustru som tillfrisknadt från barnsbörd, bedes på följande sätt:

Barnaföderskan faller på knä i kyrkan framför altaret eller i sakristian eller hemma och presten läser följande bön: Allsmäktige, ewige Gud som gaf den välsignelse öfwer menniskan, när Du henne skapadt hade, att hon skulle föröka sig och uppfylla jorden! Vi tacke Dig för den barmhertighet, som Du emot denna hustru bevisat hafwer. Och såsom Du henne lekamlig wälsignelse förunnat hafwer och hennes timliga lif beskärmat och bewarat, så låt henne ock undfå den andeliga wälsignelsen, att hon må wandra i Din fruktan, städse tillwäxa i Din kunskap, lefwa efter Dina heliga bud och komma till din salighet, genom Jesus Kristus, wår Herre. Amen.

Derefter stiger hustrun upp, och presten tager henne i hand och säger: Herren beware din ingång och utgång, nu och till ewig tid! Amen

Med trolowad eller under äktenskapslöfte häfdad och före barnsbörden icke wigd barnaföderska skall läsas följande bön:

Allsmäktige, ewige Gud, som äktenskapet stiftat hafwer och bjudit menniskorna att det sedesamt och ärbart hålla! Se mildeligen till denna qvinna, som Din ordning öfwerträdt och Dig dermed förtörnat samt i Din församling förargelse åstadkommit, Förlåt henne denna synden för widare öfwerträdelser och gif henne nåd, att alltid tillväxa i Din kunskap lefwa efter Dina heliga bud och komma till Din salighet; genom Jesus Kristus, wår Herre. Amen.

Derefter stiger qwinnan upp, och presten säger: Herren beware din ingång och utgång, nu och till ewig tid! Amen.

Ur Evangelii- och Bönebok med dertill hörande stycken att begagnas i Finlands Evangelisk-lutherska församlingar. Antagen af andra allmänna finska kyrkomötet år 1886, Helsingfors 1900.

Uppgifterna varierar beträffande betalning till prästen i samband med kyrktagning. Många meddelare uppger att ingen betalning förekom. Från Närpes i Österbotten berättas att prästen tog en mark för varje "tjörkgangstjälg". Pengarna överräcktes halvt i smyg vid avskedshandslaget. Endast i Vörå i Österbotten omtalas matgåvor till prästen. En bondmora som kyrktogs hade där med sig en ost, ett rågbröd och smör till prästen.[23]

SEDEN UPPHÖR

Ännu i 1869 års kyrkolag var kyrktagningen obligatorisk. I kyrkohandboken från 1913 hade förrättningen rubriken "Tacksägelsebön för barnaföderska". Denna kunde kombineras med formuläret för barndop eller läsas i samband med allmänna kyrkobönen. I förslaget till ny kyrkohandbok 1957 utelämnades böneformuläret. Kyrktagningen avskaffades slutligen i Finland 1963 när kyrkomötet godkände den nya kyrkolagen och kyrkohandboken.[24]

De äldre kvinnorna höll på de gamla sederna. Nya tillvägagångssätt medförde däremot möjlighet till förändring. När förlossningarna i Pedersöre i Österbotten började skötas på BB i början av 1900-talet blev det också vanligare att döpa barnen på sjukhuset. De unga mödrarna fattade då ofta – borta från mors och svärmors vakande öga – beslutet att utelämna kyrktagningen.[25]

I praktiken avslutades seden ändå vid olika tidpunkter. På vissa orter avtog kyrktagningsseden kring sekelskiftet 1900, medan den i andra församlingar levde kvar ända till 1920- eller 1930-talen. I Liljendal i östra Nyland upphörde seden mellan 1910 och 1914; en kvinna erinrade sig att hon kyrktogs vid det första barnets födelse, men inte längre när nästa barn kom till världen fyra år senare.[26] Ofta avskaffades kyrktagningen när en ung präst med modernare syn på den kyrkliga seden anställdes på orten, vilket var fallet på 1920-talet i Strömfors, Mörskom och Esbo, och under senare delen av 1930-talet i Terjärv och Nagu.[27]

Två kyrktagningar

" Jag minns hur syster Lilly stod där ensam och lyssnade till prostens tal till henne, när han sagt sitt amen gick syster så sakta och tog den gamle prostens hand och hon neg så ödmjukt och varligt. Och så var hon kyrktagen inför byborna som andäktigt lyssnade till prostens tal. Det var år 1917. Jag tror hon var den sista modern som blev kyrktagen.

SLS 1010, kvinna f. 1903 Kronoby

" För ogifta mödrar lästes "horbönen" där det talades om otuktiga kvinnor och avslutades: "Gå och synda icke härefter." En torparänka hade efter mannens död fött en utomäktenskaplig son och var tvungen att gå den en mil långa vägen till Lemlands prästgård där prosten Lindberg var präst. "Vart ska du Ellen gå i dag, då du är bättre klädd?", frågade henne en bekant kvinna på vägen. "Jag ska å körkta mej." "Få nu se hur det ska gå för dej." "Jag är int nå rädder åv mej, fast nu den her gången får jag horbönen." När nu Ellen efter några timmar var tillbaka från sin förnedringsfärd mötte hon åter den bekanta. "Nå hur geck de, var prostin mycke arger?" "Ja, han tänktt nog börj gorma, å skälla efter bönen, men vet du vad jag gjorde? Jag tog prostin i hand å sa: Int ä jag den första kvinna som fått oäkta barn, å int ä jag den sista, så jag tycker att prostin skall tack mig.? Å så geck jag."

SLS 1040, man f. 1895 Kumlinge

KONFIRMATIONEN

”Har du sluppit ur prästfickan”

Både konfirmationsakten som en bekräftelse av dopet och kyrkans undervisning inför deltagande i bikt och nattvardsgång har anor från medeltiden. Konfirmationstiden som en speciell och avskild period i ungdomarnas liv är ett betydligt yngre fenomen. I Finland används ordet skriftskola fortfarande parallellt med konfirmandundervisning, medan man i Sverige oftast talar om konfirmationsundervisning. Skriftskolan där de ungas grundkunskaper kunde övervakas mer heltäckande fick i Finland sannolikt sin första form på 1730-talet i Åbo stift, samtidigt som man även i andra stift i Sverige diskuterade effektiverandet av kristendomsundervisningen bland ungdomen. Kyrkoherden i Ilmajoki, Gabriel Peldan var den första finska präst som utformade det obligatoriska läsförhöret inför nattvardsgången till en speciell skolformad period. Vid kyrkomötet 1735 berättade han om sin metod att i en veckas tid undervisa de unga i prästgården. För att ytterligare förbättra resultaten föreslog han att undervisningen, som han kallade skriftskola och som inleddes på hösten, skulle fortsätta några veckor under vårterminen. Efter godkänd skriftskola fick de unga som grupp delta i nattvardsgången en söndag vid församlingens högmässa. Även andra präster började hålla skriftskolor ungefär vid samma tid. År 1740 utgick från Åbo domkapitel ett rundbrev till församlingarna där man rekommenderade att alla kyrkoherdar skulle införa skriftskolundervisning som ett villkor för deltagande i nattvardsgången. Med nyordningen ville man befrämja folkets läskunnighet och kristendomskunskap, och samtidigt motarbeta tidens sekularisering och teologiska separatism. Skriftskolan var en del av sin tids helhetssträvan att fostra folket. Ett gemensamt beslut om skriftskolundervisning omfattades så småningom. I allmänhet var (åtminstone hjälplig) läskunnighet det enda villkoret för deltagande i skriftskolan. Ett muntligt förhör knöts också till undervisningen.[1]

SKRIFTSKOLTIDEN

De äldsta deltagarna i Folkkultursarkivets frågelistor, som berättar om livet några årtionden på båda sidorna om sekelskiftet 1900, erinrar sig att konfirmationsperioden inleddes med läsförhören, ett år före själva skriftskolan. Då började man inpränta bönen Fader vår och dess förklaringar och vid det sista läsförhöret före skriftskolan var det en hederssak att kunna hela katekesen utantill. Också läskunnigheten prövades och i ”läsarsedeln” antecknades betyg som överlämnades till prästen.[2]

Alla svarare som berättar om sin skriftskolgång mellan 1900 och 1950 noterar att perioden var en milstolpe och en vattendelare. För första gången rörde sig nu landsortsbarnen på egen hand utanför hemmet och kunde också inkvarteras hos släktingar bosatta närmare läsorten. Andra skriftskolbarn fick sin första cykel för att kunna ta sig den ofta långa vägen till läsplatsen. För alla gällde att man träffade nya vänner, ungdomar från andra byar. Man ”slapp ur prästfickan” som det hette, och blev ”torr bakom öronen”. Begick man misstaget att före genomgången skriftskola bege sig till en danstillställning fick man höra: ”Tu ska nu först mat prästens svin.”[3]

Tiden för undervisningen varierade mellan fyra och sex veckor, och läsperioderna fördelade sig över två terminer. Undervisning skedde fem dagar i veckan och de ungdomar som kom längre

Konfirmandflickorna i Godby på Åland hade i början av 1930-talet ett avvikande mode med vita dok liknande nunnedok. Utstyrseln påbjöds av den lokala prästen som inspirerats av engelska traditioner. Flickorna kom senare ihåg att de fnissat i smyg eftersom de tyckte att huvudbonaden påminde om ladugårdsduken.

ifrån åkte hem över lördag och söndag. Svaren som berör 1910–1920-talen berättar om inkvartering i kyrkstugorna där långväga kyrkobesökare övernattade. I kyrkstugorna vid Pedersöre kyrka i Österbotten skötte ungdomarna från olika hemmansnummer sitt eget hushåll och hade med sig mat för hela veckan.[4]

Skriftskoltiden innebar en stor förändring för en ungdom från landsorten som fick bo hos släkt eller bekanta i staden, vilket till exempel många konfirmander från Borgå landskommun gjorde.[5] Att packa ihop utrustning för flera veckors vistelse som hyresgäst krävde eftertanke. Kläder, sänglinne och vägkost behövdes. På lördagarna begav man sig hemåt och på söndagseftermiddagen var det åter igen dags att börja färden tillbaka till staden.[6]

I Hitis i Åbolands skärgård försiggick den tio till tolv veckor långa lästiden i prästgårdens arrendatorsbyggnad. Ungdomarna kom från olika byar och inkvarterades i kyrkbyn och grannbyn. Läsbarnen från öarna i Ålands skärgård inkvarterades i gårdar runt kyrkorna. Vintertid kunde vandringen hem över isarna ta flera timmar.[7]

I staden meddelades undervisning kvällstid, eftersom många konfirmander förvärvsarbetade. Också privata skriftskolor arrangerades mot avgift för unga som var inkvarterade i staden. Undervisningen kunde ske i prästens hem några timmar i veckan, och man blev färdig på några månader.[8]

Karl Erik Forssell, sedermera biskop i Borgå stift, höll under sin tid som präst i Pernå i östra Nyland skriftskolor som blev särskilt minnesvärda för eleverna. Lästiden hade formen av tidiga lägerskriftskolor. Forssell vandrade med sina läsbarn i skogen, han spelade piano för dem och man vittnar om att upplevelsen av undervisningen blev ”sublim”.[9]

Ungdomar ur de högre samhällsklasserna fick undervisning i sällskap av några kamrater i samma ålder. Eva Bruncrona (f. 1905) från Karsby gård läste privat för adjunkten i Tenala i västra Nyland tillsammans med några kamrater, men konfirmerades på midsommardagen 1920 tillsammans med de övriga skriftskolbarnen i Tenala som gått en betydligt längre tid i skriftskolan. Eva bar som de andra flickorna halvlång vit klänning. Grannfamiljerna var med i kyrkan och bjöds sedan på middag. Konfirmationsgåvorna var rikligare än de som nämns bland bondebefolkningen. Eva gick efter konfirmationen med håret uppsatt och kallades ”fröken Eva”, och hennes barnkammare ommöblerades till ett flickrum.[10]

KONFIRMATIONSDAGEN

Den vanligaste tidpunkten för konfirmation och nattvardsgång var midsommarhelgen, ibland så att konfirmationen skedde på midsommarafton och

De österbottniska skriftskolflickorna i Korsnäs kyrkoby, iklädda svarta huvuddukar, bär in kransar som ska pryda altarrunden. Fotografi från 1930.

nattvardsgången på midsommardagen.[11] Andra konfirmationshelger var Kristi himmelsfärdsdag, pingstdagen, palmsöndagen och Marie bebådelsedag.[12]

På konfirmationsdagen skulle kyrkan prydas; sommartid med hägg- eller rönnkvistar och kransar av ängsblommor som dekorerade pelare, ryggkarmar, orgel, ljuskronor, läktare, altare och predikstol. Man spände snören behängda med ängsblommor över fönstren, liljekonvaljbuketter stod i vaser i fönstren, enris ströddes på golvet och björkar ställdes i rader på kyrkogården med topparna hopknutna så de bildade en längre portgång nedanför kyrktrappan. Sådana portaler kunde också ställas upp längs vägen från prästgården där prästen, klockaren och skriftskolungdomarna i procession tågade till kyrkan. Också inne i kyrkan byggde man äreportar och prydde med blommor.[13]

Kyrkspiran och kyrktuppen smyckades med hägg eller rönn, ofta av en djärv gosse.[14] I Pargas fick skriftskolungdomarna ringa in helgen med kyrkklockorna, vilket var ett efterlängtat nöje, i synnerhet för pojkarna.[15]

Läsbarnen skulle lära sig att värdigt tåga in i kyrkan och upp längs altargången, och att knäböja vid altarrunden. Här en beskrivning från Lappträsk i östra Nyland:

> ”Man tågade in i den trängselfyllda midsommardoftande kyrkan och snart förvandlades det högtidliga intåget till en kvav och påfrestande högtid som i sin långa instängdhet förorsakade många svimningar hos de högtidsspända skriftskolbarnen. Åtminstone ett tiotal svimmade och de bars ut i sakristian för att ta igen sig.[16]

Förhöret som hörde till ritualerna skapade stor skräck hos de unga. Den som inte kunde katekesen utantill hade föga hopp om att ”slippa fram” första året. Att bli kuggad var en stor skam. Det ryktades om gossar som ”slapp fram först efter sjätte eller sjunde försöket”.[17]

Många som skrivit om sin konfirmation har direkta fysiska minnen från dagen. En stor rörelse överväldigade ibland ungdomarna i den högtidliga stunden, högljudd gråt och snyftningar förekom. Anspänningen och att tvingas stå så länge kunde medföra att man svimmade vid altarrunden. I minnena blandas doften av björk och liljekonvalj med glädjen över den nya utstyrseln, kanske en ny vuxnare frisyr och därtill intrycken av prästens tal och avläggandet av det allvarsamma konfirmationslöftet.[18]

I allmänhet ordnades ingen bjudning efter de kyrkliga ceremonierna utan alla åkte hem efter att de utbytt konfirmationsminnen, det vill säga visitkort med konfirmandens namn och högtids-

dagens datum.[19] I äldre tider var det prästen och klockaren som fick presenter i samband med konfirmationen. En mindre penningsumma kunde överräckas. Föräldrarna kunde även ge prästen smör och ost som tack. Det berättas om mödrar till skriftskolbarn som mutade prästerna till exempel med ett fårlår för att barnen skulle klara sig i konfirmationsförhören.[20]

Gåvor till konfirmanderna kom så småningom in, men redan de nya kläderna var kostsamma och ansågs vara gåva nog. En konfirmand med mer förmögna föräldrar kunde av föräldrar och faddrar få en fickklocka av silver och en psalmbok. Guldkors, smycken och en Bibel var också allmänna gåvor.[21]

KONFIRMATIONSDRÄKTEN – FRÅN SVART OCH VITT TILL ALBA

Konfirmationsdräkten, ”framslippningskläderna”, var viktiga. Nya kläder var i äldre tiders bondesamhälle inte vardagsvaror och dessutom skulle utstyrseln markera att man nått ett nytt åldersstadium, blivit vuxen.

Hade man råd beställdes klänningen, tillverkad av tjockt ylletyg, av bysömmerskan. Svarta hårband av siden och svarta kängor fullbordade

Gruppbild av konfirmander i Vörå 1913. Fem år senare övergick även flickorna i Vörå till att bära vit dräkt på konfirmationsdagen.

klädseln för flickorna.[22] Dräkten skulle användas som högtidsdräkt länge efteråt, många mindre bemedlade använde också senare klänningen som bruddräkt. Att få ihop utstyrseln var inte alltid lätt, gamla plagg fick sys om och skor lånas.[23]

I stora familjer kunde hemmets enda konfirmationsdräkt användas tills den var utsliten: ”Vi var nio flickor och de äldsta av oss fick en konfirmationsdräkt som sedan gick i arv mellan de tre följande flickorna och sedan fick igen den femte en ny.”[24] Redan i slutet av 1700-talet då Anders Wengren var präst på Kökar lånade hans många döttrar ut sina svarta klänningar till fattiga skriftskolflickor, och prästfruarna gjorde likadant.[25]

De stora svarta kyrkdukarna med fransar av siden var en eftertraktad gåva. Dukarna köptes i städerna, men alla föräldrar hade inte råd med dem.[26] I högreståndskretsar syddes konfirmationsklänningarna upp efter senaste modet och pryddes med släp, sidenrosetter och bälte.[27]

Även för pojkarna var det förenat med stora utgifter att få en konfirmationskostym. Man valde ofta en grå eller svart, för kostymen skulle användas många gånger efter den första högtiden.[28] Stassen fullbordades med vit skjorta och svart rosett, stärkt skjortbröst och krage, kängor eller stövlar, filthatt eller ”spadabladsmyssa” (skärmmössa) på huvudet.[29]

Av olika orsaker övergick man så småningom under början av 1900-talet till vit konfirmationsdräkt. En orsak var att svart ylletyg inte gick att få tag på under första världskriget.[30] Bytet till den vita färgen var betydelsefullt, både visuellt, traditionellt och praktiskt. På många orter kan man exakt erinra sig vilket år omslaget gjordes och hur många flickor som var med i förändringen, och också vem som stod bakom de nya idéerna.

Redan 1909 hade tre konfirmander i Jakobstad vita klänningar och det nya modet spred sig snabbt till landsbygden. Efter att endast några flickor i Karleby burit vitt 1916 hade alla följande år vita klänningar.[31] Fotografier av konfirmandkullar från Borgå visar att endast tre flickor hade vit klänning 1914, men fem år senare var i sin tur endast åtta av hundra flickor klädda i svart.[32] I Vasa var hälften av flickorna klädda i vitt 1916.[33] I Vörå nordost om Vasa bad skriftskolflickorna 1918 kyrkoherde Johannes Bäck om tillstånd att få bära vitt då så många andra socknar redan gått över till det nya modet och då inget svart tyg fanns att få. Tillstånd beviljades, men fram till konfirmationsdagen skulle flickorna vara mörkt klädda – vilket skapade en anslående kontrast mot det vita på högtidsdagen.[34]

Svårigheten att skaffa fram svart tyg vändes till något positivt: ungdomens färg skulle vara ljus och vit. Många präster tyckte om det nya och godkände

Gerda Simolin-Grahn konfirmerades i november 1903 i Nikolajkyrkan i Helsingfors. I städerna läste konfirmanderna i mindre grupper och konfirmationsfotot kunde vara individuellt.

bytet av färg. På landsorten var prästdöttrarna ofta först med det vita modet. I Tenala i västra Nyland spreds den nya stilen också av traktens herrgårdsflickor som redan i början av seklet klädde sig i vitt.[35]

Emigranternas tygpaket med vitt tyg påverkade också förändringen i modet. I paketen sändes både vita dräkter, strumpor och skor över, allt enligt modet på andra sidan Atlanten.[36]

De åboländska frågelistsvararna vittnar om att dräkten var valfri och att de flesta valde vitt, men ännu 1936 bar en flicka i Västanfjärd svart. I Hitis slog den vita färgen igenom först 1955.[37] På åländska Kökar kan man i materialet se att modet växlade av olika skäl. När unga prästvikarier i mitten av 1920-talet inte lade sig i dräktfrågan lämnades plats för egna initiativ. De billiga vita tygerna ansågs dock inte ha samma stil och hållbarhet, varför man på Kökar under perioderna 1929–1931 och 1944–1946 gick tillbaka till det svarta.[38] Orsakerna till skiftningarna i modet var alltså många.

Många präster var som sagt positiva till det vita modet. I Sjundeå i västra Nyland medverkade den nya prästen Richard Bonsdorff redan i början av 1910-talet till att införa användningen av den vita färgen genom att betona att konfirmationen var

Under 1960-talets första hälft hade bruket av albor ännu inte slagit igenom på alla orter. En enhetlig klädsel eftersträvades dock ofta, i denna sydösterbottniska konfirmandgrupp bar flickorna vita korta klänningar eller dräkter och pojkarna mörk kostym.

en glädjefest.[39] I den äldre generationen uttrycktes dock en viss skepticism mot det nya modet, eftersom den svarta färgen ansågs vara både mer värdig och praktisk.[40] Men också en vit konfirmationsklänning kunde senare fungera som festdräkt eller sys om till tärnklänning för bröllop. De vita klänningarna kunde också lånas ut till yngre konfirmander.[41]

Under 1930- och 1940-talen dominerade vita fotsida klänningar.[42] Pojkarna var klädda i mörk kostym, vit skjorta med vit fluga, och svarta skor.[43] Vita halvkorta klänningar slog igenom under 1950-talet, och vita handskar och skor kunde höra till.[44] På 1960-talet gällde vita korta klänningar eller ljus dräkt för flickorna och för pojkarna vit skjorta och mörka byxor utan kavaj, alternativt mörk kostym.[45]

På 1960-talet började man använda vita albor i stället för påkostade konfirmationsskrudar. Modellen till den enhetliga utstyrseln togs från Sverige, och det var ofta prästerna som talade för det nya bruket. Man ogillade att mindre bemedlade familjer hade svårt att klara av utgifterna med en påkostad festdräkt. Alborna togs allmänt i bruk i mitten av 1960-talet, men de åländska och åboländska församlingarna var tidigare ute. Kyrkoherden Valdemar Nyman införde vita albor i Finström på Åland vid decennieskiftet 1960 och vid samma tider skaffades de också till Kökar. År 1961 bar flickorna i Dragsfjärd i Åboland albor, 1965 även pojkarna. I Pedersöre i Österbotten hade flickorna vita albor 1967.[46]

Kommerserådet Aarne Karjalainen donerade 1967 sextio albor till Hangö församling, för gemensam användning i den finska och den svenska församlingen.[47] År 1965 togs albor i bruk i Borgå och Karleby, 1966 i Övermark norr om Närpes.[48] Snart hade den gemensamma klädseln slagit igenom i de flesta församlingar, med motiveringen att ”helhetsintrycket skulle vara enhetligt och ingen konfirmand övergå den andra i properhet”.[49]

KONFIRMATIONEN SOM MILSTOLPE

I det gamla jordbrukssamhället var konfirmationstiden ingångsport till nästa skede i ungdomslivet. Först efter genomgången skriftskola kunde man ta plats i traktens ungdomslag samt delta i nöjeslivet och omsider i de så kallade nattfrierierna (se kapitlet om dessa) som ledde till äktenskapet och vuxenvärlden.

För pojkarnas del gällde det att på olika sätt bevisa sin manlighet och våghalsighet. Stora ”skriftskolstenar”, som de unga männen tävlade om att lyfta fanns på många orter. Det berättas att stenarna vägde mellan 100 och 200 kg och att många stenar varit i bruk för detta ändamål i flera hundra år.[50]

En våghalsig tradition som nämndes tidigare var att hänga en krans på kyrkans vindflöjel eller på kyrktuppen. Här tävlade man med tidigare års konfirmander och ville inte visa sig sämre. Den modigaste gossen klättrade upp, tog bort förra årets krans och satte upp den nya. I Vörå gick traditionen till så att tuppen vändes åt det håll av socknen där gossen själv var bosatt. Det livsfarliga upptåget var vanligt i början av 1900-talet, men förbjöds senare.[51]

I Jakobstad skulle pojkarna bevisa sin mandom genom att klättra upp på yttre sidan av Pedersöre kyrktorns spira och där göra volter på en järnstång. De flesta styrkeproven i samband med skriftskoltiden utfördes av pojkarna, men den spruckna kyrkklockan som stod på golvet i Solfs kyrka kunde lyftas också av flickorna. I Kronoby var det brukligt att alla klättrade upp i klockstapeln och tog i storklock-kläppen.[52]

På Mikaelidagen eller vid allhelgona var det sed att de nykonfirmerade fick komma med i ungdomslaget och därmed delta i traktens nöjesliv, gå på danser och andra tillställningar i de äldre ungdomarnas krets. Till äldre tiders seder hörde också

att de nyblivna ”storpojkarna” av de äldre i laget skulle introduceras i ortens nattfrieriseder.[53]

Skriftskolgången innebar förändringar på många plan. Flickorna började lägga upp sin fläta i hårknut eller valde att klippa sitt långa hår kort och började använda blus och kjol i stället för klänning. Pojkarna började kamma håret bakåt eller ha sidbena. De började använda långbyxor och hatt, fick röka öppet och började tala och svära som vuxna karlar. Vid olika dagsverken fick man nu till skillnad från tidigare full betalning och pojkarna kunde också mönstra på fartyg.[54]

Ännu på 1950- och 1960-talen väntade man på konfirmationen ”som på solens uppgång”.[55] Genomgången skriftskola innebar ett ”Sesam öppna dig” efter vilket man ansågs vara ”torr bakom öronen” och redo att inleda vuxenlivet.[56]

KONFIRMATIONEN I DAG

I Finland deltar en exceptionellt stor del (83,5 % år 2016) av årskullen 15-åringar i konfirmandundervisningen. Skriftskolan har också i dag betydelse för det snart stundande vuxenlivet, eftersom konfirmationen ger rätt att bli fadder, få kyrklig vigsel och vid fyllda 18 år möjlighet att kandidera för förtroendeuppdrag inom församlingen.

Lägerskriftskolorna i Finland fick sin start i slutet av 1930-talet och blev allmänna på 1960-talet. Det första skriftskollägret ordnades i Nurmijärvi 1936 under ledning av Kosti Kankainen, rektor och präst. Idén uppkom när pojkarna i samband med ett sommarläger föreslog att de samtidigt skulle få gå i skriftskola. År 1937 ordnade Suomen kristillinen ylioppilasliitto (Finlands

Pojkar i skriftskolåldern kunde bevisa sin manlighet genom att lyfta stora stenar. Risbacka lyftsten i Terjärv, Österbotten vägde mellan 150–200 kilo och enligt traditionen fick en gosse inte gifta sig förrän han orkade lyfta stenen från marken. Fotografi från 1932.

I Finland hör konfirmationen till de stora livsfesterna som samlar familj, släkt och vänner till ceremonierna i kyrkan. Till skillnad från äldre tider upplevs den efterföljande festen och gåvorna också som viktiga. Konfirmation i Esbo domkyrka 2018.

kristliga studentförbund) läger separat för flickor och pojkar, på 1940-talet spred sig idén och 1953 hölls det första gemensamma lägret för flickor och pojkar i Tammerfors. På Lekholmen utanför Helsingfors har huvudstadens svenska församlingar ordnat skriftskolläger sedan mitten av 1950-talet.[57] Lägren blev allt vanligare och i mitten av 1970-talet avlade hälften av de unga sin skriftskola på läger. I dag ingår ett lägeravsnitt i de flesta skriftskolor. Lägerskriftskolan har blivit en del av ungdomskulturen som det för majoriteten av de unga hör till att delta i.[58]

I dag fylls kyrkorna av släkt och vänner när det är konfirmation och högtiderna får ordnas i flera omgångar i församlingar som är stora. Festen efteråt är viktig, liksom konfirmationsgåvorna och rosorna, visar det nyaste insamlingsmaterialet. Kors, smycken, pengar, böcker, presentkort och också gåvor med sikte på det egna hushållet är vanliga. Ibland påtalas ändå överdåd när det gäller firandet av den nykonfirmerade.[59]

Religiöst och ideologiskt obundna livsåskådningsläger som utgör sekulära alternativ till den kristna konfirmationen är vanliga i hela Norden. I Norge, där livsåskådningslägren är populärast, går de avslutande högtidliga festligheterna under namnet ”humanistisk konfirmasjon”. På detta sätt konfirmeras inträdet i vuxenvärlden på ett värdigt sätt.

I Finland har de så kallade Prometheus-lägren ordnats sedan slutet av 1990-talet. Den intensiva lägerveckan avslutas av en fest med inbjudna gäster. Lägerdeltagarna utarbetar programmet med sketcher, sånger och tal och alla tilldelas slutligen ett så kallat protusmycke, ett diplom och en blomsterkrans. Myten om Prometheus brukar också läsas upp eller framföras under något skede av festen.

SKOLÅRETS FESTER

I skolorna firas vid sidan av årets fester också inofficiella festligheter som strukturerar upp skolgången och skolåret. I gymnasiet har varje årskurs sitt festevenemang. Gymnasiegången börjar med att nykomlingarna, gulnäbbarna, tidigt på höstterminen ska komma in i skolan och få sin plats i elevkåren. I slutet av februari avslutar abiturienterna i gymnasiets högsta klass det egentliga skolarbetet och övergår till det sista skedet i sin skolgång, studentexamen. Efter att abiturienterna ”kastats ut” ur skolgemenskapen markerar de äldsta kvarvarande gymnasisterna sin nya status genom firandet av ”gamlas dag”. Festerna är av olika ålder; äldst är gulnäbbsintagningarna som har sin bakgrund i den medeltida universitets- och hantverkarvärlden. I Finland används ordet gulnäbbsintagning allmänt, medan man i Sverige i dag kallar initieringsriterna till högskolor, universitet och gymnasier för nollning, inspark eller mottagning.

GULNÄBBSINTAGNINGAR

Benämningen ”gulnäbb”, på finska *keltanokka*, i Frankrike *bec jaune* och i Tyskland *Gelbschnabel* användes redan under medeltiden för nykomlingarna, novitierna, på universiteteten. Så kallades också de Uppsalastudenter på 1600-talet som ännu inte genomgått ”depositionen”, invigningen i studentgemenskapen. Benämningen associerade troligen till ungfåglars gula näbbar och klor. I hantverkarskråna skulle nykomlingarna bjuda på gulbenskanna.[1] I äldre tider betydde ordet ”gulbening” allmänt en person som gör någonting för första gången.[2] På fartyg kallades första resans gossar också gulnäbbar eller hönsungar. I byarnas ungdomslag skulle ”gulbeinspojkan” bestå ”gulbeinsupin” på mickelsmässlördagen, varefter de kunde börja delta i nöjeslivet med de äldre ungdomarna.[3]

Skriftliga dokument om intagningsceremonierna vid universiteten finns bevarade från 1400-talet, men sederna kan vara betydligt äldre.[4] Inskrivningen i Kungliga Akademin i Åbo föregicks av depositionen som utfördes av en av konsistoriet utsedd äldre student, kallad depositor. Hans uppgift var att genom olika ceremonier avlägsna den unge studentens alla djuriska instinkter och egenskaper samt påvisa hans behov av undervisning. Den grova behandlingen skulle ske i dekanus närvaro, men urartade ändå ofta i grov misshandel. Trots konsistoriets ingripande var det första studieåret plågsamt för de yngsta studenterna som behandlades som slavar av de äldre och tvingades utföra olika förnedrande tjänster med stryk som lön. Många invigningsceremonier var rentav farliga. Från myndigheternas och kronans sida ville man därför upphäva de våldsamma bruken. Efter att Karl XI år 1691 förbjudit depositionsakterna avskaffades de i sin officiella form, men pennalismen fortsatte i det fördolda.[5] Motsvarande ceremonier förekom i hantverkarskråen där de nya gesällerna ”döptes och hyvlades” enligt liknande manér redan på 1300- och 1400-talen.[6]

Prövning av nykomlingarna i skolan

Också i äldre skolhistoriker framkommer det att de äldre elevernas förtryck gentemot nykomlingarna kunde urarta i närmast slaveri för de yngsta eleverna, som i allt tvingades lyda de äldre kamraterna.[7]

När Rafael Colliander hösten 1887 inledde sin skolgång i Svenska klassiska lyceum i Åbo hade han redan av sina bröder hört att ”många bruk från längesen svunna tider vårdas i skolan med gamla anor och bland dem pennalismen i föga milda

former". Femte- och sjätteklassisterna gjorde sina "härjningståg" bland de yngsta eleverna. Det gällde att lyda de äldre elevernas order, göra honnör när så påbjöds, hoppa när så kommenderades. Man skulle anpassa sig och göra sig osynlig.[8]

Ceremonierna var ibland handgripliga och smärtsamma både fysiskt och psykiskt. I mitten av 1800-talet var det i Wasa trivialskola tradition att de elever som flyttade upp från tredje klass, för invigning till "skolråttor av första rangen", under mycken spott och spe från de äldre gossarna skulle företa flytten till den nya klassen krypande längs de dammiga skoltrapporna.[9]

Under hela 1800-talet utsattes novitierna, även kallade "tipporna", i Borgå gymnasium för de äldre elevernas uppfostringsåtgärder. På våren var det tradition att tipporna skulle vingklippas för att de vid flyttningen till nästa klass inte skulle flyga för högt. Detta gick till så att de yngre eleverna med utsträckta armar skulle vandra mellan två led av äldre gymnasister som med nedre kanten av handen slog på offrets armar. Till ceremonin hörde också att tipporna först skulle stå ute i regnet på skolgården för att vingarna skulle växa sig tillräckligt långa. Ibland döptes de i ett stort kar fyllt med regnvatten. Därefter tilldelades var och en ett öknamn som man fick dras med resten av skoltiden.[10]

Redan i 1724 års skolordning hade man förbjudit seden att tvinga nyinkomna elever att efter inskrivningen ordna kalas med punsch, öl och kaffe för de äldre gymnasisterna. "Krympningen", invigningen av skoluniformerna, skulle utmynna i brorskål yngre och äldre elever emellan, varefter de unga uppnådde värdighet av *cives*, officiella elever. De förbjudna kalasen firades i stället utanför skolan. Eleverna i Åbo gymnasium höll ofta till i Paaskunta torp i S:t Karins några kilometer från Åbo. Novitierna blev tillsagda att klä sig i sina sämsta kläder, eftersom alla plagg under den vilda kvällen skulle bli förstörda. År 1865 ordnades det sista kalaset av denna typ i Åbo gymnasium. Härefter ordnades uniformskrympning med betydligt mindre alkoholkonsumtion.[11]

Konventsintagningar

När man läser memoarer och skolhistoriker märks det att distansen till skolans äldre elever ännu på 1950-talet var milsvid. "Det var nästan så att benen

När man kom i lära för en smed skulle man först "bli stukad". Två äldre smeder tog tag i lärlingens armar och byxben och slog honom några gånger emot ett städ. När detta var gjort ansågs lärlingen vara stukad. Så här berättade den 84-årige smeden Blomqvist från Strömfors bruk 1936.

vek sig i en nigning när man mötte åttor på gatan", berättar en kvinna om sin skolgång i Lovisa.[12] "Det kändes som en stor ära om någon äldre elev talade med en i skolan."[13] De äldre eleverna hade sina klassrum högre upp i skolhuset och hade också privilegiet att inte behöva gå ut på rasterna.[14]

Inträdet i den nya skolan kunde markeras enkelt, genom ett "snödop" av de nya eleverna. Denna gamla sed finns belagd från de danska katedralskolorna vid 1600-talets början och praktiserades när den första snön föll bland annat i Svenska normallyceum i Helsingfors på 1920-talet och ända in på 1980-talet i Nya svenska läroverket (Gymnasiet Lärkan) i Helsingfors.[15]

När en skolelev nått femton–sexton års ålder var det dags att ansluta sig till konventet, en sammanslutning för skolans äldre elever. Som konventsmedlem hade man ökad bestämmanderätt inom elevkåren och fick också delta i ett rikt nöjesliv. Sitt konventskort, som bland annat gav tillträde till skolornas konventsfester, fick man först efter att ha deltagit i en konventsintagning.

Det första konventet i det svenskspråkiga Finland grundades vid Svenska normallyceum i Helsingfors 1865. Ungefär hälften av konventen i de svenska skolorna hade grundats före sekelskiftet 1900.[16]

I skolhistorikerna finns ofta detaljerade beskrivningar av konventsaktiviteterna. Till verksamheten hörde fester, föredragsaftnar, sångkvällar och diskussioner. Under årens lopp modifierades programmet enligt tidsandan.[17]

I Svenska normallyceum var intagningsfesten under konventets första tider högtidlig och hedrades av rektors, prorektors och cives närvaro. "De nya konventsmedlemmarna tågade in till någon fosterländsk marsch, lovade högtidligt att följa lag och stadgar och tryckte stilla envar äldres hand. Ibland bjöds det på teater, vanligen på tal, deklamation, sång och spel; samt fin materiell spis."[18]

Konventsintagningarna reglerade en skolelevs förhållande till de övriga eleverna i skolan. De beskrivningar som finns bevarade skiljer sig ofta från de högtidliga tidiga bruken i Svenska normallyceum, och liknar i högre grad äldre tiders intagningar i universitetsvärlden. Grundtanken i båda sedvänjorna var att en nykomling endast genom att skämma ut sig fullkomligt ansågs värdig att upphöjas och godkännas som fullvärdig skolkamrat.

I det material Svenska litteratursällskapets arkiv samlat in finns beskrivningar av intagningsceremonier mellan 1930- och 1960-talen. En paus i konventsintagningarnas historia inföll vid ingången av 1970-talet. Under denna period omformades de traditionella konventen under påverkan av en allt aktivare samhällsdebatt, som också kom till synes i skolpolitiken. I slutet av 1970-talet tog man på nytt i bruk intagningstraditionen, nu som intagning till gymnasiet. Från 1980-talet blev konventsintagningarna, även kallade gulnäbbsintagningar, en populär skolsed.

Beskrivningarna av konventsintagningarna är rätt lika genom tiderna. Intagningen inleddes ofta med att den aktuella gulnäbbsklassen skulle styra ut sig på något av arrangörerna bestämt sätt. Dagen skulle ha karaktären av upp och nedvändhet, flickorna skulle kanske klä sig till gubbar och pojkarna till tanter, man skulle vara inlindad i wc-papper eller skrudad i nattlinne.[19] Så utstyrda skulle gulnäbbarna röra sig i skolan och på skolvägen under konventsintagningsdagen.

Dagens laglösa karaktär underströks exempelvis genom att gulnäbbarna skulle bära sina skolböcker i en plasthink, ha duschmössa på huvudet eller kombinera udda plagg som underskjorta, högklackade skor och kastrull på huvudet.[20] Klädseln skulle markera gulnäbbens gränsposition och fastslå att nykomlingen var löjlig och omogen. Vanligt var också att antyda det "haltande" i situationen till exempel genom att påbjuda att

gulnäbben på ena foten skulle bära en filtstövel eller en skidkänga.[21]

Gulnäbbarna kände både förväntan och oro inför intagningskvällen. ”Månader i förväg hade det pekats finger och utmålats hur man skulle pinas”, berättar en kvinna som 1964 genomgick sin intagning i Helsingfors.[22] Att utebli hade dock varit otänkbart. ”Det förekom nog skrämselpropaganda före intagningen, för att göra det mera spännande. Det gick inte att utebli från detta tillfälle, för det skulle ha varit en skam för en själv. Man skulle ha framstått som en fegis.”[23]

De intagningsprov som offren ålades är rätt lika genom tiderna. Ceremonierna har alltid gått ut på att gulnäbbarna kallas fram, ensamma eller i en mindre grupp, prövas genom olika uppgifter, skrattas ut, bedöms och godkänns, varefter man som intagen medlem kan delta i kvällens fortsatta program.

Medan det ännu fanns separata flick- och pojkskolor var ett speciellt spänningsmoment att ordna intagningen gemensamt. Flickskolorna Strömborgska läroverket i Borgå och Laguska skolan i Helsingfors firade ofta intagningar tillsammans med pojkskolorna Borgå lyceum respektive Nya svenska läroverket i Helsingfors.[24]

En vanlig början på ceremonierna var att varje gulnäbb skulle bjudas på en speciell festrött. Det kunde vara kall havregrynsgröt färgad med karamellfärg eller en dryck med ricinolja i.[25] Gulnäbbarna kunde också fås att tro att det de med förbundna ögon inmundigade var något obehagligt eller osmakligt. Knackkorv eller gul lemonad i en potta beskrevs som något helt annat än det var.[26] Bland de mest fruktade uppgifterna i materialet om de äldre gulnäbbsintagningarna var att tvingas uppträda med sång och dans, tala offentligt eller berätta en vits.[27]

De sexuella dragen i uppgifterna kom in på 1970-talet, då till exempel den senare ständigt återkommande leken ”flicka ska äta korv mellan en pojkes ben” introducerades. Till de kladdiga lekarna hörde till exempel att sluta ögonen, pluta med munnen och få en chokladkyss mitt i ansiktet eller att smälla av en mjölfylld uppblåst papperspåse i gulnäbbens ansikte. Andra uppgifter liknar närmast sällskapslekar, såsom att i kapp äta äpplen som hänger från taket eller knäckebröd ur ett vattenfat. Liknande lustigheter återkom i skolorna år efter år.[28]

Meningen var att publiken skulle få skratta. Det innebar temporär förnedring för festens huvudpersoner. Gulnäbbarna i Svenska normallyceum skulle exempelvis 1952 krypa omkring iklädda säckar under det att cives kommenterade det hela med nedvärderande rop och kommentarer.[29] Gulnäbbarna stod ”inför domstolen” och skulle besvara enfaldiga kuggfrågor.[30] Följande beskrivning gäller intagningen hösten 1969 i Gamlakarleby svenska samlyceum.

> ”Till konventet vann man inträde i mellanskolans sista klass, dåförtiden var det klass V. Det var konventet vid skolan som anordnade dessa ”inträdesprov”. För min del skedde det hösten 1960. Det gällde för alla som var med att genomgå olika slag av mer eller mindre diaboliska tester. Jag kommer ihåg hur ett par elever skulle cykla runt i festsalen. Ett par gossar skulle under övervakning mäta urineringsrännans längd på herrtoaletten med en cigarett. Ett par skickades ut på stan för att sjunga och samla in lite pengar. Själv var jag med i en s.k. äppelstafett mellan två lag. Det gällde att skicka ett äpple från mun till mun mellan lagmedlemmarna. Till denna gulnäbbsintagning var hela gymnasiet inbjudet och tillströmningen var vanligtvis riklig. Skolan var en av de största i Svenskfinland så åskådare räckte vanligtvis till mycket väl. Själv tillhörde och tillhör jag den kategorin som gillar alla former av spex och skämt, så för mig kändes det inget speciellt med gulnäbbsintagning.[31]

Prövningen måste genomgås för att man skulle komma ”ett pinnhål högre upp”, skriver en man från Svenska normallyceum. Som belöning för plågorna mottog man konventskortet, nyckeln till konventslivet och festerna samt en mer vuxen status.[32]

Intagningar i högstadiet

Genom införandet av grundskolreformen ändrades inträdesåldern till den högre läroinrättningen. Grundskollagen, som stadfästes den 26 juli 1969, innebar att folkskolan, medborgarskolan och mellanskolan så småningom sammanfördes till en ny skolform, grundskolan, som delades in i ett lågstadium som omfattar de sex första skolåren och ett högstadium som omfattar de tre sista åren. Rent praktiskt betydde detta att bytet av läroinrättning skedde efter genomgånget sexårigt lågstadium, och inte som tidigare när eleven efter fyraårig folkskola skulle välja mellan att fortsätta folkskolan eller söka till läroverk. Detta medförde att eleverna var några år äldre än eleverna vid läroverket när de började högstadiet.[33]

Övergången till högstadiet kom i vissa skolor att utformas till en märkesdag på ett annat sätt än det tidigare inträdet i läroverkets första klass. I vissa skolor har syftet med ceremonierna varit att ge de nya eleverna en mjuklandning i den nya skolvärlden. Intagningarna ordnas då av skolans vänelever, vilka har som uppgift att motverka mobbning och arbeta för god stämning i skolan. Modellen för de gulnäbbsintagningar man ordnade till exempel i Helsinge skola i Vanda på 1980-talet fanns i de gamla konventsintagningarna: de nya eleverna skulle klä ut sig i något föreskrivet och därefter genomgå intagningsprov. Här återkom olika uppgifter som snart blev allmän tradition i skolorna: solosång, att hålla tal, lätt ekivoka uppgifter där man slickade grädde från en motparts kinder, gjorde armhävningar över varann eller med förbundna ögon letade efter säkerhetsnålar på motpartens kläder. De vänelever som 1985 ordnade intagningen i Helsinge skola motiverade arrangemangen så här: ”Vi skall leka lite med dem, egentligen är det meningen att de ska ha roligt. Det är huvudsaken att alla ska ha trevligt och lära känna de nya sjuorna.”[34]

Intagningar i gymnasiet

I många gymnasier fortsatte traditionen med konventsintagningar i form av gulnäbbsintagningar. 1980-talets versioner av intagningarna var betydligt mer hårdkokta och snart inleddes diskussionen kring huruvida det var rimligt att utsätta skolelever för sådan prövning och förnedring.

Gulnäbbsintagningarna i gymnasiet har tidvis förbjudits i vissa skolor och därför ibland ordnats

Till skolornas gulnäbbsintagningar har ofta hört lekar med sexuell anstrykning. Gulnäbbarna i Helsinge skola i Vanda 1985 fick bland annat i uppdrag att ”leka armhävning”.

i lokaliteter utanför skolan, eller utomhus. När Helsinge gymnasiums gulnäbbsintagning hösten 1986 arrangerades i Helsingfors centrum, i Esplanadparken, kom lekarna och proven att likna upptågen i samband med möhippor och svensexor som under samma tidsperiod ofta ägde rum där. Gulnäbbarna konfronterades med allmänheten och till deras uppgifter hörde bland annat att tvätta bilfönster och dela ut kondomer. Tre år senare ordnades skolans intagningsfest utan lärarövervakning på en föreningsgård och detta medförde att tillställningen fick en betydligt mer vågad och sexuell prägel. Gulnäbbarna skulle inte slicka varandra rena från grädde endast på kinderna utan utföra proceduren i tämligen avklätt tillstånd med låren och magen som målområde. Man skulle inte längre berätta om "sin första kärlek" utan läsa upp pornografiska texter.[35]

I Gymnasiet Lärkan i Helsingfors framträdde arrangörerna vid intagningen hösten 1996 utklädda till Ku Klux Klan-tortyrmästare. Det noga organiserade programmet innefattade enklare uppgifter som att leka hund, sälja kyssar och formulera kärleksförklaringar, men också mer hårdkokta uppdrag där korv, vispgrädde och olja utgjorde ingredienser i lättklädda uppgifter med sexuell underton. Intagningen hade föregåtts av en så kallad slavvecka under vilken "ettorna" skulle lyda en mängd förnedrande lagar som de äldre eleverna tänkt ut. Vid slavmarknaden under skolans allmänna veckosamling såldes ettorna på auktion, med priser varierande från fem mark (en euro) till femtio mark (tio euro). Till slavens uppgifter hörde att i allt lyda sina herrars nycker, om det sedan gällde att införskaffa mat och godsaker eller att klä ut sig på aparta sätt, såsom i skjorta med bar navel, cykelbyxor och luciakrona.[36] Slavmarknader ordnades också i andra gymnasier i Helsingfors.

Gulnäbbsintagningarna i pressen

Gulnäbbsintagningarna har under olika perioder kritiserats i dagspressen för att de är råbarkade och kontrasterar mot skolornas officiella antimobbningspolicy.[37] I finska skolor, där festen kallas *nahkiaiset* eller *mopokaste*, ledde ett flertal anmälningar om alltför grova bruk till att intagningarna 2007 förbjöds av de finska undervisningsmyndigheterna i Helsingfors.[38] De svenska gymnasierna i staden fortsatte fira under devisen "frihet under ansvar" och man underströk att planeringen av festen skulle ske under rektors övervakning.[39]

Redan tidigare, år 2004, hade gulnäbbsintagningarna emellertid avskaffats i Ekenäs gymnasium. Detta väckte besvikelse hos många elever som i tidningsdebatten argumenterade för att "traditioner inte får brytas".[40] "Man ska inte kalla nedärvd förnedring för tradition", kontrade en ledare i *Jakobstads Tidning* hösten 2004.[41]

I Katedralskolan i Åbo lanserades 2007 en alternativ välkomstceremoni och insparkningsfest, och samma år ordnades en höstbal för nya och gamla elever i Jakobstads gymnasium.[42]

År 2014 föranledde gulnäbbsintagningarna återigen en stor tidningsdebatt. Man hade i olika skolor flyttat ut intagningarna från skolorna och därmed tappat kontrollen över festerna.[43] Fem av åtta gymnasier i huvudstadsregionen gick nu in för att ersätta de vilda oövervakade festerna med officiella välkomstdagar. Firandet har i många skolor antagit lugnare former, men fortfarande väcker intagningsfesterna starka känslor. Meningsutbytet som tidigare fördes på tidningarnas insändarsidor har i dag också flyttat över till de sociala medierna.

Intagningar i universitet och högskolor

I dagens universitet, högskolor och studentnationer har gulnäbbsintagningarna fortsatt. Ceremonierna har sannolikt allt sedan de äldsta tiderna

Vid gulnäbbsintagningen på Nylands nation vid Helsingfors universitet hösten 1985 dirigerade "Then Hööga Akademien" iförda kåpor med huva traditionsenligt ceremonierna.

förekommit i någon form, men finns endast sparsamt dokumenterade och beskrivna. Om hur ceremonierna på finlandssvenskt håll utformat sig under 1900-talet kan man läsa i *Studentbladet* och nationsbladen där det årligen har rapporterats om tillställningarna.

Vid Åbo Akademis studentkårs första samkväm hösten 1927 ordnades prövningar där man mätte de nya studenternas värdighet att ingå i det akademiska medborgarskapet. Färdigheten testades med skämtsamma frågesporter där omöjliga kuggfrågor försvårade uppgiften.[44]

Nylands nations intagningsceremoni hösten 1928 försiggick i nationshusets Vikingasal i Helsingfors, där ett hönshus ställts upp och gulnäbbarna i rad vandrade in i salen med en levande höna i spetsen. Man presenterades, fick handslag och nationsband av inspektor och kurator. "Gulnäbbarna bänkades kring de långa borden på vilken underbart grönfärgad bål stod redo för att för dem möjliggöra ett snabbare och eventuellt lättare förstående av studielivets mysterium".[45]

Vid Åbo nations gulnäbbsintagning 1932 testade ett tremannakollegium de i "traditionella gulnäbbsmössor" skrudade nykomlingarna med så svåra frågor att "avgrunder av okunskap" avslöjades. Först efter långvariga överläggningar godkände inspektor de nya nationsmedlemmarna som tilldelades nationsband och fick dricka bror- och systerskålar.[46]

Gunilla Weckström har behandlat material om gulnäbbsintagningar i olika högskolor under åren 1982–1986. Starka gulnäbbstraditioner förekom både i universitetsnationerna, i institutionernas ämnesföreningar och högskolornas studentkårer. Också studentföreningar vid institut och tekniska läroverk samt studentkörerna firade intagningsfester.

Ett fastslaget mönster följdes vid intagningarna: först tilldelades varje gulnäbb en illasmakande välkomstdrink och försågs med ett tecken på sin status – en lösnäsa eller en gul fläck på näsan. Därpå vidtog dagsmanövrar på stan. Indelade i grupper fick gulnäbbarna lösa olika uppgifter

och poängsättas vid kontrollstationer. Återkommande uppdrag var att med en strömming mäta längden på en plats, få en namnteckning av en polis eller en busschaufför, uppträda med tal eller sång på offentlig plats och att tillskansa sig fastslagna troféer som gatuskyltar eller ölglas. Om prövningarna skedde inför publik liknade uppgifterna dem gulnäbbarna ålagts i skolvärlden: äta lakritssnöre från var sin ända, armhävning över flicka, äta korv mellan pojkes ben, spränga ballonger, klädstafett – klä av sig så mycket som möjligt. Sång-, spex-, intervju- och sketchnummer krävde improvisationsförmåga av gulnäbben och belönades med publikens bifall.[47]

En beskrivning av gulnäbbsintagningen på Nylands nation i oktober 1999 visar att den i mycket liknade de fester som beskrivits i studenttidningarna sjuttio år tidigare. ”Den höga akademin” tågade utstyrda i svarta kåpor in i den mörka salen, till skenet av kandelabrar och dånande musik. Intagningen till Svenska social- och kommunalhögskolan i Helsingfors samma år var uppbyggd enligt det redan beskrivna mönstret med en orienteringsrunda på stan. Vid varje kontroll skulle en uppgift avklaras. Uppgifterna innefattade invecklade vighets-, balans- och fingerfärdighetsprov på centrala ställen i staden, såsom fontänen Havis Amanda vid Salutorget. Alkohol ingick i varje kontroll. I programmet ingick också andra klassiker: att äta något som presenteras som obehagligt och oätligt, hälla i varandra öl med tratt, inmundiga vetemjöl och gräva fram slantar i en slaskhink fylld av matrester. Uppgifterna avslutades med att varje lag skulle försöka sammanställa en ”klädlängd”, en så lång mask av sina kläder som möjligt, vilket resulterade i att deltagarna snart stod i Hesperiaparken iförda endast underbyxor. Tillställningen följde alltså i stora drag det tidigare beskrivna festmönstret på 1980-talet.[48]

PENKIS, BÄNKSKUDDARDAGEN, ABBEN ELLER KARONKAN

I februari, inför sportlovet, inleder skolans äldsta elever, abiturienterna, förberedelserna för studentskrivningarna och det slutgiltiga avskedet till skolan. I och med att abiturienterna inte längre dagligen figurerar i skolan kommer gymnasiets näst högsta klass att ”ta över makten”. Abiturienternas avsked är mångfasetterat, man tar avsked av lärarna, de andra eleverna i skolan och också från det dagliga skolarbetet och samvaron som klass. Samtidigt manifesterar man sin nya status som skolans kandidater i studentexamenskampen. Abiturienterna ingår nu i en större referensgrupp, ”samhällets hopp” – landets samtliga abiturienter som förbereder sig för studentskrivningarna och utträdet i samhället.

Ordet ”penkis” är en förkortning av det finska ordet *penkinpainajaiset*, i svensk översättning ”bänkskuddarfest”. Det korta finska namnet är betydligt allmännare också bland svenskspråkiga skolungdomar. Festen har även lokala benämningar som ”abben” (Åboland) och ”karonkan” (Åland).[49] Om det mer formella finlandssvenska namnet berättar en kvinna som var abiturient i Laguska skolan i Helsingfors 1958:

> ”Jag tror det var i vår abiklass benämningen bänkskuddardagen uppstod. Skolan hade det halvt hånfulla epitetet ”kulturellast i stan” och vår rektor Karin Allardt-Ekelund satte mycket stor vikt vid att hennes adepter talade god svenska. Hon uppskattade följaktligen inte benämningen penkis – penkinpainajaiset. ”Det betyder ju att man skuddar skolans stoft av sig, där kan ni väl hitta en svensk motsvarighet”, tyckte hon.[50]

Penkisbruk i äldre tider

Fram till 1921 avlade alla abiturienter i landet studentexamen vid universitetet i Helsingfors. Tra-

ditionerna kring resan till huvudstaden och ceremonierna kring examen beskrivs i avsnittet om studentexamen. Från 1921 förlades studentexamen i sin helhet till läroverken. Traditionsmönstret kring abiturienternas skolavslutning var inte speciellt rikt utformat under 1920-talet. "Jag minns ingenting annat av abiturient-traditioner än att vi stod nedanför trappan upp till teckningssalen och abina fick en spark i baken av 8:de klassisterna", berättar en kvinna från Helsingfors.[51]

På 1930-talet samlades samtliga studenter i Åbo i slädkorteger eller stora lastbilar, varje skola för sig. I en minnesskrift från lyceet beskrivs studentföljet så här: "Harskramlor, bilhorn och andra fulltoniga musikinstrument ackompanjerar hurraropen, när det med granna pappersblommor och humoristiska deviser smyckade tåget drar förbi de hejande skarorna av skolkamrater och gatupublik. Halva staden är på benen för att se på det groteska upptåget."[52]

Under 1930-talet fanns olika modeller för penkisfirandet. Festligheterna kunde gå mycket enkelt till. I Svenska normallyceum i Helsingfors markerade abiturienterna 1933 dagens högtidlighet genom att bära en narciss i knapphålet. Abiturientbal ordnades i början av vårterminen. Klädseln var smoking och aftonklänning för både elever och lärare. På avslutningsdagen åkte man genom staden på lastbilsflak eller i *istvostjik* (hästdroska). Kvällen avslutades med en fest hemma hos någon elev eller på krog.[53] Slädparti var också ett populärt sätt att fira penkis på 1930-talet. Man hyrde en stuga på landet eller tog sig till någons sommarvilla, hade med sig smörgåsar och saft, och dansade tills solen gick upp.[54]

I Borgå firade flickskoleflickorna 1937 sin penkis med att klä ut sig och åka genom staden. På ett fotografi kan man se att klassen var utstyrd i samma stil som firarna av gamlas dag senare – i gammaldags kläder. På konventet för de avgående niorna framfördes sånger som de näst äldsta eleverna skrivit om sina avgående kamrater. Ett exempel var inspirerat av Runebergs "Kulneff":

Och efter kvällen räcker till
Och samvaron ger glädje än
Om nian vi nu sjunga vill
Säg, har ni hört om den?
Det är en fasligt trevlig klass
Med muntra kvinnor en hel brass
En skara yra unga kvinns
Som annorstädes ej finns.[55]

Om abiturientseder på 1930-talet i Grankulla berättar en kvinna så här:

> Bänkskuddargillet var en ordentlig hippa med en hel del alkohol hos en klasskamrat här i Sjundeå. Först åkte vi omkring i Grankulla efter häst i lång-

Studentklassen i Privata svenska flickskolan i Borgå 1937 styrde ut sig i gammaldags kläder den sista skoldagen.

reden, ett slags långa slädar som bl.a. användes för gödselkörning. När vi på Breda vägen körde om Maisie, läraren i tyska och Lapis, läraren i biologi, båda medelålders och ogifta som kom promenerande tillsammans var det någon som ropade: ”Dürfen, können, mögen, mussen – Herren sollen Damen küssen”. [56]

Penkis under krigsåren

Krigsåren innebar ett avbrott i penkisfirandet. En kvinna vars penkis skulle ha infallit 1940 kunde inte fira denna på något sätt, hennes bror hade däremot ännu året innan haft möjlighet att hojtande åka runt Helsingfors centrum på ett lastbilsflak. Nya svenska samskolans abiturienter firade i stället i maj när de fick studentmössorna. Då vandrade man omkring på Esplanaden där ”hela stan” var. De nybakade studenterna stannade vid Runebergsstatyn och sjöng till nationalskaldens ära.[57] Våren 1940 fick abiturienterna sina dimissionsbetyg utan examina, berättar en kvinna från Åbo.[58] Det året ordnades alltså inga studentskrivningar på grund av kriget.

Skolklasserna såg under krigsåren annorlunda ut än vanligt. ”Det fanns på vår klass ett par evakuerade flickor från Helsingfors. Pojkarna var i kriget utom en som var för ung och en som var inkallad vid staben men gick i skolan hos oss.” Denna klass med abiturienter i Jakobstad fick trots de allvarliga tiderna rektors tillstånd att åka penkiskörning med lastbil och äta middag på Stadshotellet. ”Festligheterna” fortsatte efter avklarade skrivningar i enlighet med tidens hurtiga anda: flickorna tog med sig mat och en grammofon och drog ut till en sommarstuga i Larsmo. Efter firandet skidade sällskapet hem.[59] I Åbo svenska samskola höll de yngre eleverna avskedsfest för abiturienterna och man åkte istvostjik. Men dagen var stillsam, minns sageskvinnan, alla pojkar var i militären.[60]

Nya abiturientseder

Efter krigsåren var tiden mogen för ett nytt och mångsidigare penkisfirande. Detta åskådliggörs i ett insamlingssvar från en lärare i Nya svenska läroverket i Helsingfors, som själv varit elev i samma skola. Pojkskolans sätt att markera den sista skoldagen var sig likt ända från efterkrigsåren till 1970-talet: abiturienterna uppträdde iförda skolmössor och hade spatserkäppar. Fram till 1950-talet firades penkis med restaurangbesök i sällskap av klassföreståndaren, rektor och prorektor. Underhållningen bestod av kupletter och kvartettsång. Efter krigsåren steg elevantalet i skolorna och levnadsstandarden ökade. Ungdomarnas festvanor blev ”dyrare och våtare”. Man hade också råd med en ny fest, lärarmiddagen.[61] I många skolor bjöd lärarna de blivande studenterna på kaffe i lärarrummet. Denna symboliska övergång till ett stadium närmare lärarnas uppfattades som en av höjdpunkterna i penkisfirandet.

I svaren från 1950-talet dyker bilsmyckningen upp allt oftare. Man använde stora plakat som fästes på lastbilarnas sidor. Också de abiturienter som åkte släde kunde ha plakat med ”trevliga och mindre trevliga omdömen om lärarna” på slädens sidor.[62]

Det blev populärt att fira kvällsfesten tillsammans med någon annan skola. Pojkskolor och flickskolor slog sig gärna ihop. År 1946 firade Svenska flicklyceet med Svenska normallyceum i Helsingfors. I slutet av 1950-talet festade Svenska normallyceum och Laguska skolan ibland tillsammans. Också skolor från olika orter valde ibland att fira ihop, flickskolan Strömborgska läroverket i Borgå nöjde sig inte med Borgå lyceum utan sökte gärna en penkispartner från Helsingfors.[63]

Festarrangemangen kunde också vara mer högtidliga. I Pargas svenska samskola var abiturienterna på penkisdagen 1956 klädda i akademiskt svart. Varje elev skulle ha med sig en egen

"Lönkans" (Nya svenska samskolan) penkisbil på Norra esplanaden i Helsingfors i februari 1964. Gatan kantas av släkt och vänner samt övriga nyfikna åskådare.

gräddtårta och efter att man själv druckit kaffe fick skolans yngre elever dela på kakresterna.[64]

I slutet av 1970-talet inleddes den fortfarande aktuella traditionen att fira penkis med båtkryssning. En elev i Sibbo gymnasium som var med de första tiderna skriver: "... då kunde man ännu fritt kryssa utan krav från rederiet, dvs. hela vår klass utan förmyndare drog iväg tillsammans med en hel drös andra penkisfirare. Det var nog synd om alla andra på båten."[65]

Kontrasten mellan det högtidliga och det blasfemiska hör till penkis uppochnedvända stämning. Seden att klä ut sig går i vågor och tematiken återkommer i beskrivningar från olika årtionden. "Fångar" som tema upptogs till exempel i Laguska skolan 1960, i Strömborgska läroverket 1967, i Ekenäs gymnasium 2005 och i Borgå gymnasium 2006.[66]

Det har också varit vanligt att penkisfirarna markerade den sista barnsliga dagen innan studentskrivningarnas allvar tog vid genom att styra ut sig till småbarn, bärande på dockor och nallar. Så gjorde man i Vasa svenska samskola 1946, Nya svenska samskolan i Helsingfors 1954 och 1962, och i Vasa svenska flicklyceum 1964.[67]

Andra skolor föredrog att understryka sin vuxenvärdighet genom att klä sig ålderdomligt och högtidligt och 1961 firades karonkan (som festen

När abiturienterna vid Vasa svenska samskola skulle ut och åka våren 1964 dök lastbilen aldrig upp. I stället dansade de i skolmössor utstyrda firarna letkajenkka längs Hovrättsesplanaden. Till rekvisitan hörde också dockor och kramdjur.

kallas på Åland) genom att abiturienterna klädde sig i mörka kläder och bar knallhatt och käpp.[68]

Pojkskolorna höll ofta på den värdiga stilen. I likhet med sederna i Nya svenska läroverket klädde sig pojkarna från Svenska normallyceum i Helsingfors i slutet av 1960-talet i svarta höga hattar och smällde med spatserkäpparna när de rörde sig i skolan under penkisdagen.[69]

Vid 1960-talets slut börjar penkisbeskrivningarna i högre grad uppta ord som larm, oväsen och störa skolarbetet. Festerna på kvällen beskrivs som allt vildare och våtare. Penkiståget vandrade genom skolhuset och omöjliggjorde all ordning. Harskramlor, visselpipor och kastrullock bidrog till tumultet.

Ett nytt begrepp, "pikkupenkis" (lilla penkis), dök upp i slutet av 1960-talet. Det var en sorts övningsfest inför den riktiga penkisen. "Pikkupenkis där ovana gossar skulle läras supa hölls i ett träruckel i Esbo", berättar en abiturient från Svenska normallyceum 1968.[70] I Jakobstads gymnasium hölls en vild "pro-penkis" redan på hösten.[71] Senare kom namnet pikkupenkis att användas för den fest skolans nästäldsta elever firade samma dag abiturienterna hade sin penkis.

"Karonkan slutade i kaos"

I mitten av 1980-talet började tidningarna rapportera om ett alltmer lössläppt penkisfirande. Alkoholen kom i högre grad in i bilden, man beskrev allt oftare nergrisande och stökigt beteende. Att penkis kunde spåra ur framgår också av beskrivningarna i arkivmaterialet.[72] I dem användes allt oftare uttryck som "sätta skräck i skolan" eller "åstadkomma kaos". Till det yttre firades dagen ändå med samma ceremonier som tidigare. Abiturienterna uppvaktade lärarna, tog avsked av de andra eleverna med sång och karamellkastning, gav sig ut på stan i smyckade lastbilar och firade slutligen inofficiellt på kvällen.

När penkissederna började innefatta smyckning av hela skolan med stora plakat eller ommöblering av klassrummen med tyg och presenningar,[73] låg det nära till hands att hela skolan "lagades till kaos" som saken uttrycktes i ett svar från Vasa övningsskola 1981.[74]

"Karonkan slutade i kaos" skrev *Ålandstidningen* i februari 1988. Detta år nersmutsades både skola och elever i Ålands lyceum med ketchup och raklödder. Abiturienterna hade ignorerat de på förhand uppgjorda reglerna. Smällare och smörsyra hade trots uttryckliga förbud förekommit, vilket ledde till att lärarna förbjöd det fortsatta programmet. Liknande nyheter kunde man läsa i *Jakobstads Tidning* samma år. Även här hade abiturienterna löpt amok, kastat stinkbomber och ägg. Osmakliga abiturientskämt med saftiga tvätträkningar som följd noterades i Borgå och Lovisa våren 1996.[75] År 2003 täcktes golven i Pedersöre gymnasium med enorma mängder halm, pappershanddukar och annat bråte.[76] I Ålands lyceum avbröts karonkan våren 2003 efter att hela skolan kladdats ner av ägg, filmjölk och mjöl.[77]

Till sederna i Vasa övningsskolas gymnasium hörde i mitten av 1990-talet att de utklädda abiturienterna i samband med sitt avsked förnedrade skolans yngre elever bland annat genom att under spott och spe tvinga dem krypa genom en "mullitunnel".

Stränga restriktioner har införts i många skolor under årens lopp. Nyktert firande infördes i Katedralskolan i Åbo 1990.[78] I Vasa övningsskola undertecknade abiturienterna 1999 ett kontrakt där de förband sig till att alla skämt skulle ”hållas ovanför bältet”, ingen alkohol skulle förekomma och humorn skulle hålla en ”intelligent nivå”.[79]

I många skolor började man på 1990-talet ordna penkis i en form som liknar festmönstret vid gulnäbbsintagningarna. I dagspressen har man kombinerat denna utveckling med förbudet mot gulnäbbsintagningar. ”Det är som om avsaknaden av intagningsriter skulle resultera i att abina vill sätta de yngre effektivt på plats i samband med bänkis”, konstaterade tidningen *Syd-Österbotten* 2002.[80] Speciellt i Österbotten har avskedsfesten under 2000-talet börjat firas på detta sätt. Inför penkisfirandet i Vasa övningsskola våren 2003 uppmanades de yngre eleverna ta med sig bytesskläder då ceremonierna – alltså uppgifterna de yngre ålades göra – skulle bli kladdiga.[81]

En vanlig tradition i flera österbottniska gymnasier har blivit konstruerandet av beckmörka tunnlar med golv täckta av slemmiga makaroner och knäckebrödsmulor. Vid olika stationer i tunneln ska ”mullina”, det vill säga ettorna och tvåorna, göra armhävningar eller smaka på suspekta dekokter.[82] Det vilda firandet har väckt oro och rädsla hos de yngre eleverna. Olika försök har gjorts för att hyfsa upp firandet och man har arbetat på att skapa en form som passar hela skolan. Nya traditioner såsom firandet av stämningsfulla och högtidliga abibaler har sedan 1990-talets slut införts i vissa skolor.[83]

Att betygsätta lärarna

Till traditionerna på penkis hör konfrontation och bedömning av lärarkåren som man nu tar avsked av. Ett allmänt skämt är att man imiterar och parodierar lärarna – spexet grundar sig på ingående och långvarig bevakning av pedagogernas gester, later och stående uttryck. Resultatet kan också förevigas på film.[84]

Att uppmärksamma lärarna med specialskrivna sånger har länge hört till programmet. I det följande presenteras sånger från olika tider.[85] Det vanliga är att man författat en gemensam signaturmelodi. Texten handlar ofta om att abiturienterna nu nått friheten, medan de andra eleverna ska stanna kvar i skolan.

Fångar var vi alla, bojorna de falla
Läxorna vi kasta när utur skolan vi hasta
Och cell numro nio lämnar vi med brio
Nollor ha vi varit, men det ska vi ej förbli.

Laguska skolan, Helsingfors, 1958

Så lämnar vi den klass som sett oss svettas
Vi minns den som en gammal trogen vän
Ty där har vi lyssnat till alla kära lärare
Som gjort för oss sitt bästa – stackare.

Kristinestads gymnasium, 1979

Hör på oss ni små
Vi till er en nyhet har
Det är nu bara så
Vi 40 dar har kvar.

Snart är skolan slut
Med vita mössan på sne
Springer vi ut äntligen
Med många L och E

Refräng: Se på oss, dyrka oss
Gör allt såsom vi
Om ni följer dess ord
Kan ni bli som vi.

Gymnasiet Lärkan, Helsingfors, 1999, melodi ”Bjällerklang”

I sångtexterna ingår ofta element som beskriver oron inför det kommande. Medan abiturienterna ska ut i världen får skolans övriga elever fortsätta sitt vanliga slit:

Framtiden skymtar där bak dimman
Några försvinner och andra möts igen
Snart för oss alla nalkas ödestimman
Hur det då går får vi väl se sen
Vi sträva att friheten fånga
Och lyckas väl åxå däri
Att sen kunna reta er många
Som ej äro fria som vi.

Laguska skolan, Helsingfors, 1958

Sånglyriken har samma grundstämning under olika årtionden. Språket var mer poetiskt och snirkligt på 1950-talet medan ordalydelserna på 1980–2000-talet är mer jordnära. I sångerna om enskilda lärare förekommer anspelningar på undervisningsmetoder, konkreta incidenter eller konfliktsituationer, lärarens utseende och klädsel, privatliv, ägodelar och familj, speciella fallenheter, intressen, käpphästar och direkta citat.

Penkissångerna är hastigt hoptotad situationsdiktning. Goda infall växlar med triviala passager. Den valda melodin styr verstekniken och slutresultatet kan bli slumpmässigt och ogenomtänkt – i värsta fall sårande eller kränkande för den visan handlar om. Allmänt kända sångtexter lånas ofta helt eller delvis vid sångsnickrandet. Nedan bildar Tove Janssons ”Höstvisa” underlag till en avskedssång tillägnad matematikläraren:

Mattatimmen den var lång, men inget jag mig lärt
Nu blir funktionerna jobbiga och långa
Kom trösta mig en smula för det här är alltför svårt
Och derivatan den e´ så besvärli.
För NN talar alltid ett sofistikerat språk
Vilket ingen ordentligt kan begripa
Det finns så många svåra ord vi aldrig hört förut
Men efter NN:s mattatimme kan vi alla.
”Negligera derivatan för den satisfierar ej funktionen
Essentiellt är funktionernas grad
Råräkneteknik de ´e´ allt ni behöver
Snart är den absurda mattatimmen slut.

Helsinge gymnasium, Vanda, 1986

Lärarnas utseende är ett kärt tema genom tiderna. I sångerna från 1950-talet uttrycker flickskoleflickorna sin beundran för eleganta pedagoger i små välformulerade porträtt:

En dam i skolan går så stramt
Och präglas av att vara korrekt
Färgen är röd på nagel och läpp
I munnen cigarett.

Laguska skolan, Helsingfors, 1958

Man ser henne på cykel, som lyser gredelint.
Med håret lite spretigt, hon cyklar fram så fint.
Hon har strumpor med tulpaner och i lila hon sig klär.
Ja, man kan väl inte tvivla på att NN är konstnär.

Kyrkslätts gymnasium, 1993

Under penkis får man yttra även det tabubelagda. Saker som kanske irriterat, men känts svåra att ta upp ur en elevs underlägsna situation, kan få verbala uttryck i penkissången.

Penkisplakaten – avspeglare av tidsandan

De plakat man smyckar sin penkisbil med ska roa den publik som följer penkisskådespelet på gatan. Årligen uppmärksammar också lokaltidningarna i Svenskfinland gymnasiernas penkisfirande varvid man ofta fotograferar och kommenterar bilutsmyckningen.

Plakaten avspeglar tidsandan. Penkisbilarnas texter har i början av 1970-talet behandlats i en

Våren 1966 prydde Gamlakarleby svenska samlyceums nästäldsta elever abiturienterna med nidplakat som skulle bäras hela dagen.

Plakaten på penkisbilarna kommenterar ofta dagsaktuella nyheter och förändringar i politiken, populärkulturen och samhället. På en av penkisbilarna i Helsingfors 1986 behandlades hörförståelseproven i språkundervisningen.

folkloristisk uppsats av Ann-Louise Fagerlund, där följande grundteman nämndes som centrala:

1. De kommande studentskrivningarna (t.ex. "Det kom så plötsligt", "Midnatt råder, det är tyst i huvet")
2. Kärlek och sex
3. Dagsaktuella händelser
4. Den egna skolan och eleverna (t.ex. clownerna stack, skolan finns kvar)[86]

Bilder från penkisåkningen från olika år visar att samma teman återkommer. Texter och bilder av enskilda lärare förekommer oftare i småstadsskolornas plakatflora. I Helsingfors där bilarna som kör runt Esplanadparken är många, gäller det att finna mer universella slagord som en större publik kan förstå och roas av.

Ordlekar med "abi" är ett återkommande tema. "Blommor och abin", skämtade Helsinge gymnasium 1986. Samma år fanns i Helsingfors gatubild också andra bilar med abi-förvrängningar: Homo Abiens och Cann Abis. Våren 1989 var ett populärt utklädningstema filmhjälten Roger Rabbit, på flera bilar presenterad som "Roger Abit". Andra variationer var "Vi är fABIlous", "ArABIen", "Just abied". I Karis-Billnäs var man 2012 "Glabiturienter", i Ekenäs var temat "Jordens undergång-Abikalypsen" och i Hangö gymnasium ropade man "jABIdABIduu".[87]

Plakattexterna anknyter gärna till kortlivade slagord, reklamslogans, politikercitat och dagsaktuella händelser – material som kan förlora sin aktualitet och betydelse även i ett kort historiskt perspektiv. Medan texterna i slutet av 1980-talet berörde aids och kärnkraftsolyckan i Tjernobyl är terrorism och mångkultur teman både för texter och utklädning på 2010-talet.

Texterna kan också innefatta kritik och ironi mot detaljer i skolsystemet. Så här förvrängde abiturienterna i Helsingfors 1986 direktiven för de i studentskrivningarna ingående hörförståelseproven i språk:

> Du får gissa texten i sin helhet
> Du får gärna lyssna på texten när du gissar
> Men låt inte lyssnandet störa gissandet.[88]

Fångenskap och frihet är ett återkommande tema både i texter och utklädsel. ”Mandela is free and so are we” kunde man läsa på Mattlidens gymnasiums bil i Esbo 1990. I gymnasierna i Ekenäs (2005) och Borgå (2006) styrde abiturienterna ut sig i fångdräkter.[89]

Aktuella filmer och tv-serier kan också inspirera. År 2006 var *Men in Black* tema både i Karis-Billnäs och Hangö, och den föreskrivna utklädningskoden var svart – med solglasögon.[90]

Direkta politiska ställningstaganden i abispexandet är sällsynta, men 1992 anknöt abiturienterna i Borgå gymnasium till den vid tidpunkten aktuella diskussionen om Europeiska gemenskapen (EG). Skolgården fylldes av höbalar, gärdsgårdar och traktorer. Abiturienterna var utklädda till levande höstackar, fågelskrämmor, grisar och hönor, rapporterade lokaltidningen. ”När showen var slut regnade det hönslort, gödselämnet ’Biolan’, över eleverna när de gick ner för trappan. Så började protestmarschen mot EG. Och den var minsann färggrannare än vad jordbrukarna någonsin kommer att kunna prestera.”[91]

Utklädsel enligt ett fastslaget tema, eller allmän maskerad, har blivit vanlig i den alltmer utbroderade penkisfesten. Den avgående klassens sammanhållning kan också understrykas med abimössor och abitröjor. Sedan 1980-talet har det blivit vanligt att införskaffa en ”abihalare” (overall) som kan prydas med personliga texter och märken.[92]

GAMLAS DAG - ÄLDST I SKOLAN

Dagen efter penkisfirandet då abiturienterna lämnat skolan tar en ny klass över ledningen. I dag firar gymnasiets andraklassister sin nyvunna status genom att festklädda framföra ett under en längre tid inövat dansprogram för skolans övriga elever och föräldrarna. Tidigare såg firandet annorlunda ut.

Enligt en undersökning gjord av Helsingfors stadsmuseum började man uppmärksamma de elever som nu var äldst i skolan någon gång under 1920- och 1930-talen i finska Normallyceum i Helsingfors, men först på 1950-talet blev festen allmän. Klädkoden för firandet har varierat under åren. Pappas gamla kostym dög för de manliga gymnasisterna den första tiden. På 1950- och 1960-talen började man inför festdagen rota fram gamla kläder i de äldre generationernas gömmor på vindskontor och i källare. Snart kom maskeraduthyrningarna in i bilden och också historiska dräkter blev populära. Det viktiga var att klädseln skulle signalera ålderdomlighet. ”De gamla” var antingen elegant klädda eller burleskt utstyrda, allt enligt skolans sed. På 1980-talet kom dansandet in som festprogram och den nya traditionen spred sig snart över hela finska Finland. Med 2000-talet fick festen sin nuvarande form – en skolbal inspirerad av den amerikanska promkulturen.[93]

Så länge eleverna var sammanslutna i aktiva konvent skulle abiturienterna avfiras med ”utsparkningskonvent” vid vilka de hyllades med individuella avskedssånger eller ”grillades” på olika sätt, berättar traditionsmaterialet i Svenska litteratursällskapets arkiv. De elever som efter ”utsparkandet” skulle bli äldst i skolan fokuserade alltså inte på den egna nyvunna statusen, utan ordnade ett avsked för abiturienterna som nu avslutade skolgången inför studentskrivningarna och utträdet i studielivet.[94]

Den nya värdigheten som skolans äldsta elever har emellertid genom tiderna markerats på olika sätt. I pojkskolorna kunde man vara klädd i ”herremanskläder”,[95] eller sprätta med en spatserkäpp.[96] Speciellt i flickskolorna var det sed att styra ut sig i babykläder.[97]

> ”Dagen efter utkastningskonventet klädde vi ut oss till babyn med nappflaskor, rosetter i håret, haklapp och nallebjörn. Vissa målade fräknar åt sig också och så sprang vi runt hela skolan, igenom alla klassrum där avundsjuka blickar kastades på oss av yngre årgångar. Ingen gamlas dans alltså, utan raka motsatsen. Vi var äldst i skolan men ”babyn” som ännu måste stanna kvar och fortsätta skolgången då abiturienterna slutade sin skolgång för att inleda tentperioden.[98]

I de svenska skolorna i Helsingfors vann utklädningen på ”gamlas dag” insteg i slutet av 1960-talet och man tog modell av finska gymnasier där traditionen var äldre. Först innebar maskeraden att man klädde ut sig till åldringar i burleska kläder. Dessa ersattes så småningom av epokkläder och senare blev klädkoden ”festklädsel”, i betydelsen aftonklänning och frack. Maskerad i ålderdomliga kläder var temat i Brobergska samskolan i Helsingfors 1969, där det gick till så här:

> ”I motsats till abiturienterna som kunde vara utklädda till babies penkisdagen klädde vi åttor ut oss som gamlingar under gamlas dag. Seden att åttorna skulle fira gamlas dag var relativt ny när vi gjorde det 1969. Jag tror att det var två-tre klasser före oss som hade firat dagen i vår skola. Det ryktades att seden var finsk. Alla pojkar i vår klass klädde ut sig till äldre herrar med gammalmodiga kläder, svart kostym eller frack, vit skjorta, käpp och hatt. Flickorna hade långa kjolar, sidenblusar, svarta hattar med hattnålar o.s.v. Det var sekelskiftets klädmode man försökte efterlikna. Någon kunde verka vara från 1920-talet med smal kjol.[99]

I början av 1970-talet var det i Helsingfors vanligt att endast några elever i klassen klädde ut sig, medan resten inte brydde sig om saken. Dagen hade inte heller några andra fasta programpunkter.[100] Den nya festen vann inte genast lärarnas gillande. I vissa skolor måste man be rektor om tillstånd för att få ordna ”maskerad”, annars kunde hela klassen bli hemskickad.[101]

Traditionen med maskerad slog igenom i olika takt i det svenskspråkiga Finland . I slutet av 1970-talet klädde man sig i ålderdomliga kläder i Helsinge gymnasium i Vanda och Brändö gymnasium i Helsingfors.[102] I Kimito samgymnasium i Åboland firade man 1979 gamlas dag med varierande utklädning.[103] År 1980 följde man i gymnasierna i Virkby och Hangö i västra Nyland seden ”som de finska skolorna gör”.[104] I Sibbo gymnasium i östra Nyland skulle man 1981 vara ålderdomligt klädd och några elever lånade plagg från teatergarderober, men farmors svarta kjol och snörkängor och en herrhatt från 1930-talet dög också bra när man styrde ut sig till torpare eller gangster.[105] I Österbotten var Vörå samgymnasium sannolikt först med att uppmärksamma gamlas dag med utklädning, året var 1983.[106]

Dansandet i fokus

På 1980-talet kom ”gamla danser” in i programmet för gamlas dag. Kvällsfesten kallades ofta pikkupenkis. Men festen skulle genomgå ännu större förändringar. Så här uttalade sig en kvinnlig gymnasist 1988 i *Hufvudstadsbladet:* ”Det verkar som om gamlas dag skulle hålla på att förändras. Nuförtiden tycks man inte längre klä ut sig i gammaldags kläder, utan verkar ha blivit inspirerad av den amerikanska prom-kulturen. Flickorna tycks allt oftare vara klädda i moderna aftonklänningar.”[107]

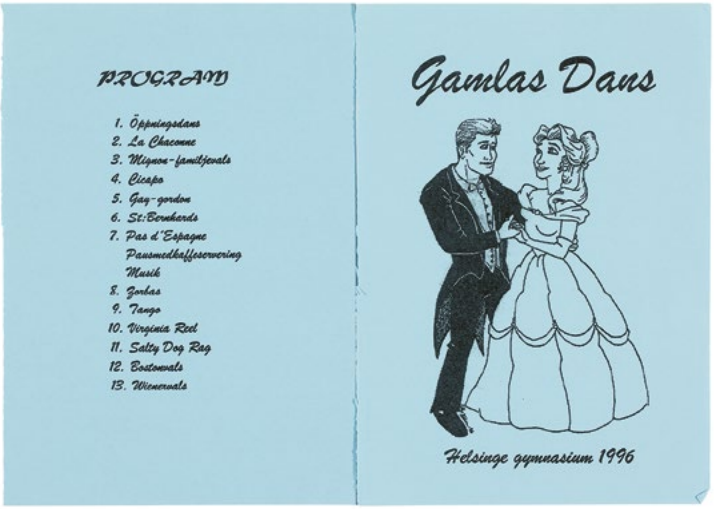

När gamlas dag tog formen av gamlas dans blev den påkostade festklädseln och inövandet och framförandet av äldre salongsdanser det centrala i firandet. Dansprogram från Helsinge gymnasium i Vanda 1996.

Festens utveckling till dagens högtidliga dansande tog sin väg via en mer ceremoniell utformning av utklädningsseden. Dagen blev en högtidlig kontrast till penkisyran. År 1984 var till exempel ”de gamla” i Helsinge gymnasium utklädda, men i en brokig samling ålderdomliga plagg och historiska kostymer. Några pojkar bar frack, andra var utstyrda i historiska festdräkter. I Helsinge inleddes danstillställningen detta år med att tvåorna tågade in till tonerna av Radetzkymarschen. En av ”de gamla” höll ett parodiskt tal där han förklarade att en ny era nu inletts i skolans historia: ”Vi har samlats i denna sal för att börja ett nytt tidevarv i skolans och skolsystemets historia. Abiturienterna visar att standarden har gått neråt hela tiden. Nu följer ett uppsving. Om ett år överlämnar vi skolan vidare. Följ oss så uppnår ni något storartat i ert liv. Vi leder er mot ljuset!”[108]

Snart blev gamlas dag en uppskattad och efterlängtad festdag. Eleverna övade under gymnastiklärarnas ledning in wienervals och andra traditionella danser, och festen började kallas ”gamlas dans”. Seden att fira skolbaler befästes genom att många som utbyteselever deltagit i de amerikanska skolbalerna, *proms*. I mitten av 1980-talet fanns också ett nyvaknat intresse för etikett och ceremonier; efter en period av avskalade 1970-talsseder började man återigen fira påkostade bröllop och ceremoniella universitetsfester. Gamlas dans passade in i den nya trenden.

Också skolmyndigheterna såg en potential i gamlas dag/dans. För att vägleda skolorna i hur dessa nya fester borde utformas gav Föreningen Pli och hyfs (Tapakasvatus ry) 1985 på uppdrag av rektorsdagarna ut en liten broschyr om skolfesternas historia.[109] Vid denna tidpunkt hade superiet och nedsmutsandet nämligen börjat dominera penkistraditionen i många skolor. Att dansa gamla danser beskrevs i broschyren som ett långsiktigt pedagogiskt projekt där eleverna samtidigt fick undervisning i vett och etikett.

I skriften uppgavs att 85 % av landets skolor 1985 firade gamlas dag som en kostymfest och i 80 % av skolorna dansades gamla danser. I dag har de flesta skolor i Finland tagit upp danstillställningen på sitt program och danskursen har blivit en del av skolundervisningen.

Dansrepertoaren är gemensam för skolorna och består av gamla salongsdanser som polonaise, cicapo, pas d´Espagne, pompadour, wienervals och tango samt danser från USA, som Salty Dog Rag, Fireman's Dance och Virginia Reel. Även Lambeth Walk, från musikalen *Me and My Girl* från 1937, har etablerat sig i programmet. Det har blivit tradition att varje årskurs också skapar en egen dans som står i kontrast till det övriga programmet och för in programmet i nutiden.

Festen har ibland tagit formen av stora, för många skolor gemensamma, danstillställningar. I samband med Helsingfors stads 450-årsjubileum under kulturhuvudstadsåret 2000 kunde stadens skolor ansöka om att delta i ett gemensamt gamlas dansevenemang på Hartwall Arena den 17 februari. Drygt tusen elever dansade då tillsammans. När Esbo stad 2008 firade 550-årsjubileum dansade hela 739 par på LänsiAuto Areena i stadsdelen Hagalund.

I många österbottniska skolor har firandet av gamlas dag kommit in ganska sent. Dansfester introducerades enligt uppgifter i dagspressen tidigast i Kristinestad, där man efter att i några år endast klätt ut sig i sekelskifteskläder började ordna bal tillsammans med ortens finska gymnasium i mitten av 1990-talet.[110] En viss misstro mot festen uttrycktes av en kvinna som blev student från Kronoby gymnasium 2003:

> ”I mitt gymnasium firades inte gamlas dag, eller ”Vanha” som det kallades, särskilt mycket. Jag tyckte hela ”Vanha” kändes onödigt och löjligt så jag valde att inte uppmärksamma detta under skoldagen. Men en del klasskamrater klädde upp sig lite extra, flickor i kjol eller klänning och pojkar i kostym. I övrigt ordnades det ingen dans eller annat program under skoldagens lopp utan lektionerna pågick som vanligt.[111]

Tvåorna markerade i Korsholms gymnasium ”de äldstes dag” 2007 genom att klä sig i vit skjorta, pojkarna hade svart slips eller fluga.[112] I Karleby ordnades program och lekar för hela skolan.[113] Det gängse mönstret för dagens firande beskrivs 2011 av en elev i Kristinestads gymnasium:

> ”När vår klass blev äldst i gymnasiet firade vi med en bal – De gamlas/äldstes bal. På dagen i skolan var vi, de nya äldsta, klädda i gammaldags kläder. Vi hade hittat på en sång som vi sjöng för högstadiet. Efter det fick högstadiet och resten av gymnasiet se våra danser. Själva balen på kvällen gick till största delen ut på att vår klass dansade olika traditionella danser som vi övat in och som varvades med tal om dans och att vi nu är äldst i gymnasiet. Sista dansen var traditionellt med ens mamma eller pappa eller någon annan man själv valde att dansa med. Efteråt var det kaffebjudning för alla som var inbjudna till balen. Sedan åkte klassen iväg och åt middag på restaurang i närheten av gymnasiet och på natten var det bal-efterfest vid Lappfjärds lokal. Där firade vi tillsammans med finska gymnasiets tvåor.[114]

Gamlas dans i medierna

Som en pendang till penkis får gamlas dag varje år stor massmedial uppmärksamhet och varje lokaltidning besöker någon skola för intervjuer och fotoreportage. Via tidningsreportagen får man en inblick i lokala särdrag i firandet. Även här ser man sammanblandning av festtraditionerna. I Lovisa gymnasium har man till exempel utvecklat ett ceremoniel liknande gulnäbbsintagningarnas festmönster, där de i högtidsdräkt utstyrda andraklassisterna tvingar skolans yngre elever till underkastelse.[115] De yngre eleverna skulle 2008 även högtidligt svära skolans nya ledande klass sin trohet ”ära de gamla och inte sätta sina egna behov framför någon av de gamlas, bland annat genom att öppna dörrarna för dem”.[116]

Under 2000-talet blev den ekonomiska aspekten med påkostad utstyrsel och dyra fester viktig i tidningarnas rapportering. Man har rentav antytt att festen i sin nuvarande dyra form ”spårat ur” och att ”förmögnare familjer spelar ut de fattigare” på gamlas dag.[117]

Gamlas dans har etablerat sig i de flesta finlandssvenska skolor i dag. Planeringen av kläder och övrig utstyrsel och det gemensamma inövandet av de utmanande danserna uppskattas speciellt

"De gamla" i Brändö gymnasium i Helsingfors våren 2001 har ställt upp till dans i skolans dekorerade gymnastiksal. Släkt och vänner är inbjudna till festtillställningen där resultatet av undervisningen i gamla salongsdanser redovisas.

av flickorna. I kontrast till penkis har festen blivit en mer domesticerad tillställning, styrd och reglerad av skolan och bekostad av hemmen. Retoriken kring festen är uppskattande, dansen anses skapa god klassanda och festen karakteriseras också som ett slag för de mjukare värdena i skolans läroplan, kultur och kreativitet.

STUDENTEXAMEN

Studentexamen i äldre tider

Under 1800-talet skulle samtliga abiturienter i Finland avlägga studentexamen vid universitetet i Helsingfors. Den gemensamma resan till staden färgar alla äldre beskrivningar av den sista skoltiden. Det är sällan man erinrar sig några ceremonier i skolan. Upptågen på studentexamensresan till Helsingfors hade redan en studentikos prägel. Så här berättar en anonym elev vid Svenska lyceum i Viborg om sin examen 1881:

> För att få värdighet av civis academicus måste abiturienterna resa till H:fors för att vid universitetet undergå de muntliga förhören. Det var en glad oförgätlig resa! Vägkosten var ganska rundligt tilltagen; naturligtvis punch i långa banor. Längs hela vägen ökades skaran. Från Kuopio, St Michel och Tavastehus kommo ungdomar i samma ärende som vi. Och alla hittade de till vår kupé. Att icke ordningen i kupén var den bästa, kan man ju föreställa sig. Ja, det gick så långt, att stationsinspektorn på Kervo station kom in till oss och hotade avkoppla vår vagn, om vi ej åtminstone vid stationerna förhöllo oss tystare.[118]

Efter tio dagars vistelse i Helsingfors och avkunnat utslag skulle de nya studenterna bjudas på sexa på Sjöpaviljongen i Kajsaniemi. Innan Ivar Heikel från Vasa kom så långt som till "studentviften" på Kajsaniemi våren 1878 måste han färdas den långa vägen från hemstaden till huvudstaden. På resan träffade Heikel andra studentkandidater och efter tre dygns resa med hästskjuts, ångbåt och det nya färdmedlet järnvägståg anlände man slutligen till Helsingfors. Efter färden var Heikel många upplevelser rikare, bland annat hade han intagit sitt livs första konjak.[119]

Karl Ivar Nordlund minns att resultatet av studentskrivningarna på 1870-talet avkunnades ur omvärldens synvinkel rätt oceremoniellt:

> När vi strömmade ut i det fria, sågs knappast någon annan människa på Senatstorget och på angränsande gator. Helsingfors var då ännu en småstad och folk hade tidiga vanor. Den sentimentalitet och rentav pjoskighet, som under en senare tid tagit

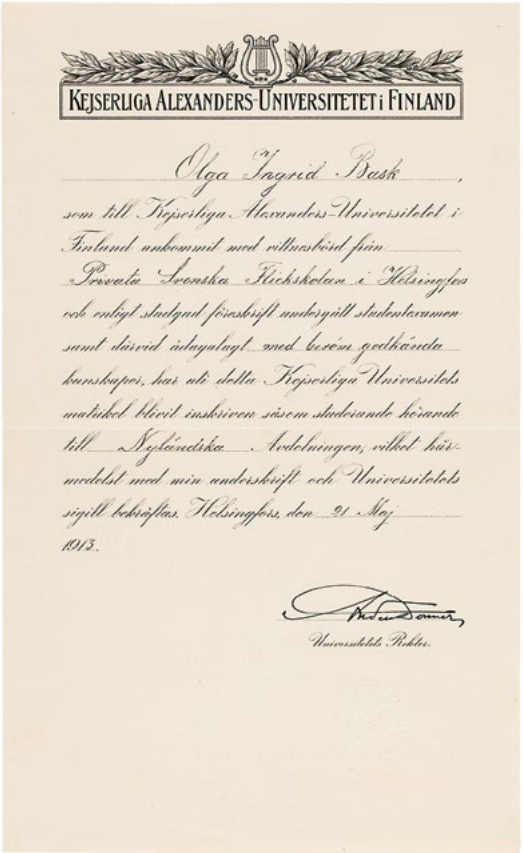

KEJSERLIGA ALEXANDERS-UNIVERSITETET i FINLAND

Olga Ingrid Bask,
som till Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland anhållit med vittnesbörd från Privata Svenska Flickskolan i Helsingfors och enligt stadgad föreskrift undergått studentexamen samt därvid ådagalagt med berörn godkända kunskaper, har ock detta Kejserliga Universitets matrikel blivit inskriven såsom studerande hörande till Nyländska Avdelningen, vilket härmedelst med min underskrift och Universitetets sigill bekräftas. Helsingfors, den 21 Maj 1913.

Universitetets Rektor.

Efter att ha avlagt de slutliga muntliga examina vid universitetet hade den nyblivna studenten rätt att skriva in sig som studerande här. På 1920-talet började examen i sin helhet avläggas vid landets läroverk.

sig uttryck i dessa rosor och blomsterdekorationer, varmed man börjat belamra de nyblivna studenterna och vari de sedan flanera på "Espen", beundrade och beundrande sig själva, hade på min tid lyckligtvis ännu inte kommit på modet. Allt var då ännu nyktert, manligt, allvarligt och utan pjunk.[120]

I en minnesskrift om Svenska reallyceum och lyceum i Åbo berättar en man att han på 1890-talet företagit den äventyrliga tågresan till huvudstaden efter att ha avlagt tentamina i den egna skolan. Enligt honom hade många tentamensfracken på sig varje dag från morgon till kväll, tiden var knapp och restaurangerna många. Studentmössan beställdes i Bachers mösshandel i Centralpassagen. Dagen för utslaget samlades man i universitetets aula där rektor läste upp resultaten. Var man godkänd gällde nu att i språngmarsch nå Bachers butik och försöka bli den första som tryckte den vita mössan på sitt huvud. På stadens gator väntade en folkmassa som hurrade för var och en som kom ut med segertecknet.[121]

Ivar Heikel köpte våren 1878 sin studentmössa i den andra affären i Helsingfors som saluförde mössor, Maria Grapes butik vid Södra Esplanaden. Firandet på kvällen hade redan studentikosa drag:

> Studentviften försiggick alltid på Kaisaniemi. Äldre studentkamrater inbjödos till festen och de angåvo tonen. Denna bestod visserligen även i sång och tal, men framförallt i inmundigandet av riklig och god mat, sådan de flesta förut ej smakat, och framförallt i ett oändligt skålande. Långt efter det att morgonrodnaden visat sig, anträddes den vinglande återfärden till staden.[122]

För elever i flickskolorna var det länge svårt att få delta i studentexamen. När eleverna i Svenska fruntimmersskolan i Åbo i början av 1890-talet efter två och ett halvt års skolarbete var klara att avlägga examen måste skolans ledning först försöka utverka dispens i senaten för dimissionsrätt till universitetet. När anhållan avslogs fick eleverna i stället som privatister skriva studentskrivningarna vid Heurlinska skolan, en annan flick-

skola i Åbo, som året innan erhållit dimissionsrätt. Det sista steget på den långa vägen var att:

> [...] som kronan på verket resa till Helsingfors och det stora avgörandet inför de höga herrar professorerna vid universitetet. Resan företogs i enskild järnvägsvagn, fylld av förväntansfulla abiturienter från samtliga skolor i Åbo och massor av vårens härliga blomster, och på perrongen halva stan som viftade "lycka till" då tåget långsamt ångade ut från bangården mot huvudstaden. [...] Höjdpunkt på det hela var, sedan studenten klarats, att hos Bachers i Centralpassagen få trycka den vita mössan på huvudet. Skoltiden var nu definitivt tillända, och livets allvar började.[123]

Efter att studentexamen på 1920-talet i sin helhet började avläggas vid läroverken utvecklades så småningom ett nytt ceremoniel kring dimissionshögtiden. På 1930-talet samlades samtliga nyblivna Åbostudenter med lärare, släkt och vänner i Akademihusets solennitetssal. En minnesskrift berättar följande: "En av lärarna i den skola, som är i tur därtill håller ett tal till studenterna, en annan trycker mössan på deras huvuden. Vårt land sjungs, sedan blomsterhyllning på gatan, och sång av Sjung om studentens."[124]

Under krigsåren var arrangemangen kring studentexamen annorlunda. Från Svenska flicklyceet i Helsingfors minns en elev hur de nybakade studenterna våren 1942 visserligen bars ut ur skolan i guldstol på traditionsenligt sätt, men man kunde inte som vanligt åka droska längs Esplanaden eftersom hästar inte fanns att tillgå. Inga studentskrivningar hölls 1942. På studentbetyget stod det att man "utan examen förklarats för student".[125]

Våren 1943 skrev landets abiturienter en något reducerad examen. Många av de nyutexaminerade manliga studenterna vid Heurlinska skolan i Åbo bar uniform på studentfesten.

Under studentexamen våren 1944 i Svenska privatskolan i Uleåborg föll en bomb ner i köket invid matsalen i rektorns hem, där abiturienterna satt och skrev sin examen. Samma vår var Tölö svenska samskola – och studentskrivningarna – under bombardemangen av Helsingfors evakuerade till stadsdelen Munksnäs. De manliga abiturienterna från Jakobstadstrakten var våren 1944 inkallade och transporterades till garnisonen i Riihimäki. Där reserverades en "stuga" i kasernen för kvällsstudier inför examen. Under krigsåren saknades festligheter och upptåg efter avlagd examen, vilket även nämndes tidigare i avsnittet om penkisfirande. Det var också en utmaning att i bristvarutider lyckas få ihop en festdräkt till dimissionen.[126]

Festkonceptet sedan efterkrigstiden

Sedan efterkrigstiden har dimissionsceremonierna i skolorna i stort sett följt samma högtidliga mönster. De nyblivna studenterna genomgår, med hela festsalens ögon på sig, stipendie- och betygsutdelning och den gemensamma mösspåtagningen följs av "Studentsången". De stora studentkullarna kräver att arrangemangens koreografi är väl inövad. Festen i skolan kulminerar ofta i de yngre elevernas rituella utbärande av de nybakade studenterna i guldstol.[127]

Att studenterna tågar till begravningsplatsen och lägger ner rosor på hjältegravarna och släktens gravar har sedan 1940-talet hört till traditionerna på många håll.[128] I Helsingfors har man efter dimissionen samlats vid Havis Amanda för att gå i procession till Sandudds begravningsplats.[129]

Under tidigare årtionden när studentklasserna var mindre kunde alla dimitterade på en ort fira kvällsfest tillsammans. Klassiska studentfestrestauranger i Helsingfors är Fiskartorpet, Adlon, Brändö casino och Brunnshuset. I Vasa har man firat på Strampen och i västra Nyland på Knipan i Ekenäs.[130]

Medan studenterna i äldre tider på sin höjd firade sin vita mössa med en liten kaffebjudning för de närmaste, har dimissionsdagen i dag utvecklats till en tillställning som ställer stora krav på både festarrangemang, traktering och garderob. I de finländska hemmen har studentfesten alltid firats med högtidlighet. En kvinna som skrev studenten under 1970-talets första år i Pargas svenska samskola minns:

> Föräldrarna var festklädda, papporna i mörka kostymer och mödrarna stoltserade med "mammalyra" på nyanskaffade klänningen och de hade samma dag fått håret lagt av damfrisörskan dagen till ära. Alla som uppvaktade studenten bjöds hem på kaffekalas där det bjöds på färdigbredda smörgåsar, hembakta söta kakor och småbröd. Tusenbladstårtan var beställd från bageriet. Den dagen

Studentdimission i gymnasiet Svenska normallyceum i Helsingfors 2001. Rektor talar till de nyblivna studenterna.

> bjöds det på äkta champagne i mitt hem, vilket aldrig hänt förut. Femton år senare hittade jag i mitt föräldrahem en tom champagneflaska där min far skrivit datum för min examensdag på etiketten. Den tomflaskan finns kvar som ett kärt minne av min far och berättar om dagens betydelse för föräldrarna.[131]

Speciellt i de österbottniska dagstidningarna publiceras långa rader studentfestinbjudningar, men oftast utan kommentaren ”om svar anhålles”.[132] På examensdagen vallfärdar gästerna från studentfest till studentfest.

Dagens minutiöst planerade studentfester har lånat drag av andra livshögtider – till exempel förekommer provsmakning av studenttårtan och val av en temafärg för festen. Festens storlek kan kräva att man förlitar sig på cateringmat och inhyrd hjälp. Hemmet knakar i fogarna inför anstormningen av gäster, allt silver huset kan uppbåda putsas, de vita borddukarna stryks, man skaffar kylväskor och gästböcker. Smörgåstårtan och det mousserande vinet har etablerat sin plats på studentfestens serveringsbord. Varje gäst ska också skåla med studenten i samband med överlämnandet av rosor och presenter.[133] Så här skriver en kvinna i Korsholm om sin fest:

> ”Inför min studentfest våren 2007 hade mamma semester i en vecka och vi förberedde bakverk, planterade blommor och tvättade fönster. Pappa målade om i entrén och det var allmänt kaos. Till själva festen var alla som ville välkomna och jag tror det kom ca 80 personer under dagens lopp. Vädret var vackert och folk kunde sitta ute. Vi bjöd på salta pajer, smörgåstårtor och gräddtårtor, kaffe och skumvin. En del var beställt och annat lagade vi själva. Till gåva fick jag massor med rosor, många smycken, pengar och presentkort.[134]

Studentfesten blir ett minne för livet och många erinrar sig i detalj jakten på den perfekta examensdressen och de lämpliga skorna och kan ännu, årtionden senare, uppge det exakta antalet rosor gästerna överräckte. Studentmössan – olika utformad för finskspråkiga och svenskspråkiga studenter – med olika stora lyror och foder enligt studentnationernas färger, är det viktigaste inköpet. Många familjer satsar på en miniatyrlyra som mor kan bära som brosch. Studentmössorna inhandlades i äldre tider i de hattaffärer som stod för tillverkningen, men sederna förändras, vilket svaret nedan från våren 2013 visar:

> ”Studentmössan köpte vi i början av maj då Stockmann hade Fredrikssons ”finare” mössa på stamkundserbjudande. Jag frågade min dotter om hon tycker att hon borde få en mössa från Wahlman, där man på min tid skulle köpa sin mössa. Alla andra ansågs lite simpla. Hon hade aldrig ens hört om Wahlman och konstaterade att kanske det är viktigt för dem som går i [gymnasierna] Norsen eller Lärkan, men för henne är det egalt varifrån mössan kommer. Faktum är att hon fick en mössa som var (lite) billigare men som har en lyra i 14 karats guld.[135]

Efter en sammansvetsande gymnasietid skiljs studentklasserna åt, ofta med löfte om att återses vid täta klassträffar. Få klasser torde kunna uppvisa en sådan regelbundenhet som Svenska normallyceums studentkull 1946 som efter firandet av sitt 40-årsjubileum regelbundet samlats till gemensam vårlunch på restaurang Svenska klubben i Helsingfors.[136]

Studentmössans historia

Redan innan studenternas uniformstvång i Finland avskaffats (1873) infördes på privat initiativ en vit sommarmössa 1865. Under de nordiska studentmötena i Uppsala 1843 och Köpenhamn 1845

hade studentdelegationerna från de olika länderna introducerat mössor av olika färg och fason. År 1865 beställde fyra finska studenter mössor enligt modell från Uppsala hos hattmakerskan Maria Grape, som fick vit sammet till mössorna översänd från Sverige. Året därpå såg man sådana mössor på första maj och de var troligen prydda av en lyra med lagerkrans.

Den vita mössan blev en allmän huvudbonad för nordiska studenter i samband med studentmötet i Uppsala 1875, dit även studenter från Finland reste. På denna resa bar också professorn och lantdagsmannen Leo Mechelin som första professor mössan, vilket gav den en officiell karaktär.

En särskild mössa för de kvinnliga studenterna tillverkades 1890 av Olga Andsten. Den hade en vit puffig kulle som hängde över en svart tio cm hög kant där lyran var fäst. "Frun, frun mjölken kokar över", skojades det på stan. Efter att kvinnor fick skriva in sig i studentavdelningarna 1897 började de använda samma mössa som männen. Den vita mössan var fram till 1950-talet studenternas sommarhuvudbonad.

Den finländska studentmössan bär den gyllene akademiska lyran med lagerkrans. De äldsta mössornas foder var blått, men från Estland övertogs på 1910-talet bruket att i fodret använda studentnationernas färger. Den pösigare mössan av Uppsalatyp slog på 1920-talet igenom bland alla svenskspråkiga studenter i Finland, medan de finskspråkiga studenterna började pryda sina mössor med lyror av mindre storlek. Alla nyutexaminerade studenter i Finland har Helsingfors universitets lyra i sin mössa. Denna kan senare bytas ut mot den egna högskolans emblem.

Studenterna vid Polyteknikum hade sedan gammalt en svart mössa, lik universitetets blå, men med ett silveremblem. När skolan 1897 bytte namn till Tekniska högskolan tog man i bruk den vanliga studentmössan med ett emblem som föreställer ett kugghjul, en protractor och en kompass. Man tog också i bruk tofsen som är gemensam för alla tekniska högskolor.

Mössor i samband med examen från yrkesskolor- och yrkeshögskolor har kommit in på marknaden främst i slutet av 1990-talet. Den gråvita merkonommössan med tofs förekom redan i slutet av 1800-talet, men kom i bruk på nytt först hundra år senare. Flera av dessa mössor har ingen standardiserad modell och förekommer i flera olika utformningar.[137]

Ester Söderström, student i Helsingfors 1905, bar en likadan mössa som de manliga studenterna. En rik blomstersmyckning av de nyutexaminerade hörde till tidens traditioner.

NATTFRIERIET

Att hitta sitt par

Ungdomsperioden var ännu under 1800-talet och in på 1900-talet klart avgränsad till tiden mellan konfirmation och giftermål. I samband med att de nykonfirmerade blev upptagna i ortens ungdomslag introducerades man också i ortens nattfrieriseder. Pojkarnas nattliga besök hos de giftasvuxna flickorna innebar en möjlighet att genom fasta och institutionaliserade former etablera kontakt med det motsatta könet. Det rituella kollektiva nattfrieriet upprätthöll alltså sedlighet och moral. Begreppet myntades troligen av den norske samhällsforskaren Eilert Sundt i hans undersökning av sedlighetstillståndet bland ungdomar på den norska landsbygden på 1850-talet, och togs senare i bruk av folklivsforskarna. Bland landsbygdsbefolkningen har man använt andra uttryck, i det svenskspråkiga Finland exempelvis ”faa på inbeisas”, ”gaa å fri” eller ”ti ligg me flickona”.[1]

Enligt etnologen och sociologen K. Rob. V. Wikman förekom denna form av gruppfrieri också i de mellersta delarna av Sverige, Norge, Österrike, Schweiz, delar av nordvästra Tyskland, västra Estland och Lettland. Gemensamt för dessa områden var fäboddriften, att under sommarhalvåret föra ut boskap på sommarbete på längre eller kortare avstånd från gården. Det österbottniska nattfrieriområdet är direkt förbundet med det skandinaviska utbredningsområdet.[2] I det finska Finland var *yöstely* känt i hela landet utom i ortodoxa Karelen.[3] Nattfrieriet förekom oftast under sommarmånaderna när flickorna sov i bodar och loft utanför boningshusen. Man flyttade ut kring Kristi himmelsfärdsdag och vistades här in på hösten.[4] Nattfrieriet var livligast på mer avlägsna orter och seden hörde ihop med organiseringen av ungdomen i ungdomslag.

Prästprivilegierna av 1723 ålade prästerskapet att övervaka sedligheten i församlingarna. Långt in på 1800-talet kan man i protokollen från sockenstämmor, ting och biskopsvisitationer se att förargelseväckande våldgästande på bröllop och ”de så kallade ’nattloppen’” ofta togs upp i avsikt att höja bygdens ungdomars dygd och moral. Myndighetsåtgärderna hade emellertid föga effekt och de gamla folksederna fortsatte som förut.[5] Till skillnad från myndigheterna hade nämligen de äldre i bygderna ingenting att invända: ”… de gamla hade haft samma friarsed, därför bedömdes den ej med skild stränghet.”[6]

De arkiverade beskrivningarna av nattfrieritraditionerna i de svenskspråkiga delarna av Finland berör perioden 1890–1930. Vid upptecknings-tillfället höll redan nya seder och moralbegrepp på att luckra upp den gamla traditionen. Grundförutsättningen för denna ungdomstradition var nämligen ett homogent och avgränsat samhälle där alla kände alla och där en legalisering av förbindelsen var möjlig att tvinga fram om den sexuella kontakten fick följder. Den nya rörligheten med kringresande arbetskraft gick inte att kontrollera på samma sätt som ett fast och lokalt ungdomslag. Så småningom gick tiden förbi den gamla seden som dessutom urartade, vilket satts på spritens och stadsfasonernas konto. Förutsättningarna för parbildning förändrades med de nya kommunikationerna, när man inte längre var hänvisad till den egna byn eller socknen när det gällde att hitta en äktenskapspartner. Den moderna ungdomsrörelsen erbjöd också möjlighet till andra nöjen.[7]

Bland ungdomarna gick förut en skarp gräns mellan konfirmerade och okonfirmerade. Starten på nattfrieriet var att man efter genomgången

skriftskola upptogs i ortens ungdomslag. Detta kunde enligt bygdens sed ske på Mikaelidagen eller allhelgona, allt mellan några månader och ett år efter genomgången skriftskola.[8] Inträdet i ungdomslaget hade på vissa orter en ståtlig rituell utformning. Mickelsmäss-söndagen red pojkarna i Vörå i Österbotten på fint prydda hästar till kyrkan, flera i bredd. Ibland tog man sig ända till Oravais eller Maxmo kyrka och efter kyrkogången besöktes någon krog i byarna.[9]

De nya storpojkarna skulle bjuda sina äldre vänner på ”en duktig fylla”, varefter dessa hjälpte till med att ”anskaffa brudar” eller ”ackordera flickor”. De äldre flickorna lärde i sin tur upp nykomlingarna i nattfrierietikett och såg det som en ära att ha många ”hönsungar” på sitt konto. De äldre gossarna tog i stället ”ullfeeldan”, det vill säga blygsamheten ur nyflickorna.[10]

Storpojkarna i byn bildade ett ynglingalag som i grupp rörde sig också i nattfrieriärenden. Här har ett cykelburet pojkgäng i Korsnäs, Österbotten samlats på landsvägen.

RANGSKALA OCH ANSEENDE

Lördags- och söndagskvällar, ibland även på onsdagar, samlades byns pojkar och gav sig tillsammans ut för att fria. Ville man ha nattlogi hos någon speciell flicka gick man ensam.[11] Frieriet inleddes med att man klappade på flickans fönsterruta, till exempel med en tretumsspik som många pojkar hade i fickan speciellt för detta ändamål. Knackningarna ökade i antal och styrka under det att man invänta flickans svar.[12] Klappandet skulle ske på ett visst sätt eller en viss takt för att det skulle låta vackert. Flickorna kunde ofta avgöra om det var gossar som var förfarna i konsten eller nybörjare som stod bakom dörren.[13]

Det första frieriet var speciellt, och den mest ansedda i ynglingaskaran skötte knackandet och frågandet för den yngre kamraten. Friaren skulle bjuda flickan på två supar, en för vart öga. Dög inte gossen ”fick han kalvskinn” och en gosse som fått många kalvskinn ville ingen ha. Pojken kunde lämna sin klocka på väggen, och hade den dragits upp var svaret jakande, annars fick han ta den annanstans.[14] Andra sätt att få reda på om man skulle få stanna var att gossen kastade sin mössa på flickans säng. Kastade hon den tillbaka var det dags att sticka iväg.[15]

Vid det första besöket skulle pojken en stund samtala om ditt och datt, kanske väderleken eller höbärgningen. Sedan klädde han av sig skorna, rocken och västen varpå han lade sig i sängen bredvid flickan som var iklädd ”vittröjo” eller ”väntantröjo” med långa ärmar och vitkjol – underkjol. Man låg under täcket i den fint bäddade sängen med armarna om varann, pratade och smektes. Skötte en gosse sig illa blev han inte insläppt nästa gång.[16]

Pojken kunde smyga sig iväg på morgonnatten eller stanna till morgonen. Om man ”friade visst” (se nedan) bjöds friaren på morgonkaffe. Rang, anseende och andra omständigheter spelade en viktig roll och parbildningen avgjordes efter noga övervägande. Det hela var ett intrikat spel som upprätthölls med ryktesspridning: lade sig någon med gott anseende att sova med en person som hade dåligt rykte fick detta genast negativa följder för den egna statusen, medan den andra parten steg i graderna till följd av sitt lyckliga val.[17]

Om en okänd pojke kom till byn måste en inbyspojke följa med och rekommendera honom som varande en anständig gosse. Ett enda felsteg ifråga om ärbarheten räckte för att förstöra alla framtida utsikter till äktenskap i byn.[18]

ROPARVISOR OCH ”INBEISSANBÖNER”

Till sedens mest rituella och ålderdomliga drag hörde de så kallade roparvisorna, en dialog eller bönande text som gossarna framförde utanför dörren till flickans bod. Det dialogiska spelet tog ofta en längre stund, eftersom flickorna på lek eller allvar förklarade sig vara ovilliga. Roparvisor förekom längs hela kustremsan kring Bottniska viken från Uppland till Norrland, i svenska Österbotten samt i de svenskspråkiga delarna av Estland.[19] I arkivuppteckningarna från 1920- och 1930-talen nämns att roparvisorna inte längre var i bruk, men knackningen på fönstret utfördes efter gammal takt.[20]

Läsningen kunde vara kort: ”Flickor, flickor, släppin me in, krankana biter beinen min”, hette det i Pyttis i östra Nyland.[21] ”Döravässon”,”inbeissanbönen” eller ”räglon” kunde också vara lång och utbroderad, som denna från Vörå i Österbotten:

Lägg op dörin
Ta opp dörin
Åt in två, tri man,
Vad kommer det därpå an!
Stopp sömnin i foutändan –

hö du in the na?
Elo vill du int hö na?
Ha du pojken hos de
så du int har orkon
och int har förmågon
ti vila na?
Hö du na he?
Elo ska vi bulder och böuk
och slambär och stöuk,
så tan alla gamblast
som ligger på unin i ett såll
och har sprungi mellan sju gästgivarhåll
och jiti knäckibrö ur allas matsäckar, vaknar.
Komber han ner av murin, har han in blodrödan i handin ... [22]

"Helsningar till flickor på jorden, lyder som följande orden", började många visor. Närmare tio verser behövdes ibland för att övertyga de lomhörda flickorna.[23]

Den svenske etnologen Bengt af Klintberg konstaterar att det i ramsorna finns element av en karnevalartad fantasivärld. Det upp och nervända pratet kontrasterar värmen i stugan mot kylan utanför dörren, och den ålderdomliga kraftlösheten mot den ungdomliga potensen. af Klintberg beskriver rentav bildspråket som "Chagallskt" i sin erotiska hetta och magiska nattstämning.[24]

K. Rob. V. Wikman karakteriserar i sin tur ramsorna som ett kodspråk för de invigda. Dörrverserna gick i arv från man till man, ibland i skrivna förlagor som memorerades. Ofta utökades ramsorna med mer eller mindre improviserade anspelningar och personliga kvickheter. Det som för en utomstående kunde förefalla meningslöst och obegripligt, hade för de inblandade en nog så betydelsefull innebörd. Härigenom blev ramsorna ett slags hemligt språk inom ungdomslaget och Wikman räknade upp följande element i ramsorna:

1. Uppmaningar att öppna dörren
2. Uppmaningar att skaka av sig sömnen
3. Uppmaningar att röra på sig
4. Skildringar av "utpågångarnas belägenhet"
5. Uppmaningar att svara
6. Beskyllningar för högfärd
7. Hotelser att väcka upp gårdsfolket
8. Misstankar att andra friare hunnit i förväg[25]

FRIA VISST

När en pojke från en annan by ville slå ihop sig med en speciell flicka, måste han bjuda pojkarna i hennes by på brännvin. Mängden berodde på flickans värde och hans egen status. När man började fria på allvar ackorderade gossen in sig på förhand.[26] Om en pojke besökt en flicka fem–sex gånger sade man i byn: "Noo vaal he visst, hede." En del hade emellertid "visst" i flera års tid innan de gifte sig. Efter någon tid gav pojken sin kommande brud en klocka. Då sade man i byn: "Han ha fria bort klåckan" – ett tecken på att ringbyte förestod.[27] Det slutliga utträdet ur ungdomslaget slogs fast vid parets bröllop då man på tredje dagen dansade ut brudparet ur ungdomarnas krets – in i de giftas skara.

FRIERI, TROLOVNING OCH LYSNING

Fram till 1864 måste en friare ha tillstånd av sin tilltänktas giftoman, oftast hennes far. Efter det året fick dottern vid fyllda 21 år själv besluta om sitt äktenskap. Av artighet och etikett höll seden att fria via flickans målsman dock i sig.[1]

Man kunde fria själv, men använde sig ofta av en talman. Ceremonierna hade ibland rituella drag, från Karleby har exempelvis upptecknats ”tälomansvisor” eller ”läxor” som framfördes vid inträdet i brudens hem:

Här lägger jag min staka
å här ska ungersven ta sin maka
å här lägger ja min hatt
å här ska ungersven ligg i natt.

Om friarens far fungerade som talman läste han:

Jag kommer hit för att bjuda opp min son
Som ämnar taga sig hustru av detta släkte
Om det så är fars och mors vilja och brudens ja
Så då lämnar jag fästnindji.[2]

Sederna varierade. I Strömfors i östra Nyland frågade talmannen först ”visson” av flickans föräldrar, var svaret jakande gick sedan friare och talman tillsammans till bruden för att få hennes svar.[3] Från Kyrkslätt berättas att pojken visserligen själv friade till flickan, men att talmannen framförde frågan till hennes föräldrar.[4] Det fanns också ordlösa sätt med vilka det kunde antydas att en gosse var ute i friarärenden. Lade han sin mössa på bordet vid inträdet i stugan signalerade det önskan att bli upptagen som måg i huset.[5] Friaren kunde också placera en kniv ovanför dörren utan att yttra ett ord. Om den nästa dag var stucken i gavelväggen var friaren antagen, men satt den kvar där han lagt den betydde det att han fått korgen. Små handlingar kunde visa hur det stod till med friarens popularitet. Tog brudens mor vid besöket katten i famnen tydde det på att hon gärna såg honom som svärson, kördes katten däremot ut ur stugan var det bäst att friaren vandrade samma väg.[6]

HEMLIGHETSMAKERI OCH GÖMDA FRIARGÅVOR

På 1890-talet började man sätta in förlovningsannonser i tidningarna. Tidigare förelåg emellertid en del hemlighetsmakeri och subtilt teckenspråk under friartiden. En gosses klocka erbjuden som pant åt flickan gav henne möjlighet att på ett finkänsligt sätt tacka nej till klockan – och frieriet.[7] En klockked på flickans bröst var däremot ett tecken på att en överenskommelse gjorts.[8]

Till förlovningen hörde ofta att paret företog en gemensam stadsresa där de köpte ringar och fästmannen inhandlade gåvor åt sin fästmö. En sjal, en brosch och kanske ett tyg till brudklänningen var de viktigaste gåvorna samt så många ringar fästmannen hade råd med.[9]

Förlovning skedde ibland i tysthet. Flickan gömde ända fram till lysningen de gåvor hon fått av fästmannen i sin kista så att ingen skulle veta att hon var förlovad.[10] Själva ringbytet kunde också ske i hemlighet, om ringar alls utväxlades. Fästmannen hade ofta ingen ring.[11] Mindre burgna trolovningspar kunde låna vigselring.[12]

TROLOVNINGSFESTEN

Trolovningen var i äldre tider en rättsligt bindande överenskommelse som hade samma status som ett

bröllop. Den kyrkliga vigseln var endast en välsignelse av det redan ingångna förbundet. I och med 1571 års kyrkoordning blev vigseln instiftad som en giftermålsrättslig del i lagen. Krafter inom kyrkan drev dock på att få trolovningen ersatt av vigseln. I 1686 års kyrkolag hade trolovningen fortfarande samma rättsliga innebörd och först i 1734 års lag blev den kyrkliga vigseln obligatorisk. Efter att trolovningen blev endast ett förstadium till bröllopet övergick den till att bli det vi i dag kallar förlovning och begreppen användes länge synonymt.[13]

Det finns uppteckningar om trolovningskalas som har drag av bröllop också i det finlandssvenska traditionsmaterialet. Särskilt festerna på Åland och i Åboland beskrivs som påkostade.

> ”På Ålands-öarna är den högtidliga trolofningen i Pastors närvaro bruklig. Sedan ömsesidigt samtycke föregått, begifver sig Pastorn i högtidlig procession till brudhuset: här tillfrågar han bruden och hennes föräldrar om samtycket och då bägge yttrat ja-ordet räcka brud och brudgum varandra händerna varvid prästen överlämnar åt bruden brudgummens gåvor, vanligen psalm- eller evangeliibok i prydligt band, guldringar, sidenkläden, långhandskar och några blanka riksdaldrar: för varje gåva hålles ett kort passande tal (t.ex. handskarna och halsklädet framställes som kyskhetens sinnebilder). Därefter håller prästen ett kort förmaningstal och slutar med välsignelsen.[14]

Fanns ingen präst att tillgå kunde talman förrätta ceremonin. Trolovningsfesten kallades ”handslag” och hölls vanligen i brudens hem på hösten eller sommaren, medan bröllopet firades följande år i brudgummens hem. Stugan var vid trolovningen lika full som vid vigseln.[15]

Helst skulle festen infalla på en helgdag så kalaset inte blev ett hastverk. Talmannen trädde först in, husvärden bjöd på sup ur silverbägare och vetebröd. Så ”talades paret ihop”, talmannen frågade om de vill ha varandra och förklarade dem sedan vara trolovade. Han kunde även brodera ut ceremonin med ett religiöst tal.[16]

Trolovningsfesterna stod ofta inte bröllopen efter. På en fest i Iniö i Åboland 1872 var fönstren i salen täckta med sjalar och dukar och gästerna bjöds på kött, potatis och sviskonsoppa.[17] På åländska Kökar serverades en middag som hade karaktären av bröllopsmåltid. I den ingick sup, färsk fisk eller lutfisk, köttsoppa som åts ur fatet med träskedar samt ris- eller mannagrynsgröt och pannkaka. Efter psalmsång och välsignelse av trolovningsparet följde dans hela natten. Kaffe och brännvin serverades på morgonen och klockan tolv ett lika stort mål som föregående dag. Kaffe och toddy följde och mellan målen dansade man. På eftermiddagen gav bruden gåvor åt släkten. Liksom vid bröllopen samlades pengar på tallrikar som bars omkring. Efter ett kvällsmål reste de äldre gästerna hem medan de unga stannade över till tredje dagen.[18]

Från Iniö berättas om ett riktigt ”skådespel” som tillställdes i samband med trolovningsfesten. Upptåget liknar de ceremonier man ordnade vid bröllopen i Nyland. Fästmannen kom till fästmöns gård med några följeslagare, vanligen tre av sina närmaste släktingar. Dessa var klädda i stora pälsar (också i sommarvärmen), hade dukar knutna kring midjan och ”karbuser” (stora skinnmössor) på huvudet. Friaren hade vanliga högtidskläder och bar ”friarknytet” under armen. Hans mor och systrar hade plockat ihop exempelvis några alnar lärft, några brev knappnålar, en guldring, några silverskedar, en sidenduk och en silverkedja. Friaren låtsades komma som en främling till gården och frågade efter bruden som ingenstans hittades eftersom hon gömt sig. Efter en hel del förvecklingar kom hon till rätta och befanns villig att trolovas med gästen som nu ”blivit igenkänd”.

Någon vecka senare ordnades trolovningskalaset som pågick i två dagar och två nätter.[19]

Trolovningen kunde alltså vara påkostad och när tjänstefolk gifte sig med varandra var trolovningsfesten ibland större än själva bröllopskalaset. Mycket folk bjöds och de gåvor gästerna hade med sig gjorde att inkomster och utgifter gick jämnt ut.[20]

UTVÄXLA GÅVOR

I bondesamhället skulle gåvor utväxlas mellan pojken och flickan, och också med andra familjemedlemmar. Gåvorna befäste de nya förbindelserna och samtidigt fick det unga paret på detta sätt visa sin skicklighet i hantverk. Vid sidan av köpegåvorna som inhandlades vid fästfolkets första gemensamma stadsresa överlämnades med stor omsorg tillverkade handarbeten och sniderier som bars fram på brickor vid trolovningskalaset, så alla gäster fick beundra dem.[21]

Fästmannen kunde snida ett dekorativt flagabräde, det vill säga linfäste, och fästmön sy en tobakspung. Av brudlärftet syddes brudgumsskjorta och kalsonger.[22] Andra gåvor till bruden var vackert utstyrda och målade mjölkstävor och räfsor. Fästmannen fick hängslen och bälte, allt vackert broderat. Bland gåvorna nämns också egenhändigt snidade linbräden, träskedar, bandgrindar, koffertar, härvträn, klappträn och kavelbräden. Klarade man inte av att själv förfärdiga gåvorna fick man köpa och låta sy upp.[23]

Det hörde också till att bruden skulle visa sin händighet i en mängd gåvor som förfärdigades till de blivande släktingarna. Till fästmannens bröder överlämnades västar, stärkskjortor och sidenkravatter, systrarna fick strumpor, sidendukar och linnen och den blivande svärmodern sjal och linne.[24] Fästmön skulle sticka ”storstrumpor” åt brudgummens familj; dessa sparades men användes aldrig. Storsärken hon tillverkade fick omsider bruk som liksvepning.[25]

På K.E. Janssons målning *Frieri på Åland* från 1871 ser man hur talman föredrar sitt ärende för den tilltänkta bruden och hennes föräldrar. Friaren själv håller sig i bakgrunden och inväntar sakens utgång.

Prästen skulle få långskaftade vita strumpor med strumpeband, talmannen långa vita strumpor, näsduk och röda strumpeband.[26] När kyrkoherde Bergholm i Sibbo dog fanns i hans dödsbo hundra par hemstickade strumpor – alla brudgåvor.[27]

I Munsala i Österbotten ordnades ett särskilt kalas för överlämnandet av ”stourpladdji” till alla i brudgummens släkt: skjortor åt alla män, en stor särk åt hans mor, strumpor åt svågrar och svägerskor. Bruden och hennes mor for till brudgummens gård med gåvorna och stannade över natten. På söndagskvällen kom ungdomarna dit för att dansa.[28] I Saltvik på Åland var ceremonin med gåvorna sirlig på 1850-talet: fästmön bjöd vin och hade på en bricka gåvor till fästmannens familj. Strumpor hoplindade med röda band överlämnades till svärfar, han fick också en skjorta och kanske en väst. Svärmor fick både klänning, linne och förkläde. Under besöket sjöngs psalmer.[29]

Genast efter skriftskolan satte flickorna igång med att tillverka hemgift, sy kläder och samla möbler. Hemgiften skulle visa gårdens välstånd och brudens egen kompetens. En normal utrustning i Närpes omfattade tolv sängdynor, tjugo huvuddynor, fyra fällar, sex stoppatäcken, tio vepor, fem fälltäcken, tio till tolv örngott och åtta till tio lakan. Brudarna vävde också bruksskläder, kjolar och tröjor så de räckte för hela livet. När flickans flyttlass efter vigseln gick till det nya hemmet samlades byns nyfikna gummor vid vägen för att inspektera hur många lass det var frågan om.[30]

LYSNINGEN

Lysning till äktenskap omfattade tidigare kungörande av det tilltänkta äktenskapet tre söndagar före vigseln. Seder och bruk varierade på olika orter beroende på vem som reste för att ta ut lysningen. Bruden var oftast inte närvarande. Brudgummen och brudens far kunde fara till prästen, eller brudens far i sällskap med talman och brudgum. Var brudgummen av högre stånd var följet ofta ännu större: brudgummen, brudens far och två eller tre talmän.[31]

När brudgummen och talmannen återkom från sin färd möttes de av bruden som var klädd i sina bästa kläder. Följande dag åhörde talman och brudgum lysningen i kyrkan. I Vörå i Österbotten åhörde paret lysningen i kyrkan andra och tredje söndagen. Paret åkte dit i ståtlig skjuts: vita och röda dynor låg i brudschäsen och de röda brudtömmarna användes. Fästmön var utstyrd i sina gåvosmycken och sin fästmösjal, fingrarna var fulla av ringar. Fästmannen hade svart vadmalsrock, hålsömmade hängslen och en skjorta som fästmön sytt.[32] På andra orter följde bruden med till kyrkan först tredje söndagen.[33]

Det var en ära att läsas upp först bland lysningsparen, därför gav man klockaren som skulle bära upp lysningssedeln lite mer betalt än föreskrivet.[34]

Paret skulle vara närvarande i kyrkan åtminstone en av lysningssöndagarna. En vanlig trosföreställning var att de annars skulle få döva barn.[35] Enligt folktron skulle lysning tas ut när månen stod i ny – då skulle äktenskapet inte bli barnlöst. På fredag, som ansågs vara en olycksdag, skulle man inte ta ut lysning. Lysning skulle gärna tas ut sent på aftonen så inga onda ögon kunde förstöra parets framtida lycka.[36]

För varje hederligt par läste prästen vid lysningen i Kronoby i Österbotten: ”bondesonen, ärlig och välfrejdad” och ”bondedottern, ärlig och dygdesam”. För dem som fört ett odygdigt leverne lästes endast namnen upp.[37]

En mycket utbroderad lysningssed finns dokumenterad från Kronoby. Här utformades festen till en stor högtid. Fästfolkets resa till staden och uttagandet av lysning skedde samma dag. Fäderna fungerade som ”tälomän” och avlade besöket i

prästgården. Detta skedde på en lördag och var en angelägenhet för hela byn. Ungdomarna från granngårdarna satte upp flaggor utanför trappan och längs vägen och man avlossade skott vid fästfolkets avfärd. När paret kom hem från staden möttes de av utklädda larmande ungdomar som på alla sätt försökte hindra paret att komma fram. Kärrhjul rullades längs vägen, man red in i stugan och det avfyrades skott och skramlades hela vägen till brudens hem.[38]

Också från andra orter berättas att lysningen utlöste stor glädje, buller och larm i hela bygden. Ännu på 1930-talet minns man att det köptes stubbbomber och dynamit som avfyrades vid husknuten där man trodde det fanns ett lysningspar.[39] Det sköts som i brinnande krig och slogs på skrammelverk. Man red på kvastar, avfyrade gevär och skramlade med spjäll.[40] Så mycket väsen, larm och buller som möjligt skulle möta både brudpar på hemväg från staden och dem som åkt för att ta ut lysning. Halmkärvar, stenar, harvar, vältar och stänger lades över vägen som hinder.[41]

I Strömfors i östra Nyland var det brudgummen som skulle bestå krutet. Här åkte paret tillsammans för att ta ut lysning, och också när de var på resa till staden för att köpa brudgrannlåt sköt man. Ju fler skott man fick desto mer hedrades paret. Folktron sade att så många skott brudparet fick när de for till prästgården, så många barn skulle de få.[42]

KÄPP OCH KRYCKA

När lysningen avkunnats brukade man skämtsamt säga att fästfolket ”brutit benen av sig” eller ”ramlat ner från predikstolen”. En liten krycka och stav gavs i present till brudparet. Seden kunde också anspela på att de lämnat ungdomen och nått en ålder då man behövde stöd av en krycka eller käpp.

Uttryck som handlar om att brudparet kastades eller ramlade ur predikstolen och därvid bröt benen förekommer i Tyskland, Österrike, de skandinaviska länderna och i hela Finland. Små kryckor och käppar fastsatta på ett underlag finns på flera museer och har beskrivits i artiklar av Valter W. Forsblom och Yngvar Heikel.[43] Kryckorna kan vara tillverkade av trä, men finns också i både silver och guld. De äldsta kan sannolikt dateras till sent 1700-tal. Till traditionen hörde i högreståndskretsar skriftliga lyckönskningar där käppen och kryckan nämndes. Kortare kryckverser kunde diktas av vem som helst, men bland diktarna av krycksånger finns också kända personer. I biskop Jacob Tengströms (1755–1832) skrifter finns några dikter skrivna i Gamlakarleby till lysningar 1775 och 1776. Tillfällighetspoesin var ett populärt inslag i sällskapslivet och Tengström var känd för sin förmåga att skriva vers.

En käpp och en krycka i miniatyr kunde ges som gåva till lysningsparet, med anspelning på det skämtsamma talesättet att man i samband med lysningen ”trillade ner från predikstolen” och behövde stöd för att ta sig vidare.

Kryck-Rim (Oct 1776)

Jämmer ack! Hvart tar jag vägen.
Jag är rådlös, snart förlägen.
Ack, hvar skall man finna bot.
En min vän i dessa dagar,
Stackars henne, jag beklagar,
Brutit har sin lilla fot.
[...]
Jag blir glad ––– Ja hör hvad lycka:
Med en liten käpp och krycka
Skall hon kunna hulpen bli.
Straxt ett par, ehuru svaga,
Jag till hennes säng vill laga.
Att jag henne frisk må si.
[...]
Lef då lycklig, glad och nyter
I det äkta band du knyter.
All din lefnad blifve lätt.
Nöjen hopetals sig möte
I din ljufva makas sköte,
Tils du blir af lefnad mätt.[44]

Kortare verser förekom också: ”Nu vill jag giva dig käpp och krycka, och önska dig välsignelse och lycka, att ni på era fötter stå, tills ni faller båda två.”[45]

Vid ”krytjin”, första lysningssöndagens bjudning som påminde om ett litet bröllop, sjöng man så här i Korsholm i Österbotten:

Jag önskar Eder go lycka
En liten käpp och en liten krycka
En liten tutt och en liten bytta
Ja, önskar jag Eder båda två till lycka.[46]

Kring seden finns en massa skämtsamma uttryck. Första lysningsdagen sade man att paret ”blivi opphissa i all bäinen” och efter tredje lysningen att ”di ha falli nedär ur kyrktaatje nu”. Brudfolket ”hängde i kyrktaket” tre veckor för att vid tredje lysningen ”plumpa neder” och bli halta – då behövdes kryckor.[47] Vid lysningskalaset kunde också en större krycka överlämnas till paret, en käpp omvirad av tall-, en- och lingonris.[48]

KALASET FÖRSTA LYSNINGSDAGEN

Lysningstiden var en period fylld av olika festligheter, upptåg och kalas. Festernas namn varierade på olika orter i Österbotten: kranskalas (Närpes, Korsholm), kryckdans (Munsala, Kvevlax, Nedervetil, Björköby, Pedersöre, Larsmo, Replot), krytjan (Maxmo), kryckkalas (Terjärv, Solf, Nedervetil), kröckdans (Oravais), kransin (Sideby, Övermark), krytjin (Korsholm). I Nyland och Åboland talade man om ”lysningskalas”.[49] Festen firades oftast i samband med den första lysningssöndagen. På andra lysningsdagen kunde det ordnas dans hos brudgummen.[50]

Orsaken till att lysningskalasen blev så populära hängde samman med utskänkningsförbuden under 1800-talet. Bröllopen under denna tid gick ofta ut på att bröllopsgästerna mot betalning köpte brännvinssupar av brudparet. Som penningkälla var brännvinsförsäljningen lukrativ, men med det omåttliga supandet som följde tilltog motståndet mot brännvinsbröllopen bland prästerskapet och de kommunala myndigheterna. Förbud mot brännvinsutskänkning på bröllop utfärdades redan från 1840-talet och 1886 utfärdades slutligen kejserligt förbud mot seden med utskänkning på bröllop.[51]

Eftersom kryckdanserna inte omfattades av förbudet började dessa speciellt i Österbotten firas nästan lika storståtligt som de riktiga bröllopen. Den som hade råd firade både lysningskalas och bröllop, medan fattigare folk firade enbart lysningskalas. Gästerna hade med sig lysningspresenter: kopparkärl, kaffekoppar, glas och husgeråd.[52] Om man hade stor kryckdans hade man i allmän-

het inte stort bröllop. Men kryckdansen var inte lika högtidlig, det var ”slagsmål och galenskap”, uppger vissa svarare.[53]

Från Replot utanför Vasa finns beskrivningar som visar att kryckdanserna verkligen kunde anta formen av lika stora fester som bröllopen. Liksom bröllopen kunde de räcka i tre dygn, 150 liter brännvin beräknades för hundra gäster och maten var rundligt tilltagen. Medan lysningsgåvorna bars fram bjöd brudgummen gästerna på brännvinstoddy. Ceremonin höll ibland på i flera timmar varpå ”det vildaste tumult kunde utbryta”. Mitt i natten åts en stor festmiddag och sist dansades liksom vid bröllop gryngröten in till takt av grötmarschen. I uppteckningen konstateras att sådana galenskapskalas avskaffades i och med att nykterhetsarbetet och ungdomsrörelsen vann insteg i bygden.[54]

På kryckdansen dansade man till flera fioler och ”fårstårätten” (objudna gäster) anlände precis som på bröllop.[55] Som vid bröllopen lekte man också spådomslekar för att utröna nästa brudpar.[56]

Kalasen i Nyland var enklare. Lysning skulle ske en lördagseftermiddag. Gåvorna till lysningsparet kallades i Snappertuna i västra Nyland för morgongåvor: det var exempelvis silverskedar och kaffepannor. Själva lysningskalaset var en liten kaffebjudning, där männen serverades brännvin.[57]

I Pernå hölls kalaset första lysningsdagen (när brudparet bröt första benet). Flickorna tog med sig bolstervar, täcktyg och husgeråd som gåvor, pojkarna gav pengar. Det dansades hela natten. Andra lysningsdagen (när andra benet bröts) var paret vanligen i kyrkan och tredje söndagen sades de skämtsamt helt och hållet ramla ner från predikstolen.[58]

BRUDSTUGÅNGEN

”Ett hövligt tiggeri”

Inför bröllopet var det för mindre bemedlade brudar nödvändigt att samla ihop bohag för det nya hemmet. Brudstugången hade flera benämningar: ”gå brudstuvandring (Oravais), ”gå i brudstuga” (Sideby), ”gå med brudsäcken” (Saltvik) eller ”gå med säcken” (Jomala). Seden var levande ännu på 1880-talet, på vissa orter fortfarande vid sekelskiftet 1900, men så småningom började den betraktas som tiggeri.[1]

I Maija-Liisa Heikinmäkis stora verk om de finska bröllopens historia berättas att myndigheterna sällan påtalade den gamla seden som olaglig, däremot beskrev tidningspressen fenomenet i termer av ”de dekorativa tiggerskorna”.[2]

Brudstugången eller fästmögången, som den också kallades i Sverige, har förekommit i stora delar av Europa och finns belagd i olika reglerande förordningar och stadgor.[3] Seden omnämns i några rättsprotokoll från Åland. År 1588 nämns till exempel ett fall där några brudar dömts att lämna tillbaka den ull de samlat ihop på sina vandringar, eftersom de hade lämnat sina fästmän före vigseln. Många rättsfall berörde brott mot det år 1660 utfärdade allmänna påbudet som fastslog att brudar endast fick gå brudstugång i sin egen hemsocken. Undantag beviljades om man med prästbetyg kunde bevisa sig ha släktingar i den socken man ämnade besöka.[4]

Medan fattigare brudar av nödtvång gav sig ut på sin vandring gick rikare flickor huvudsakligen runt för att visa upp sig i sin brudstånd.[5] Den omkringvandrande bruden skulle vara fint utstyrd

och lånade rentav ringar och grannlåter för att vara riktigt ståtlig.[6] Hon hade med sig en säck eller ett vackert vitt örngott att lägga gåvorna i. Husmodern lade ofta ull i örngottet och husbonden en slant.[7]

En beskrivning av hur en brudvandring kunde gå till kommer från Replot: bruden vandrade från gård till gård på aftnarna i sällskap med talmannen, brudföljare kallad. Denne skulle gärna vara en munvig och skämtsam man och klunkar ur en fickplunta gjorde att humöret hölls uppe när han framförde sitt ärende: att be om gåvor i brudens, den blivande husmoderns säck. Brudföljaren kunde till sist bli ordentligt påstruken. Han hade en så kallad brudstav i handen som tecken på sin värdighet. Hans välformulerade bön om gåvor avslutades med orden: "Å geev, å geev, så inte gåvon gråter." Bruden fick lin, ull, kanske en slant.

När brudstugångens skörd var insamlad inbjöd bruden ofta väninnorna till arbetsgille för att bearbeta den ull hon fått in. På bilden har flickor på Vårdö, Åland samlats till kardartalko cirka 1905.

Hon tackade tyst, men följeslagaren pladdrade på så mycket mer, skämtade om den ringa gåvan de erhållit och bad husfar om ytterligare en sup. Efter att brud och följare avlägsnat sig rusade de ogifta flickorna fram till den stol bruden suttit på. Den som hann först skulle nämligen först bli gift.[8]

På åländska Kökar, där bruden ofta följdes av en ansedd äldre man, anslogs en hel dag för varje by.[9] Från Iniö berättas om en följare utstyrd med paraply och sjöskumspipa som vandrade ett stycke före bruden.[10] Även en kvinna kunde agera följeslagare, det vill säga talmansmor axlade uppgiften. I Strömfors i östra Nyland var det ”kaason” (brudfrämman) som ännu i början av 1900-talet tiggde för den tigande bruden.[11] Viktigast var att medföljaren ”tiggde skickligt”.[12]

Ibland skedde vandringen efter bröllopet då det nygifta paret gick tillsammans, och då var bruden klädd i ungmorsdräkt.[13]

”NU KOMMER BRUD!”

När följeslagaren, ”brudsven”, trädde in i stugan och stötte med sin käpp i golvet hände det att hemfolket gömde sig. Det fanns så många brudar som gick omkring att det kunde bli en belastning för gården. Ibland slog man rentav fast dörren framför näsan på bruden och hennes följeslagare.[14]

Synen på seden varierade. I Jomala skedde kringvandringen vanligen under julhelgen. Bruden var ofta väntad och man bjöd på kaffe om det var hos släkten hon tiggde. ”Nu kommer brud!” ropades det. Bruden kunde gå runt i fyra dagar och följarna växlade. Varje följare skulle som gåva få ett par långa vita strumpor virade med röda band. Det bjöds på sup och gräddade rån, ”det var ett hövligt tiggeri”.[15]

På Kökar satt man ibland uppe halva natten i väntan på brudens besök. Värdinnan hade kaffepannan på, vin i beredskap och tobak av fin sort för följaren.[16] Ankomsten utformade sig till en hel ceremoni, här erbjöds ju både skådespel och underhållning. Bruden behandlades med vördnad, hon fick en mjuk dyna att sitta på och i en gård på Iniö hedrades hon genom att tända ljus ställdes på var sida om henne.[17]

Ett gott slutresultat nåddes om bruden uppfört sig på ett för husfolket tilltalande sätt, varit tyst, återhållsam och anspråkslöst tacksam – medan följaren gärna fick hålla låda och stå för att det hela blev en föreställning man gärna ville delta i.[18]

En brud som 1865 vandrade omkring på Iniö mellan jul och kyndelsmässodagen, beledsagad av en ny följeslagare i varje by, fick så mycket ull att hon vävde två vadmalsvävar på tolv alnar och stickade två ylletröjor. Efter brudstugången ordnade bruden ofta talko med all den ull hon fått in. Alla fullvuxna flickor i socknen, gummorna i hembyn, fästmannen, de blivande marskalkarna och närmaste släkten bjöds in till talkot. Man arbetade två dagar och två nätter, och alla medförde spinnrock och kardor. Bruden bjöd på brännvin, öl, ost, pannkakor och middag. Det ordnades dans på kvällen med spelman och på morgonen fortsatte arbetet. Följande natt dansade man igen och på morgonen tog man spinnrocken eller kardorna under armen, tackade bruden och gick hem.[19]

Traditionsuppteckningarna berättar också om brudar som inte förvaltade sina gåvor på ett riktigt sätt. I mitten av 1880-talet fick en fattig flicka i Nagu i Åboland mycket ull och pengar när hon gick med brudsäcken. Men så ställde hon till ett dundrande bröllop och gjorde slut på allt hon fått. Senare bodde de nygifta i en bastukammare och fick året därpå tvillingar, vilket enligt berättelsen ytterligare ökade deras fattigdom.[20]

POLTERABEND

Möhippor och svensexor

I Finland kallas de uppsluppna festligheterna före bröllopet, avskedet till den ogifta statusen, oftast ”polttarit” eller ”polttare” från tyskans *Polterabend*, mer sällan möhippa eller svensexa, som i Sverige. Som det tyska namnet (bullerafton) antyder blev seden sannolikt känd i Finland genom inflytande från tysktalande kretsar i Viborg och S:t Petersburg. De tidigaste exemplen på festen kommer från Åbo 1871 och S:t Petersburg 1872. I Helsingfors blev seden omsider populär i de högre samhällsklasserna.[1]

Från det äldre polterabendfirandet har bevarats bildserier, polterabendsviter, där brudgummens liv fram till giftermålet skildras i bild. Sådana illustrationer beskrivs också i en novell av August Strindberg där brudgummen konfronteras med väldiga kartonger, ”en historierad skildring av offrets tillryggalagda könsliv”.[2]

I en bildsvit från Eduard Alexander Rudolphs (f. 1838, gift 1872 med Anthonie Betzy Cramer) polterabend i Helsingfors sträcker sig motiven från brudgummens födelse via skolscener och scener ur arbetslivet till teckningar där den blivande hustrun dyker upp och dominerar sin fästmans liv. På den sista bilden, som symboliserar framtiden, står brudgummen med en nyfödd son i famnen. En annan bevarad bildsvit från 1904 utgår från Alexander von Collans liv. Han föddes 1858, blev lagman och assessor vid Överstyrelsen för väg- och vattenbyggnad och gifte sig 1904 med Emilia Lovisa Levij. På planscherna från hans polterabend i Helsingfors återges scener ur ungkarlslivet med konstintresse och sköna damer i fokus. De sista bilderna återger en erotisk scen ur den äkta sängen och frukten därav – en ny generation ligger i vaggan med cigarr och flaska i nypan. Bildserierna kunde rentav innefatta obscena detaljer, vilket visar stämningen på festerna för de blivande äkta männen.[3]

Från slutet av 1800-talet finns notiser också om kvinnligt polterabendfirande. I Adele von Collans dagbok kan man i maj 1894 läsa: ”Polterabend för Marie Grotenfelt firades i Kajsaniemi sjösalong.” Bildmaterial visar att utklädseln var viktig i de emanciperade högreståndsflickornas festande. Man styrde ofta ut sig i manskostymer och lösskägg.[4]

FIRANDET PÅ 1900-TALET

Polterabendfirandet var de första tiderna främst koncentrerat till Åbo och Helsingfors. Det manliga firandet var oftast ett sjöslag där den blivande äkta mannen skulle supas under bordet. Beskrivningen nedan är från 1920-talet:

> ”Jag bjöds på restaurang av klasskamraterna, lunch och sen middag på Gambrini. Vi hade förbudslag och vinlistan bestod av 96 % och punchblandning som framställdes av en fabrik i Åbo och såldes i 2 liters flaskor. Festen slutade redan 11. Till saken hör att jag varken rökt eller druckit någon alkohol förrän detta tillfälle. Jag var 21 år. Följande dag var jag mera död än levande. Till all lycka var bröllopet först därpå följande dag.[5]

Från 1920- och 1930-talen blev polterabendfirandet mycket populärt bland unga kvinnor i yrkeslivet för vilka äktenskapet innebar en stor förändring – att bli hemmafru efter att ha levt ett fritt yrkes- och umgängesliv. Festen som ordnades av väninnor, klasskamrater och arbetskamrater innefattade en mängd hemliga arrangemang. I programmet

kunde ingå ett skämtbröllop där en av väninnorna var utklädd till brudgum, och många roligheter anspelade på brudens tidigare beundrare och romanser. Väninnorna bistod med råd om hur äktenskapet och hemmet skulle skötas, och en hel del alkohol ingick också i programmet.[6]

Programmet på festerna hade återkommande element: man rövade bort festföremålet som försetts med ögonbindel och förde henne till okänd plats, väninnorna klädde ut sig till män föreställande brudens nu övergivna kavaljerer, och en mängd skämtsamma upptåg avlöste varandra. Restaurangpersonalen engagerades exempelvis för att på ett övertygande sätt leverera fingerade, till innehållet oanständiga telegram, skenbart undertecknade av tidens prominenta personer såsom Charles Chaplin eller den amerikanske presidenten.[7] Det hemliga programmet kunde också innefatta kupletter med specialskrivna texter.[8]

En annan polterabendmodell anspelade på brudens framtida roll som mor, med babydockor som rekvisita och gäster utklädda till spädbarn.[9] Den skämtsamma övergångsriten markerade med burleska ceremonier avskedet till det tidigare livet och inträdet i den nya statusen. I följande svar ingår många av de centrala dragen i firandet:

> ”2.6.1936, fyra dagar före bröllopet, ringde det på dörren hos kontoristen MLL i H:fors. Enleverad av väninnor och arbetskamrater till hemlig ort (Svenska kontoristföreningen) kläddes bruden i byxor med brodyrer, morgontröja, mössa av bomull, sattes vid ett bord med storkar och hjärtan på. En

Männens firande av polterabend har ofta innefattat ekivoka programnummer och stora mängder rusdrycker. På bilden från 1920-talet firas polterabend på tjänstemannaklubben på A. Ahlströms bruk i Varkaus. Kvinnliga underkläder hörde till festdekorationerna.

låtsasvigsel iscensattes varvid en av väninnorna agerade brudgum och i brudbuketten ingick barnskramlor och babynappar. Vid middagen fick bruden det största dricksglaset, många tal hölls och till festen anlände ett flertal telegram av skämtsamt slag. Kung Edvard VIII av England gratulerade med versen: "Till brudparet. Mycket sol och skugga sällan, önskas er som gått i fällan." Också Adolf Hitler, president Svinhufvud och kontorschefen var representerade i telegramhögen. Väninnorna var utklädda till sjörövare, marinofficerer och brandkårister.[10]

Möhippa i Åbo 1932. Brudens väninnor har klätt ut sig till friare som skämtsamt uppvaktar det ännu av äktenskapet obundna festföremålet.

En välförberedd polterabend är en gåva från vännerna och verkligt påkostade arrangemang har förekommit genom tiderna. Tre unga par aktiva inom föreningen Brage i Helsingfors firades 1932 med en gemensam fest i föreningslokalen dit de fördes med istvostjik (droska). Vid dörren erhöll brudarna brödkavlar, medan männen fick varsin skopa.

> "Under högtidliga former fördes vi in i huset och befann oss plötsligt i en fantasifullt utsmyckad haremssal. Väggarna var beklädda med bonader och gobelänger i österländsk stil. På golvet låg "äkta" orientaliska mattor där hela haremet satt med sina gäster och intog – kaffe med bulla! Ett par fioler skötte den lindrigt orientaliska musiken. Det blev en oförglömlig kväll med dans och sång. Våra vänner hade lagt ner en kolossal möda på vår annorlunda polterabend med att minutiöst förvandla salen till ett harem och dessutom klä ut sig på det mest fantasifulla sätt.[11]

Under efterkrigstiden var polterabendseden fortsatt populär i olika former. Akademikerpar kunde fira i varsitt kabinett på studentnationen. Långa krönikor framfördes om festföremålens tidigare liv, med koncentration på gamla flick- eller pojkvänner.[12] Knytkalas väninnorna emellan var också en vanlig festform.[13] Vid männens fester antog supandet ibland kopiösa former med upp till fyrtio flaskor kylda i badkaret. "Det är en ära i att hållas så länge som möjligt på benen under en Polterabend", erinrade sig en firare.[14]

På 1950-talet började sederna innefatta allt fler nummer där "polterabendoffret" konfronterades med omvärlden. Upptågen skedde allt oftare på offentlig plats. I Helsingfors fanns restauranger

som ställde sig speciellt positiva till polterabendsällskap: Gambrini, Fennia, Bacchus, Amigo och Zillertal. Här serverades till exempel ”poltarmat”, portioner som var upplagda på ett tvetydigt och osmakligt sätt.[15] Så här beskrivs en polterabendfest i Helsingfors:

> ”Offret tillfångatogs och lindades in i creppapper i såna mängder att han närmast liknade en mumie. Sedan lades han i en trälåda ”sarkofag” och smugglades in i källarvåningen till Handelsgillet. En av arrangörerna var son till chefen. Servitriserna var raffigt klädda och maträtterna var minst sagt oanständigt uppsatta. Det serverades rikligt med alkohol och resultatet blev en dånande huvudvärk i synnerhet för offret som på hemvägen till råga på allt slog huvudet i väggen. Pojkarna var i åldern 20–24.[16]

1980-TALETS UPPSVING

På 1980-talet upplevde polterabendfirandet ett uppsving. Nytt var att allt fler brudpar redan före vigseln bodde tillsammans och nu för en kväll återgick till sina könsbundna vänkretsar. Det nyväckta intresset för firandet sammanhängde också med de allt större bröllopsfesterna. När bröllopen efter en kargare festperiod på 1970-talet åter blev pampiga ansågs en väl förberedd polterabend självklart höra ihop med firandet.

Heikki Majava, som på finskt håll intresserat sig för den uppblomstrande seden, har understrukit att festerna varierat mycket – från en liten sits på restaurang till de galnaste upptåg. Han särskiljer tre typer av firande i slutet av 1980-talet: *illanviettopolttarit* (kvällsfest hemma eller på stan), *ystäväpiiripolttarit* (firande i vänkretsen) och *naamiointipolttarit* (fest med maskeradtema och rollspel). I den sistnämnda är växelverkan mellan huvudperson, sällskap och publik central för hur det hela ska lyckas.[17]

Firandet fick så småningom stereotypa drag och många idéer lånades också från det äldre festkonceptet. Ofta planerades en helkväll där festföremålet, vanligen utklädd och exponerad i det offentliga rummet, tvingades utföra olika uppdrag eller delta i förutbestämda aktiviteter. Det groteska och/eller sexuella dominerade i allmänhet utklädseln. Den blivande bruden styrdes ut till prostituerad, vamp, Marilyn Monroe, sjuksköterska, höna, städerska, eller liten tös i folkdräkt. Till hennes uppgifter hörde att kontakta folk på gatan för att sälja eller överlämna något, kondomer eller kyssar, föremål eller handlingar med ekivoka undertoner. En grundtanke var att kvinnan en sista kväll skulle bjuda på sin egen sexighet och kontakta män var hon än rörde sig. En kontrasterande parodi kunde vara en skenbart oskuldsfull utstyrsel, till exempel som lucia, med texten ”Lucia – den sista jungfrun. Lucia – viimeinen neitsyt” på ryggen.[18]

Att klä brudgummen i fångkläder och handbojor förebådade den kommande tillvaron i det äktenskapliga fängelset.[19] Andra maskeraddräkter varierade från det arketypiskt manliga till det skrattretande. I uppgifterna ingår sånguppträdanden, penninginsamling för galna ändamål och intervjuer om brännbara teman.

Konfrontationen med allmänheten blev en central del av firandet och under hela 1990-talet rörde sig många polterabendsällskap på allmänna platser. I Helsingfors var Esplanadparken centrum för den publika delen av firandet.[20] Den offentliga polterabendseden har vissa likheter med de bullrande följarskaror som framträdde vid de gamla bondbröllopen (se följande kapitel). Också här förekom sexualiserade upptåg där könen i lössläppt anda kontrasterades och skämten ibland gick ut på *crossdressing*.

Vissa firare har gått så långt att den utmanande klädda och grovt sminkade huvudpersonen placerats bland de prostituerade på gatan.[21] Det

finns också en dramatisk berättartradition kring polterabend. Berusade brudgummar har dagen före vigseln sänts iväg på långväga ”uppdrag” utan pengar och identitetsbevis, medicinare i sällskapet har gipsat brudgummens (oskadda) ben. Det berättas om brudgummar som avtuppade lämnats på resandehem eller sänts ända till utlandet i lättklätt skick, rentav om brudgummar som rullats in i mattor, ställts upp och ner och avlidit.[22]

Med 2000-talet kom nya drag in i firandet. Arrangemangen kring polterabend har blivit alltmer påkostade. Att ordna polterabend har också blivit en av de centrala uppgifterna för brudfrämma (brudtärna) och bestman. För männen omfattar programmet ofta olika aktiviteter, såsom tandemhopp, crosscart och andra dyra underhållningssporter. Högavlönade kamratgäng kan välja att förlägga firandet utomlands, kanske till Amsterdam, London eller Riga.[23] Aktivitetsföretag erbjuder temapaket för firandet, här kan flygturer, militärbilssafari och sportsliga prestationsgrenar ingå. Polterabend kan i dag ha både karaktären av individuell prestation och gruppaktivitet.[24]

Vid sidan om det extrema och utmanande har den skräddarsydda polterabenden blivit allt populärare. Vid dessa tillställningar vill man skämma bort och överraska brud och brudgum med olika element som passar just hennes eller hans personlighet. *Hemmottelupolttarit* (skämma bort-möhippor) har blivit populära speciellt för kvinnor. Teman som ”Marie Antoinette”, ”Jane Austen” eller en eftermiddag på ett romerskt bad kan förekomma, allt enligt brudens preferenser. I takt med att evenemangen har blivit allt dyrare har webbdiskussionerna om polterabendfirandets nödvändighet accelererat. Festen är sannolikt åter en gång stadd i förändring.

BRÖLLOPSFESTEN

Går man långt tillbaka i tiden var äktenskapet ett fördrag mellan två släkter där bruden flyttade från sitt hem till brudgummens. Den kyrkliga vigseln blev slutgiltigt obligatorisk i 1734 års lag. Samtidigt blev vigseln juridiskt bindande. Civil vigsel har i Finland varit tillåten sedan 1917.[1]

I alla tider har frieriet, lysningen och giftermålet hört till de gladaste festsederna. Bröllopsmaten har alltid varit en central programpunkt under festen och den har givetvis anpassats efter festens storlek och längd. De stora bondbröllopen var tillställningar där dans och ätande avlöste varandra i flera dagar. För att ordna dessa påkostade fester krävdes mycken planering och experthjälp, kalaset var ett fältslag som krävde organisation både vad gällde penningfrågan, anskaffandet av mat och kärl och logistik kring alla arrangemang. Många medhjälpare var inblandade i maskineriet, från kalaskockar som anlände till gården långt före festen och inledde matlagningen börjande från slakt och andra grundsysslor, till uppassarna som dag efter dag med jämna mellanrum såg till att måltider och mellanmål kom på bordet under bröllopsfirandet. Bröllopet var en äresak för gården och man talade länge efteråt i bygden om hur en fest lyckats.

I det följande beskrivs bröllopen i de olika delarna av det svenskspråkiga Finland, så som de dokumenterats i Svenska litteratursällskapets traditionssamlingar. Enskilda ceremonier har varierat något under olika tider och mellan olika orter. Beskrivningarna handlar om 1800-talet och 1900-talets första årtionden, men många ceremonier har givetvis haft längre anor och flera seder lever i viss form kvar än i dag.

ÖSTERBOTTEN – FOLKFEST OCH KOLLEKTIVT FESTANSVAR

Gästskaran vid de österbottniska bröllopen som ofta gick av stapeln sommartid kunde vara ansenlig. Också ett genomsnittsbröllop omfattade ofta hundratals gäster.[2]

Brudens bror eller en manlig släkting färdades högtidligt från hus till hus och läste upp inbjudan, vid mindre bröllop åkte brudparet själv omkring och bjöd in. Till etiketten hörde att gästerna inte skulle visa sig alltför enträgna att delta. Många förhinder framfördes, och man krusade en god stund innan inbjudan accepterades.[3] Senare blev det vanligt att låta trycka inbjudningskort som utdelades eller postades några veckor före festen.[4]

Att genomföra ett stort bröllop krävde många händer och många experter. Bord, bänkar och kärl måste lånas. Senare började byalagen ha gemensamma kalaskärl i sin ägo.[5]

För att pryda bröllopssalen gällde det att samla ihop möjligast mycket vackert: speglar, sjalar, blommor, band och pärlor.[6] Arbetet med att förfärdiga himmeln under vilken paret skulle vigas leddes ofta av någon äldre kvinna som var expert på hantverket. I Karleby kallades den lakansklädda bröllopssalen i sin helhet ”brudhimmeln” och den himmel som kläddes i taket ovanom platsen där brudparet skulle vigas kallades ”lillhimmeln”. Lillhimmeln kläddes konstfullt med ett ”fransalakan” närmast taket, på detta en röd sidensjal och en liten vit ”flornäsduk” kantad med breda spetsar. Mitt på duken lades en ”krytjå” (en grant målad blomkrans på styvt papper) och krytjår hängdes också i en bård runt salen. Under lillhimmeln breddes ett stort fransalakan på golvet och på detta ett rantäcke (vävt av ylle i granna färger). Fyra långdynor med vita örngott försedda med spetsar eller broderier staplades på varandra. På den översta dynan lades en vit sidennäsduk kantad med spetsar och på denna en krans av pappersblommor som bruden köpt när hon var i ”brudstan”, på inköpsresa i staden tillsammans med sin fästman. Glansbilder, pappersblommor, porslins- eller vaxfigurer och blomsterkort dekorerade ”grannpallen” på vilken brudparet skulle knäböja.[7] ”Brudbäddo”, som pallen kallades i Pedersöre, täcktes

Traditionsinsamlarna Valter V. Forsblom och Hilding Ekelund bevistade ett sydösterbottniskt bondbröllop i Lappfjärd den 26 juni 1914. Här har de fotograferat brudparet i den pyntade storstugan.

med ett grant täcke och bolster. Kuddar radades framför så att de bildade ett bord med en sjal eller en grann blomma överst.[8]

I Lappfjärd fästes en himmel i taket vid bordsändan där brudfolket satt. Himlarna pryddes på olika sätt, med pärlor, skravelmässing (bladmässing), pappersblommor, sjalar, speglar, små tavlor och fotografier. På väggarna hängdes bättre lakan, storspeglar, tavlor, lampetter, pappersblommor och brokiga band. Allt skulle vara grant och lysande, bröllopssalen skulle glimma i alla vinklar och vrår.[9]

Flickorna var inbjudna att pryda stugan och pojkarna att resa brudstängerna som stod på var sida om inkörsporten till bröllopsgården. Man valde höga granar som barkades och pryddes med en stor krans, lingonris, enris och vimplar. Ett "Välkommen" mellan stängerna formade äreporten.[10] På bröllopsfesten serverade man brännvin i lövsalar på gården och man ställde också upp björkar på gården, vid trappan och längs vägen.[11]

Tärnorna och marskalkarna på bröllopet kallades pällhållarna. De bar brudpällen eller vigningsklädet (en baldakin av tyg), och de inbjöds särskilt till bröllopet, som en hedersbevisning. Antalet pällhållare varierar i beskrivningarna från sex ända upp till sjuttio par. Ännu på 1960-talet berättas om ett bröllop i Nedervetil där antalet pällhållare var hela 175. "Vigningskläshaldarna" lottades samman och det var ett spänningsmoment att se vem man fick till par. Det förekom ofta en rangordning så att brudparets syskon och äldre par gick först i brudtåget.[12]

För att kunna servera hundratals personer behövdes mathjälp av gästerna. Kvoterna i kalaslagen (en grupp familjer i en by som av hävd brukade bjuda varandra på kalas) kunde röra sig om ett halvt kilogram smör, några ostar och bröd samt en mjölkhink. Färsk mjölk skulle varje dag föras till bröllopsgården.[13]

Kockarna var av olika rangordning. "Storbolskocken" med huvudansvaret kunde vara tingad från staden, och hon skötte speciellt om den bättre maten som serverades vid honnörsbordet.[14] Man skiljde på kaffekockar och matkockar, de senare var mer ansedda. Matskaffarna skulle passa upp och hjälpa kockarna att lyfta de tunga grytorna. En äldre pålitlig släkting var huvudman för brännvinsskaffarna.[15]

Matkockarna kokade brudgröten (risgrynsgröt) i stora grytor som bars fram på bårar av skaffarna. Tre till fyra personer åt ur samma fat och flera gäster drack ur samma träkanna.[16] Brudfolket med släkt och hedersgäster satt vid storbordet där det serverades läckerheter, medan de andra gästerna fick enklare mat serverad på träfat.[17] Eftersom gästerna var många var man indelad i matlag, så att barnen, skaffarna och kockarna åt senare. Också kaffet dracks i turer.[18]

Festens förlopp

På första bröllopsdagen samlades gästerna vid bröllopsgården och fick kaffe eller sup med bröd. Några timmar senare skulle bruden hämtas, och sedan tågade brudparet och pällhållarna med spelmännen i täten till bröllopsgården. På vissa orter förekom förridare på utstyrda hästar. Det avfyrades också skott under processionens gång.[19]

Om vigseln skedde i kyrkan bjöds gästerna av "huvudskaffaren" på brännvin medan brud och brudgum hälsade dem välkomna, varpå man körde till kyrkan. I det stora följet kunde det ingå 35 till 50 hästar.[20] Burgna gårdar serverade brännvinssupen ur silverbägare. Feststämningen var hög, spelmännen spelade, skott avfyrades och klockor klingade.[21] Från 1920-talet finns fotografier av hur brudföljet i lövklädda bilar färdades mot bröllopsgården. Pällhållarna ordnade sig enligt gammal tradition i brudrad och gick till fots efter bilen till brudgården.[22]

Gästerna vid bröllopet i Lappfjärd bänkade sig kring långa matbord ute på gårdsplanen.

I Pedersöre hade man sju till åtta spelmän i bröllopståget, den förnämsta av dem skulle åka i brudparets vagn eller vintertid i släden. Efter dem kom släkten, pällhållarna och övriga gäster, och hästarna i följet kunde vara många. När följet kom fram till bröllopsgården trädde brudparet hand i hand in i bröllopssalen och ställde sig framför brudpallarna medan pällhållarna ställde sig i spaljé på var sida. Mitt under vigselakten, när prästen gav tecken därtill, skulle "pellhaldarna" spänna upp "vigningsklä", pällen, över brudparet, och sedan på tecken av prästen ta bort det igen.[23] Det var första pällhållarparets flicka som ansvarade för att kasta ut sjalen hon haft hopvikt på armen och den fångades genast skickligt av de andra.[24]

I beskrivningarna av österbottniska bondbröllop från mitten av 1800-talet är det första bröllopsmålet oftast strömming och soppa, vintertid köttsoppa eller ärtsoppa. Strömmingen serverades med löksås eller vetemjölssås.[25] Därefter följde ost och pannkaka. Vid brudbordet fick man tårtor, vit pepparkaka eller pepparkakor som efterrätt.[26] Brännvinskaggen gick runt, "en smäll under soppan å en smäll under gröten skulle det vara".[27]

Första bröllopsdagen skulle gröten spelas och dansas in. Ofta utformade sig detta till ett upptåg där kockar och pällhållare var utklädda, och hoppande och larmande bar in grötfaten. Spelmännen spelade "grötmarschen" och alla gäster klappade takten. Huvudkocken kom först, sedan de övriga kockarna. Faten slängdes upp i luften under högljudda rop och danssteg.[28]

Bröllopsgåvor, dans och insamlingar

Bröllopsmiddagen avslutades med en psalm. Därefter gick brudbrickan runt och på den lades de officiella bröllopsgåvorna. "Gav man en 100 markssedel så gavs den synligt – man höll den i ena kanten och lyfte upp sedeln innan den lades ned. De som gav två mark slängde den stora slanten på brickan så det klingade."[29]

Det var viktigt att gästerna skulle se hur stora skänker det var frågan om. Gåvorna överlämnades

i en viss ordning. Först trädde föräldrarna fram, de kunde ge halva hemmanet, en häst eller ko, pengar eller annat värdefullt. Sedan följde släkten. Husbönderna gav vanligen pengar, värdinnorna lovade ett får som skulle hämtas på hösten då man tog in djuren från betet. För varje gåva bjöds en sup.[30] Det som inte rymdes på fatet anmäldes högt, det kunde vara en häst, ett får, en vävstol eller en schäs.[31]

Efter att bröllopsmåltiden ätits inleddes dansen. I uppteckningarna från Österbotten nämns ofta ”Roson”, en inledande polonäs som dansades av brudparet och pällhållarna. Om pällhållarparen var många tog turerna i polonäsen sin rundliga tid. Därefter fick alla gäster delta i polkor, valser och kadriljer.[32]

Sederna varierade. I Pörtom fick ingen dansa de tre första danserna, utan man stod under fullständig tystnad i en stor ring och bugade för spelmännen. Sedan dansade brud och brudgum tre danser, medan de övriga stod i ”brudring” kring dem och därpå dansade brudparet tre danser med pällhållarna. Slutligen dansade bruden tre danser med sin svärfar och brudgummen tre med sin svärmor. Ungdomarna tog varandra i händerna och ”hoppade brudringen” omkring alla dansande gäster. Det lär ha varit ett stort nöje att stå på ett ställe och hoppa.[33] I något senare bröllopsbeskrivningar omtalas brudvalsen, som inleddes av brudparet, som den första dansen.[34] I en beskrivning från Närpes nämns att präst och brud inledde och att brudparet skulle dansa tre valser ensamma. Sedan kom pällhållarna med varefter det blev allmän dans.[35]

Under bröllopsdagarna gjordes förutom gåvorna också andra insamlingar. Ingen hade möjlighet att själv bekosta fester för så många gäster och festen gav också möjlighet att samla in pengar till andra behövande. ”Fatifatet” gick runt, de pengarna var avsedda för bygdens mindre bemedlade och utdelades av byåldermannen. Ett stort bröllop var alltså indirekt till glädje för många grupper i samhället. Betalning för dans med bruden var också en inkomstkälla för det unga paret:

> ”Mot en avgift på 25 penni fick man dansa med bruden. Somliga uppträdde som riktiga maffar, slängde 1 mk på brickan och beundrades för sin frikostighet av gubbar, gummor och småbarn. Maffarna kunde dansa 5–6 ggr med bruden. Flickorna kunde betala för att dansa med brudgummen. Somliga dansbröllop var inställda på ren förtjänst.[36]

Betalning för deltagande i bröllop förekom också. Det kunde finnas en fastslagen taxa med olika avgifter för anförvanter och familjer, ensamma ynglingar och flickor. De sistnämnda betalade en lägre avgift.[37]

En karneval för hela bygden – andra bröllopsdagen

Första bröllopsdagen var den högtidliga delen av festen, men snart antog firandet mer oordnade former. Dans, mat och olika upptåg fyllde dagarna – och nätterna. Andra bröllopsdagen beskrivs som en dag då olika muntrationer och upptåg följde på varandra. Denna dag var det mesta tillåtet och beskrivningarna är mycket livfulla. Brudparet hade inte en lugn stund utan stod i centrum för alla upptåg. De nygifta hurrades och bars omkring. Allt karlfolk skulle dansa med bruden mot betalning, likaså kvinnorna med brudgummen. Det berättas att dansandet för pengar var ytterst ansträngande för brudparet.[38]

När gästerna blev ”livade” uppträdde någon av karlarna med den så kallade skomakardansen. ”Skomakaren” trallade en polska och svängde omkring och förevisade alla en skomakares yrkesgrepp. Först tog han mått på en och annan av åskådarna, gycklade särskilt med kvinnorna och lyfte deras kjolar ända upp till knäna så att de skrek.[39]

Stämningen på andra bröllopsdagen utformade sig ibland till en fullkomlig karneval. Ryttare

Bröllop i Lotlax, Vörå 1919. Brudparet bar moderna kläder och firade inte traditionellt kronbröllop.

sprängde in i stugan och skråbockar (maskerade gäster) roade gästerna. Man red längs borden i stugan. På Sandbacka i Nedervetil dansade gubbarna och käringarna en gång in med en tjur i bröllopssalen. Pojkarna kunde bära in ett svin på bordet eller i en erotisk upptågslek ligga i lag som flickor och pojkar med skråbockmasker på.[40] Det grovkorniga tog över och alla försök till högtidligare stämning omintetgjordes. Björndansen, en dans som gubbarna framförde då de fått en tår på tand, hörde också till upptågen på bröllop. Leken hade ekivoka drag, en av björnarna låtsades vara död och den andra lade sig på den för att "göra en ny björn".[41]

Också burlesk folkteater förekom på den bullrande andra bröllopsdagen. Här parodierades både äktenskapet och parrelationerna. I "bilder ur livet" simulerades gräl, man kastade in dockor som skulle föreställa små barn framför brudparet och gungade oavbrutet en vagga för att förbereda brudparet på framtiden. Olika utklädda sällskap kom vandrande till gården.[42]

Ännu på 1930-talet framträdde "Storkvinnan" på bröllop i Replot. "Kvinnan", 2,30 m lång, bestod av en damkappa utspänd med klädhängare på ett kvastskaft som den utklädda personen höll i ett stadigt grepp. Ansiktet var en skråbocksmask, och kroppen var uppstoppad med kuddar på ett sätt som betonade de kvinnliga formerna. En liten springa i kjolen hade lämnats öppen för att den utklädda skulle kunna se sin danskavaljer som nätt och jämnt räckte henne under armarna.[43]

Kvinnor kontra män, de unga mot de gamla

Många skämtsamma ceremonier på bröllopsfesten bekräftade och dramatiserade brudparets avsked från de ungas skara och övergången till de gifta och stadgade. Pojkarna dansade brudgummen ifrån sig, och tog så avsked av honom som ungkarl.[44] På andra bröllopsdagen när bruden bytt ut kronan mot ungmorsmössan skulle hon dansa med alla gifta kvinnor som tecken på att hon blivit upptagen i deras krets.[45]

Efter att man hurrat för paret och hissat upp dem skulle de i Korsholm bjuda upp var och en i ungdomsringen omkring dem, bruden flickorna, brudgummen pojkarna.[46] I Kvevlax satte bruden härvid sin krona på varje flickas huvud – vid det här laget hade brudkläderskan bytt ut kronan mot en som inte så lätt kunde förstöras. Efter att så ha

”dansat ungdomen ifrån sig” skulle bruden dansa ”käringarna till sig”, svänga om med de äldre, gifta kvinnorna. De gamla och unga kvinnorna stred om bruden och sammandrabbningarna var ibland våldsamma, det berättas att en kvinna en gång rentav bröt benet i en sådan strid.[47]

I flera österbottniska socknar skedde avskedstagandet den tredje bröllopsdagen.[48] Till ceremonierna hörde skålande och skålvisor. I Björköby sjöng man medan brudparet satt upplyft på stolar som var övertäckta med slädtäcken: ”Brudeparet dricka nu gästerna till, de ha ju väl de gästerna som gärna dricka vill. Och därmed så dricke vi och hålle oss glad, och ängslan och sorger försvinne.”[49]

Seden att lyfta paret på stolar hörde till de ceremonier genom vilka brudparet överflyttades från en grupp till den andra. Man lyftes upp som äkta par – från de ungas skara. Men till sederna på bröllop hörde också hissande av andra aktörer man ville hylla och hurra för: brudens föräldrar, talman, brudkläderskan, kockarna och skaffarna.[50]

Bruden genomgick under de olika bröllopsdagarna förvandlingen från första bröllopsdagens noggrant prydda huvudperson till en kvinna med den nya identiteten ungmor. Klädbytet till ungmor kunde omges av en allvarligare ceremoni på kvällen under andra bröllopsdagen. I Oravais sjöngs ”Det kom en skål ifrån brudens/brudgummens hand” och paret drack alla gäster till.[51] I Larsmo gick bruden omkring med en silverpokal, spelmännen spelade och hon sjöng avskedsvisan ”Jag bjuder eder alla en skål till att dricka”. Men när det var som högtidligast stördes stämningen plötsligt av gubbar och gummor som kom in skrudade i avigvända pälsar och gamla kläder.[52]

Lekarna hade också som funktion att utse nästa brudpar. Brudparet rörde sig med förbundna ögon i brudringen bärande på två silverpokaler fyllda med brännvin. Den gosse i ringen det stänkte på skulle bli gift nästa gång, liksom också den flicka som lyckades fånga blomman ur brudskruden som bruden kastade ut bland flickorna.[53]

Ungdomarna övernattade i bröllopsgården och mycken skämtsam festsed var förknippad med detta. Nattfrierierna (se kapitlet om dessa) pågick under bröllopet och de unga bröllopsgäster som blivit utan sängkamrat var särskilt utsatta för spott och spe. En sådan pojke skulle placeras

Bråtostraffet utdelas vid ett bröllop i Vörå 1916. Alla ungkarlar som inte sovit med flickor under natten skulle antingen betala böter eller placeras i linbråkan och få sig några slag.

på ”stabban”, en huggkubbe man burit in, och bli kringdansad av de medlidsamma, men hånfulla medgästerna. Däremot hurrades de som ”legat ihop” och dessa gäster fick också äran att dansa med brudparet. Vid bröllopen uppdagades således relationer mellan de unga offentligt.[54] En liknande tradition som stabban var ”bråton”, linbråkan. Alla ungkarlar som inte sovit med flickor måste betala några mark eller läggas tvärs över bråkan, skakas och mörbultas ”till stort nöje för åskådarna”. Bråtpengarna gick ofta till de fattiga.[55]

De skämtsamma ungdomssederna som avslutade bröllopet har i den äldre traditionsforskningen, enligt då rådande forskningsparadigm, tolkats som kvarlevor av uråldriga riter och fruktbarhetsbruk. Att ungdomarna när de sammankom till fest på detta sätt konfronterade varandra i lekens form hängde ändå snarare ihop med nattfrierisedens regler och maktförhållandena i ungdomslaget. Liknande upptåg på bröllop har förekommit i stora delar av Europa.[56]

Vid Johannes Jåfs och Irene Omars bröllop i Jörala, Vörå 1925 möttes gammalt och nytt. Bruden var traditionellt klädd i Vöråkronan, men brudföljet färdades i den bil chauffören Norrman hämtat från USA.

Fåstorättare och golvståndare

Till ett stort bröllop kom också ett antal snyltgäster, så kallade fåstorätta eller fårstårättare, vilket betydde att de hade rätt att komma in i förstugan. Också dessa objudna besökare hörde till på bröllopsfesten och det hade rentav varit förnedrande om ingen utomstående hade velat ”skåda bruden”.[57]

Fåstorättarna skulle ge sitt utlåtande om hur lyckat bröllopet var och via dem spreds ryktet sedan i bygden. De stod hurrande vid trappan när bruden visade sig, och i större gårdar serverades de till och med mat och fick dansa med bruden. Brudsängen, spetsar, broderier, bolster och dynor synades noga av de objudna gästerna. Vidare inspekterade man bröllopsgåvorna och uttalade sig om värdet på både skänkerna och givarna. Vann bruden fåstorättarnas godkännande yttrade man något om hennes duglighet, men föll hennes arbete dem inte i smaken berättas det att de var moltysta.[58]

”Golvståndarna”, som de objudna gästerna också kallades, var en del av bröllopets bullriga och oorganiserade sida och samtidigt en riskfaktor. Minsta dispyt kunde leda till vildaste slagsmål, ja rentav till dråp. Fick golvståndarna inte brännvin stämdes en nidvisa upp: ”Supin pojkar å varin glad, fast bruden är en hora! Kronan skall hon ha, fast mödomen är förlorad.” När golvståndarmarschen spelades var den ett tecken på att de objudna gästerna skulle ge sig av. Seden med snyltgäster av detta slag avtog en bit in på 1900-talet, men i frågebrev från 1960-talet erinrar sig svararna fortfarande dramatiska incidenter när de objudna gästerna anlände med buller och bång, avfyrande skott, ibland till och med beväpnade med dynamit.[59]

Matservering morgon, middag och kväll

Förutom första dagens stora bröllopsmiddag skulle gästerna under bröllopsdagarna med jämna mellanrum serveras både mat och dryck. Första bröllopsdagen skulle de vid midnatt serveras ett ”slarvmål”, smörgås, saltsik, uppvärmd ost och rester från dagens måltid.[60]

Morgonmål serverades av skaffarna som bar omkring supar, bröd och ost till gästerna där de logerade. Sedan serverades dagens första mål: rester från första bröllopsdagen, kanske kall strömming, uppvärmd köttsoppa och ugnsstekt risgrynsgröt.[61] Andra bröllopsdagen skulle flera måltider serveras och rätterna kunde bestå av russinsoppa med gröt, strömming med sås samt mannagrynsgröt.[62] ”Oststeitje”, en maträtt av ost och förkokt får- eller kalvkött som skars i små bitar och kokades upp i mjölk, hörde också till festmaten.[63] Vid enklare bröllop var rätterna alla bröllopsdagar desamma: köttsoppa, tjock som stuvning, och risgrynsgröt med russinsoppa och mjölk. Vid sista målet var gröten ugnsstekt.[64]

Tredje dagen var ofta avslutningsdag. Vid ett bröllop i Nedervetil 1925 väckte skaffarna gästerna med kaffe och den gosse som ej hittat sig en flicka fick salt i kaffet. Man åt bröd, smör och sik och snart var dansen åter igång. Klockan tolv serverades ärtstuvning, kall risgrynsgröt och fruktsoppa. Dans följde med kaffepauser fram till klockan 20, och sedan följde avslutningsmarsch och skålande i lemonad för parets välgång. Efter att gästerna betalat för sig serverades ännu ett mål: uppvärmd stuvning och ugnsstekt gröt. Hornorkestern spelade en psalm och man bjöd på stora bruna pepparkakor som efterrätt.[65]

I Vörå och Oravais bestod den sista måltiden av korv, och detta var ett tecken på att bröllopet snart var slut. Korven spelades och dansades in. Gummorna kom inhoppande med slevar, kräklor och vispar när blodkorven serverades.[66]

Beroende på bygdens sed avslutades bröllopet tredje eller fjärde dagen. Man drog ut på det roliga och på tredje bröllopsdagen hölls till exempel i Kronoby ”gubbdans”, varvid man bjöd omkring en ojäst dryck, tjock som sirap. Gubbarna och pojkarna körde ut alla obehöriga, man klädde ut sig i avigvända pälsar och red på ”hästar”, det vill säga utklädda bröllopsgäster.

Senast fjärde dagen skulle bröllopet avslutas. De närmaste och festens arrangörer avrundade det hela med ”skaffasdansin” (skaffarnas dans) under upptåg, skrik och hurrande. Ungdomarna kunde stanna ännu en dag i gården och hjälpa till med att ”klä av stugan”.[67] Långdansen var den sista dansen vid bröllopet och ett tecken på att hemfärden skulle anträdas. Förelöparen sjöng: ”Korvin lå i gryton och svour och paltin han sa: va fela de brour”, en visa som syftade på det avslutande korvmålet.[68]

NYLAND – RITUELLA FESTTÅG MED FÖRRIDARE

De äldre uppteckningarna om bröllop i Nyland fastslår att festen helst firades kring midsommar som var en lugnare period innan sommarens arbeten drog igång. Tidpunkten för bröllopen påverkades också av att man gärna lät festen infalla när det fanns mat att bjuda på och nykorn för mältning. Torsdag nämns som den vanliga bröllopsdagen.[69]

Två veckor före den bestämda dagen sändes en bjudare till alla dem som skulle inbjudas till bröllopet. Bjudaren gick från gård till gård och läste upp en lång och högtidlig formel som han lärt sig utantill. Sista orden i bjudningsformeln lydde: ”Kommen nu så många som huset förmår, men lämnen inte huset i öde.”[70] Alla i kalaslaget var bjudna, både bönder och obesuttna.[71]

I mellersta och östra Nyland hade bondbröllopen i äldre tid en speciellt ståtlig utformning. Här levde länge kvar en sed att ”föreridarna”, festklädda ryttare, red till bröllopsgården som inled-

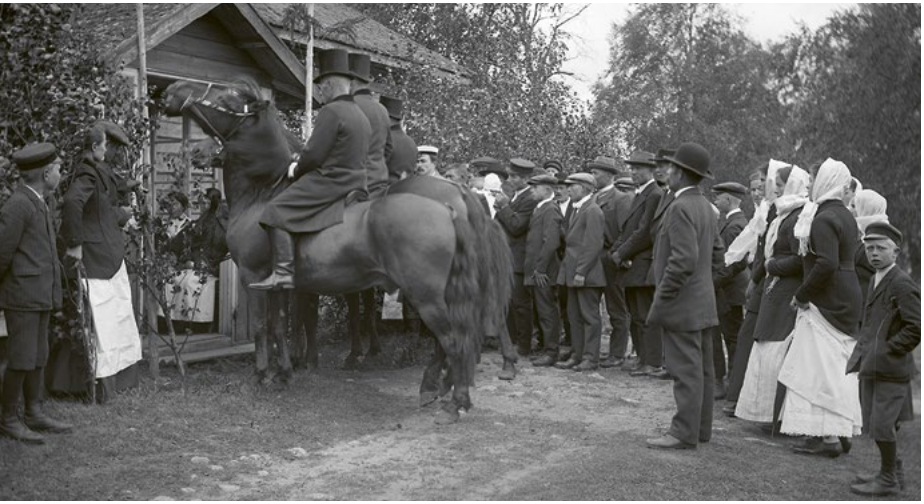

Bröllopet mellan bondesonen Anders Alfred Petas från Petas i Hindersby och landbondedottern Elsa Vilhelmina Siberg från Lassas i Lindkoski i östra Nyland firades med rituella ceremonier den 20–21 augusti 1914. Förridarna har här anlänt till brudens hemgård och språkaren håller sin talan.

ning på ett rituellt skådespel där dialogen mellan representanter för brudens och brudgummens familj hade bevarat formelartade drag. Denna ”språkarläxa” lärdes ut åt följande generation.

Från 1800-talets första årtionden finns uppgifter om dubbelbröllop, vilket innebar firande både i brudens och brudgummens hem. Brudgummens avsked från hemgården var högtidligt och omfattade både tal och psalmsång. Sedan anträddes färden mot brudens gård – och skådespelet tog vid. Talmannen skyndade sig ett stycke före och möttes på gården av huvudskaffaren från brudens hem. Männen låtsades vara främmande för varandra och inledde ett kringelkrokigt och skämtsamt samtal. Vid ett bröllop i Pellinge påstod talmannen till exempel att följet kom från Danmark och att man trötta efter resan nu sökte husrum i bröllopsgården. Visserligen hade man gott om husrum, svarade skaffaren, men just nu väntade man besök av en prins och då kunde inga landstrykare tas emot. Efter långt resonerande erbjöds följet logi först i rian, sedan i bastun, men ingendera dög för talmannen som försäkrade att följet bestod av redligt folk som var värda bättre behandling. Detta skådespel ställde stora krav på talmannens och skaffarens påhittighet och munvighet och var man riktigt skicklig tog resonemanget en god stund. Kvickheter och grovkornigheter florerade i storståtligt ordrytteri. Till sist utbrast dock värden: ”Kanske är ni trots allt det följe som vi väntat.” Skaffarna kom då genast ut med öl åt hela bröllopsföljet som vid det här laget var mycket törstigt.[72]

Det hörde till att byborna skulle göra det besvärligt för brudgummen och hans följe att komma fram till bröllopsgården. I Sibbo lades stockar, stenar och brinnande halm på vägen. Brudens far gömde sig och gick inte genast att få tag på. Det var buller och fart över ridarföljet, hästarna stegrade sig och ryttarna ropade.[73] I Helsinge skulle brudens far delta i språkarläxan genom att svara på några frågor:

> ”Vi äro utskickade en liten ryttarskara som är kommen genom blixt och dunder att föra en kär och vördnadsfull hälsning från brudgummen N.N., som kommer beledsagad av svit och musik uti ett högtidligt ändamål för att uppsöka sin förelysta brud och trolovade ungdomsblomma N.N., som skall vara hans följeslagarinna att deltaga med honom i livets bekymmer, samt tillika åtnjuta glädjestunder. Finns hon här? (Brudens far svarar ja). Får han då inkomma med svit och musik? (Svar ja) Får vig-

> ningen ske här? (Svar ja) Få vi här med honom fira en gladlig bröllopsdag till åminne för oss själva och andra? (Svar ja).[74]

Liknande seder beskrivs från flera orter. Följena var ofta anslående. Förridarna i Sibbo var klädda i röda mycket vida byxor, blanka höga ridstövlar med sporrar, vita skjortor med gula band på och gula västar. De bar svarta trekantiga hattar med en grann vajande plym. Hästarna hade vita lakan över ryggen och röda kransar.[75] I Strömfors hade förridarna höga svarta eller grå hattar, grå eller blå vadmalsjackor, röda västar, knäbyxor, helvita strumpor och skor med stora spännen.[76]

Till saken hörde att det hela skulle dra ut på tiden och utgången till synes vara osäker. Först efter mycket parlamenterande kunde man rida till den väntande brudgummen med jakande svar och ceremonierna i bröllopsgården inleddes.[77]

Traditionen med de ståtliga bröllopstågen höll i sig också i senare tid när skådespelandet fallit i glömska. Bröllopstågets väg mellan brudgummens och brudens gårdar var något hela bygden kunde beundra. Först kom förridarna och spelmännen, vanligen två fioler och två klarinetter, sedan kom brudgum och talman samt prästen och brudsäterskan (som brudkläderskan kallades i mellersta Nyland), om de åkte med, och sist de övriga gästerna. Brudgummen och prästen hade två ryttare eller marskalkar vid sin sida och tåget avslutades av efterridare. Man försökte åka i snabb takt mellan byarna, men i byarna spelades marscher och takten var maklig. Seden med bröllopstågen uppges ha hållit i sig till 1860–1880-talen.[78]

Bröllopssalen och brudstängerna

Veckan före bröllopet var en stor skara medhjälpare engagerade i förberedelserna. Det städades, det lövades, kocken anlände, kokkärl och kärl lånades och brudsäterskan kom till huset.[79]

Stugan skulle omvandlas till bröllopssal. Tärnorna hade med sig lakan och grannlåter och skötte om detta arbete i samarbete med marskalkarna. I Forsby i Pernå kläddes brudstugan helt med lakan. I brudhimmeln fanns en liten krans under vilken brudgummen stod och en krona under vilken bruden stod.[80] I Sondby i Borgå hade tärnorna med sig speglar, lampetter, tyg- och pappersblommor. Hålsömslakan hängdes framför fönstren.[81] I en beskrivning från Sibbo hade brudbordet vit duk, en blomvas och ljus för varje marskalk och brudgummen att lysa med i mörkret när brudsiarna (brudskådarna, se nedan) i skymningen anlände och skulle mötas. Över bordet hängdes en stor spegel.[82]

Majstänger restes vid bröllopen för högtidlighetens skull, en för bruden och en för brudgummen. Långa barkade granar med kvistar i toppen ställdes på var sida om portingången. Den barkade delen pryddes med kransar som spiralformigt slingrade sig kring stammen. Den vars träd vissnade först skulle enligt folktron dö först.[83]

Bröllopets förlopp

De flesta arkivuppgifter talar om att brudens far ledde in sin dotter i brudstugan, och i hans frånvaro talmannen eller en nära manlig släkting. Vigseln skedde i brudens hemgård och festligheterna fortsatte i brudgummens gård.[84] Antalet marskalkar och tärnor kunde uppgå till tio par, de bar ljus i händerna och kallades i Lappträsk inlysare.[85]

I brudgården åt man middag och dansade de ceremoniella danserna. Bröllopsdanserna i Nyland började med polonäsen där alla dansade med brudparet, sedan följde vals och därpå kadriljer och menuetter.[86] Efter dansen reste brudföljet till brudgumsgården där man firade andra dagen. Här överlämnade bruden gåvorna, linnen åt svärmor och svägerskor och skjortor till svärfar och svågrar.[87]

Brudparet med tärnor och marskalkar tågar in till vigseln. Framför dem går spelmännen.

I Pernå bröt följet upp mitt i natten och med förridarna i spetsen färdades man till brudgummens hem där tärnorna stod på trappan och lyste in paret. Man åt kvällsvard och dansade sedan till morgonen. Efter några timmars sömn följde ungmorsbytet då bruden omklädd i ljus klänning, stor sjal och vit spetsmössa, bjöd på ost, bröd, vin och brännvin. Sedan följde dans till långt in på eftermiddagen varpå man åt middag. ”Ju mer druckna gästerna var, desto större heder var det för värdfolket.”[88]

Bröllopsmaten

Till de nyländska bröllopen skulle man ha med sig en rejäl korg med förningsmat, ”mungin” eller ”tåmis” som den kallades: grädde, surmjölksost, ägg, sockerkakor, smör och limpor. Åtminstone de närmaste fick också något med sig efter festen.[89] Förmögnare husmödrar bakade stora vetekransar med socker och russin, och dessa bars till bröllopsgården på stora brickor.[90]

I rikare bondgårdar serverades kring sekelskiftet 1900 ”herrskapsmat” vid bröllopen. Gästerna var inte lika många som i Österbotten och festen hade en mer förfinad prägel, inspirerad av kalaskockarna man anställde för förberedelserna.

Vid ett bröllop i Mellungsby 1865 – med förridare och gamla ceremonier – dracks brudskålen i portvin och man serverade konfekt med verser på omslagspapperet. Bröllopskonfekterna tog gästerna med sig hem. Bröllopsmiddagen bestod av kokt färsk gädda, skinka med kålrotslåda, buljong med köttpastejer, stek med lingonsylt och rödbeta inlagd i ättika, risgrynsgröt samt plommonkräm med ”snömos”. Andra dagen byttes buljongen och gröten mot sötsoppa med sviskon och russin, och efterrätten var krakmandel och russin. Under natten serverades karlarna toddy flera gånger, medan kvinnorna fick portvin.[91]

I Degerby inleddes en bröllopsmiddag cirka 1900 med smörgåsbord (surmjölksost, varmrökt fläsk, salt kött, salt sik eller braxen, aladåb, lever- och kålrotslåda och ibland ostlåda). Sedan följde färsk fisk, vanligen gädda med potatis och sås av smör, lök och fiskspad. Kalvstek och lingonsylt var nästa rätt. I den påföljande sviskonsoppan fanns plommon, russin, risgryn, torkade krusbär eller äppel och körsbär. Sist bjöds brudgröten med russin, socker och ägg i, den gräddades i långa bleckformar. Senare ersattes gröten av systerkaka. Under festens gång serverades i flera omgångar kaffe med pepparkakor och skorpor åt kvinnorna och kaffeknorr åt männen. På natten bars toddy

Ovan har festföljet bänkat sig till bröllopsmåltid. Brudparet flankeras av kyrkoherden och kyrkoherdinnan.

Brudfolket lyses in i det nya hemmet på Petas där brudgummens föräldrar hälsar dem välkomna på trappan.

fram åt männen, medan kvinnorna fick körsbärsvin, portvin eller te.[92] Vid ett bröllop i Kyrkslätt, där kokerskan kom från Sjundeå, serverades "tidens finaste rätter, gåsaladåb, leverpastejer och sandbakelser".[93]

"Bisabordet" med brännvinsflaskan för gubbarna fanns i ett skilt rum, uppges från Strömfors. Kring detta stod gubbarna och söp. Samma meddelare uppger att det vid enklare bröllop kunde finnas endast kokta potäter och stekt fläsk på matbordet.[94] Att kalasmat av mer folkligt slag serverades på bröllopen framgår också av en beskrivning från Esbo: fläsk (kokt skinka) och potatislåda, kött som kokat långsamt i stora kittlar med sås och kålrotslåda, lutfisk med fisksup samt brudgröt – kokad med russin och sviskon som bars in i stora blecklådor.[95]

Liksom i Österbotten kunde man utifrån bestick och kärl se skillnaden mellan olika grupper bland bröllopsgästerna. Silverbestick fanns bara för brudpar och hedersgäster. De övriga åt med puukkoknivar och träskedar. För brännvinet hade brudpar och hedersgäster förnämligare glas, i nedre ändan av bordet dracks ölet ur stora trästop som cirkulerade från gäst till gäst.[96]

Ett bröllop på Brandkårshuset i Borgå 1926 visar hur man i stadsmiljö ordnade festen utanför hemmet. Kaffe med krans, skorpor och småbröd inledde festen varpå vigseln förrättades klockan 18. Lyckönskan, skål i lemonad och karameller följde och därpå intogs "stående måltid" som beskrivs så här:

> 1. Smörgåsbord, tekorv, medvurst, bondost, mejeriost, sill, ansjovis, lax, smör, surlimpa, sötsurbröd, jästbröd, vetebröd, "skålbröd", sillsallat, leverlåda och a la Daube 2. Buljong med pastejer 3. Färsk braxen med potatis och äggsås 4. Stek med potatis, lingonsylt och makaronilåda 5. Risgrynsgröt med helmjölk 6. A la glace. Vanligen var efter-

rätten plommonkräm och ”himlamat” (snömos) med kakor. Gummorna tyckte ej glassen passade som dessert för bondfolk. Öl hade bryggts. Efter maten följde brudmarsch och dans. Kaffe och te med bröd åts i pauserna och på morgonsidan tog gästerna avsked.[97]

Brudsiare och andra upptåg

Bröllopen kunde få en ”grov vändning” när objudna gäster, ”siarena” (brudskådarna) dök upp. Ibland trakterades de med sup och smörgås ute på backen. När brudsiarna ropade ”Bruden ut!” och hurrade skulle hon visa sig. Var brudens rykte osedligt läxade de upp henne offentligt i stället.[98] Siarna gjorde olika upptåg som att äta upp maten i källaren eller täppa till skorstenen så all rök kom in i köket.[99]

Det var ett folknöje att följa med brudsiarnas framfart. Den elaka ordväxlingen blev underhållning för bröllopsgästerna. En ratad fästman hämnades genom att ropa otidigheter som: ”Brudgummen ä nätter å brudn ä mätter (gravid).” Siarna kunde kasta in en liten vagga i bröllopssalen och ropa ”de e rågat mått”.[100]

Ännu på 1960-talet kom det ibland brudsiare till gården. Också tärnor och marskalkar ropades ut, och hälsades med ropet: ”Hipp, hipp hurraa! Brud å brudgum ä vackra, tärnor å marskalkar likaså! Hipp, hipp hurraa!” Besöket uppfattades som en hedersbevisning.[101]

Som kontrast till de mer rituella och allvarsamma delarna av bröllopsfesten färgades slutet av bröllopsdagarna av olika skämtsamma och bullriga upptåg och lekar. En viktig lek gick även i Nyland ut på att utröna vem som skulle bli nästa brudpar. I Tusby, Sibbo och Borgå dansade brudgummen och hans vänner brudgumspolskan, och när de andra dansarna tog i ring kring brudgummen och ökade tempot skulle han försöka fånga en av dem – denne skulle bli nästa brudgum. På samma sätt dansade brud och tärnor. I Strömfors dansade flickorna blomdansen kring bruden som med förbundna ögon skulle fästa en blomma i nästa bruds hår. I Esbo skulle kronan på samma sätt placeras på en flickas huvud – den som tredje gången fick kronan skulle stå brud nästa år.[102]

Andra lekar gick ut på en kamp om brudparet mellan ungdomarna och de gifta paren. Under våldsamt handgemäng försökte man fånga det nygifta paret till sin krets. En mängd supar inmundigades under leken, men brudparet skålade i vat-

Andra bröllopsdagen har bruden klätt om och dricker ungmorsskålen med gästerna. Först skålar hon med sina svärföräldrar.

ten för att klara av det hela. Till sång av ”Aldrig blir den bruden jungfru mer, aldrig bär hon krona mer. Det har varit och det har farit. En vacker flicka har hon alltid varit”, slöt sig gummorna i ring kring bruden och förde henne till en kammare dit ingen flicka släpptes. Här kläddes bruddräkten av och ungmorsdräkten togs på. Efter ”myssbytet”, påtagande av ungmors huvudbonad, kom gummorna in i salen med bruden och dansade och stampade i ring med henne.[103]

Björndansen, som var en av festens sista danser, dansades så att alla ställde sig framåtböjda i rad, man grep med högra handen i den framförståendes hand vars arm var stucken mellan benen. Sedan sprang deltagarna genom rummen och ut på gården under skämt och skratt.[104] Brud och brudgum hissades på stolar som ungmor och ungfar. Även brudsätan, kockarna och föräldrarna hissades. Andra dagens festligheter och upptåg kunde fortsätta in på tredje dagen.[105]

De stora rituella bröllopen hörde givetvis endast ihop med den burgna bondebefolkningen. Fattigare folk vigdes i kyrkan och satsade mer på lysningsfestligheterna.[106] Så här berättas det om Gammelsto Joseps lysning och vigsel i Strömfors:

> ”När Gammelsto Josep reste till prästen för att ta ut lysning satte han en stor päls på sig och ett rött band om midjan. Bruden var iklädd rödrandiga kläder. I grytan sattes att koka 8 fårfötter till mat åt dem när de kommo tillbaka från prästen. Lika voro de klädda och samma mat fingo de när de voro till vigsel, Josep var gift två gånger. Detta skedde vid hans andra bröllop.[107]

ÅBOLAND - ”NÄR GRÖTEN BLIVIT VÄLLING ÄR BRÖLLOPET SLUT”

De åboländska bröllopen har enligt traditionsmaterialet oftast ägt rum under vinterhalvåret, kring advents- eller kyndelsmässotiden.[108] Gästerna, som i mitten av 1800-talet inbjöds med budkavle två veckor före festen, hade med sig koffertar med byteskläder och bymatsknyten med bröd, ost och pannkakor som förning till värdfolket. Gästerna hade ofta kommit långväga och övernattning var regel. Bröllopsgården hade förberett sig med att låna sängkläder och kärl.[109]

Om ett bröllop i Iniö berättas det att vigseln skedde i kyrkan varpå brudföljet med spelmän, ”framgangsfolket” (ett gift par av brudens närmaste släktingar som skötte om både koreografi och allmän ordning med förplägnaden), svenner, pigor och resten av gästerna vandrade till bröllopsgården. Där var det prytt på sedvanligt sätt: flaggor var hissade på mejarstängerna och skulle tas ner först då paret fått sitt första barn (om det skedde inom ett år), och man avfyrade skott till parets ära. På ett festdekorerat bord stod två bägare med sirapsbrännvin, bröd och ostskivor. ”Framgangsfar” hade som uppgift att hålla ett tal, läsa en bön och Herrens välsignelse, varefter en psalm sjöngs och lyckönskningarna började. Middagen inleddes under mycket krusande och trugande vad gällde bordsplaceringen. Efter måltiden följde dans och brännvin och mat serverades däremellan. Andra bröllopsdagen bjöds det på morgonsup med bröd och ost. I flera dagar fortsatte ätandet, drickandet och dansen i brudens hemgård varefter festfolket med brudens utstyrsel på vagnen förflyttade sig till brudgummens gård där kalaset fortsatte.[110]

Från Hitis berättar en uppteckning från 1913 fortfarande om den gamla traditionen med sängledning av brudparet: tärnorna bäddade sängen där bruden bäddades ner och marskalkarna klädde av brudgummen. Spelmännen spelade utanför, en av tärnorna tände ljus, slätade till täcket och frågade när brudparet önskade att kaffet skulle serveras på morgonen.[111]

Meddelarna i traditionsmaterialet uppger att bröllopssederna med tiden blivit enklare. I Iniö

1908 skedde vigseln hemma, där man dekorerat en bröllopssal. En stor sjal var utbredd på golvet och den meterlånga brudpallen var täckt med vit sidenduk och myrtenkvistar. Efter lyckönskningar och bröllopsmiddag med bordspsalm och böner bytte flickorna om för dansen.[112]

I Houtskär skedde vigseln vanligen i prästgården. Man färdades hem i brudtåg och i byn möttes man av ungdomarna. Pojkarna avfyrade skott, det bjöds på sup, brännvinsbröd och kaffe. Vid bröllopsmiddagen hade brudgummen talmannen på höger sida, bruden hade brudkläderskan till vänster, och därnäst kom svärföräldrarna. Vid måltiden spelades för varje rätt, ledsvennerna bar in supar och mat och städade också upp efter måltiden. Dansen inleddes med brudparets gammelvals. Alla skulle dansa med bruden, om så endast ett varv. I gryningen bäddades "lasarett" (syskonbädd) med segel på vilka bolster och dynvar lades. Gift folk hade uppbäddade sängar. Ledsvennerna, skämtsamt kallade "doktorn", bjöd på morgonen de efter festandet utmattade bröllopsgästerna på en sup och bröd.[113]

En rik matkultur

De åboländska uppteckningarna vittnar om en rik matkultur. Kalaskocken kom en vecka före festen till bröllopsgården och satte igång med bakning av knäckebröd, sötsurlimpa, vetebröd, skorpor, pepparkakor, skålkaka, tårtor och gräddbakelser. Från Pargas kommer en detaljerad beskrivning nedtecknad på 1910-talet av en meddelare född 1855. Här noteras att maten åts på trätallrikar som tvättades mellan målen och torkades i bastun. Under något äldre tider fick gästerna bära med sig egen kniv och träsked till bröllopsfesten.

Välkomstsup med vetebrödsbit inledde bröllopsfesten varpå kvinnorna i salen och männen i stugan serverades kaffe med runda hembakta skorpor. Efter vigseln i salen serverades ett glas portvin, senare körsbärsvin. Vita hemvävda dukar låg på borden som placerats i hästskoform. Vid varje brödkorg stod en brännvinsflaska. Det bjöds åtminstone på måltidssup, köttsup, fisksup och pannkakesup. Man åt sallat med hackad äggvita och riven ost, köttbringa med pepparrotssås, men ingen potatis (den ansågs inte vara festmat), leverlåda, potatislåda och skinka, lutfisk med sås, russinsoppa, brudgröt (korngryns- senare risgrynsgröt), pannkaka och lingon samt bakelse med sviskon eller äppelkräm. Brudgröten skulle spelas in och en psalm avslutade måltiden.

Under natten serverades kaffe med skorpor och på morgonsidan te. Kvinnorna blev bjudna på vin med karameller och männen fick toddy i flera omgångar. Klockan fyra på morgonen serverades frukost bestående av kalla rester från gårdagens middag. Efter frukosten fick man en sup och lade sig sedan att sova några timmar. Nio på morgonen väcktes gästerna åter med sup, kaffe och skorpa på sängen.

Dagens ceremonier inleddes med drickandet av ungmorsskålen, som bestod av vin och konfekt. Under dansen serverades kaffe och kaffepunsch (kaffe med brännvin) några gånger. Runt klockan fyra på eftermiddagen serverades nästa stora måltid. Den nu ugnsstekta korngrynsgröten serverades med socker, kanel och mjölk. När de äldre gästerna började bryta upp serverades reskaffe. Ungdomarna stannade ytterligare en natt för att få dansa ut. Kaffe, te, skorpor, resterande gröt kokt till välling samt övriga rester från bröllopsmaten serverades i olika repriser ända tills man tog avsked.

De storståtliga måltidsordningarna som upptecknades i Pargas på 1910-talet nämner rätter som kalvgelé, lutfisk med fisksup, potatislåda och skinka, korngrynsgröt, russinsoppa, pannkaka med stötta lingon samt tårta. Köttbringa kunde serveras som andra rätt och avslutningsrätten

kunde vara gräddbakelser. Hela kökspersonalen dansade in, skramlande och bullrande med kannor och lock, efter de till brädden fyllda grötfaten som bars fram på sviktande brickor. Till ungmorsmålet andra bröllopsdagen serverades sallad, kokt färsk strömming med ättika, potatislåda, leverlåda, ugnsstekt korngrynsgröt och pannkaka.[114]

Från Kimito berättas att när ungmorsgröten åts andra bröllopsdagen kom värdarna in utstyrda i avigvända pälsar prydda med klingande klockor. De klappade om gästerna med mjöliga vantar och nappade skedarna från dem så att de var utan bestick när maten serverades.[115]

Om bröllopet sträckte sig över tre dagar kunde den sista dagens måltid bestå av leverlåda, kött med pepparrotssås, färsk fisk, ugnsgröt och pannkaka. Maten var fin, men gästerna, främst gubbarna, lär enligt berättelserna ibland ha varit så berusade under bröllopsmåltiderna att de hällde brännvin i salladen och gröten.[116]

I "mungismatknytet" (jfr mun-gott, benämning på den välsmakande maten man hade med sig till eller från festgården) fick alla kvinnor med sig matrester hem. Varje inbjuden husmor hade levererat både mjölk, smör och ägg till bröllopsgården och maten man fick i retur kunde vara en sötsurlimpa, ett jästbröd, ett vetebröd och en pannkaka för varje hushåll.[117]

Givetvis firades också bröllop med enklare mathållning. Vid ett bröllop på 1880-talet i Kimito hade man inte råd med annat än ärter och kålsoppa. Endast ett mål om dagen serverades, varför gästerna blev så hungriga att de måste söka sig mat i granngårdarna. Brännvin bjöds det dock på i överflöd. Ett talesätt var att man skulle stanna kvar på bröllopet tills gröten blev till välling. Först serverades nämligen gröt, senare blev den ugnsstekt och till sist välling – detta var ett tecken på att kalaset var slut.[118]

ÅLAND - FANOR OCH FLAGGOR

Bröllopsbeskrivningarna från Åland har en speciell prägel, eftersom bröllopet och brudens flyttning till det nya hemmet här kombinerades till samma fest. Man färdades alltså mellan brudens och brudgummens hem och delar av bröllopet firades i båda gårdarna. Bröllopen ordnades ofta kring midsommar.

Grinden till bröllopsgården pryddes med majstänger omvirade av lövgirlander. Om bruden var havande sattes tre små granar eller ruskor på en tvärslå, den tredje symboliserande det kommande barnet. Ett annat sätt att signalera brudens havandeskap var att använda asplöv i stället för björklöv i bröllopsstängerna. Stängerna skulle tas bort när första barnet föddes och fick paret inga barn lämnades de kvar tills de blåste ner. På vägen gjorde man ibland en äreport av majstänger och mellan dem en himmel av sjalar.[119]

Seden att löva vid bröllop på Åland är belagd i en skrivelse sänd av landshövdingen i Åbo, M. W. Armfelt till jägmästaren Daniel Lifvendahl på Kastelholm den 28 maj 1788. I brevet som berör "den osed som på Åland skall vara öflig i ty at allmogen vid sina Brölopp uppresa vid portar och grindar de växteligaste unga trän", påminner landshövdingen jägmästaren om "Kongl. Maj:ts Förbud mot Löfwande i Kyrkor samt Löfsalars uppsättande" av den 15 februari 1773. Den som förspillde och ödelade skogen i sådant syfte skulle enligt den kungliga förordningen åtalas och bötfällas.[120]

Utmärkande för de åländska bröllopssederna var att vägen mellan de två bröllopsgårdarna markerades av fanbärerskor som följde tåget tills fanbärerskor från den andra gården mötte dem på vägen. Seden fanns redan i mitten av 1800-talet. Fanbärerskor och spelmän avlöste varandra vid by- eller sockengränsen. I äldre tider tillverkades

Till de åländska bröllopstraditionerna hörde att fanbärerskor följde och tog emot brudparet på deras väg mellan bröllopsgårdarna.

Den av K. E. Jansson avbildade åländska bondbruden är vackert utstyrd med blommor kring krage och krona. Hon bär också flera smycken, några kanske fästmögåvor. Porträtt till höger från 1869.

fanorna av lakan med påsydda siden- eller kattunsdukar som fästes på brödspett. Stora sjalar med rosetter, band och buketter kunde fungera som fanor. Senare användes vanliga flaggor.[121]

Också vid de åländska bröllopen ingick rituellt språkande. Om brudgummen skulle bli hemmåg i brudens gård kom han med en del av sin släkt till brudens hem. En talför släkting inledde den fiktiva dialogen där man låtsades ha fått syn på en grann gård och gärna ville se om där fanns något att få – egendom eller kanske en flicka.[122]

Två bröllopsgårdar

I en beskrivning från Vårdö i början av 1900-talet berättade en gammal kalaskock om sederna på orten. Brudskrindan var klädd med pappersblommor och tygremsor, flaggor och dukar. I tåget mot flyttningsgården, brudens hem, gick spelmännen först. På vägen avfyrades skott. Följet möttes av bruden och man tågade in i brudkammaren. Sedan bjöds det på flyttningsmiddag, och även prästen var med. Efter kaffe och avskedssup bars brudens kläder ner från vinden, man tog avsked och flaggorna i brudens hemgård hissades på halvstång. Så anträddes färden mot brudgummens gård där själva vigseln och bröllopsfesten skulle firas. När följet kom fram bars brudens saker upp på vinden.

Brudpigorna bar fram en rya och en pall dekorerad med blommor och myrtenkvistar. Tillsammans med ledsvennerna höll de vigningsklädet över brudparet och efter vigseln gratulerade och skålade gästerna i rangordning.

Middagen inleddes med att klockaren sjöng en psalmvers. Matordningen vid detta bröllop

var tunga, köttkorv, kött och grynlåda, fläsk och makaroni, färsk fisk, sviskonsoppa, pannkaka och lingonsylt, bakelse och kräm, tårta och snömos.

Brudparet inledde dansen med en vals, sedan följde dans med brudpigor och brudsvenner, och efter det var dansordningen fri. När prästen skjutsats hem fortsatte dansen till mitt i natten och sedan serverades mat, lutfisk, tjock risgrynsvälling med socker och kanel samt pannkaka. De gamla lade sig eller gick hem medan de unga dansade vidare. På morgonen serverades kaffe med tre sorters bröd, senare på dagen sillfrukost med lutfisk, blodkorv och färskt kött. Dans och kaffeservering följde växelvis och inför ungmorsmålet klädde bruden om sig i mörk klänning och mörk silkesduk. Hon hade blomma eller rosett i håret och blomma på bröstet.

Till ungmorsmålet hörde kött, fisk, kallskål (svagdricka med sirap, i vilken man blött vetebröd), pannkaka och ungmorstårtan som ungmor skulle skära för att bevisa sin husmoderliga skicklighet. Nu delade bruden ut sina egenhändigt tillverkade gåvor till de nya släktingarna. Det hörde till att krusa och gömma sig vid gåvoutdelningen. Ungmorsskålen dracks i vin och granna karameller bjöds runt. Tredje dagen fortsatte festen med dans och matservering. När avskedssupen dracks, hissades flaggorna upp och ner flera gånger och brudmarschen spelades. En del ungdomar blev kvar för att ”dansa ut brudstugan”.[123]

I en beskrivning från Finström nämns som rätter vid bröllopsmiddagen köttsoppa med klimp, salt kött eller fisk med potatis, färskt kött med rotmos, korngrynsvälling och fruktsoppa. Andra bröllopsdagen åts blodkaka, korngryn kokta i köttspad och lungmos. Till smörgåsmaten hörde svartbröd, jästbröd, stormansost och grynkorv. All mat spelades in av spelmännen.[124]

I Jomala var rätterna korv och tunga, fläsk och makaronilåda, köttbullar med bönor, stek med lingon, fisk med sup, köttsoppa eller buljong, pannkaka med lingon, två sorters kräm och två slags bakelser. På ett bröllop i Jomala 1860 hade det för nittio gäster gått åt 52 kannor (130 liter) brännvin.[125]

På Kökar sjöngs en traditionell och ståtlig ungmorsskål. Den omklädda bruden hyllades med sång, hurrande och skålar: ”Kom skål våra gubbar med fullrågat mått, kom gossar kom hjälp oss att supa/skrika. Nu skola vi dricka vår ungmors skål å lag att vi alla får lika. Hurra, hurra, den skålen var bra, drick alla i botten se så gjorde jag, och skälm den som däruti sviker.” Bröllopsgåvorna kungjordes högljutt vid måltiden. Om brudgummen skulle ärva gården fick han betydelsefullt arvegods i gåva: kruthornen, postillan, väggklockan, sälbössan och ölstopet.[126]

Också på Åland förekom en hel del skämttraditioner under bröllopsdagarna. Sängkläderna syddes fast i brudsängen som kunde beströs med kristallsocker. Brudpigorna bäddade med enris under kuddar och bolster. Under kudden lades slantar som stod för antalet arvingar man önskade paret. Ungdomarna låg i syskonbädd i bröllopsgården och skulle gärna bullra och skämta grovt och mycket – det ansågs vara till brudparets lycka.[127]

Från Kökar berättas fram till 1910-talet om mycket ”apespäl”, alltså utklädning och upptåg. De som hade anlag och lust att spela teater stod för underhållningen. Karlar kunde klä sig i långa kjolar, dansa med varandra och bjuda upp kvinnorna. Också spelmännen, utstyrda med klingande bjällror på ryggen, vitsade, dansade och stojade.[128]

Avslutningen på bröllopsfesten markerades högtidligt den första söndagen efter bröllopet. Då skulle brudparet sitta framme i kyrkan till allmänt beskådande efter att högtidligt ha ledsagats till kyrkan av spelmän.[129]

MAKTEN, LIVET OCH LYCKAN - TRO OCH TYDOR

Så gott som varje ritual i den gamla bröllopsseden förknippades med olika tydor och spådomar. Bröllopet var en viktig gräns i livet och varje skede i firandet skulle skötas rätt med tanke på kommande lycka och välgång. Tydorna gällde den framtida lyckan, vem som skulle få makten i äktenskapet, hur det skulle bli med brudens havandeskap och parets barn, och om mannen eller hustrun skulle dö först.

Det var kvinnorna som behärskade denna form av magi och slog sig samman för att säkra brudens lycka och ställning i äktenskapet. Valet av bröllopsdag var viktigt, fredagsbröllop varslade olycka medan torsdagen ansågs vara en tursam bröllopsdag.[130]

Vid ankomsten till bröllopsgården skulle brudens mor eller en kvinnlig släkting genast leda in henne i stugan för att smaka på soppgrytan. Då skulle hon bli den som bestämde i familjen. Detta skulle ske obemärkt för brudgummen.[131] Brudens makt i äktenskapet var föremål för olika trollkonster. Vid vigseln skulle hon ha ena strumpan avig och andra rät på foten, då skulle inte brudgummen få makten. Dansade bruden sönder skorna skulle hon också bli lycklig.[132]

Med bröllopskläderna förknippades en hel del liknelsefolktro: en blå brudklänning skulle medföra blå rygg, alltså en elak man som slår sin hustru. Trånga bröllopsskor bådade olyckligt äktenskap. Olycka skulle medföra olycka: tappade bruden ett strumpeband på bröllopsdagen skulle äktenskapet inte bli harmoniskt och maken vara otrogen. Om hustrun hade trånga ringar skulle han visa sig vara hård mot henne. ”Små ringar och hård make” hette det. En vanlig tro var att ett silvermynt i skon skulle skydda mot trolldom och befrämja lyckan, både för brud och brudgum.[133]

Bröllopsdagens ceremonier var behäftade med olika riskmoment. Brudtåget iakttogs noga. Det skulle färdas långsamt, utan avstånd mellan vagnarna där ”hin leidi” kunde tränga sig in med split och oenighet som följd.[134] Om hästarna gnäggade när brudföljet kom till gården, om skatan skrattade eller ormen krälade över vägen var olycka och död att vänta.[135] I bröllopståget skulle man ha både hingstar och ston, då skulle både flick- och pojkbarn födas i familjen.[136]

Den ännu i dag iakttagna regeln att brudgummen inte ska få se bruden innan de möts framför altaret finns också med i de äldre traditionsuppteckningarna, därav skulle följa osämja i äktenskapet.[137] Inte heller skulle paret få tala med varandra innan brudtåget bildades – då skulle de få nog av varandra genast då bröllopet var överståndet.[138] Allvarliga ting stod på spel: såg bruden gummen innan han såg henne skulle han dö först och tvärtom.[139]

Vid altaret, inför den heligaste ritualen, förtätades nätet av spådomar, tydor och aktiva trollkonster, mer eller mindre seriöst. Det gällde för brudparet att stå inför prästen så nära intill varandra att inte onda eller avundsjuka ögon trängde sig emellan de blivande makarna. Föräldrarna som stod tätt bakom hjälpte till med att täcka insynen.[140]

För bröllopsgästerna fanns också mycket annat att ge akt på, tyda och tolka. Om brudpällen drogs åt brudens sida vid vigseln skulle hon få makten. Den av paret som läste högt efter prästen blev stygg i äktenskapet. Vid altaret skulle bruden med kraft trampa brudgummen på foten, och ryckte han då undan den skulle hon bestämma var skåpet skulle stå.[141]

Brudparets knäfall vid altaret hade inverkan både på maktförhållandet i äktenskapet och på parets livslängd. Tolkningarna var många: den som först föll på knä eller först steg upp från brudpallen skulle dö först. Om brudgummen steg upp på vänster fot skulle bruden bli änka, steg han upp på höger fot skulle han själv bli änkling.[142] Onödiga rörelser skulle undvikas: den som först måste

ändra ställning när man knäfallit ansågs dö först. Om bruden ville ha makten över brudgummen skulle hon under vigseln låta sin näsduk falla, böjde han sig efter den skulle han därefter alltid ”böja sig” för sin hustru.[143]

Den som knäböjde först ansåg man vara den som älskade mest. ”Man sir de ä hon som har kärleken”, kunde gästerna viska om bruden föll på knä först. Helst skulle paret knäböja samtidigt för att få ett lyckligt äktenskap. Denna folktro berättas ha föranlett en hel del manipulationer vid altaret. Bruden skulle vid knäfallet dessutom försöka få gummens rockskört under sig – och därmed makten i äktenskapet – men påpassliga brudgummar ryckte undan rocken vilket blev underhållning för bröllopsgästerna. När vigseln var över ansågs även ”trollerifaran vara förbi”.[144]

Också vid bröllopsmiddagen skulle olika bruk iakttas. Bruden skulle äta av alla rätter för att få en lätt barnsäng. För att säkra den framtida sämjan skulle brudparet sitta tätt ihop och äta med samma sked.[145]

Bröllopsnatten hade också sina tydor. I brudsängen skulle den som bäddade gömma salt och bröd för att dessa inte skulle tryta i de nygiftas hem. Den nyblivna hustrun skulle vända makens stövlar med klackarna mot dörren för att han skulle bli henne trogen. Man trodde att den som somnade först också skulle dö först.[146]

Efter vigseln

En viktig del av folktron under bröllopet var att i skämtsamma lekar få reda på vem som skulle bli nästa brudpar. Brudtärnorna skulle tävla om att vara först med att bädda brudsängen – och därmed bli följande brud. Den av flickorna som vid drickandet av brudskålen först lyckades röra vid bruden, skulle först gifta sig.[147]

I dag har dessa lekar ersatts med ceremonierna kring bruden som kastar sin bukett till sällskapets ogifta kvinnor och brudgummen som slänger brudens strumpeband till ungkarlarna. Kastandet av brudbuketten har enligt den danska folkloristen Else Marie Kofod kommit från USA och till Danmark spridits via en bild publicerad i veckopressen 1907.[148] När den första buketten i Finland kastades är okänt, men seden att på det viset röna ut följande brud har i dag utkonkurrerat de flesta gamla lekarna med samma syfte.

Att bära ett konstfullt dekorerat brudstrumpeband hör till de seder som har gamla anor internationellt. Erövrandet av brudens strumpeband var redan enligt medeltida källor ett äretecken för en manlig bröllopsgäst och kampen om strumpebandet utgjorde ett skämtsamt tävlingsmoment vid bröllopsfestens slut ännu under 1800-talets senare hälft, speciellt i Frankrike. I början av 1900-talet uppgavs från USA traditionen att bruden kastade

Kärlekslåsen beskrevs i nyordslistan 2010 som ”hänglås som ett kärlekspar fäster på någon offentlig plats och låser, varefter nyckeln kastas bort”. I Europa har lås tidigare hört ihop med avslutningsritualer bland studenter och militärer, senare blev de lekfull kärleksmagi. Kärlekens bro i Helsingfors fick sitt namn på initiativ av Skatuddssällskapet r.f. 2011.

sitt strumpeband till giftaslystna bröllopsgäster. Bland de erotiska inslagen i dagens finländska bröllopssed har en variant av denna tradition tagits upp, nämligen att brudgummen löser brudens strumpeband och slänger ut det bland sällskapets ungkarlar, vilka analogt med folktron om brudbukettens kastande tävlar om statusen som nästa brudgum.[149]

Seden att kasta ris på brudparet har anor från antiken då fruktbarheten ansågs säkras på detta sätt. Också korn och frön av andra slag användes tidigare.[150] Den äldsta uppteckningen i Svenskfinland om riskastning kommer från Jakobstad 1910 när brudparet skulle åka iväg på bröllopsresa och man kastade ris på dem.[151] I dag har vetskapen om att fåglarna blir sjuka av att äta allt ris som blir kvar på marken utanför vigselkyrkorna gjort att man ersatt kastandet med konfetti – eller med att exempelvis tända tomtebloss eller blåsa såpbubblor. Den lyckobringande funktionen har ersatts av den koreografisk-estetiska.

Också nuförtiden kan brudgummen skämtsamt bära sin nyblivna hustru över tröskeln till det gemensamma hemmet. Seden sägs ha införts i Danmark via intryck från USA i början av 1900-talet, och man kan anta att ungefär samma datering gäller Finland. Traditionen knöts emellertid samman med äldre folkliga föreställningar om faran att överträda tröskeln, en farofylld gränszon. Bärandet över tröskeln är ett exempel på hur en i själva verket ung sedvänja kan introduceras och legitimeras genom åberopande av en konstruerad bakgrund i äldre trosföreställningar.[152]

I äldre tradition förekom andra seder vid inflyttningen i det nya hemmet. Det gällde för det nyinflyttade paret att vinna hustomtens tillgivenhet genom att lägga slantar på speciella ställen i huset.[153] Den nya husmodern skulle etablera sin position. Om bruden skrudad i krona och krans gick in i fähus, lador och visthus sades det att dessa aldrig skulle bli tomma.[154]

Dagens bröllopsfester kombinerar traditionell finländsk bröllopssed med festelement från många håll. Också gammalt bröllopsskrock upplever en renässans i förändrad form. Ritualen att brudparet hjälps åt att skära bröllopstårtan sades symbolisera samarbetet i äktenskapet, men snart dominerade en tolkning som stämde överens med forna tiders bröllopstro: att de nygifta tävlade om makten i äktenskapet genom att försöka vara den första att stampa i golvet vid skärandet.

Versen ”Nånting gammalt, nånting nytt, nånting lånat, nånting blått”, uppfattas som urgammal, men spreds i vårt land via etikettböcker så sent som på 1940-talet. Den engelska ramsans slut ”and a sixpence for your shoe” har däremot bakgrund i folktron där en slant i skon på bröllopsdagen bådade tur och rikedom i äktenskapet.[155]

Regn i brudkronan är ännu i dag en av de vanligaste tydorna, men tolkningen varierar. Både snö och regn på bröllopsdagen har vänts till det goda genom att det sägs förebåda rikedom och lycka. Ibland anses regnet dock betyda tårar. Vackert väder var däremot en lyckogarant. I Pernå sade man: ”Ju vackrare väder, dess lyckligare par.”[156]

Medan alla skeden av den äldre bröllopsseden innefattade en mängd tydor och varsel, vilka krävde uppmärksamhet och rätt agerande, karakteriseras dagens välplanerade bröllop av den maniska övertygelsen att allt måste gå enligt planeringen och förlöpa perfekt. Fadäser och misslyckanden på livets största festdag anses varsla om äktenskapsprojektets framtida lycka – eller olycka.

KRONA, KRANS OCH BRUDSTÅT

Brudkläderskans viktiga roll

Seden att klä bondbruden i lånta grannlåter kan man i Finland följa tillbaka till 1600-talet. Till utstyrseln hörde krona, krage, bröstprydnad,

bälte, manchetter och olika små smycken. Mycket av utstyrseln hade sin bakgrund i modedräkterna i högreståndskretsar. Högreståndskvinnor och prästfruar kunde på 1600- och 1700-talen vara kläderskor åt bondbrudarna. År 1664 utfärdades en överflödsförordning mot övermåttligt utstyrande av brudarna och det fastslogs att "hwar ska klädas effter dess stånd". Äkta smycken kom härefter alltmer ur bruk och brudklädandet blev så småningom professionella kläderskors uppgift. Dessa hade en "brudskrud" som de lånade ut. De ädla metallerna ersattes av mässing och glas.[157]

Brudkläderskan var en aktad bröllopsgäst och placerades i högsätet vid middagen. Liksom bröllopsspelmännens syssla gick kläderskans yrke ibland i arv. Spelmannen Sepp-Fredriks (Fredrik Wilhelm Berg) far Sepp-Karl var till exempel en känd bröllopsspelman och modern Beata brudkläderska i Vörå. Medan Sepp-Fredrik fortsatte faderns värv övertog hans hustru Brita svärmoderns brudklädarsyssla och utförde den till sin död 1918. Parets dotter fortsatte som brudkläderska ända fram till 1930-talet och blev den sista i trakten; hon dog 1942. Etnologen Bo Lönnqvist har utan resultat försökt spåra de här kläderskornas sedermera försvunna brudskrudar eller "silvret", som hade fotograferats av Yngvar Heikel 1926. Den till skruden hörande silverkronan har Lönnqvist verifierat att har tillhört prostinnan Ulrika Wegelius (1744–1817), vars make fram till sin död 1821 verkade som kyrkoherde i Vörå.[158] En annan silverkrona som ägts av brudkläderskan Johanna Thunis gavs också vidare till kvinnliga släktingar som tog över sysslan. Kronan kom senare till Österbottens museum.[159]

Brudkläderskorna hade olika utstyrsel att erbjuda. Brita Berg i Vörå hade en silverbrudkrona, en svart klänning, bred spetskrage, brosch, silverblommor, sidenband, spiralblomster och en armbindel av sidenband och spetsar. Vid ena sidan hängde ett långt sidenband och om halsen hade bruden en lång klockkedja av silver.[160]

Till brudkläderskornas arbete hörde också att tillverka blommor av silkespapper vilka träddes på spiror av tjockare papper, "jässbådsblumor" som bröllopsgästerna fick köpa. Nya spiror och blommor gjordes till varje bröllop. Spirorna fästes i kläderna och hängde också i taket i brudstugan. Seden att sälja spiror förekom fram till 1950-talet.[161]

Förutom själva klädandet hörde det till kläderskans arbete att se till att brudens skrud var i skick och att kronan satt stadigt under hela bröllopet. I uppteckningarna nämns många brudkläderskor vid namn, som österbottniska Flinkas-Fia från Karleby och Bru-Maj, även kallad Brutton, från Närpes.[162]

Brudkläderskans tillbehör blev med tiden utslitna efter många bröllop och såg efter upprepade lappningar och lagningar "grymma ut", som en meddelare uttrycker saken.[163] Den utsirade brudkronan kunde redan under festens förlopp fara illa:

> "När så minuetten ställdes upp så var det nog en syn för gudar när spirablommorna börja slänga och prassla och polskan var nog hård på grannlåten, den ena spiran efter den andra slets lös. När bröllopet var slut var alla spiror borta och bruden lade bort kronan för hennes huvud var så omruskat så det var ett under att det satt fast."[164]

I frågelistsvaren från 1900-talet kan man läsa om brudklädande i modernare form. Utstyrandet kunde vara anknutet till modeaffärer och frisörsalonger där det var personalen som kammade och klädde brudar.[165]

Brudklänning i svart, brunt, rött eller vitt

Ännu på 1700-talet då modet började växla allt snabbare användes alla aktuella versioner av festdräkter som bruddräkter. Den svarta färgen kom

att dominera som modefärg för fester, och därmed bröllop, i över hundra år. För högreståndsbrudar kom den vita färgen in redan på 1700-talet. Den vita brudklänningen, kompletterad med slöja och myrtenkrans, blev modern under 1800-talet och på 1860-talet började brudarna bära blombukett. Den svarta klänningen, omsider i kombination med vit slöja, blev in på 1900-talet den vanliga bruddräkten på landsbygden.[166] Det slitstarka tunna ylletyget medgav långvarigare bruk som festdräkt, men också bondbrudarna började under 1890-talet övergå till vit dräkt och slöja.[167] Brudgummen var klädd i mörka vadmalskläder och hade en blomma vid bröstet.[168] I Vörå bar han ”laggatröjo”, en svart tröja av vadmal och hade ”stoppa-mysso” på huvudet.[169]

Brudsätan Julia Gadolin i Esbo (f. 1836) berättade 1911 om varierande mode i de utstyrslar hon sammanställde. Brudkragen som prydde den äldre svarta dräkten var av arkangelsk spets och runt halsen virades blå, svarta eller vita pärlband; rika brudar hade guldkedja runt halsen. Brudbältet var femton cm brett, skärt och försett med en stor rosett vars ändar nådde till kjolfållen. Senare ingick myrtenkrona och slöja samt vit dräkt av indisk muslin eller tarlatan i utstyrseln, men de svarta dräkterna var länge i bruk parallellt med det nya modet.[170]

Den åländska brudsätan Angelina, som varit verksam sedan 1886, berättade i en intervju 1910 att hon rentav själv tyckte hennes prydnader ”bar tycke av överdriven grannlåt”. Hennes krona var ”högre än mamsell Venngrens”, kring brudens liv knöts ett vinrött moiréeskärp och på bröstet fästes en lång kedja av spegelglaspärlor. Brudgummen bar en tygblomma med röda och gröna fjädrar i sitt knapphål, liknande dem som bruden hade i kronan. Under de senaste åren av Angelinas verksamhet i branschen hade det vita brudmodet slagit igenom.[171]

En uppteckning från Iniö i Åboland 1908 berättar också om ett anspråkslösare mode. Bruden bar nu en enkel vit klänning och bröllopssalen var inte lika ymnigt smyckad som tidigare. En stor sjal var utbredd på golvet och den meterlånga brudpallen var täckt med vit sidenduk och myrtenkvistar. Bruden hade myrtenkrona och slöja och en smal ranka av konstgjorda blommor över bröstet. Tärnorna var svartklädda. Andra bröllopsdagen bar bruden grön klänning och myrtenkvistar i håret.[172]

Skravelmässing och myrtenkronor

När folklivsforskaren Yngvar Heikel 1927 skrev en artikel om österbottniska brudkronor konstaterade han att de gamla ”storkronorna” alltmer sällan var i bruk. En sådan var byggd av ett flertal ”spiror” av skravelmässing och stanniolpapper, pärlor och andra grannlåter. De var fästa vid en liten järnställning som var instucken i en oval hårvalk, som med brudens eget hår fästs stadigt vid hennes huvud. Inuti den stora skravelmässingskronan placerades ovanpå hårvalken en metallkrona av mässing eller silver, vilken var synlig endast genom en liten öppning framtill i den yttre kronan.[173]

Skravelmässingskronorna var 20–50 cm höga. Som ovan nämnts pryddes de av olika grannlåter: speglar, stanniolpapper och löslockar. När kronan väl fästs på brudens huvud var det oftast sed att den inte togs av under bröllopsdagarna och bruden fick rentav sova sittande.[174]

Metallkronan inuti den stora kronan fick bäras endast av sedesamma brudar. Brudkläderskan fick böta om hon inte var noga med vem hon lånade ut sin krona till.[175] ”Öppna kronan”, kunde prästen säga åt en gravid brud. Böterna för missbruk av brudkronan kallades ”tjärupengar” – de användes till att tjära kyrktaket, enligt uppgift från Pargas.[176] Det berättas om gravida brudar som bar krona i bröllopståget, men tog av den när processionen nådde fram till kyrkan.[177] Också folktron förbjöd

Bruden från Töjby, Korsnäs bar det traditionella "Tjärlaxsilvret" med en liten silverkrona inuti den stora skravelmässingskronan och bröstkrans med spiror och pappersblommor, egen svart klänning och lösärmar med spets i kanten. Fotografiet till vänster är från cirka 1919.

Under efterkrigstiden blev brudutstyrslarna åter påkostade. Brudkronor och långa slöjor prydde "dagens drottning" som här i Miemoisby, Vörå 1946.

bruket av krona om sedligheten inte var hundraprocentig – det sades att en brud som bröt mot förbudet skulle svimma eller rentav dö under vigselakten.[178] Var bruden änka fick hon inte ha krona på huvudet, utan endast lägre huvudprydnader.[179]

Storkronan överlevde de övriga äldre brudtillbehören och användes också i kombination med vit brudklänning.[180] Ännu på 1920- och 1930-talen förekom kronorna i svenska Österbotten (Lappfjärd och Vörå). På andra orter blev kronorna omoderna redan på 1880-talet.[181] En brud från Pyttis i östra Nyland berättade att hon vid sexton års ålder, 1868, såg den sista höga kronan med speglar fram och bak. Själv bar hon som brud "huvudet fullt med blommor och svart klänning".[182]

Myrtenkronorna blev så småningom vanligare. Första gången myrten användes vid ett kristet bröllop var 1583 i Augsburg då en kvinna av den förmögna släkten Fugger vigdes med myrtenkrans på huvudet. Seden att använda myrten etablerades under 1700-talet. Sedan antiken var växten associerad med kärleksgudinnan Afrodite (Venus) och med det växande intresset för klassisk kultur spreds också bruket av myrten i Europa, även i form av brudkronor.[183]

I Finland odlades myrten i Kungliga Akademins trädgård i Åbo som iståndsattes i mitten av 1700-talet av Pehr Kalm. Den förekom också under samma tid i orangerierna på gårdarna Villnäs och Fagervik. På 1800-talet blev myrten en populär

rumsväxt.[184] Som prydnad i brudklädseln blev myrten allmän i Finland under 1890-talet, på vissa orter redan på 1860-talet.[185] I uppteckningarna nämns ibland exakt vilken brudkläderska som införde nyheten. ”Då Englundskan blev brudkläderska på orten satte hon myrtkvistar i kronan. Därtills användes ej myrt utan blott granna papper och sådant.”[186] Brudkläderskan hade ofta en egen myrten som hon sålde av.[187] Till utstyrseln kunde också höra en myrtenkrans på brudgummens uppslag och myrtenkvistar på slöjan.[188]

Ett skirare bröllopsmode kom in med den vita brudklänningen. Vid ett bröllop i Kyrkslätt i augusti 1878 hade bruden utslaget hår och bar vit klänning, myrtenkrona, myrten på slöjan samt en stor bukett färggranna blommor. Brudgummen var klädd i frack och bar en myrtenkrans på vänstra sidan av bröstet. De sju tärnorna, alla klädda i vitt, band varsin myrtenkrans till sin marskalk. Myrten strödde också på brudpallarna.[189]

Också i finländsk folktro förknippades myrten med kärlek; den flicka som fick sin myrten att trivas skulle ha tur i giftermålsaffärer. Oftare tolkades tydan dock precis tvärtom så att myrtens grönskande medförde otur i kärlek. När man på nyårsnatten spådde sin framtid genom att placera små föremål under kaffekoppar som slumpmässigt lyftes av, fick en myrtenkvist ofta vara symbolen för att äktenskap väntade under det kommande året.[190]

BRÖLLOPSFIRANDE UNDER 1900-TALET

Folkkultursarkivet utlyste 1995 pristävlingen ”Giftermål och bröllop” som resulterade i 96 bröllopsbeskrivningar som omfattade så gott som hela 1900-talet. Materialet visar förändringarna i bröllopsfirandet allt från det tidiga 1900-talet som ännu präglades av äldre tiders ceremoniel, via knappheten under krigstiden och 1950–1960-talens mångskiftande seder, genom 1970–1980-talens spartanska firande och motvilja mot överdådiga fester fram till 1990-talets bröllopsboom. I omfång liknar dagens bröllopsfirande ibland forna tiders stora bondbröllop, men festerna skiljer sig från det gamla firandet genom att alla festarrangemang ges en personlig utformning och medvetet skräddarsys med tanke på det aktuella paret.

I de äldre svaren från landsbygden märks fortfarande äldre tiders ungdomsliv med uppesittarkvällar och nattfrierier. Att ”bruda” sig, sammanställa sin utstyrsel, märka sänglinne och handdukar och därvid uppvisa sin färdighet i handarbete och planering, var en central del av förberedelserna. Också i bröllopsfestens ritualer hängde gamla seder länge kvar. Vid ett bröllop i Lappträsk 1937 avfyrade ungkarlarna på traditionellt sätt skott till brudparets ära och tärnor och marskalkar lyste med levande ljus i händerna in brudparet i bröllopssalen. Slöjan dansades av bruden, man skålade vid ungmorsbytet och till och med brudsiare besökte festen och hyllade paret med sina rop ”Bruden är vacker och brudgummen likaså”.[191]

Under 1900-talet har brudens dräkt varierat. Brudklänningarna har givetvis följt sin tids festmönster, möjligheter och trender. Det tidiga 1900-talet liknar föregående sekel i det att slöjan och brudbuketten förvandlade också en rätt enkel festklänning till brudskrud. Slöjan började, som tidigare nämnts, användas av högreståndsbrudar redan i början av 1800-talet och blev omsider brudens kännetecken. Brudbuketterna kom in bland högreståndsbrudarna i slutet av 1800-talet, och blev populära i bredare kretsar under 1900-talets första årtionden.

På 1920-talet började det rådande modet i ännu högre grad påverka brudklädseln. Det halvlånga modet med de enkla skärningarna syntes också i brudklänningarna. 1930-talets utstyrslar började

Ovan t. v. Handelsmannen Otto Selenius från Vörå gifte sig med Edla Nylund 1913. Brudparet bar den tidens bröllopsmode, den blomsterprydda bruden är klädd i helvitt medan maken bär bonjour.

Ovan t. h. Johannes Hultén och Ester Pellfolk gifte sig i Korsnäs 1920. Bruden prydde enligt tidens sed sin bästa klänning med blommor och slöja – brudutstyrselns centrala attribut.

Nedan Under krigstiden var det brist på mat, kläder och tid. Många valde, i likhet med brudparet på bilden, att viga sig klädda i militäruniform, lottadräkt eller sjuksköterskedräkt. Fotografi från Vörå 1941.

formges som festdräkter uttryckligen för bröllopsfesten. I motsats till tidens klänningsmode blev brudklänningarna fotsida. Glänsande sidentyger och satin blev populärt. Under krigstiden försvårades åtkomsten av material. Bröllopen var ofta småskaliga och måste ordnas med kort varsel – uniform och lottadräkt fick ibland fungera som brudutstyrsel. Beslutet om giftermål fattades ofta mycket snabbt när krigssituationen så medgav, eller permission beviljades. Efter ett hastigt avklarat bröllop var brudgummen ibland tvungen att nästan genast återvända till fronten.[192] För bruden som skulle förbereda den hastigt påkommande bröllopsfesten var uppgiften inte lätt och uppfinningsrikedom behövdes. Tyget till klänningen kunde köpas under disk eller fås i de så kallade Amerikapaketen och gamla skor gavs en uppiffning med färg.[193] Man kunde också låna ihop utstyrseln som ofta varierade till snitt och färg. Ortens frisörska ombads agera brudkläderska.[194] Ransoneringen på brödsäd, mjölk, smör, textilier och skodon avvecklades 1949 medan socker, margarin och kaffe frigavs först 1954. Ännu in på 1950-talet var det med andra ord svårt att skaffa allt som hörde till en bröllopsfest.[195]

Disa Forsströms och Karl Gustav "Pikku" Sundströms bröllopsfest 1937 dukades upp i hemmiljö i Alberga, Esbo. Brudparet sitter vid honnörsbordet med sina närmaste.

Efterkrigstider – nya seder

Under efterkrigstiden började man på nytt fira stora bröllop, det var ett sätt att markera att det åter fanns en framtid att satsa på. Dubbelbröllop (nu i bemärkelsen bröllop med två brudpar) var ett vanligt koncept – även om det enligt folktron innebar att det andra brudparet då skulle bli olyckligt.[196]

Traditionen att kasta ris på de nygifta som en skämtsam önskan om fruktbarhet och lycka kom som tidigare nämnts sent in i finländsk tradition. Att kasta ris hade under ekonomiska kristider setts som att trampa på brödet. På 1950-talet blev seden dock vanlig, likaså traditionen att bakpå de nygiftas bil fästa skramlande skrot och burkar. Olika gamla och nya skämtupptåg förekom också: väckarklockor sattes på ringning i brudparets sovrum och stenar, enrisbarr och knäckebröd ströddes i brudsängen, en rispåse hängdes ovanför dörren och ett plakat med texten "1 + 1 = 3" kunde hängas över sängen.[197]

Fortfarande märktes gamla seder i firandet. Vid ett bröllop i Närpes 1952 hade fästfolket först företagit en traditionsenlig förlovningsresa till stan, där ringar och gåvor till fästmön inhandlades. Till upplägg och gästmängd motsvarade deras bröllop de gamla bondbröllopen med gäster i hundratal, och kalaskocken serverade en festmåltid bestående av traditionella rätter på den lånade byaservisen. Bröllopsvalsen dansades dock till "Konvaljens avsked", ett populärt musikval i tiden.[198]

Vid en bröllopsmiddag i Karleby i mitten av 1950-talet kombinerades nyare tiders smörgås-

bord och inre filé som huvudrätt med gamla tiders dessert: risgrynsgröt och fruktsoppa. Bröllopsgästerna skålade enligt ny sed i champagne.[199]

1950-talet förde med sig alltmer internationellt inflytande på brudklänningarna. Diors "The New Look" förespråkade en åtsmitande och kvinnlig linje efter krigets mer formlösa mode . Den spända midjan och vida kjolen gjorde sitt inträde, liksom också den korta slöjan. På bröllopsfotografier kan man se att brudkronor av olika slag blev populära, liksom även myrtenkronor och virkade kronor. Brudbuketterna började vara genomtänkta. Brudgummen var ibland den som valde buketten och i den ingick kanske en blomma för brudens varje levnadsår. Efter bröllopet kunde buketten föras till en avliden förälders grav som en hyllning.[200]

Enkla bröllopsfester och prinsessbröllop

1960-talets bröllopsupplägg var skiftande. I akademiska och borgerliga kretsar skedde vigseln gärna i någon populär bröllopskyrka i staden såsom Tyska kyrkan i Helsingfors, medan middagen (med

I klädbutiken Heiniö i Rewell Center i Vasa ordnades på 1960-talet en modevisning där också bruddräkten presenterades som en del av de växlande modetrenderna. När man på 1990-talet i Finland började arrangera särskilda bröllopsmässor blev det vanligt att inleda festplaneringen med ett mässbesök.

champagne) ibland gick av stapeln på hotell. Vid middagen hörde det till att hålla tal. Till upplägget hörde också val av bröllopsmarsch – ofta Mendelssohn eller brudkören ur Wagners *Lohengrin*, kallad ”Here comes the bride” – och att brudens far ledde sin dotter till altaret. Fotograferingen av brudparet sköttes gärna av någon känd fotograf som ateljéerna Nyblin eller Runeberg.[201]

Andra koncept var bröllopsfest hemma, ofta en kaffebjudning, men att dricka brudparets skål i mousserande vin hade etablerat sig på många håll. Makens morgongåva till hustrun, ofta ett smycke och någon form av bröllopsresa, ibland utomlands, hörde också till det nya festpaketet.[202] Gamla seder levde fortfarande kvar i skämtsam form. Signalflaggor fästes på åländska bröllopsstänger, en gammal släkting kunde vid lysningen bryta av en käpp och förklara att ”brudparet nu ramlat ner från predikstolen”, medan byfolket som gammaldags brudsiare ropade ut bruden.[203]

Under årtiondenas lopp har bröllop arrangerats i enklare eller mer storståtlig form, allt enligt ekonomiska möjligheter och traktens sed. Kulmen för ett återhållsammare festceremoniel nåddes under 1970- och 1980-talen då bröllopen ibland var mycket enkla. Enligt tidens anda ansågs alltför påkostade bröllop stå för föråldrade klassmarkeringar. Vid en borgerlig vigsel kunde städerskan och vigselförrättarens mor agera vittnen och bröllopsskruden kunde vara rutig skjorta, polotröja och jeans. En blommig hippieklänning, en indisk kaftan eller en kortkort Marimekkoklänning passerade som bruddräkt.[204]

I juni 1976 gifte sig Silvia Sommerlath med kung Carl XVI Gustaf i Stockholm och bröllopet direktsändes i tv även i Finland. Det stora kungliga firandet och speciellt brudens utstyrsel och hennes status som festens drottning inspirerade många av tidens brudar i deras egen bröllopsplanering. Man kopierade drottning Silvias brudklänning och diadem, och en lång slöja blev mode – gärna med några små brudnäbbar, tärnor och pager som bar den – vilket gjorde bröllopsföljet ännu mer storståtligt. Kyrkor med längsta möjliga altargång valdes för att processionen skulle komma till sin rätt. Även kronprins Charles av England och Diana Spencers bröllop 1981 inspirerade bröllopsplaneringen – nu till val av vida ”gräddtårtsklänningar”.[205] Fotografier med hela släkten flankerande brudparet blev populära, även de inspirerade av kungabröllopens ”Royal family”-uppställningar.

Stora bröllop blev alltså idealet. Festen skulle vara personlig och avspegla brudparets önskemål snarare än följa en standardiserad tradition, till exempel så att man som brudvals kunde välja sin egen favoritlåt.[206]

1990-talet – champagniseringens tidevarv

1990-talet innebar ett stort uppsving för fester och ritualer. Nu började också bröllopen detaljplaneras och fyllas av en mängd seder och bruk från olika tidsperioder och med olika ursprung. De unga brudarna lusläste etikettböcker för att allt skulle ”gå rätt till”. En mängd bröllopsrekvisita började saluföras och det ordnades mässor där allt det nya presenterades. Ett växande antal bröllopsmagasin utkom och snart var bröllopsboomen ett faktum. Bröllopen tog formen av en fest där två individer hyllades på ett skräddarsytt och personligt sätt. Till sin storlek kunde festerna anta samma proportioner som de gamla bondbröllopen med hundratals inbjudna gäster.

Beskrivningen av ett stort dubbelbröllop i Solf i juni 1995 återger väl festens karaktär av ett gammalt bondbröllop moderniserat med element ur en rik, både traditionell och internationell bröllopssed. Brudarna, som var systrar, bar vita prinsessklänningar och leddes av sin far till tonerna av Mendelsohns bröllopsmarsch fram till altaret där brudgummarna väntade i hyrda frackar. Ett

stort planeringsarbete hade föregått bröllopet och för praktiska uppgifter stod ”skaffare” enligt gammal sed. Köttsoppa och plommonkräm med vispgrädde serverades som bröllopsmåltid enligt hävdvunnen modell. Vid skärandet av bröllopstårtan tävlade paren om makten i äktenskapet genom att försöka hinna stampa först. Festen framskred med olika programnummer. I lekar och frågesporter sattes både brudparens och svärföräldrarnas skämtlynne på prov. Upptågen kulminerade i ett ”brudrov”: ”Brudarna berövades sina skor och rövades (bars) bort under hiskeliga krigstjut av ett gäng försmådda friare. Brudgummarna samlade lösen i sina hustrurs skor och de återbördades.” Brudarna kastade ut sina buketter till de väntande ogifta flickorna och brudgummarna lösgjorde med munnen sina hustrurs strumpeband, vilka kastades ut bland de manliga bröllopsgästerna. Som vid de gamla bondbröllopen hissades och hurrades alla funktionärer och märkespersoner, svärföräldrar, skaffare och spelmän. Slutligen kastade gästerna ris på brudparen för fruktsamhet och lycka. Ett fotografi av brudparen och en beskrivning av bröllopet publicerades senare i den österbottniska tidningen *Kuriren*.[207]

Planeringen av bröllopen koncentreras i dag kring brudparets personliga önskemål. Till festkonceptet hör en väl förberedd polterabend, arrangerad av de i sammanhanget viktiga funktionärerna, brudfrämman (brudtärnan) och bestman. Dessa – ofta en eller flera av brudparets bästa vänner – har en framträdande och ansvarsfull roll vad gäller dagens bröllopsplanering och de kan ösa ur en mängd källor: lokal tradition, vänners bröllop, amerikanska filmer, etikettböcker och böcker om nordisk folkkultur.[208]

I upplägget ingår en mängd små detaljer: brudens blå strumpeband som ska lösgöras av brudgummen, risgryn placerade i små korgar för säkrande av lycka och fruktsamhet, skämtsamma programnummer, såsom avslöjande videofilmer från polterabendfirandet och generande frågesporter. Många tal hålls också vid dagens bröllop. Kastandet av buketten avgör följande brud och en särskild kastbukett möjliggör att bruden kan spara den egna buketten i torkad form, eller rentav senare ställa fram den som prydnad, förvarad inom glas och ram.

En del moderna seder har en dunkel bakgrund, exempelvis ”brudrovets” väg till den nordiska bröllopsseden. Dess samstämmighet med liknande seder i andra kulturer har inte kunnat utredas, men den nya traditionen anses också hänga ihop med forna tiders våldgästande skaror som hittade på olika slags ofog vid bröllopsfesten. Som skämttradition kan seden följas till 1700-talets USA.[209] Även om brudrovet inte i Finland kan befästas i någon äldre tradition vill många se den skämtsamma seden som ett ”urgammalt” inslag i bröllopsfesten.

Brudrovet har också vissa likheter med de gamla bröllopsinledningarna i Nyland där brudföljet spelade upp en teatralisk föreställning kring en påhittad prekär situation. Som i de gamla upptågen gäller det för både gäster och brudfolk att spela med och skapa underhållning. Nedan en beskrivning av hur det hela kan gå till:

> ”Medan den nyblivna maken var borta en stund störtade två maskerade män in, grabbade tag i den skrikande bruden, den ena slängde henne över sin axel, medan den andra banade väg, borta var de inom en minut. Brudgummen återvände, den skräckslagna församlingen berättade i mun på varann om vad som hade hänt. Han uppfattade det som om hon lämnat honom, vred sina händer i förtvivlan och uttryckte sin kärlek och längtan i långa recitativ. Bestman försökte förgäves få honom att sluta, försökte förklara att hon rövats bort. Han bara fortsatte klagandet. Då kom en man och berättade

att rövarna begärde en lösensumma och det hela blev klarlagt. Summan insamlades. Brudgummen själv tömde plånbok och fickor. En förgråten brud hämtades tillbaka av bestman, kysstes och kramades, inte bara av brudgummen. Unisont sjöngs ”Ljuva flicka” med ändrade ord för henne.[210]

Också ceremonier hämtade ur internationell bröllopssed förekommer. Att avsluta vigselceremonin med att prästen uppmanar brudgummen att kyssa bruden (”You may kiss the bride”) har spritts via amerikansk filmtradition.[211]

Redan på 1970- och 1980-talen förekom i Österbotten ”programbröllop” där ett sång- och musikprogram, planerat av brudparets vänner, strukturerade själva festen. I dag har liknande programinslag slagit igenom i hela Svenskfinland. Både brudpar och gäster ska delta i olika spel och lekar. Brudparet ska roa gästerna genom att delta i skämtsamma frågesporter och tävlingar. I de programhäften som gästerna tilldelas ser man att traditionerna kring dessa bröllop återkommer från fest till fest och blir en slags folklore. I ett programhäfte från ett bröllop sommaren 1993 i Vörå meddelas följande:

> För att festen skall bli lyckad hoppas vi
> - Du är beredd att hålla oförberedda tal
> - Du sjunger högre än du kan
> - Du håller tyst när andra talar och håller tal när andra är tysta
> - Du talar minst hundra ord med din bordsgranne
> - Du gör ditt bästa för att du själv och alla andra ska trivas och ha det bra[212]

I programbröllopens sånghäften finns skämtsamma regler för hur man ska bete sig på festen, förslag till samtalsämnen och travesterade sånger. I programmet kan ingå avslöjande tal om parets bakgrund, skämtsam teater om hur de träffats samt lekar och test som ställer krav på festfolkets humor och improvisationsförmåga. Programbröllopen, vars höjdperiod sannolikt inleddes på 1970-talet, innehöll inte alltid dans.[213]

I den nya pompösa utformningen av bröllopet har också faderns överlämnande av bruden till brudgummen blivit ett koreografiskt element – delvis inspirerat av kungabröllopen. Seden debatterades i finlandssvenska medier i samband med kronprinsessan Victorias bröllop i juni 2010. Brudöverlämnandet betecknades som en förnedrande, nyligen importerad amerikansk sed som inte hade något med nordisk emanciperad bröllopstradition att göra. Traditionsuppteckningarna visar dock att brudöverlämnandet i den finländska bröllopstraditionen både i bondesamhället och under hela 1900-talet har förekommit parallellt med seden att brudparet tillsammans går upp till altaret.[214]

Dagens bröllop kan firas av par som under många års tid bott tillsammans och redan har ett eller flera barn. Detta är inget hinder för storståtliga ceremonier, firande av polterabend, en vit bruddräkt och många bröllopspresenter. Bröllopet kan också kombineras med dop av parets barn.

Dagens bröllopssed inspireras och understöds av en mängd tv-program med temat bröllopsplanering, många olika bröllopstidningar och diskussionsforum på webben där varje detalj av bröllopsseden diskuteras och värderas. Bröllopen har samtidigt nästan fått karaktären av födelsedagskalas där huvudpersonerna är två. Det är inte längre bygdens sed som styr planeringen, utan viljan att skapa en fest som bäst avspeglar de egna preferenserna.

SILVER- OCH GULDBRÖLLOP

Den äldsta kända beskrivningen av ett guldbröllop kommer från den lilla sydtyska staden Wineden, där borgmästaren och hans hustru 1547 firade sin 50-åriga förening med procession till stadens kyrka. I Sverige är det tidigaste exemplet på ett guldbröllop rådman Bruhns och hans makas fest 1737. Seden spreds alltså norrut och av stor betydelse härvid var de kungliga bröllopsdagsfesterna, med svenska kungaparet Fredrik I och Ulrika Eleonoras silverbröllop 1740 som ett annat tidigt exempel.[1]

Den första uppgiften om firande av guldbröllop i Finland kommer från Helsingfors, där förmannen i kämnersrätten Lorents Sträng och hans maka Maria Burtz högtidliggjorde sitt 50-åriga äktenskap i januari 1755. Tre år senare firade regementsproviantör Grundström och hans maka guldbröllop i Åbo.[2]

I böcker om festsed får man ofta läsa att silver- och guldbröllopsdagarna främst firades i högreståndskretsar. En genomgång av tidningar utgivna från början av 1800-talet fram till 1910 i Finland ger dock en mångsidigare bild av firandet.

Att fira guld- eller diamantbröllop kunde också vara ett sätt att tala om att en person firade 50- eller 60-årsjubileum i sitt ämbete, eller att en institution firade jämna år. Så beskrevs i tidningspressen Karolina Runeberg (syster till nationalskalden Johan Ludvig Runeberg) som ”guldbruden” när hon 1884 firade sin 50-åriga lärarinnebana.[3] Pastor Carl Fredrik Chydenius firade 1864 ”sitt guldbröllop i kyrkans tjänst”[4] och i *Wiborgsbladet* kunde man den 29 juni 1897 läsa att drottning Victoria av England firade sitt diamantbröllop med kronan.

Intresset för exceptionellt långa äktenskap var stort i dagspressen, där man också publicerade förteckningar över vilka namn de olika bemärkelsedagarna för bröllop hade och vilka material de associerades med. Bröllopsjubileerna uppgavs vara speciellt populära i England och USA. Vid trä- (fem år), tenn- (tio år), silver- (25 år), och guldjubileerna (50 år) utväxlade makarna gåvor tillverkade av nämnda material. I tidningarna rapporterades förutom de europeiska kungligheternas bröllopsdagar också kända inhemska personers märkesdagar. Johan Ludvig och Fredrika Runebergs silverbröllopsdag uppmärksammades till exempel i *Helsingfors Tidningar* den 26 januari 1856 med en helsidesartikel. Den lagerkransade brudgummen och hans myrtensmyckade brud hyllades på sin högtidsdag med tal och uppvaktningar, fest i Borgå gymnasium och slutligen bal på Societetshuset.[5]

SILVERBRÖLLOPET - EN FEST MITT I LIVET

Silverbröllop, 25 år av äktenskap, sammanföll i äldre tider ofta med höjdpunkten på brudgummens arbetskarriär. Hyllningar kom alltså från personal och arbetskamrater och ibland hade jubilaren råd att markera högtidsdagen med en donation till något allmännyttigt ändamål. När firandet av silverbröllop uppmärksammades i dagspressen koncentrerades mycket av uppmärksamheten på silverbrudgummens yrkesmeriter, medan makan tilldelades rollen av uppmuntrare och stödperson.

När sjökaptenen och sjömansombudsmannen Gustaf Adolf Johansson och hans maka Hanna firade sin silverbröllopsdag i januari 1910 citerades i tidningen *Åland* delar av ett tal som hållits vid festen. Brudgummens många förtroendeuppdrag räknades upp medan makan nämndes mer

flyktigt: ”En icke ringa förtjänst tillkommer, ehuru icke offentligt till synes, otvivelaktigt J:s maka med tanke på den goda samklang som råder makarna emellan. Med sitt deltagande och sin uppmuntran har hon i väsentlig mån medverkat till arbetets framgång.”[6]

I dagstidningarnas referat av silverbröllopsfirande kring sekelskiftet 1900 får man veta att festföremålen ofta uppvaktades med kvartettsång och en rad hyllningsdeputationer. En stor middag för släkt och vänner avrundade dagen. I artiklarna beskrivs gästskarans vidlyftighet, antalet anlända telegram och eventuellt också gratulationer från vänner i utlandet räknades upp.

I beskrivningarna av silverbröllopsfirandet ingår ofta en kommentar om att festparet med anledning av sin högtidsdag gjort en eller flera donationer till välgörande ändamål. Så gjorde konsul Alfr. Jacobsson i Åbo och hans maka Heléne på sin silverbröllopsdag 1902 ett flertal donationer, den förnämsta 50 000 mk, till Åbo stad för ”allmänt nyttigt ändamål”.[7] Doktor K. E. Lindén med fru, också hemma i Åbo, överlämnade vid sitt silverbröllop 1904 2 000 mk för upprätthållande av några barnhem samt pengar till Mariaföreningen för åldriga trotjänarinnor.[8] Konsul Gustav Paulig och hans maka Bertha Maria donerade vid sin märkesdag 1901 en summa av 20 000 finska mark till Helsingfors stad att användas som en grundplåt för ett eget hus för Tölö folkbarnträdgård, som skulle få det namn det bär ännu i dag, Bertha Maria-hemmet.[9]

Men inte bara de högre samhällsklasserna aviserade sitt bröllopsdagsfirande i tidningarna. På Åland firade sjömannen K. E. Dahlbom och hans hustru Emelia sin silverbröllopsdag 1909 med

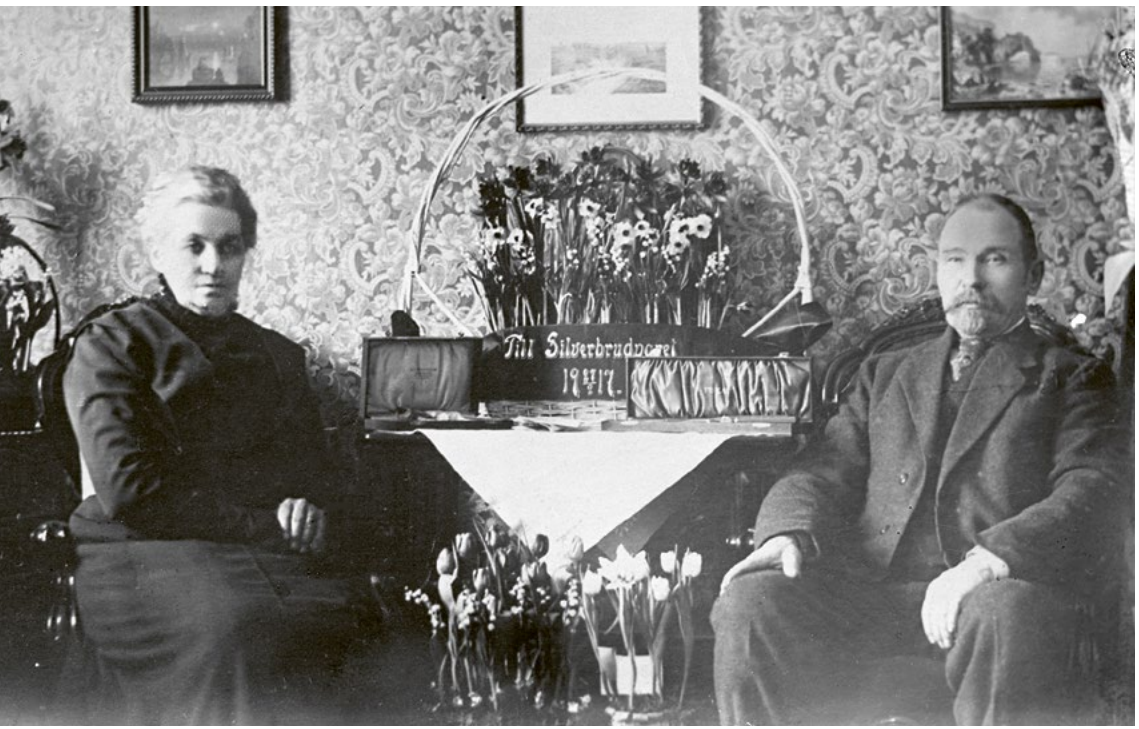

Ett silverbröllopspar firar sin dag omgivna av blomsterhyllningar den 27 februari 1917.

samtliga barn på plats. Brudgummen, ”en redbar förtroendeingivande man”, hade enligt tidningen *Åland* länge varit i lotsverkets tjänst, senast som båtsman på isbrytaren Sampo varifrån han fått permission för festen.[10] År 1910 firade smeden Daniel Danielsson och hans maka Edla Kristina i Jomala by sina 25 år som gifta. Tidningen *Åland* berättar om hyllningstal, middag, kaffe med dopp och nattmiddag, ”där gröten lät sig väl smaka”.[11] *Västra Nyland* rapporterar i familjenotiserna den 13 mars 1909 att telefoncentralföreståndaren Gustaf Gustafsson och hans maka Ida firade sina 25 år som äkta par – och att dottern valt att samma dag eklatera sin förlovning.[12]

GULD- OCH DIAMANTBRÖLLOP I PRESSEN

En tidig beskrivning av ett guldbröllop publicerades i *Åbo Allmänna Tidning* den 27 maj 1819. Häradsskrivaren Carl Forstén och hans maka fru Catharina Margaretha Stenfeldt hade i september föregående år firat guldbröllop i sitt hem på Hinkala gård i Rautalampi församling i mellersta Finland. I festen deltog 49 barn, barnbarn och barnbarnsbarn samt församlingens ståndspersoner.[13]

På hela fyra sidor beskrev *Turun Wiikko Sanomat* den 29 december 1821 i artikeln ”Kulta-häistä” (Om guldbröllopet) husbonden Olof Kykkäinens och hans maka Anna Longas guldbröllop. Paret kom från Ruokolax församling i Södra Karelen och deras guldbröllop antogs vara det första i sitt slag som firades inom bondeståndet. Hundra gäster var inbjudna. Guldparet knäböjde under en brudhimmel som bars upp av tre söner och en svärson, och fick prästerlig välsignelse inför ålderdomens dagar.[14]

En genomgång av familjeannonser i Nationalbibliotekets tidningsdatabas visar att guldbröllopen kring sekelskiftet 1900 var så pass ovanliga att de aviserades i nästan alla landets blad. En stor artikel om det danska kungaparets guldbröllop 1892 gavs också utrymme i de finländska tidningarna.[15]

På 1880- och 1890-talen finns också notiser om ”vanligt folk” som firade guldbröllop. Fyrmästaren Karl Fredrik Alcenius med maka i Hangö, elementärskolans vaktmästare Jonas Häggman med maka i Ekenäs, smedmästaren Johan Fredrik Hollming och hans maka Juliana i Lovisa samt arbetaren K. G. Karlsson och hans hustru Anna Sofia i Borgå uppmärksammades i lokaltidningarna i samband med sina högtidsdagar.[16] Notiserna hade ibland en personlig utformning:

> ”Guldbröllop firades den 29 dennes på Pörtö af fiskaren Abraham Liljeberg och hans hustru Elisabeth, i närvaro af anhöriga och vänner. Läsförhör hölls samma dag hos guldbrudparet, så att dagen äfven därigenom fick en särskilt högtidlig prägel. Raska och vid god hälsa äro ännu hvardera de gamla. Så t.ex. kom Liljeberg, som är 82 år, nyligen ensam roende i en båt från Pörtö upp till Borgå, i motvind, och begaf sig åter ensam tillbaka efter några timmars vistelse därstädes.[17]

Firandet kunde inbegripa hela nejden. Kantorn i Lemland Johan Erik Holmberg och hans maka Klara uppvaktades till exempel 1898 av församlingsborna med en ”prydlig nysilfverservis”.[18]

Kotka Nyheter publicerade i september 1903 en lång artikel om högtidligheterna för generallöjtnant Robert Ehrnroth och hans maka Mimmi. Firandet, som beskrivs som en riktig folkfest, inleddes i Helsingfors den 12 september och fortsatte på Tervik i Pernå i östra Nyland där gårdsfolket, som bruket var vid bröllopsfester, rest äreportar och prytt med girlander, blomster och flaggor. Gårdsfolket hedrade brudparet stående i hedersvakt och musikkapellet ackompanjerade psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg”. Lördagen den 19 september ordnades en ”lysande fest” för underhavare, tjäns-

tefolk och grannar. ”De gamlas hem på Tervik”, byggt på en donation av paret, invigdes högtidligt, varpå följde middag för 250 personer och dans i vilken guldbrudgummen ”med ungdomlig ifver deltog” samt fyrverkeri. Dagen därpå ordnades en speciell barnfest.[19]

Ett pompöst firande skildras också i tidningen *Åland* den 5 januari 1894 då befälhaven Joh. Jansson och hans hustru Katharina ”på ett för orten sällsynt och högtidligt sätt” firade sin guldbröllopsdag i närvaro av barn, barnbarn, anhöriga, yrkeskamrater och en mängd ståndspersoner. En av parets söner, bosatt i Förenta Staterna, hade rest över och hade med sig en silverpokal, traktens kyrkoherde höll tal och brudgummens forna arbetsgivare överlämnade en kaffeservis. Sång och musik framfördes av traktens kyrkoherde och skollärare, brudgummen arrangerade lekar och ”mat och dryckjom serverades i långa banor”. Grosshandlare Nordenson avslutade sitt hyllningstal med ”ett kraftigt lefve för fosterlandet, hvarefter alla närvarande på stående fot unisont afsjöngo Vårt land”. Psalmsång och bön avrundade ”den högtidliga och sällsamma tilldragelsen” klockan två på natten, avslutar tidningen sin rapportering.[20]

I firandet kunde också ingå element som anknöt till traditionerna på den ursprungliga bröllopsfesten. Skräddaren Lagerkrans och hans maka, bosatta i Hoplax i Helsinge, överraskades 1895 av sin husvärdinna som dagen till ära låtit smycka deras bostad med blommor och grönt, ”ävensom framför den samma upprest en äreport”.[21]

Diamantbröllop, 60 års äktenskap, var så pass ovanligt att det hade nyhetsvärde även om jubilarerna var bosatta utomlands. Många tidningar var ivriga att publicera en sådan nyhet. Så läste man i flera tidningar om skomakarmästaren Matias Liljeroos och hans makas diamantbröllop 1894 i Helsingfors.

> ”Herrskapet Liljeroos diamantbröllop ägde rum i dag under stort deltagande från fränder och vänner. På sin bröllopsdag fick diamantbrudparet mottaga en myckenhet blommor, och bar den fram på dagen anordnade familjefesten en både glad och högtidlig prägel. Pastor F.L. Bengelsdorff talade i varma, välvalda ord till det åldriga paret, som stod där ännu helt raskt och obrutet i lifvets vinterkväll, bruden i grå sidenklänning, samt hufvudet prydt med diamanter och hvita syrener och brudgummen i högtidsstass, till hvilken bland annat hörde stöflar, som den 85-årige själf förfärdigat sig för högtidsdagen. Matias Liljeroos och hans maka Maria Charlotta Vickholm äga ännu i lifvet fyra döttrar, af hvilka tre äro enkor, tvänne söner äro aflidna.[22]

EN FEST FÖR FAMILJEN OCH BYGDEN

Under 1900-talets första årtionden slog firandet av bröllopsdagarna igenom i ännu bredare kretsar, vilket märks i traditionsmaterialet. På landsorten kunde man storståtligt bjuda hela bygdens kalaslag på upprepad bröllopsfest med middag, brudskålar, lyckönskningar och dans. Brudparet hyllades vid silverbröllop lämpligen med silvergåvor. I samband med guldbröllopet berättas att ett par erhållit nya moderna vigselringar i guld av sina barn.[23]

Prästen Otto Weckström har berättat om ett av de första silverbröllopen i Borgåtrakten. Sommaren 1914 eller 1915 inbjöds han till silverbröllopet mellan Gustaf Stjernberg och hans hustru Maria på Korsnäs bondgård på Vessölandet. Cirka 150 personer var inbjudna. Först serverades kaffe med dopp och sedan ståtlig middag med fem rätter. Brudgummen hade åkt runt och personligen bjudit in gästerna. I bygden förvånades man mycket över ”att Korsnäs-folket hittat på att ställa till med ett sådant kalas”.[24]

Ett annat ungefär samtida silverbröllop i Borgå-

trakten firades kort före julen 1917 hos Olga och Johan Kullström på Clemets gård i Illby. Här hade festen karaktären av ett riktigt bröllop i repris. Marskalkar tog emot gästerna och när alla var samlade dracks brudskålen. Bruden var klädd i silvergrå klänning, brudgummen bar bonjour med blomma i uppslaget. Det hölls tal och byns folkskollärare ledde kören. Man bjöd på smörgåsbord med stora bondostar, sillsallad, morots-, kålrots- och makaronilådor, klimpsoppa och buljong med pastejer. Efter huvudrätten, stek, följde som dessert plommonkräm med ”snömos”. Sedan blev det dans och i synnerhet bruden uppges ha fått dansa livligt.[25]

I Österbotten blev firandet av bröllopsdagarna kända genom släktkontakter med emigranterna i Amerika, där dessa fester firades med pompa och ståt. Släktingarna i Finland kunde tillsändas eleganta graverade silverföremål eller speciella amerikanska silverbröllopskort.[26]

I äldre tider skulle det jubilerande paret klä sig i bröllopsdräkt eller i festdräkt som liknade bröllopskläder. Ända in på 1950-talet rekommenderade etikettböckerna att ”silverbruden” i samband med högtidsdagens festmiddag skulle klä sig i en silvergrå dräkt. Bordet skulle prydas av silverföremål och ”silverbrudgummen” skulle skänka sin maka ett smycke. Den ursprungliga bröllopsfesten skulle efterliknas vad gällde sittordning, blommor, tal och telegram.[27]

Vid Ida och Alfred Daméns silverbröllop på 1920-talet i Sjundeå bar bruden silvergrå klänning och blomma vid bröstet. Blomförsändelser strömmade in och man hade anställt en kökschef från Helsingfors. Vänner, släkt, grannar och sockenbor hade inbjudits till festen. Först skålade man i champagne varpå kaffe med bulle och kakor serverades. Herrarna trakterades med cognac, damerna med vin och frukt. Den ”utsökt fina middagen” kulminerade i pudding garnerad med spunnet socker. Bygdespelman spelade en polonäs som brudparet deltog i. Dans och kaffe med bakelser avrundade trakteringen och gästerna bröt upp långt efter midnatt. Kalaset och matordningen följde mönstret för de gamla bondbröllopens första festdag.[28]

I likhet med förberedelserna för de jämna födelsedagarna (se detta kapitel) kunde bröllopsdagsfirandet föregås av storstädning, nyanskaffningar och reparationer. Inför silverbröllopet i november 1937 för häradsdomare Carl Viktor Severin Wasström och hans maka Ida Alfhild (f. Lindström) på Pölans Östergård i Sjundeå storstädades hela huset, nya mattor och gardiner anskaffades, och man bakade och förberedde en stor festmåltid. Hela huset var fullt av släkt och vänner, och flaggan var i topp. Gåvor som silverfat och dessertskedar överlämnades till brudparet. Det serverades stort smörgåsbord, tårtor och vin och man dansade i tamburen. När paret 1962 firade sitt guldbröllop var procedurerna desamma. Nu ingick också gemensam psalmsång och tal av socknens präst i programmet.[29]

I dag firas de jämna bröllopsdagarna ofta i familjekretsen, om man får tro annonserna i dagstidningarna. Det är också vanligt att göra en resa eller något annat på tu man hand. Att förnya sina äktenskapslöften hör ännu inte till de allmänna traditionerna i Finland. Till åtskillnad från exempelvis Tyskland är bröllopsdagarna ingen stor business i vårt land; här finner man inte den mängd gratulationskort och med tanke på bröllopsdagarna tillverkade specialpresenter som saluförs i andra länder och via näthandeln.

NAMNSDAGSFIRANDE

Namnsdagarna har kristet ursprung och bygger på helgonens åminnelsefester. Den finländska almanackan har sina rötter i medeltiden, dels i den astrologisk-medicinska almanackan med orientaliskt ursprung, dels i den katolska kyrkans helgonkalendrar. År 1608 är begynnelseåret för den finländska almanackan utarbetad av den helsingforsfödde astrologen Sigfrid Aronius Forsius. Almanackornas historia följer vad gäller utgivning och utgivningsprivilegier landets historiska skeden. Namnlängden var ursprungligen kopierad ur katolska kyrkans helgonkalendrar, och flera helgonnamn står ännu i dagens almanackor kvar på de dagar där de fanns i de för Åbo stift avsedda medeltida helgonkalendrarna. Namnen var fast förankrade i allmogens liv, det var enligt kalenderdagarna man organiserade jordbruksarbetet och tog tydor om årsväderleken och framtiden.

Justeringar i namnlängden föranleddes under svenska tiden i Finland av namn som förekom inom kungahuset, och under ryska tiden beredes i sin tur plats för kejsarhusets namn. Ett flertal revisioner har förändrat vår namnlängd – med politiska förändringar har namn som förknippats med tidigare regenter bytt dag eller rentav avlägsnats. Samtidigt har landets egna stormän getts plats – så flyttades till exempel 1929 Zacharias från den 6 september till Zacharias Topelius födelsedag den 14 januari.[1] Samma år började Helsingfors universitet, som har upphovsrätt till de finska och finlandssvenska namnlängderna, göra separata namnsdagskalendrar för den svenskspråkiga och den finskspråkiga befolkningen. Efter år 1929 har den finlandssvenska namnsdagskalendern reviderats nio gånger, senaste gång 2015.

Namnsdagsfirandet spred sig med den katolska kyrkan och kom till Norden främst via Tyskland. I Sverige finns uppgifter om borgerligt namnsdagsfirande i högreståndskretsar redan på 1600-talet. På 1700-talet kom seden till Finland, först till städerna i sydvästra Finland via tyska handelsmannafamiljer.[2]

Uppgifter om hur firandet kunde gå till vid sekelskiftet 1800 finns i Jacobina Charlotta Munsterhjelms (f. 1786) dagbok. Denna vid tidpunkten trettonåriga flicka var uppvuxen på Tavastby gård i södra delen av Elimä i östra Nyland och var näst yngst i en syskonskara på nio. I sin dagbok från 1799–1801 beskriver hon främst firandet av namnsdagar, men också födelsedagar, i familjen.

Den 24 juli 1799 berättar dagboksanteckningen om uppvaktningen på Christinadagen. Jubilaren gratulerades med små presenter som lades på sängen: ett strumpeband, en docka och en ring av hår och guldtråd samt några rosor. Festföremålet trakterade sina uppvaktare med russin, mandel, vinbär och pepparkakor.[3] På Charlottadagen den 12 maj 1800 kan man i dagboken läsa:

> [...] om morgon kom Grett sophi och bultade på dörren at jag skulle vackna, ty de viste ej at jag hella tiden låg vaken, då steg jag up och sen gick jag i för maket der var stelt två granar mitt på golvett, och kaffe bordett stog emellan, och på andra sidan stod mamsell Fortelin ut klädd till en kar[l] och siöng en vers de andra siöng med på träna hängde presenter åt mig utaf söta mor fick en gull ring af söta Far fick jag tvenne silfver penningar af syster Ulla en gull hjerta, af syster anett en röd siden sart nål bok af maja en röd sidden sars nål dyna af Cousin Ulla ett brunt siden sars band, en bellis krans fick jag [...]

Namnsdagsgranarna, där presenter hängde, var en sed i södra Finland, alltså långt före julgranarnas införande.[4]

Att också ungherrarna firade namnsdag tyder en notis i Magnus von Wrights dagbok på. Han skriver på Nikolausdagen den 6 december 1830: ”Kl. 6 gingo vi samteliga Ungkarlar till Vännen hvars namnsdag (Niklaus) det var – Vi uppväckte honom med Sång och Pistolskott – Tills Kl. 6 på eft.m. voro alla Stadens Herrar bjudna på ett glas pounsch till Hagelin. Vi voro der till kl. 1 på natten–.”[5]

TOPELIUS OCH RUNEBERG FIRAR NAMNSDAG

Zacharias Topelius antecknade alltid namnsdagarna i sina dagböcker, och de var många. Den 6 september firades enligt dåtida almanacka Zachariasdagen, vilket årligen noterades. Lördagen den 6 september 1834 väcktes namnsdagsbarnet tidigt på morgonen av skarpa skott. Det var vännerna Hindrik och Albert Dyhr som redan i några års tid uppvaktat sin kamrat på samma sätt och kaffetraktering följde på upptåget.[6] Året därpå förärades Zacharias en liten vers av sin syster Sophie:

Zacharias, kom och drick.
Caffebordet i godt skick
väntar och vill gratulera
och dig säkert säga mera.

I salen hade ett blomsterbord dukats upp, där både jubilarens latinska lexikon och bläckhorn hade dekorerats med blommor.[7]

På mor Catharina Sofias namnsdag den 2 augusti 1836 förärades festföremålet en krans och fick slå sig ner på en blomsterklädd tron som ställts upp i salen och placerats vid ett festligt kaffebord. De dråpligt utklädda gratulanterna framförde till melodin av Runebergs ”Källan” en för tillfället diktad hyllningssång. Efter kaffet följde dans.[8]

De kejserligas bemärkelsedagar uppmärksammades, vilket också Topelius noterade i sin dagbok. Den 3 maj 1836 firades Hennes Majestät kejsarinnans namnsdag med illumination, och en ”föga besökt” bal på kvällen. Den 11 september 1836 firades Alexanders dag ”pligtskyldigast” med musik och illumination.[9]

Bland J. L. Runebergs strödda dikter finns några namnsdagsverser bevarade. På Karldagen den 29 oktober 1824 uppvaktade han sin elev Carl Emil af Enehjelm (f. 1813) med en dikt där allvarsamma ord poängterar trohetens etiska betydelse. Fru Vendla Catharina Kurtén (1767–1834), mor till två av Runebergs klasskamrater i skolan i Vasa, tillägnades en namnsdagsvers på Katarinadagen den 2 augusti 1821. Den högstämda dikten utmynnar i en vision där namnsdagsbarnet seglar mot sin hamn ”up till de sälla landen”. Den tredje namnsdagsdikten av Runeberg anknyter till uppsjungandet av jubilaren, den första av tre verser lyder:

Hvem väcker Nana ur morgonblunden
En enkel sång utaf Syskon bunden
Hit vänskap viste oss troget vägen
Och glädjens fakla uplyste den.

Dikten var skriven till Juliana Katarina Roschier, dotter till kyrkoherden i Saarijärvi på Julianadagen den 16 februari 1825.[10]

HERRGÅRDSTRADITIONER

På Karsby herrgård i Tenala i västra Nyland uppmärksammades namnsdagarna under hela 1800-talet.[11] Wilhelm (namnsdag 6 april) var det vanligaste namnet i familjen. Dagboksanteckningar berättar att firandet skedde både inom familjen och med inbjudna gäster. Uppvaktningen var ofta spontan och improviserad; åtminstone utbringades en skål för festföremålet och även brevhälsningar förekom.

Också de kvinnliga familjemedlemmarna firades. Aurora Bruncrona skriver i ett gratulations-

brev den 13 oktober 1868 till sin syster Hedvig: ”Snart är Hedvigsdagen, få se om vi få hit några gratulanter. Då har du väl igen kaffekalas som jag gärna skulle vara med om.” När Johannadagen firades den 22 juli 1846 hos kusinen Jenny Taube på Prästkulla, en granngård till Karsby, satt 24 gäster kring middagsbordet.

I huvudstaden var namnsdagsfirandet mer officiellt. Statsrådinnan Charlotte Edelheim skrev i ett brev den 8 februari 1823: ”Varit på bal hos Gouverneurns och kom hem kl 1 om natten. Där var först et litet Specktakel, en Surprise för Grefven vars namnsdag dett var och sedan dans hela qväln.”

I ett annat brev från den 14 december 1832 nämns en stor bal hos general Pettersens på kejsarens namnsdag.

När Kurt Bruncrona (f. 1893) drygt sjuttio år senare firade Wilhelmdagen den 6 april 1905 var presenterna många: ett frimärksalbum, apelsiner, karameller och pepparkakor. År 1916 uppmärksammades den då 23-årige Kurt på namnsdagen med kafé- och teaterbesök.

Också i torparfamiljerna på Karsby gård firades barnens namnsdagar i början av 1900-talet. Namnsdagsbord med duk, krans av blommor, lingonris och små gåvor dukades upp: en almanacka, ett förkläde, en näsduk eller en vas. Man sjöng när bordet bars in och det serverades lemonad och kaffe.

UPPSJUNGNING OCH NAMNSDAGSBORD

Namnsdagsfirandet är betydligt äldre än födelsedagsfirandet och beskrivningarna av firandet i traditionsmaterialet är ganska varierande. Att sjunga upp namnsdagsbarnet vid midnatt eller tidigt på morgonen förekom i Finland i ståndskretsar i slutet av 1700-talet, på landsorten först på 1880- och 1890-talen. Att skjuta salut och larma förekom vid sekelskiftet 1800 på herrgårdar och i städerna. Bland ungdomen i Nykarleby var skjutandet enligt Topelius dagböcker en allmän sed på 1830-talet. Det finns uppgifter om att magistraten förbjudit detta vilda bruk i Raumo på 1810-talet och i Jakobstad på 1830-talet.[12]

Det var en oskriven lag att namnsdagen skulle uppmärksammas. Från Iniö i Åbolands skärgård

Traditionen med dekorativt utsirade gratulationstavlor spred sig från Sverige till kuststäderna i mellersta Österbotten i början av 1800-talet. Tavlan till Amanda daterad den 26 oktober 1876 är tillverkad av mångsysslaren och folkkonstnären Anders Johan Cederbom från Kyrkslätt i Nyland.

berättas att man både hotats och hånats om man inte ”bestod namnsdag”. Då skulle man få gula ben, tjäras och doppas i sjön. Serveringen bestod av kaffe och skorpor och om husbonden eller husmodern firades bjöds det också på bröd, ost eller pannkaka.[13]

Vissa namnsdagar var mer omhuldade än andra. Kalledagen (Karl), den 28 januari, inföll mitt i en arbetstom tid då man hann fira. Karl var ju också ett mycket vanligt namn.[14] Inföll namnsdagen tvärtom mitt i den intensivaste arbetstiden, exempelvis i höbärgningen, sköts kalaset upp till lördag, och hade någon i gården nyligen dött inställdes firandet.[15]

Namnsdagen uppges ha varit en viktig dag speciellt för barnen. Firandet hade många drag som senare kom att förknippas med födelsedagarna. Födelsedagarna kunde gå spårlöst förbi, men på namnsdagen var det uppvaktningar av familjen och kamraterna som gällde. Vännerna tillverkade namnsdagskort och det kalasades på kaffe, lemonad och godsaker.[16] I södra Finland dukade man fram namnsdagsbord med vit duk på bordet eller pallen och blommor och små gåvor. Trakteringen bestod av kaffe och bullar.[17]

Seden att fira namnsdag var i äldre tid inte lika livlig i Österbotten. En enkät som gjordes i början av 1930-talet bland personer födda mellan 1843 och 1908 visar att bruket ansågs vara relativt nytt och att firandet blivit vanligare under de senaste tjugo–trettio åren. Kvinnor sades fira med kaffe, männen med en sup.[18] Festen fungerade som ett svepskäl för gubbarna att sammankomma och på Karl-, Fritjof-, Julius- och Matiasdagarna kunde skålandet pågå till långt in på natten.[19]

I södra och sydvästra Finland, där firandet var populärast, hörde uppsjungning av namnsdagsbarnet till sederna, ”den som inte på sin namnsdag blev uppväckt med sång hade all orsak att känna sig förnedrad”.[20]

Namnsdagssångarna rörde sig i byarna och under vissa nätter gick de från gård till gård om många hade namnsdag. Uppsjungandet kunde senare kombineras med födelsedagsuppvaktning. En kvinna berättar om en bråd natt mot den 31 juli 1934 i Borgånejden då det fanns tre namnsdagsbarn vid namn Helena samt en 40-åring och en 60-åring som skulle uppvaktas samma natt.[21]

Namnsdagen förknippades också med olika upptåg. I Sottunga på Åland var ett vanligt skämt att mitt i natten föra in en levande tupp eller ett lamm i jubilarens rum.[22] För de vuxna kunde namnsdagarna vara en anledning till att bjuda in vänner och grannar. Speciellt husbondens namnsdag var föremål för firande. Så här berättas det från Kumlinge:

> ”Redan på 1870-talet under min farfars bondatid till omkring 1910 var namnsdagarna viktiga bemärkelsedagar. I arla morgonstund stegade husbonden in till sina grannar och sa: ”I måron ska Ni kom tell oss å drick kaffe” när det var Anders, Kalle, Petter, Hindrik, August eller vad bonden hette. Bjöds kaffe och skorpa, inga gåvor eller hyllning.[23]

Man lövade enligt årstiden till namnsdagsfirandet, med ljung, lummer eller blommor.[24] Det kunde också resas majstång på namnsdagar som Johanna och Maria.[25] I verserna om Lovisa och Helena från Esse respektive Nagu syns också denna tradition:

Lovisadagen inne är.
Och alla glada själar dansar
Med tusen granna blomsterkransar
Kring den som detta namnet bär.[26]

Hurra för Helena med glaser och brickor!
Kom vänner nu alla och tagen i ring!
Vi dansa en polka båd gåssar och flickor
Och hurrar för Lena och skålar: kling, kling!

Hurra, hurra! Se det var nu bra
Att Helena kom, nu gläds vi all på denna dag![27]

Namnsdagarna var välkomna avbrott i en arbetsfylld tillvaro. Också döda anhörigas namnsdagar kunde i åminnelse uppmärksammas med en extra kokad kaffepanna. På Vårdö på Åland dukades alltid fram Anna-kaffe på Östergårds, eftersom ”där hade funnits Annor i alla världsens tider”. Också på Kökar har namnsdagarna firats livfullt. Anna-, Daniel-, Tomas-, Johanna-, Matilda-, Matts- och Karldagarna ansågs nästan vara halvhelgdagar, då det alltid fanns någon i byn som bar dessa namn.[28]

NAMNSDAGSGUBBAR OCH ANDRA UPPTÅG

Bland ungdomarna på landsbygden i Nyland och Åboland förekom seden med namnsdagsgubbar, som också var vanlig i Sverige och delar av det finskspråkiga Finland. Dessa dockor, som var tillverkade av halm och uppklädda i mans- eller kvinnokläder, levererades redan på morgonen till namnsdagsbarnet.[29]

> ”Namnsdagar firades här redan på 90-talet. Var det en ung flicka som hade namnsdag så stoppade man bara hö i en säck och satte ett par brädstumpar till ben, så klädde man på byxor och rock och formade ett huvud av en tygbit varpå man satte en hatt. Tidigt på morgonen förde man högubben eller fästmannen till den som hade namnsdag varpå man sjöng en visa. När namnsdagsbarnet kom ut blev hon förskräckt när hon såg gubben

Gurli Dammert i Västanfjärd i Åboland förärades en ”gubbe” på sin namnsdag den 5 augusti 1932. Namnsdagsgubbarna var en retfull tradition med vilken man uppmärksammade ogifta unga kvinnor på högtidsdagen.

stå mot en sten eller en vägg varpå hon bad de sjungande att komma tillbaka om kvällen och då fick fästmannen inta den bästa platsen vid bordet.[30]

Seden kunde vara ”ett obarmhärtigt skämt med jubilarens ogifta stånd” och uppskattades inte alltid av festföremålet.[31] Gubben placerades under nattens lopp till exempel på en stol invid bädden eller vid matbordet, och ibland hade den ett gratulationskort eller ett ”friarbrev” i handen eller hatten. Om mottagaren hade humor fick uppfinningsrikedomen sprudla och gubben kunde dyka upp på olika ställen under dagens lopp, i ladugården eller i en snödriva.[32] Ett annat upptåg var att sy fast namnsdagsbarnet i sängen. Först efter löfte om traktering sprättades stygnen upp.[33]

I Österbotten förekom en vild sed på barns och ungdomars namnsdagar, nämligen inlåsande av namnsdagsbarnet på utedasset.[34] Man satt instängd i ”hynstjo” tills man yttrade de magiska orden: ”Jag tror att jag består nu”, alltså bjuder på något gott.[35]

Den som icke vill bestå – han skall ut på hynsjon gå
Dit på hålen runda – vill du ingalunda.[36]

För en österbottnisk folkskolelev var namnsdagen en pina. Namnet stod ju i almanackan och dagen gick alltså inte att hålla hemlig. Så gott som samtliga personer som i ett frågebrev för Folkkulturarkivet berättade om sin skoltid kring sekelskiftet 1900, hade minnen av inlåsningen på dasset. Man gömde sig under rasterna eller undvek rentav att gå till skolan på sin namnsdag. Lyckligast var den som hade sina bemärkelsedagar sommartid när skolan var stängd – samma sed hängde nämligen senare på många håll ihop med födelsedagen.[37]

I Nyland, Åboland och på Åland var lärarens och lärarinnans namnsdagar däremot glada och viktiga märkesdagar. Uppsjungning skedde tidigt på morgonen innan skoldagen började, eleverna hade kanske samlat till en liten gåva och kunde bli bjudna på kaffe, bulle och pepparkaka.[38] Det var rentav möjligt att det vankades ledigt efter några lektioner dagen till ära, ställdes till med ringlekar mitt på skoldagen eller hände något annat improviserat och roligt.[39]

NAMNSDAGARNA I DAGSPRESSEN

På 1870-talet började de svenska dagstidningarna ta in gratulationsannonser på namnsdagarna. Den 15 maj 1872 publicerades i *Hufvudstadsbladet* femton gratulationer till kvinnor med namnet Sofia. Oftast var både gratulanter och jubilarer anonyma så att namnen angavs endast med initialer eller signaturer.

År 1872 publicerades gratulationsannonser på flera olika namnsdagar i *Hufvudstadsbladet*: Fredrika 19.9 (sju annonser), Theodor 9.11 och Konrad 11.11. Anders hyllades den 30 november med en liten vers:

Till den 30 November:
Anders på Fiskars du treflige bror,
Dig och din fader vi gratulera,
Samt önskar er lycka och glädje stor.
Förnöjsamma dagar samt mycket mera
Önskas eder af mig och min mor
Samt utaf mången tokrolig bror. J. E.

Wilhelm uppmärksammades med tolv annonser i *Helsingfors Dagblad* den 6 april 1872, bland dem en fyndigt diktad vers uteslutande med ord på ”v”:

Venus, var vår verklige värderade vän Wilhelm
välbevågen! Vid vinglasen vilja vi vara välkomna.
Vid Walhall vankas viaticum, vitlök, våta varor,
vänskapens vedergällning. Vännerna W-n, V-r, W-m.

Många gratulationsannonser publicerades i dagstidningarna på 1870-talet när Henrik (19.1) och Karl (28.1) hade namnsdag. Seden att gratulera till namnsdagen med en tidningsannons förekom ännu under 1880- och 1890-talen, men tunnades därefter ut något.

I *Dagens Nyheter* publicerades tisdagen den 4 juni 1878 en notis som visar att namnsdagssjungandet också var sed i städerna. Hyllningarnas musikaliska kvaliteter ansågs dock bristfälliga:

> Nattserenaderna, huru angenäma de än må förefalla de lifvade sångarna äro icke likväl detsamma för grannarne som nödgas åhöra dem, saksamma om de äro af musikalisk eller annan art. Det synes numera ha blifvit sed att uppvakta t.ex. Anna, Stina, Greta och Kajsa m.fl. med serenad både på namns- och födelsedagar och äfven deremellan, den s.k. sången utföres merendels af icke quartettsångare eller och af simplaste dylika, samt t.o.m. af psalmsjungande qvinnor hvilkas prestationer äro allt annat än behagliga för andras nattro.

”Det hade varit en dödssynd att glömma bort namnsdagarna”, konstaterade en kvinna (f. 1922) från Korpo som i sitt hem hade buntar av gratulationskort från olika tider.[40] I dag har namnsdagarna i rätt hög grad tappat sin viktiga status som personliga årshögtider. Fortfarande uppmärksammas de dock till exempel i samband med den så kallade fruntimmersveckan i juli då tidningarna publicerar kakrecept för varje namn i veckan. De sociala medierna har också gett firandet ett uppsving och gratulerandet på exempelvis Facebook är livligt, liksom vid födelsedagar.

FIRA FÖDELSEDAG

Födelsedagarna har inte alltid firats med samma självklarhet som i dag. I äldre tider när folkbokföringen var bristfällig var det inte alltid känt ens för en själv när den egna födelsedagen inföll. Man visste kanske att man var född i såningseller skördetiden, men inte mer än så. Det hände att man var införd i kyrkböckerna på sin dopdag i stället för på sin födelsedag.[1]

Födelsedagsfirandet som sådant har däremot djupa rötter. I Bibeln kan man läsa skildringen av Herodes födelsedag i berättelsen om Salomes dans och Johannes Döparens död.[2] I den romerska familjen firades speciellt husfaderns födelsedag. Den tidiga kristna kyrkan ställde sig ogillande till firandet. Enligt romersk-katolsk uppfattning var människan född med arvssynd varför man snarare borde fira dopdagen.[3]

Etnologen Ilmar Talve, som ingående beskrivit namnsdags- och födelsedagstraditionerna i Finland, ser bruken i sig som mycket gamla: att lyckönska och bjuda på något har hört samman med födelsedagarna sedan antiken. Seden att fira födelsedag kom till Sverige från Tyskland under 1600-talet via kontakterna inom hovkretsarna. Då inleddes uppvaktning av bemärkta personer med skådespel, hyllningsverser och utklädning. Många kända skalder skrev hyllningspoesi – det finns födelsedagsdikter av Georg Stiernhielm tillägnade drottning Kristina från 1643. Också gåvogivandet fanns med i bilden – drygt hundra år senare, 1753, fick drottning Lovisa Ulrika Kina slott i födelsedagsgåva av sin make.[4]

I Finland hade man tidigare hyllat barn och vuxna i familjekretsen, men seden att fira jämna år med större festligheter blev vanligare först vid

sekelskiftet 1900 och på landsorten ännu senare, på 1920- och 1930-talen. Riktigt etablerat blev födelsedagsfirandet först efter andra världskriget. Födelsedagsfirandet berörde till en början märkespersoner i bygden. Många födelsedagsbruk hade sin bakgrund och motsvarighet i namnsdagsfestligheterna som slagit igenom tidigare.

ÄLDRE FIRANDE I FINLAND

I Zacharias Topelius dagböcker hittar man anteckningar om hur födelsedagarna kunde firas på 1830-talet. Firandet hos familjen Topelius var enkelt, på 18-årsdagen den 14 januari 1836 uppvaktades Zacharias med ett bord prytt med blommor och verser som modern och systern ställt i ordning. Sådana gåvobord hörde tidigare till namnsdagsfirandet. Senare på dagen avlade några vänner och släktingar visiter.[5] Hans 19-årsdag högtidliggjordes med en hjärtlig kyss av mor och handslag av kamraterna. Våfflor och bischoff (vinbål) serverades dagen till ära på eftermiddagen.[6]

Anteckningar i dagböcker, brev och almanackor berättar om traditionerna på Karsby gård i Tenala i västra Nyland. De personliga festdagarna uppmärksammades med både större och mindre evenemang. Den 2 april 1796 firade Georg Wilhelm Bruncrona både sin och Charlotte Taubes förlovningsdag samt sin egen födelsedag med middag och dans. År 1827 nämner Evert Wilhelm Bruncrona sin farmors 79-årsdag, som uppmärksammades av hela släkten och tydligen var en årlig tradition. Under Evert Wilhelm och Aurora Bruncronas tid var Karsbyfamiljen som störst, vilket innebar tio födelsedagar per år. När lille Wilhelm firade sin treårsdag 1855 väcktes han med ett födelsedagsbord fyllt av gåvor och gotter. Tonåringarnas födelsedagsfester kunde innehålla olika program: till Hedvig Bruncronas 15-årskalas 1869 var de unga i socknen bjudna. En del gäster hade klätt ut sig och det hölls roliga tal. Ceremonierna kring födelsedagarna varierade och andra former för bjudningarna var kafferep, middagar eller maskerader. Husfars födelsedag var årets viktigaste.[7]

Direktören vid Forssa bomullsfabrik, friherre Evert Palmén på sin 50-årsdag den 28 januari 1907. Till tidens traditioner hörde att festföremålet fotograferades med de ofta överdådiga blomsterhyllningarna.

FÖDELSEDAGARNA I DAGSPRESSEN

I de finländska dagstidningarna har födelsedagar noterats redan under 1800-talets första årtionden. Kejsarens och kejsarinnans märkesdagar uppmärksammades, främst genom att avisera hur dagen skulle firas i Finland. I festkonceptet ingick till exempel vid kejsarinnans födelsedag den 13 november 1821 Te deum-ceremonier i huvudstadens kyrkor och på kvällen illuminationer.[8]

Kejsarens födelsedag högtidlighölls enligt tidningsreportagen den 29 april 1855 i huvudstaden med uppvaktning hos generalguvernören, militärparad, rik illuminering och musikunderhållning.[9] ”Talrika folkskaror böljade om hvarandra isynnerhet i esplanaderna, åt hvilka en otalig mängd kulörta lyktor gaf en vacker anblick”, rapporterades i *Finlands Allmänna Tidning*.[10]

Wasabladet skrev om hur kejsarens födelsedag i maj 1871 högtidlighölls med bön i stadens lutherska och grekiska kyrkor, flaggning över rådhuset samt illumination av publika byggnader och brännande av bengaliska eldar vid apoteket.[11]

Även landets egna stormän uppmärksammades årligen på sina födelsedagar i dagspressen. När Fredrik Cygnaeus 1867 firade sin 60-årsdag noterades dagen i flera av landets tidningar. I *Finlands Allmänna Tidning* beskrevs de uppvaktande deputationerna och leveropen, man rapporterade om sammankomst på restaurang Kajsaniemi, studentsång och gala på teatern – avslutad med ”Vårt land”. I tidningarnas reportage om firandet av bemärkta personer beskrevs ett festmönster som kunde kopieras av en bredare allmänhet.[12]

Borgåbladet uppmärksammade årligen Johan Ludvig Runebergs födelsedag. Hans 69:e födelsedag den 5 februari 1873 firades ”på sedvanligt vis med lof för skolorna och uppwaktning med sång utanför hans bostad. Både skolungdomen och friwillige brandkåren frambragte hwar för sig sin hyllning genom affsjungande af ’Wårt land’ och ’Suomis sång’, hvarunder den åldrige skalden icke mindre än trenne gånger lät sig ledas fram till fönstret och wisade sig för den talrikt församlade allmänheten, som helsade honom med enthusiastiska lefwerop”.[13]

På Zacharias Topelius 50-årsdag i januari 1868 ordnade Konstnärsgillet en fest på Nya Teatern, dit publiken fick köpa biljetter.[14] Teatern höll även en ”festrepresentation” tillsammans med Konstnärsgillet i samband med Runebergs 65-årsdag på Nya Teatern i februari 1869.[15]

SKÄMTSAMMA HYLLNINGAR OCH DONATIONER TILL VÄLGÖRENHET

På 1870-talet blev det vanligt att i personliga annonser i dagstidningarna framföra gratulationer till vänner och familjemedlemmar. Ofta var annonserna kort formulerade: ”Undertecknade gratulera Jenny till sin 17:de födelsedag”, står det i en annons i *Helsingfors Dagblad* den 11 mars 1872. De flesta gratulationerna riktades till yngre personer i åldern 13–25. I likhet med namnsdagsgratulationerna kunde hyllningarna vara skämtsamt utformade och undertecknade endast med initialer eller ett hemlighetsfullt ”Gissa vem”, exempelvis: ”Kära Leontine! Måtte din nästa födelsedag ej finna dig ensam i lifvet! N.T.” Gratulationer till kvinnor och mödrar i övre medelåldern förekom också: ”Fru S. Ö. gratuleras af hjertat på sin 67 födelsedag af E. H. G. H ”.[16]

Att göra en donation till välgörande ändamål i samband med sin födelsedag förekom bland högdjur i samhället. Också detta rapporterade tidningarna om, såsom denna notis som publicerades i flera dagstidningar i maj 1874:

> ”Vacker donation. Herr Carl Duvaldt, hvilken för ungefär ett decennium tillbaka ännu var bosatt i Björneborg, hvarest han innehaft en rådmans-

> tjänst, har igår på sin åttionde födelsedag ihågkommit detta samhälle med en ädel föräring ifrån Wasa, der han numera är bosatt, genom hvilken hans minne städse hos oss kommer att bevaras. Den åldrige Björneborgaren har neml. som en evärdelig gåfva tilldelat härvarande fattigvårdsstyrelse att förvalta 10 000 mark, hvaraf räntan årligen jultiden skall tillfalla tio af de mest behöfvande enkor i staden.[17]

I *Borgåbladet* publicerades den 3 november 1875 en beskrivning av hur firandet av ”seniorn bland stadens tjänstemän, fältkamreren rådmannen A. G. Malms” födelsedag firats. Malm var grundläggare av stadens dövstumskola. På sin 85:e födelsedag uppvaktades han av representanter för stadens handelskår, ämbetsmän och tjänstemän och tilldelades en pokal med inskriberade gratulationer. Assessorn vid domkapitlet, prosten Borenius höll tal och framförde en elva verser lång specialskriven hyllningvers, vilken också publicerades i tidningen.[18]

På 1910-talet började det publiceras familjenotiser i dagstidningarna där man för födelsedagsjubilarernas del skrev ner en kortare eller längre resumé över jubilarens karriär och bedrifter, och ibland också korta beskrivningar över hur festligheterna vid den jämna födelsedagen gått till.

Men det förekom även längre artiklar. I *Åbo Underrättelser* skildrades den 27 augusti 1915 direktör Caesar Holmströms 60-årsdag i detalj börjande med kvartettsången på morgonen. Alla uppvaktande deputationer räknades upp samt de gåvor som överräcktes. Också talen vid kvällens festmiddag refererades i bladet så beskrivningen av festligheterna blev en hel spalt lång.

Även kvinnor kunde tillägnas en familjenotis. Den 13 januari 1919 fyllde kappaffärsinnehavarinnan Victoria Johansson 80 år. Enligt beskrivningen i *Dagens Press* denna dag hade hon drivit sin handel i ett halvt sekel och var fortfarande överhopad av beställningar.

Från och med 1920-talet publicerades också notiser om olika tjänsteinnehavares födelsedagar, såsom sjökaptener och montörer.[19] Donationer i samband med födelsedagen noterades fortfarande. I *Hufvudstadsbladet* rapporterades det att doktor Georg Mellin i samband med sin 50-årsdag 1920 skänkt betydande summor till Helsingfors musikinstitut och Finska Läkaresällskapet.[20]

BARNS FÖDELSEDAGAR

Svaren på ett frågebrev som Folkkultursarkivet sände ut 1987 visar att firandet av barns födelsedagar var knutet till miljö och samhällsklass. Av de informanter som var födda före 1930 och kan räknas tillhöra högre medelklass (tjänstemän, lärar- och akademikerfamiljer), svarade 88 procent jakande på frågan om deras födelsedagar firats som barn. Samtidigt angav endast en tredjedel av de svarare som tillhörde bonde- eller arbetarbefolkningen att deras bemärkelsedagar uppmärksammats. En närmare granskning visar dock att också familjetraditionerna spelade en stor roll. På landsbygden uppfattades födelsedagsfirandet ofta som herrskapsfasoner som man antingen förkastade eller gärna tog efter.[21]

När äldre meddelare berättar om sin barndoms födelsedagar konstaterar de ofta att det vid sekelskiftet helt enkelt fanns så många barn i gårdarna att det var omöjligt att uppmärksamma dem alla:

> ”I min stora syskonskara var sex barn av tio födda i augusti månad. Lyckligast av oss var de som var födda i början av månaden emedan det då var nyhetens behag att fira födelsedagsbarnet. Men för min bror och jag som var födda 23 respektive 24 fanns ”knappt en smula kvar” liksom det var med Sven Dufva. Jag nummer sex i raden glömdes många år

alldeles bort till min stora sorg. Man var då trött på allt firande.[22]

Märkesdagen kunde innebära att kraven på barnen växte och arbetsuppgifterna blev fler.[23] I de övre samhällsskikten kunde födelsedagen betyda att man presenterades för släkten i ett nytt sammanhang och uppfostrades i sin sociala roll. Festen gav en orsak att samla släkten och ”göra barnen bekanta med släkt i vidare bemärkelse och med familjens vänner”.[24]

I magisk stämning stod födelsedagen inte julafton efter. Så här berättar Aina Oterdahl om sin födelsedag i slutet av 1800-talet:

> ”12-årsdagen 20.3 1898 Jag steg upp fastän det var mörkt och hela huset sov. Jag *måste* smyga mig ut i matsalen och litet smygtitta på födelsedagsbordet. Min syster Elsa vaknade också. Vi smög oss ut i bara nattlinnena. Det doftade hyacint i matsalen, där var redan litet ljusare utan rullgardiner. Vi såg det lilla bordet vid fönstret. Där fanns små paket, en skål karameller och en söt hyacint. Jag tummade om ett paket. Oj då, jag tror att det är knappspelet som jag önskat mig!

Födelsedagsfirandet fortsatte med att festföremålet serverades sin favoritdessert. De uppklädda gästerna kom med små paket. Kaffe med krans, sockerkaka och pepparkakor serverades. Ringlekar och pantlekar följde. Klockan halv åtta dukades ännu hallonsaft och smörgåsar fram.[25]

En viktig del av firandet i de äldre beskrivningarna är födelsedagsbordet eller födelsedagsstolen, vilka liknade de samtida namnsdagsborden. Bordet var centrum i en liten ceremoni på morgonen

Födelsedagsfirande i Åbo på 1910-talet. Syskonen Dahl har samlats kring presentbordet i barnkammaren.

där familjen hyllade födelsedagsbarnet, kanske med speciell frukosttraktering, som varm choklad.[26]

> Den gamla plåtbrickan var dekorerad med en vit duk och på denna utom kaffekoppen, ett brinnande ljus i en mässingsstake. Smörgåsassietten med en sirapssmörgås, och ytterligare dagen till ära en flätbrödsskiva och en pepparkaka. Och bredvid smörgåsassietten låg några gröna lingonkvistar med flera klarröda lingon på. Särskilt lingonen tilltalade mig utomordentligt. Då jag ännu inte börjat skolan fick jag avnjuta festen i lugn och ro i sängen.[27]

I de familjer där födelsedagarna firades fick festandet ibland nästan karnevalartade drag. Ett barn som dagligdags skulle veta sin plats och rätta sig efter de vuxna kunde på födelsedagen befrias från sina dagliga sysslor, placeras i högsätet vid bordet och serveras sina älsklingsrätter. På födelsedagen kunde också den årliga längdmätningen mot dörrkarmen höra till ritualerna.[28]

Den första tonårsdagen kunde också få en särskild markering. En sjökaptensdotter fick på sin 13-årsdag 1926 tjugo bakelser, och också många andra minns bakelsen som symbol för det mest åtråvärda och i vardagslag oåtkomliga.[29]

Äldre tiders födelsedagsbjudningar för barn i staden och i de högre samhällsklasserna liknar dagens barnkalas. De vuxna styrde lekarna och ordnade exempelvis lotterier och delade ut speciella kalashattar. En ingenjörsfar i Helsingforshemmet höll på 1910-talet uppsikt över lekar som ”Ett skepp kommer lastat”, ”Hur ser min vän ut” samt olika ringlekar. Kalaset avslutades när pappan klappade i händerna och sa: ”och nu är festen slut och nu skall alla gå hem”.[30]

BARNKALASEN PÅ SENARE TID

På 1950-talet firade också familjer ur lägre samhällsklasser barnbjudningar med bullar, lemonad och gräddtårta med ljus. Alltmer komplexa festarrangemang kom in när livsmedelshandeln under efterkrigstiden normaliserades.[31]

Högre levnadsstandard, färre barn och social utjämning bidrog till att födelsedagsfirandet kom att beröra alla barn oavsett samhällsklass. Från att i äldre dagar ha varit en kopia av de vuxnas firande skräddarsys i dag födelsedagarna för att passa en ny målgrupps preferenser.[32]

Dagens barnkalas har ofta ett genomgående tema. Vid fyraårskalaset i Esbo våren 2013 återkom temat dinosaurier i festhattar, traktering och godispåsar.

Dagens födelsedagskalas liknar de äldre högreståndskalasen i sin överdådighet och utgör en årligen återkommande höjdpunkt i varje barnfamiljs liv. Allt fler vuxnas intresse koncentreras på allt färre barn. Kalasen är ofta många. Förutom den obligatoriska släktbjudningen ska vännerna bjudas, kanske i olika omgångar med separata fester för skol- och gårdskamrater. På daghemmen och i skolorna har man utvecklat egna traditioner, man kan hissa flaggan, sjunga och uppvakta med små presenter och kort.

Festförberedelserna kan vara krävande. Både uppfinningsrikedom och pysselskicklighet krävs av föräldrarna. I dag är fotografering och filmning av kalasen rutin. Uppvärderingen av barnet som festföremål har också synts i program som "Barnens gåva i toner" på 1980-talet och familjeannonserna i dagstidningarna, där man tar in fotografier av de små jubilarerna på ett till tio år sida vid sida med de vuxna festföremålen.

De yngre barnens kalas följer ofta ett fast mönster med lekar, ballonger, fiskdamm och godispåsar. Ibland har festen ett speciellt tema som dinosaurier, spöken eller maskerad. Lite äldre barn börjar ställa större krav på firandet och föräldrarna griper gärna möjligheten att ordna festligheterna utanför hemmet. Ett brett spektrum snabbmatskedjor, inomhuslekparker, vetenskapscentrum, simhallar och biografer erbjuder färdiga festpaket med olika programinnehåll. Det påkostade i upplägget har resulterat i en viss mättnad som medför att både barn och föräldrar börjat överväga enklare och förmånligare festarrangemang. Att fler födelsedagsbarn i vänkretsen ordnar kalas tillsammans har också blivit vanligt.[33]

VUXNAS FÖDELSEDAGAR

I bondesamhället var festlivet koncentrerat till kollektiva arbetsgillen och årets fester. I den borgerliga kulturen blev däremot livsloppet och den individuella karriären föremål för festintresset. Kring sekelskiftet 1900 berörde firandet mer framstående personer och andra nyckelpersoner i samhället. Så var det, liksom vid namnsdagarna, sed att på födelsedagen uppvakta lärarna med sång på morgonkvisten och gemensamt insamlade gåvor.[34]

På landsbygden firades husbondens födelsedag ofta med kaffebjudning för kalaslaget i byn.[35] I lägre samhällsklasser började födelsedagarna uppmärksammas först på 1920- och 1930-talen och först efter andra världskriget etablerades firandet slutgiltigt.[36]

För de vuxna inleddes firandet oftast först med 50-årsdagen. De jämna födelsedagarna 50, 60 och 70 år högtidliggjordes för bygdens märkespersoner ofta med en mottagning där traktens präst, representanter för ortens föreningar och andra organisationer frambar sina hyllningar. En större middag hölls på kvällen. Också arbetsgivaren och arbetskamraterna kunde delta i festligheterna.[37] På fotografier från sekelskiftet 1900 kan man se födelsedagsjubilarer fullkomligt inbäddade i blomsterhyllningar från gratulanter av både privat och officiell karaktär.

Kalasen kunde anta vidlyftiga former också vid yngre ålder. När vicehäradshövding Björn Rolf Vilhelm von Hausens 40-årsdag den 4 december 1928 skulle firas på Mokulla gård i Hollola socken nära Lahtis, inleddes förberedelserna flera veckor i förväg. Gardinerna byttes, silvret putsades, det slaktades och bakades och man anställde en kalaskock från huvudstaden. Alla gästrum ställdes i ordning, huset pryddes med blomarrangemang och facklor lyste upp gården. En kavalkad där festföremålets liv åskådliggjordes i olika tablåer förbereddes av husets fru. Flaggan var i topp och festdagen inleddes med uppsjungning och fortsatte med en rad uppvaktningar av olika föreningar och

sammanslutningar där jubilaren var engagerad. Även gårdens anställda, släkten, vänkretsen och studiekamraterna framförde sina hyllningar. På kvällen åt man galamiddag och talen och dansen drog ut på småtimmarna. På gåvobordet fanns olika silverföremål, cigarettetuier, pennskaft och en antik silverbricka.[38]

När Karl Wilhelm Bruncrona firade sin 70-årsdag den 14 augusti 1922 på Karsby gård fick gästerna tryckta inbjudningskort. En ny bordsservis inköptes för festen och gårdens underlydande hade på eget initiativ prytt huvudbyggnadens trappa med enrisgirlander. I programmet ingick uppvaktning av ortens sångkör, vännerna bjöds på frukostmiddag medan kommunens och jordbruksskolans representanter och gårdsfolket trakterades på skilda kaffebjudningar. Släkten var tillrest och 55 personer bänkade sig kring bordet. På menyn stod jordärtskockspuré, fiskfärs med kräftstjärtsås, gödkalv med potatis, blomkål, grönsaker, sallad och glass. Dryckerna var vitt vin, madeira, champagne, punsch, whisky åt herrarna och likör för damerna. Middagstalen avlöste varandra och på kvällen dansades till dragspel och fiol. Postkort, vykort, brev och telegram anlände i strid ström under dagens lopp.[39]

Under krigstid var det endast med hjälp av svarta börsen eller genom att spara på ransoneringskupongerna som det var möjligt att ställa till med kalas. Folkförsörjningsnämnden och alkoholbolaget kunde bevilja licens på större mängder varor inför större födelsedagar, bröllop och begravningar. Också efterkrigstiden var utmanande och Amerikapaketen, kontakterna på landsorten och svarta börsen var för många de alternativ som stod till buds.[40]

Även om trakteringen varierade från en enkel kaffebjudning till ett dignande smörgåsbord eller en trerätters middag fick födelsedagstårtan, på finlandssvenska den ”fyllda kakan”, dock aldrig saknas på festbordet. Gräddtårtan blev ändå rätt sent en allmän födelsedagssymbol i Finland. Många berättar att de såg tårtor först på 1930-talet. Tårtor med ljus hade man hört fanns i Amerika, men först efter krigen blev de en del av det finländska firandet. Tårtorna har hört till de stora numren i förberedelserna, man har rentav talat om ”stora garneringsdagen”.[41] Det var också ett helt dagsverke att fylla tårtor före elvisparnas tid. Utbudet på kaffebordet har också följt vissa modevågor:

> ”På kaffebordet blev överdådet stort då smör och socker blev fria. Drömtårtor, tårtor med smördegsfyllning. Sandwichar dök upp, glasskaka var populärt i början av 50-talet, sen försvann den en tid från marknaden. Landgångar avlöstes av smörgåstårtorna, en hushållslärarinna berättade att hon fick den första beställningen i början av 60-talet och i slutet av 60-talet blev den nästan obligatorisk. Två varianter – fisk/räkor och kött. Bullan blev ersatt av mera fina former: gifflar, bullar fyllda med olika saker, skurna pepparkakor, tant Hannas kakor, drömmar, havre- och kokosflarn.[42]

Med den höjda levnadsstandarden efter krigen gav födelsedagskalasen – om de hölls i hemmen – en möjlighet att visa upp boendemiljön, men de utgjorde också en utmaning vad gällde nyanskaffningar och reparationer. Att göra stora förändringar i hemmet inför märkesdagar nämns ofta i beskrivningar av födelsedagar från 1940-talet framåt. ”Det gäller att se över hemmet, vissa reparationer måste göras, ny korkmatta läggas och ett av rummen måste få nya tapeter, målningsarbeten måste göras och en ny kaffeservis skaffas.”[43] Så här berättar en informant från Ekenäs:

> ”Fars och mors jämna år firades med ordentliga kalas på 50–70-talen. Före dessa kalas drabbades min mor av städgalenskap och det måste fejas från

källare till vind, från sjöbod till ”skithus”. Ville det sig riktigt illa skulle köksmöbler kanske målas om och länstolar få nytt tyg eller skyddsmattor. Finaste handbroderade eller virkade dukarna togs fram, rena nya mattor då sådana fanns och stundom förnyades även kärlbeståndet – kaffekoppar, glas och dylikt. Var det sommar skulle trädgården dessutom se ut som en mönsterodling, gräset närmast trapporna slås med lie extra noga och stigarna krattas. Vid bryggorna föstes bråte – bojar, tunnor, fisklådor m.m. åt sidan och radades upp snyggt, något som ofta försummades i brådskan i vardagslag.[44]

En födelsedag är socialt sett en parad av jubilarens engagemang i samhället. Arbetsplatsen, föreningarna, sångkören och församlingen frambär sin hyllning. I bästa fall ska ruljangsen på högtidsdagen vara stor som i detta ruschiga citat om en 50-årsdag 1975: ”På själva födelsedagen var det ett ideligt kommande och gående av gäster. Telegrammen var så många att de inte hann bli upplästa. Också talens mångfald avlöste varandra.”[45]

Speciellt i samband med männens 50-årsdagar nämns talens innehåll och antal som något viktigt, här värderades ju på sätt och vis jubilarens samhällsinsats. Till hyllningarna hör också ofta specialskaldad tillfällesdiktning. Verserna innefattar mycket ofta samma element: det trivsamma hemmet där vänskaran samlas, livet som inte alltid varit bekymmerslöst samt understrykande av jubilarens arbetsamhet, vänfasthet och goda humör.

FÖDELSEDAGSGÅVORNA

Gåvorna, som är en del av det stora födelsedagsfirandet, har ofta symboliska betydelser. På 1930-talet var promenadkäppen med silverkrycka en vanlig present för herrar som uppnått mogen ålder. Olika yrkeskårer har haft egna uppvaktningsbruk: lokföraren Frans Gröndahl fick till sin 50-årsdag 1929 ett guldur av kollegerna och ett porträtt av jubilaren målades på Lokomotivmannaföreningens försorg. Inom samma förening fick också frun, som ”skött så väl om jubilaren under många år”, en egen gåva på sin mans 50-årsdag.[46]

Silverskedar, groggskedar, föremål av kristall, kaffeserviser och ljusstakar av silver var värdiga presenter åt en märkesman. Presenterna har givetvis varierat enligt tid, ålder och ekonomiska möjligheter. En tjugoåring under krigstiden var glad över den brännvinsflaska kamraterna samlat till. Efter kriget var nyttoföremål eftertraktade, som till exempel golvlampor, serviser och mattor. Under senare tider då jubilarerna redan tenderade ”ha allt” tog prydnadsföremålen över. Barometern och soluret har varit vanliga gåvor, samt fåtöljen åt 50-åringen och gungstolen åt 70–80-åringen.[47] Variationerna i presentfloran under årens lopp beskrivs så här av en kvinna från Jakobstad:

> ”Före krigstiderna var typiska presenter silverfat och ljusstakar, tennföremål, kristallvaser, linnedukar, uppsättningar för skriv- och rökbord, käpp med silverkrycka, cigarretuier, manschettknappar, ur, smycken, handarbeten, t.ex. soffdynor eller andra broderier. Under krigsåren: nysilver, träsniderier tillverkade vid fronten eller av finsnickare på orten, gästböcker, dosor för sackarin och böcker. På 50-talet: silvret återkom i fat och ljusstakar, bokverk, ur, pendyler, smycken, Kalevalasmycken, prydnadsföremål i keramik, reservoarpennor och finpennor i etui. Udda stolar, bords- och golvlampor, rottingstolar, tevagnar, serveringsbord, mattor. 60-talet: hemslöjd i form av plädar, schalar, löpare, smide, träslöjd, TV-stolar, termoskannor för TV-tittande, väggbarometrar, dricksglas för olika drycker, balkong- och trädgårdsmöbler, solparasoller, trädgårdslyktor, verktyg, sportgrejor, konfektaskar, shoppingkärror. Gåvochecker var populära på 70-talet. Då kom också konstglasföremål, lam-

petter med kristaller, LP-skivor, kameror, kikare, hårtorkar. 80-talet: motorsågar, elborrar, motionscyklar, kaffebryggare, elektriska apparater.[48]

Med stigande ålder ändras också preferenserna. Vid en gemensam 50-årsmottagning för ett äkta par på ungdomsföreningshuset Midgård på Emsalö 1959 fanns bland gåvorna en fåtölj, en gungstol, ett väggur, Borgå sockens historia i läderband med guldsnitt, Norstedts uppslagsverk, manschettknappar i guld, silversaker, vaser, skålar, kristallvaror och mängder av blommor. Vid 70- och 75-årsdagarna bad paret om att gåvorna i stället skulle överlämnas i form av inbetalningar till Finlands Röda Kors.[49]

DEN EGNA DAGEN

Även om födelsedagsfirandet i Finland enligt beskrivningarna i allmänhet har gått rätt högtidligt till, förekommer också berättelser om uppsluppnare bruk i traditionsmaterialet. På kvinnodominerade arbetsplatser verkar mer innovativa födelsedagsseder ha omhuldats. Vid ett daghem i Jakobstad var traditionerna för födelsedagsfirande rika på 1950-talet. På 30-årsdagen hyllades en barnsköterska av kollegerna som var utklädda till ungkarlar. En annan gång avlade personalen utklädd till tomtar en nattlig hyllning hos jubilaren – daghemmet i fråga hette Tomtebo. Daghemmets städerska fick i sin tur besök av hela personalen som klätt ut sig till städerskor med hinkar och svabbar. Att röva bort festföremålet för hemligt firande på okänd ort förekom också.[50] Sjuksköterskor har rapporterat om liknande traditioner då kollegornas 25–30-årsdagar uppmärksammades livligt på 1950-talet.[51] Denna typ av firande liknar i mycket traditionerna kring kvinnornas polterabendtillställningar.

Bland livets högtider hör födelsedagarna till de personliga. Dagen är jubilarens egen och delas inte med andra festföremål som vid konfirmation, studentexamen – eller bröllop. Festen kan utformas helt enligt jubilarens egna önskemål och personlighet. I sin pro gradu-avhandling om förändringar i firandet av 50-årsdagen mellan åren

Vita duken, bästa kopparna, blommor och tända ljus. Bordet är dukat för ett av de sammanlagt fyra kalas som högtidliggjorde ett 80-årsfirande sommaren 2012 i Åbo.

1920 och 2010 har Lisbeth Harjulin noterat att festbruken blivit alltmer individualiserade. Inga stränga regler bestämmer hur ett kalas ska vara, möjligheterna är oändliga och festarenorna kan se mycket olika ut.[52]

En undersökning om födelsedagsfirandet bland finlandssvenskarna som Svenska litteratursällskapets arkiv gjorde 2012 bekräftar detta. Man kan ställas inför en överraskningsfest med genomtänkt middag och förberedda sång- och programnummer. Festen blir då en gåva och en smickrande hyllning. Ett vanligt sätt att fira i dag är att utportionera festtillställningarna under en längre tidsperiod, speciellt i samband med en större födelsedag då gästerna förväntas bli många. Firandet kan inledas med en liten resa följd av kaffebjudning för arbetskamraterna och traktering av vännerna i olika sammansättningar.[53]

Yngre firare ordnar gärna separata fester för släkt och vänner. Ett urbant sätt att fira företräds av en man född 1965 som redan i 25 års tid ordnat ”open house morgonmål” för släkt, vänner och grannarna i höghuset. Tillställningen förbereds kvällen innan då bordet dukas med vit duk, ljus i kandelabrar och för ändamålet speciellt inköpta kaffekoppar.[54]

Att fly fältet och resa bort – antingen ensam eller i sällskap av familjen – tillgrips också av många. Samtidigt ses födelsedagskalasen i dag som en orsak att samla släkten och bjuda arbetskamraterna på något gott. Dagens jubilarer kan alltså rätt fritt utforma sin dag enligt egna önskemål och tycken. Den som firar på sommaren kan bjuda vännerna på picknick, ha öppet hus och fira ute i trädgården, bjuda ut väninnorna till sommarstugan för ”tre dagar av mat, dryck och skratt”, eller kombinera födelsedagsfesten med kräftkalaset. En kvinna som är född på trettondagen lät julpyntet fungera som dekor och bjöd på buffé med säsongens sista glögg.

Äkta makar kan välja att slå på stort och fira sina jämna högtidsdagar tillsammans med flaggan i topp, dukade långbord, specialgjorda sånghäften, spex och dans. Men också mindre arrangemang kan förgylla dagen: ett restaurangbesök, en teaterkväll, tårta på arbetsplatsen eller ett glas mousserande vin i gott sällskap. Speciellt äldre personer konstaterade att även om ”man vill ligga lågt” när födelsedagen randas, måste vara beredd på överraskningsbesök. Frysen laddas med kaffebröd och för säkerhets skull läggs vita duken på bordet och de bättre kaffekopparna plockas fram.[55]

De jämna födelsedagarna kräver mer eftertanke. Personer med ledande positioner i yrkeslivet kommer inte undan. Högtidsdagen måste offentliggöras och genomföras enligt ett mönster som erbjuder hågade gratulanter möjlighet till uppvaktning. Den akademiska världens gängse hyllning, den i hemlighet förberedda festskriften med en namnspäckad Tabula gratulatoria eller ett för jubilaren ordnat festsymposium är de ultimata bevisen på uppskattning av en lyckad universitetskarriär.

I dag firas också mindre milstolpar med pompa och ståt, och även jubilarer i åldern 80+ kan hyllas med stora tillställningar. Många pensionärer är ännu i hög ålder aktiva i olika sammanhang och kan tillägnas stora fester där släkten, vänkretsen och föreningsvärlden frambär sin uppskattning.

Festdagen kan vara en viktig värdering av både boende- och levnadsomständigheter. En man från Terjärv (f. 1922) konstaterade i sitt svar att trakteringen vid ett kalas måste vara tillräcklig och rätt, eftersom ett misslyckande kunde omtalas i åratal i bekantskapskretsen. Seden på vissa orter har inbegripit en samling i festhuset dagen därpå då man hjälper till med att städa upp och utvärderar kalasets behållning, tittar på blommorna och presenterna samt går igenom anteckningarna i gästboken.[56]

Födelsedagsuppvaktningen riktar sig till en enda person som sätts på en piedestal och hyllas av en rad olika grupper. Den som innehar en position har antagligen också kompetensen att ta emot hyllning och hålla tacktal. Födelsedagen är för den ena en förväntad bekräftelse av den uppnådda samhälleliga ställningen, medan den för den andra kan vara en traumatisk påminnelse om att livet inte blev som man hoppades. ”Uppvaktning undanbedes”-annonserna kan också vara ett ”spel för gallerierna”.[57] Effekten av en ”firar ej-annons” kan också vara den motsatta:

> ”Planerade först en annons, som det nu är populärt, om att inte fira födelsedag. Men då först vaknar folk om de ser annonsen, och då kan det vara ovisst att veta om det blir mycket folk. En annons om att inte fira torde nog här i Österbotten ge god effekt.[58]

Gratulanternas skara har i dag vuxit i takt med de sociala mediernas ökade popularitet. ”Via Facebook fick jag mest gratulationer, även från sådana människor som jag inte annars har så mycket kontakt med och som inte annars skulle komma ihåg att gratulera mig i vanliga livet”, berättar en kvinna. Också textmeddelanden och telefonsamtal från släkt och vänner i fjärran beskrivs än i dag som viktiga inslag i firandet.[59] Via rapporteringen på nätet får både vännerna och traditionsforskarna detaljerad insyn i ceremonierna, trakteringen och rekvisitan vid dagens födelsedagar. Här sprids idéer till nya traditioner och här kan också det anspråkslösa firandet lyftas fram som betydelsefullt och eftertraktansvärt – med det rätta karamellfärgade filtret.

TRADITIONER VID LIVETS SLUT

Den livshögtid som kanske förändrats allra mest är den sista på vägen, begravningen. Hela processen med sjukdomstid och livets slutskeden har förflyttats från hemmet till anstalter och kliniker. I dag tar professionella krafter hand om den döda och begravningsseden har, från att ha varit de anhörigas och hela byns angelägenhet, blivit en klinisk procedur. I dagens begravningssed ingår ändå både äldre och nyare traditioner. Traditionerna vid livets slut finns belagda i ett stort material insamlat av de första traditionsinsamlarna som rörde sig i landets svenskspråkiga socknar under 1800-talets sista årtionden. Svaren på två stora frågelistor om död och begravning utsända av Folkkultursarkivet 1967 och 1999 kompletterar bilden av sedernas förändringar.

FÖREBUD OM DÖD

Ingen annan livshögtid förknippas med så mycket folktro som livets sista skeden, vilket märks tydligt i det äldre traditionsmaterialet. Olika varsel färgade i äldre tider det dagliga livet och iakttagelser av såväl naturen, arbeten som den egna kroppen tolkades som förebud för kommande händelser, ofta annalkande död. Det mesta kunde under ett känsligt livsskede tydas som allvarliga varningar. Ett av de vanligaste varslen, känt även i sen tid, är att åsynen av två föremål, kvistar, pärtor eller tändstickor som bildar ett kors betyder död.[1]

I äldre tider gav man noga akt på naturens och årstidernas förändringar. Föll den första snön på

kvällen skulle gammalt folk dö under året, föll den mitt på dagen var det medelålders människor som skulle drabbas, medan snöfall på morgonen bådade barns och ungdomars död.[2] Stjärnfall varslade också om död och fallets riktning angav var döden skulle gästa.[3]

Fåglarna är de djur som oftast associeras med dödsförebud. Olika fåglars oväntade eller ihärdiga beteende uppfattades ofta som tydor: om sparven eller andra småfåglar flög in i rummet eller pickade på rutan, skatans skvattrande, korpens kraxande och hackspettens hackande. Om mer sällsynta fåglar visade sig nära gården betydde det död: höken, falken, tjädern, orren, spillkråkan eller ripan. Antalet gånger göken gol nära huset visade hur många år man hade kvar att leva. När korpen ropade ”kropp, kropp ut” skulle en död bäras ut ur huset. Ropade ugglan ”urby, urby” tolkades det också som att någon skulle bäras ut ur byn. Lät ropet ”kohu” (kohud), betydde det att gården snart skulle mista en ko och ”klä vitt, klä vitt” var ett varsel för att likskruden skulle komma i bruk.[4]

Om någon plötsligt fick löss, ”feglöss”, bådade det död och likaså om ekorrar eller flygekorrar visade sig nära bebyggelsen. Gnagde mössen sönder ens kläder eller om de förstördes av mal var detta ”feigmark” (dödsförebud). Sprang en hare över landsvägen eller syntes en orm vid gården varslades begravningståg inom kort. Till folktron kring djur och död hörde också olika förbud: man fick inte förstöra ett getingbo – då blev det lik i huset, och dödade man en svart spindel skulle far eller mor dö. Hundens ylande som dödstyda finns belagt i tiotals finlandssvenska traditionsuppteckningar. Folktron kopplade också ihop husfolkets och husdjurens död. Dog husbonden skulle en häst snart följa efter, dog husmodern var det en ko. Ett barn som dog tog en kalv med sig och en ungdom en kviga.[5]

Även olika ljud och syner kunde tolkas som dödsbud: ”dövskällan” var ljudet av kyrkklockor eller bjällror och ”fegljuset” var ett övernaturligt sken vid en gård eller i ett fönster.[6]

Människans kropp kopplades till många tydor, ibland också i form av drömmar. Drömde man att en tand i vänster käke lossnade skulle en kvinna i släkten dö, var tanden i höger käke väntades en mans död.[7] Tydan om tandlossningen lever kvar i uppteckningarna från slutet av 1900-talet.

> ”Flera olika personer har berättat för mig att de drömt att de mistat någon tand just före någon anhörigs eller släktings död. En av mina grannar drömde att hon drog ut en tand ur övre käften. Efter en tid dog hennes man.[8]

Många små förändringar betraktades som ofärdsvarsel: ringande i öronen, ryckningar i ögonlocken, (kallade dödmösset) och kliande kroppsdelar. Gällde det högra kroppsdelen skulle en man dö, var det vänstra handlade det om en kvinna. Om någon plötsligt hade en mörkblå rand tvärs över näsan skulle han dö snart. Om en kvinnas hår bildade en kil i pannan hade hon änkesnibb och mannen skulle dö före henne.[9]

Till de pedagogiska dödstydorna hörde anvisningar om hur olika arbeten skulle utföras. Lämnade man slarvigt en fläck på åkern osådd kallades den ”grav” och bådade död.[10] Kring det livsviktiga brödet samlades en mängd varsel som manade till värdig behandling av gudslånet. Föll en brödkaka, brödspaden eller brödspettet från bordet var detta illavarslande.[11] Att fälla kniv, gaffel eller sked ur handen har räknats som dödsbud och den som tappade en sked i matfatet skulle drunkna.[12]

Om någon råkade komma in i stugan mitt i måltiden konstaterade de ätande: ”Int dör du i år int.” Kom man in då måltiden just var avslutad tolkades detta däremot som ett dåligt omen. De gamla bru-

kade därför innan de steg in i huset försiktigt fråga: ”Ha ni börja? Ska ni sluta?”[13]

Också barnens lek kunde sammankopplas med döden. Grävde barnen gropar, gjorde kors av stickor eller lekte med granris bådade det döfolk. Om barnen ställde sig på alla fyra och såg bakåt mellan benen ”skådade de efter lik”. Att leka begravning var givetvis ett entydigt förebud.[14]

En grupp dödsvarsel anknöt till begravningsseden. De inbillade tonerna av en begravningspsalm bådade död och ljudet av hamrande, spikande och hyvlande i lidret ansåg man vara hustomtens sätt att förebåda det snara behovet av en likkista.[15] Om hästen i liktåget steg med höger fot först skulle en man dö som nästa, en kvinna om det var den vänstra. Föll mycket sand eller likhandduken i graven följde en i släkten snart efter och regnade det i en öppen grav skulle fortsatt sorg och mer tårar följa.[16]

Alla plötsliga och oväntade förändringar var illavarslande. Om krukväxterna blommade rikligt i ett hus, om ljuset slocknade eller väggklockan plötsligt stannade betydde det död. Traditionsinsamlingarna som gjordes mellan 1960- och 1990-talen visar att många tydor levt kvar till sen tid. Både fåglarna, den ylande hunden och varseldrömmar nämns också i de senare frågelistsvaren.[17]

PÅ DÖDSBÄDDEN

En familjemedlems dödskamp följdes i äldre tider på nära håll. Tröstande tydor fanns att tillgå. ”Ju större kamp desto större krona”, sade en tyda, vilket betydde att den som genomgick en svår dödskamp kom i åtnjutande av stor salighet i nästa värld. En dödssjuk skulle inte få ligga på fågeldun, värst var dun av rovfåglar, men också hönsfjädrar försvårade dödskampen. Dunet i kuddarna måste bytas ut mot rötofs (tofsen av vass), eftersom fåglarna sades ha fem orosfjädrar under var vinge och någon av dem skulle sannolikt alltid finnas i kudden. Orosfjädern nämns också i folktron i södra Sverige och Danmark. Alla knutar i kläderna skulle lösas för att underlätta dödskampen och spjället skulle öppnas när någon var döende.[18]

Det fanns också tecken på hur det skulle gå för den döda i den kommande tillvaron. Var kistan mycket tung var den döda osalig och den onde själv satt och tyngde på likskjutsen. Korstecken och Fader vår hjälpte. Kyrkklockorna hade vacker klang om den döda ”for till himlen”, annars var klangen dunkel och dov.[19]

LIKKRÅSA, LIKFASSNA OCH LIKTVÄTT

Det fanns en utbredd skräck för de svåra sjukdomarna likfassna och likkråsa. Man tänkte sig att både fysiska och psykiska sjukdomar ”fastnade” från den döda eller från föremål och medel som varit i kontakt med liket.[20] Rörde man vid ett lik, liklakanet eller den dödas kläder kunde man drabbas av ”likkråsa”, likaså om man oförberett såg ett lik och blev skrämd. Om en havande kvinna kom nära ett lik blev också barnet ”krossat”.[21]

Likkråsa karakteriserades som fullständig sinnesrubbning, medan likfassnan tog sig uttryck i sår, utslag och brottfall (fallandesjuka, epilepsi). Sjukdomarna kunde också aktivt ”sättas på” andra människor genom att man använde föremål som varit i kontakt med en död människa.[22] I andra uppteckningar rekommenderas tvärtom att man för att tappa likrädslan (som alltså var orsak till sjukdomen) skulle kyssa liket och välsigna den döda.[23]

Beredningen av den döda för begravningsritualerna inleddes med liktvätten som oftast sköttes av äldre kvinnor som hade detta arbete som sin speciella syssla. Kunskapen om hur arbetet skulle göras kunde gå i arv från mor till dotter, rentav i flera generationer. Först kontrollerade man med en spegel att en person inte andades utan faktiskt

var död. Ett annat sätt att gardera sig mot skendöd var att droppa lite lack på den dödas arm – uppkom ingen blåsa var personen död.[24]

En del uppteckningar talar om att hela kroppen inte tvättades, utan endast ansiktet, halsen och händerna. Håret och skägget kammades, ögonlocken slöts. Det var sed att den som rakade en död man skulle få rakkniven efteråt. Efter tvätt och klädsel lästes Fader vår och Herrens välsignelse. Psalmboken som lades under den dödas haka förvarades ibland i samma bod som "döbrädet".[25] Varje gård skulle ha ett likbräde. Förvaringen av den döda i väntan på kistläggningen skedde ofta i rian, på Åland i sjöbodar eller båthus.[26]

Det vatten man tvättat ett lik med ansågs kunna förorsaka likfassna och måste därför hällas ut så att ingen kom i kontakt med det: vid en uthusknut, i källaren, i gödselhögen eller under en jordfast sten. Tvättrasan skulle brännas och tvättfatet slås sönder. Dopvatten fick inte hällas ut där "dödisvattne" tidigare slängts, för då skulle barnet få skorv.[27]

Sorgebruket att tvätta liket är mycket gammalt och orsakerna till varför det gjordes klargörs inte helt av det finlandssvenska materialet. Den döda skulle vara fin och ren inför de anhörigas avskedstagande, men uppfattningen om en kraftladdning i likvattnet vittnar också om djupare uppfattningar om en rening inför övergången till hinsidesriket varvid kroppens orenhet överfördes till vattnet. Efter dödsfallet röktes rummet och sängkläderna med enris, fönstren öppnades, halmen den döda legat på brändes, sängen vädrades och tvättades med lut. Den döda placerades med överhöljt ansikte på likbrädet som lades att vila på till exempel två tjärtunnor.[28]

DEN DÖDAS UTSTYRSEL OCH UTRUSTNING

Begravningsutstyrseln hade man ofta färdig sedan länge. Dödstrumpor, dödvantar och "dödmysso" förfärdigade många redan under livstiden. Brudgumsskjortan och bröllopsvantarna, talmansskjortan och brudlinnet kunde höra till utstyrseln på den sista färden. Det finns också uppteckningar där andra svepningar och kistkläder beskrivs: ett

I Österbotten begravdes de stupade redan 1918 i vita kistor, medan de först efter andra världskriget blev vanliga. På fotografiet begravning för stupade Lappfjärdsmän 1940.

långt vitt linne, ett lakan eller en duk. Ringarna togs bort, för man skulle inte ha guld med sig i graven.[29]

En död människa skulle kläs i sina bästa kläder. En äldre mansperson kunde bära stärkskjorta, svart sidenväst, vita vantar, strumpor och nattmössa, och dessutom få en blombukett och en näsduk i ena handen och en käpp prydd med granna papper i den andra. En ung man hade ibland krans på huvudet, blomma på bröstet och i handen. En äldre kvinna hade ofta svart sidenklänning, halsduk och mössa på huvudet, medan unga kvinnor ibland bar brudklädsel med krona och slöja. Pengar och psalmboksblad lades i kistan. Ögonen täcktes med en duk och slantar. Slantarna sades ”ge den döda ro” eller binda den döda vid jorden. Ofta nämns de dock som ett praktiskt sätt att hålla den dödas ögon slutna.[30]

I kistan lades alla spånor man tagit till vara vid snickrandet. Det var vanligt att lägga blommor speciellt i barns kistor. Kring den döda i kistan lade man asparagus, murgröna, myrten och vilda blommor på sommaren, övriga årstider använde man pappersblommor eller blommor från krukväxter. En del prydde liket med gröna kvistar, vanligen myrten, och små barn kunde få en krona av gröna kvistar på huvudet. Rönnkvistar lades kring liket som medel mot råttor, och som magiskt medel mot skadedjuren lades ett pärtkors på den dödas bröst.[31]

Hade en avliden varit begiven på brännvin under sin livstid skulle en flaska läggas med i kistan och begravningsgästerna förplägas rikligen med starkvaror. I kistan lades sådant som den döda älskat och sysslat med. Snickaren fick kanske en hyvel, och pipor och tobak kunde läggas med i kistan, även åt kvinnor.[32] Också olika maktföremål lades med den döda. Ett vasst metallföremål motverkade att den döda skulle gå igen och en slant i kistan gjorde att den döda inte skulle fordra något ytterligare.[33]

Om allt inte var rätt tillställt tänkte man sig att den döda skulle återkomma och kräva korrigering. Bristfällig utstyrsel gav därför upphov till spökhistorier. En nyligen avliden man i Iniö i Åboland visade sig på vägen med sin smutsiga begravningsskjorta på armen och krävde en ny, ren klädnad.[34] Många berättelser fokuserar på att man glömt att klä på den döda vantar.[35] Sägnerna hade ibland ett pedagogiskt budskap: en kvinna fick en fin skjorta att begrava sin son i, men i sin snålhet klädde hon honom i en enklare dräkt. Gossen gav henne ingen ro förrän hon grävt ner den rätta skjortan i sanden vid graven.[36] En husbonde som av misstag begravts med huvudet åt annat håll än de andra liken sades ”gå åppdaga” och fick ro först efter att kistan vänts åt rätt håll.[37]

LIKVAKA OCH PRYDNAD AV SORGEHUSET

Likvakor i hemmen förbjöds i 1686 års kyrkolag. De ansågs med tiden ha börjat handla alltmer om vidskepelse och superi, och prästen deltog inte heller alltid i vakorna som tenderade att spåra ur. I häradsdomaren Mårten Lassus skrift *De gamlas berättelser* (1852) beskrivs ”Wakonätterna” som tillställningar där ungdomarna låste in sig hos liket, vakade, sjöng psalmer och tog sig lite brännvin och öl. Seden urartade i att ynglingarna började vandra omkring och göra olika upptåg.[38] Det gick emellertid inte att sätta stopp för en tradition som blivit så starkt rotad hos allmogen. Likvakorna var speciellt seglivade i Nyland där de berättas ha förekommit under hela 1800-talet.[39]

Likvakan kunde till funktionen liknas vid kondoleansbesöken i förnämare kretsar, man beskådade den döda, sjöng psalmer, berättade om dödsfallet och läste ”bönerna”.[40] Enligt uppteckningarna i traditionsmaterialet gick likvakan oftast högtidligt till. Natten före jordfästningen brände man ljus och läste och sjöng psalmer och

Begravning i Pörtom, Österbotten 1960. Kistan är placerad i granrissalen för utsjungning. Kvinnorna bär svarta hucklen och de närmaste sitter bredvid kistan.

andliga sånger vid kistan in på morgontimmarna. I "vakanstuvun" var folket klädda i sina kyrkkläder.[41]

Fram till 1920-talet dekorerades salen i sorgehuset med vita lakan som täckte fönstren. Lakanen stiftades fast och drogs ihop med en svart rosett i mitten eller bands ihop nertill med svarta band. Senare gjorde man på samma sätt med gardinerna. Möblerna i salen täcktes över med vita lakan, likaså tavlorna och de stolar kistan stod på.[42]

Enligt en uppteckning från Lovisa lyftes locket på kistan när någon ville viska ett böneord åt den döda. Man satt på bänkar och samtalade dämpat. Emellanåt sjöng man en psalm och det bjöds på kaffe. Vakan började vid fyratiden och halv sex började man "läsa ut" liket. Ur böneboken lästes lämpliga stycken, som Fader vår och Herrens välsignelse och slutligen skruvades locket på kistan.[43]

När patron Backström från Liljendal gård nära Lovisa på 1850-talet gick ur tiden inväntade den avlidne begravningsförberedelserna i gårdens stora källare som omvandlades till ett värdigt likrum med vita lakan på väggarna och enris på golvet. Blomvaser och tända ljus prydde salen där gårdens pigor vakade de fyra nätterna parvis under bibelläsning och psalmsång.[44]

Uppteckningarna tyder på att likvakorna också hade en underhållningspotential. "Det kunde vara roligt i vakstugan", står det i en uppteckning. Stugan var ofta full, alla grannar fick delta. Man söp och sov mellan suparna, både kaffe och mat serverades.[45] Likvakan kunde också fungera som ett begravningskalas för dem som inte följde den döda till graven och deltog i kalaset efter det. Sången och läsandet av gudsordet följdes ibland av middag mitt på natten.[46]

I de östnyländska uppteckningarna nämns firandet av likvaka ännu under 1800-talets sista årtionden. Den sista vakanstugan i Lovisa uppges ha gått av stapeln 1896. Liket lästes ut ännu på 1940-talet.[47]

De personer som på 1960-talet svarade på Svenska litteratursällskapets frågelista om begravningsseder berättade inte om regelrätt likvaka, men nog om att det var vanligt att gå och "se liket". Liket kunde beskådas i rian en gång om dagen, på begravningsdagen eller senast på söndagsmorgonen före begravningen. Efter kistläggningen samlades byfolket och tog farväl med psalmer och böner. Husmor lade den vita linneduken över ansiktet och, som en sista tjänst, fällde hon ner locket på kistan.[48] Så här berättas om sederna kring kistläggning och avskedstagande i Sjundeå:

> "Dog någon hemma samlades man till kistläggning på kvällen, vita lakan för fönstret, alla som

> kom skulle göra korstecken över den dödas bröst – då fick den döda vila i frid. Man skulle ta den döda i hand – då var man inte rädd för den döda. Inte fälla tårar på den döda, då fick han ingen ro. Den döda hade vanligen en rosett på bröstet och en blomma i handen. Man stod kring kistan, sjöng en psalm, för ett barn ofta ur Sions harpan "Det blir något i himlen för barnen att få". För äldre ofta "I Kristi sår jag somnar in", "Till det härliga land ovan skyn" eller "O hur saligt att få vandra". Locket stod öppet. Alla tog också personligt avsked med korstecknet och ett sakta "Gud välsigne dig" eller "Herren välsigne dig". Sedan kaffe. Den döda inväntade begravningen hemma, granar vid grinden och granris på vägen visade att det var ett dödshus. Också vid vägen åt det håll följet skulle gå ströddes granris och vid kyrkan från porten till graven både granar och granris. För att hålla luften kall hade man kallt vatten i såar och bunkar, man brände med enris eller tvättade med lysol mot liklukten.[49]

Ett centralt element i begravningsdekorationerna var granriset, vilket framgår av citatet. I folktron förknippades granen med de döda. Riset hade många funktioner: att dekorera, markera och skydda.[50] Granrissalen, ett område inhägnat av höga granar på gården, var ofta platsen där man tog avsked av den döda innan kistan fördes till kyrka och jordfästning. Också på golvet inomhus kunde man pryda med gran- eller enris, och därtill kunde man för att markera att dödsfall inträffat i gården beströ vägen från hemmet till landsvägen med finhackat granris. Några mindre granar ställdes på var sida om dörren, framför trappan och också vid vägskälen där begravningståget skulle gå fram formades kors av granris.[51]

På begravningsplatsen lades en "matta" av granris från kyrkporten till graven.[52] Vid den ovannämnda patron Backströms begravning på 1850-talet kom fogden med ett stort lass granar på begravningsdagen. Två långa granar ställdes vid porten, mindre granar stöttades kring pallarna vid stora paradtrappan där kistan skulle stå. Sex granar och grankvistar fördes till begravningsplatsen och granar skulle också stå kring kistan i vagnen. Ett fullt lass grankvistar hackades och hacket ströddes ut på den halvkilometer långa vägen mellan gårdstrappan och graven.[53]

KISTOR OCH KISTLÄGGNING

Många riter i samband med kistläggning och gravfärd syftade till att motverka att den döda skulle komma tillbaka. Man band ihop den dödas smalben, knän eller stortår eller fäste likskruden vid kistbotten. Den döda skulle bäras hemifrån med fötterna först.[54] Speglar i begravningsrummet täcktes över så den döda inte skulle se sig själv och gå igen.[55]

Vanligt var att bärarna kastade omkull stolarna eller långsätet som kistan stått på efter att man anträtt färden mot kyrkan. Ingen skulle sätta sig på dem, för då skulle det snart bli nytt lik i huset.[56] Man drog på olika sätt upp gränser för den dödas rörlighet. Granriset på marken skulle placeras med barren utåt så den döda inte skulle komma tillbaka.[57] Kol och aska kastades efter liket och linfrö ströddes på gården – allt detta som skyddsåtgärder.[58]

Måttet som kistsnickaren mätte liket med skulle gömmas under en vägtrumma, det blev också en gräns för den dödas återkomst.[59] Äldre personer som intervjuades på 1940-talet berättade att man kunde se många slantar på gravarna, lagda dit för att binda den döda vid sin grav.[60]

I det äldre traditionsmaterialet som beskriver tiden före sekelskiftet 1900 berättas detaljerat om hur likkistorna snickrades i hemmet. Varje gård med självaktning hade torra och breda kistbräder redo för detta ändamål.[61] Många snickrade sin

egen kista långt i förväg. Oftast använde man asp som var lättbearbetat, medan dyrare kistor var av ek.[62] Kistorna målades svarta med en blandning av kimrök och olja, styvt, vitt flortyg spikades fast vid kistkanten och vitt lärft syddes till dyna och täcke. Spånor eller halm lades i botten.[63] Bysnickarna kunde också tillverka kistorna. I väntan på bruk var kistorna ibland upphissade i bodtaket och kunde fungera som förvaringsplats för mjöl och bröd.[64]

Med tiden blev det vanligare att köpa färdiga kistor och det fanns också företag som sålde kistor. I början av 1930-talet grundades till exempel en likkistfabrik i Malax.[65] En informant från åländska Kökar berättar att det efter att telefonen i mitten av 1930-talet kom till Kökar och båttrafiken blev regelbunden, också blev vanligt att beställa kistor från staden.[66]

Övergången från svart till vit likkista var varken plötslig eller total. Enligt en berättelse från Borgåtrakten gick det till så här:

> ”Vita kistor har länge använts för unga människor, men först på 1940-talet började de användas för äldre, men allmänt var det inte. När Zacharias Topelius dotter Aina dog 1916 vid 70 års ålder och begravdes på Havsudden på Emsalö och hade vit kista verkade det ganska underligt. Min far dog 1940 och min man 1943 och vardera hade svarta kistor. Men när min mor dog 1953 hade hon vit och då fanns det inte mera att få köpa svarta kistor.[67]

Vita kistor för vuxna förekom först hos ståndspersoner som köpte kistor i städerna. Fabriksmässig tillverkning och köp i affär spred det vita alternativet.[68] I Österbotten begravdes de stupade 1918 i vita kistor, och därefter togs seden över vid andra begravningar. För kvinnor blev den vita kistan vanlig under 1930-talet, efter andra världskriget vid alla begravningar.[69] Övergången skedde så småningom, och ännu på 1960-talet förekom enligt begravningsbyråerna seden med svart kista sporadiskt, speciellt för riktigt gamla människor.[70]

SJÄLARINGNINGENS REGELVERK

Själaringningen härstammar från medeltida kyrkosed och läsandet av själamässor för dem som donerat egendomar till kyrkan. Själamässorna avskaffades på riksdagen i Västerås 1527, och i 1571 års kyrkoordning. Seden med själaringning som ett meddelande om att ett dödsfall inträffat levde ändå kvar och med användningen av de olika klockorna och ringningens längd markerade man vem som dött. Kön, ålder, rentav samhällsställning gick att avläsas av ringningen.[71] Själaringning skulle ske så snabbt som möjligt, vanligen dagen efter dödsfallet. Stod liket ”oringt” över söndagen skulle det ta två till med sig, varnade folktron.[72]

Ringningen skedde på olika sätt i olika församlingar. I Närpes ringdes för en man så att man började med ”storklockun”, fortsatte med ”gambelklockun” och avslutades med ”lillklockun”. För en kvinna inleddes det med gammelklockan, fortsattes med storklockan och avslutades med lillklockan. Ett barns ringning började med lillklockan, sedan följde storklockan och gammelklockan.[73] I Sideby inleddes och avslutades ringningen för barn med lillklockan, för kvinnor med gammelklockan och för männen med storklockan. Alla andra klockor stämde sedan in. Man hörde alltså genast om det var ”bånlik, kvinnlik eller karalik”.[74]

Tidigare kunde det i städerna råda en sträng rangordning vad gällde ringningen. I Borgå avskaffades denna först vid kyrkostämman i maj 1912. Då bestämdes att själaringningen för alla skulle ske kl. 11 på förmiddagen. Tidigare ringdes mellan kl. 9.30–10 för barn, tjänstehjon, inhysingar och brandvakter, kl. 10–10.30 för bönder, hantverkare, hushållerskor, sjömän, postiljoner, nämndemän

och fogdar, kl. 10.30–11 för inspektörer, klockare, organister, hantverksmästare, handelsborgare och häradsdomare, kl. 11–11.30 för rådmän, apotekare, fabrikörer, boktryckare och kofferdiskeppare, kl. 11.30–12 för vicehäradshövdingar, skolrektorer, stadsläkare, tullförvaltare och kaptener, kl. 12–12.30 för adelsmän, borgmästare, majorer och bankdirektörer samt kl. 12.30–13 för medlemmar av regentfamiljen. Ju högre rang den döde hade, desto senare på dagen skedde ringningen.[75]

Det ringdes i kyrkklockorna också vid olika skeden av begravningen, till exempel när graven öppnades och under gravprocessionen. Begravning utan klockor markerade däremot att den döda var en brottsling eller hade begått självmord. För odöpta och dödfödda barn ringdes inte heller.[76]

På vägen till kyrkan fanns platser där begravningståget stannade för att invänta motringning från kyrkan. Det kunde vara vid en stor sten, eller något speciellt vägskäl.[77] I Lappfjärd ringdes det ända tills gravföljet kom fram till gravgårdsporten, där man stannade och inväntade att det klämtat nio slag, sedan ringdes det igen och processionen fortsatte.[78]

I Sibbo inledde man långringning för liktåg som kom västerifrån när processionen nått nya kyrkan och fortsatte med halvringning när man kommit fram till gamla kyrkan.[79] I Forsby, tio kilometer från Pernå, stannade processionen när man började se kyrkan. Ringarna var redo i tornet, två personer i begravningståget red i förväg och gav dem tecken med sina mössor eller näsdukar. Motringningen började och alla gummor i tåget neg och gubbarna tog mössan av sig.[80] Från åländska Kökar berättas om en särskild ceremoni:

> Då liktåget anlänt till kyrkan bars kistan av 6 man fram till porten och ställdes på ”likstenen” vid södra porten. Allt folk som följt med stannade där vid stenen bakom de anhöriga, för att sedan följa den döda in genom porten till graven. Kistan ställdes alltid med fotändan mot porten, den döda skulle hava blicken vänd mot graven. Så kom präst och klockare till porten och började sjunga en begravningspsalm. Då de sjungit en vers började klockorna ringa och präst och klockare vände om

Begravningsräkning från Victor Långs begravningsbyrå i Helsingfors 1915. Begravningsritualerna innefattade en rad delskeden och valbara detaljer för vilka byrån uppbar separat avgift.

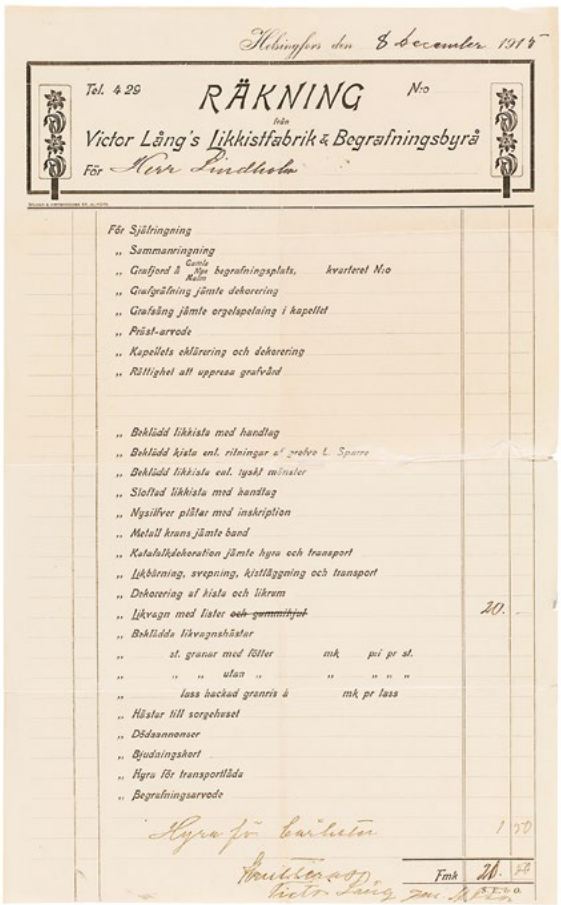
Helsingfors den 8 December 1915

Tel. 429 RÄKNING N:o

från

Victor Lång's Likkistfabrik & Begrafningsbyrå

För Herr Lindholm

För Själringning
„ Sammanringning
„ Grafjord å Gamla Nya Kallis begrafningsplats, kvarteret N:o
„ Grafgräfning jämte dekorering
„ Grafsång jämte orgelspelning i kapellet
„ Präst-arvode
„ Kapellets eklärering och dekorering
„ Rätt[illegible] att uppresa grafvård

„ Bekläddt likkista med handtag
„ Bekläddt kista enl. ritningar af prof. L. Sparre
„ Bekläddt likkista enl. tyskt mönster
„ Slofftad likkista med handtag
„ Nysilfver plåtar med inskription
„ Metall krans jämte band
„ Katafalkdekoration jämte hyra och transport
„ Likbörning, svepning, kistläggning och transport
„ Dekorering af kista och likrum
„ Likvagn med liatar ~~och gummihjul~~ 20.-
„ Bekläddа likvagnshästar
„ st. granar med fötter mk pr st.
„ „ „ utan „ „ „ „
„ lass huggad granris à mk pr lass
„ Hästar till sorgehuset
„ Dödsannonser
„ Bjudningskort
„ Hyra för transportlåda
„ Begrafningsarvode

Hyra för bärlaken 1.50

Fmk 21.50

Victor Lång

> och började gå mot graven. Då ringningen började lyftes kistan upp från stenen och alla män lyfte på mössan. Denna vackra ceremoni var det mest stämningsfulla under hela begravningen.[81]

Ännu på 2000-talet är klockringningen levande, till exempel på Åland där den kan höra till kyrkvärdarnas eller kyrkvaktmästarens uppgifter. Klockringningen kan fortfarande ha en roll som nyhetsförmedlare:

> ”När det är själaringning är det ofta nån som ringer och frågar ”vi hörde att det var en man, vem är det som har dött”. På andra ställen har man ju också ringning när man börjar gräva graven och när graven är färdigt grävd. Dom lokala klockringningstraditionerna är väldigt omständliga. Överhuvudtaget är nyhetsförmedling på landet en viktig sak och numera har man också ofta en andakt vid själaringningen. Själaringningen har nästan blivit som en liten gudstjänst.[82]

Bruket med klockringningen varierar i olika åländska församlingar, uppger en tidningsartikel från 2008, men sker i allmänhet dagen efter att man fått vetskap om dödsfallet. Många församlingar ringer vid gravöppnandet. I flera kyrkor iakttar man den gamla seden med att först ringa en stund i lillklockan för en kvinna respektive storklockan för en man och sedan fortsätta med ringning i båda klockorna. Själaringningen har, som framgår av citatet, blivit en tradition som växer, med ljuständning, musik och bön som tilläggselement.[83]

BEGRAVNINGSDAGENS PROGRAM

På landsorten inbjöds man tidigare personligen till begravningarna i byn. Den som framförde inbjudan skulle agera högtidligt och värdigt, vara snyggt klädd, som till kyrkfärd, med häst och fordon i vårdat skick. Han måste ta sig god tid och även långsamt berätta om den sista sjukdomstiden. ”Det kunde ofta bli en så storstilat vacker akt, då dödens allvar och höghet så plötsligt blev påtaglig inför dessa varandra närstående människor i deras enkla vardags- och arbetsliv. Ännu 1959 gick en husbonde i Liljendal omkring byn och bjöd till sin fars begravning på det gamla ’hedervärda sättet’.”[84]

Senare kunde det, som i Munsala i Österbotten, bli sed att sätta upp en skrivelse på butiksväggen som allmän inbjudan.[85] I staden informerades långväga gäster först med sorgebrev och senare skickades tryckta kort med inbjudan till begravningen. Det stod speciellt på inbjudan om man ombads bli kistbärare.[86]

Traditionsuppteckningarna som beskriver 1800-talet anger söndagen som den vanligaste begravningsdagen. Jordfästningen skedde då före gudstjänsten. Också torsdagen nämns som en vanlig begravningsdag. I Borgå landskommun ordnades bondebefolkningens begravningar i veckan medan de obesuttnas hölls på söndag.[87]

På begravningsdagen eller kvällen innan skulle man sjunga ut den döda inför avskedet från hemmet. Man samlades kring kistan som var uppställd antingen inomhus eller sommartid utomhus. Locket öppnades och de närvarande hade möjlighet att ta avsked av den döda och de närmaste tog den döda i hand. En sångkunnig person anlitades att leda sången som bestod av psalmer och andliga visor. Det kunde hållas ett tal och Fader vår och välsignelsen lästes.[88] Efter utsjungningsceremonierna anträddes färden till kyrkan. Det skulle sjungas hela tiden medan bärarna lyfte kistan in i åkdonet. De som blev hemma fortsatte att sjunga tills följet inte längre syntes.[89]

Transporten av kistan har under olika tider skett på olika sätt: vintertid tog man den lämpligaste långsläden som gick att uppbringa, som-

När den döda kördes till kyrkan för jordfästning åkte liktåget ofta långsammare i byarna så folket kunde iaktta processionen och visa sin vördnad. Likfölje i Liljendal 1952.

martid behövdes en tillräckligt lång fyrhjulig kärra. Fanns en sådan i byn kunde den lånas av många för ändamålet. Kärran skulle gärna dras av en svart häst. Likslädarna skulle inte vara försedda med bjällror och slädryorna fick inte vara granna. Men nya tider förde med sig nya seder. I Nedervetil i Österbotten anskaffades till exempel 1934 en likvagn av likvagnsföreningen.[90] Liktågen kunde vara långa och omfatta tiotals hästar och vagnar. I Lappfjärd deltog upp till hundra gårdar i likraden.[91]

Hade man längre färd till kyrkan måste man ta paus på vägen. Rastplatserna var fastställda och här styrkte sig följet ofta med en sup. En sådan backe fanns på vägen mot Pernå kyrka, Supanbackan vid Sarvlaks gård. På vägen mot Liljendal kyrka fanns både "supanbackin" och en bit längre fram "supangärdan".[92]

I 1686 års kyrkolag var det tillåtet med jordfästning i kyrkan endast om den döda skulle gravsättas inne i själva kyrkorummet. Allmogebegravningarna skedde alltså utomhus, vintertid ibland i kyrkans klockstapel, sommartid vid graven. På söndagar skedde jordfästningarna före gudstjäns-

ten. Efter gravsättningen av kistan förflyttade sig begravningsföljet in i kyrkan för att delta i kyrkogången. Vid gudstjänsten på begravningsdagen hade de anhöriga rätt att sitta under alla mässpartier. Seden kunde gälla under ett helt år efter föräldrars och makars frånfälle och ett halvt år efter syskons och barns död.[93] Efter 1918 blev det vanligt att alla jordfästningar skedde inne i kyrkan. Då blev det också sed att spela musikstycken i samband med ceremonin.[94]

LIKSTOL OCH LIKPREDIKAN

Likstol är ett begrepp som förekommer i de äldre traditionsuppteckningarna. Det var en benämning på en (efter den avlidnas förmögenhet beräknad) avgift till prästerskapet för jordfästning av lik. Avgiften rörde sig ofta om en ko. Begreppet förekom redan på 1300-talet. Efter 1886 avlades avgiften alltid i pengar.[95]

En likstol-ko erlades när husbonden eller husmodern i gården skulle begravas.[96] Det sades att bonden i en gård inte skulle få salig ro om man inte ledde en ko till prästen då han dött, och därtill gällde att det var den bästa kon som skulle ges som betalning, ”hon välkast kon sku gevas”.[97] Likstol-ko uttogs endast om det fanns minst sex kor i gården, annars betalade man i kontanter.[98]

En mer utbroderad likpredikan kallades ”personalia” och hölls mot separat betalning. Här kunde prästen rentav skalda lite och man talade då om en ”grann personalia”. Personalierna upplästes efter predikan vid den gudstjänst som hölls efter jordfästningen eller söndagen efter begravningen i samband med den så kallade tacksägelsen, när namnen på de avlidna läses upp. Man fick beställa personalier av prästen, och de kunde sedan tryckas, delas ut till släkten och hängas i glas och ram på väggen.[99]

GRAVGRÄVNING OCH STOFTNING

Klockringning och grävning av gravarna skedde tidigare med egna krafter, men så småningom kunde man via församlingen anlita grävare och ringare. Från 1925 anställdes till exempel en gravgrävare i i Munsala, men man fick fortfarande också gräva själv.[100]

I Pedersöre öppnade karlarna i begravningslaget graven lördagen före begravningen och skötte också ringningen. Arbetet krävde både styrka och en rejäl uppsättning släggor och kilar som varje begravningslag förvarade i sin kyrkstugas farstu.[101]

På Kökar ordnades vid grävningen en liten ceremoni: när grävaren mätt upp en ruta för graven och grävt bort den yttre jordskorpan klämtades det tre gånger med storklockan varefter man fortsatte med ringning. Detta kallades att ringa för öppen vigd jord. Grävaren stannade upp i sitt arbete under ringningen och lyfte på mössan.[102]

I norra svenska Österbotten förekom ända till mitten av 1800-talet en sed kallad ”stoftning”. Under största delen av året skedde gravläggning av kistan genast efter jordfästningen. När man vintertid inte kunde gräva gravar i den frusna marken samlades de döda i lik- eller benhus. I Pedersöre fanns dessa vintergravar i långa murade längor på var sida om klockstapeln, i Purmo i en källare på gravgården. När kistorna på våren skulle tömmas och läggas i en gemensam grav var detta ett hårt arbete för gravgrävarna. Gubbarna som utförde sysslan styrkte sig med brännvin för att bättre klara av den intensiva liklukten. Seden förbjöds senare av myndigheterna eftersom den ansågs hälsovådlig, men förekom på vissa orter ännu i slutet av 1800-talet.[103]

GRAVÖLET – ETT ÖVERDÅDIGT MATKALAS ELLER TRAKTERING I ENKELHET

Ett gravölslag kunde bestå av femton till tjugo hushåll som hjälpte varandra med ringning, grävning och mathållning vid begravningar. Gravölslagen sammanföll i stort med läslagen, alltså indelningen av bondehemmanen som i tur och ordning skulle stå värdar för församlingarnas läsförhör. Gravölslagen började på vissa orter i början av 1900-talet gemensamt införskaffa matserviser, bårkläden och likvagnar.[104] För en större begravning behövdes hjälppersonal. Äldre kvinnor var matkockar, unga kvinnor kaffekockar, diskerskor eller servererskor, medan de unga männen hjälpte med dukning och vattenbärning.[105]

De största begravningskalasen följde i mycket sederna för hur bröllopsmiddagarna ordnades. Att tillställa måltider för stora skaror krävde arrangemang av många slag, och till sederna hörde därför ofta att gästerna skulle bidra till festen. Fram till första världskriget var det kutym att gästerna skulle ha med sig förning till kalaset, till exempel en smörtallrik, en ost och en kanna mjölk. Med livsmedelsbristen under krigstiden försvann seden. På vissa orter hade man med sig förning bara till begravningar för fattiga.[106]

I Pargas och Kimito i Åboland skiljde man på ”måltidsbegravningar” och ”bitabegravningar”. Måltidsbegravningen var nästan som ett bröllop utan dans. Vid slutet av 1800-talet kunde en måltid vara upplagd enligt följande: brännvin, vetebröd och bondost i små skivor bjöds när gästerna anlände, sedan följde kaffe och skorpor. Måltiden inleddes med sup, sedan bjöds kanske på potatislåda med kokt fläsk, korngrynsgröt med kanel på och pannkaka med lingonkräm. Sallad, leverlåda och köttsoppa serverades också, och måltiden inleddes ofta med vinsup och kaffe med både skorpor, pepparkakor, vetelängd och bullar. Efter middagen serverades kaffe med bröd, te med pepparkakor, kransar och sockerbröd samt toddy och vin. ”Bitabegravning” höll den som inte hade så god ekonomi. Då serverades endast ”bitar”, som bestod av fjärdedelar av vetebröd med smör och en ostskiva eller pannkaka som pålägg.[107]

För stora begravningar behövdes en mängd hjälppersonal för både tillredandet av maten och serveringen. Uppassare vid en begravning i Mäkipää, Vörå 1921.

En matordning från Finström på Åland omfattade på 1910-talet följande storkalasmat: smörgåsbord, korv, tunga, lådor, makaroner, köttbullar, fläsk samt hembryggt öl, som efterrätt fruktsoppa och till sist mandelkrans eller smörbakelse med vispgrädde och sylt. Ett stort begravningskalas kunde bli en nöjsam fest för de många gästerna. Man bjöds på god mat, vin och begravningskonfekt och till sist dukades ett stort kaffebord upp.[108]

På samma sätt som vid bröllopen ställdes i Strömfors i östra Nyland vid begravningar fram ett ”bisabord” med traktering för gubbarna.[109] Kalasen var stora umgängestillfällen och man satt länge och pratade. Det så kallade fattigfatet cirkulerade liksom vid bröllopen, antingen till förmån för begravningsgården eller för mindre bemedlade i socknen.[110]

I många begravningsbeskrivningar från Österbotten berättas hur det i slutet av 1800-talet var flera personer som åt ”vitsåsi och pärona” (sås och potatis) ur samma fat. Gravölen kunde sträcka sig över flera dagar och 25 liter brännvin var ingen ovanlig mängd på en begravning. Begravningar med två mål ordnades ännu på 1920-talet i Pedersöre om den döda var en ansedd person. Första målet bestod av salt sill, ugnsstekt kött med potatis och risgrynsgröt kokad på mjölk. Till kvällen serverades ärtsoppa, kall risgrynsgröt med varm sötsoppa kokad av blandad frukt.[111]

I Nyland hade kalaskockarna som anställdes till de stora begravningarna ofta arbetat i herrgårds- och stadsmiljö och måltiderna blev storståtliga kulinariska upplevelser. Det bryggdes, bakades och slaktades inför festen, man hade med sig förning i form av mjölk, smör och ostar. Skickliga uppassare behövdes för det var ett krävande arbete att balansera de tunga brickorna. En informant från Helsinge berättar om följande meny: först serverades ett glas malaga med konfekt, sedan följde kaffe med bulle och pepparkakor. Middagen bestod av smörgåsbord med aladåb, fiskrätter, korngrynsris-, potatis-, kålrots- och rovlådor samt ostar. Därefter följde buljong och pastejer, sedan stek av nöt- eller kalvkött. Till efterrätt serverades plommonkräm. Till sist bjöd man igen på kaffe och bullar åt kvinnorna och toddy åt männen.[112]

I Pernå inleddes begravningsmåltiden med en sup och bitar av mörkt bröd, och ibland fick kvinnorna vin. Stek med potatis, sås och sirapssötade lingon serverades, ibland klimpsoppa som alternativ. Efterrätten bestod av risgrynsgröt, saftkräm och plommonkräm med vispgrädde samt kaffe med vetebröd, skorpor och pepparkakor. De obesuttna hade enklare måltider, kanske bara kaffe med smörgås.[113]

Vanliga feströtter anpassades för begravningsstämningen. Från Pargas och Kimito i Åboland berättas till exempel att man strödde vitt socker över tårtorna och krämfaten doldes i ”snömos” (vispgrädde) – idén var att det granna inte fick synas.[114]

Ett speciellt bakverk vid begravningar i Nyland var vetekringlorna som togs hem till barnen och andra som inte haft tillfälle att delta i begravningskalaset. Begravningskringlorna var ibland så stora att man kunde bära dem trädda över armen. Mandelgarneringen var gjord i stjärnform. Kringlorna delades ut efter all annan traktering och var för begravningsgästerna ett tecken på att det var dags att bryta upp.[115]

BEGRAVNINGAR I STADEN OCH PÅ HERRGÅRDEN

I sin skildring av livet i Borgå under 1800-talet inkluderade Petrus Nordmann en beskrivning av ”En hederlig begravning”, handelsman Bergendahls sista högtid. Här berättas hur begravningssällskapet samlades i sorgehuset där väggarna var täckta med vitt tyg och lakan hängde framför fönstren. Änkan med döttrar satt ”i sorgen” och mottog

kondoleanser. Tjänarinnan serverade kaffe och bar omkring brickor med pösande saffranskringla och pepparkakor. När begravningsringningen började skyndade sig sällskapets herrar upp, bockade för änkan och döttrarna och ställde sig i led bakom vagnen med den myrtensmyckade kistan. ”Sedan kistan med tillhjälp av församlingens finaste tygbeklädda bårlister nedsänkts i graven sjöng klockaren sina psalmtoner, prästen höll liktalet och lät de tre stengrusblandade sandskovlarna falla.” Återkomna till sorgehuset bockades åter för de sörjande, som ett tillkännagivande att allt blivit väl gjort. Nu bjöd tjänarinnorna omkring spetsglas med bischoff (vinbål) för damerna och punsch för herrarna samt begravningskonfekter, väldiga fyrkantiga karameller insvepta i svart glanspapper, dekorerade med vit kristyr och små tryckta bilder av dödsskallar och änglar. Efter en stund gjorde vinbrickorna åter sin rond kring rummet och något senare en tredje gång. Nu serverades rhenskt vin med macroner (mandelkransar). När klockan led mot sex serverades de stora saffranskringlorna med fem intryckta skalade mandlar. Kringlorna tog begravningsgästerna med sig hem insvepta i de stora enkom för detta ändamål medtagna näsdukarna – tillsammans med begravningskonfekten man lyckats gömma i frackskörten eller kjortelsäcken.[116]

Om Maria Catharina Armfelts begravning på Åminne gård nära Salo i västra Finland kan man läsa i Erik Anthonis artikel ”En högadlig likbegängelse i början av 1800-talet”.[117] Den effektfulla sorgklädseln av hem och kyrka beskrivs: gardinerna var nersläppta, lakan hängde för fönstren. I varje rum brann ett tjugotal vaxljus. Halikko kyrka stod i svart skrud med predikstolen, koret, graven och altaret beklädda. Processionen som avgick från Åminne var ordnad med stor precision: först två klockare, sedan 24 av dem som gick under namn av ”Betjening”, sedan kistan som bars av 24 bönder, ”den Egentliga Sorgeprocession En Grouppe” samt slutligen inspektorn i täten för 280 underlydande. Varje grupp hade sin speciella sorgklädsel: klockarna i svarta kappor, tjänstefolket i svarta jackor med svarta flor i hattarna och vita handskar, bönderna i långa svarta rockar, svarta strumpor, svarta skor och vita handskar, underlydande svartklädda. Vid begravningsmåltiden på Åminne bestod herrskapsbordet av 24 kuvert: värdfolket med sina tretton gäster samt nio präster. Sex bord var anrättade för underlydande, inberäknat fattiga och behövande. Det serverades skinkor, bringor, stekar, fisk, tårtor, kakor och soppa. Två glas franskt vin var beräknat för varje person samt brännvin och öl så mycket man förmådde dricka.[118]

Till adelns seder hörde griftetalet i vilket den avlidna beskrevs med omständliga lovprisande formuleringar. Kondoleansbrev förseglade med svart lack och ceremoniella kondoleansvisiter hörde också till sorgetiketten. I motsats till bondekvinnorna, som var liktvättare och de som mest handfast grep sig an begravningsceremonierna, var högreståndskvinnorna ofta bifigurer. De skulle besparas och endast långsamt delges sorgebud, och begravningarna bevistades övervägande av herrar. Bevarad korrespondens på Karsby gård i Tenala i västra Nyland visar att hela familjen deltog i begravningarna ungefär från mitten av 1800-talet; före det stannade kvinnorna hemma.[119]

Vid en adlig begravning var utgiftsposterna många. Från Charlotte Edelhjelms begravning 1846 på Karsby gård finns en förteckning över utläggen bevarad. Det var köp och leverans av kista, svepning, kort och brevkort med vilka släkt och vänner meddelades om dödsfallet, svart lack för förseglandet av kuverten, leveransen av dessa, knappnålar till rummens klädning, granris, stearinljus, sorgkläder åt jungfrurna, lön åt organisten, lön till lyktbärare vid bisättningen, traktering bestående av en kanna punsch, vin, ett skålpund te, sockerbagarens

och bagarens produkter, grädde, tre kappar äpplen samt lön åt vaktmästaren för uppassningen. Sorgetiketten hade en strikt tidtabell. Det svarta lacket användes för att försegla brev åtminstone in på andra halvåret efter en mors eller dotters död, men endast under det första halvåret efter en svärmors frånfälle. Efter sin styvsons och styvdotterns mans död började Charlotte Edelhjelm använda rött lack redan fyra månader efter dödsfallet.[120]

Till sederna hörde att ta till vara hårlockar från den döda, vilka sedan sändes som minnen till släkten. Av håret kunde man också tillverka armband och hårlockar infogades i broscher och kråsnålar. Från mitten av 1800-talet omnämns sådana i korrespondensen mellan medlemmar av släkten Bruncrona på Karsby gård.[121]

När Karl Wilhelm Bruncrona dog i februari 1928 beställdes kistan från Helsingfors. Kistläggningen hölls i endast några anställdas närvaro. Änkan läste Herrens välsignelse och höll ett tal där hon tackade den avlidne. Söndagen den 6 februari var alla underlydande bjudna att ta farväl av sin husbonde som låg i öppen kista. Gårdsfolket hade på eget initiativ rest äreportar av enris och granris längs vägen till kyrkan. Den döde hedrades med nekrologer i både *Västra Nyland* och *Hufvudstadsbladet*. Efter begravningen samlades begravningsgästerna för kaffetraktering på kommunalhuset där ingen av den dödas anställda behövde delta i serveringen utan fick sitta som gäster.

Begravning för torparna på Karsby gård hölls alltid på en söndag, före eller efter gudstjänsten. Herrgården bestod kistan. Begravningskaffet dracks hemma i torpet med vetekrans och bredda smörgåsar utan pålägg. Begravningskonfekt och begravningskakor med vitt kors på mörk chokladbotten serverades också. Ingen särskild sorgetid iakttogs i torpen, men man avstod från dans en tid efter en närståendes död.[122]

SORGKLÄDSEL

Sorgklädseln i de högre stånden följde ett strikt ceremoniel i äldre tider. I slutet av 1700-talet och under större delen av 1800-talet bar männen vita linneband på ärmslagen. Bruket av svart armbindel på vänster överarm blev vanligt i Europa under 1820-talet och med tiden det officiella sättet att ”visa sorg”. Bindelns bredd visade förhållandet till den avlidna – ju närmare släkting, desto bredare band.[123]

Sorgetiden hade sina olika delperioder och markeringar, vilket man kan läsa om exempelvis i korrespondensen mellan släktmedlemmarna på Karsby gård i Tenala. Ur brev skrivna på 1820-talet kan man läsa att den djupaste sorgen och bärande av sorgklädsel räckte i sex veckor, och efter sex månader började man ”lägga av sorgen”. Sorgkläderna kunde tillfälligt läggas av för deltagande i bröllop och vid kejserliga festtillfällen. Under sorgetiden ordnades inte bröllop i familjen.[124]

Vid begravningen hade de anhöriga kvinnorna rätt att ”sitta i sorgen” och ta emot kondoleanser. De närmast sörjande, den dödes mor och hustru, var klädda i svart med vita inslag enligt modell av hovens sorgdräkter: vit krage, vit mössa och vitt förkläde med en fåll så bred att den nästan nådde till knäet. De övriga gifta kvinnliga släktingarna bar också vit mössa och de ogifta hade förkläden vilkas fållar stod i proportion till ägarinnans släktskap med den döde.[125]

Sorgkläderna i de lägre samhällsklasserna var enklare. Svart klänning var föreskriven änkan, de andra bar mörka färger vid begravningen och ”siltji”, silkesdukar, på huvudet. De stora långfransade svarta sidensjalarna var det vanligaste tecknet på sorg hos kvinnorna. Männen hade svart halsduk.[126] I Pellinge i Borgå skärgård var sorgklädseln på 1910-talet följande: kvinnorna i svart klänning, svarta mössor med slätt stycke, vit tylldukmed en

handsbred fåll om halsen, vitt tyllförkläde med hög fåll. Männen bar svarta hemvävda vadmalskläder, slät maniska (skjortbröst), svart halsduk samt så kallade svartskor.[127]

I slutet av 1930-talet blev det vanligt att män till sin vardagskostym bar ett svart snedställt sorgband på vänster rockärm. Detta kunde bäras ett helt år. Ännu i slutet av 1970-talet var det brukligt att den avlidnas söner bar en sorgknapp på rockuppslaget. Senare började seden falla ur bruk, liksom också kutymen att bära sorgkläder efter begravningen.[128]

Kvinnorna bar sorgslöjor ungefär ett år och slöjorna var i bruk ända in på 1960- och 1970-talen. Slöjorna skulle vara nerfällda på begravningen men borta från ansiktet på tacksägelsen och efter begravningen.[129]

De vita begravningsslipsarna, som är vanliga i Sverige, har kommit in i den finlandssvenska begravningsseden främst på Åland. Även om enhetlig sorgklädsel inte längre förekommer i dag anser många att färggranna kläder gärna ska undvikas under de närmaste månaderna. Allt oftare anmodas gästerna vid en begravning klä sig i ljusa kläder, speciellt om den avlidna själv framställt önskemål om sådan klädkod. ”Man sörjer inte med kläderna”, är ett vanligt argument.[130]

Enligt en enkät med personer födda åren 1843–1902 som Svenska litteratursällskapet gjorde 1933 var sorgetiden för vuxna anförvanter ett år, för

Minnesstund vid en öppen grav på Gamla begravningsplatsen i Åbo kring sekelskiftet 1900. Sorgklädseln, för kvinnorna sorghatt med nedfälld slöja, hade tidigare en noga fastställd tidtabell där man långsamt övergick till allt ljusare klädsel.

barn ett halvt år. Uppgifterna varierar något. Personer födda på 1840- och 1850-talen meddelade att mannen efter hustruns död i ett halvt års tid skulle vara klädd i svart, hustrun ett helt år efter mannens död. Personer födda efter 1800-talets mitt uppgav att sorgetiden efter föräldrar var två till tre månader och en till två månader för syskon.[131]

Sorgetiden har under senare tider ansetts omfatta cirka tre månader när det gäller föräldrarna. Men kutymen varierar och ofta iakttas ingen sorgperiod vad klädseln beträffar. Intervjuer vid sekelskiftet 2000 uttryckte individuella tankar kring lämplig sorgklädsel: exempelvis kunde man anse att långbyxor på kvinnor, nagellack och smycken inte lämpade sig på begravningar.[132] En viss återhållsamhet i glädjeyttringarna hör också i dag till sorgeperioden. Man kan markera genom att inte flagga vid allmänna flaggdagar, inte klä sig grant, inte gå på fest eller visa överdriven uppsluppenhet.[133]

DÖDSANNONSERNAS SYMBOLSPRÅK

De första dödsannonserna började publiceras i finländska dagstidningar i slutet av 1820-talet. Det rörde sig om korta tillkännagivanden av dödsfall, med angivande av namn, ålder och titel. De döda som uppmärksammades på detta sätt var ofta män i ledande ställning, men i tidningarna finns även annonser för män i lägre tjänsteställning (kopparslagarmästaren Lars Magnus Sjöberg, 44 år, *Åbo Tidningar* 21.12.1833), barn (ettårige Gustaf Ferdinand Nordström, *Helsingfors Tidningar* 14.3. 1829) och förvärvsarbetande kvinnor (borgaredottern, hushållerskan Maria Elisabeth Gröndahl, 39 år, *Åbo Tidningar* 28.3.1846). Senare fick annonserna samma utformning som de tryckta kort med vilka dödsfallet per post meddelades släkt och anförvanter. Texten angav något om dödsfallets art: ”hastigt”, ”stilla, efter en längre tids lidande”,

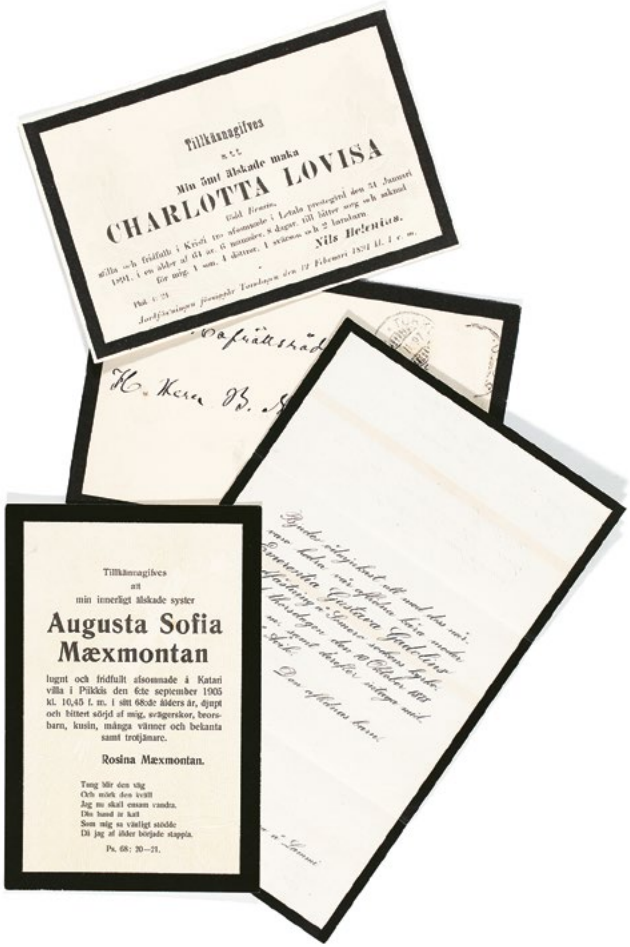
Tillkännagifves
att
Min Sint älskade maka
CHARLOTTA LOVISA
Nils Helenius.
Tillkännagifves
att
min innerligt älskade syster
Augusta Sofia
Mæxmontan
Rosina Mæxmontan.
Tung blir den väg
Och mörk den kvall
Jag nu skall ensam vandra.
Din hand är kall
Som mig så vänligt stödde
Då jag af ålder började stappla.
Ps. 68: 20—21.

I äldre familjearkiv hittas ofta svartkantad sorgekorrespondens: kondoleanskort, tillkännagivanden om dödsfall och begravningsinbjudningar.

”fridfullt”, ”efter kort men häftig sjukdom”, ”hastigt i hjärtslag”, ”efter ett längre bröstlidande”, ”afled i tron på sin Frälsare”. Den dödas ålder angavs mycket noga, ”48 år, 4 månader och 28 dagar”. Kvinnors flicknamn meddelades, i regel inte födelseorten, men däremot dödsorten. De sörjande angavs ofta endast i egenskap av släktskap eller relation: syster, ålderstigen mor, tjänare, vänner, bekanta, barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Annonsen var undertecknad av den huvudsörjande – maken, makan, föräldrar om det gällde barn och ”syskonen” för en ogift person. Annonserna meddelade också varifrån liktåget skulle starta.[134]

I många äldre dödsannonser förekom ingen korssymbol. Från 1880-talet kom symbolen in i annonser i till exempel *Ekenäs Notisblad* (1888) och *Hufvudstadsbladet* (1897). Vid sekelskiftet 1900 var korset vanligt i alla finländska tidningar. På 1890-talet kom också verserna och dikterna in som ett inslag i dödsannonserna.

Christina Sandberg, som undersökt dödsannonser i dag, konstaterar att dessa vid sidan om att avisera dödsfall och begravning också har andra funktioner: innehållet i annonsen förmedlar information om den dödas person och position i närmiljön och samhället. Annonserna berättar indirekt om kärlek och förlust, här ges via formuleringar, verser och bildspråk en inblick i den dödas liv och personlighet. Texten ger också direktiv om var och när begravningen sker, eller så noteras att ceremonierna föregått i stillhet.[135]

Ett enkelt kors dominerar fortfarande som symbol i de finlandssvenska annonserna. Ett skepp, en blomma, ett sädesax, en stiliserad horisont, eller för barn en ängel hör också till de allmänna symbolerna.[136] I Finland är även eklövet, krigsveteranmärket och Lotta Svärd-symbolen självklara inslag i dödsannonserna.[137]

En undersökning av dödsannonserna i finska dagstidningar visar att korset ersätts långsamt av andra, mer personliga symboler. Under december månad förekom i *Turun Sanomat* åren 1988, 1998 och 2008 korset i över 90 procent av annonserna (ensamt eller i kombination med de ovannämnda symbolerna).[138] Andra tecken och bilder kan rentav betraktas som anstötliga:

> ”Jag tycker att det är beklämmande att se de rikssvenska dagstidningarnas dödsannonser med alla möjliga konstiga symboler. Jag kan nog tänka mej vissa andra symboler, som t.ex. en liten beskyddande ängel för ett barn eller kanske ett skepp som seglar bort. Dessa symboler då i samband med ett kors, men kattor och bilar och nallar och liknande symboler har jag svårt att acceptera.[139]

År 1994 märkte symbolforskaren Pentti Lempiäinen att det plötsligt förekom en mängd bilder av fåglar i dödsannonserna i de stora finska dagstidningarna. Sedan dess har fåglarna blivit ett populärt inslag och ingår också i de i övrigt ganska spartanska finlandssvenska annonserna. Som dödstydorna visar har fåglarna en rik symbolisk och ikonografisk historia som medger associationer åt många olika håll.[140]

Också valet av lämplig vers för annonsen kan vara en känslig sak i dag:

> ”Hur man väljer vers diskuterades noga i min familj. Det känns som en sorts ”betygsättning” av en människas liv. Tror också att folk som läser dödsannonser ”tolkar” vad som ligger i innebörden av orden i annonsen. Man hör ännu idag att folk diskuterar annonsverser efter vänner och bekanta. T.ex. ”vad den versen passade bra, precis sådan var hon/han” eller motsatsen ”tänk vad torftigt, hon/han fick inte ens en riktig dödsannons”.[141]

KONDOLEANSADRESSER

En etablerad del av det finländska kondolerandet är adresser med vilka man hedrar den dödas minne via inbetalning i en fond. Adresser finns också för hyllning och gratulation, men används särskilt i samband med begravningar. Kondoleansadresser har inte arkiverats systematiskt och de finns spridda i olika personarkiv. Också i Svenska litteratursällskapets arkiv finns en stor mängd adresser som inkommit i samband med arkivbildarens märkesdagar – och slutligen frånfälle. Den avlidnas dödsorsak eller sjukdom kan avspeglas i valet av fond för begravningsadressen, såsom Cancerfonden och Hjärtfonden.

År 1942 grundades Röda Korsets blomsterfond för att samla in medel till vården av Finlands Röda Kors krigsinvalider. Man började göra reklam för adresserna i FRK:s tidningar samma år. Adresser började också snart tillverkas av Invalidförbundet (grundat 1938), Synskadades förbund (grundat 1946), Cancerstiftelsen (grundad 1948) och Hjärtförbundet (grundat 1955). [142]

Adresserna kan vara knutna till personens yrkeskarriär. Lokföraren Frans Bruno Gröndahl (1879–1962) från Helsingfors hyllades till exempel vid alla sina jämna bemärkelsedagar och slutligen vid sitt frånfälle med adresser anknutna till Statsjärnvägarnas kamratförbund.[143]

En persons intressen och engagemang kan också avspeglas i adressfloran. Handelsmannen i Helsinge Magnus Nummelins (1889–1966) adressamling vittnar om bildningsintressen (Svensk minnesfond stiftad för understödjande av svenska bildningssträvanden), kristliga anknytningar (Östra Helsinge diakoniförening r.f., Helsinge Västra Diakoniförenings minnesfond) och hembygdsengagemang (Helsinge hembygdsfond). I samlingen ingår också adresser från fonder med anknytning till landets krigshistoria (Frihetskrigarnas vårdstiftelses blomsterfond, Krigsinvalidernas brödraförbund).[144] I Karin Pihlströms samling (död 1986) dominerar i sin tur olika fonder med anknytning till marthaengagemanget (Helsingfors Svenska Marthaförenings hyllningsfond, Finlands Svenska Marthaförbunds Minnesfond).[145]

Ett brett spektrum adresser fanns att tillgå i början av 1950-talet. Vid sidan om kondoleansbrev och -telegram insända i samband med kommerserådet Eduard Pauligs (1889–1953) begravning fanns ett sextiotal olika fonder representerade bland begravningsadresserna. Mest företrädda var Finlands Röda Kors, President Kallios fond för krigsvärnlösa, Krigsinvalidernas brödraförbunds blomsterfond, Cancerstiftelsen, Finlands Svenska Marthaförbunds minnesfond, Folkhälsans minnesfond, Krigsinvalidfonden, Svensk minnesfond (Svenska folkskolans vänner), Sällskapet M.M:s garantiförening r.f., Svenska Oratorieföreningens hyllnings- och minnesfond och Blomsterfonden i Helsingfors.[146]

DAGENS BEGRAVNINGSSED

Medan begravningsseden tidigare följde bygdens och samhällsklassernas traditioner följer ritualerna i dag ett mångsidigare spektrum. Begravning i stillhet har inte som i äldre tid negativa konnotationer.

Begravningsseder från nyare tider efterfrågades av Folkkultursarkivet i frågelistan ”Traditioner vid livets slut”, som sändes ut 1999. Sammanlagt 115 meddelare formulerade i djupt personliga svar sina tankar kring döden och människolivets sista ritualer. Här återgavs i detaljerade beskrivningar mångfalden i dagens sätt att högtidliggöra avskedstagandet av den avlidna och firandet av det liv som avslutats.[147]

Både gamla och nya traditioner ingår i begravningsseden i dag. De äldre svararna berättade fort-

farande om utsjungning av den döda i öppen kista, likbräden, och granriset på stuggolvet. Minnena från 1930- och 1940-talen innefattade gamla seder som kistläggning i hemmet och transport av kistan i sorgetåg med svarta tofsar på hästarna.[148]

Begravningarna i äldre tider föregicks av många förberedelser och sysslor. Arbetet hade en terapeutisk funktion som har försvunnit i och med att institutionerna sköter vården av de döende och begravningsbyrån de praktiska arrangemangen. Även om döden i dag ofta inträffar på sjukhus eller annan institution nämnde många svarare att de uppskattat möjligheten att personligen vara närvarande vid dödsbädden. Också i en anonym miljö var symbolhandlingarna viktiga. På servicehemmet kan flaggan sänkt på halvstång och ett tänt ljus vid den tomma bädden vara en värdnadsfull markering och ett sätt att visa omtanke. Också kistläggningen kan vara genomtänkt och ritualiserad. I dag finns dödens experter på sjukhusen och i vårdhemmen, på begravningsbyråerna, i församlingarna och krematoriekapellen. Här möter man en djup kunskap om och erfarenhet av både handgripliga och rituella procedurer för människor i sorg.[149]

Lokala begravningstraditioner förekommer fortfarande. På mindre orter lever seden kvar att likbilen på vägen från sjukhuset till bårhuset gör ett uppehåll vid den dödas hem. Ännu i dag finns bruket att man vid åsynen av en begravningsbil av respekt stannar upp, och att äldre män tar av sig huvudbonaden.[150]

Siv Rågård har undersökt utsjungningssedens överlevande i urban miljö i Vasa stad. Studier av begravningsinbjudningar och dödsannonser från tiden 1914–1942 har visat att man i äldre tider för begravningsföljets samling vid sorgehuset eller sjukhuset angav ett klockslag för utsjungning, medan man i annonserna från början av 1920-talet endast angav klockslaget för själva jordfästningen. Personer födda i början av 1900-talet erinrade sig i intervjuer att de sista utsjungningarna skedde i början av 1930-talet. Seden levde kvar som ett avskedstagande för de närmaste, men utan officiell inbjudan till de övriga begravningsgästerna.[151]

På flera församlingars webbplatser i norra Österbotten framgår det att utsjungningen av den döda i förnyad form är en del av dagens begravningsceremonier. En kort andakt kan hållas i sjukhusets kapell, på inrättningen eller i hemmet innan den avlidna förs till bårhuset. De anhöriga kan be församlingsprästen eller sjukhusteologen medverka.[152]

NYA CEREMONIER

I dag ska enligt etikettböckerna den dödas släktingar placera sig till höger i kyrkan eller begravningskapellet, med de närmast sörjande längst fram. Änkans eller änklingens släktingar sätter sig till vänster, liksom olika deputationer. Man lägger ner blommor antingen i början av förrättningen eller före postludiet. När det råder tveksamhet om i vilken ordning de sörjande ska gå fram till kistan kan någon få på sitt ansvar att övervaka turordningen vid stora begravningar. Man läser sin hälsning och vänder sig till de anhöriga och bugar. Äldre, och även yngre kvinnor kan niga för kistan när de lagt ner sina blommor. Många ger kistan en klapp eller smekning med handen innan de lämnar den. Om någon från en deputation lägger ner blommorna stiger de andra som tillhör samma sällskap upp i bänken.[153]

I dag har stora begravningskransar allt oftare ersatts av blombuketter. Färgvalet kan vara genomtänkt. Man kan välja blommor i Finlands färger eller så kan den egna brudbuketten kan vara förebild för begravningsbuketten. Även den dödas preferenser tas i beaktande, kistbukettens granris kan associera till den avlidnas kärlek till skogen.[154] Det

har också blivit vanligt att varje begravningsgäst endast lägger ner en ros vid kistan och önskemålet om denna form av blomsteruppvaktning kan skrivas i inbjudan.

En av de viktigaste bitarna i dagens begravningssed är valet av musik. Allt från klassiska favoritstycken, psalmer, svenska och finlandssvenska folkvisor till populärmusik ingår i dagens personligt färgade repertoar. Idéer till förnyelse av musikvalet kan också ges av kungahusets och statsmaktens televiserade begravningar. Så inspirerade prins Bertils begravning i Stockholm 1997 till användande av jazz och schlagers i ett solent sammanhang.[155]

I dag hålls minnesstund för den döda enligt olika koncept. Man kan som i äldre tider bjudas på middag, men ofta är det kaffebjudning som gäller. Många konstaterar att minnesstunden har en annan viktig funktion vid sidan om den lekamliga; här erbjuds möjlighet att träffa släktingar man sällan annars möter och att dela hågkomster om den avlidna.[156]

Ett regelrätt program kan strukturera upp minnesstunden. I Finland är uppläsandet av begravningsadresserna en viktig del av ceremonierna. Det är också kutym att ställa fram ett fotografi av den avlidna flankerat av tända ljus.[157]

Vid civila begravningar skapar man ceremonierna själv. Här kan ingå olika element som musiknummer, tal, dikter och uppläsningar. Böcker om humanistiska ceremonier ger tips om hur programmet kan läggas upp. Musikvalet är ibland gemensamt med de kyrkliga begravningarnas. Så här beskrivs en civil begravning som hölls i Helsingfors:

> I Gamla kapellet i Helsingfors tog släkten avsked av honom med hjälp av Albinonis *Adagio*, Bo Carpelans dikt *Källan*, Bachs *Air*. Tal av kollega och god vän, blomsterhyllning och till slut Chopins sorgmarsch. Kaffe på Folkhälsan och allmän glad samvaro. Ett glatt ”peijaiset”[sv. ung. gravöl] i släktens tradition. Det slog mig under detta senaste avskedstagande att jag, fast jag själv hör till kyrkan och tycker om psalmsång, tror att jag vill ha en civil begravning.[158]

Den så kallade tacksägelsen vid högmässan söndagen efter begravningen, när namnen på de avlidna i församlingen läses upp, har ansetts viktig att bevista. På 1950-talet då sorgslöjorna ännu var vanliga var det sed att hålla dem nerfällda på begravningen, men lyfta dem i samband med tacksägelsen. Ännu på 1960-talet levde den gamla seden att de anhöriga vid tacksägelsen inte reste sig under hela gudstjänsten. I dag kan det tvärtom vara kutym att de anhöriga reser sig när namnet på den avlidna läses upp i kungörelserna. Till dagens traditioner hör ofta att kombinera kyrkobesöket med att se över graven och ta till vara korten från begravningens blomsteruppsättningar.[159]

Den 24 mars 1926 utfördes den första kremeringen i modern tid i Finland, femtio år efter att världens första moderna krematorium tagits i bruk i Milano. När Krematoriekapellet vid Sandudds begravningsplats i Helsingfors invigdes hade Krematorieföreningen i närmare fyrtio år arbetat för att införa detta gravskick i Finland. Först 1964 invigdes de av församlingarna byggda krematorierna i Karis och Esbo.[160]

I dag finns cirka 25 krematorier i Finland, men många orter saknar krematorier och därför kan alternativet av praktiska skäl vara omöjligt. Men också andra orsaker kan påverka valet av begravningsform. I Helsingfors, som har en betydligt högre kremeringsprocent än det övriga landet, berättar många informanter att de vant sig vid ceremonierna i Krematoriekapellet och tycker det är stämningsfullt när den blomsterprydda kistan till slut sakta glider in genom en öppning i kapel-

lets fond.[161] Valet av urna och genomförandet av ceremonierna kring urnenedläggningen blir en ytterligare uppgift för de anhöriga.

En del personer som svarade på Folkkultursarkivets frågelista uttryckte emellertid motvilja mot kremeringen, och speciellt mot tanken att inte begrava urnan utan strö ut askan ”var som helst”.[162] Andra tyckte tvärtom att seden är vacker. Kremeringen möjliggör en ny koreografi för begravningsceremonierna, där exempelvis att strö ut askan i havet kan ses som ett naturligt återgäldande till ett element som stått den döda nära.[163]

I svaren på Folkkultursarkivets undersökning noterade många informanter det som positivt om den avlidna själv under levnadstiden skrivit ner planer och önskemål för sin sista högtid. En sådan lista underlättar de anhörigas arbete med att ordna en begravning och en minnesstund som avspeglar festens huvudperson. Musik, klädsel, festmat, festens storlek och detaljerna kring jordfästningen kan också antecknas i formulär som tillhandahålls av begravningsbyråerna.[164]

Förberedelsen av den egna döden med utarbetande av ett vårdtestamente hör till dagens begravningssed. Planeringen kan gå längre än så; på flera orter i Finland ordnas i dag kurser i att snickra likkistor eller sin egen urna.[165] Seden att själv gräva sin familjemedlems grav eller tjänstgöra vid klockringningen hör också till de sysslor som fått ny aktualitet i dag och gett begravningsseden en nygammal utformning.

Gravsmyckningen och ljuständningen är i dag centrala traditioner i den finländska minneskulturen. Parentationen, ljuständningsceremonin för alla under året avlidna i församlingen, som ordnas på alla helgons dag, är välbesökt.

> ”På allhelgonadagen var vi igen i kyrkan då alla under året avlidna lästes upp och ett ljus tändes för var och en vid altaret. Det var rätt gripande och jag upplevde väldigt konkret att pappa blivit en bland ”de heliga” då jag såg på just det ljus som brann till hans minne vid kyrkans altare.[166]

Förutom seden att smycka gravarna med ljus och ljung vid allhelgona och jul, uppmärksammar många de dödas födelse- och dödsdagar samt eventuellt den gemensamma bröllopsdagen. Även mors dag och fars dag är vanliga gravsmyckningsdagar.[167]

I dag erbjuder webben möjligheter att virtualisera också de ritualer som har att göra med livets sista fest. Dödsannonser, minnessidor och virtuella minnesmärken på nätet hör allt oftare till minneskulturens rituella beteende, en växande trend som startade i vårt land på 2010-talet. Anna Haverinens undersökningar visar att ritualerna på webben inte har minskat besöken på begravningsplatsen, snarare tvärtom. På nätet ges också möjlighet till gemensam memorialisering, till exempel på den avlidnas Facebook-sida.[168] Denna kollektiva sorgekultur antar ständigt nya former och är av stort intresse för dagens dödsforskare.[169]

AVSLUTNING

ATT FORSKA I FESTSED

Fester och festtraditioner är kanske det mest utforskade området inom traditionsvetenskapen. När folkminnesforskningen började växa fram på 1800-talet var det de färgglada och lätt iakttagbara festsederna som fångade forskarnas intresse. Vid sidan av festseden var det den berättade folkloren, främst folksagor och visor, som stod i fokus för den första generationens folkkulturforskare.

Den tidiga folklivsforskningen arbetade utifrån den evolutionistiska teorin. Man tänkte sig att kulturen hade utvecklats från lägre till högre former med den västerländska stadskulturen som civilisationens höjdpunkt.

Typiskt för den tidens forskare var att de inte såg sig själva som en del av sitt eget forskningsämne. De kunde inte tänka sig att det skulle gå att forska i den egna tidens borgerliga livsföring på samma sätt som man forskade i "främmande" kulturer, dit också folkkulturen på landsbygden räknades.

"ALLA FESTBRUK ÄR URGAMLA"

Det var inte på långt när alla de seder eller hela det liv som levdes på landsbygden som man intresserade sig för. Forskarna studerade främst sådant de trodde sig kunna koppla ihop med gamla magiska föreställningar och det var framför allt i de stora helgernas festseder man tyckte sig kunna se sådana lämningar. Man sökte så kallade relikter eller survivals, det vill säga man tänkte sig att trots att exempelvis julsederna förändrats under århundradenas lopp, så fanns det ändå en "ursprunglig" kärna i dem. Om man skalade bort allt det som var senare tiders påfund kunde en forntida tro, religion och kult rekonstrueras. Målet med forskningen var att hitta detta ursprung, inte att beskriva en utveckling av traditionerna.

Olika fruktbarhetsteorier var något man särskilt spekulerade om. Midsommarstången, julhalmen och lekar i samband med skörden tolkades som kultiska bruk som praktiserats för att få en god skörd. Julljusen, julskinkan, julgranen, nyårsringningen, första maj-, påsk- och midsommareldarna, allt detta ansågs vara kvarlevor av en förkristen festtradition med religiösa kopplingar. Julkärven kopplades samman med Odinskult, midsommarelden med Baldersbål och julpsalmerna ansågs rentav vara omformningar av förkristna offersånger.

De stora debattämnena inom evolutionismen var dels åldern, dels ursprunget. Frågan var om ett visst bruk uppkommit i det land där det påträffades eller om det var ett lån utifrån. Var till exempel seden att resa midsommarstång ett gammalt nordiskt bruk eller var det ett lån från fjärran länder? Vissa forskare ansåg att en feststång på Åland, i Indien, Kongo eller Indonesien ursprungligen var samma sed.

Professorn i klassisk fornkunskap i Lund, Martin P:n Nilsson (1874–1967), som var lika förtrogen med antik högkultur som med allmogekultur, företrädde denna kulturella vandringsteori. Han menade att den antika högkulturen i hög grad

hade påverkat de nordiska sederna: de folkliga jultraditioner han såg i Norden i sin egen samtid kunde enligt honom spåras tillbaka till den antika medelhavskulturens nyårsfirande. Många nordiska festbruk hade enligt hans mening också uppstått i den germanska kulturkretsen.[1] Nilssons idéer hade stort inflytande på den nordiska festsedsforskningen.

Det var alltså inte samtiden de tidiga forskarna intresserade sig för, utan intresset låg i vad samtida bruk kunde berätta om forntiden och dess föreställningar. En lång och obruten kontinuitet i traditionen var en självklarhet och behövde inte ifrågasättas. Man utarbetade teorier om kulturkretsar som förklarade hur bruken hade rört sig geografiskt. Festtraditioner, visor och folksagor ansågs ”vandra av sig själva” över tid och över stora geografiska områden. Festsederna betraktades som ganska mekaniska. De existerade på sätt och vis utanför människornas liv, tankevärld och aktiva handlande. Människorna på landsbygden som firade fester var inte skapande individer, utan endast bärare av äldre traditioner, som de utan att reflektera upprepade.

TIDIG INSAMLING I DET SVENSKA FINLAND

Insikten om att den svenska allmogen i Finland i likhet med landets finskspråkiga befolkning besatt ett folkspråk och en folkdiktning väcktes i mitten av 1800-talet hos J. O. I. Rancken (1824–1895), även kallad ”den finlandssvenska folkloristikens fader”. Under en fältexpedition med avsikt att samla in finsk folkdiktning kom han av en slump också i kontakt med svensktalande traditionsbärare i de västnyländska bygderna.

Något senare inledde Nyländska studentavdelningen vid universitetet och Svenska landsmålsföreningen, inspirerade av motsvarande sammanslutningar i Sverige, tillvaratagandet av folktraditioner. Snart kom emellertid detta arbete att koncentreras till Svenska litteratursällskapet i Finland, vars konstituerande möte hölls den 6 maj 1885. Tyngdpunkten i handlingsprogrammet lades, som saken uttrycktes i stadgarna, vid att ”samla vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland”.

Pedagogen och kulturhistorikern Ernst Lagus (1895–1923) kom att göra en avgörande insats för Svenska litteratursällskapets traditionsvetenskapliga arbete. Under sällskapets styrelsemöte i maj 1887 presenterade han en detaljerad helhetsplan för hur insamlingsverksamheten borde organiseras genom två huvudförslag: att genom annonsering i tidningarna uppmana allmänheten att sända in visor, ramsor, danser och lekar till det nygrundade sällskapet, som även skulle sända ut stipendiater för fältarbete i bygderna. I programmet ingick också ”Seder och bruk, skrock och vidskepelse”, dit årets och livets högtider, folkmedicinen och folktron hörde. Svenska litteratursällskapet tog härigenom huvudansvaret för traditionsinsamlingen på svenska i Finland och en mängd insamlare engagerades i dokumentationsarbetet. Ett stort arkiv uppkom och delar av samlingarna publicerades senare i olika volymer av serien *Finlands svenska folkdiktning*. Festmaterialet kom aldrig att ingå i samlingsverket även om det fanns planer på volymer om folksed.

Litteratursällskapets stipendiater uppmanades att söka upp ortens äldsta personer och fråga efter så gamla traditioner som möjligt. Det innebär att det genom de tidiga informanterna finns uppgifter om förhållandena långt tillbaka i 1800-talet i Svenska litteratursällskapets arkiv.[2]

Också den tidiga svenska kulturforskningen och traditionsinsamlingen i Finland var påverkad av de evolutionistiska tankegångarna. En av de främsta insamlarna på festsedens område var Gabriel Nikander (1884–1959), sedermera professor i

nordisk kulturhistoria och folklivsforskning vid Åbo Akademi. För eftervärlden är hans samlingar speciellt värdefulla i och med att han också tog ett stort antal fotografier. År 1916 skrev han en längre redogörelse för sin syn på helgtraditionerna under rubriken "Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland", där han främst betonade det gamla nordiska arvet i folksederna.[3]

FESTTRADITIONEN OCH SAMTIDEN

På 1930- och 1940-talen började det komma reaktioner mot den evolutionistiska forskningen, som ansågs vara alltför spekulativ. Den svenske folklivsforskaren Carl von Sydow (1878–1952) hade påverkats av de engelska funktionalisterna och talade för en forskning där de insamlade uppgifterna skulle bedömas utifrån det samhälle de fanns i. Evolutionismen var dock livskraftig och det skrevs ännu långt in på 1950-talet många avhandlingar och undersökningar i enlighet med denna teori.[4]

Nya forskningsinriktningar slog rot, bland dem kartografin och diffusionismen, vilket innebar att man undersökte den regionala spridningen av olika fenomen med hjälp av utbredningskartor. Nu hade också folklivsforskarna själva börjat göra fältarbete, i motsats till de äldre evolutionisterna som var skrivbordsteoretiker.

När Svenska litteratursällskapet 1937 grundade sitt folkkultursarkiv som en separat traditionsvetenskaplig enhet, byggde insamlingsverksamheten just på dessa nya idéer. Med så kallade kulturgeografiska undersökningar kartlades nu spridning och variation. I samband med insamlingarna besöktes ett stort antal orter och många personer intervjuades. Jordbruk, byggnadskultur, matkultur och inredning var primära forskningsområden, men i samband med undersökningarna samlade man också in uppgifter om festtradition. Ett urval av de fenomen som efterfrågats gav Ragna Ahlbäck 1945 ut i studien *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. I Sverige hade man redan länge arbetat på kartografiska översiktsverk över den svenska folkkulturen och också den finska kulturen fick senare sina egna motsvarande atlasverk.[5]

Utbredningskartorna visade att kulturkontakter och handelsförbindelser, alltså människors rörlighet och kontaktnät, gör att traditioner och kunskap sprids. Att festtraditionerna var beroende av i vilken region man bodde och vilken samhällskategori man tillhörde är i dag en självklar utgångspunkt, men det var nya tankar för äldre tiders forskare.

Traditionsforskningen och arbetet vid traditionsarkiven präglades under 1950- och 1960-talen, och i viss mån ännu på 1970-talet, av en idealisering av äldre tider. "Äkta" och "genuin" var ord man ofta använde om folkkulturen. Det gamla landsortssamhället upplevdes som ett statiskt och tidlöst samhälle i balans, där det rådde gemenskap och harmoni. Man såg med oro på hur denna fridfulla miljö hotades av städernas kommersiella kultur.

Festsedsforskningen hade vid denna tid en relativt svartvit syn på samhället. På samma sätt som stad och landsbygd sågs som varandras motsatser, stod också fest och vardag i ett motsatsförhållande. Vardagen associerades med slit, arbete, monotoni, färglöshet och enkelhet, medan festen var dess motpol. Festen karakteriserades av ledighet, vila, omväxling, färger och festyra, och man utgick från att fest alltid väcker positiva känslor hos deltagarna.[6]

När det gäller forskningen kring helgtraditionerna intresserade sig forskarna under 1970-talet i allt högre grad för olika socialklassers liv, levnadssätt och livssyn. Man studerade vad festseden kunde ge för upplysningar om vardagen och vilken information om samhället man kunde utläsa ur sederna. I forskningen sågs festen inte längre som vardagens motsats utan den var tvärtom en spegel

av vardagen. Det var ändå först på 1980-talet som samtiden blev det primära området inom festsedsforskningen.

Fokuset i frågelistorna till allmänheten, en av traditionsarkivens centrala insamlingsmetoder, förändrades i takt med de nya trenderna. Medan man i Folkkultursarkivets äldre enkäter uppmuntrade skribenterna, som kallades ortsmeddelare, att genom intervjuer med ortens äldsta personer gräva så djupt som möjligt i hembygdens gemensamma minne, uppmanade man de nya svararna att berätta om sina egna upplevelser och traditioner. Man frågade inte längre efter en gammal kollektiv tradition, utan ville arkivera olika människors personliga hågkomster och erfarenheter.

Sed och *tradition* började kännas som omoderna termer inom forskningen och trängdes undan av en ny begreppsapparat. Man studerade interaktionsmönster, rollspel, kommunikationsformer, transaktioner och rituellt liv. Vad man än kallade festernas aktörer och de metoder man använde, handlade forskningen om att blottlägga festernas funktion och uttrycksformer på både individ- och samhällsnivå. Målet med festsedsforskningen blev så småningom att ge upplysning om olika slag av beteenden, symboler och system i samhället. Festelementen placerades in i ett större sammanhang där målet var att förklara och upptäcka mönster i ett kultursystem.[7]

Kring sekelskiftet 2000 började Folkkultursarkivet aktivt upprepa tidigare efterfrågade teman för att uppnå en kontinuitet i den långvariga dokumentationen. Författarna till denna bok har stått för utarbetandet och analyserandet av de nyare frågelistorna om finlandssvenskarnas firande av årets och livets högtider. ”Hur firades julen förr” från 1965 följdes 1988 upp av pristävlingen ”Årets fester” och 2008 av ”Mikael Agricoladagen, alla hjärtans dag och andra dagar”. ”Ord på brud och bröllop” från 1963 fick 1996 en fortsättning i ”Giftermål och bröllop”, medan ”Död och begravning” från 1966 följdes upp i ”Traditioner vid livets slut” år 2000. I serien specialfrågelistor har skolårets fester, julmusik, julönskelistor, födelsedagstraditioner, studentexamensfirande, baby showers samt kyrkliga och sekulära livsfester efterfrågats.

FRÅN STATUS OCH KLASS TILL IDENTITET OCH HISTORIA

Medan de privata livshögtiderna har betydelse främst för de inblandade och inbjudna kan de större kalenderhelgerna knappast undgå någon, eftersom de förändrar det offentliga rummet. Vid valborg blir städernas centrumområde ett enda stort marknadstorg, under en stor del av vintern lyser julens rekvisita upp hela landet från norr till söder, vid midsommar töms städerna på människor och köerna ut till landsbygden är långa. På självständighetsdagen präglar en stämning av högtidlighet och fosterländskhet samhälle och medier.

I dag hör man sägas att helgerna har förlorat sin innebörd för människorna och att ”folk inte vet varför de är lediga”. Kunskapen om den kristna bakgrunden till helgfirandet är kanske inte så stor i dagens samhälle, men frågan är ändå om religionen engagerade människor vid helgerna överlag mera förr än vad den gör i dag. Helgerna har aldrig varit enbart kyrkliga tilldragelser, utan de har alltid haft andra betydelser och innehåll vid sidan av den religiösa innebörden.

Festtraditioner är inte något som ”lever kvar” av sig självt, utan de är alltid en del av samhällssystemet och samhällsförhållandena. I 1700- och 1800-talets samhälle tillhörde människorna skilda sociala grupper med regler för samspel och förhållningssätt till varandra. I högreståndskretsarna var det yttre glans som präglade firandet av både kyrkliga helger och livsfester. Då visade man upp

sin samhällsposition, status och sitt ekonomiska välstånd genom storslagna illuminationer, äreportar, festmåltider för stora skaror samt med generositet mot fattiga.

I de lägre samhällsskikten betonades det kollektiva. Man visade sin existens, och ibland sin styrka, i form av högljutt festande, utklädning och tillåtna illgärningar. Under 1800-talets lopp övertogs dock statussederna i förenklad form i allt högre grad av landsbygdens mera välbärgade allmoge, och festerna började då innehållsmässigt likna borgerskapets.

Ju längre in på 1900-talet vi kommer desto mera tappar festligheterna vid helgerna sin funktion som statusfester eller som kollektiva styrke- och klassdemonstrationer. Helgerna blev i stället alltmer individcentrerade. Idealkänslan vid helgerna var att man tillhörde ett sammanhang och trivdes med dem man firade med. Fest började handla om identitet, personlighet och självförverkligande inom de egna nätverken. Festrekvisitan fanns inte längre till för att demonstrera rikedom eller ställning i samhället. Julgranen ska i dag berätta något om den som klätt den, må det sedan vara en julgran som ska passa ihop med resten av inredningen eller en gran med minnesföremål på grenarna.

Det betyder också att festrekvisitan och festmaten i dag står som symboler för olika helger på ett sätt som de aldrig tidigare har gjort. Memma och påskharar symboliserar för oss påsk, och lutfisk symboliserar jul. Så tänkte man inte för 150 år sedan. Så som framgår på många ställen i denna bok var olika maträtter inte symboler för vissa helger, utan det var säsong, tillgång och skillnad mellan fest och vardag som styrde matvalen. Vissa maträtter kopplades visserligen ihop med specifika helger, eftersom man då åt festmat. Memma var till exempel påskens festrött, men den var festmat under hela våren, också vid valborg. ”Vi bjuder på mjöd och memma”, lät inte alls konstigt. Mjöd var hela vårens och sommarens läskedryck, liksom struvorna var festliga efterrätter och finbröd under hela året, också på midsommaren. Glögg var en vinterdryck som passade vid jul, men lika väl vid fastlagen eller på första maj då man var utomhus. Lutfisk åts vid jul och påsk och vid fina middagar. Likaså var risgrynsgröt, av dyra importerade risgryn, en förnäm festrött vid fina kalas. Memma och lutfisk var gourmeträtter, medan de för oss är identitets- och festsymboler som måste finnas för att skilja helg från vardag och för att skilja helgerna från varandra. Feströttternas största betydelse ligger i att de ger oss en känsla av att någonting ändå är gammalt och bestående.

När helgerna och deras ceremonier och rekvisita blev mera privata och personliga fick varje helg sin speciella karaktär och uttrycksform. Det finns vissa normer i samhället för vad som hör till helgerna och hur man som privatperson ska delta i firandet. Reportage i massmedier och sociala medier befäster ständigt dessa normer. Man väljer själv om och hur man uppmärksammar helgerna, men kan ändå känna press från omgivningen. Var ska du fira jul? Har du några planer för valborg? är vanliga frågor. Individens ställning i det sociala sammanhanget blir mera påtaglig vid helgerna än under vardagen och kan innebära att känslan av ensamhet blir speciellt stark. Vid jul aktualiseras familje- och släktbanden. Vid nyår, första maj och midsommar är det däremot individen som samhällsvarelse som synliggörs och då är det är viktigt att ha vänner och kontaktnät.

Påsken är i dag den mest kravlösa helgen och upplevs av många närmast som en vårsemester. Efter att påskens dystra framtoning minskade i det offentliga rummet på 1980-talet blev påskens helgdagar ”vanliga” helgdagar och påsken fick inte heller någon ny standardiserad form för firande. Man kan resa bort, vila sig, ha släktkontakt, gå på

konserter eller andra evenemang, utföra något arbete eller ta del i det kyrkliga livet.[8]

LIVETS HÖGTIDER - ÖVERGÅNGAR OCH MILSTOLPAR

Forskningen kring livets fester har delvis haft andra tyngdpunkter än kalenderfesterna. De evolutionistiska idéerna har i tolkningen av detta material inte varit lika dominerande, utan i högre grad har regionala olikheter poängterats och undersökts.

Livets fester markerar de centrala milstolparna i människans levnad: födsel, uppnående av vuxen ålder, äktenskap och död. De kan också ses som intervaller i livsloppet. En del fester är årligen återkommande, såsom födelsedagar och namnsdagar.

Många av livets fester har karaktären av övergångsriter som markerar förflyttningen till ett nytt livsstadium. I klassisk betydelse innefattar en övergångsrit enligt den franske ritteoretikern Arnold van Gennep tre stadier: separationen, det vill säga avskiljandet från det gamla tillståndet, själva övergångsskedet och slutligen inträdet i det nya tillståndet. Mellan separationen och inträdet i det nya befinner man sig i gränslandet mellan två statusar. Först efter genomgångna intagningsceremonier förs man in i det nya. Kyrkan har fungerat som ceremonimästare för de stora övergångarna i livet: dop, kyrktagning, konfirmation, bröllop och begravning. Dessa övergångsritualer har därmed karakteriserats av kommunikation med det heliga och övernaturliga.[9]

I dag används ordet rit också generöst om sekulära symbolhandlingar. I festseden finns även riter där man lekfullt högtidligt bygger upp en övergång mellan två statusar – till exempel i samband med skolornas gulnäbbsintagningar och på penkis (bänkskuddardagen) som avslutar gymnasisternas skolgång inför avläggandet av studentexamen. Festerna har en uppbyggnad som överensstämmer med övergångsritens, men de olika stadierna karakteriseras av ett genomgående drag av parodi och improvisation. Dessa riter där skolans normala ordning temporärt raseras har också karakteriserats som revoltriter eller inversionsriter. Allting vänds upp och ner och den normala hierarkin sätts ur funktion; därför har abiturienterna oskriven rätt att på penkisdagen ta över makten i skolan. Skolfesterna fyller också den viktiga rollen av säkerhetsventil – under en dag är det tillåtet att karnevalistiskt bryta skolans allvarliga regelverk.[10]

Vissa manifestationer i samband med livets fester har karaktären av ”gatans ritualer”. Firarna ger sig ut på gator och torg och konfronterar allmänheten på ett sätt som ofta gör att könsroller och hierarkier vänds upp och ner. I modern finlandssvensk festsed har möhipporna, svensexorna och skolfesterna varit ritualer där det offentliga rummet tas i besittning.[11]

HUR LIVETS FESTER FÖRÄNDRATS

I firandet av livets fester i det gamla bondesamhället fanns trots många gemensamma drag givetvis stora skillnader beroende på ekonomisk situation och bygdens specifika seder. Med livshögtiderna förknippades också en mängd tydor och övertro. Alla skeden i festen skulle gå rätt till. Övergångspunkten till ett nytt livsskede var en kritisk, rentav farlig situation. Det man ur dagens perspektiv inte vet är i vilken mån dessa magiska uppfattningar togs på allvar eller om och när de bara ”automatiskt” ansågs höra till en fest. Även i dagens bröllopssed lever en hel del revitaliserad folktro kvar i form av skämtsamma upptåg som kryddar festprogrammet.

Den äldre traditionsinsamlingen koncentrerade sig på den högt värderade bondekulturen – helst den rikaste och mest utbroderade seden. Betydligt mindre material finns att tillgå om den

mindre bemedlade landsbygdsbefolkningens firande, om firandet i städerna och i de högre samhällsklasserna. Här krävs andra källor än de traditionellt traditionsvetenskapliga, till exempel historiker, brev och dagböcker.

Med 1970-talet kom en viss festfientlighet in i bilden. Fyrtiotalisternas avståndstagande till seder de inte kunde relatera till, utan som de uppfattade som tillrättalagda och saknande spontanitet, ledde till skapandet av motritualer. Bröllopsseden blev sparsmakad, julen kunde bojkottas för att den ansågs vara kommersiell, skolfesterna blev enkla och de akademiska ritualerna glömdes aktivt bort.[12]

Med den ekonomiska högkonjunkturen på 1980-talet återkom längtan att artikulera och tydliggöra årets och livets övergångar, och detta blev startskottet på en ny festyra som också utgjorde en reaktion på den tidigare nedgångsperioden. Det var i all synnerhet livets fester som ändrade karaktär. Annonseringen av förlovning, bröllop och barnafödsel blev åter livlig i tidningarna. Gamla och nya seder blandades i stora festupplägg och de kommersiella krafterna var inte sena att haka på med bröllopsmässor, experthjälp och rekvisita. De akademiska festerna återupplivades i all sin glans. Festyran har hållit i sig under senare tiders ekonomiska växlingar. I dag är det mångfalden som bäst karakteriserar firandet av livets fester. Många av livets högtider utgör en guldkant på tillvaron och en hyllning till den lilla världens mest bestående värden. Det råder en hög festkompetens och vilja till fest i dagens samhälle.[13]

Fest betyder också att regelverket förnyas. Man kan kliva utanför rutiner och har möjlighet att leva ut den kulturella komplexitet som är tillgänglig i dag. Festens avigsida illustreras av Nils-Arvid Bringéus när han med begreppet ”fest som trauma” lyfter fram de mörka sidorna av firandet. Svårigheten att leva upp till den festmodell som presenteras som samtidens mest idealiska kan betyda att man i rädslan för uteslutning väljer att fly festen och undvika firandet.[14]

EN ALLT RIKARE FLORA AV FESTER

Övergångarna och festerna som firas i samband med dem har blivit allt fler och den enskilda individen har trätt fram ur kollektivet. Man skapar festen så den avspeglar ens personlighet. Uppmärksammandet av festdagar inleds redan på daghem och förskolor där det firas hela tiden – födelsedagarna har sina fastslagna ritualer och det ordnas rentav dimission med rosutdelning och traktering för den grupp förskolebarn som ska börja skolan till höstterminen. Konfirmationen och studentexamen har blivit stora mottagningsfester medan man tidigare enbart fokuserade på själva ritualen – dimissionsceremonin i skolan och konfirmationen och nattvardsgången i kyrkan.

Födelsedagsfirandet gäller i dag alla milstolpar under levnadsloppet. Var och en kan ställas i centrum för en festyra som tidigare var förbehållen de högre samhällsklasserna. Födelsedagskalasen kan utformas enligt de egna önskemålen; man kan fira solennt eller skämtsamt och det är också legitimt att undanbe sig uppvaktning eller bjuda på ett minimalt kalas. Namnsdagarna har fått en underhållningspotential som passar väl in i den socialmediala världen som alltid behöver teman för kontakttaganden, hyllningar och gillanden.

Avtackningen i samband med pensioneringen gäller inte längre endast samhällets högdjur, utan anställda på alla nivåer. Kaffebjudningen, de symboliska presenterna och de värderande talen, kanske också avskedsmiddagen, festseminariet, hedersteckнen och avporträtterandet – allt ingår i önskan om att som final på karriären bli ”stort avtackad och grundligt avfestad”.

Vårt firande av livshögtider kompletteras också med fester utifrån. Babyshowers, barnsängsbesö-

ket i ny internationell form, har plockats in i det finländska firandet. I likhet med innovationsfesterna i årscykeln, alla hjärtans dag och halloween, har den importerade babyfesten på vissa håll mottagits med entusiasm medan andra i festen sett ett hån mot inhemska festseder och ett hot mot det genuinas överlevnad.

Den rituella strukturen är mest synlig i fester där den antagit en parodierad form: polterabend och de redan nämnda skolfesterna. Fester som firas inom ramen för ett fastslaget regelverk – såsom skolans ritualer – kan utsättas för förändringar och omvandlingar som regisseras utifrån. När skolornas gulnäbbsintagningar antog för vilda former ledde kritiken till att seden på försorg av skolmyndigheterna förbjöds och omvandlades till en välkomstfest i antimobbningens tecken. Likaså har penkis i sina mest laglösa former utsatts för reformer – en avskedsbal för de avgående abiturienterna har i vissa skolor blivit ersättningen för de alltmer lössläppta upptågen. När de firande andraklassisternas manifesterande av sin position som skolans makthavande klass hotade ta formerna av en ”liten penkis”, arbetade undervisningsmyndigheterna aktivt för utformandet av ”gamlas dans”, en rituell skolbal med internationella förebilder.

Dagens festsed ska gärna karakteriseras av det överraskande och det unika. Att ösa ur det gamla samtidigt som man öppnar sig för nya seder gör festen mångsidig. I bröllopsfirandet har man tagit upp allt fler bruk och ceremonier både ur den gamla inhemska traditionen och ur en brokig internationell festsed som i dag är lättillgänglig via olika informationskanaler.

I dagens begravningssed har man i sin tur börjat bekämpa den opersonlighet som många upplever att professionaliseringen av vården i livets slutskede lett till. Att gräva sin närståendes grav själv och delta i klockringningen är nygamla kollektiva traditioner vid livets slut.

Nya fester och riter för livets olika skeden uppkommer hela tiden. Ett behov av så kallade separationsriter vid skilsmässor resulterade redan på 1960-talet i Sverige i att man började utarbeta symbolspråket för en ceremoni där makarna genomgår en ritual som bildar en motsats till vigselritualens förenande tal och handlingar. I Finland har ingen ceremoni kring skilsmässan antagits i kyrkohandboken, men ett formulär med utgångspunkt i psalmbokens formulär om bikt och vissa symbolhandlingar har inofficiellt använts för ändamålet. *Divorce ceremonies* finns i olika kulturer och är dessutom ett stort tema på nätet, både i solenn och mera skämtsam form. Allt oftare kan man i finländska tidningar läsa om behov och önskemål att ritualisera också äktenskapets avslutning – och samtidigt fira det som varit.

VARFÖR TRADITIONER?

Ordet ”tradition” är i dag ett ord med positiv klang. Det man kallar tradition är något man värnar om och vårdar, och vill att ska bevaras. Ordet för tankarna till äkthet, ursprung och kontinuitet. Traditionerna benämns ofta som gemenskapsskapande och beskrivs i vardagligt tal som ”det lilla extra”. Ordet tradition kan dock också uppfattas som något negativt, påtvingat, föråldrat och gammalmodigt.

Det ligger i traditionens väsen att den ska förändras. Traditioner lever inte av sig själv och den tradition som ingen omhuldar är dömd att försvinna. En tradition är alltid resultatet av medvetna val. Man måste bestämma sig för att också i år ha julgran, ställa till med födelsedagsfest eller gå ut på stan iklädd studentmössa på första maj.

Varje människa och varje generation tillför ständigt någonting nytt till det vi betecknar som tradition. Skapandet och omtolkandet är lika relevant som återgivandet för att en tradition ska

fortleva. Förändring eller känslan av att någonting försvinner betyder inte automatiskt att kulturen blir fattigare och enklare, utan det nya som tillförs kan tvärtom göra att traditionen blir större och mera komplex.[15]

Den nu i nästan hundra år formulerade rädslan för att ”alla traditioner försvinner” har gjort att man också aktivt börjat upprätthålla och skapa traditioner. På 1970-talet då världen alltmer öppnade sig för de breda lagren genom ökat massmediautbud och billigare resande, blev samtidigt den egna lokala identiteten viktig. Småskalighet, gemenskap på lokalplanet och att leva i samklang med naturen blev honnörsord. Det förgångna blev ett ideal och en norm för hur ett gott liv skulle levas. Hembygdsrörelsen blev en folkrörelse. Man började ordna ”historiska” fester för allmänheten, rekonstruerade bondbröllop och arrangerade olika slag av hantverks- och arbetsevenemang.

Att lära ut traditioner blev en del av undervisningen på daghemmen och i skolorna. Museerna ordnade fastlagsfester med pulkaåkning, ponnyritt, varm saft, bullar och grillkorv vid en tidpunkt då fastlagen och dess äldre ingredienser nästan helt hade blivit inaktuella för en stor del av befolkningen. Vid hembygdsfester med klimpsoppa, spelmansmusik och folkdräktsklädda aktörer fick deltagarna på ett både känslomässigt och konkret plan uppleva äldre folkkultur.

Sjusovardagen hörde till de första kalenderfesterna som antog den nya formen, alltså att ett privat eller halvprivat evenemang blev en offentlig folkfest dit vem som helst var välkommen. När festerna blev festivaler ändrade de karaktär och blev organiserade evenemang med en uppdelning i uppträdande och publik.

Under 2000-talet har det tillkommit en mängd organiserade festivaler och evenemang med historia som utgångspunkt, till exempel medeltidsfestivaler och historiska händelser som spelas upp i en historisk miljö. Den televiserade julfredsutlysningen i Åbo på julafton kan räknas hit. Bland dem som har sin utgångspunkt i folktraditionen kan nämnas de offentliga påskhäxevenemangen i Österbotten och julutsopningsfesterna på Åland.

I evenemang av den här typen handlar det egentligen inte om att rekonstruera historiska skeenden, utan man låter sig i hög grad inspireras av det förgångna och plockar fritt detaljer ur historien och traditionen. Det förgångna har blivit som ett varuhus med olika avdelningar där det finns en uppsjö av varor som kan brukas. Man går till sin egen tradition, till olika tider och platser, till vitt skilda samhällsklasser och levnadsförhållanden och plockar åt sig en liten detalj – en sed, en dräkt, ett föremål, ett hantverk eller en maträtt – blandar ihop och anpassar det till vår tid och skapar fungerande underhållning. Festarrangörerna beslutar vilka element ur traditionen som man tycker att ska ”leva vidare”. Det handlar om att låna, skapa, utveckla och anpassa. Deltagarna i sin tur lär sig, då de deltar i evenemangen, hur traditionen ”ska” vara.[16]

Det har funnits ett stort intresse bland traditionsforskarna att undersöka fester som innehåller revitaliserad eller återupplivad festtradition. Man har då gärna dragit en skarp gräns mellan det som uppfattats som ”återuppväckt” och det som ansetts vara ”äkta, obruten tradition”.

Det har emellertid visat sig vara så gott som meningslöst att försöka dela upp festevenemang i äkta och oäkta, i kommersiella och icke-kommersiella, eller i återupplivad och så kallad obruten tradition. Tvärtom är det tydligt att hela festen med alla dess ingredienser är ”levande tradition”, som varje år både upprepas och förändras. Festerna är ofta komplexa system med många aktörer som både samarbetar och konkurrerar i skapandet av festen.[17]

HISTORIA SOM EN DEL AV FESTKÄNSLAN

De välbärgade som under 1700- och 1800-talen ställde till med stora kalas bekymrade sig inte mycket om vilken historisk utveckling traditionerna genomgått eller vilket deras eventuella ursprung kunde vara. Det var visserligen viktigt att följa invanda festtraditioner och välbekanta ceremoniel, men å andra sidan var man ständigt öppen för nya inslag och gjorde gärna festen mera storståtlig än den föregående.

I dag däremot är festsedernas förmodade ursprung ett tema som ständigt dyker upp, inte i så hög grad i fråga om livsfester, men desto mer när det gäller helgerna under året. Information om helgmaten eller rekvisitan sätts in i ett förmodat historiskt sammanhang. Traditionsexperterna kontaktas med frågor som: Hur gammal är julgranen? Varför dricker vi glögg? Vad symboliserar påskharen? Varför äter vi julskinka? Som svar vill man få en konkret och definitiv ursprungsförklaring både vad gäller tid och rum. Ursprunget ska helst ligga i en grå forntid, i Egyptens religioner, i vikingatiden, i Romarriket eller i medeltiden. Enligt detta synsätt har en viss helgtradition uppstått en gång på en viss plats vid en bestämd tidpunkt och bevarats i stort sett oförändrad fram till vår tid.

Denna historiesyn återfinns i dag i många olika sammanhang: i ledare, kolumner, kåserier, informationsartiklar, insändare, debattartiklar, bloggar, reklam och som inledning till recept. Alla kan, och får, uttala sig om helgtraditionernas historia. De gamla evolutionistiskt inriktade traditionsforskarna trodde sig kunna finna rester av fornnordisk religion i samtidens bondekultur. Men så enkla, rätlinjiga och till synes okomplicerade som ursprungsförklaringarna är i dagens populärhistoria har de ändå aldrig varit i evolutionisternas skrifter.[18]

Utmärkande för denna typ av historiesyn är att den alltid utgår enbart från de festtraditioner som finns i dag; man går så att säga från nutid till forntid. Sådana historieförklaringar står i bjärt kontrast till den vetenskapliga historien som utforskar en utveckling, det vill säga analyserar hur nya influenser sammanbinds med gamla, vilket i sin tur leder till nya kulturmönster.

Här kommer en så kallad mytisk historiesyn till synes, där man oproblematiskt förenar forntid och nutid. Och det är just de cykliska helgerna under året som förklaras historiskt på detta sätt. Det är ingen som frågar hur gamla bord och stolar är, varifrån kastruller härstammar eller vad servetter symboliserar. Orsaken till detta finns inte i fenomenen själva, alltså att exempelvis julgranen skulle ha en mera storstilad historia än servetterna, utan det avslöjar i stället när och varför vi själva tycker att historia är viktigt.

Som ovan påpekats miste helgerna från början av 1900-talet sin karaktär av uppvisning av prål och prakt, och fokus sattes i stället på det personligt upplevda. Allt fler befolkningsgrupper började se på helgerna som tillfällen då olika festbruk, och känslor sammankopplade med dem, gav uttryck dels för släkt- och familjesammanhållning, dels för delaktighet i sociala nätverk. Helgtraditionerna började då samtidigt stå som representanter för det äkta, gamla och bestående, för trygghet och stabilitet, medan vardagen representerade framtid och utveckling.

Det är denna förändrade syn på helgerna som är orsaken till vår tids stora intresse för de profana helgtraditionernas historiska bakgrund. Denna mytiska, folkliga historiesyn är i dag så etablerad i vår kultur att få människor reflekterar över att det är en helt annan sorts historia än vetenskapshistorien. Det extra man gör vid helgerna representerar något gammalt och betydelsefullt och man vill gärna känna att man är en del av en lång historisk

kontinuitet. Här sammanstrålar medvetenheten om släktens historia och minnen från den egna barndomen med känslan av att traditionerna hör till en avlägsen tid.

Alla de berättelser som ständigt finns omkring oss, till exempel att julskinkan härstammar från fornnordiska offerriter eller att påskharen är en symbol för uppståndelsen, är inte historia i egentlig mening utan har mera karaktären av folkloreberättelser. Det är förklaringar som oproblematiskt kan omformas och ges nya innebörder beroende på vilket budskap berättaren vill förmedla till andra om sig själv och sin egen samtid. Trots de synnerligen skiftande tolkningarna av ursprungen förekommer sällan någon polemik om riktigheten i festhistorien.[19]

Den mytiska historieuppfattningen har under 1900- och 2000-talen ständigt förstärkts och är i dag fast rotad i tankevärlden hos många människor. Uppfattningen om den långa, obrutna, historiska kontinuiteten i våra egna helgtraditioner kan uppfattas som en självklarhet, och den kan därför rentav bli en del av festkänslan.

Noter

ÅRETS FESTDAGAR

Almanackan och feståret

1. Oja 1999, s. 29, 42–45.
2. Oja 1999, s. 38–41; Malmstedt 1994, s. 21.
3. Malmstedt 1994, s. 14, 19, 20.
4. Malmstedt 1994, s. 55–59, 70.
5. Malmstedt 1994, s. 81, 94, 103, 104, 106, 181–184.
6. Malmstedt 1994, s. 129, 130, 164, 165. Om situationen i Finland, se även Talve 1990 [1979], s. 241, 242.
7. Malmstedt 1994, s. 1, 14.
8. Malmstedt 1994, s. 144, 235, 239, 256.
9. Om helgflyttningarna i Finland, se Ilomäki 1979.
10. Oja 1999; Klinge 1979; Sihvo 1979.
11. Repo 1979.

Julperioden

1. Dahlström 1942, s. 2, 3.
2. Dahlström 1942, s. 12.
3. Piø 1990, s. 15–28.
4. Malmstedt 1994, s. 1. Om marknader i Finland, se Heinonen 1979.
5. von Bonsdorff 1899; Nordlund 1893, s. 52–73; Bergman 1985, s. 25; Liungman 1945.
6. Tersmeden 1917, s. 175.
7. Weber-Kellermann 1985, s. 126–135; Weber-Kellermann 1978, s. 45, 51–53, 94, 95, 108, 122.
8. Lönnqvist 1996, s. 67.
9. Se jultiden i Topelius dagbok 1833–1840, Topelius 2018; von Frenckell 1943, s. 258, 259.
10. Se Jaakkola 1977, s. 6.
11. Lönnqvist 1996b, s. 67; Åström 1993, s. 203.
12. *Lördagen* 25.12.1909, s. 8.
13. T.ex. *Helsingfors Tidningar* 4.1.1851; *Wiborgs Tidning* 8.1.1868; *Wasa Tidning* 24.12.1892; *Pedersöre* 19.12.1917; *Svenska Tidningen* 22.12.1917; Bergman 2017, s. 37.
14. *Husmodern* 1910:12, s. 179–181 och 1911:12, s. 177–180; *Hufvudstadsbladet* 24.12.1937.
15. *Wiborgs Nyheter* 24.12.1903.
16. *Hufvudstadsbladet* 20.12.1928.
17. Lönnqvist 2001, s. 169; SLS 1649, s. 506, 507.
18. Se Jaakkola 1977, s. 279–284.
19. Se även Löfgren 1991; Bergman 1999.
20. SLS 2114, s. 14.
21. Bergman & Ekrem 2006a; Bergman & Ekrem 2006b; SLS 2114.
22. Bergman 1996a; Bergman 1996b.
23. SLS 2114, s. 5, 6.
24. Lempiäinen 2000, s. 27, 58, 59.
25. Almanackor från 1600-talet, https://almanakka.helsinki.fi/sv/arkiv/yliopiston-almanakat-universitetets-almanackor-1608-1999/almanackorna-pa-1600-talet.html (hämtad 9.12.2019).
26. Dahlström & Salmenhaara 1995, s. 234, 303.
27. SLS 1649; SLS 2144; ÖTA 268.
28. ”Thorsdag Lilla jul” i Topelius dagbok 22.12.1836, Topelius 2018, s. 503, 504; ljudinspelning 1968:87, lillajul 21.12, SLS. ”Lillejul” finns belagt från Sverige från 1775 i betydelsen dagen före julaftonen och användes sporadiskt under 1800-talet för en liten fest i anledning av julens början eller slut, exempelvis Luciadagen eller Knutdagen, se Swahn 2005b, s. 85.
29. *Åbo Posten* 1.12.1878; *Helsingfors Dagblad* 3.12.1878; *Björneborgs Tidning* 6.12.1889; *Åbo Underrättelser* 18.12.1911. De många sagorna och berättelserna om ”lilla julen” i barntidningarna från 1880-talet utgick ifrån att läsekretsen kände till traditionen.
30. T.ex. *Nya Trollsländan* 3.12.1887; *Kamraten* 1.12.1897.
31. *Pikkujoulu* behandlas i den finskspråkiga litteraturen endast i betydelsen kollektiv julfest. Man söker bakgrunden i studentnationernas och skolornas gröt- och granfester kring sekelskiftet 1900. Toivo Vuorela menar att julfesterna (*pikkujoulun vietto*) etablerades först efter andra världskriget, se Vuorela 1975, s. 734. Ingen har utrett förhållandet till den finlandssvenska lillajulen, se Vilkuna 2000, s. 335. Kustaa Vilkunas *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalentereista entineen* utkom första gången 1950; Karjalainen 1994, s. 112, 212; Karjalainen 1997, s. 11.
32. *Aura* 1.12.1885; *Satakunta* 6.12.1873.
33. SLS 2345, ”julen” och ”första advent och lilla jul”.
34. T.ex. SLS 1649, s. 478.
35. Vuolio 1991; Karjalainen 1997, s. 11; Bringéus 1976, s. 22; Rehnberg 1965, s. 222.
36. Piø 1990, s. 29; Weber-Kellerman 1978, s. 42–45.
37. I samband med historiska redogörelser för hur adventsfirandet etablerades nämns ofta det inflytande som enskilda namngivna församlingar, organisationer eller personer haft på traditionerna. Långtifrån alla påverkningskanaler har lämnat spår i skriftliga källor. Mats Rehnberg, som 1965 publicerade sin stora undersökning om traditionerna kring att tända levande ljus under 1900-talet, spårade en del tidigare okänt material om hur adventstidens ljustraditioner nått Skandinavien. Han visade att vid Kaiserswerths diakonissanstalt utanför Düsseldorf i Tyskland tände man sju ljus i en adventsgran (representerande veckans sju dagar) på de fyra adventssöndagarna och för varje ljus lästes texter ur Gamla testamentet. Han fann också belägg för att ledarna vid systeranstaltens barnhem Ersta utanför Stockholm hade bekantat sig med seden och någon gång under 1870-talet ordnade en liknande ceremoni i kyrkan. Rehnberg visade också på en predikan som Nathan Söderblom, sedermera professor och ärkebiskop, hade hållit i Paris 1896, då han verkade som pastor vid svenska kolonin i Paris. Söderblom beskriver i predikan bruket att för varje adventssöndag tända ett ljus i en enrisbuske. Dessa personer och organisationer har senare framställts nästan som om de medvetet lanserat seden eller i alla fall varit stora påverkare. Så var inte fallet utan de tog bara upp idéer och bruk som fanns i deras omgivning. Men det är klart att också dessa bidrog till, tillsammans med många andra för oss okända påverkare, att ett bruk som låg i tiden fick fotfäste bland befolkningen, se Rehnberg 1965, s. 211–217. Se även Svahn 2005, s. 44 och Bringéus 1976, s. 20.
38. Vuolio 1981, s. 48; Jaakkola 1977, s. 40–42, 233, 234, 285, 286; Rehnberg 1965, s. 215.
39. Blomqvist 2002, s. VIII, 259.
40. Bringéus 1999, s. 112; Lönnqvist 1992, s. 27.
41. Lönnqvist 1992, s. 33, 34; Bäckman 1916, s. 87, 88; Estlander 1909, s. 31; Estlander 1910, s. 40, 41; Wasenius 1911, s. 47–49; Estlander 1912, s. 44, 45; Estlander 1913, s. 43–45; *Privata svenska fruntimmersskolan i Borgå* 1916, s. 31; Bergroth 1945, s. 340; Nordlund 1893, s. 73–81; Laurén 1877, s. 245–253.
42. Bringéus 1965, s. 107–114; Kättström Höök 2016, s. 17–34; Strömberg 2017, s. 44–50. År 1931 lade Carl von Sydow fram teorin att den svenska lucian skulle härstamma från den tyska gåvoutdelaren, Christkindlein, som uppträdde som en vitklädd figur med ljus i håret. En sådan gestalt ingick i de julspel som uppförde av kringvandrande tiggare, se von Sydow 1931. Till det yttre påminner denna figur om de svenska lucionna, men Nils-Arvid Bringéus har via en grundlig genomgång av det västsvenska materialet visat att varken borgerskapets lucior eller de folkliga lussegubbarna har direkta historiska beröringspunkter med den tyska traditionen, utan den tidigaste borgerliga lucian, pigan som bjuder på frukost, är en skämtfigur som uppstått i Sverige utifrån inhemska traditioner, Bringéus 1999, s. 112–114. Också min genomgång av luciatraditionen tyder till fullo på att Bringéus har rätt. von Sydows teori hänger dock envist kvar också i nyare litteratur, se Kättström Höök 2016, s. 27–29.
43. ”Nylands Dragon” 1862, Nylands nations arkiv, Nationalbiblioteket.
44. Det började med att de manliga studenterna, iklädda studentmössor, drog vita nattskjortor över överrockarna och en pojke kläddes till lussebrud. Efter traktering vid glöggbålen tog lyktbäraren en lyktstång och trumpetaren ett horn och sjungande vandrade man genom gatorna för att väcka upp nationens inspektorer

och hedersledamöter, dvs. professorerna. Dessa var förberedda och införstådda med seden, så glöggen ångade och kaffebordet stod färdigdukat då studenterna vällde in. De lät sig väl smaka och stämde upp med Sankta Lucia "på den gamla positivmelodin". Man tackade och vandrade vidare till nästa professor. Då alla uppvaktningar var klara samlades studenterna till gemensam frukost, se Wikman 1924b, s. 129 f. Se även Kättström Höök 2016, s. 33–37.

45. Bringéus 1965, s. 26; Kättström Höök 2016, s. 39–41; Strömberg 2017, s. 83–86, 183.
46. På Nordiska klubbens julfest i Paris 13.12.1908 uppträdde en lucia iklädd nationaldräkt. Till tonerna av en taktfast marsch serverade hon glögg med hjälp av en stjärngosse, se *Hufvudstadsbladet* 23.12.1908. Vid Stockholmskvinnornas hyllningsfest till Nobelpristagerskan Selma Lagerlöf 1909 kom en lucia in med tebrickan, åtföljd av tre stjärngossar som sjöng "Staffan var en stalledräng", se t.ex. *Nya Pressen* 16.12.1909 och *Östra Finland* 22.12.1909.
47. T.ex. *Julbudskap till barnen* 1.12.1894, s. 3, 4; *Wasa Tidning* 18.12.1894. Även t.ex. *December. Jultidning för det svenska Finland* 1.12.1909, s. 5; *Hangö-Bladet* 23.12.1909; Strömberg 2017, s. 12–21.
48. SLS 960, s. 1691, 1692. Sången, med samma ord som Blåfiell kom ihåg, finns mig veterligen publicerad bara en gång, i Aksel Törnudds *Sångkurs för skolan* från 1922. Boken hade inte utkommit 1898 men sången måste ha varit en skolsång. Den finns i alla fem upplagorna av boken 1922–1948.
49. Se *Österbottningen* 10.11.1979. Lucia i Kronoby folkhögskola infördes 1923, på rektor Signe Strömborgs initiativ.
50. Lönnqvist 2001, s. 166–169.
51. T.ex. *Nya Pressen* 7.1.1908; *Veckobladet* 6.8.1910 och 20.12.1913; *Borgåbladet* 23.12.1913; *Hangö* 18.12.1919; *Svenska Tidningen* 18.12.1919; *Västra Nyland* 30.11.1920; *Nyland* 28.12.1929.
52. Backlund 1980.
53. Lönnqvist 1972, s. 42–44; Nabb & Skott 1993, s. 11–13. Se även Jaakkola 1977, s. 31–36 och Strömberg 2017, s. 91–102.
54. Häggman 1992, s. 26; *50 lucior på Åland* 1993; *Ålandstidningen* 3.12.1993; *Västra Nyland* 12.11.1988.
55. Åström 2016, s. 241–243.
56. Norrmén 1992; Wildtgrube 1999; Lindholm 1992.
57. T.ex. *Vasabladet* 8.11.1997; *Österbottningen* 8.11 och 11.11.1997; *Hufvudstadsbladet* 12.11 och 13.11.1997; *Östra Nyland* 15.11.1997.
58. "Folkhälsan frågar folket. Hur skyddas Lucia?", *Hufvudstadsbladet* 16.1.1998.
59. Se t.ex. *Terra Nova. Språkröret för Nylands nation vid Helsingfors universitet* 1994:7 om val mellan "luciapojkar" med parodiartade presentationer. Om luciatraditionen i Pargas svenska gymnasium, se Blomqvist 2013.
60. Dahlström 1942; Nikander 1947; Laaksonen 2015, s. 142–145.
61. Malmstedt 1994, s. 254–257.
62. Dahlström 1942, s. 14, 20, 26; Nikander 1947, s. 21, 22; Nikander 1931, s. 28.
63. Laaksonen 2015, s. 143, 146; *Borgåbladet* 23.12.1911.
64. Dahlström 1942, s. 19, 18, 23, 27; Laaksonen 2015, s. 160–166; *Finlands Allmänna Tidning* 4.1.1858; *Åbo Underrättelser* 26.12.1880 och 13.1.1883; *Helsingfors Dagblad* 18.1.1881.
65. Dahlström 1942, s. 26–31; T.ex. *Åbo Underrättelser* 30.12.1880; Forslin 2009a; Laaksonen 2015, s. 163; Kunttu 2015, s. 59–61.
66. Dahlström 1942; Kunttu 2015, särskilt s. 42, 59, 68; Laaksonen 2015, s. 179; Torvalds 2010.
67. Dahlström 1942, s. 23; *Jakobstad* 23.12.1908; *Borgåbladet* 23.12, 28.12.1911 och 29.12.1914.
68. *Åbo Underrättelser* 26.8.2010. Om skolfredens historia i Finland, se https://www.mll.fi/ammattilaisille/kouluille-ja-oppilaitoksille/koulurauha/koulurauhan-historia/ (hämtad 11.6.2019).
69. Pulma 1985, s. 39, 40; Pirinen 1956–1978.
70. von Bonsdorff 1899.
71. Dahlström 1942, s. 11, 12.
72. Levander 1934, s. 108–110.
73. Ramsay 2007, s. 468, 469. Sofia Stenbäck skrev i sin dagbok från Tyrvis den 24 december 1892: "En gräslig köld ha vi, så att alla få hålla sig inomhus, blott i går 30 grader, i dag något mindre. Jultiggarna larfva dock omkring, sin vana trogen och okunniga om termometern, för att samla upp en smula här och en annan där. Här är riktig folkvandring inför julen." Stenbäck 1967, s. 184.
74. Bergman 1985, s. 25–27.
75. Celander 1950, s. 41–44, 432, 433. Här spelade säkert också fenomenet ostensiv handling eller *ostensive action* in, dvs. att sägner, berättelser och föreställningar börjar stå som modell för och leda till handlingar. Se af Klintberg 2000; Dégh & Vázsonyi 1983; Skott 2013, s. 10, 11, 44, 45.
76. Efter reformationen blev det opassande att sjunga de verser som handlade om Herodes eftersom de uppfattades som katolska och Staffan blev bara en stalledräng utan någon husbonde (utom i några enskilda varianter som bevarades i muntlig tradition).
77. Se även Hausen 1873, s. 70–72; SLS 1495, ljudband 1984:67.
78. SLS 226, s. 62–64.
79. SLS 584, s. 232, 233; SLS 27, 160.
80. Celander 1950, s. 410, 430, 431; Nikander 1947; Hausen 1873, s. 70–72. Det är inte helt lätt att avgöra varifrån idén med halm kommit. Det kan handla om att det är europeiska karnevaltraditioner (i likhet med fastlagssederna) som under 1600- och 1700-talen kommit till Norden och fått fotfäste i både folklig och borgerlig tradition. Det är dock inte heller uteslutet att halmutklädseln fanns redan då staffanstraditionerna etablerades i folktraditionen i Sverige och att halmutklädseln fanns med då traditionerna kom till Finland. Några säkra belägg finns inte. De äldre evolutionistiskt inriktade forskarna band med förkärlek samman halmstaffan och andra "halmseder" med hedniska fruktbarhetsriter, men sådana kopplingar har inte kunnat påvisas. Halmutklädseln hör till de folkliga traditioner som har spridit sig uppåt i samhällshierarkin. Halm användes åtminstone under 1800-talet även i högreståndskretsar i olika slag av skämttraditioner och lekar, och kunde kastas in genom dörren vid jul. Halm kunde också vara en del av namnsdags- och frieritraditionerna. Halmen anammades säkert för att det folkliga var främmande och därför lustigt. I Topelius novell "Halmgubben" överraskar sonen familjen med att i salongen kliva ut ur en heltäckande förklädnad av halm, *Helsingfors Tidningar* 24.12.1842. Se även ljudinspelning 1969:12, SLS.
81. Celander 1950, s. 15–22, 32, 325; Piø 1990, s. 18, 58–62. Se även Forslin 2009b, s. 47–51.
82. Strömborg 1880, s. 28, 29. På 1810-talet gick också Elias Lönnrot på tiggarvandring i västra Nyland men då som traditionell skoldjäkne. Han kände inte till stjärngossetraditionen. von Bonsdorff 1899, s. 37; Niemi 1895, s. 460–465.
83. SLS 533, s. 464.
84. SLS 239, s.191.
85. Sign. "R-m. [Henrik August Reinholm], "Om Julen och Julstjernan i Helsingfors", *Helsingfors Tidningar* 4.1 och 8.1.1851. Spelet upptecknades också av Victor Pettersson 1881.
86. Celander 1941, s. 139–141; Celander 1950, s. 397, 400.
87. Pettersson 1881, s. 170. Se även *Nya Pressen* 23.6.1908.
88. Vento 1978, s. 3. Både Reinholms och Petterssons upptecknade spel ingick i *Nyland V. Nyländska folkvisor II* som utgavs av Ernst Lagus 1893. Ibland är likheterna så stora i den folkliga traditionen att man måste förmoda att spelet inte bara överförts via muntlig tradition utan att det är de tryckta formerna som varit spridningskällan.
89. *Nya Pressen* 4.1.1886; *Östra Nyland* 8.1.1913; *Wasabladet* 28.12.1895; *Wasa Nyheter* 10.1.1897; Wichmann 1933, s. 2; Pettersson 1881.
90. Wichmann 1917, s. 6, 7; Wichmann 1933; SLS 931.
91. *Wasabladet* 28.12.1895. I Anna Sarlins *Julsånger. Häfte III*, som är gjord med tanke på folkskolorna, ingår "Nu så kommer

julen" med Gustaf Stolpes melodi. Se även "Julstjärnan. Ett barndomsminne", *Dagens Press* 31.12.1915.

92. Wichmann 1933; Nylund 1914, s. 35–41; SLS 931; *Wasabladet* 28.12.1895; *Syd-Österbotten* 28.12.1909; *Österbottningen* 8.1.2005; "Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1913–1914", s. 131; "Julstjärnan. Ett barndomsminne", *Dagens Press* 31.12.1915. Också de borgerliga teaterversionerna av spelen har upptecknats av insamlare och hamnat i traditionsarkiven. Man ser ändå tydligt av materialet att det handlar om olika slag av stjärngossespel. De som användes av sådana som tiggde på riktigt, är korta och osammanhängande och har bara sångtexter till repliker, medan borgerskapets "stjärngosseteater" är avsevärt mera avancerad, har en logisk uppbyggnad och andra sånger. De burleska sångerna saknas och i stället ingår psalmer och skolsånger. Däremot finns här, ofta helt förvanskade, varianter av sånger ur *Piae Cantiones*. Någon knivskarp gräns mellan dessa borgerliga spel och de folkliga tiggarspelen kan naturligtvis ändå inte dras.
93. T.ex. *Aftonbladet* 7.1.1893; *Hufvudstadsbladet* 2.1.1894; *Fyren* 11.5.1907.
94. I folktraditionen särskilt i uppteckningar från Sibbo och Borgå. Se även *Hufvudstadsbladet* 2.1.1894.
95. Estlanders *Stjärngossarnes julupptåg* fick stor uppmärksamhet i tidningarna, som gjorde mycket reklam för spelet "för att inte stjärngossevisorna skulle dö ut", se *Borgåbladet* 11.12.1901 och *Hufvudstadsbladet* 19.11.1902. Stjärngossespelet trycktes också tillsammans med tre andra "skoldramer" till förmån för privatskolornas pensionskassa.
96. T.ex. *Aftonposten* 15.12.1898.
97. Hollmerus 1902, s. 25–28; "En gammal dans" 1910, s. 296–301; Lönnqvist 1992, s. 27–30; Lönnqvist 1997b, s. 4–8.
98. Birck 1936.
99. Spelet uppfördes många gånger, bl.a. på soarén efter luciatåget i Jakobstad 1931, som Birck hade varit engagerad i. Birck turnerade också med sitt stjärngossespel. År 1950, när han var lärare i Lagmans skola i Jakobstad, åkte hela truppen på turné till Helsingfors. De reste med tåg och övernattade i den egna tågvagnen. Spelet uppfördes i Konservatoriet och på Bangatans folkskola, se bandspelad intervju med Håkan Andersson, SLS 1824. Denna utarbetade version, uttryckligen tänkt som scenuppträdande har uppförts även under senare tid, se *Österbottningen* 21.12.2001 och 8.1.2005.
100. Vento 1978, s. 3.
101. Myllylä 1991, s. 51.
102. Myllylä 1991, s. 10.
103. Paulaharju 1944; Vento 1978, s. 2; Myllylä 1991, s. 75; Similä 1933; "Tierna-Pojat" 1934.
104. Myllylä 1991, s. 27, 28.
105. Halpert & Story (eds.) 1969; Smith 2007; Bregenhøj 1974; Strömberg 1996.
106. Bl.a. i Kiikoinen, Mouhijärvi och Pukkila, se Bregenhøj & Vento 1975.
107. Ekström & Österlund-Pötzsch 2007; Österlund-Pötzsch 2010; Åström 2010; Bergman 1984a; Reinilä 1978, s. 451, 452; SLS 824; SLS 1174; SLS 1298; SLS 1495.
108. *Ilmarinen* 4.2.1854.
109. *Helsingfors Dagblad* 9.1.1876.
110. Bergman 1985, s. 25. På Balkan fanns också bock-, fågel- och getutklädsel som tiggarutrustning. I Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagbok finns uppgifter om fågelutklädsel, men ursprunget är osäkert, Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 44.
111. Piø 1990, s. 18, 91–95; Bringéus 1976, s. 60–66.
112. *Åbo Nya Tidningar* 9.7.1789, s. 3, 4.
113. Citat ur Ramsay 1904, s. 17. Se även Bergman 1985, s. 26, 27; von Frenckell 1947, s. 151; Estlander 1918, s. 40; Topelius dagbok 24.12.1839, Topelius 2018, s. 941, 942. Lagus 1904, s. 42, beskriver julaftonen i Pargas prästgård 1827 och här finns det tidigaste belägget för julbock som underhållare på julaftonen.
114. Exempel på dessa är *Julnisse, Lördags-Nisse, Söndags-Nisse. Illustreradt veckoblad för skämt, humor och satir, Nisse. Påskblad för skämt och nöje, Nisse. Tidning för skämt och satir* och *Påsk-Nisse. Illustrerad tidning för skämt och satir.*
115. De möjligen första utklädda tomtarna i Finland uppträdde 1881 i samband med ett lotteri på Studenthuset i Helsingfors till förmån för Finska Teatern. Enligt modell från Stockholm fungerade tolv tomteklädda barn som lotteriförsäljare, bl.a. Aino Järnefelt (g. Sibelius) och Helmi och Ilmari Krohn. Se *Ilmarinen* 5.2.1881; Vilkuna 2000, s. 360; Bergman 1985, s. 44. Tomtarna var dock inte okända på annat håll i landet. I ett maskeradtåg i Brahestad 1882 fanns en julgubbe som "åtföljdes av 8 till 10 till julnissar kostymerade barn", se *Uleåborgs Tidning* 26.1.1882, s. 2. Eftersom nissarna förekom på en maskerad tyder det på att det var en någorlunda välkänd och etablerad kostymering. Från 1890-talet var julgubbens följe av nissar etablerat på barnjulfesterna. Se även Hertzberg 1888, s. 250, 251.
116. Bergman 1985.
117. Bergman 1985, s. 33–35; *Eos* 1.1.1894, s. 4.
118. Cavonius 1935.
119. Se Jaakkola 1977, s. 51–56.
120. Lönnqvist 1992, s. 70–75; Lönnqvist 1996, s. 63.
121. Tersmeden 1917, s. 18–20.
122. Åström 1993b, s. 203.
123. Suolahti 1913, s. 175.
124. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 43; Åström 1993a, s. 203; Åström 1993b; Åström 1994.
125. Lagus 1904, s. 42; Estlander 1918, s. 40.
126. Topelius dagbok 24.12.1832, Topelius 2018, s. 16; Ramsay 1904, s. 17.
127. Lagus 1904, s. 42.
128. Topelius dagbok 24.12.1835, Topelius 2018, s. 354.
129. Topelius 24.12, 25.12.1834 och 24.12.1836, Topelius 2018, s. 224, 225, 506.
130. *Helsingfors Tidningar* 4.1.1851.
131. T.ex. *Pedersöre* 19.12.1917; Bergman 2017.
132. Nilsson 1916; Swahn 2005b, s. 179, 180; Lönnqvist 1992, s. 76; Celander 1928, s. 102–104; Celander 1935, s. 92; Belfrage 1935.
133. SLS 824, s. 227.
134. SLS 824, s. 77, 78.
135. SLS 473, s. 102.
136. SLS 1649.
137. SLS 1649, s. 744.
138. Bergman & Ekrem 2006a; Bergman & Ekrem 2006b; SLS 2114.
139. Dahlström 1921; Garnert 2016, s. 18–21; *Helsingfors Tidningar* 24.2.1847, s. 8; *Wiborgs Tidning* 14.9.1867 och 9.2.1870; Topelius dagbok 2.12.1833, Topelius 2018, s. 106.
140. von Frenckell 1947, s. 151.
141. von Frenckell 1943, s. 374, 375.
142. Ramsay 1904, s. 17; Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 23, 24.
143. Lönnqvist 1992, s. 51–53; Mäkeläinen 1972, s. 108.
144. Topelius dagbok 24.12.1836, 24.12 och 25.12.1837, Topelius 2018, s. 504, 657, 658.
145. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 47–52; *Åbo Underrättelser* 16.1.1879.
146. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 27; Hertzberg 1888, s. 248, 249, 268–279.
147. *Finland* 28.12.1888.
148. Bergman 1984a, s. 36–40; Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 27.
149. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 85; *Tammerfors* 15.12.1894; *Åbo Tidning* 30.12.1894.
150. *Wasabladet* 14.12.1867; *Finland* 28.12.1888.
151. *Wasa Tidning* 30.12.1888.
152. *Eos* 15.12.1857, s. 8. Julgransbilder finns också i *Eos* 15.12.1862 och 1.1.1893 samt i *Lördagsqvällen* 22.12.1888.
153. Estlander 1918, s. 38. Se även Piø 1990, s. 204–219 och H. C. Andersens "Granträdet" i *Morgonbladet* 23.11, 26.11 och 30.11.1846.
154. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 117.
155. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 76–80. T.ex. *Helsingfors Dagblad* 24.12.1863 och 16.2.1869.
156. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 126; *Åbo Underrättelser* 22.12.1899; *Folkwännen* 21.12.1887.
157. SLS 824, s. 26, 426; Bergman 1983; Lönnqvist 1992.
158. SLS 1469, s. 562.

159. Bergman 1983.
160. *Helsingfors Tidningar* 4.1.1851; SLS 562, s. 941.
161. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 127–130, 167–170.
162. Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 131–134.
163. Dahlström 1942, s. 11, 12. Se även Topelius dagbok 24.12.1836, Topelius 2018, s. 504.
164. SLS 824; Nikander 1940, s. 161.
165. Koski 2012; Jaakkola 1977, s. 141–143.
166. Jaakkola 1977, s. 106, 107, 236–240.
167. Nygård 1958, s. 50.
168. Topelius dagbok 24.12.1836, Topelius 2018, s. 504.
169. Skillnaden mellan lanterna, stjärna och julkors var i början av 1800-talet diffus, medan julkors i dag står för en särskild julprydnad, de höga feststängerna utomhus som är typiska för Sydösterbotten. Topelius dagbok från jul och nyår 1833–1835 och 1837–1839, Topelius 2018; Estlander 1918, s. 34–38; Nygård 1958, s. 50, "Julen i Trons, Hoppets och Kärlekens tecken. En gammal julsed i Jakobstad", *Husmodern* 1936:12, s. 290.
170. Estlander 1918, s. 37.
171. *Morgonbladet* 5.3.1849; SLS 734, s. 420.
172. SLS 824, s. 58.
173. SLS 824, s. 396.
174. *Ilmarinen* 4.2.1854; Rancken 1879.
175. *Morgonbladet* 23.2.1854.
176. T.ex. *Wiborgs Nyheter* 18.12.1908; *Helsingin Sanomat* 23.12.1910.
177. *Svenska Pressen* 21.12.1927; Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 85.
178. Om Kungsgatan i Ekenäs som julgata 1949 med girlander med ljus, se t.ex. *Laatokka* 21.12.1949. Den första julgatan i Joeunsuu öppnades 1950 med julgubbbsmarsch och annat program, se *Laatokka* 14.12.1950.
179. SLS 1649; Jaakkola 1977, s. 90, 184, 185.
180. Rehnberg 1965; Jaakkola 1977, s. 195–200.
181. Bergman 1994. SLS 1760, SLS 1780.
182. Pekka Toivanen, "Tro, hopp och kärlek i Jakobstad", *Hufvudstadsbladet* 22.12.1976; Lundström 1987.
183. Lundström 1987; Jaakkola 1977, s. 100.
184. Se även t.ex. "Jakobstad vill ha ensamrätten till tro-hopp-kärlek-symboler", *Hufvudstadsbladet* 4.1.1994; "Jakobstad har inte ensamrätt till tro, hopp och kärlek", *Västra Nyland* 6.1.1994; "Tro hopp kärlek och bråk", *Österbottningen* 6.1.1994.
185. Ottoson 2002; Jaakkola 1977, s. 276.
186. Se t.ex. *Nya Pressen* 4.1.1886.
187. Backlund 1980, s. 11; *Syd-Österbotten* 12.1.1907; *Jakobstad* 23.12 och 30.12.1908.
188. *Kyrkpressen* 19.12.1985.
189. Wolf-Knuts 1985; Jaakkola 1977, s. 115, 267–269.
190. SLS 1649, s. 98.
191. Mäkeläinen 1972, s. 108.
192. von Frenckell 1943, s. 274; von Frenckell 1947, s. 10.
193. Uttrycken smörgåssupé och brännvinsbord betydde i början av 1800-talet enklare traktering, dvs. man hade dukat fram ett bord med endast kalla rätter, smörgåsar och charkuterier, där gästerna fick ta för sig. Uppdukade bord med ett stort antal rätter, både varma, kalla och efterrätter, dit (de manliga) gästerna gick för att ta för sig och för att hämta mat åt damerna förekom också. De uppdukade borden började vid mitten av 1800-talet kallas smörgåsbord, se von Frenckell 1943, s. 269–272, 274, 275; von Frenckell 1947, s. 18, 19, 21, 84; *Valan. Album utgifvet av Svenske Österbottningar* 1.1.1881, s. 120.
194. Topelius dagbok 24.12.1835, Topelius 2018, s. 354.
195. Se von Frenckell 1947, s. 271, 272.
196. Mäntykorpi 2012; Olga Ahlströms dagböcker 1866–1867, K. H. Renlunds museum.
197. Stenbäck 1967, s. 20, 21, 26, 27, 108.
198. T.ex. von Frenckell 1947, s. 269, 270.
199. *Morgonbladet* 24.9.1849. Här nämns ingen julgran utan julbordet har dess funktion, en överraskning och en julklapp.
200. Stenbäck 1967, s. 37.
201. Beskrivningen av den folkliga julmaten grundar sig huvudsakligen på SLS 824, SLS 1194, SLS 1469, men också andra samlingar i Svenska litteratursällskapets arkiv samt *Hufvudstadsbladet* 20.12.1936 och Jaakkola 1977, s. 85, 161, 162, 170–172, 253, 254, 302.
202. Se t.ex. Vuolio 1981, s. 115; Jaakkola 1977, s. 64–85, 145, 146.
203. *Helsingin Sanomat* 23.12.2013 (TNS Gallup, felprocent 3 %).
204. T.ex. SLS 824, s. 34, 35, 345.
205. Olaus Magnus 2010.
206. Talve 1977, s. 35, 36; Jaakkola 1977, s. 154.
207. Swahn 2005a, s. 197.
208. Weber-Kellermann 1978, s. 170–179; Lönnqvist 1997a, s. 26, 60, 61. Pepparkakor tillverkades av sockerbagarna Peter (Petter) Fahlberg och Matts Hellman i Åbo 1802 och av Christina Back i Vasa 1840, se *Åbo Tidning* 6.11, 17.11 och 8.12.1802 och *Åbo Tidningar* 3.10.1840.
209. Se t.ex. *Wiborgs Tidning* 20.12.1865; *Borgåbladet* 18.12.1886; *Wasabladet* 22.12.1888; *Wasa Tidning* 23.12.1888.
210. Lönnqvist 1997a, s. 62.
211. Lönnqvist 2016, s. 113–127; *Husmodern* 1909:12, s. 185; Jaakkola 1977, s. 164, 165, 243, 244.
212. Lönnqvist 2016, s. 116, 117; Jaakkola 1977, s. 95, 96, 243–245. I *Husmodern* 1929:12, s. 376, 377 finns Runa Melanders beskrivning av hur man bakar ett pepparkakshus.
213. *Kotiliesi* (Kotilieden joulu) nr 23, 1.12.1923, s. 32 (708); *Kotiliesi* nr 9, 1.5.1928, s. 292; *Helsingin Sanomat* 29.11.1928.
214. Lönnqvist 2016, s. 123–125; t.ex. *Åbo Tidning* 25.2.1901; *Politiken* 6.11.1907; *Åbo Underrättelser* 24.1.1908.
215. T.ex. *Tammerfors Aftonblad* 13.2.1920; *Hufvudstadsbladet* 19.3.1921, 2.3.1922 och 7.5.1928; *Allas Journal* 29.4.1923; *Svenska Pressen* 16.6 och 1.11.1923; *Wiborgs Nyheter* 7.4.1925; *Borgåbladet* 30.3.1926; *Etelä-Saimaa* 15.7.1926.
216. Lönnqvist 2016, s. 113–127; Lindholm 1990; Palmgren 1990; Jaakkola 1977 s. 95.
217. Topelius dagbok 13.1.1836, 7.2 och 14.12.1837, Topelius 2018, s. 374, 543, 655. Om struvor och glögg i brev från Zacharias Topelius till Sofia Topelius 15.1 och 28.5.1866; *Nya Pressen* 2.1.1909; *Björneborgs Tidning* 16.8.1910. På 1890-talet blev "svensk glögg" en modedryck vid julen. Klart är att svensk glögg var någonting annat än glögg, julglögg och glödgat vin. Svensk glögg betyder eventuellt s.k. brûlot, varm cognac sötad med socker, som vid den tiden var populär i Sverige (se även första maj och fastlag). En annan möjlighet är att svensk glögg var brännvin med kryddor samt mandel och russin.
218. Vuolio 1981, s. 114; Jaakkola 1977, s. 77–79, 209, 210; *Uusi Suometar* 10.2.1907; *Itä-Suomen Sanomat* 30.3.1907; *Nya Pressen* 2.1.1909 och 20.12.1913; *Västra Finland* 18.11.1909; *Hangö* 21.12.1909; *Dagens Press* 30.12.1914 och 19.12.1919; *Västra Nyland* 30.11.1920; *Uusi Suomi* 31.3.1929.
219. Andersson, Dahlström & Forslin (utg.) 1967, s. XXIX; *Åbo Underrättelser* 16.1.1879; Jaakkola 1977, s. 241, 242.
220. Danielson & Ramsten, s. 8, 24–26; Andersson, Dahlström & Forslin (utg.) 1967, s. XXX.
221. T.ex. Holmström & Hollmerus 1921.
222. Texten till "När juldagsmorgon glimmar" kritiserades mycket hårt. Det var formuleringen "Där Gud i nattens timmar, ren vilar uppå strå", dvs. att man likställde Gud med Jesusbarnet, som gav upphov till teologiska dispyter.
223. Bergman 1996a; Bergman 1996b; SLS 1854; Torvalds 2007.
224. SLS 2114; SLS 1854; Bergman 1996a; Bergman 1996b.
225. von Frenckell 1947, s. 153.
226. *Åbo Underrättelser* 2.1.1847; *Helsingfors Tidningar* 29.12.1847; *Morgonbladet* 10.1.1848.
227. Topelius dagbok 24.12.1835, Topelius 2018, s. 354.
228. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 44.
229. T.ex. Tersmeden 1917, s. 194.
230. Åström 1993b, s. 196–199; von Frenckell 1947, s. 75, 157; *Helsingfors Tidningar* 10.1.1829 och 2.1.1830.
231. Topelius dagbok 1.1.1836 och 1.1.1837, Topelius 2018, s. 363, 514.
232. *Helsingfors Morgonblad* 4.1 och 7.1.1833.

233. *Östra Finland* 17.1.1895. Se även *Trollsländan* 18.1.1873.
234. *Östra Finland* 27.12.1898; *Tammerfors Nyheter* 3.1.1916.
235. T.ex. *Östra Finland* 22.12.1905.
236. Lönnqvist 1992; Jaakkola 1977, s. 139, 140.
237. SLS 910b, SLS 2019.
238. T.ex. *Östra Finland* 27.12.1898; *Tammerfors Nyheter* 3.1.1916.
239. Honko 1979.
240. Nikander 1938.
241. Ett belägg från cirka 1685 för att man använde besvärjelser eller böner tillsammans med stöpning som sjukdomsbot eller för att bli av med något annat ont lyder så här: "stackarn han blef rädder, måste löpa, / Ty thet tå halp ey signa eller stöpa". Se "stöpa" i *Svenska Akademiens ordbok*, www.saob.se.
242. Tersmeden 1917, s. 113.
243. 5.1, 24.6, 28.9 och 31.12.1833, 24.6 och 31.12.1834, 25.1, 4.4, 23.6, 24.6, 23.11 och 31.12.1835, 31.12.1836, 27.1, 23.6, 24.6 och 31.12.1837, 23.6.1839, 23.6 och 3.9.1840, Topelius 2018.
244. Lönnqvist (utg.) 1970a.
245. SLS 977, ljudband 1969:122.
246. Se t.ex. Jaakkola 1977, s. 121–126. Nyårslyckor med bly förbjöds inom EU 1.3.2018, vilket gällde för de flesta på marknaden.
247. af Klintberg 2011. Bengt af Klintberg uppger också att det första belägget i svenskan för ordet "bragelöfte" är från 1903, med hänvisning till *Svenska Akademiens ordbok*, www.saob.se. "Braglöfte" finns dock i den svenskspråkiga tidningspressen i Finland från 1880-talet i betydelsen "högtidligt löfte" eller något man "lovat dyrt och heligt" (dock oftast av skribenter från Sverige) men är på inget vis anslutet till nyår.
248. *Åbo Tidning* 4.1.1885.
249. "Nyårslöfte" är rubrik för en betraktelse i *Wiborgsbladet* 12.1.1890. Se även *Norra Posten* 3.1.1885; *Åbo Tidning* 4.1.1885; *Pääskynen* 1912:2, s. 24 och 1912:3, s. 25; *Nuorten toveri* 1920:2, s. 43.
250. *Wasa Nyheter* 30.12.1899; *Nya Pressen* 1.1 och 3.1.1900; *Västra Nyland* 2.1.1900; *Västra Finland* 6.1.1900.
251. SLS 2203, *Fyrväpplingsbladet* nr 29, 1934, s. 15–18.
252. Se även Jaakkola 1977, s. 206; Åström 2016, s. 232–234, 245, 246.
253. Beckman 1912, s. 182–186; Lindhagen 1912, s. 170-182.
254. Oja 1999, s. 208, Vilkuna 2000, s. 24–28.
255. SLS 824.
256. Topelius dagbok 18.1.1839, Topelius 2018, s. 815.
257. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 29.12.1912; *Wiborgs Nyheter* 4.1.1908.
258. *Helsingfors Tidningar* 12.1.1865; *Hufvudstadsbladet* 23.1.1869 och 24.1.1891; *Nya Pressen* 30.12.1889 (B); *Helsingfors Aftonblad* 4.1.1894; *Julklockan. Bilaga till Nya budbäraren* 1919:12, s. 33.
259. Jag har hittat ett enskilt fall av förankring i arbetarkulturen. På Fabriksarbetargillets julfest i Åbo hade man plundring av julgranen som ett programnummer så tidigt som 1878. Salen var smyckad med girlanger och huvudattraktionen var en stor julgran mitt på golvet, se *Åbo Posten* 8.1.1878. Även i skolor förekom julgransplundring men endast sporadiskt och under en kort tid, exempelvis Malax folkskola 1889, Kyrkslätt folkskola 1890, Lumparland folkskola och Kronoby folkhögskola 1892, Sund och Kårböle folkskolor 1896 och vid samma tid hölls julgransplundring i Köpmansgården i Liljendal, se SLS 824, SLS 2144, SLS 960, s. 1637, 1638. Stationsinspektorn vid Bennäs station ordnade 5.1.1908 i Sisbacka folkskola i Nederpurmo i Österbotten en julfest för 150 barn med ringdans, diktläsning, traktering, julklappar och "plundring av julgranen". Till sist sjöngs "Vårt land", se *Hufvudstadsbladet* 11.1.1908. Se även SLS 962, ljudband 1970:103; Koivisto, Nyman & Saloniemi 2009, s. 201.
260. Julgransplundringar får endast ett vagt omnämnande i boken *Joulupuu on rakennettu* av Koivisto, Nyman & Saloniemi (2009). Ordet används på finska nästan endast i samband med Pippi Långstrump. Ett annat begrepp på finska är *kuusenpolttajaiset* (granbränning), vilket kan betyda att man konkret gemensamt bränner upp granarna som ett jippo eller så kan det vara en julslutfest vid trettondagen. Att det hörde till julslutet att man som en del av ceremonin brände upp granen, ser ut att ha haft en viss folklig förankring bland den finskspråkiga befolkningen, och som utvecklats rätt oberoende av de svenskspråkigas julgransplundringstraditioner. Jaakkola 1977, s. 129.
261. SLS 239.
262. T.ex. SLS 824, s. 263, 264; Ekström & Österlund-Pötzsch 2007, s. 623.
263. SLS 824, s. 263.
264. SLS 2345, "tjugondagen".
265. På initiativ av Sydkustens landskapsförbund ordnade de finlandssvenska institutionerna i Helsingfors under några år i början av 2000-talet (den första 2003) en Knutfest i avsikt att lansera Knutdagen som en finlandssvensk identitetsfest.
266. SLS 2144; SLS 2345; se även Jaakkola 1977, s. 118, 127, 128.

Runebergsdagen

1. Hirn 1935, s. 258–264.
2. Lönnqvist 1979b, s. 91.
3. Hirn 1935, s. 116, 326, 327, 336. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 6.2.1866; *Helsingfors Dagblad* 4.2.1871; *Morgonbladet* 5.2.1872.
4. Hirn 1935, s. 303–306.
5. Se t.ex. Stenbäck 1967, s. 127, 128; Hirn 1935, s. 308, 309.
6. *Västra Finland* 13.2.1913, s. 2; Klinge 1979, s. 40.
7. SLS 2017, s. 63.
8. Bergman 2004b; SLS 2017.
9. Runeberg 2003, s. 72.
10. *Helsingfors Tidningar* 23.12.1857, se även Tamminen 2003, s. 43–48, 72 och Lönnqvist 1997a, s. 115–117. Bo Lönnqvist uppger att Ekberg, efter att han flyttat från kaffekammaren "Gropen" i Kiseleffs hus vid Alexandersgatan 15 till en större och finare lokal, enligt modell från Borgå började saluföra Runebergstårtor 1865. Samtidigt utökades hans sortiment med många andra fina bakverk. Ekberg saluförde dock som nämnts Runebergstårtor redan 1857 i kaffekammaren vid Alexandersgatan.
11. Annons för kaféet i *Laatokka* 11.10.1887. "Runeberger-Tortor" serverades i Corays paviljong, se *Wasabladet* 29.8.1868. Se även *Uleåborgs Tidning* 20.11.1879 och *Ekenäs Notisblad* 17.11.1883.
12. *Arbetet* 17.9.1915. Se även t.ex. *Wasabladet* 6.2.1906, *Hufvudstadsbladet* 5.2.1911; *Wiborgs Nyheter* 5.2.1913.

Valentindagen, vändagen eller alla hjärtans dag?

1. Lilja 1998.
2. SLS 1583.
3. Elfving 1981, s. 105–124.
4. *Östra Nyland* 14.2.1987.
5. SLS 1583.
6. Ekrem 1987.
7. SLS 1583.
8. *Vasabladet* 8.2.2007; *Jakobstads Tidning* 14.2.2007.
9. *Hufvudstadsbladet* 14.2.1986 och 14.2.1988; *Åbo Underrättelser* 14.2.1987.
10. *Helsingin Sanomat* 14.2.1988.
11. Heli Saavalainen, "Ystävänpäivä on korttipäivien kakkonen – posti kuljettaa kolme miljoonaa korttia", *Helsingin Sanomat* 14.2.2015.
12. Eva Wörlund, "Valentinkort blev snart en hjärtesak", *Hufvudstadsbladet* 14.2.2005.
13. *Hufvudstadsbladet* 14.2.1986.
14. *Österbottningen* 15.2.1994.
15. *Vasabladet* 3.2.2000.
16. *Hufvudstadsbladet* 13.2.1987.
17. *Vasabladet* 10.2.1993.
18. Pernilla Höglund, "Eget kort till vändagen", *Jakobstads Tidning* 12.2.2003; *Nya Åland* 16.2.2007 och 15.2.2008; Tua Ranninen, "Tack för att du är min vän", *Hufvudstadsbladet* 14.2.2008.
19. *Västra Nyland* 14.2.1987; annons för Stockmanns varuhus i *Hufvudstadsbladet* 14.2.1987; *Vasabladet* 14.2.1990.
20. *Österbottningen* 9.2.1993; *Åbo Underrättelser* 13.2.1993; *Västra Nyland* 12.2.1993.
21. *Ålandstidningen* 4.2.1993.
22. *Österbottningen* 11.2.1994.
23. Brita Blomqvist, "Till minnet av Valentin", *Jakobstads Tidning* 11.2.1995; *Hufvudstadsbladet* 13.2.1993.
24. Maja-Stina Andersson, "Rosrusning inför alla hjärtans dag", *Hufvudstadsbladet* 14.2.2017.

Skottdagen

1. T.ex. *Ilmarinen* 29.1.1851; *Borgå Tidning* 5.10.1853.
2. T.ex. *Skottet* 1.1.1880; *Lördagen* 15.2.1908; *Östra Finland* 24.2.1908; *Åbo Underrättelser* 26.2.1908.
3. SLS 1358, s. 191; SLS 977, ljudband 1969:122; SLS 2052, ljudband 2005:261; *Kaskö Tidning* 28.7.1920; Bergman 2004a.

Fastlag och påsk

1. Topelius dagbok 7.2.1837, Topelius 2018, s. 540.
2. *Wasa Tidning* 16.3.1884; *Åbo Underrättelser* 15.5.1888; *Nya Pressen* 14.2.1893; Karjalainen 1994, s. 198.
3. Topelius dagbok 16.2.1836, Topelius 2018, s. 393. Se även von Frenckell 1947, s. 17.
4. Topelius dagbok 19.2.1833, Topelius 2018, s. 33, 34.
5. *Helsingfors Tidningar* 1.3.1851.
6. *Åbo Allmänna Tidning* 14.11.1812; Ringbom 1988, s. 18.
7. von Frenckell 1943, s. 129.
8. Reinilä 1979, s. 110–112; von Frenckell 1943, s. 130; Hertzberg 1888, s. 242–248; Ringbom 1988, s. 85. Marie bebådelsedag inföll under fastan, men på den dagen fick man bryta nöjesförbudet eftersom maskeraderna på Marie bebådelsedag alltid var välgörenhetstillställningar.
9. Bergman 1992a, s. 137.
10. Reinilä 1979, s. 107, 108; Åström 1993b, s. 208, 209.
11. Topelius dagbok 7.2.1837, Topelius 2018, s. 540.
12. *Åbo Underrättelser* 4.3.1859.
13. Ringbom 1988.
14. *Wasa Tidning*, halvveckoupplaga, 14.2.1894.
15. Enäjärvi-Haavio 1954, s. 35–37, 58–60.
16. Honko 1979, s. 75.
17. Talve 1990 [1979], s. 242; Vilkuna 2000, s. 61; Bergman 1984b.
18. Bergman 1992a, s. 124, 125. T.ex. SLS 1194, maskeringsseder.
19. SLS 824, s. 186–196.
20. Bergman 1992b, s. 213, 222–224; om låtsasbrudar i Sverige, se Bringéus 1976, s. 105, 148–151, 163, 168, 169, 183–190.
21. Bergman 1992b.
22. T.ex. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 14.2.1782; *Morgonbladet* 13.12.1855; *Åbo Tidning* 6.11.1894 *Wiborgs Nyheter* 30.3.1907; Topelius dagbok 3.3.1835, Topelius 2018, s. 252; von Frenckell 1947, s. 17.
23. Berliner Pfannkuchen bakades i Helsingfors av Schulins bageri åtminstone 1846, det vill säga redan före Fredrik Ekberg öppnade sitt bageri, se Lönnqvist 1997a, s. 114; *Helsingfors Tidningar* 25.2.1846.
24. Bergman 1992a, s. 125, 126.
25. Bringéus 1976, s. 119; SLS 621, s. 30; Warg 1755; Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 51; Stenbäck 1967, s. 28.
26. För mera detaljerade historiska uppgifter om hetvägg och fastlagsbullar liksom noggrannare information om källor, se Bergman 1992a, s. 129–134 och de noter som hänförs det textavsnittet.
27. Enäjärvi-Haavio 1954, s. 9; Talve 1977, s. 199; Nikander 1916, s. 238; Bergman 1997, s. 132. Se även Lönnqvist 1997a, s. 33.
28. *Dagens Press* 1.3.1916; Bergman 1992a, s. 132–134; SLS 1595, ljudband 1986:22, 1989:1.
29. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 24.2.2017.
30. SLS 824; SLS 1649.
31. SLS 824.
32. Bergman 1992a, s. 127, 128, även not 48.
33. Reinilä 1979.
34. *Hufvudstadsbladet* 16.2.1926.
35. SLS 1727; SLS 2235.
36. Om evangelisk-lutherska kyrkans fastekampanj, se ekofasta.fi; *Kyrkpressen* 8.2.2018, s. 16.
37. Malmstedt 1994, s. 68.
38. Laasonen 1991, s. 246–260; Bringéus 1976, s. 137; Bringéus 1999, s. 46, 47; Malmstedt 1994, s. 87.
39. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 55.
40. T.ex. *Åbo Tidning* 15.3.1888; Dahlström 1995, s. 233, 234.
41. T.ex. *Åbo Tidning* 15.3.1888.
42. Ekrem 2011a.
43. Topelius dagbok 27.3.1834 och 25.3.1837, Topelius 2018, s. 134, 554, 555.
44. Jaakkola 1977, s. 56, 57.
45. ÖTA 261.
46. Dans på långfredagskvällen hade förkommit i begränsad utsträckning också tidigare eftersom helgen övergick i vardag kl. 18. Torsdag kväll var enligt det synsättet ännu mera utesluten som danskväll än långfredagen.
47. ÖTA 261; SLS 1649.
48. Bergman 2003; Runeberg 1930, s. 108; Biskop 1984; Åström 1991.
49. Skott 2013.
50. SLS 977, ljudband 1969:122.
51. "Gammalt och nytt. Påskseder från Gamlakarleby" 1910, s. 251–253.
52. Åström 1991.
53. SLS 842a, s. 314.
54. Sallinen-Gimpl 1991; Vuolio 1983; Kuronen 1979. Se även Weber-Kellermann 1985, s. 60, 61.
55. Karjalainen 1994, s. 186–191.
56. SLS 2000.
57. Bergman 2003.
58. Bergman 1992a, s. 146, 147.
59. Bergman 1992a, s. 146–148.
60. *Hufvudstadsbladet* 3.4.1909, s. 9.
61. T.ex. SLS 977, ljudband 1969:122.
62. Talve 1977, s. 57, 58; Vuorela 1976.
63. SLS 1649 (Gerda Westerlund); Vuorela 1976, s. 106; Reinilä 1978 s. 477, 478; Talve 1977, s. 57, 58; Ahlbäck 1945, s. 132, 133.
64. Vilkuna 2000, s. 105; Vuorela 1976, s. 106; Juslenius 2005, s. 133.
65. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 13.11.1783.
66. Reinilä 1978, s. 478.
67. *Wasabladet* 18.3.1864; *Ilmarinen* 1.5.1852.
68. Ahlbäck 1945, s. 132.
69. SLS 1649; Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 101.
70. Bringéus 1976, s. 143.
71. *Tidningar ifrån Helsingfors* 23.11.1829.
72. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 55; Topelius dagbok 13.5, 16.5 och 29.5.1837 samt 2.6.1838, Topelius 2018, s. 565, 566, 569, 704; von Frenckell 1943, s. 296.
73. Topelius dagbok 18.4.1835, Topelius 2018, s. 265; Reinilä 1978, s. 478; *Vänner emellan* 1.4.1896, s. 8; *Fyren* 29.3.1902, s. 4; *Husmodern* 1914:5–6, s.11. Se även Weber-Kellermann 1985, s. 65–71.
74. T.ex. *Wiborgs Tidning* 8.4.1879.
75. *Lördagen* 30.3.1901, s. 8.
76. SLS 977, ljudband 1969:122; SLS 1649, s. 902–905; *Tammerfors Aftonblad* 5.9.1890; *Sländan* 15.4.1895, s. 9; *Kyrkpressen* 12.4.2017; SLS 2232, ljudband 2011:83.
77. SLS 977, ljudband 1969:122.
78. *Nya Pressen* 8.4.1906.
79. Runeberg 1930, s. 108.

Första april

1. SLS 618, Alb. Ringvall, f. 1871, Houtskär.
2. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 54.
3. Stattin 1991, s. 101–114.
4. Vilkuna 1983, s. 101 f.
5. SLS 560 Ge.
6. Topelius 1871a, s. 103.
7. Tillhagen 1982, s. 71 f.
8. Bächtold & Staubli (Hrsg.) 1927, s. 555–567.
9. *Fredrikshamns Tidning* 23.4.1898.
10. *Wasa Tidning* 11.4.1894; *Vestra Nyland* 1.4 och 5.4.1892.
11. Anna P., "Har du panna att se på TV", *Västra Nyland* 1.4.1992; Hanna Nyroos, "Lugn – låt magneterna sitta kvar på kylskåpet!", *Ålandstidningen* 2.4.2004.
12. *Västra Nyland* 1.4.1993 och 1.4.2011; *Östra Nyland* 1.4.2012; *Borgåbladet* 1.4.2012.
13. *Västra Nyland* 1.4 1995 och 1.4.2009.
14. Strang 1978; SLS 1649.
15. Blomqvist 2017.
16. *Hufvudstadsbladet* 1.4.2018, årets bästa aprilskämt, https://www.hbl.fi/artikel/uruguaysk-karruggla-i-traskanda-och-actionfiguren-iivo-hbl-lista-de-arets-basta-aprilskamt/.

Valborg och första maj

1. von Frenckell 1947, s. 10. Den 1 maj 1827 skålade man in våren och sommaren i vin av mångahanda slag och i "superfint mjöd". Se även Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 116; Jäppinen 1999b, s. 91; Reinilä 1978, s. 479, 480; Stenbäck 1967, s. 28; *Åbo Tidningar* 20.11.1841.
2. Fossenius 1951, s. 79, 80.
3. Fossenius 1951, s. 114–116.
4. Heinricius 1911, s. 53–57; *Åbo Underrättelser* 30.4.1911, s. 8.
5. *Helsingfors Morgonblad* 18.5.1832; *Helsingfors Tidningar* 17.5.1848; Topelius 1885.
6. *Helsingfors Tidningar* 17.5.1848;Topelius 1885; Topelius dagbok 23.5.1834 och 11.5.1836, Topelius 2018, s. 147, 148, 416, 417; Klinge 1996, s. 151–156.
7. SLS 960.
8. Om Cajsa Wahllund, se Haggrén 1997.
9. T.ex. *Helsingfors Morgonblad* 2.5.1842; *Åbo Underrättelser* 23.4.1831.

10. Hertzberg 1888, s. 255; Hirn 1982, s. 133–136; *Åbo Underrättelser* 14.10.1840 och 9.11.1842; *Ilmarinen* 26.4.1851; *Barnvännen* 1.6.1875, s. 8; *Lördagsqvällen* 24.5.1890, s. 5; *Hufvudstadsbladet* 25.6.1897.
11. Dahlström 1988, s. 39–41.
12. Topelius dagbok 20.2.1836, Topelius 2018, s. 394.
13. Dahlström 1988, s. 19–41.
14. Topelius dagbok 11.5.1836, Topelius 2018, s. 417.
15. *Helsingfors Morgonblad* 18.5.1832; *Helsingfors Tidningar* 17.5.1848; Topelius 1885.
16. *Helsingfors Tidningar* 10.5.1845; Klinge 1996, s. 151–156.
17. T.ex. *Helsingfors Tidningar* 4.5.1844; *Borgå Nya Tidning* 1.5.1893.
18. Om "Björneborgarnas marsch", se Forslin 2009a, s. 52–54.
19. *Åland* 30.4.1892; *Västra Nyland* 3.5.1892; *Borgå Nya Tidning* 1.5.1893; *Ålands Sjöfartstidning* 29.4.1905; *Tammerfors Nyheter* 30.4.1910.
20. *Åbo Underrättelser* 1.5.1924; *Turun Sanomat* 2.5.1929.
21. *Åbo Tidning* 30.4.1897 och 2.5.1898; *Åbo Underrättelser* 2.5.1904, 3.5.1906 och 30.4.1917; *Pedersöre* 3.5.1928; *Wasabladet* 3.5.1929.
22. Hirn 1910, s. 8, 9.
23. T.ex. *Helsingfors Tidningar* 22.4.1846; *Hufvudstadsbladet* 2.5.1892; *Aftonbladet* 1.5.1893.
24. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 2.5.1892; *Folkwännen* 2.5.1892; *Perä-Pohjolainen* 8.5.1906.
25. Fossenius 1951, s. 56–60, 101–103, 112, 113; Vilkuna 2000, s. 125.
26. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 45.
27. Se Topelius i *Trollsländan* 1870, s. 121–123 och 1871, s. 113–116 samt i *Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1870:5, s. 287–293.
28. *Helsingfors Dagblad* 4.5.1870; *Åbo Underrättelser* 5.5.1870.
29. *Wasabladet* 1.6.1878; *Lördagsqvällen* 20.6.1896, s. 8; SLS 2269, bandinspelning 1968:1.
30. *Hufvudstadsbladet* 4.5.1922.
31. SLS 533, s. 559; SLS 1174, s. 40; ljudinspelning 1954:16, SLS.
32. Ljudinspelning 1954:16, SLS.
33. SLS 960, ljudband 1972:123–124.
34. T.ex. *Hangö-Bladet* 6.2 och 3.4.1909; *Suomen Kansa* 4.5.1903.
35. *Måndagen* 7.5.1906.
36. T.ex. *Wiipuri* 29.3.1901; *Måndagen* 7.5.1906; *Perä-Pohjolainen* 8.5.1906; *Tampereen Sanomat* 1.5.1907 och 20.4.1910; *Åbo Underrättelser* 2.5.1914; *Jakobstad* 9.5.1914.
37. *Hufvudstadsbladet* 2.5.1914.
38. *Nya Pressen* 21.3.1895; *Aftonposten* 14.1.1898; *Hufvudstadsbladet* 2.5.1914 och 1.5.1915.
39. *Västra Finland* 3.5.1928.
40. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 2.5.1914; *Syd-Österbotten* 9.5.1914; *Aamulehti* 30.4.1926; *Uusi Aura* 1.5.1927; *Pedersöre* 3.5.1928; *Västra Finland* 3.5.1928; *Työväen Lehti* 10.5.1928; *Työn Ääni* 18.5.1928; *Pohjan Voima* 1.5.1929.
41. *Rundradion. Programblad för varje vecka*, nr 14, 8.4.1928, s. 22.
42. *Barnvännen* 1.6.1875, s. 8; *Lördagsqvällen* 24.5.1890, s. 5.
43. *Wasabladet* 29.10.1908.
44. *Folkwännen* 2.5.1892.
45. SLS 960, s. 2222; SLS 955, bandinspelning 1968:105; SLS 977, bandinspelning 1969:130.
46. *Kotka Nyheter* 4.5.1926.
47. Åström 2016, s. 225, 246, 247.
48. *Turun Sanomat* 2.5.1929.
49. *Veckobladet* 14.6.1916; *Dagens Press* 2.5.1919 och 29.7.1921; *Suomen Sosialidemokraatti* 2.5.1923; *Liitto* 4.5.1923; *Turunmaa* 5.5.1923; *Veckans Krönika* 11.5.1921; *Svenska Pressen* 2.5.1924; *Nya Tidningen* 2.5.1925; *Kotka Nyheter* 4.5.1926; *Turun Sanomat* 2.5.1929; Karjalainen 1994, s. 210; Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 116; Jäppinen 1999a.
50. Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 119.
51. *Tammerfors Nyheter* 27.4.1903.
52. *Hufvudstadsbladet* 30.4.1905.
53. Åström 1985, s. 267.
54. Karjalainen 1994, s. 148.
55. SLS 1649, s. 265; Åström 2016, s. 236, 237.
56. SLS 1649, s. 33.
57. Jäppinen 1999b, s. 92; Kolbe 2016, s. 490–492.
58. Mattsson 2002. Om snapsvisorna och den finlandssvenska identiteten, se Djupsund 2019, s. 58–67.
59. Topelius dagbok 1.5.1836, Topelius 2018, s. 413.
60. Se Topelius dagbok den 1 maj 1833–1839, Topelius 2018.
61. Malvasir är ett sött starkvin. T.ex. *Helsingfors Annonsblad* 5.5.1843; *Tammerfors Aftonblad* 28.4.1886.
62. Lönnqvist 1997a, s. 49–55; Topelius dagbok 23.6.1833, 23.6.1834, 21.7.1836, 29.1 och 16.12.1838 samt 4.4.1839, Topelius 2018, s. 67, 155, 439, 672, 784, 851.
63. SLS 1194, 61; SLS 1649.
64. Fossenius 1951, s. 47, 48.
65. SLS 960, s. 197.
66. SLS 634.
67. Tersmeden 1917, s. 120.
68. "märg", *Svenska Akademiens ordbok*, www.saob.se; Topelius dagbok 1.5.1835, Topelius 2018, s. 271.
69. SLS 283, s. 310.
70. SLS 1457b.
71. SLS 1384, s. 5; SLS 2269, bandinspelning 1969:10.
72. SLS 1528, s. 34, ljudband 1984:6.
73. SLS 1384.
74. SLS 1458; Åström 2016, s. 234.
75. SLS 1731; SLS 1458.
76. Reuter 1993; insändaren "Glada Vappen – ett uttryck uppstår" i *Hufvudstadsbladet* 1.5.2000.
77. Jäppinen 1999b, s. 93, 94; SLS 1731.
78. SLS 2140.
79. SLS 1649, s. 32, 166.
80. SLS 1528, ljudband 1984:1.
81. SLS 1528, ljudband 1984:7.
82. SLS 2233; Breier 2012.

Mors dag, fars dag, internationella kvinnodagen och andra festdagar

1. Dölle 1979, s. 127; Bringéus 1999, s. 153.
2. *Suomalainen Kansa* 10.12.1908.
3. SLS 1649, s. 715–721.
4. Dölle 1979, s. 139.
5. Karjalainen 1994, s. 141.
6. Karjalainen 1994, s. 141.
7. SLS 1469; SLS 2144.
8. Bringéus 1976, s. 193.
9. SLS 1649, s. 741a.
10. Oja 1999, s. 195.
11. Karjalainen 1994, s. 149–152; Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 82, 83.
12. SLS 2144.
13. Bergman 2008c; SLS 2144.

Midsommar

1. Fossenius 1951, s. 170, 171; Korhonen 1979, s. 144.
2. Peder Månsson kallade sig Petrus Magni Gyllenius efter att ha inträtt i det lärda ståndet.
3. Gyllenius 1880, s. 138 (stavningen moderniserad av författaren till denna bok).
4. Gyllenius 1880, s. 138.
5. Olaus Magnus 2010, s. 681; Swahn 2005a, s. 178.
6. Gyllenius 1880, för år 1638; Fossenius 1951, s. 99–102; Bringéus 1999, s. 82, 83.
7. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 6.2.1772 och 13.11.1783. Sol-Britt Kärkkäinen hänvisar till rättsprotokoll från Åland, publicerade av Reinhold Hausen 1894–1898, s. 342–343, där en kvinna åtals för att ha lövat ladugården 1670. Det är ändå oklart om lövningen var en festsed, ett praktiskt bruk för att fånga flugor eller magi, se Kärkkäinen 1991, s. 15, 113.
8. Tersmeden 1917, s. 124, 125, 178–180.
9. Matvejew 1949, s. 46; Lönnqvist 1970b, s. 48; Stenbäck 1967, s. 38; Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 29, 65.
10. Åström 1993b, s. 212.
11. Tersmeden 1917, s. 125, 179.
12. von Frenckell 1947, s. 24–27, 46.
13. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 29, 65.
14. Åström 1993b, s. 212.
15. *Helsingfors Morgonblad* 13.7.1832 och 13.7.1843.
16. Kärkkäinen 1991, s. 18.
17. Åström 1993b, s. 211.
18. Topelius dagbok, midsomrarna 1834, 1835, 1837–1840 samt 6.7.1834, Topelius 2018, s. 155, 162, 290, 576, 713, 892, 997.
19. Jansson 1954, s. 51.
20. Weber-Kellermann 1985, s. 102–104.
21. Fossenius 1951, s. 174, 175. I planschverket *Suecia antiqua et hodierna* (Det forna och nuvarande Sverige) med kopparstick från 1600-talets Sverige finns tre bilder som avbildar majstänger, från Skara, Borås och Jönköping. I Skara och Jönköping finns varsin stor majstång, rest i ett öppet parkliknande område medan det på bilden från Borås syns tolv majstänger, en stång vid varje större hus. De är alla raka stänger utan tvärslåar, prydda med girlander och kransar. Vilken funktion de hade och varför man rest dem kan inte utläsas av bilderna men troligen rör det sig om midsommarstänger, som stod kvar hela året. Vid tiden

för bildernas tillkomst måste traditionen ha varit etablerad bland de välbärgade i städerna i Sverige.
22. *Helsingfors Morgonblad* 13.7.1843.
23. Ehrström 2007, s. 38.
24. *Borgåbladet* 3.7.1889.
25. T.ex. *Wasa Tidning* 27.6.1895; *Dagens Nyheter* 3.6.1878.
26. SLS 784, s. 213.
27. En torparfamilj under Karsby herrgård i Tenala i västra Nyland började på 1890-talet resa en stång på sin gård, inspirerad av midsommarstången på Fiskars bruk. Det var en stång av herrgårdstyp, men också utstyrd med en segelbåt, en idé man säkert fått från de folkliga åländska eller åboländska stängerna. Stången restes under cirka tio års tid och var en sevärdhet i bygden. Se även Lönnqvist 1970b, s. 50–56; Sirén 1985, s. 137; Kärkkäinen 1991, s. 47; SLS 979, ljudband 1968:34–37; SLS 784, s. 213, 214; *Helsingfors Dagblad* 12.7.1875.
28. Olsson 1895, s. 34, 96. Boken kan närmast betraktas som en turist- eller informationsguide om Åland.
29. På en hemmanskarta över Torp by i Hammarland på Åland från 1801 har ”majstång” antecknats vid väderkvarnen som hörde till Bondtorp gård. På en karta från 1803 över samma hemman finns en midsommarstång med två tvärslåar och en vimpel i toppen utritad vid väderkvarnen. Sol-Britt Kärkkäinen har påpekat att Bondtorp gård ansågs vara ett ”herresäte” med duktigt folk, se Kärkkäinen 1991, s. 34. Det handlar således här med högsta sannolikhet om en privat midsommarstång, rest som en statussymbol. Gabriel Nikander har 1910 fotograferat stången i Torp by. Det var också Nikander som på 1910-talet i Åbo landsarkiv lyckades hitta hemmanskartorna över Torp med anteckningen om midsommarstången.
30. Kärkkäinen 1991, s. 36, 37, 63, 64.
31. Ekström 1991; *Åbo Tidning* 3.12.1905; *Västra Finland* 6.12.1905; *Åbo Underrättelser* 25.3.1906; *Husmodern* 1.5.1914.
32. Talet hölls på Berghyddan i Jomala den 22 juni 1907, se *Åland* 29.6.1907 och för det tryckta talet *Åland* 24.6.1908. Se även Kärkkäinen 1991, s. 100.
33. Kärkkäinen 1991, s. 101.
34. Kärkkäinen 1991, s. 42, 44, 100–112.
35. Bergman 2008a och 2013.
36. Mårtensson 2007.
37. SLS 2345, ”midsommaren”; se även Korhonen 1979; Åström 2016, s. 237, 238.
38. Se Bergman 1995 och 1992a, se s. 146–153 för en längre utredning. Se även där anförd litteratur.
39. Ejdestam 1944, s.14–18, 65–68. Ejdestam har visat att valborgsmässoeldarna uppkom under senmedeltiden och början av nya tiden till Uppland via tyskarnas förmedling och det var just den traditionen som anammades av allmogen.
40. Enäjärvi-Haavio 1953, s. 302–346; Bringéus 1976, s.139; Ganander 1960 [1789], s. 10, 11.
41. Se t.ex. Wyller 1987, s. 1–67. Beträffande den nordiska årseldstraditionen, se Talve 1979, s. 196 f.; Vuorela 1975, s. 736 ff.; Vilkuna 1947, 1969, s. 174 samt 1980; Enäjärvi-Haavio 1953; Helminen 1933; Bringéus 1980 och 1984, s. 139, 156 f., 210 f.; Ejdestam 1944 och 1976; Eskeröd 1965 [1953], s. 33 f.
42. Bergman 1995 och 2008.
43. Vilkuna 2000, s. 167.

Sjusovardagen

1. Oja 1999, s. 191.
2. Talve 1986; Vuorela 1975, s. 195.
3. Vainio-Korhonen 2011, s. 203–217; Åström 1993a, s. 210; Suvikumpu 2014.
4. Carstens 1890, s. 15, 16; Ekström Söderlund 2011, s. 13.
5. Vainio-Korhonen 2011, s. 211; Ekström Söderlund 2011, s. 73.
6. Dreijer et al. (red.) 1962, s. 435, 436; Cederlöf 1939, s. 240; Sirén 1995, s. 167.
7. T.ex. *Helsingfors Tidningar* 7.8.1844; *Åbo Underrättelser* 31.7.1888; *Borgåbladet* 27.7.1887; *Helsingfors Dagblad* 10.8.1880; *Västra Nyland* 25.7.1914.
8. *Suometar* 11.8.1854; *Morgonbladet* 14.8.1854.
9. *Wiborgs Tidning* 17.8.1880; Carstens 1890, s. 19; Stenbäck 1967, s. 95; Ekström Söderlund 2011, s. 77.
10. Salkoranta 1982, s. 137; *Åbo Tidning* 29.7.1886.
11. *Åbo Tidning* 2.8.1887; Salkoranta 1982, s. 137.
12. Dreijer et al. (red.) 1962, s. 436; Talve 1986, s. 122, 125; Cederlöf 1939, s. 239; SLS 977, ljudband 1969:122.
13. Ekström Söderlund 2011, s. 176, 221, 234; Talve 1986, s. 129, 136.
14. SLS 1174, s. 85.
15. SLS 1457b, s. 65.
16. Liungman 1952, s. 262, nr 763, sjusovarna; Salkoranta 1982; SLS 2345, ”sjusovardagen”.

Venetiansk afton och forneldarnas natt

1. *Lördagen* 30.8.1919.
2. Björklund 2005; *Finlands Allmänna Tidning* 30.7.1875; *Helsingfors Dagblad* 1.10.1875; *Morgonbladet* 1.6.1878; *Nya Pressen* 6.4.1887; *Finland* 14.5.1889.
3. *Åbo Tidningar* 5.12.1851.
4. *Hufvudstadsbladet* 12.9.1875.
5. Kronqvist 1992, s. 25.
6. *Österbottniska Posten* 13.9.1912, 12.9.1913 och 3.9.1915.
7. T.ex. *Hufvudstadsbladet* 20.8.1889.
8. Björklund 1979, s. 178. Guy Björklund har i detalj studerat festens spridning i Jakobstadstrakten. Av allt att döma var det just på 1890-talet som festen slog rot. Då firades den på Alholmen där de välbärgade hade sina sommarvillor. ”Illuminationsaftonen […] artade sig till en s.k. wenetiansk afton” med sina kokkoeldar, kulörta lyktor och vackert prydda båtar, se *Jakobstads Tidning* 1.9.1900. Innehållet i tidningsnotisen tyder på att festformen, och i all synnerhet dess benämning, är relativt ny och på inget sätt gängse. Å andra sidan tyder allt ändå på att festkonceptet kom färdigt utvecklat till Jakobstad, och genast började firas som en privat, separat fest i slutet av sommaren. Traditionen spreds rätt fort till de något enklare villorna vid Östanfjärden, som lämpligt nog var tätt bebyggd, låg skyddad och därför var väl lämpad för denna typ av fest. Östanfjärden blev centrum för firandet fram till 1950-talet, då ytterligare nya befolkningsgrupper tog till sig seden. En liknande utveckling skedde också i de andra österbottniska kuststäderna. Se även Kronqvist 1992.
9. *Österbottens Folkblad* 13.12.1912; *Österbottniska Posten* 7.3.1919.
10. Wiklund 1993.
11. Höglund 2005; Björklund 1979.
12. ÖTA 254.
13. Wiklund 1993.
14. Wiklund 1993.
15. SLS 2016, ljudband 2002:5.
16. SLS 2016, s. 6.
17. SLS 1845, ljudband 1995:108.
18. Redogörelsen för forneldarnas natt bygger huvudsakligen på SLS 2016, Bergman 2006a och SLS 2345, ”forneldarnas natt”, men även SLS 1845; Bergman 2002; Bröckl 1993 och 2005; Kronqvist 1992; Lindborg 2003; Wilson 1992; Sjöstrand 1992; Beckman 1992; Fewster 2000.

Halloween

1. Frykman 1999.
2. Lilja 1998; Herlitz 2007.
3. Lilja & Skott 2017.
4. Ekrem 2001b, s. 20–28.
5. Lilja 1998.
6. Elfving 1981.
7. Ekrem 2001b.
8. Jfr Pörtfors 2003, s. 9–31.
9. SLS 1711.
10. SLS 1711.
11. *Helsingin Sanomat* 6.11.1993.
12. *Helsingin Sanomat* 2.11.1996.
13. *Ilta-Sanomat* 31.10.1997.
14. *Vasabladet* 1.11.1997; *Österbottningen* 1.11.1997.
15. *Åbo Underrättelser* 1.11.1997; *Ålandstidningen* 3.11.1997.
16. *Nya Åland* 30.10.1998.
17. *Syd-Österbotten* 30.10.1998; *Åbo Underrättelser* 31.10.1998; *Jakobstads Tidning* 31.10.1998.
18. *Ålandstidningen* 9.11.1999.
19. *Jakobstads Tidning* 13.11.1999; *Kyrkpressen* 4.11.1999.
20. Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 199 f.
21. *Hämeen Sanomat* 29.10.1999.
22. *Pirkka* 2017:10.
23. Eva Wörlund, ”Halloween firas i daghem”, *Hufvudstadsbladet* 1.11.2001; ”Ingen rädder för spöken här” Halloweenfest för barnen i Köpbacka, *Östra Nyland* 30.10.2001; Lena Selén, ”Häxor och spöken i Solberg skola”, *Västra Nyland* 28.10.2001; ”Maskerad med

kladdiga inslag. Skrämmande på Alvas", *Nya Åland* 5.11.2001; Kiki Alberius-Forsius, "Nu firar vi för sista gången", *Nya Åland* 31.10.2001.
24. "Halloween kommer först", *Vasabladet* 24.10.2007.
25. Gustafsson 2018.
26. Tobias Pettersson, "Halloween är högsäsong för maskeradbutikerna", *Hufvudstadsbladet* 26.10.2013; "Halloween Helsingissä", *Helsingin Sanomat*, Meno-opas 27.10–22.11.2017.
27. Maria Gestrin-Hagner, "Spökkarnevalen har spridit sig till begravningsplatsen", *Hufvudstadsbladet* 30.10.2015.

Svenska dagen

1. Engman 2016, s. 287–290; Snellman 1978; Löfgren 1993, s. 47, 48.
2. *Östra Nyland* 1.7.1908.
3. *Tammerfors Nyheter* 9.10.1908.
4. Se även Engman 2016, s. 289, 290.
5. Marander-Eklund 1991, SLS 2144, SLS 1649.
6. SLS 1649; SLS 2144; Marander-Eklund 1989 och 1991a, s. 142; Snellman 1978.
7. Lönnqvist 1997a, s. 110, 111; Marander-Eklund 1991a, s. 138; *Hufvudstadsbladet* 6.11.1925 och 5.11.1926.
8. Se Rask 1986, s. 331–341 och hans analys av sångtexten.
9. *Wiborgs Nyheter* 12.3.1917.
10. T.ex. *Åbo Underrättelser* 23.4.1899 och 3.7.1900; *Åland* 27.6.1899; *Björneborgs Tidning* 6.2.1900; *Åbo Tidning* 30.11.1902.
11. Rask 1986; Engman 2016, s. 282–287; Meinander 1996, s. 33, 34.

Självständighetsdagen

1. Oja 1999, s. 199.
2. Kuusi 1979, s. 184.
3. Itsenäisyyden Liitto grundades 1924 och stämplades som fascistisk organisation och förbjöds 1946.
4. *Savonmaa* 11.12.1920; *Satakunnan Kansa* 6.12.1927.
5. Karjalainen, Korhonen & Lehtonen 1989, s. 218; Åström 2016, s. 240, 241; Kolbe 2016, s. 488, 489.
6. Karjalainen 1994, s. 124.
7. T.ex. *Kotka Nyheter* 10.12.1929.
8. Karjalainen 1994, s. 123; *Tammerfors Aftonblad* 7.12.1927.
9. Kuusi 1979, s. 186, 187.
10. SLS 2144.
11. Bergman 2008c; SLS 1649; SLS 2144; SLS 2345, "självständighetsdagen".

LIVETS FESTDAGAR

Från barnsängskalas till babyshowers

1. SLS 533 Kh; SLS 192 Jo Fi.
2. SLS 531 Nv Kr.
3. SLS 1010 "Familjefester"; SLS 1040 "Barnets värld".
4. SLS 333 Vö.
5. SLS 1010 Kh; SLS 1040 Vö.
6. SLS 1040 Pe Ee Pu.
7. SLS 1040 Nä Je.
8. SLS 1010 Öv.
9. SLS 531 Tj.
10. SLS 192 ÅL.
11. SLS 675 Iö; SLS 226 Ho.
12. SLS 1040 Sj Li Bo St.
13. SLS 439 St; SLS 1040 Lt.
14. SLS 370 Mö.
15. SLS 372 Kr.
16. SLS 1010 Jakobstad Py; SLS 1040 Nv Pe Pu Vö; FMK 52 b Nä.
17. SLS 2049 Pe Vasa Mu Bo.
18. Kaivola 1998, s. 18 f.
19. Slotte 1996, s. 3–6.
20. Troels-Lund 1903, s. 121 f.
21. SLS 333 Vö.
22. SLS 1010 Py St.
23. SLS 324 Vö.
24. SLS 527 Kv; SLS 531 Kr Tj.
25. SLS 283 Iö.
26. SLS 531 Kr.
27. Fischer & Gainer 1993, s. 320–324.
28. SLS 2049 kvinna f. 1950 Kb; kvinna f. 1966 ÅL; kvinna f. 1940 Ky; kvinna f. 1940 Bo.
29. SLS 2164 kvinna f. 1976.
30. SLS 2164 kvinna f. 1970.
31. SLS 2164 kvinna f. 1981.
32. SLS 2164 kvinna f. 1977.
33. http://svenska.yle.fi/sissi/kategori_relationer.php?id=565 (hämtad våren 2008).
34. SLS 335 Kb.
35. SLS 2049.
36. Slotte 1996; SLS 2164.
37. SLS 2164 man f. 1956.
38. http: //www.martat.fi/keskustelu/ keskustelunurkka (hämtad 8.9 2005).
39. Inläggen publicerades på mamma.pappa.com, ett forum för svenskspråkiga föräldrar och gravida i Finland.

Dopet

1. Lempiäinen 2004, s. 28 f.
2. SLS 1679.
3. SLS 199 Pe; FMK 139 b Te; SLS 61 Lf; SLS 225 Iö; SLS 56 Sb; SLS 67 Re; SLS 527 Kv; SLS 190 Iå.
4. Tillhagen 1983, s. 220 f.; SLS 513 La; SLS 581 Ee La Nb; SLS 524 Pö.
5. SLS 56 Sb; SLS 527 Kv; SLS 583 Po; SLS 228 St; FMK 196 d Nä; SLS 192 Jo; SLS 588 Ee; SLS 533 Sv; SLS 524 Öv; SLS 66 Re.
6. SLS 217 Ky Es; SLS 333 Vö; SLS 99 Pä; SLS 192 Jo Kö So; SLS 226 Pa Ho; SLS 372 Kb; SLS 69 Fö; SLS 225 Iö; SLS 35 La; SLS 521 Kn; SLS 531 Tj.
7. SLS 533 Sv.
8. SLS 202 Br Te; SLS 215 Bj; SLS 192 Su Jo; SLS 664 Hi.
9. FMK 52 b Nä.
10. SLS 1040 Ku; FMK 35 Re.
11. SLS 1046 Lovisa.
12. Kärkkäinen 1976, s. 29–45.
13. SLS 1010 Li Lt; SLS 1046 Lovisa; FMK 52 b Nä.
14. SLS 1040 Je Öv Kh Öv Kh Nv Nä Vö Mm Pö.
15. SLS 1010 Bo.
16. SLS 1010 Bo Helsingfors.
17. SLS 1010 Kr Py Pe Lu Ky Helsingfors Bo.
18. SLS 1040 Pa.
19. SLS 1040 St Helsingfors Te; SLS 1010 Kö; SLS 794 He.
20. SLS 1040 Hi.
21. SLS 283 Iö; SLS 277 Pa.
22. SLS 320 Ko.
23. SLS 1040 Vö; SLS 321 Nä; SLS 521 Mu.
24. https://evl.fi/livets-fester/dop/faddrar (hämtad 31.7.2019).
25. FMK 35 Re; FMK 52 b Nä.
26. SLS 215 Re.
27. FMK 52 b Nä.
28. SLS 1010 Kö Bo; SLS 524 Pö; FMK 139 b Te; SLS 208 Py.
29. SLS 1040 Kh.
30. SLS 766 Pö; SLS 502 Bo; FMK 62 Py. SLS 208 Py; SLS 1550 Fi; SLS 335 Kr; SLS 321 Nä; SLS 513 La; SLS 531 Tj Kh; SLS 331 Nv; SLS 524 Pö; SLS 527 Kv.
31. SLS 333 Vö.
32. FMK 52 b Nä.
33. SLS 1040 Je.
34. SLS 1040 Lt.
35. SLS 203 Es He; SLS 1040 Mu Vö; SLS 372 Kb; SLS 521 Mu.
36. SLS 379 Mö.
37. SLS 20 Pa.
38. SLS 524 Pö; SLS 527 Kv; SLS 531 Tj Kh; FMK 35 Re; SLS 335 Kr.
39. FMK 35 Re.
40. Reinilä 1978, s. 359–367.
41. FMK 62 Py.
42. SLS 220 Kh; SLS 217 Ky; SLS 203 He; SLS 208 St.
43. SLS 1550 Fi; SLS 58 Ki Df Vf Fb.
44. SLS 1550 Te.
45. SLS 277 Pa
46. FMK 19 Kn; SLS 333 Vö; SLS 202 Br Te; SLS 203 Es; SLS 55 St Lt Mö Py; SLS 254 Tj.
47. FMK 36 Bj; SLS 354 Re.
48. FMK 19 Kn; FMK 36 Bj; FMK 19 Kn; SLS 524 Öv; SLS 366 Bo; SLS 202 Br Te; SLS 217 Pä; SLS 228 Py; SLS 137 vNL.
49. SLS 215 Re Sb; SLS 192 Jo; SLS 137 vNL; SLS 28, 53 Or; SLS 333 Vö; FMK 52 b Nä.
50. SLS 531 Tj Kr; SLS 333 Vö; SLS 533 Kh; SLS 73 Ec Ha; SLS 1550 Fi.
51. SLS 333 Vö; SLS 527 Mm.
52. SLS 106 Sa; SLS 192 Ha Jo; SLS 1550 Fi; SLS 192 Ec.
53. SLS 2049 Vasa.
54. SLS 554 Nv; SLS 794 He; SLS 217 Pä; SLS 1040 Lt St; SLS 202 En Po; SLS 228 Py; SLS 217 Bo.
55. SLS 533 Kh; SLS 192 Kh; FMK 35 Re.
56. SLS 1550 Fi; SLS 137 Iå Db Ka Sj; SLS 202 Te Br; SLS 2281 Helsingfors.
57. SLS 2049 Mariehamn.
58. SLS 1709; SLS 1710.
59. SLS 1550 Fi; SLS 1709 Pe; SLS 1710 Lt; Jakobstad.
60. https://www.vauva.fi/keskustelu/323039/ketju/kastevedesta (hämtad 31.7.2019).
61. Lehto & Lönnqvist 1988.
62. SLS 1010 Bo; SLS 1040 Ee Pe; SLS 664 Hi; SLS 1010 Ky.
63. FMK 19 Kn; SLS 524 Pä; SLS 1040 Vå Na.
64. SLS 1040 Ee; SLS 794 He; FMK 52 b Nä.
65. SLS 1010 Öv Nv.
66. SLS 1040 St.
67. SLS 1709; SLS 1710 Jakobstad Kr Helsingfors Kh.
68. SLS 2049 Åbo.
69. SLS 1010 Kö Db; SLS 1709 Kh Jakobstad; SLS 1710 Helsingfors.
70. FMK 19 La; SLS 56 Sb; SLS 35 La; FMK 52 b Nä.
71. SLS 891 Vö.
72. SLS 20 Pa.
73. SLS 531 Kr.
74. FMK 36 Bj; SLS 521 Pe.
75. SLS 1040 Fö Kö; SLS 20 Pa.
76. SLS 1010 Br Helsingfors; SLS 434 Iå.
77. SLS 1679.

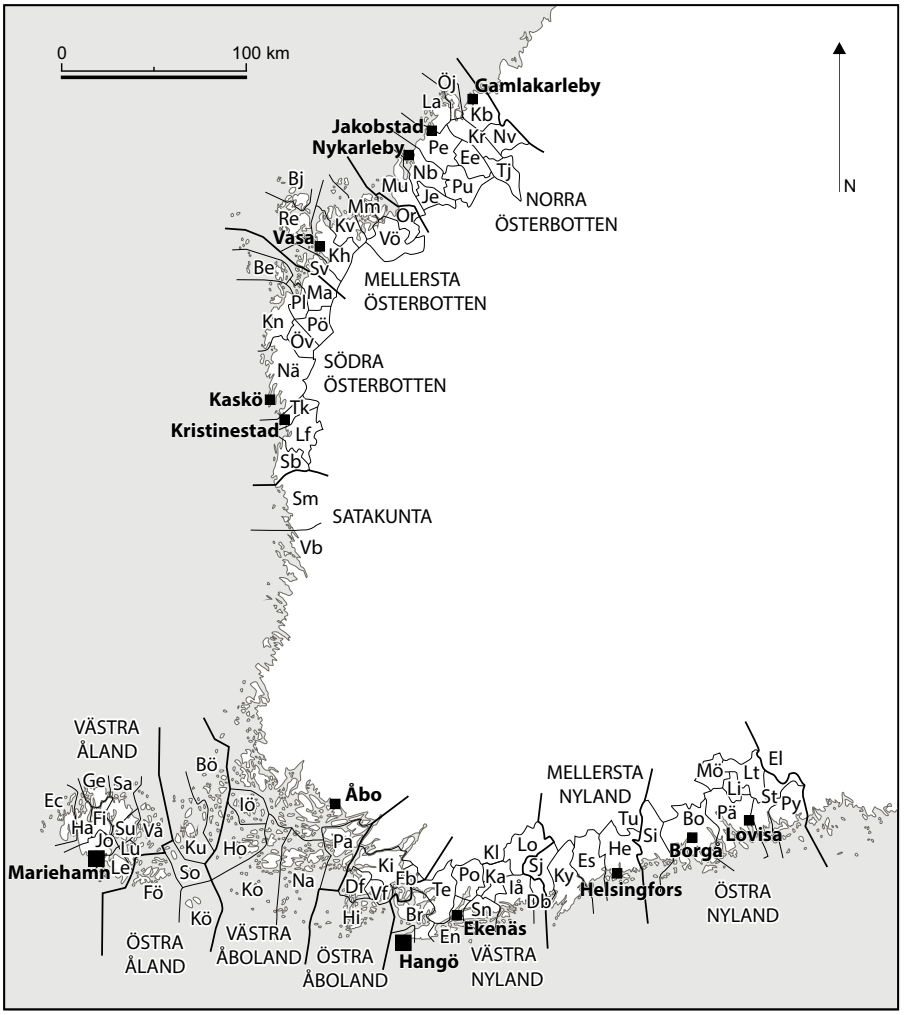

Be Bergö
Bj Björköby
Bo Borgå
Br Bromarv
Bö Brändö
Db Degerby
Df Dragsfjärd
Ec Eckerö
Ee Esse
El Elimä
En Ekenäs
Es Esbo
Fb Finby
Fi Finström
Fö Föglö
Ge Geta
Ha Hammarland
He Helsinge
Hi Hitis
Ho Houtskär
Iå Ingå
Iö Iniö
Je Jeppo
Jo Jomala
Ka Karis
Kb Karleby
Kh Korsholm
Ki Kimito
Kl Karislojo
Kn Korsnäs
Ko Korpo
Kr Kronoby
Ku Kumlinge
Kv Kvevlax
Ky Kyrkslätt
Kö Kökar
La Larsmo
Le Lemland
Lf Lappfjärd
Li Liljendal
Lo Lojo
Lt Lappträsk
Lu Lumparland
Ma Malax
Mm Maxmo
Mu Munsala
Mö Mörskom
Na Nagu
Nb Nykarleby
Nv Nedervetil
Nä Närpes
Or Oravais
Pa Pargas
Pe Pedersöre
Pl Petalax
Po Pojo
Pu Purmo
Py Pyttis
Pä Pernå
Pö Pörtom
Re Replot
Sa Saltvik
Sb Sideby
Si Sibbo
Sj Sjundeå
Sm Sastmola
Sn Snappertuna
So Sottunga
St Strömfors
Su Sund
Sv Solf
Te Tenala
Tj Terjärv
Tk Tjöck
Tu Tusby
Vb Vittisbofjärd
Vf Västanfjärd
Vå Vårdö
Vö Vörå
Öj Öja
Öv Övermark

78. SLS 1710 Si; SLS 2049 Ha Svartå.
79. SLS 1710.
80. SLS 2049; SLS 1710.
81. Hagström 2005, s. 24.
82. SLS 2281.
83. SLS 1709.
84. SLS 1710; SLS 2049.
85. SLS 2049.
86. Bringéus 2007, s. 36; https://evl.fi/livets-fester/dop/ (hämtad 31.7.2019).
87. SLS 2049 Vasa.
88. SLS 1732 Helsingfors Ky Pä.
89. SLS 2281 Vasa.
90. https://www.vauva.fi/artikkeli/kaste-ja-kummius-uudet-ideat-ristiaisista (hämtad 31.7.2019).

Kyrktagningen

1. Gustavsson 1972; Lindgren 2012.
2. Gustavsson 1972.
3. FMK 35 Bj; SLS 521 Pe; SLS 1040 Ee Pe Vö Nä Bo; SLS 794 He; SLS 208 St.
4. SLS 521 Pe; SLS 203 Es; SLS 208 St.
5. SLS 533 Kh; SLS 524 Pä.
6. SLS 320 Ko; SLS 324 Vö.
7. SLS 333 Vö.
8. SLS 260 Iö; SLS 225 Ki; SLS 581 Ha.
9. Gustavsson 1972, s. 51 f.
10. SLS 192 Ec Su.
11. SLS 1040 Nä; SLS 226 Pa; SLS 203 He; SLS 524 Pö; SLS 531 Kr Tj; SLS 226 Iö; SLS 69 Fö.
12. SLS 35 La.
13. SLS 199 Ee; FMK 52 b Nä; FMK 19 Kn.
14. SLS 226 Ki; SLS 1401 Bjärnå.
15. FMK 19 Kn; SLS 192 Fi Su.
16. SLS 192 Ec Su.
17. Gustavsson 1972, s. 46; SLS 506 Kb; SLS 220 Lf.
18. SLS 684 Sb Lf; FMK 19 Kn; SLS 524 Pö; SLS 521 Pe; SLS 192 Fi Su.
19. SLS 355 Hi.
20. SLS 208 St.
21. SLS 524 Pö Öv; SLS 531 Kr; SLS 364 Re; Gustavsson 1972, s. 11.
22. SLS 531 Kr; SLS 333 Vö.
23. SLS 684 Nä; FMK 35 Bj; SLS 1040 Vö.
24. Lempiäinen 2004.
25. SLS 1040 Pe.
26. SLS 1040, s. 1279, kvinna f. 1912 Li.
27. SLS 1040 St Tj Na Es; SLS 560 Na.

Konfirmationen

1. Laasonen 1991, s. 329 f.
2. SLS 1557 kvinna f. 1907 Ma, kvinna f. 1915 Le.
3. SLS 322 Pa; SLS 1557 kvinna f. 1915 Sj, kvinna f. 1910 Le, kvinna f. 1909 Ku, kvinna f. 1904 St, kvinna f. 1916 Lt.
4. SLS 1557, skribenterna genomgick skriftskola på 1910–1930-talen; SLS 1046 St; SLS 910 Pe.
5. SLS 766 Bo.

6. SLS 1557 Bo; SLS 910 Bo.
7. SLS 1557 Hi Le.
8. SLS 1557 Kb Helsingfors.
9. SLS 1557 Pä Lt.
10. Reinilä 1978, s. 384.
11. SLS 910 Li Kb.
12. SLS 910 Or Ma Tj Kh Bo; SLS 1557 Pe Su.
13. SLS 322 Ky Na; SLS 313 Es.
14. SLS 308 Re; SLS 910 Vö; SLS 322 Kr.
15. SLS 322 Pa.
16. SLS 910 Lt.
17. SLS 1557 Bo.
18. SLS 1557 Kh Ka.
19. SLS 910 Pe He Kb Lt.
20. SLS 308 Re; SLS 322 Pa Kr; SLS 684 Nä.
21. SLS 910 Lt; SLS 1557 Helsingfors Karislojo En; SLS 322 Vö Nä.
22. SLS 910 Pe.
23. SLS 910 Je So Kö.
24. SLS 910 Bo.
25. SLS 910 Kö.
26. SLS 772 Mm Vö.
27. SLS 910 St.
28. SLS 910 Pä Pe.
29. SLS 910 Pa Su Ma Po.
30. SLS 910 Mö.
31. SLS 910 Öv Kb.
32. SLS 910 Bo.
33. SLS 910 Kv.
34. SLS 910 Vö.
35. SLS 910 Kh Te.
36. SLS 910 Pö Kh Nä.
37. SLS 910 Vf.
38. SLS 910 Kö.
39. SLS 910 Sj.
40. SLS 1557 Na; SLS 910 Li.
41. SLS 910 Li.
42. SLS 1557 En Karislojo Helsingfors.
43. SLS 910 Li.
44. SLS 1557 Li Je.
45. SLS 910 Su Te Li.
46. SLS 910 Pe Kö So Df.
47. SLS 910 Hangö.
48. SLS 910 Bo Kb Öv.
49. SLS 910 Sa.
50. Stejskal 1954, s. 30 f.; SLS 639 Pe Nb Tj Si.
51. SLS 231 Vö; SLS 1557 Vö.
52. SLS 1557 Vasa; SLS 533 Sv; SLS 531 Kr.
53. SLS 533 Sv; SLS 1557 Vö; SLS 639 Vö.
54. SLS 1557 Le St Li Tk.
55. SLS 1557 Li.
56. SLS 1557 En.
57. Lindholm 2012, s. 81.
58. Anna-Stina Nykänen, "Tämä mies keksi rippileirit", *Helsingin Sanomat* 8.8.2015.
59. SLS 2281 En.

Skolårets fester

1. Nilsson 1944.
2. Berg 1931, s. 112.
3. SLS 548 Närpes; FMK 52 c Närpes.
4. Hilpinen 1985, s. 52.
5. Heikel 1940, s. 35 f.
6. Hilpinen 1985, s. 53; Berg 1936.
7. Hilpinen 1985, s. 65.
8. Colliander 1923.
9. Laurén 1994.
10. Nyberg 1991, s. 88 f.
11. Tigerstedt 1919, 230 f.
12. SLS 1659 kvinna f. 1944, Lovisa svenska samlyceum.
13. SLS 1659 kvinna f. 1938, Nya svenska samskolan, Helsingfors.
14. SLS 1659 kvinna f. 1954, Strömborgska läroverket, Borgå.
15. Hilpinen 1985, s. 66; SLS 1659 man f. 1914 och man f. 1926; SLS 1659 man f. 1955, Karis-Billnäs samlyceum.
16. Meinander 2014.
17. Wigelius 1945, s. 366 f.
18. Bruhn 1915, s. 15.
19. SLS 1659 man f. 1938, Nya svenska samskolan, Helsingfors; man f. 1955, Karis-Billnäs samlyceum.
20. SLS 1659 kvinna f. 1945, Brändö svenska samskola; kvinna f. 1947, Karis-Billnäs samlyceum; kvinna f. 1963, Mattlidens gymnasium, Esbo; kvinna f. 1940, Laguska skolan, Helsingfors.
21. SLS 1659 kvinna f. 1949, Strömborgska läroverket, Borgå.
22. SLS 1659 kvinna f. 1949 Helsingfors.
23. SLS 1659 kvinna f. 1945, Strömborgska läroverket, Borgå.
24. SLS 1659 kvinna f. 1945, Strömborgska läroverket, Borgå; kvinna f. 1940, Laguska skolan, Helsingfors.
25. SLS 1659 kvinna f. 1955, Pargas gymnasium; man f. 1950, Svenska normallyceum, Helsingfors.
26. SLS 1659 kvinna f. 1944, Lovisa svenska samlyceum; kvinna f. 1947, Karis-Billnäs samlyceum.
27. SLS 1659 kvinna f. 1938, Nya svenska samskolan, Helsingfors; kvinna f. 1943, Nya svenska samskolan, Helsingfors.
28. SLS 1659, kvinna f. 1955, Pargas gymnasium; kvinna f. 1953, Vasa svenska flicklyceum; kvinna f. 1938, Nya svenska samskolan, Helsingfors.
29. SLS 1659 Svenska normallyceum, Helsingfors.
30. SLS 1659 kvinna f. 1938, Nya svenska samskolan, Helsingfors; man f. 1931, Ekenäs samlyceum; man f. 1926, Nya svenska läroverket, Helsingfors.
31. SLS 1659 man f. 1945, Gamlakarleby svenska samlyceum.
32. SLS 1659 man f. 1950, Svenska normallyceum, Helsingfors.
33. Cavonius 1978, s. 112.
34. SLS 1533, ljudband 1985:78, s. 10.
35. SLS 1533.
36. SLS 1894, s. 3–7.
37. *Hufvudstadsbladet* 3.9.1998 ("Dessa fascistoida intagningar", ledare av Erik Wahlström som kommenterade Tua Ranninens reportage 2.9.1998, "Pimsning eller tradition? Konventsintagning gammal ritual").
38. *Helsingin Sanomat* 8.9.2007.
39. *Hufvudstadsbladet* 11.9.2007.
40. *Västra Nyland* 25.8.2004.
41. Henrik Othman, *Jakobstads Tidning* 15.9.2004.
42. Diana Solin, "Åboelever festar med stil", *Åbo Underrättelser* 20.10.2007; Pernilla Höglund, "Höstbal ersätter inspark-ningstraditionen", *Jakobstads Tidning* 13.9.2007.
43. Kaisa Mikola & Annakaisa Suni, "Förnedringen fortsätter – men nu utanför gymnasierna", *Hufvudstadsbladet* 31.8.2014.
44. *Studentbladet* 14.11.1927.
45. *Studentbladet* 15.10.1928.
46. *Studentbladet* 23.10.1932.
47. Weckström 1991, s. 132–136.
48. SLS 2004 ljudband 1999:73; "Gulnäbbar friska, tjuta och viska", *Terra Nova* 1999:6.
49. Reuter 2012. Enligt Hugo Bergroth kommer ordet "karonka" från ryska *koronka*, 'liten krona'. Enligt en annan teori kommer det från konkaronka, en huvudsakligen finlandssvensk variantform av konkarong 'hop' (hela konkarongen).
50. SLS 1659 kvinna f. 1941, Laguska skolan, Helsingfors.
51. SLS 1557 kvinna f. 1904 Helsingfors.
52. *Svenska reallyceum och lyceum i Åbo* 1934, s. 88, 89.
53. SLS 1659 Helsingfors.
54. SLS 2268 Gamlakarleby; SLS 1557 kvinna f. 1912 Vasa.
55. SLS 1557 kvinna f. 1918 Borgå.
56. SLS 1557 kvinna f. 1920 Grankulla.
57. SLS 1659 kvinna f. 1920 Helsingfors.
58. SLS 1557 kvinna f. 1922 Åbo.
59. SLS 1557 kvinna f. 1924 Jakobstad.
60. SLS 1659 kvinna f. 1925 Åbo.
61. SLS 1659 man f. 1926 Helsingfors.
62. SLS 1659 kvinna f. 1938, Vasa svenska flicklyceum.
63. SLS 2268 Helsingfors; SLS 1659 kvinna f. 1941 Vasa, kvinna f. 1940 Borgå, kvinna f. 1949 Borgå.
64. SLS 1659 kvinna f. 1940 Pargas.
65. SLS 2268 Sibbo.
66. SLS 1659 kvinna f. 1942 Helsingfors, kvinna f. 1948 Borgå; *Västra Nyland* 18.2 2005; *Borgåbladet* 17.2.2006.
67. SLS 1659.
68. SLS 1659 man f. 1942 Mariehamn.
69. SLS 1659 man f. 1950 Helsingfors.
70. SLS 1659 man f. 1950 Helsingfors.
71. SLS 1659 man f. 1949 Jakobstad.
72. SLS 1659 man f. 1951 Helsingfors.
73. SLS 1659 kvinna f. 1962 Jakobstad.
74. SLS 1659 man f. 1962 Vasa.
75. *Borgåbladet* 17.2.1996.
76. Stefan Svenfors, "Penkisfirande urartade i Pedersöre", *Jakobstads Tidning* 17.2.2001.
77. Marika Johansson, "Kladdig karonka avbröts", *Ålandstidningen* 20.2.2003.
78. Karin Sundström, *Åbo Underrättelser* 16.2.1990.
79. Sonja Finholm, "Här skonas ingen! Fantasifulla varelser intog stan under 1900-talets sista penkkis", *Vasabladet* 19.2.1999.
80. "På 'penkkis' får man rasa ut ordentligt före elddopet", *Österbottningen* 19.2.1993; "Bänkisriter i gymnasiet förr och nu", *Syd-Österbotten* 19.2.2002.
81. Mayvor Stagnäs, "Intimt avslut på skolåret", *Vasabladet* 14.2.2003.
82. SLS 2268 Kronoby.
83. Eva-Maria Björk,"Mindre röj på årets penkkis", *Österbottningen* 13.2.2007; Linda Gyllenberg, "Abibal och blöjdans är tradition i Pargas", *Hufvudstadsbladet* 26.2.1994; Annika Aho,"Penkkis under ordnade former" *Jakobstads Tidning* 15.2.2002.
84. Harriet Jossfolk, "Abina tog

över skolan för en dag", *Österbottningen* 13.2.2004; Zikiti Klemets,"Ägg i håret en gång i året", *Österbottningen* 17.2.2006; Marie Sunabacka,"Hej så länge", *Jakobstads Tidning* 17.2.2006.
85. Sångerna från 1958 ur SLS 1659, från 1979 ur SLS 1347, från 1985–1986 ur SLS 1533. De senare ur SLS 2003.
86. Fagerlund 1979.
87. *Hufvudstadsbladet* 14.2.1986 och 7.2.1989; *Åbo Underrättelser* 13.2.2004 och 17.2.2012; Josefin Torrkulla, "Regnbåge syntes efter kraftigt godisregn", *Vasabladet* 17.2.2012; "Penkisyra i gymnasierna", *Västra Nyland* 17.2.2012.
88. SLS 1347 fotografi 136.
89. *Hufvudstadsbladet* 16.2.1990; *Västra Nyland* 18.2.2005; *Borgåbladet* 17.2.2006.
90. *Västra Nyland* 17.2.2006.
91. Joakim Lybeck, "En doft av dynga svävade i år över Borgå gymnasium", *Borgåbladet* 14.2.1992.
92. SLS 2003 ljudband 2001:2.
93. "Vaurastuminen näkyy pukuloistossa", *Kirkko ja kaupunki* 20.2.2013.
94. SLS 2268 Helsingfors Hangö.
95. SLS 1557 Borgå lyceum.
96. SLS 2268 Helsingfors.
97. SLS 1659 Helsingfors Vasa Åbo.
98. SLS 2269 Pargas.
99. SLS 1557 kvinna f. 1951 Helsingfors.
100. SLS 1659 man f. 1955, Nya svenska samskolan, Helsingfors.
101. SLS 1659 kvinna f. 1949, skola i Helsingfors.
102. SLS 1659 kvinna f. 1960, Helsinge gymnasium; kvinna f. 1959, Brändö gymnasium.
103. SLS 2268 Kimito.
104. SLS 1659.
105. SLS 2268 Sibbo.
106. SLS 1659 kvinna f. 1966, Vörå samgymnasium.
107. *Hufvudstadsbladet* 4.3.1988.
108. SLS 1533 Helsinge.
109. Soila, Kangas & Niiranen 1986.
110. *Syd-Österbotten* 20.2.1996
111. SLS 2268 Kronoby.
112. SLS 2268 Korsholm.
113. SLS 2268 Karleby.
114. SLS 2268 Kristinestad.
115. "Älska oss, lyd oss, gör allt för oss", *Östra Nyland* 20.2.1993.
116. Fredrika Sundén, "Svettigt värre och ont i fötterna – men De Gamlas Dag är efterlängtad", *Östra Nyland* 19.2.2008.
117. Se t.ex. Heidi Nurminen, "Vad är de gamlas dans värd?", *Östra Nyland* 19.2.2000; "Gamlas Dag spårade ut", *Borgåbladet* 25.2.2000; Henrik Westermark, "De gamla satsar stora summor på kläderna", *Östra Nyland* 19.2.2005; Finnilä 2018.
118. *När vi voro skolpojkar* 1931, s. 150 f.
119. Heikel 1946, s. 7.
120. Nordlund 1974, s. 41.
121. *Svenska reallyceum och lyceum i Åbo* 1934, s. 87, 88.
122. Heikel 1946, s. 15 f.
123. Neuman-Rahn 1944, s. 95, 96.
124. *Svenska reallyceum och lyceum i Åbo* 1934, s. 89, 90.
125. *Svenska fruntimmersskolan Svenska flicklyceet i Helsingfors* 1945, s. 347 f.
126. SLS 2268.
127. SLS 2268 Kronoby Karleby Pargas Hangö Sibbo Helsingfors.
128. SLS 2268 Pargas Hangö Helsingfors Vasa.
129. SLS 2268 Helsingfors.
130. SLS 2268 Helsingfors Vasa Ekenäs Kimito.
131. SLS 2268 Pargas.
132. SLS 2268 Karleby.
133. SLS 2268.
134. SLS 2268 Korsholm.
135. SLS 2268 Helsingfors.
136. SLS 2268 Helsingfors.
137. Gadd 1987; Gadd 1986, s. 94–109. Den vanligaste mösstillverkaren är Fredriksson som producerar flest mössor. I Helsingfors håller hattaffären E. R. Wahlman ställningarna med dyrare material, skärm och svettband av äkta läder. Nationsfärgerna är blå-vitt-gult för Nylands nation, svart-gult-rött för Vasa nation och blå-gult för Åbo nation. Jfr Anna Svartström, "Studentmössan i huvudrollen", *Hufvudstadsbladet* 16.5.2004.

Nattfrieriet

1. Löfgren 1969, s. 30; Kättström Höök 1994, s. 147; SLS 524 Pö Öv; SLS 506 Nv Tj.
2. Wikman 1937, s. 57, 182–186.
3. Heikinmäki 1981, s. 53.
4. Wikman 1937, s. 83 f.
5. Nikander 1921.
6. SLS 505 Ma.
7. Sarmela 1969, s. 178 f.; SLS 506 Nv Pe; SLS 513 Nv; Löfgren 1969, s. 45.
8. SLS 308 Re; SLS 533 Sv; SLS 322 Pa Tj Na Bo Kr Pa; SLS 1557 Bo.
9. SLS 231 Vö.
10. SLS 308 Re.
11. SLS 513 La.
12. SLS 891 Nä Öv.
13. FMK 19 Kn.
14. SLS 364 Re.
15. SLS 524 Ma.
16. SLS 506 Nv Tj.
17. SLS 524 Ma; SLS 321 Nä.
18. SLS 891 Nä Öv.
19. Sarmela 1969, s. 165.
20. SLS 321 Nä.
21. SLS 222 Py.
22. SLS 231 Vö.
23. SLS 61 Lf.
24. af Klintberg 1998, s. 167.
25. Wikman 1936b, s. 151–162; Wikman 1911.
26. SLS 521 Pe.
27. SLS 533 Kh.

Frieri, trolovning och lysning

1. Kaivola 1995, s. 9.
2. SLS 540 Kb.
3. SLS 222 St.
4. SLS 302 Ky.
5. SLS 195 Po.
6. SLS 222 Elimä.
7. SLS 527 Kv Or.
8. SLS 521 Mu Kn.
9. SLS 533 Sv.
10. SLS 513 Nv; SLS 302 Nä; SLS 222 St.
11. SLS 527 Or.
12. SLS 513 La; SLS 521 Or.
13. Heikinmäki 1981, s. 133; Lempiäinen 2004, s. 193 f.
14. SLS 192, 190 ÅL.
15. SLS 192 Jo So.
16. SLS 192 Kö.
17. SLS 226 Iö.
18. SLS 192 Kö.
19. SLS 225 Iö.
20. SLS 302 Si.
21. Knutsson 1994, s. 171 f.
22. SLS 521 Pe.
23. SLS 562 Vå Lu Ku Bö Fö Ho; SLS 531 Kr; SLS 618 Ko; SLS 527 Or.
24. SLS 192 Jo.
25. SLS 764 Or.
26. SLS 222 Elimä.
27. SLS 302 Ky.
28. SLS 521 Mu.
29. SLS 192 Sa.
30. SLS 321 Nä.
31. SLS 754 Sj; SLS 521 Pe Mu; SLS 527 Or; SLS 533 Sv; SLS 513 Nv La; SLS 302 Nä; SLS 524 Or; SLS 222 Elimä.
32. SLS 231 Vö.
33. SLS 521 Kh.
34. SLS 254 Kr; SLS 203 Nä; SLS 524 Öv.
35. SLS 222 St; SLS 118 NL; SLS 217 Pä; SLS 185 He.
36. SLS 59 Le Jo.
37. SLS 531 Kr.
38. SLS 254 Kr; SLS 531 Kr.
39. SLS 1174 Pe.
40. SLS 372 Kb; SLS 521 Pe; SLS 506 Nv.
41. SLS 513 La.
42. SLS 222 St; SLS 217 Pä.
43. Forsblom 1927b, s. 97 f.; Heikel 1928, s. 103 f.; Hagberg 1915, s. 129 f.; Heikinmäki 1981, s. 167 f.
44. Forsblom 1927b, s. 101; *Jacob Tengströms vittra skrifter i urval*, 1899, s. XXVII–XXVIII.
45. SLS 1550 Fi.
46. SLS 533 Kh.
47. SLS 215 Bj; FMK 36 Re; SLS 527 Mm; Heikinmäki 1981, s. 169 f.
48. SLS 521 Pe.
49. SLS 533 Sv; SLS 392 Kb; SLS 502 Bo; SLS 222 Elimä.
50. SLS 302 Nä; SLS 199 Pe Pu.
51. Heikinmäki 1981, s. 608.
52. SLS 220 Sb; SLS 203 Es; SLS 254 Tj; SLS 533 Sv; SLS 513 Nv; SLS 527 Or.
53. SLS 521 Mu; SLS 524 Öv.
54. SLS 364 Re.
55. SLS 513 Nv.
56. SLS 222 St.
57. SLS 302 Sn.
58. SLS 217 Pä.

Brudstugången

1. SLS 533 Kh; SLS 231 Or; SLS 803 Kö.
2. *Sanomia Turusta* 23.3.1860; Heikinmäki 1981, s. 189–192.
3. Kjellman 1979, s. 105 f.
4. Hausen 1894–1898, s. 222 f.
5. SLS 524 Pö.
6. SLS 560 So.
7. SLS 231 Mm; SLS 226 Iö; SLS 192 Jo; SLS 215 Bj.
8. SLS 364 Re.
9. SLS 192 Kö.
10. SLS 225 Iö.
11. SLS 531 Tj; SLS 524 Pö; SLS 222 St.
12. SLS 533 Sv.
13. SLS 531 Tj; SLS 537 Kv; SLS 231 Or Vö.
14. SLS 533 Kh; SLS 524 Pö; SLS 220 Sb; SLS 302 Nä.
15. SLS 192 Jo.
16. SLS 192 Kö.
17. SLS 226 Iö.
18. Kjellman 1979, s. 128.
19. SLS 226 Iö; SLS 225 Iö.
20. SLS 226 Na.

Polterabend

1. Åström 1991, s. 24–33.
2. Hellspong 1969, s . 104. Citatet ur novellen "Mot betalning" i August Strindberg *Giftas II* (1886).
3. SLS 1430; Åström 1991.
4. Åström 1989b, s. 83–106.
5. SLS 1579 Helsingfors.
6. SLS 1579.
7. SLS 1579 Helsingfors.
8. SLS 1579 Helsingfors.
9. SLS 1579 Åbo.
10. SLS 1579 Helsingfors.
11. SLS 1579 Helsingfors.
12. SLS 1579 Helsingfors.
13. SLS 1579 Helsingfors.
14. SLS 1430 Helsingfors.
15. SLS 1430 Helsingfors.
16. SLS 1430 Helsingfors.
17. Majava 1989, s. 87–97.
18. SLS 1430 Helsingfors.
19. SLS 1430 Helsingfors.
20. SLS 1875 Helsingfors.
21. SLS 1430 Helsingfors.
22. SLS 1577 Åbo.
23. Anna-Sofia Nieminen, "Polttarit saavat nyt maksaa", *Helsingin Sanomat* 17.7.2014.
24. Eino-Antti Pukero,"Maastopuku vaihtui ballerinamekkoon", *Helsingin Sanomat* 20.6.2008.

Bröllopsfesten

1. Lempiäinen 2004, s. 167.
2. SLS 931 Kb; SLS 372 Nv; SLS 231 Vö Or; SLS 372 Nv.
3. SLS 931 Kb; SLS 513 La; 531 Kr; SLS 521 Pe Mu; SLS 215 Bj; SLS 254 Kr.
4. SLS 231 Kv; SLS 220 Kb; SLS 254 Kr.
5. SLS 231 Vö; SLS 891.
6. SLS 231 Vö.
7. SLS 372 Kb.
8. SLS 521 Pe.
9. SLS 891 Lf.
10. SLS 533 Kh; SLS 231 Kv; SLS 548 Nä; SLS 547 Tk.
11. SLS 490 Vö; SLS 548 Sb; SLS 566 Lf.
12. SLS 803 Öv Pe Ee Or; SLS 931 Kb; SLS 831 Mu Tk; SLS 521 Pe.
13. SLS 231 Kv; SLS 531 Tj; SLS 521 Pe.
14. SLS 506 Nv.
15. SLS 372 Kb.
16. SLS 513 La; SLS 531 Kr; SLS 931 Kb; SLS 372 Ee.
17. SLS 220 Kb.
18. SLS 372 Nv.
19. SLS 931 Kb; SLS 372 Kb; SLS 231 Kv.
20. SLS 531 Kr.
21. SLS 521 Pe.
22. SLS 372 Nv Ee.
23. SLS 372 Kb.
24. SLS 521 Pe.
25. SLS 531 Kr; FMK 52 c Nä; SLS 931 Kb; SLS 521 Mu, SLS 513 La; SLS 506 Nv; SLS 372 Nv.
26. FMK 52 c Nä; SLS 231 Or; SLS 372 Nv; SLS 931 Kb.
27. SLS 521 Pe.
28. SLS 533 Kh; SLS 215 Bj; SLS 1174 Kh.
29. SLS 521 Pe.
30. SLS 433 Pl.
31. SLS 231 Or.
32. SLS 513 La.
33. SLS 524 Pö.
34. SLS 803 Or Ma Nä Pö; SLS 533 Kh.
35. SLS 803 Nä.
36. SLS 521 Pe.
37. SLS 506 Nv.
38. SLS 372 Kb; SLS 513 Nv.
39. SLS 215 Bj.
40. SLS 231 Vö; SLS 537 Mm; SLS 254; SLS 513 Nv.
41. SLS 231 Vö; FMK 52 c Nä; SLS 231 Vö; SLS 524 Öv.
42. SLS 513 Nv.
43. SLS 1174 Re.
44. SLS 521 Pe.
45. SLS 302 Nä.
46. SLS 533 Kh.
47. SLS 231 Kv.
48. SLS 533 Sv.
49. SLS 215 Bj.
50. Heikinmäki 1981, s. 613 f.
51. SLS 231 Or.
52. SLS 513 La.
53. SLS 531 Tj; SLS 372 Kb; FMK 52 e Lf.
54. SLS 533 Sv Kh.
55. Wikman 1922, s. 198 f.; SLS 372 Kb; SLS 487 b Nä.
56. Wikman 1924a; Wikman 1936.
57. SLS 254 Kr; SLS 521 Mu; SLS 372 Nv; SLS 803 Ma.
58. SLS 372 Nv.
59. SLS 803 Ee
60. FMK 52 c Nä; SLS 372 Nv Ee.
61. SLS 372 Nv Ee.
62. SLS 531 Kr.
63. SLS 506 Nv Tj.
64. SLS 372 Ee.
65. SLS 372 Nv.
66. SLS 231 Vö Or; SLS 312 Vö.
67. SLS 531 Kr.
68. SLS 231 Vö.
69. SLS 222 St; SLS 302 Si Sj; SLS 192 Pä.
70. SLS 346 Si.
71. SLS 803 Pä.
72. Lindroos & Andersson 1910b, s. 155 f.
73. SLS 346 Si; SLS 346 Si; SLS 302 Si.
74. Wessman 1910, s. 26 f.
75. SLS 346 Si.
76. Nikander 1909 s. 235 f.
77. SLS 313 Tu; SLS 185 c Mö; SLS 192 Pä.
78. SLS 203 Es.
79. SLS 313 Es.
80. SLS 217 Pä.
81. Karlsson 1914, s. 60 f.
82. SLS 217 Si.
83. SLS 222 St.
84. SLS 313 Ka Ky Tu; SLS 217 Pä; SLS 222 St; SLS 302 Ka Sn; SLS 203 Es; SLS 302 Ky; SLS 434 b Db; SLS 346 Si.
85. SLS 346 Te; SLS 203 Es; SLS 803 Lt.
86. SLS 302 Sn; SLS 203 Es.
87. SLS 313 Tu; SLS 313 Ka.
88. SLS 192 Pä.
89. SLS 203 Es; SLS 434 b Db.
90. SLS 370 Mö.
91. SLS 502 He.
92. SLS 434 b Db.
93. SLS 313 Ky.
94. SLS 222 St.
95. SLS 203 Es.
96. SLS 313 Tu.
97. SLS 502 Bo.
98. SLS 203 Es.
99. SLS 754 Sj.
100. SLS 803 He.
101. SLS 803 Si.
102. SLS 85 Tu Si Bo; SLS 346 Es; SLS 222 St; SLS 397 Py; SLS 217 Pö.
103. SLS 222 St; SLS 397 St.
104. SLS 397 St.
105. SLS 346 Te; SLS 313 Ka; SLS 302 Si.
106. Pihlflykt 1922, s. 60 f.; SLS 346 Bo.
107. SLS 222 St.
108. SLS 226 Ho.
109. SLS 192 Na.
110. SLS 260 Iö.
111. SLS 226 Hi.
112. SLS 225 Iö.
113. SLS 226 Ho.
114. SLS 277 Pa.
115. SLS 226 Ki.
116. SLS 277 Pa.
117. SLS 277 Pa.
118. SLS 277 Pa.
119. SLS 192 Jo So; SLS 1550 Fi; SLS 547 Sa.
120. Bertell 1993, s. 77.
121. SLS 192 Fi So; SLS 1550 Fi; SLS 803 Fi.
122. SLS 192 Jo Fi Sa.
123. SLS 192 Vå.
124. SLS 1550 Fi.
125. SLS 803 Jo.
126. SLS 803 Kö.
127. SLS 1550 Fi.
128. SLS 842 Kö.
129. SLS 192 Ha Sa; SLS 803, SLS 192 Jo; SLS 1550 Fi.
130. SLS 27 Na; SLS 217 Ky; SLS 137 Iå Db Ka Sj.
131. SLS 302 Nä.
132. SLS 222 Py; SLS 477 Ky.
133. SLS 59 Le Jo; SLS 260 Iö; SLS 203 Sj; SLS 35 La; SLS 10 Kr Nv Tj Gb; SLS 215 Bj; SLS 531 Kb; SLS 524 Pö, SLS 521 Pe, SLS 217 Pä Si.
134. SLS 192 Nä; SLS 324 Vö.
135. SLS 90 Ec Ha; SLS 59 Le Jo, SLS 192 Kö.
136. SLS 59 Le Jo.
137. SLS 346 Te; SLS 222 St; SLS 217 Pä.
138. SLS 346 Pö; SLS 434 b Db.
139. SLS 217 Pä.
140. SLS 222 St; SLS 185 c Te; SLS 202 Br Te; SLS 203 He Es; SLS 1550 Fi.
141. SLS 192 Kö Su; SLS 137 vNL; SLS 64 Nä; SLS 507 Es.
142. Wessman (utg.) 1952, s. 526 f.
143. SLS 254 Tj; SLS 217 Pä.
144. SLS 217 Pä; SLS 203 He; SLS 222 St; SLS 203 Es; FMK 52 e Lf.
145. SLS 192 Kö; SLS 226 Hi.
146. SLS 137 Iå Db Ka Sj; SLS 302 Sn, SLS 59 Le Jo; SLS 324 Vö; SLS 106 Su; SLS 217 Bo Pä; SLS 302 Ky.
147. SLS 217 Pä; SLS 533 Kh; SLS 192 Kö.
148. Kofod 2002, s. 45.
149. Kofod 1999, s. 63 f.; Hagberg 1921, s. 17 f.
150. Kofod 1999, s. 99.
151. SLS 195 Jakobstad.
152. Kofod 2008, s. 22.
153. SLS 192 Ec Fi.
154. SLS 106 Sa.
155. Jfr bl.a. Kaivola 1995, s. 48 f.
156. SLS 80 Df Ki Vf; SLS 56 Sb; SLS 20 Pa; SLS 192 Jo So Ha Fi; SLS 375 Karislojo; SLS 754 Sj; SLS 35 La; SLS 372 Kb; SLS 139 b Te; SLS 527 Kv; SLS 344 Pe; SLS 674 Iö; SLS 215 Re; SLS 27 Na; SLS 1600 Sn; SLS 554 Tj; SLS 324 Vö; SLS 35 La; SLS 521 Pe; SLS 254 Kr; FMK 36 Bj; SLS 217 Pä.
157. Pylkkänen 1964, s. 91–146.
158. SLS 385; Lönnqvist 1972, s. 234 f.
159. Lönnqvist 1972, s. 237.
160. SLS 527 Mm.
161. Lönnqvist 1972, s. 238; SLS 803 man f. 1933 Pö.
162. SLS 931 Kb; SLS 80 man f. 1911 Nä.
163. SLS 521 kvinna f. 1848 Pe.
164. SLS 803 Or.
165. SLS 931 Kb.
166. Lehto 2001, s. 80 f.

167. Perkko & Louko (red.) 1991.
168. SLS 372 Kb.
169. SLS 231 Vö.
170. SLS 203 Es.
171. SLS 192 Kö.
172. SLS 225 Iö.
173. Heikel 1927.
174. SLS 231 Or; SLS 803 kvinna f. 1892 Nä.
175. SLS 433 Pl; SLS 533 Sv.
176. SLS 226 Pa.
177. SLS 231 Kv.
178. SLS 531 Tj.
179. SLS 222 St.
180. SLS 372 Ee.
181. Heikinmäki 1981, s. 256 f.
182. SLS 562 Py.
183. Martinsson 2004, s. 53–70.
184. Arkio-Laine 1991, s. 21 f.
185. Heikinmäki 1981, s. 254.
186. SLS 222 St.
187. SLS 434 b Db.
188. SLS 502 He; SLS 313 Es Ky; SLS 803 Pä.
189. SLS 313 Ky.
190. SLS 137 Iå Ka Sn; Wessman (utg.) 1952, s. 296, 384, 385.
191. SLS 1875, kvinna f. 1916 Lt.
192. SLS 1875 Vasa Jakobstad Helsingfors.
193. SLS 1875 Vö Kb Tj Nykarleby.
194. SLS 1875 Kaskö Helsingfors Jakobstad Kb Vö Kr Nb.
195. SLS 1875 Kr.
196. SLS 1875 Ky Vö Tj.
197. SLS 1875 Kb Kaskö Helsingfors.
198. SLS 1875 Nä.
199. SLS 1875 Kb.
200. SLS 1875 Ki Mariehamn Pä Helsingfors Hangö.
201. SLS 1875 Helsingfors Grankulla.
202. SLS 1875 Vasa Mariehamn Su Grankulla.
203. SLS 1875 Su Ec Si.
204. SLS 1875 Vasa.
205. SLS 1875 Bo Vö Sj.
206. SLS 1875 Hangö.
207. SLS 1875 Sv.
208. SLS 1875 Grankulla.
209. Ryley Scott 1953, s. 61.
210. SLS 1875 Helsingfors.
211. SLS 1875 Pä.
212. SLS 1875 Re.
213. SLS 1674; SLS 1875 Ka.
214. Maria Gestrin-Hagner, ”Brudöverlämningen blir allt populärare i Finland”, FNB-SPT 26.5 2010.

Silver- och guldbröllop

1. Bringéus 2007, 187 f.
2. Kaivola 1995, s. 61 f.
3. *Folkwännen* 16.2.1884.
4. *Folkwännen* 28.12.1864.
5. *Helsingfors Tidningar* 26.1.1856.
6. *Åland* 29.1.1910.
7. *Wiborgs Nyheter* 20.1.1902.
8. *Åbo Underrättelser* 21.12.1904.
9. *Hufvudstadsbladet* 9.12.1901.
10. *Åland* 20.2.1909.
11. *Åland* 2.3.1910.
12. *Västra Nyland* 13.3.1909.
13. *Åbo Allmänna Tidning* 27.5.1819.
14. *Turun Wiikko Sanomat* 29.12.1821.
15. *Åland* 1.6.1892.
16. *Hangö* 20.12.1896; *Västra Nyland* 23.8.1898; *Östra Nyland* 30.8.1888; *Borgå Nya Tidning* 8.11.1898.
17. *Borgåbladet* 29.8.1894.
18. *Vårt Land* 25.11.1898.
19. *Kotka Nyheter* 29.9.1903.
20. *Åland* 5.1.1894.
21. *Wiborgsbladet* 29.8.1895.
22. *Helsingfors Aftonblad* 3.4.1894.
23. SLS 1010 Bo
24. SLS 1010 Bo.
25. SLS 1010 Bo.
26. SLS 1010 Öv.
27. Fougstedt (red.) 1946, s. 154 f.
28. SLS 1010 Sj.
29. SLS 1010 Sj.

Namnsdagsfirande

1. Blomqvist 1993, s. 107 f.
2. Talve 1966; Bringéus 2007, s. 196.
3. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 32.
4. Lönnqvist (utg.) 1970a, s. 58; Talve s. 16 f.
5. Magnus von Wrights dagbok 1824–1834, von Wright 1996, s. 162.
6. Topelius dagbok 6.9.1833 och 6.9.1834, Topelius 2018, s. 84, 183.
7. Topelius dagbok 6.9.1835, Topelius 2018, s. 323.
8. Topelius dagbok 2.9.1836, Topelius 2018, s. 446–447.
9. Topelius dagbok 3.5 och 11.9.1836, Topelius 2018, s. 414, 474.
10. Runeberg 1935, s. 5, 18, 34.
11. Reinilä 1978, s. 372 f. Samtliga brevcitat i detta avsnitt är hämtade ur nämnda verk.
12. Saarelma 2006, s. 119.
13. SLS 283 Iö.
14. SLS 739 Pa.
15. SLS 794 He.
16. SLS 1010 Bo.
17. SLS 1010.
18. SLS 626.
19. SLS 1612 Fö.
20. SLS 739 Ko.
21. SLS 1010 Bo.
22. SLS 205 So.
23. SLS 1010 Ku.
24. SLS 201 St; SLS 461 St; SLS 547 Ec.
25. SLS 491 Pa.
26. SLS 629 Ee.
27. SLS 31 Na.
28. SLS 739 Nä Vå Kö.
29. Bringéus 2007, s. 198 f.; Saarelma 2006, s. 105 f.; SLS 1010 Bo Li; SLS 825 Lt; SLS 674 Iö; SLS 584 Na; SLS 226 Ki; SLS 664 Hi.
30. SLS 739 Li.
31. SLS 739 Ki.
32. SLS 1010 Bo; SLS 491 Pa.
33. SLS 1010 Sj.
34. SLS 1010 Kr Pe; SLS 513 Nv; FMK 36 Bj.
35. SLS 1010 Vö Öv; SLS 506 Tj.
36. SLS 776 Or.
37. SLS 960 personer födda mellan 1896–1914 från alla delar av Österbotten.
38. SLS 960 Tj Vö Kv Kh Nä.
39. SLS 960 personer födda mellan 1884–1916 Le Iö Na Pa Hi Sj Ky Db Li Bo.
40. SLS 1612 Ko.

Fira födelsedag

1. SLS 739 Pe.
2. Markusevangeliet 6:21.
3. Talve 1966, s. 51.
4. Talve 1966, s. 50; Johansson 1973.
5. Topelius dagbok 14.1.1836, Topelius 2018, s. 375–376.
6. Topelius dagbok 14.1.1837, Topelius 2018, s. 518–519.
7. Reinilä 1978, s. 373–383.
8. *Finlands Allmänna Tidning* 13.11.1821.
9. *Morgonbladet* 30.4.1855.
10. *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1855.
11. *Wasabladet* 6.5.1871.
12. *Finlands Allmänna Tidning* 2.4.1867.
13. *Borgåbladet* 8.2.1873.
14. *Hufvudstadsbladet* 11.1.1868.
15. *Hufvudstadsbladet* 5.2.1869.
16. *Helsingfors Dagblad* 13.5.1872; *Hufvudstadsbladet* 2.6.1872.
17. *Finlands Allmänna Tidning*, 6.5.1874; *Hufvudstadsbladet* 7.5.1874; *Helsingfors Dagblad* 7.5.1874; *Morgonbladet* 7.5.1874; *Wasabladet* 9.5.1874; *Wiborgs Tidning* 9.5.1874; *Björneborg* 2.5.1874.
18. *Borgåbladet* 3.11.1875.
19. Se t.ex. *Dagens Press* 12.1.1920.
20. *Hufvudstadsbladet* 4.2.1920.
21. SLS 1612 Sa.
22. SLS 1612 Mu Nä.
23. SLS 1612 En.
24. SLS 1612 Helsingfors.
25. SLS 1400 Helsingfors.
26. SLS 1612 Sv Bo Pa Karislojo.
27. SLS 1612 Fö.
28. SLS 1612 Jakobstad Kh.
29. SLS 1612 Vå Helsingfors Jakobstad.
30. SLS 1612 Helsingfors.
31. SLS 1612 Nä Ko.
32. Ravne Scott 2005, s. 29.
33. Mark Autio,”Synttärit vievät ainakin päivän palkan”, *Helsingin Sanomat* 3.5.2016; Jenny Jägerhorn,”Köpta kalas är kul!”, *Hufvudstadsbladet* 24.1.2010; Kretta Onkelin,”Rautaa lastenjuhlien rajoille”, *Helsingin Sanomat* 9.8.2010; Anna Svartström, ”Kalaset behöver inte kosta skjortan”, *Hufvudstadsbladet*, 5.10.2013.
34. SLS 1010 Vö; SLS 960 Kh Hangö Sn Bo.
35. SLS 1010 St.
36. SLS 1010 Öv Vö St; SLS 739 La Vö Ma Pö Py Bo Vå.
37. SLS 1010 Sj Ky Helsingfors.
38. SLS 1010 Bo.
39. Reinilä 1978, s. 379 f.
40. SLS 1612 Helsingfors Gamlakarleby Kb.
41. SLS 1010 Öv Br; SLS 1612 Jakobstad.
42. SLS 1612 Jakobstad.
43. SLS 1612 Ee Vö Fö.
44. SLS 1612 kvinna f. 1936 En.
45. SLS 1612 Gamlakarleby.
46. SLS 1612 Helsingfors.
47. SLS 1010 Bo; SLS 1612 Kn Bo.
48. SLS 1612 Jakobstad.
49. SLS 1612 Bo.
50. SLS 1612 Jakobstad.
51. SLS 1612 Ko.
52. Harjulin 2012.
53. SLS 2255.
54. SLS 2255.
55. SLS 2255.
56. SLS 1612, man f. 1922 Tj
57. Bringéus 2005; Bringéus 1980.
58. SLS 2255, man f. 1932 Or.
59. SLS 2255, kvinna f. 1986 Jo.

Traditioner vid livets slut

1. SLS 1600 Sn; FMK 67 Bö; FMK 139 b Te; SLS 560 So Na; SLS 282 Sn; SLS 192 Kö Sa Ec; SLS 59 Jo Le; SLS 524 Öv; SLS 35 La; SLS 10 Kr Nv Tj Gb; SLS 89 Br; SLS 99 Pä.
2. SLS 220 Mu; FMK 139 b Te; SLS 208 Py; SLS 375 Kl; SLS 754 Sj.
3. FMK 139 b Te; FMK 36 Bj; SLS 239 Pä; SLS 195 Helsingfors; SLS 260 Iö; SLS 215 Re; SLS 560 Iö.

4. Wessman (utg.) 1952, s. 546 f.
5. Wessman (utg.) 1952. s. 539 f.
6. FMK 36 Bj; SLS 560 Bö Ge Fi Su So Ho Ko; SLS 192 Kö, Sa Jo; SLS 524 Ma; SLS 215 Re; SLS 202 Br Te; SLS 1550 Fi; SLS 221 a Pl.
7. SLS 208 St.
8. SLS 1979, kvinna f. 1911 Ee.
9. Wessman (utg.) 1952, s. 3 f., 519 f.
10. FMK 36 Bj; SLS 1550 Fi; SLS 560 alla delar av Svenskfinland.
11. Wessman (utg.), s. 532 f.
12. FMK 139 b Sn Te; SLS 192 Su Ec Jo; SLS 499 Py.
13. SLS 56 Sb; SLS 507 Ka Es; SLS 282 Sn; SLS 239 Pä; SLS 560 Ko; SLS 27 Na; SLS 892 Ma Kh; SLS 163 Vö; SLS 220 Mu Or; FMK 36 Bj.
14. Wessman (utg.) 1952, s. 525 f.
15. SLS 1600 Sn; SLS 560 Ku Vå Ge; SLS 581 Fi; SLS 282 Sn; SLS 192 Ec; Sa Kö Vå; SLS 198 St; SLS 354 St; SLS 273 Lt; SLS 33 Na; SLS 69 Kö Ku; SLS 260 Iö.
16. SLS 499 Py; SLS 203 He; SLS 90 Ec Ha; SLS 80 Ki Vf Df; SLS 192 Fi Jo; SLS 293 Es; SLS 80 Df Vf Ki; SLS 99 Pä; SLS 953 Kö; SLS 239 Pä; SLS 192 Su Jo.
17. SLS 372 Kb; SLS 59 Jo Le; 524 Ma; SLS 1805 Kh; SLS 880; SLS 1979.
18. SLS 215 Re Bj; SLS 185 c He; SLS 33 Na; SLS 226 Ho; SLS 20 Pa; SLS 1600 Sn; SLS 217 Ky; Tillhagen 1978, s. 28.
19. SLS 201 Br Te; SLS 198 Pä; SLS 192 Ec Jo Kö; SLS 524 Öv; SLS 443 Pö; SLS 521 Kn.
20. Forsblom (utg.) 1927a, s. 579.
21. SLS 524 Pö; SLS 521 Pe; SLS 437 Kn; SLS 531 Kr Tj; SLS 527 Mm; SLS 20 Pa; SLS 527 Or; SLS 524 Pö.
22. Forsblom (utg.) 1927a, s. 599 f.
23. SLS 208 St; SLS 527 Kv; SLS 338 Vö.
24. Wolf-Knuts 1983; SLS 880 Mm Pö Mu.
25. SLS 228 St; SLS 880 Pu Öv Mu Br Su Or Mm; SLS 20 Pa; SLS 531 Kb.
26. SLS 521 Pe; SLS 880 Sj; SLS 217 Pä; SLS 61 Sb; SLS 27 Na; SLS 192 Ec; SLS 372 Ee
27. FMK 36 Bj; SLS 203 He; SLS 333 Vö; SLS 527 Kv; SLS 524 Pö Öv; SLS 533 Kh Sv; SLS 217 Pä.
28. Wolf-Knuts 1983, s. 76–77; SLS 880 Vö; SLS 513 Nv.
29. SLS 217 Si Pä; SLS 293 Es; SLS 880 Sj Fö Te Mm.
30. SLS 521 Pe; SLS 880 Sj En; SLS 217 Pä; SLS 61 Sb; SLS 56 Sb; SLS 27 Na; SLS 192 Ec; SLS 372 Ee; SLS 560 Fi; SLS 1559 Fi.
31. SLS 506 Nv; SLS 524 Öv Pö; FMK 230 b Lf; SLS 880 So kvinna; SLS 372 Ee; SLS 217 Ky; SLS 254 Kr
32. SLS 364 Re; SLS 892 Vö; SLS 324 Vö; SLS 1550 Fi; SLS 208 St; SLS 1550 Fi; SLS 560 Le.
33. SLS 321 Nä Öv; SLS 533 Sv.
34. SLS 269 Iö.
35. SLS 201 Py; SLS 217 Si.
36. SLS 203 Es.
37. SLS 338 Vö.
38. SLS 299 Vö.
39. Bondeson 1987, s. 57; SLS 880.
40. SLS 880 kvinna f. 1880 Pä.
41. SLS 201 Py; SLS 766 Bo.
42. SLS 880 He Pä Li; SLS 794 He Pä; SLS 217 Si; SLS 203 Es.
43. SLS 1046 Lovisa.
44. SLS 880 kvinna f. 1883 Li.
45. SLS 203 Es He.
46. SLS 208 St.
47. SLS 203 He; SLS 1046 Lovisa.
48. SLS 880 Nä Fö Or Öv Kö Br Hangö.
49. SLS 880 kvinna f. 1915 Sj.
50. Hagberg 1937, s. 285 f.
51. SLS 880 Nv Mu Sj Vö Ma Pö Öv Pä; SLS 513 La; SLS 192 Sa.
52. SLS 880 man f. 1898 He.
53. SLS 880 kvinna f. 1883 Li.
54. FMK 36 Bj; SLS 308 Re; SLS 364 Re, SLS 90 Ec Ha Kö; SLS 533 Kh Sv; SLS 333 Vö; SLS 285 Ee; SLS 372 Kb; SLS 27 Na; SLS 203 He.
55. SLS 1550 Fi.
56. SLS 880 Nä Öv Nä; SLS 366 Bo; FMK 36 Bj; SLS 324 Öv Vö; SLS 533 Kh; SLS 364 Re; SLS 892 Nä; SLS 203 He; SLS 217 Ky Pä; SLS 273 Lt; SLS 208 St.
57. SLS 215 Re; SLS 1550 Fi; SLS 880 Fi.
58. SLS 234 Or; SLS 217 He Ky; SLS 531 Tj; SLS 1550 Fi.
59. SLS 321 Nä; SLS 880 Öv; SLS 273 Lt.
60. SLS 560 Fi.
61. SLS 880 man f. 1896 Lf.
62. SLS 880 kvinna f. 1915 Sj.
63. SLS 880 kvinna f. 1900 Mm; kvinna f. 1899 Ma.
64. SLS 880 kvinna f. 1915 Sj; SLS 1046 Pä.
65. SLS 880 kvinna f. 1899 Ma; man f. 1904 Lf; FMK 230 b Lf.
66. SLS 880 kvinna f. 1900 Kö.
67. SLS 910 kvinna f. 1899 Bo.
68. SLS 910 man f. 1896 Öv.
69. SLS 910 kvinna f. 1904 Mu; kvinna f. 1893 Kh; kvinna f. 1901 Mu; kvinna f. 1899 Ma
70. SLS 910 kvinna f. 1894 Pe; man f. 1927 Tk; kvinna f. 1912 Li; man f. 1898 Py.
71. Bringéus 2004, s. 332 f.
72. SLS 880 Or Mm Pö Ma.
73. SLS 684 Nä.
74. SLS 684 Sb.
75. Nordman 1906, 37 f.
76. Bringéus 2004, s. 457 f.; SLS 880 Pe man f. 1916.
77. SLS 684 Sb.
78. SLS 684 Lf.
79. SLS 217 Si.
80. SLS 217 Pä.
81. SLS 880 kvinna f. 1900 Kö.
82. Ekrem 2008, s. 74 f.
83. *Nya Åland* 3.12 2008.
84. SLS 72 Kb; SLS 880 man f. 1879 Pe; kvinna f. 1880 Pö; kvinna f. 1912 Li.
85. SLS 880 kvinna f. 1901 Mu.
86. SLS 931 man f. 1897 Kb.
87. SLS 192 Sa; SLS 513 La; SLS 684 Sb; SLS 226 Ho; SLS 880 Ma Te Öv Sj Bo.
88. SLS 880 Pö Fi Mu
89. SLS 217 Pä Si
90. SLS 527 Kv; SLS 1550 Fi; SLS 880 Nv Pä.
91. FMK 230 b Lf; SLS 880 Pä.
92. SLS 99 Pä; SLS 880 Pä Li.
93. SLS 880 Fi Nä Nv Pe; SLS 226 Ho; SLS 217 Pä; SLS 192 Sa; SLS 1550 Fi.
94. Bondeson 1987, s. 75 f.; SLS 684 Sb; SLS 880 Ee Pu Pe Mu Öv Ma Nv Kö.
95. *Svenska Akademiens ordbok*; *Nationalencyklopedin*; *Förvaltningshistorisk ordbok*, fho.sls.fi.
96. SLS 880 kvinna f. 1889 Pä; kvinna f. 1897 Kö; SLS 684 Nä.
97. SLS 684 Nä.
98. SLS 684 Lf Sb.
99. SLS 880 He Te Kö Mu; SLS 684 Tk Sb Nä.
100. SLS 880 kvinna f. 1901 Mu.
101. SLS 880 Pe Nv.
102. SLS 880 kvinna f. 1900 Kö.
103. SLS 880 Pe Pu Ee Nv Mu.
104. SLS 880 Pe Ma.
105. SLS 513 La.
106. SLS 192 Fi; SLS 880 Fi Nv; SLS 524 Pö.
107. SLS 880 Pa; SLS 277 Pa Ki.
108. SLS 880 kvinna f. 1902 Fi.
109. SLS 228 St.
110. SLS 880 kvinna f. 1899 Ma.
111. SLS 880 Ma Pe Vö; SLS 502 Pe.
112. SLS 880 man f. 1898 He.
113. SLS 880 kvinna f. 1880 Pä.
114. SLS 277 Pa Ki.
115. SLS 434 Sj Iå.
116. Nordmann 1906, s. 42 f.
117. Anthoni 1933.
118. Anthoni 1933, s. 130 f.
119. Reinilä 1978, s. 423.
120. Reinilä 1978, s. 418–422.
121. Reinilä 1978, s. 426.
122. Reinilä 1978, s. 427–431.
123. Bergroth 1999, s. 48.
124. Reinilä 1978, s. 418–425; Bondeson 1987, s. 59 f.
125. SLS 1114 St, 1830-tal; Nordmann 1906, s. 42 f.
126. FMK 230 b Lf; SLS 880, s. 153 f. kvinna f. 1901 Mu; SLS 513 La.
127. Lindroos & Andersson 1910a, s. 274.
128. Bergroth 1999, s. 48; SLS 1979 Sv man f. 925; Ee kvinna f. 1937.
129. SLS 1979 kvinna f. 1919 Vö; kvinna f. 1944 Jakobstad; kvinna f. 1955 Lo; kvinna f. 1918 Pyhäranta; kvinna f. 1936 Gamlakarleby; kvinna f. 1936 Mariehamn; man f. 1955 Åbo.
130. SLS 1979 kvinna f. 1932 Fi, man f. 1920 Helsingfors, kvinna f. 1936 Åbo; man f. 1925 Kr.
131. SLS 626 Nv Kr Tj Pe meddelare födda åren 1843–1902.
132. SLS 1979 kvinna f. 1944 Vasa, kvinna f. 1934 Vanda.
133. SLS 1979 kvinna f. 1962 Åbo, kvinna f. 1921 Vf, kvinna f. 1928 Helsingfors.
134. Annonserna i detta avsnitt ingår i dagstidningar från 1820-talet till sekelskiftet 1900 och har sökts fram i Nationalbibliotekets digitala samlingar, digi.kansalliskirjasto.fi.
135. Sandberg 2002.
136. Dan Kronqvist, "Det privata finns i det offentliga", *Hufvudstadsbladet* 3.9.2012; SLS 1979, kvinna f. 1931 Nykarleby, man f. 1955 Åbo, kvinna f. 1927 Vasa, kvinna f. 1932 Fi.
137. SLS 1979 kvinna f. 1934 Pe, man f. 1955 Åbo; kvinna f. 1923 Helsingfors.
138. Christa Mickelsson, "Den gemensamma sorgens arena", *Kyrkpressen* 17.2.2011.
139. SLS 1979 kvinna f. 1937 Ee.
140. Lempiäinen 1994.
141. SLS 1979 kvinna f. 1933 Vasa.
142. Bogdanoff 2003.
143. SLS 1501 d.
144. SLS 1886.
145. SLS 2054.
146. SLS 2180.
147. Ekrem 2000.
148. SLS 1979.
149. Molander 2004, s. 7–16; Molander 2009; SLS 1979 kvinna f. 1955 Nykarleby, kvinna

f. 1943 Helsingfors, kvinna f. 1944 Jakobstad, kvinna f. 1936 Helsingfors.
150. SLS 1979 man f. 1929 Vö, kvinna f. 1933 Kb.
151. Rågård 1994.
152. SLS 1979 kvinna f. 1933 Kb; webbplatser där utsjungning tas upp: http://www.terjarv-forsamling.fi/; http://www.nedervetilsforsamling.fi; http://www.kronobyforsamling.fi.; http://www.pedersorenejdensforsamlingar.fi/
153. SLS 1979.
154. SLS 1979 kvinna f. 1918 En, kvinna f. 1937 Sj, kvinna f. 1960 Li.
155. SLS 1979, kvinna f. 1936 Åbo, man f. 1945 Gamlakarleby.
156. SLS 1979 kvinna f. 1943 Helsingfors, kvinna f. 1932 Bo.
157. SLS 1979 kvinna f. 1915 Jo, kvinna f. 1931 Jakobstad, kvinna f. 1939 Ma.
158. SLS 1979 kvinna f. 1936 Vasa.
159. SLS 1979 kvinna f. 1936 Mariehamn, kvinna f. 1934 Pe, kvinna f. 1932 Fi.
160. Lahtinen 1989.
161. SLS 1979 kvinna f. 1929 Es.
162. SLS 1979 kvinna f. 1934 Vanda.
163. SLS 1979 kvinna f. 1936 Helsingfors, kvinna f. 1935 Helsingfors; kvinna f. 1929 Esbo.
164. SLS 1979.
165. Valtteri Parikka, "Ajasta ikuisuuteen itsetehdyllä uurnalla. Palvelukeskus järjestää kurssin oman uurnan rakentamiseksi", *Helsingin Sanomat* 12.8.2018.
166. SLS 1979 man f. 1955 Åbo.
167. SLS 1979 kvinna f. 1931 Jakobstad, kvinna f. 1918 Pyhäranta, kvinna f. 1936 Åbo, kvinna f. 1936 Vasa.
168. Haverinen 2014.
169. Dan Kronqvist, "Det privata finns i det offentliga", *Hufvudstadsbladet* 3.9.2012.

Att forska i festsed

1. Nilsson 1915.
2. Ekrem 2014.
3. Nikander 1916, s. 195.
4. Bringéus 1991; Strömberg 2017, s. 55–78.
5. Ekrem 2014, s. 139 f.; Erixon (red.) 1957; Vuorela 1976; Sarmela 1994.
6. Frykman & Löfgren 1991, s. 9–11; Bergman 1999; Vilkuna 1946; Eskeröd 1965 [1953], s. 216–223.
7. Frykman & Löfgren 1991, s. 11.
8. Bergman 1993.
9. van Gennep 1960; Skjelbred 2005, s. 15–26.
10. Kofod 2008; Saarikoski 1994.
11. Klein (red.) 1995.
12. Frykman 1991.
13. Frykman 1992; Karjalainen 1994; Salomonsson 2005, s. 49–56.
14. Bringéus 1980 och 2005.
15. Frykman & Löfgren 1991, s. 24–26; Karjalainen 1994, s. 195.
16. Karjalainen 1994, s. 191.
17. Smith 2007.
18. T.ex. Egardt 2015; Strömberg 2017, s. 55–62.
19. Bergman 1995; Jaakkola 1977, s. 188, 189.

Källor och litteratur

Arkiv

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 10 Henrik Ståhl, *Traditionsuppteckningar från Österbotten*, 1882–1890.
SLS 19 Mårten Thors, *Folkvisor och melodier från Österbotten*, 1890.
SLS 20 J. A. Thurman, *Skrock och vidskepelse bland Pargas allmoge*, 1889.
SLS 26 b Selim Perklén, *Ord från Ingå, Sjundeå och Kyrkslätt*, 1891.
SLS 26 c Selim Perklén, *Traditionsuppteckningar från Nyland*, 1891.
SLS 27 K. P. Pettersson, *Traditionsuppteckningar från Nagu*, 1892.
SLS 31 K. P. Pettersson, *Sagor och minnesverser,* Nagu, 1892.
SLS 35 John Finnäs, *Traditionsuppteckningar från norra Österbotten*, 1893.
SLS 55 Karl Fredrik Juselius, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland,* 1896.
SLS 56 Emil Norrback, *Skrock, folktro, vidskepliga plägseder och bruk bland allmogen i Sideby*, 1897.
SLS 58 Werner Karsten, *Traditionsuppteckningar från Åboland,* 1896.
SLS 59 John Torckell, *Traditionsuppteckningar från västra Åland*, 1895.
SLS 61 J. Alfr. Strandberg, *Traditionsuppteckningar från Lappfjärd och Sideby*, 1896.
SLS 64 M. Forss, *Traditionsuppteckningar*, södra Österbotten, 1897.
SLS 66 Wilhelm Sjöberg, *Traditionsuppteckningar från Österbotten,* 1896.
SLS 67 Hugo R. A. Sjöberg, *Traditionsuppteckningar från Replot och Kvevlax,* 1899.
SLS 69 Alfons Takolander, *Traditionsuppteckningar från östra Åland, Houtskär och Korpo*, 1898.
SLS 72 Filip Sundman, *Traditionsuppteckningar från västra Nyland*, 1899.
SLS 73 K. O. Danielsson, *Traditionsuppteckningar från Eckerö och Hammarland*, 1899.
SLS 78 Filip Sundman, *Traditionsuppteckningar från Esbo och Helsinge,* 1901.
SLS 79 Probus Karlsson, *Svenska ortnamn från Sastmola och Hvittisbofjärd*, 1901.
SLS 80 Torsten Stjernschantz, *Traditionsuppteckningar från Åboland*, 1901.
SLS 85 V. E. V. Wessman, *Traditionsuppteckningar från Nyland*, 1902.
SLS 89 Alfons Takolander, *Traditionsuppteckningar från Bromarv*, 1903.
SLS 99 V. E. V. Wessman, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland*, 1904–1905.
SLS 106 Th. Bertell, *Traditionsuppteckningar från västra Åland*, 1906.
SLS 118 Anders Allardt, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland*, 1905.
SLS 137 V. E. V. Wessman, *Traditionsuppteckningar från västra Nyland*, 1909.
SLS 163 Mårten Holmberg, *Om vidskepelsen i Vörå*, 1879.
SLS 185 a Gustav Adolf Åberg, *Frieri-, förlovnings- och bröllopsseder bland svenskarna i Pyttis*, 1881.
SLS 185 c Gustav Adolf Åberg, *Traditionsuppteckningar från Nyland,* 1877.
SLS 190 Widar Brenner, *Skrock och trolldomar*, Ingå, 1909
SLS 192 Gabriel Nikander, *Traditionsuppteckningar och fotografier från Österbotten och Åland*, 1910.
SLS 198 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland*, 1911.
SLS 199 Emil Kråkström, *Traditionsuppteckningar från norra Österbotten*, 1911.
SLS 201 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland och Elimä*, 1912.
SLS 202 V. E. V. Wessman, *Traditionsuppteckningar från västra Nyland*, 1909–1910.
SLS 203 Gabriel Nikander, *Traditionsuppteckningar från Esbo och Helsinge,* 1911.
SLS 205a Väinö Solstrand, *Traditionsuppteckningar från Åboland och Åland,* 1911.
SLS 208 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland och Elimä*, 1912.
SLS 215 Jacob Tegengren, *Folkminnen*, Österbotten, 1912–1913.
SLS 217 Gabriel Nikander, *Traditionsuppteckningar från Nyland,* 1912.
SLS 220 Elever vid Kronoby folkhögskola, *Uppsatser om traditionsvetenskapliga ämnen*, 1913.
SLS 221 Petter Edvard Ohls, *Lokala traditioner från Petalaks*, 1912.
SLS 222 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland*, 1911.
SLS 224 *Artiklar om traditionsvetenskapliga teman*, Åland, 1909–1910.
SLS 225 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Iniö*, 1913.
SLS 226 Gabriel Nikander, *Traditionsuppteckningar från Åboland*, 1913.
SLS 228 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från östra Nyland och Elimä*, 1913.
SLS 231 K. Rob. V. Wikman, *Bröllopsseder från mellersta Österbotten*, 1914.
SLS 239 Gabriel Nikander, *Traditionsuppteckningar från Nyland,* 1914.
SLS 240 Gabriel Nikander, *Fotografisamling*, 1914.
SLS 252 Ragnar Fleege, *Folkminnen i dikt och sägen*, Nyland, Åland, Österbotten, 1915.
SLS 254 Oskar Holmqvist, *Seder och bruk vid olika bemärkelsedagar i Karleby och Terjärv*, 1914.
SLS 260 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Iniö*, 1916.
SLS 269 Hilding Ekelund, Valter W. Forsblom, *Allmogebyggnader i Vörå och Oravais*, 1916.
SLS 273 David Westerlund, *Folktro, sed från Lappträsk*, 1916.
SLS 277 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Åboland*, 1916.
SLS 282 Einar Öhman, *Traditionsuppteckningar från Snappertuna*, 1916.
SLS 283 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från* Iniö, 1917.
SLS 285 Valter V. Forsblom, *Sjukdomsbesvärjelser och Omlagelser från Syd-Österbotten* V, 1917.
SLS 299 *Avskrift av: De gamlas berättelser, utan tillägg, i korthet antecknade af Häradsdomaren Mårten Lassus*, inl. 1919.
SLS 302 Elever vid Svenska folkakademin, *Uppsatser om traditionsvetenskapliga ämnen*, 1918.
SLS 308 Wilhelm Sjöberg, *Traditionsuppteckningar från Replot*, 1920.
SLS 312 Elever vid Vörå folkhögskola, *Bröllopsseder*, 1920.
SLS 313 Elever vid Svenska folkakademin, *Uppsatser om folktraditioner*, 1920.
SLS 320 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Korpo*, 1918.
SLS 321 Ivar Herts, *Traditionsuppteckningar,* Närpes, 1921.
SLS 322 Elever vid Svenska folkakademin, *Skriftskoltiden,* 1920.
SLS 324 Jacob Tegengren, *Folkloristiska uppteckningar*, 1918–1921.
SLS 331 Elever vid Breidablick folkhögskola, *Uppsatser om folktraditioner*, 1921.
SLS 333 Jacob Tegengren, *Traditionsuppteckningar från Vörå*, 1921–1922.
SLS 335 Elever vid Kronoby folkhögskola, *Uppsatser om folktraditioner*, 1922.
SLS 338 Elever vid Vörå folkhögskola, *Uppsatser om folktraditioner,* 1922.
SLS 339 Elever vid Svenska folkakademin, *Uppsatser om folktraditioner*, 1922.
SLS 344 Herman Albert Vendell, *Skrock, tydor och vidskepelse från Pedersöre*, 1892
SLS 346 Elever vid Svenska folkakademin, *Ett bröllop i forna dagar*, 1923.
SLS 354 Henrik Kullberg, *Traditionsuppteckningar från Nyland*, 1924.
SLS 355 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Hitis och Kyrkslätt*, 1921, 1923.
SLS 363 Miliam Norring, *Traditionsuppteckningar från Pargas*, 1925.
SLS 364 Hugo R. A. Sjöberg, *Livet bland Kvarkens söner och döttrar*, 1917.
SLS 366 Felix Andersson, *Sjukdomsbot och några andra bruk,* Borgå, 1925.
SLS 370 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Liljendal och Mörskom*, 1924.
SLS 372 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från norra Österbotten*, 1925.
SLS 375 Harald Nordberg, *Traditionsuppteckningar*, Nyland, 1922–1925.
SLS 385 Yngvar Heikel, *Fotografier från mellersta och norra Österbotten*, 1926.

SLS 392 Sven Andersson, *Ortnamn från Vårdö*, 1927.
SLS 397 Maximilian Stejskal, *Lekar, spel och styrkeprov*, Strömfors, Pyttis, 1929.
SLS 433 Isak Smeds, *Dialektord från Petalaks*, 1919.
SLS 434 Vivi Peters, *Matordningar och matrecept*, västra Nyland, 1929.
SLS 438 Elsa Wenman, *Djurnamn och växtnamn*, Strömfors, 1933.
SLS 439 Anne-Marie Nyström, Eva Sundvall, *Kvinnoarbeten under dagen och året*, Strömfors, 1933.
SLS 455 Elsa Wenman, *Traditionsuppteckningar*, Strömfors 1933.
SLS 461 Eva Sundvall, *Svar på några frågor ingående i Landsmålsarkivets frågekort*, Strömfors, 1933.
SLS 462 Elsa Wenman, *Växt och djurnamn*, Lappträsk, Strömfors, 1933.
SLS 473, Sunna Grundstroem, *Anteckningar rörande kvinnligt arbete*, Snappertuna 1936,
SLS 477 Linus Sundell, *Om mjölkhushållningen i Kyrkslätt*, 1937.
SLS 487 b Maximilian Stejskal, *Vinteridrottslekar*, Korsnäs, Närpes, Bromarv, Strömfors, 1935–1938.
SLS 490 Olav Ahlbäck, *Kulturgeografiska undersökningen (FKA 2)*, Österbotten, 1938.
SLS 491 Gunvor Högnäs, *Kulturgeografiska undersökningen (FKA 2)*, Pargas, 1938.
SLS 499 Sunna Grundstroem, *Traditionsuppteckningar*, Pyttis, 1938.
SLS 502 Vivi Peters, *Traditionsuppteckningar från Österbotten och Nyland*, 1925.
SLS 505 Bruno Nordling, *Några Bröllopsbruk i Övermalax, Några anteckningar om nattfrierierna i Övermalax*, 1928.
SLS 506 Erla Lund, *Traditionsuppteckningar från norra Österbotten*, 1928.
SLS 507 Harald Nordberg, *Traditionsuppteckningar*, Nyland, Åboland, 1927.
SLS 513 Erla Lund, *Folksed, folktro och lekar*, norra Österbotten, 1929.
SLS 515 A. Dahl, *Gratulationstavlor*, Kyrkslätt, inl. 1930.
SLS 521 Erla Lund, *Folksed och folktro*, Österbotten, 1930.
SLS 524 Erla Lund, *Folksed och folktro*, södra Österbotten, 1931,
SLS 527 Erla Lund, *Folktro och folksed*, mellersta Österbotten, Estland, 1932.
SLS 531 Erla Lund, *Folktro och folksed*, Terjärv, Kronoby, 1934.
SLS 533 Erla Lund, *Folktro och folksed*, Korsholm, Solf, 1933.
SLS 537 Erla Lund, *Lekar och spel*, Österbotten, 1935.
SLS 540 Erla Hovilainen (f. Lund), *Rim, ramsor och gåtor*, norra Österbotten, 1938.
SLS 547 Ragna Ahlbäck, *Kulturgeografiska undersökningen (FKA 2)*, Åland, Österbotten, 1939.
SLS 548 Olav Ahlbäck, *Kulturgeografiska undersökningen (FKA 2)*, Åboland, Åland, Österbotten, 1939.
SLS 554 Heimer Björkkvist, *Ord och uttryck i samband med folktro*, Terjärv, Nedervetil, 1939.
SLS 560 Ragna Ahlbäck, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Nyland, Åboland, Åland, Österbotten, 1941–1942.
SLS 562 Ragna Ahlbäck, *Kulturgeografiska undersökningar från Åland, Nyland, Åboland och Österbotten*, 1941–1942.
SLS 566 Synnöve Ahlbäck, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Österbotten, 1943.
SLS 569 G. Karlsson, *Fotografier från Österbotten*, s.a.
SLS 581 Ragna Ahlbäck, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Åland, Österbotten, 1945.
SLS 583 Birgit Eriksson, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Nyland, 1945.
SLS 584 Klara Eklöf, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Åboland, 1945.
SLS 588 Elever vid de svenska folkhögskolorna, *Uppteckningar för Atlas över svensk folkkultur*, Nyland, Åboland, Åland, Österbotten, 1947.
SLS 605 Gunvor Huss, *Ord rörande brödet och dess tillredning*, Borgå, 1947.
SLS 618 Ebba Pettersson, *Festseder upptecknade i Korpo, Nagu och Houtskär*, 1952.
SLS 626 Olav Ahlbäck et al., *Traditionsuppteckningar*, Österbotten, 1933.
SLS 629 Valter W. Forsblom, *Fotografisamling*, 1938.
SLS 633 Eva Sundvall-Stenius, Ann-Mari Nyström-Enberg, *Uppteckningar om kvinnliga arbeten i några byar i Pernå*, 1934.
SLS 634 *Svar på frågor om årets fester*, Österbotten, Nyland, 1947.
SLS 639 Maximilian Stejskal, *Kompletterande uppgifter om idrottslekar*, Österbotten, Åland, Nyland, 1948.
SLS 650 FKA:s frågebrev nr 3, *Svar på frågor om ord, Mikaelidagen och folktro om korpen* (Ragna Ahlbäck, Kurt Zilliacus), 1957.
SLS 654 Ebba Zilliacus, *Folktro om naturen*, Houtskär, 1953.
SLS 664 Ebba Zilliacus, *Folktro och -sed i Hitis*, 1954.
SLS 665 a Ines Sjöblom, *Traditionsuppteckningar*, Österbotten, 1954.
SLS 666 Ellen Gustafsson, *Djurnamn upptecknade i Björköby*, 1953.
SLS 668 Börje Mårtenson, *Väderlekstydor*, Snappertuna, 1932.
SLS 669 Carl Ramsdahl, *Folkliga föreställningar om naturföreteelser*, Åland, 1953.
SLS 674 Ebba Zilliacus, *Kvinnosysslor, festseder, väderlekstydor i Iniö*, 1955.
SLS 684 Ines Sjöblom, *Traditionsuppteckningar*, Österbotten, 1956.
SLS 734 Konstantin Sjöström, *Traditionsuppteckningar*, Åboland, 1959–1965.
SLS 739 FKA:s frågebrev nr 9, *Frågor om trallande, firandet av födelse- och namnsdagar, brödsorter, dialektord och språkliga uttryck* (Kurt Zilliacus), 1960–1961.
SLS 754 Gunhild Wasström, *Traditionsuppteckningar*, Sjundeå, 1961.
SLS 764 Carita Nyström, *Traditionsuppteckningar*, Malax, Oravais, 1961.
SLS 766 Ragna Ahlbäck, *Etnografiska uppteckningar från Pörtö*, Borgå, 1956.
SLS 772 Ragna Ahlbäck, *Traditionsuppteckningar*, Österbotten, 1963.
SLS 784 FKA:s frågebrev nr 11, *Midsommarstänger, feststänger, handelsförbindelser,* färdvägar och emigranter (Kurt Zilliacus), 1962.
SLS 794 Bo Lönnqvist, *Anteckningar om folklivet i Helsinge socken*, 1956–1970.
SLS 803 FKA:s frågebrev nr 13, *Ord på brud* (Kurt Zilliacus), 1964.
SLS 824 FKA:s pristävling nr 8, *Hur firades julen förr?* (Olav Ahlbäck, Kurt Zilliacus), 1965.
SLS 831 Ragna Ahlbäck, *En bysömmerskas arbete*, Munsala, Tjöck, 1965.
SLS 842a FKA:s pristävling nr 17, *Svar på frågor om bygungan, kvinnornas linne, utklädning till påskhäxor, leksaker, kortspel och barnbröllop* (Bo Lönnqvist), 1965.
SLS 880 FKA:s pristävling nr 10, *Traditioner om död och begravning* (Bo Lönnqvist), 1966–1967.
SLS 891 *Manuskript för tidskriften Hembygden*, inl.1960.
SLS 910 FKA:s frågebrev nr 19, *Svart och vit konfirmationsdräkt, julkort* (Bo Lönnqvist), 1967.
SLS 931 Christina Lax, *Stadstraditioner i Gamlakarleby*, 1967–1968.
SLS 953 FKA:s frågebrev nr 20, *Frågor om visor, kyrktuppen och fattiggubben* (Ann-Mari Häggman, Bo Lönnqvist, Sinikka Segerståhl), 1968.
SLS 955 Helena von Bonsdorff, P. Lindström, *Undersökning av Åggelby villastad*, 1968.
SLS 960 FKA:s pristävling nr 12, *När vi sutto i vår bänk* (Bo Lönnqvist), 1969.
SLS 962 Tage Jarolf, *Dialekter, folkseder och folktro*, Pargas, 1969–1970.
SLS 977 Gunilla Harling-Kranck, *Dialekt och stadstraditioner*, Nyland, Viborg, 1969.
SLS 979 Bo Lönnqvist, Kirsti Penttinen, Marianne Schauman, *Malmgårds kvarn*, Pernå, 1968–1971.
SLS 1000 Kari Hakli, Bo Lönnqvist, Marianne Schauman, *Livsföringen och miljöerna på Kulla herrgård*, Strömfors, 1969–1971.
SLS 1010 FKA:s frågebrev nr 21, *Familjefester* (Bo Lönnqvist), 1970.
SLS 1040 FKA:s pristävling nr 15, *Barnets värld* (Bo Lönnqvist), 1972.
SLS 1046 Frans E. Lindholm, *Anteckningar av etnografisk och lokalhistorisk art, från Bullers i Strömfors*, 1972.
SLS 1066 *Björköbyexpeditionen*, 1972.
SLS 1114 *Uppsatser och anteckningar av elever vid Borgå Folkhögskola*, inl. 1973.
SLS 1174 FKA:s specialfrågebrev nr 13, *Maskeringsseder* (Carsten Bregenhøj, Ann-Mari Häggman), 1975.
SLS 1194 Mary-Ann Elfving, *Mattraditioner på Geta och Iniö*, 1976.

SLS 1221 *Korpoexpeditionen*, 1977 (Anne Bergman)
SLS 1251 Anne Bergman, Ann-Mari Häggman, Birgitta Karlsson, *Julfest- och ringdanstraditioner*, Esse, Korpoström, Strömfors, 1977–1978.
SLS 1298 Anne Bergman, *Fritiden i Purmo, Lassfolk och Härmälä byar*, 1979–1980.
SLS 1334 a Bertil Bonns, Anna-Maria Åström, *Midsommarstänger på Iniö*, 1980.
SLS 1334 b Hjördis Dahl, Ragna Ahlbäck, *Midsommarstången på Eckerö*, 1980.
SLS 1334 c Ruth Lindfors, *Midsommarstång*, s.a.
SLS 1334 d Ivar Nordlund, *Midsommarstänger på Enklinge*, 1981.
SLS 1347 Bertil Bonns, Mary-Anne Elfving, Gunilla Weckström, *Penkiskörning, de gamlas dag och studentdimission*, Helsingfors, 1981–1988.
SLS 1384 Anna-Maria Åström, Bertil Bonns, *Årets gång på Iniö, Stuts hemman*, 1980.
SLS 1400 *Hemlärarinnan Aina Oterdahls anteckningar om barndomstiden i Borgå på 1890-talet*, 1982.
SLS 1404 Anne Bergman, Carola Ekrem, Bo Lönnqvist, *Samling av julkalendrar, julkrubbor och jultidningar använda i Finland på 1900-talet*, 1980–2018.
SLS 1430 Gunilla Weckström, Anna-Maria Åström, *Polterabend*, Nyland, 1982.
SLS 1443 Anne Bergman, Birgitta Karlsson, *Tomten i julskyltningen*, Helsingfors, 1982.
SLS 1457 b Gunilla Weckström, *Stadsliv i Munksnäs*, Helsingfors, 1983.
SLS 1458 Anne Bergman, Carola Ekrem, Christina Stenvik, Birgitta Karlsson, *Påsk, första maj och jul*, Helsingfors, Åboland, 1982–1986.
SLS 1495 Anne Bergman, Anna-Maria Åström, *Tjugondagsgubbarna på Iniö*, 1984–1985.
SLS 1501 d *Gratulationer och kondoleanser*, Nyland, inl. 1984.
SLS 1528 Lena Marander, *De små årshögtiderna*, Åboland, Österbotten, Tammerfors, 1984, 1986.
SLS 1533 Carola Ekrem, *Fester, evenemang och årsfester i Helsinge skola och gymnasium*, 1984–1991.
SLS 1549 Anne Bergman, Bertil Bonns, Carola Ekrem, *Stor- och lillvarvet i Björköby*, 1985.
SLS 1550 *Prästen Valdemar Nymans uppteckningar*, Nyland, Åland, inl. 1935.
SLS 1557 FKA:s pristävling nr 25, *Ungdomslivet* (Carola Ekrem), 1984.
SLS 1563 *Studenttraditioner* (Petra Hakala, Per-Gunnar Johansson, Gunilla Weckström, Anna-Maria Åström), 1984–1985.
SLS 1577 Lena Marander, *Polterabend och gulnäbbsintagning i Åbo*, 1985.
SLS 1579 FKA:s specialfrågelista nr 23, *Berätta om din polterabend* (Anna-Maria Åström), 1985.
SLS 1583 Carola Ekrem, *Valentindagen 14.2*, 1986–2019.
SLS 1595 Anne Bergman, Carola Ekrem, Siv Ekström, *Fastlagstraditioner i Jakobstad*, 1986–1989.
SLS 1600 *Einar Öhmans uppteckningar och efterlämnade papper*, Snappertuna, inl. 1970.
SLS 1608 Lena Marander, *Firandet av årets högtider idag*, Åboland, Österbotten, 1986.
SLS 1612 FKA:s pristävling nr 27, *Födelsedagar och jubileer* (Anne Bergman, Anna-Maria Åström), 1987.
SLS 1649 FKA:s pristävling nr 28, *Årets fester* (Anne Bergman), 1988.
SLS 1659 FKA:s specialfrågebrev nr 30, *Skolårets fester* (Carola Ekrem), 1988–1999.
SLS 1674 Carola Ekrem, *Sommarbröllop i Svenskfinland*, Nyland, Åboland, Österbotten, 1989.
SLS 1679 Carola Ekrem, Maria Schulman, *Dopet en familjehögtid*, Nyland, Österbotten, 1989.
SLS 1686 Carola Ekrem, *Födelsedagstraditioner*, Helsingfors 1989–2013.
SLS 1694 FKA:s pristävling nr 20, *De gamla läroverkens kultur* (Bo Lönnqvist), 1990.
SLS 1709 FKA:s specialfrågebrev nr 33, *Doptraditioner under 1940-, 1950- och 1960-talen* (Maria Schulman), 1990.
SLS 1710 FKA:s specialfrågebrev nr 34, *Doptraditioner under 1970-, 1980- och 1990-talen* (Maria Schulman), 1990.
SLS 1711 Carola Ekrem, *Halloween – en innovation*, 1990–2018.
SLS 1727 Anne Bergman, *Fastlagen*, Nyland, 1991.
SLS 1731 Anne Bergman, *Årets fester i Helsingfors*, 1991, 1997.
SLS 1732 Maria Schulman, *Beskrivningar av namngivningsfester för barn som inte tillhör någon trosförsamling*, Nyland 1990.
SLS 1760 Kurt-Ole Lindman, *Julkors från Österbotten*, 1992.
SLS 1780 Anne Bergman, *Julkors och andra julilluminationer i Närpes*, 1993.
SLS 1800 FKA:s pristävling nr 34, *Att bli gammal* (Anne Bergman, Carola Ekrem), 1994.
SLS 1805 Gunwor Pått, *Folkminnen från Vestervik och Vasa*, 1994.
SLS 1806 *Arne Appelgrens fotografisamling*, Åboland, Österbotten, inl. 1994.
SLS 1823 Anne Bergman, *Julens små och stora glädjeämnen*, Helsingfors, 1991–1995.
SLS 1824 Anne Bergman, Pamela Gustavsson, Yrsa Lindqvist, *Arkivtjänstemän, fältinsamlare och Svenska litteratursällskapet närstående personer berättar*, 1995–2011.
SLS 1845 Anne Bergman, *Folklig och lärd historiesyn*, 1995.
SLS 1854 Folkkultursarkivets specialfrågebrev nr 42, *Julmusik – irritation eller glädje* (Anne Bergman), 1995.
SLS 1861 Carola Ekrem, *Första april*, 1996–2018.
SLS 1875 FKA:s pristävling nr 36, *Giftermål och bröllop* (Carola Ekrem), 1995.
SLS 1886 *Hyllningstelegram och begravningsadresser*, Nyland, inl.1996.
SLS 1894 Carola Ekrem, Leif Ekrem, *Gulnäbbsintagningar i några skolor i huvudstadsregionen*, Nyland, 1996.
SLS 1979 FKA:s pristävling nr 40, *Traditioner vid livets slut* (Carola Ekrem), 2001.
SLS 2000 Anne Bergman et al., *Påsk, första maj, midsommar, halloween samt andra fester och högtider*, Nyland, Åland, 2001–2009.
SLS 2003 Carola Ekrem, Leif Ekrem, *Penkis, gamlas dag och andra skolfester*, Nyland, 1999–2018.
SLS 2004 Carola Ekrem, *Studenttraditioner*, Helsingfors, 2004.
SLS 2016 Anne Bergman, *Forneldarnas natt*, Nyland, Åboland, 2002–2006.
SLS 2017 Folkkultursarkivets specialfrågelista nr 52, *Runeberg och andra nationella hjältar* (Anne Bergman), 2002.
SLS 2019 *Gunnel Busks kortsamling*, Borgå, 2002.
SLS 2049 FKA:s pristävling nr 44, *Barnavård och barnuppfostran* (Carola Ekrem), 2004.
SLS 2052 Sonja Harju, *Ungdomsföreningsverksamhet i Kyrkslätt*, 2004–2006.
SLS 2054 *Begravningsadresser*, Helsingfors, inl. 2004.
SLS 2114 Anne Bergman, Carola Ekrem, Pamela Granskog, *Ungdomarnas syn på traditioner*, Nyland, Åboland, Österbotten, 2006.
SLS 2140 Anne Bergman, Carola Ekrem, *Firandet av Valborg och Första maj 2008*, Helsingfors, 2008.
SLS 2144 Folkkultursarkivets pristävling nr 48, *Mikael Agricoladagen, alla hjärtans dag och andra dagar* (Anne Bergman), 2008.
SLS 2164 FKA:s specialfrågelista nr 59, *Fira baby shower och dricka barntår* (Carola Ekrem), 2008.
SLS 2180 *Begravningsadresser och kondoleansbrev*, Helsingfors, inl. 2009.
SLS 2203 *Fyrväpplingsbladet* (2010).
SLS 2232 Sarah Kåll, *Barnkalas 1950–2010*, Nyland, Åboland, 2011.
SLS 2233 Dorothea Breier, *Studenternas Valborg och Första maj i Åbo och Helsingfors*, 2012.
SLS 2235 Anne Bergman, *Studenternas fastlagsåkning i Brunnsparken i Helsingfors*, 2012.
SLS 2255 FKA:s specialfrågelista nr 61, *Fira födelsedag* (Carola Ekrem), 2012.
SLS 2268 FKA:s specialfrågelista nr 62, *Att fira studenten* (Carola Ekrem), 2013.
SLS 2269 Äldre arkivinspelningar 1952–1986
SLS 2281 FKA:s pristävling nr 54, *Kyrkliga och sekulära livsfester* (Carola Ekrem), 2015.
SLS 2345 *Årets och livets fester i finlandssvensk press* (Anne Bergman, Carola Ekrem, Bo Lönnqvist)

Ljudinspelning 1954:16. Inspelad 1954 av P. E. Beijar i Voitby, Korsholm.
Ljudinspelning 1968:87. Inspelad 7.12.1968 av Ann-Mari Häggman, Malax.
Ljudinspelning 1969:12. Inspelad 21.5.1969 av Bo Lönnqvist i Backa, Sjundeå.

Traditions- och lokalhistoriska samlingen i Österbotten

ÖTA 254 *Villaavslutning och venetiansk afton 2010*, webbenkät (Katja Hellman, Meta Sahlström), 2010.
ÖTA 261 *Påsken*, webbenkät (Katja Hellman, Meta Sahlström, Niklas Nyqvist), 2011.
ÖTA 268 *Lillajul, första advent och julbelysning*, webbenkät (Katja Hellman, Meta Sahlström, Niklas Nyqvist), 2011.
Storvarvet i Björköby, Korsholm 1991. Videofilm utgiven av Österbottens traditionsarkiv (9 min.).

Institutet för de inhemska språken, svenska avdelningen, Helsingfors

Folkmålskommissionens samlingar

FMK 19 c Anna Sjölund, *Seder och bruk vid dop i Korsnäs*, 1930.
FMK 35 Ellen Gustafsson, *Dop och kyrktagning*, Björköby 1931.
FMK 36 *Plock ur folktro och seder i Björköby, upptecknade av Ellen Gustafsson åren 1931–1932*.
FMK 52 b, c, e Anna Sjölund, *Dop- och bröllopsseder från Österbotten*, 1932.
FMK 62 Birger Söderlund, *Dop och kyrktagning*, Pyttis, 1932.
FMK 67 Eva Sundvall, *Traditionsuppteckningar från Brändö*, 1931.
FMK 139 b Birgit Eriksson, *Etnografi och folklore*, Tenala, 1939–1943.
FMK 196 d Ann-Marie Ivars, *Etnografiska och folkloristiska anteckningar*, Närpes, 1967–1972.
FMK 230 b Ann-Mari Ivars, *Livets och årets högtider*, Lappfjärd, 1975.

K. H. Renlunds museum, Karleby

Historiska dokumentsamlingen

Olga Ahlströms dagböcker 1866–1867

Nationalbiblioteket, Helsingfors

Nylands nations arkiv

"Nylands Dragon" 1862

Tidningar och tidskrifter

Aamulehti
Aftonbladet
Aftonposten
Allas Journal
Arbetet
Aura
Barnvännen
Björneborgs Tidning
Borgå Nya Tidning
Borgåbladet
Dagens Press
December. Jultidning för det svenska Finland
Eos
Etelä-Saimaa
Finland
Finlands Allmänna Tidning
Folkwännen
Fredrikshamns Tidning
Fyren
Gamlakarleby Tidning
Hangö
Hangö-Bladet
Helsingfors Annonsblad
Helsingfors Dagblad
Helsingfors Morgonblad
Helsingfors Tidningar
Helsingin Sanomat
Hembygden
Hufvudstadsbladet
Husmodern
Ilmarinen
Itä-Suomen Sanomat
Jakobstad
Julbudskap till barnen
Julklockan. Bilaga till Nya budbäraren
Julnisse
Kamraten
Kaskö Tidning
Kirkko ja kaupunki
Kotiliesi
Kotka Nyheter
Laatokka
Liitto
Lördagen
Lördags-Nisse
Lördagsqvällen
Morgonbladet
Måndagen
Nisse. Påskblad för skämt och nöje
Nisse. Tidning för skämt och satir
Norra Posten
Nuorten toveri
Nya Pressen
Nya Tidningen
Nya Trollsländan
Nya Åland
Nyland
Pedersöre
Perä-Pohjolainen
Pirkka
Pohjan Voima
Politiken
Påsk-Nisse. Illustrerad tidning för skämt och satir
Pääskynen
Satakunnan Kansa
Satakunta
Savonmaa
Skottet
Sländan
Suomalainen Kansa
Suomen Kansa
Suomen Sosialidemokraatti
Svenska Pressen
Svenska Tidningen
Syd-Österbotten
Söndags-Nisse. Illustreradt veckoblad för skämt, humor och satir
Tammerfors
Tammerfors Aftonblad
Tammerfors Nyheter
Tampereen Sanomat
Terra Nova. Språkröret för Nylands Nation vid Helsingfors universitet
Tidningar ifrån Helsingfors
Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo
Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland
Trollsländan
Turun Sanomat
Turunmaa
Työn Ääni
Työväen Lehti
Uleåborgs Tidning
Uusi Aura
Uusi Suometar
Uusi Suomi
Valan. Album utgifvet av Svenske Österbottningar
Wasa Nyheter
Wasa Tidning
Wasabladet
Veckans Krönika
Veckobladet
Wiborgs Nyheter
Wiborgs Tidning
Wiborgsbladet
Wiipuri
Vårt Land
Vänner emellan. Periodisk skrift
Västra Finland
Västra Nyland
Åbo Nya Tidningar
Åbo Posten
Åbo Tidning
Åbo Tidningar
Åbo Underrättelser
Åland
Ålands Sjöfartstidning
Ålandstidningen
Österbottens Folkblad
Österbottningen
Österbottniska Posten
Östra Finland
Östra Nyland

Tidningar och tidskrifter fram till 1929 finns i Nationalbibliotekets digitala samlingar, https://digi.kansalliskirjasto.fi/.

Litteratur

50 Lucior på Åland 1944–1993, Mariehamn: Folkhälsan på Åland 1993.

Adriansen, Inge & Carsten Bregenhøj (red.) 2014, *Maske og forklædning i Danmark*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Ahlbäck, Ragna 1945, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Alver, Bente Gullveig & Anne Helene Bolstad Skjelbred (red.) 2005, *"Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Fest og felleskap i endring*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Hodne & Ane Ohrvik (red.) 2006, *Ritualer. Kulturhistoriske studier*, Oslo: Universitetsforlaget.

Andersson, Otto 1909, "Staffanssjungning i Houtskär", *Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge*, Åbo: Åbo studentnation, s. 12–13.

Andersson, Otto (utg.) 1964, *Finlands svenska folkdiktning VI. Folkdans A. 3. Bröllopsmusik*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Andersson, Otto, Greta Dahlström & Alfhild Forslin (utg.) 1967, *Finlands svenska folkdiktning V. Folkvisor. 3. Sånglekar*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Anthoni, Eric 1933, "En högadlig likbegängelse i början av 1800-talet", *Historisk Tidskrift för Finland* 3:1933, s. 129–132.

Arkio-Laine, Leena 1991, *Blomma kruka! Krukväxternas kulturhistoria i Finland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Backlund, Marika 1980, "Luciaseden i Jakobstad", *Rapport från Jakobstads museum*, Jakobstad: Jakobstads museum.

Bagerstam, Erik 1989, "Julfreden", *Finlands svenska Åbo*, Stockholm: Askelin & Hägglund, s. 27–29.

Beckman, Henrik 1992, "Forneldarnas natt – Muinaistulien yö!", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 2:1992, s. 12–13.

Beckman, Nat. 1912, "Knutsdagen och julfriden", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 182–186.

Belfrage, Sixten 1935, "Till julklappssedens historia", *Folkminnen och folktankar. Populärvetenskaplig tidskrift*, s. 75–87.

Berg, Gösta 1931, "Studentdepositionen i Uppsala på 1600-talet", Sigurd Erixon & Sigurd Wallin (red.), *Svenska kulturbilder* V, Stockholm: Skoglunds bokförlag, s. 97–114.

Berg, Gösta 1936, "Behyvlingen i Enköpings snickargesällskap", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 201–208.

Bergman, Anne 1983, "När julgranen kom till Åboland", *Åbo Underrättelser* 23.12.1983.

Bergman, Anne 1984a, "Julbockar, julgubbar eller jultomtar. Något om julklappsutdelarna i Finland", *Budkavlen*, s. 25–51.

Bergman, Anne 1984b, "Kvinnligt och manligt under årets fester", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 1:1984, s. 13–19.

Bergman, Anne 1984c, "Tjugondagsgubbarnas vandring på Iniö", *SLS-Arkiv* 12:1984, s. 23–25.

Bergman, Anne 1992a, "Feittisdasbraso, pjäxdans och knäcko. Fastlagstraditioner i Jakobstadstrakten", Anne Bergman & Carola Ekrem, *Fest och fritid. Fyra studier i finlandssvenska festtraditioner och ungdomsseder*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s.116–184.

Bergman, Anne 1992b, "Lillvarvet och storvarvet i Björköby. En fastlagssed i ett skärgårdssamhälle", Anne Bergman & Carola Ekrem, *Fest och fritid. Fyra studier i finlandssvenska festtraditioner och ungdomsseder*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 186–238.

Bergman, Anne 1994, "Julkors och annan julbelysning – mer än bara tända lampor", *Källan* 1:1994, s. 9–11.

Bergman, Anne 1995, "Midsommarbrasan – den ljusa sommarnattens festsymbol", *Landsbygdens* folk 23.6.1995, s. 9.

Bergman, Anne 1996a, "Jul utan julmusik är som en sommar utan fågelsång eller som en vinter utan snö. Musikens betydelse i den finlandssvenska julen", Ann-Mari Häggman (red.), *Folkmusik i förändring*, Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut, s. 9–26.

Bergman, Anne 1996b, "Julmusik – irritation eller glädje? Folkkulturs arkivets specialfrågelista om julmusiken", *Källan* 2:1996, s. 4–9.

Bergman, Anne 1999, "Den äkta julen", *Laboratorium för folk & kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 2:1999, s. 22–27.

Bergman, Anne 2002, "Lokalhistoria som berättartradition", Anne Eriksen, Jan Garnert & Torunn Selberg (red.), *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*, Lund: Nordic Academic Press, s. 217–237.

Bergman, Anne 2003, "Påskhäxor i Finland", *Hembygden* 2:2003, s. 8–9.

Bergman, Anne 2004a, "Får jag ett kjoltyg eller en man. Skottdagen och dess traditioner", *Hembygden* 1:2004, s. 14–15.

Bergman, Anne 2004b, "Runeberg i folktraditionen", *Källan* 1:2004, s. 38–50.

Bergman, Anne 2006a, "Forneldarnas natt – framtidstro och historia i samtiden", *Källan* 1:2006, s. 6–20.

Bergman, Anne 2006b, "Påskdagarnas namn i Svenskfinland", *Hembygden* 2:2006, s. 8–9.

Bergman, Anne 2008a, "En guidetur genom det åländska landskapet", Yrsa Lindqvist (red.), *Tradition och turism på Åland. Att använda kulturarvet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 181–230.

Bergman, Anne 2008b, "Fest i midsommartid", *Svenskbygden. Organ för finlandssvenskt bildningsarbete* 3:2008, s. 20–22.

Bergman, Anne 2008c, "Varför flaggas det i dag? Almanackans små märkesdagar", *Källan* 2:2008, s. 20–29.

Bergman, Anne 2013, "Majstång vid johanne", *Språkbruk* 2:2013, s. 37–38.

Bergman, Anne 2017, "Julen 1917 – både hemvan och annorlunda", *SFV magasinet. Bildning och kultur* 4:2017, s. 37–39.

Bergman, Anne 2018, "Påskdagarnas namn – gammal teologi och roliga påhitt", *Språkbruk* 2:2018, s. 48–50.

Bergman, Anne & Carola Ekrem 2006a, "Traditionerna är en fast punkt i livet. Ungdomars syn på traditionsbegreppet", *Laboratorium för folk & kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 4:2006, s. 16–26.

Bergman, Anne & Carola Ekrem 2006b, "Ungdomarna och traditionerna", *Källan* 2:2006, s. 5–16.

Bergroth, Eva 1945, "Minnen från Svenska Fruntimmersskolan på 1870-talet", *Svenska fruntimmersskolan. Svenska flicklyceet i Helsingfors. Festskrift utgiven till hundraårsjubileet november 1945*, Helsingfors: Statsrådets tryckeri, s. 338–340.

Bergroth, Tom 1999 "Klädd i svart – dödens rekvisita", *ABOA. Åbo landskapsmuseums årsbok 1995–1996*, s. 39–52.

Bertell, Erik 1993, "Lövande och bröllopsstänger på 1780-talet", *Åländsk odling. Årsbok*, Mariehamn: Ålands folkminnesförbund, s. 77.

"Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1913–1914" 1917, *Brages Årsskrift* VIII–XI, s. 176–178.

Birck, J. L. 1936, "Stjärngossarna. Julspel i ord och musik", *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner*, Helsingfors, s. 123–137.

Biskop, Gunnel 1984, "Om påsktroll", *Folkdansaren. Organ för Finlands svenska folkdansring* 2:1984, s. 25–28.

Björklund, Guy 1979, "Venetsialainen ilta Pietarsaaressa", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 177–179.

Björklund, Guy 2005, "Venetiansk afton – något om firandets ursprung och utbredning", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 1:2005 s. 29–31.

Blomqvist, Marianne 1993, *Personnamnsboken*, Helsingfors: Finn Lectura.

Blomqvist, Marianne 2002, *Dagens namn*, Helsingfors: Schildts.

Bogdanoff, Orvo 2003, *Auttavien kädet eivät köyhdy. Punaisen ristin postikorttien, adressien ja kirjeensulkioiden historia*, Helsinki: Omakustanne.

Bondeson, Lars 1987, *Seder och bruk vid livets slut*, Stockholm: Verbum.

Bondeson, Lars 1988, *Seder och bruk vid bröllop*, Stockholm: Verbum.

Bondeson, Lars 1996, *Seder och bruk vid födelse och dop*, Stockholm: Verbum.

von Bonsdorff, Carl 1899, "Djäknelif och djäknegång. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets årsmöte den 5 februari 1898", *Förhandlingar och uppsatser* 12, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

von Bonsdorff, Carl 1904, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet. Andra bandet*, Helsingfors: Helsingfors centraltryckeri och bokbinderi aktiebolag.
Bregenhøj, Carsten 1974, *Helligtrekongersløb på Agersø. Socialt, statistisk og strukturelt*, København: Akademisk forlag.
Bregenhøj, Carsten & Urpo Vento 1975, *Nuutti. Suomalainen karnevaali. A Finnish carnival*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Breier, Dorothea 2012, *Vappu – Valborg. Eine empirische Studie zum Ersten Mai in Finnland*, otryckt magistersavhandling, Otto-Friedrich Universität Bamberg.
Bringéus, Nils-Arvid 1969, "Lysning", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 85–104.
Bringéus, Nils-Arvid 1971, "Svenska dopseder", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 63–84.
Bringéus, Nils-Arvid 1976, *Årets festseder*, Stockholm: LTs förlag & Institutet för folklivsforskning.
Bringéus, Nils-Arvid 1980, "Uppvaktning undanbedes. Om fest som trauma", Flemming Hemmersam & Bjarne Hodne (red.), *Studiet av fester*, København: Nordic Institute of Folklore, s. 59–73.
Bringéus, Nils-Arvid 1987, *Livets högtider*, Stockholm: LTs förlag.
Bringéus, Nils-Arvid 1991, "Debatten om Wilhelm Mannhardts fruktbarhetsteorier", *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 7–24.
Bringéus, Nils-Arvid 1999, *Årets festdagar*, Stockholm: Carlssons.
Bringéus, Nils-Arvid 2004, "Guds basuner – klockorna och den nya tron", Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden*, Lund: Signum, s. 332–462.
Bringéus, Nils-Arvid 2005, "Runda födelsedagar", Bente Gullveig Alver & Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.), *"Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Fest og felleskap i endring*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 111–126.
Bringéus, Nils-Arvid 2007, *Livets högtidsdagar*, Stockholm: Carlssons.
Bruhn, Karl 1915, *Svenska Normallycei kamratskaps historia*, Helsingfors.
Bröckl, Birgitta 1993, "Forneldarnas natt 1993", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 2:1993, s. 35.
Bröckl, Birgitta 2005, "Forneldsnatten – kom för att stanna", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 1:2005, s. 32–35.
Bächtold-Stäubli, Hanns (Hrsg.) 1927, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I, Berlin: de Gruyter.
Bäckman, Harald 1916, "En Luciefest i äldre tider vid pedagogien i Ekenäs", *Hembygden* 5–6:1916, s. 87–88.
Carstens, C. 1890, *Våra badorter. Historik, beskrifningar och programmer*, Borgå: Söderströms.
Cavonius, Gösta 1978, *Från läroplikt till grundskola. Finlandssvensk folkskola under ett halvsekel 1921–1972*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Cavonius, Margit 1935, "Julljusen", *Småbarnens julstjärna*, s. 6–7.
Cederlöf, Johannes 1939, *Lovisa stads historia III. 1855–1918*, Lovisa.
Celander, Hilding 1928, *Nordisk jul. 1. Julen i gammaldags bondesed*, Stockholm: Hugo Geber.
Celander, Hilding 1941, "'Jungfrun' i det nyländska stjärngossespelet", *Folkminnen och folktankar. Populärvetenskaplig tidskrift*, s. 139–141.
Celander, Hilding 1950, *Stjärngossarna. Deras visor och julspel*, Stockholm: Nordiska museet.
Colliander, Rafael 1923, "Skolpojksminnen", *Svenska klassiska lyceum i Åbo 1872–1922. En minnesskrift*, Åbo, s. 99–111.
Dahlström, Fabian 1988, *Akademiska sångföreningen 1838–1988. 150-årsjubileumsskrift*, Helsingfors: Akademiska sångföreningen.
Dahlström, Fabian & Erkki Salmenhaara 1995, *Suomen musiikin historia. 1. Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan. Keskiaika–1899*, Porvoo: Werner Söderström.
Dahlström, Greta & Alfhild Forslin (utg.) 1950, *Finländsk sång och visa. Sångbok för skolor, hem, föreningar och allsångsstämmor*, Åbo: Förlaget Bro.
Dahlström, Svante 1921, "Illuminationer och transparanger i det forna Åbo", *Vårdträdet. Skrift utgiven av Åbo akademis studentkår till förmån för dess byggnadsfond* 1, Åbo: Åbo akademis studentkår, s. 33–67.
Dahlström, Svante 1942, "Julfriden i Åbo", *Budkavlen*, s. 1–32.
Danielson, Eva & Märta Ramsten 1998, *Räven raskar. En bok om våra sånglekar*, Hedemora: Gidlund 1998.
Daun, Åke 1981, "Studentseder. Om upplevelsers handlingsuttryck", *Rig. Kulturhistorisk tidskrift* 1:1981, s. 7–16.
Dégh, Linda & Andrew Vázsonyi 1983, "Does the Word 'Dog' Bite? Ostensive Action. A Means of Legend-Telling", *Journal of Folklore Research* 20:1983, s. 5–34.
Djupsund, Ros-Mari 2019, *"Hur härligt sången klingar". Identitet, gemenskap och utanförskap i finlandssvensk sång*, Åbo: Åbo Akademi, http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-3885-7
Dreijer, Matts et al. (red.) 1962, *Mariehamns stads historia 1911–1961. På uppdrag av stadsstyrelsen i Mariehamn i anledning av stadens 100-årsjubileum författad av en redaktionskommitté*, Mariehamn: Mariehamns stad.
Dölle, Sirkku 1979, "Äitienpäivä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 127–136.
Egardt, Helen 2015, *Julens symboler*, Stockholm: Dialogos.
Ehrström, Eric Gustaf 2007, *Minnen af en Resa från Åbo till Tavastland. Junii och Julii Månader År 1811*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Ejdestam, Julius 1938, "Påskriset – en modern folksed", *Folkminnen och folktankar. Populär vetenskaplig tidskrift*, s. 151–162.
Ejdestam, Julius 1944, *Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
Ejdestam, Julius 1971, *Våra folkfester*, Stockholm: Rabén & Sjögren.
Ekrem, Carola 1987, "Varje vän är värd att minnas på alla hjärtans dag. Firandet av Valentindagen bland finlandssvenska ungdomar", *SLS-Arkiv* 15:1987, s. 30–34.
Ekrem, Carola 1989, "Int ska en bra tradition brytas. Fester och evenemang i skolvärlden", *Budkavlen*, s. 38–57.
Ekrem, Carola 1990, "Ystävänpäivän viettoa suomalaisittain", *Sessio. Suomen etnomusikologisen seuran tiedote* 2:1990, s. 4–5.
Ekrem, Carola 1991a, "Fest bara för mig hela dagen! Firandet av barns födelsedagar under 1900-talets första årtionden och idag", Anna-Maria Åström & Ivar Nordlund (red.), *Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Vänskrift till Bo Lönnqvist 29.9.1991*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 124–131.
Ekrem, Carola 1991b, "Penkis – maktskifte, övergångsrit och karneval", *Ad Lucem* 1:1991, s. 8–9.
Ekrem, Carola 1992, "Skolårets inofficiella fester", Anne Bergman & Carola Ekrem, *Fest och fritid. Fyra studier i finlandssvenska festtraditioner och ungdomsseder*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 11–76.
Ekrem, Carola 1994, "Telefonsvarare, dataspel och fred på jorden. Finlandssvenska skolbarns julklappsönskemål", *Budkavlen*, s. 28–36.
Ekrem, Carola 1995, "St. Valentine's Day – an Innovation among the Annual Feasts in Finland", Mare Kõiva & Kai Vassiljeva (eds.), *Folk Belief Today*, Tartu: Institute of the Estonian Language and Estonian Museum of Literature, s. 56–59.
Ekrem, Carola 1996a, "Ett bröllop är festernas fest. Folkkultursarkivets informanter skriver om giftermål och äktenskap", *Källan* 2:1996, s. 28–36.
Ekrem, Carola 1996b, "Firandet av födelsedagar och namnsdagar", *Fester och högtider i Norden. Januariseminariet. Hanaholmens kulturcentrum 27–28 januari 1996*, Helsingfors: Nordiska språk- och informationscentret, s. 90–108.
Ekrem, Carola 1996c, "Skolfester, gulnäbbsintagning, penkis och gamlas dag", *Fester och högtider i Norden. Januariseminariet. Hanaholmens kulturcentrum 27–28 januari 1996*, Helsingfors: Nordiska språk- och informationscentret, s. 30–46.
Ekrem, Carola 1996d, "Yellow-beak admission ceremonies in today's schools – initiation and hazing", Mare Kõiva (ed.), *Contemporary Folklore. Changing World View and Tradition*,

Tartu: Institute of Estonian language & Estonian museum of Literature, s. 162–173.
Ekrem, Carola 1997, ”Gulnäbbsintagningarna i dagens skolor – initiation och pennalism”, *Budkavlen*, s. 39–48.
Ekrem, Carola 2000, ”Stämningen skall vara ljus och värdig. Folkkultursarkivets sagesmän skrev om traditioner vid livets slut”, *Källan* 3:2000, s. 19–27.
Ekrem, Carola 2001a, ”En rikedom av säregna ceremonier. Bondbröllop i Pedersöretrakten”, *Pedersöre. Jul- och hembygdsbilaga*.
Ekrem, Carola 2001b, ”Halloween, kulturellt hot eller maskerad i höstmörkret”, *Källan* 4:2001, s. 20–28.
Ekrem, Carola 2008, ”De åländska kyrkorna och turismen”, Yrsa Lindqvist (red.), *Tradition och turism på Åland. Att använda kulturarvet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 53–78.
Ekrem, Carola 2009, ”Från barnsängskalas till baby showers”, *Källan* 1:2009, s. 14–23.
Ekrem, Carola 2010, ”The Ball of the Elders – Studying the Meaning of a School Ritual”, Mare Kõiva (ed.), *The Ritual Year 6. The Inner and the Outer. The Yearbook of the SIEF Working Group on the Ritual Year, Tallin, Estonia 4–7 June 2001*, s. 301–312.
Ekrem, Carola 2011a, ”På skoj eller av gammal vana. Folkkultursarkivets pristävling om vardagsskrock gav rekordmånga svar”, *Källan* 2:2011, s. 26–31.
Ekrem, Carola 2011b, ”Valentindagen, vändagen eller alla hjärtans dag?”, *Språkbruk* 4:2011, s. 44.
Ekrem, Carola 2013, ”Baby showers – an innovation in the Finnish festival year”, Arunas Vaicekauskas (ed.), *The Power of the Mask*, Vilnius: Vytautas Magnus University, s. 90–98.
Ekrem, Carola 2014, ”Belysandet af vår allmoges andliga lif. Traditionsinsamlingen inom Svenska litteratursällskapet”, Carola Ekrem et al., *Arkiv, minne och glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 22–197.
Ekström, Kjell 1991, ”Midsommarstången i Önningeby”, *Midsommar*, Mariehamn: Ålands landskapsstyrelse, Museibyrån, Etnologiska sektionen, s. 121–138.
Ekström, Siv & Susanne Österlund-Pötzsch 2007, ”Tjugondag Knut Mumming on the Åland Islands, Past and Present”, Terry Gunnell (ed.), *Masks and Mumming in the Nordic Area*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 621–630.
Ekström Söderlund, Birgitta 2011, *Den kostbara pärlan. Hangö badanstalt 1879–1939*, Helsingfors: Schildts.
Elfving, Mary-Ann 1981, ”Varför studera innovativa idéer?”, Ivar Nordlund (red.), *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 105–124.
Elo, Pekka, Gun Väyrynen & Minna Saarinen-Elo (toim.) 1996, *Humanistin juhlat*, Helsinki: Suomen humanistiliitto.
”En gammal dans” 1910, *Hembygden* 19–20:1910, s. 296–301.
Engman, Max 2016, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922. Finlands svenska historia* 3, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Enäjärvi-Haavio, Elsa 1953, *Ritvalan Helkajuhla*, Porvoo: Werner Söderström.
Enäjärvi-Haavio, Elsa 1954, *The Finnish Shrovetide*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
Erixon, Sigurd (red.) 1957, *Atlas över svensk folkkultur I. Materiell och social kultur*, Uppsala: Kung. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur & Lundequistska bokh.
Eskeröd, Albert 1965 [1953], *Årets fester*, ny utg., Stockholm: LTs förlag.
Estlander, Bernhard (utg.) s.a., *Stjärngossarnes julupptåg efter gammal folktradition anordnadt för skolornas Luciefester*, Helsingfors: K. F. Wasenius. [Ingick ursprungligen i Estlander, Bernhard (utg.), *Äldre och nyare skoldramer för skola och hem*, Helsingfors: Söderströms 1901.]
Estlander, B. 1909, *Nya Svenska Läroverket i Helsingfors 1908–1909. Berättelse avgiven vid avslutningen av skolans tjugondesjunde verksamhetsår den 29 maj 1909*, Helsingfors.
Estlander, B. 1910, *Nya Svenska Läroverket i Helsingfors 1909–1910. Berättelse avgiven vid avslutningen av skolans tjugundeåttonde verksamhetsår den 30 maj 1910*, Helsingfors.
Estlander, B. 1912, *Nya Svenska Läroverket i Helsingfors 1911–1912. Berättelse avgiven vid avslutningen av skolans trettionde verksamhetsår den 29 maj 1912*, Helsingfors.
Estlander, B. 1913, *Nya Svenska Läroverket i Helsingfors 1912–1913. Berättelse avgiven vid avslutningen av skolans trettioförsta verksamhetsår den 21 maj 1913*, Helsingfors.
Estlander, C. G. 1918, *Ungdomsminnen*, Helsingfors: Schildts 1918.
Fagerlund, Ann-Louise 1979, *Bänkskuddarfest*, otryckt proseminarieuppsats, Folkloristiska institutionen, Åbo Akademi.
Fester och högtider i Norden. Januariseminariet. Hanaholmens kulturcentrum 27–28 januari 1996 1996, Helsingfors: Nordiska språk- och informationscentret.
Fewster, Derek 2000, ”Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap”, Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 107–124.
Fischer, Eileen & Brenda Gainer 1993, ”Baby Showers: A Rite of Passage in Transition”, *Advances in Consumer Research* 20, s. 320–324.
”Floradagen” 2004, *Uppslagsverket Finland* 2, Helsingfors: Schildts, s. 70–71.
Forsblom, Valter W. (utg.) 1927a, *Finlands Svenska Folkdiktning VII. Folktro och trolldom 5. Magisk folkmedicin*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Forsblom, Valter W. 1927b, ”Käpp och krycka. En gammal lysningspresent”, *Budkavlen*, s. 97–103.
Forsblom, Valter W. 1930, ”Några namnsdagsgratulationer och nyårshälsningar från Kyrkslätt”, *Budkavlen*, s. 33–40.
Forslin, Alfhild 1955, ”Julsång i Åbo”, *Åbo Stads Historiska Museums årsskrift 1953*, Åbo: Åbo stads historiska museum.
Forslin, Alfhild 2009a, ”Björneborgarnas marsch i Åbo”, Gun Herranen & Yrsa Lindroos (red.), *Tidsbilder från Åbo. Artikelurval ur Suomen Turku – Åbo, vår stad 1959–2008*, Åbo: Åbosamfundet, s. 52–54. [Artikeln är ett nytryck från 1979.]
Forslin, Alfhild 2009b, ”Goder afton, goder afton både herre och fru …”, Gun Herranen & Yrsa Lindroos (red.), *Tidsbilder från Åbo. Artikelurval ur Suomen Turku – Åbo, vår stad 1959–2008*, Åbo: Åbosamfundet, s. 47–51. [Artikeln är ett nytryck från 1979.]
Fossenius, Maj 1951, *Majgren, majträd, majstång. En etnologisk-kulturhistorisk studie*, Lund: Gleerup.
Fougstedt, Lilli (red.) 1946, *Varje kvinnas bok*, Helsingfors: Nordiska förlagsaktiebolaget.
von Frenckell, Ester-Margaret 1943, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827. Med en historisk översikt*, Helsingfors: Söderströms.
von Frenckell, Ester-Margaret 1947, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1827–1832*, Helsingfors: Söderströms.
Frykman, Jonas 1991, ”Mellan mössbränning och champagneyra. Fest och vardag i tre generationer”, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Svenska vanor och ovanor*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 136–158.
Frykman, Jonas 1992, ”Livet är en fest. Årets och livets övergångar i 1900-talets kultur”, Gunnar Arnborg, Sissi Nilsson & Beate Sydhoff (red.), *Folkkonsten. All tradition är förändring*, Stockholm: Carlsson & Kulturhuset, s. 63–67.
Frykman, Jonas 1998, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, Lund: Historiska media.
Frykman, Jonas 1999, ”Festen i barndomslandet. Om ritualernas återkomst och kulturens infantilisering”, Ulf Palmenfelt (red.), *Barnkulturforskning i Norden. 1. Barndomens kulturalisering*, Åbo: Åbo Akademi, s. 51–66.
Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1991, ”Svenska vanor och ovanor. Upptrampade stigar och nya spår”, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Svenska vanor och ovanor*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 9–32.
Furingsten, Agne 1995, ”Dop och doptraditioner”, *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 116–141.
Gadd, Olof 1986, ”De nordiska studentmössorna”, *Kulturen*, s. 94–109.
Gadd, Olof 1987, ”Student Uniforms and Caps in Finland”, *University Circle. The Newsletter of the University of Helsinki* VI:2, s. 7–9.
”Gammalt och nytt. Påskseder från Gamlakarleby” 1910, *Hembygden* 15–16:1910, s. 251–253.

Ganander, Christfrid 1960 [1789], *Mythologia Fennica*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Gardberg, Carl Jacob 1999, "Dagen då skymningarna möts", Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 6–10.
Garnert, Jan 2016, *Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria*, Lund: Historiska media.
van Gennep, Arnold 1960, *The Rites of Passage*, Chicago & London: University of Chicago Press & Routledge & Kegan Paul.
Gunnell, Terry 1995, *The Origins of Drama in Scandinavia*, Cambridge: D. S. Brewer.
Gunnell, Terry (ed.) 2007, *Masks and Mumming in the Nordic Area*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
Gustavsson, Anders 1972, *Kyrktagningsseden i Sverige*, Lund: Folklivsarkivet i Lund 1972.
Gustavsson, Anders 1979, *Den nyblivna modern. En etnologisk beteendestudie*, Uppsala: Uppsala universitet.
[Gyllenius, Petrus Magni] 1880, *Diarium Gyllenianum, eller, Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622–1667*, Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Finska Statsarkivet genom Reinh. Hausen, Helsingfors.
Hagberg, Louise 1915, "Käpp och krycka och kryckestål", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 129–146.
Hagberg, Louise 1921, "Brudstrumpeband. Undersökning av strumpebandets, särskilt brudstrumpebandets betydelse", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 176–208.
Hagberg, Louise 1937, *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Haggrén, Georg 2007, "Wahllund, Cajsa", *Kansallisbiografia* 10, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003280
Hagström, Charlotte 2005, "Sparbössor och silverskedar. Dopgåvor som materialiserade känslor", *Kulturella perspektiv* 2:2005, s. 18–25.
Hagström, Charlotte, Marlene Hugoson & Annika Nordström (red.) 2006, *Nu gör vi jul igen*, Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
Halpert, Herbert & G. M. Story (eds.) 1969, *Christmas Mumming in Newfoundland. Essays in Anthropology, Folklore, and History*, Toronto: University of Toronto Press.
Harjulin, Lisbeth 2012, *Att fylla femtio. En studie av 50-årsdagen ur ett förändringsperspektiv*, otryckt avhandling pro gradu, Folkloristiska institutionen, Åbo Akademi.
Hausen, Reinhold 1873, *Anteckningar gjorda under en Antiqvarisk forskningsresa sommaren 1871 i Egentliga Finland samt på Åland*, Helsingfors: J. C. Frenckell & Son.
Hausen, Reinhold 1894–1898, *Bidrag till Finlands historia. Andra delen*, Helsingfors: Finlands statsarkiv.
Hausen, Reinhold 1904, *Bidrag till Finlands historia. Tredje delen*, Helsingfors: Finlands statsarkiv.
Haverinen, Anna 2014, *Memoria virtualis – death and mourning rituals in online environments*, Turku: Turun yliopisto, http://urn.fi/URN:ISBN: 978-951-29-5773-6
Heikel, Ivar A. 1940, *Helsingfors universitet 1640–1940*, Helsingfors: Söderströms.
Heikel, Ivar A. 1946, *Minnen från min studenttid och mina studieår (1878–1888)*, Helsingfors: Söderströms.
Heikel, Yngvar 1927, "Anteckningar om några österbottniska brudkronor, brudskrudar och brudkläderskor", *Budkavlen*, s. 42–54.
Heikel, Yngvar 1930, "Namnsdags- och bröllopsgratulationer från Kronoby, Esse och Purmo", *Budkavlen*, s. 97–109.
Heikel, Yngvar 1931, "En kryckvers från början av 1800-talet", *Budkavlen*, s. 24–26.
Heikel, Yngvar & K. Rob. V. Wikman 1928, "Käpp och krycka", *Budkavlen*, s. 103–107.
Heikinmäki, Maija-Liisa 1981, *Suomalaiset häätavat. Talonpoikaisen avioliiton solmimisperiaatteet*, Helsinki: Otava.
Heinonen, Jouko 1979, "Markkinat", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 42–49.
Heinricius, G. 1911, *Skildringar från Åbo Akademi 1808–1828*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Hellspong, Mats 1969, "Svensexor och möhippor", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 105–120.
Henriksson, Carina 2000, *Hur synen på döden och dess ritualer har förändrats under de senaste 20 åren i Kumlinge*, Stencil.
Herlitz, Gillis 2007, *Mors dag och Halloween. Festseder i förändring*, Uppsala: Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.
Herranen, Gun 1983, "Staffan på Klosterbacken", *Åbo Underrättelsers julläsning. Veckändan* 23.12.1983.
Hertzberg, Rafaël 1888, *Helsingfors för trehundra år sedan och i våra dagar*, med teckningar af A. Federley, Helsingfors: Holm.
Hertzsch, Barbro 1977–1978, "Sydösterbottniska julkors", *Budkavlen*, s. 88–101.
Hilpinen, Leena 1985, *Suomen teollisuustyöläisten tulokastavoista 1890-luvulta 1980-luvulle ammattiryhmäinitiaation osana*, otryckt avhandling pro gradu, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.
Hirn, Julius 1910, *Akademiska Sångföreningen 1840–1910. En återblick*, Helsingfors: Akademiska Sångföreningen.
Hirn, Sven 1982, *Sirkus kiertää Suomea 1800–1914*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Hirn, Yrjö 1935, *Runebergskulten*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Hollmerus, B. E. 1902, "En djäknedans", *Finskt museum*, s. 25–28.
Holmström, Edith & Margit Hollmerus (utg.) 1921, *Du och jag. Visor och Lekar*, Helsingfors: Fazer.
Honko, Lauri 1979, "Vanhasta vuodesta uuteen", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 72–82.
Häggman, Ann-Mari 1999, "Sankta Lucia, ljusklara hägring … Vad musiken berättar om vårt luciafirande", Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 19–33.
Höglund, Maj-Britt 2005, "Eldens och vattnets fest – om villaavslutningen som tradition i Jakobstadstrakten", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 1:2005, s. 41–44.
Ilomäki, Henni 1979, "Arkipyhistä pitkiin viikonloppuihin", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 23–28.
Jaakkola, Kaisu 1977, *Muuttuva joulu. Kansatieteellinen tutkimus. The Changing Christmas. An Ethnological Study*, Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
Jakob Tengströms vittra skrifter i urval. Med en lefnadsteckning av M. G. Schybergson, Finlands svenska vitterhet 1, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Jansson, Tove 1954, *Farlig midsommar*, Helsingfors: Schildts.
Johansson, Karin 1973, *Jag gratulerar. Namnsdags- och födelsedagsfirandet under fyrahundra år*, Stockholm: LTs förlag.
Jokela, Pia & Pia-Riitta Korvenheimo 1996, *Unohtumaton hääjuhla. Leikkien ja ideoiden kirja*, Helsinki: Polarlehdet.
Juslenius, Daniel 2005 [1700], *Aboa vetus et nova. Vanha ja uusi Turku. Åbo förr och nu. Turku old and new*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Jäppinen, Jere 1999a, "Arbetarnas utflykter i Helsingfors skärgård", Jere Jäppinen & Sinikka Vainio (red.), *Pique-Nique. En utflykt i Helsingfors historia*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum, s. 82–88.
Jäppinen, Jere 1999b, "Studentpicknick i Ulrikasborg. 1-majseder i förändring", Jere Jäppinen & Sinikka Vainio (red.), *Pique-Nique. En utflykt i Helsingfors historia*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum, s. 91–94.
Kaivola, Terttu (toim.) 1995, *Kahden kauppa. Juhlatietoa, kuvia ja kertomuksia suomalaisista häistä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Kaivola, Terttu 1996, "Bröllop", *Fester och högtider i Norden. Januariseminariet. Hanaholmens kulturcentrum 27–28 januari 1996*, Helsingfors: Nordiska språk- och informationscentret, s. 83–89.
Kaivola, Terttu (toim.) 1998, *Lasten juhlat. Rotinoista rippikouluun*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Karjalainen, Sirpa 1994, *Juhlan aika. Suomalaisia vuotuisperinteitä*, Porvoo: WSOY.

Karjalainen, Sirpa 1996, "The Finnish Santa Claus in search of a home", *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* vol. 52, s. 135–144.

Karjalainen, Sirpa 1997, *Joulu kultainen*, Espoo: Weilin + Göös.

Karjalainen, Sirpa, Teppo Korhonen & J. U. E. Lehtonen 1989, *Uusi ajantieto*, Porvoo: WSOY.

Karlsson, Edit 1914, "Ett dubbelbröllop i Borgå, Sondby år 1858", *Hembygden* 4:1914, s. 60–62.

Kaunisto, Tiina-Emilia & Erika Voutilainen 2012, *Siksi tahdot. Hääkirja*, Helsinki: Kustannusyhtiö Teos.

Kiiskinen, Kyösti & Leena Aaltonen 1992, *Hautauskulttuuri Suomessa. Suomen hautaustoimistojen liiton 50-vuotisjuhlakirja*, Helsinki: Suomen hautaustoimistojen liitto.

Kjellman, Gunilla 1979, *Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi*, Lund: LiberLäromedel.

Klein, Barbro (red.) 1995, *Gatan är vår. Ritualer på offentliga platser*, Stockholm: Carlsson.

Klinge, Matti 1979, "Kansalliset merkkipäivät", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 34–41.

Klinge, Matti 1996, *Finlands historia 3. Kejsartiden*, Esbo: Schildts.

af Klintberg, Bengt 1994, "Fira femtio", Ebbe Schön (red.), *I glädje och sorg*, Stockholm: Nordiska museet, s. 190–210.

af Klintberg, Bengt 1998, "Nattfrieriramsorna i Ersmark", Bengt af Klintberg, *Kuttrasju. Folkloristiska och kulturhistoriska essäer*, Stockholm: Norstedts, s. 141–162.

af Klintberg, Bengt 2000, "Sägner som modell för handlande", Lennart Elmevik (red.), *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 15–26.

af Klintberg, Bengt 2011, "Nyårslöften har inte hållits länge", *Svenska Dagbladet* 31.12.2011.

af Klintberg, Bengt 2018, "Påskharen", Bengt af Klintberg (red.), *Påskharen. Folklore om årets dagar, månens fläckar och nedpålade döda*, Stockholm: Atlantis, s. 7–26.

Knuts, Eva 2005, "Löftesrika ringar", *Kulturella perspektiv* 2:2005, s. 41–48.

Knuts, Eva 2006, *Något gammalt något nytt. Skapandet av bröllopsföreställningar*, Göteborg: Mara förlag.

Knutsson, Johan 1994, "Kärleksgåvor", Ebbe Schön (red.), *I glädje och sorg*, Stockholm: Nordiska museet, s. 171–189.

Kofod, Else Marie 1993, *Skik & brug. Håndbog om traditioner og skikke i dagens Danmark*, København: Politikens forlag.

Kofod, Else Marie 1999, *Politikens bryllupsbog*, København: Politikens forlag.

Kofod, Else Marie 2002, "Bryllupsritualer og kærlighedsoppfattelser. Ritualer som spejl for ændringer af ægtenskabsidealer", Palle Ove Christiansen & Svend Nielsen (red.), *Kærlighedens ansigter. Fra førromantik til vore dage*, Köpenhamn: C. A. Reitzels Forlag, s. 35–61.

Kofod, Else Marie 2005, "Kærlighed og bryllup. Idealer i endring", Bente Gullveig Alver & Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.), *"Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Fest og felleskap i endring*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 67–86.

Kofod, Else Marie 2006, "Rigtige venner. Om polterabend og ritualiserede drillerier", *Folk og Kultur*, s. 30–42.

Kofod, Else Marie 2008, *Traditionen tro? Hverdag og fest igjennom 200 år*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Koivisto, Kaisa, Hannele Nyman & Marjo-Riita Saloniemi 2009, *Joulupuu on rakennettu. Suomalaisen joulukuusen tarina*, Helsinki: Tammi.

Kolbe, Laura 2016, "Isänmaallisuutta, radikalismia ja vapausvaatimuksia – katutapahtumien murroksia ja jatkuvuuksia", Anna-Maria Åström & Laura Kolbe, *Helsingin historia vuodesta 1945. 5. Kaupunkilaisten Helsinki*, Helsinki: Helsingin kaupunki & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 448–575.

Korhonen, Teppo 1979, "Juhannus", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 144–154.

Koski, Eija 2012, *Himmeli*, Helsinki: Maahenki.

Kronqvist, Bo 1992, "Venetiansk afton", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 2:1992, s. 23–27.

Kunttu, Tapani 2015, "Joulurauhan julistus – yhteinen kokemus", Tapani Kunttu, Timo Soikkanen & Tarja Tuulikki Laaksonen, *Joulurauha Suomen Turusta. Kuninkaanrauhasta ekumeeniseen rauhanvetoomukseen*, Helsinki: Otava, s. 12–71.

Kuronen, Aira 1979, "Palmusunnuntai Liperin Viinijärvellä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 115–121.

Kuusi, Matti 1979, "Itsenäisyyspäivä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 184–191.

Kärkkäinen, Sol-Britt 1976, "Dopdräkter på Åland", *Åländsk odling. Årsbok*, s. 29–45.

Kärkkäinen, Sol-Britt 1991, "Helgfirandet. Midsommarstången", *Midsommar*, Mariehamn: Ålands landskapsstyrelse, Museibyrån, Etnologiska sektionen, s. 13–120.

Kättström Höök, Lena 1994, "Gå ut och fria", Ebbe Schön (red.), *I glädje och sorg*, Stockholm: Nordiska museet, s. 143–169.

Kättström Höök, Lena 2012, "Kärlekslås – en ritual för evig kärlek", Christina Westergren (red.), *I kärlekens spår*, Stockholm: Nordiska museet, s. 93–111.

Kättström Höök, Lena 2016, *Lucia i nytt ljus*, Stockholm: Nordiska museet.

Laaksonen, Tarja Tuulikki 2015, "Turun wanha ja kaunis tapa", Tapani Kunttu, Timo Soikkanen & Tarja Tuulikki Laaksonen, *Joulurauha Suomen Turusta. Kuninkaanrauhasta ekumeeniseen rauhanvetoomukseen*, Helsinki: Otava, s. 130–181.

Laasonen, Pentti 1991, *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*, Porvoo: WSOY.

Lagus, Ernst (utg.) 1893–1900, *Nyland V. Nyländska folkvisor* II, Helsingfors: Nyländska Afdelningens förlag.

[Lagus, Wilhelm] 1904, *Från pojkåren och gymnasiet. Hågkomster upptecknade av W. L.* Helsingfors: Edlund.

Lahtinen, Tuomo 1989, *Kremering i Finland. Idéhistoria och utveckling*, Åbo: Åbo Akademi.

[Laurén, Ludvig Leonard] 1877, "Vasa trivialskolas Luciafester", *Minnen från skolan och universitetet. Skizzer af L. L. L*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 245–253.

Laurén, Ludvig Leonard 1884, *Wasa trivialskola 1684–1884. Anteckningar med anledning af skolans tvåhundraåriga tillvaro*, Nykarleby.

Lehto, Marja-Liisa 2001, "Hääpäivänään, jos milloinkaan, nuori nainen haluaa olla kaunis", Irma Savolainen (toim.), *Häät. Bröllop*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum, s. 80–121.

Lehto, Marja-Liisa & Bo Lönnqvist 1988, *Ensimmäinen juhlapuku. Den första festdräkten. Christening gowns*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum.

Lehtonen, Eeva-Liisa 1994, *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Lempiäinen, Pentti 1994, "Linnut lensivät kuolinilmoituksiin", *Kirkko ja kaupunki* 23.3.1994.

Lempiäinen, Pentti 2000, *Pyhät ajat*, Helsinki: Kirjapaja.

Lempiäinen, Pentti 2004, *Pyhät toimitukset*, Helsinki: Kirjapaja.

Levander, Lars 1934, *Fattigt folk och tiggare*, Stockholm: Åhlén & Söner.

Lilius, Pirkko 1995, "Tillfällighetsdikterna som festsed", Päivikki Kallio, Irma Savolainen & Sinikka Vainio (red.), *Helsinki 1700. Helsingfors 17000*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum, s. 131–151.

Lilja, Agneta 1998, *Sockrade hjärtan och godissugna spöken. Alla hjärtans dag och Halloween – två nya festseder i Sverige*, Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.

Lilja, Agneta & Fredrik Skott 2017, *Halloween – omstridd och omhuldad*, Göteborg: Institutet för språk och folkminnen.

Lindborg, Bengt 2003, "Vårdkasarnas hemlighet. Ett gammalt kommunikationssystem avslöjat", *Bygd och natur* 4:2003, s. 14–15.

Lindhagen, Arvid 1913, "Hur länge har tjugondag jul burit namnet Knut?", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 170–182.

Lindholm, Magnus 2012, *All tid på Lekholmen*, Helsingfors: Fontana Media.

Lindholm, Mao 1999, "Lucia och det sociala ansvaret", Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 58–70.

Lindholm, Maryelle 1990, "Roligt att skapa i pepparkaka", *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift*, s. 24–26.

Lindgren, Susanna 2012, *Kirkottamaton akka on kuin avonainen veräjä. Kirkottaminen ja valta modernisoituvassa Suomessa*, otryckt avhandling pro gradu, Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, historia.
Lindroos, Alfred & Johannes Andersson 1910a, "En gammal begravning i Pellinge i Borgå skärgård", *Hembygden* 17–18:1910, s. 271–274.
Lindroos, Alfred & Johannes Andersson 1910b, "Ett bröllop i Pellinge, Borgå skärgård för 100 år tillbaka", *Hembygden* 10:1910, s. 155–159.
Lithenius, Sofie 1907, *Julen är kommen. Wisor och danser för de små*, Helsingfors: A. Apostol.
Liungman, Waldemar 1945, *Julbocken och dess ursprung*, Djursholm: Vald litteratur.
Liungman, Waldemar 1952, *Sveriges samtliga folksagor i ord och bild. 3. Varifrån kommer våra sagor? Utkast till de svenska folksagornas uppkomst- och utbredningshistoria jämte översiktstablå över förefintliga varianter i svenska arkiv och svenskt tryck*, Djursholm: Vald litteratur.
Lundström, Kristina 1987, "I trons, hoppets och kärlekens tecken – en jultradition i Jakobstad", *Bottnisk kontakt III. 7–9.2.1986 i Jakobstad*, Jakobstad: Jakobstads museum.
Löfgren, Orvar 1969, "Från nattfrieri till tonårskultur", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 25–52.
Löfgren, Orvar 1991, "Drömmen om den perfekta julen. Det stora julgrälet och andra traditioner", Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Svenska vanor och ovanor*, Stockholm: Natur och Kultur 1991, s. 79–100.
Löfgren, Orvar 1993, "Nationella arenor", Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 22–117.
Lönnqvist, Bo 1969–1970, "Lucia i Finland. Innovation och etnocentricitet", *Folk-Liv*, s. 35–53.
Lönnqvist, Bo (utg.) 1970a, *Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagböcker 1799–1801*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Lönnqvist, Bo 1970b, "Midsommarstången i Finland. Till studiet av några innovationsförlopp", *Finskt museum*, s. 28–67.
Lönnqvist, Bo 1972, *Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870–1920*, Helsingfors: Finska fornminnesföreningen.
Lönnqvist, Bo 1979a, "Lucian päivä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 192–195.
Lönnqvist, Bo 1979b, "Runebergin päivä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 89–93.
Lönnqvist, Bo 1992, *God Jul!*, Esbo: Schildts.
Lönnqvist, Bo 1996, "Topelius och julen", Bo Lönnqvist, *De andra och det annorlunda. Etnologiska texter*, Helsingfors: Svenska folkskolans vänner, s. 59–68.
Lönnqvist, Bo 1997a, *Bakelser. En studie i lyxens kulturella formspråk*, Esbo: Schildts.
Lönnqvist, Bo 1997b, "Tunnbindarnas dans", *Folkdansaren. Organ för Finlands svenska folkdansring* 1:1997, s. 4–8.
Lönnqvist, Bo 1999, "Lucia – en gammal skolsed", Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 11–18.
Lönnqvist, Bo 2000, "Om etymologin för ordet 'karonka'", *Språkbruk* 2:2000, s. 27–28.
Lönnqvist, Bo 2001, *Kvinnoborgen Högvalla – en civilisationsprocess*, Esbo: Schildts.
Lönnqvist, Bo 2005, *Och nu är det jul …*, Esbo: Schildts.
Lönnqvist, Bo 2013, *Dödens ansikte. Tro och sed bland herre och folk*, Vasa: Scriptum.
Lönnqvist, Bo 2016, *Dockskåpets hemlighet. Essäer om tingens förvandlingar*, Vasa: Scriptum 2016.
Majava, Heikki 1989, "Polttarit, eli miksi sulhanen on niin kalpea", Jyrki Pöysä (toim.), *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 87–97.
Malmstedt, Göran 1994, *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*, Göteborg: G. Malmstedt.
Marander-Eklund, Lena 1988, *Svenska dagen. En folkloristisk studie*, Åbo: Folkloristiska institutionen vid Åbo Akademi.
Marander-Eklund, Lena 1991a, "Svenska dagen – en fest i tiden?", Anna-Maria Åström & Ivar Nordlund (red.), *Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Vänskrift till Bo Lönnqvist 29.9.1991*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 137–145.
Marander-Eklund, Lena 1991b, "Svenska dagen – finlandssvenskarnas etniska symbol?", Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red.), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt? Sjutton nordiska undersökningar*, Stockholm: Nordiska rådet, s. 227–238.
Martikainen, Jaana 1996, "Lasten synttäreiden etnografiaa", Kaisu Kortelainen & Sinikka Vakimo (toim.), *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*, Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, s. 190–206.
Martinsson, Karin 2004, "Af myrten göras brudkronor och kransar. Om användningen av myrten (Myrtus communis)", Mariette Manktelow & Ingvar Svanberg (red.), *Växter i Linnés landskap. En vänbok till Börje Pettersson*, Uppsala: Swedish Science Press, s. 53–70.
Marvia, Einari (julk.) 1954, *Tiernapojat. Vanha suomalainen joulukuvaelma*, Helsinki: Fazer.
Mattsson, Christina 2002, *Från Helan till lilla Manasse. Den svenska snapsvisans historia*, Stockholm: Atlantis.
Matvejew, Irina 1949, *Fiskars – vår hembygd. Hembygdsbok och museibeskrivning*, Ekenäs: Fiskars Hembygdsförening.
Meinander, Henrik 2014, *Lysande exempel. Svenska Normallyceum i Helsingfors 1864–2014*, Helsingfors: Forna Normallyceister.
Meinander, Henrik 2016, *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015. Finlands svenska historia 4*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Molander, Gustaf 2004, "Att klä de döda – något beständigt i det obeständiga?", *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 3:2004, s. 7–16.
Molander, Gustaf 2009, *Matka mullan alle. Kuolemantyöntekijöiden arki*, Helsinki: Työterveyslaitos.
Myerhoff, Barbara 1982, "Rites of Passage: Process and Paradox", Victor Turner (ed.), *Celebration. Studies in Festivity and Ritual*, Washington, DC: Smithsonian Institution Press.
Myllylä, Rauno 1991, *Tähti se kulukeepi. Tiernapoikien tarina*, Porvoo: WSOY.
Mårtensson, Anders W. (red.) 1993, *Bröllop*. Lund: Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.
Mårtensson, Bernt 2007, *Midsommarstänger i Houtskär under 100 år*, Houtskär: Bernt Mårtensson.
Mäkeläinen, Eva-Christina 1972, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
Mäntykorpi, Sanna 2012, *Nuoren tytön päiväkirja. Kokkolalaisen Olga Ahlströmin elämä 1860-luvulla*, otryckt avhandling pro gradu, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, historia, Tampereen yliopisto.
Nabb, Birgit & Inga Skott 1993, *Brage i Vasa. Festskrift 1908–1993*, Vasa: Brage.
von Nandelstadt, D. & M. Vehanen (red.) 1907–1908, *Gullvivan I–II. Sånger för barn och skolungdom*, Helsingfors: Axel Lindgrens musikhandel & R. E. Westerlund.
Neuman-Rahn, Karin 1944, "Några skolminnen från förra hälften av 1890-talet", *Svenska fruntimmersskolan – Svenska flickskolan i Åbo 1844–1944. Minnesskrift*, Åbo, s. 91–97.
Niemi, A. R. 1895, "Elias Lönnrotin lapsuus", *Valvoja*, s. 455–471.
Nikander, Gabriel 1909, "Bröllop i Strömfors på 1830-talet", *Brages årsskrift*, s. 235–237.
Nikander, Gabriel 1916, "Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland", *Folkloristiska och etnografiska studier* 1, s. 195–315.
Nikander, Gabriel 1921, "Byråkratin i strid med folkseden", *Historisk Tidskrift för Finland* 6:1921, s. 1–9.
Nikander, Gabriel 1922, "Folkliga festbruk i Nyland-Åboland-Åland", *Det svenska Finland. 2:1. Folket och odlingen*, Helsingfors: Schildts, s. 177–197.
[Nikander, Gabriel] 1931, "Smärre bidrag", *Budkavlen*, s. 27–30.
Nikander, Gabriel 1938, "Huru gammal är seden att stöpa nyårslyckor?", *Budkavlen*, s. 42–44.
Nikander, Gabriel 1940, "Arbetsåret och årsfesterna", Finn E. Sommerschield (red.), *Den svenska folkstammen i Finland*, Helsingfors: Nordiska förlagsaktiebolaget, s. 158–170.
Nikander, Gabriel 1947, "Julfredslysningar i Uleåborg och Gamlakarleby", *Budkavlen*, s. 20–24.
Nilsson, Albert 1944, "Festseder och fritidssysslor", Andreas Lindblom (red.), *Arbetaren i helg*

och söcken. Kulturhistoriska studier. II. Vardag och fest, Stockholm: Tidens förlag, s. 203–211.
Nilsson, Martin P:n 1915, *Årets folkliga fester*, Stockholm: Geber.
Nilsson, Martin P:n 1917, "Julklappen", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 49–60.
Nirkko, Juha (toim.) 1997, *Pääsiäinen. Juhlatietoa, kuvia ja kertomuksia*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Nirkko, Juha (toim.) 2004, *Juhannus ajallaan. Juhlia vapusta kekriin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Nirkko, Juha & Urpo Vento (toim.) 1994, *Joulu joutui. Juhlatietoa, kuvia ja kertomuksia*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Nordlund, C. F. 1893, *Skolförhållanden i äldre tider. Skildringar och minnen*, Helsingfors: Söderströms.
Nordlund, Karl Ivar 1974, "Skolminnen 1869–1872", *Svenska klassiska lyceum i Åbo 1872–1972*, Åbo: Svenska klassiska lyceum i Åbo, s. 24–42.
Nordmann, Petrus 1906, *Borgå barn och borgare. Hågkomster och hörsägner*, Helsingfors: Söderströms.
Norrmén, Margareta 1999, "Lucia bakom kulisserna. Glimtar från första kvartsseklet", Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 34–44.
Nyberg, Folke 1991, *Borgå gymnasium från Viborg till Borgå – 350 år skolhistoria. 1641–1991. En jubileumshistorik*, Borgå: Samfundet Pro Borgoa.
Nygren, Anja 1988, "Suomalaiset nykyhäät. 1970–1980-luvun häät verrattuna 1800–1900-luvun vaihteen häihin", Irma-Riitta Järvinen, Jyrki Pöysä & Sinikka Vakimo (toim.), *Monikasvoinen folklore*, Helsinki: Yliopistopaino, s. 146–160.
Nygård, Arvid 1957, "Julilluminationen i Munsala i början av 1900-talet", *Brages årsskrift* 48–57, s. 47–51.
Nylund, Adolf 1914, "Stjärngossarna i Gamlakarleby", *Hembygden* 2–3:1914, s. 35–41.
När vi voro skolpojkar. Minnen och pojkstreck. Av forna elever vid Svenska lyceum i Wiborg 1931, Viborg: Östra Finlands tryckeri.
Oja, Heikki 1999, *Aikakirja*, Helsinki: Otava.
Olaus Magnus 2010, *Historia om de nordiska folken*, ny utg., Hedemora: Gidlunds förlag & Michaelisgillet.
Olsson, P. Hj. 1895, *Åland. Illustrerad landskapsbeskrifning*, Helsingfors: Wentzel Hagelstams förlag.
Ottoson, Eva 2002: *Julsymbolen Nykarlebystjärnan – uppkomst, historia och spridning*, otryckt uppsats A 20 poäng, Etnologi. Högskolan i Gävle, http://www.nykarlebyvyer.nu/sidor/nykarleb/nkbystjt.htm
Paakkinen, Jouni 2006, *Aprillia! Aprillia! Parhaat pilat kautta aikojen*, Jyväskylä: Atena.
Paasonen, Susanna 1999, *Nyt! Ja ikuisesti – rewind. Häät mediaspektaakkelina*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Pajamo, Reijo 1994, "Kirkkomusiikillisia aspekteja 1800-luvulta", Paavo Moilanen, Maarit Peltoniemi & Anneli Syrjänen (toim.), *Kirkollista elämää Oulun seudulla. Turkansaaren kirkko 300 vuotta*, Oulu: Pohjois-Pohjanmaan museo, s. 50–61.
Pajamo, Reijo 1982, *Taas kaikki kauniit muistot. Joululaulujen taustat ja tarinat*, Porvoo: Werner Söderström.
Palm, Göran, Marie Lundquist & Carl-Johan Kleberg (red.) 2000, *Den svenska högtidsboken*, Stockholm: En bok för alla.
Palmgren, Clara 1990, "Pepparkakshus i Grankulla stadshus", *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift*, s. 26–27.
Paulaharju, Samuli 1944, *Kuva sieltä, toinen täältä kautta Suur-Suomen*, Porvoo: WSOY.
Perkko, Mariliina & Pia Louko (red.) 1991, *Midsommarbruden*, Esbo: Esbo stadsmuseum.
Pettersson, Viktor 1881, *Bilder ur Skatuddslifvet i forna dagar*, illustrationer af Rudolf Åkerblom, Helsingfors: Hufvudstadsbladet.
Pihlflykt, Arthur 1922, "Bröllopsseder i södra Sibbo", *Budkavlen*, s. 60–63.
Pirinen, Kauko 1956–1978, "Fattigvård", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Band 4*, Köpenhamn: Allhem, sp. 201–208.
Pirinen, Kauko 1964, "Tiernapoikien tarina", Raimo Wikstedt (toim.), *Nuorten tieto. 3. Lukemista hyödyksi ja huviksi*, Porvoo: WSOY, s. 270–280.
Piø, Iørn 1990, *Bogen om julen. Historien om julen og dens traditioner*, København: Sesam.
Privata svenska fruntimmersskolan i Borgå jämte förberedande klass. Läsåret 1915–1916, Borgå 1916.
Pulma, Panu 1985, *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*, Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.
Pylkkänen, Riitta 1964, "Morsiamen pukemisesta ja morsiuskoruista 1600- ja 1700-luvuilla", *Finskt museum*, s. 91–146.
Pörtfors, Lykke 2003, "Halloween som ny festsed på Åland – en studie i upplevelser och attityder kring Halloween", *Åländsk odling. Årsbok*, s. 9–31.
Ramsay, Alexandra 2007, "Välgörenhet", *Uppslagsverket Finland* 5, Helsingfors: Schildts, s. 468–469.
Ramsay, Anders 1904, *Från barnaår till silfverhår. Första afdelningen. Skildringar från pojkår och skoltid 1836–1850*, Helsingfors: Söderströms.
Rancken, Johan Oskar Immanuel 1879, *Några åkerbruksplägseder bland svenskarne i Finland. Till D:r W. Mannhardts forskning en axplockning*, Nikolaistad: F. W. Unggren.
Rask, Henry 1986, "Modersmålets sång och Ålänningens sång – två visioner av svenskhet i Finland", *Finsk Tidskrift* 6:1986, s. 331–341.
Ravne Scott, Erika 2005, "Födelsdag for barn. Alle som en – en som alle?", Bente Gullveig Alver & Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.), *"Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Fest og felleskap i endring*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 27–40.
Rehnberg, Mats 1965, *Ljusen på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1900-talet*, Stockholm: Nordiska museet.
Reinilä, Anna-Maria 1978, "Livets och årets högtider", *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 357–505.
Reinilä, Anna-Maria 1979, "Laskiainen kaupungissa", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 103–114.
Repo, Tapani 1979, "Ortodoksisesta juhlakalenterista", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 29–33.
Ringbom, Åsa 1988, *Societetshusen i storfurstendömet Finland*, Helsingfors: Finska fornminnesföreningen.
Runeberg, Enni 1930, "Påsken och påskbordet", *Husmodern* 4:1930, s. 108–111.
Runeberg, Fredrika 2003, *Receptbok*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Runeberg, Johan Ludvig 1879, "Den olycklige Nyårs-Gratulanten", *Johan Ludvig Runebergs efterlemnade skrifter* II, Wiborg: Clouberg, s. 129–140.
Runeberg, Johan Ludvig 1935, *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg. Andra delen, Strödda dikter*, utg. Gunnar Castrén och Martin Lamm, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Albert Bonniers Förlag.
Ryley Scott, George 1953, *Curious Customs of Sex and Marriage. An Inquiry relating to all races and nations from Antiquity to the present day*, London: Torchstream Books.
Rågård, Siv 1994, "Utsjungningsseden i Vasa", *Budkavlen*, s. 50–64.
Saarelma, Minna 2006, *Nimipäiväjuhlat*, Helsinki: Kirjapaja Oy.
Saarikoski, Helena 1994, *Kouluajan kivoin päivä. Folkloristinen tutkimus penkinpainajaisperinteestä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Saarikoski, Helena 1995, "Penkkis som forskningsobjekt", *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 1:1995, s. 8–12.
Salkoranta, Marja 1982, "Sjusovardagen i Nådendal", Aili Nenola-Kallio (red.), *Folktradition och regional identitet i Norden*, Åbo: Nordiska institutet för folkdiktning, s. 137–139.
Sallinen-Gimpl, Pirkko 1991, "Virpoi varpoi vussat siul, tulevan sunnuntain palkka miul", *Karjalan heimo* 3–4:1991, s. 52–55.
Salminen-Anttila, Liisa 1983, "Onnittelutaulun värit ja motiivit", *Finskt museum*, s. 79–114.
Salomonsson, Karin 2005, "Bröllopskoordinatorn som ceremonimästare", *Kulturella perspektiv* 2:2005, s. 49–56.
Sandberg, Christina 2002, "Djupt sörjd och

saknad. En studie i dödsannonsens budskap", *Budkavlen*, s. 91–103.
Sarlin, Anna [s.a.], *Julsånger. Häfte III*, Helsingfors: R. E. Westerlund.
Sarmela, Matti 1969, *Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelian culture area with special reference to social intercourse of the youth*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
Savolainen, Irma (red.) 2001, *Häät. Bröllop*, Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum.
Scherer, M. & H. Engler 1881, *Julgubben och tomtarne. En saga om julaftonens fröjd i 8 bilder. Text bearbetad af Rafaël Hertzberg*, Helsingfors: K. E. Holm.
Schulman, Maria 1991, "Från 'Tvenne raska gossar' till 'en center i damlaget'. Födelseannonser i finlandssvenska dagstidningar", Anna-Maria Åström & Ivar Nordlund (red.), *Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Vänskrift till Bo Lönnqvist 29.9.1991*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 153–161.
Segerstam, Selim (red.) 1952, *Vår sångbok. Sångsamling för skola och samhälle*, Helsingfors: R. E. Westerlund.
Sihvo, Hannu 1979, "Kalevalan päivä", Urpo Vento (toim.), *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 94–95.
Similä, Aapo (toim.) 1933, *Tähtipojat. Joulunäytelmä lauluineen ja vuoropuheluineen*, Oulu: Liitto.
Sirén, Olle 1985, *Malmgård. Grevliga ätten Creutz' stamgods*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Sirén, Olle 1995, *Lovisa stads historia 1745–1995*, Lovisa: Lovisa stad.
Sjöberg, Wilhelm 1924, "Från skriftskolan till brudstolen (Björkö)", *Budkavlen*, s. 47–53.
Sjöstrand, Olle 1992, "Böten, Vårdar och Kasar – eldsignalering vid våra kuster", *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 2:1992, s. 14–22.
Skjelbred, Ann Helene Bolstad 2005, "Et teoretisk sideblikk på fest i vår tid", Bente Gullveig Alver & Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.), *"Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Fest og felleskap i endring*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 15–26.
Skjelbred, Ann Helene Bolstad 2010, *Den festlige julen*, Oslo: Norsk etnologisk granskning.
Skjelbred, Ann Helene Bolstad 2014, *Jul i Norge*, Trondheim: Museumsforlaget.
Skott, Fredrik 2013, *Påskkäringar. Från trolldomstro till barnupptåg*, Göteborg: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen.
Slotte, Peter 1996, "Supa barnsängsskål. Från barnfot till barntå och fi. Varpajaiset", *Språkbruk* 3:1996, s. 3–6.
Smith, Paul 2007, "Remembering the Past. The Marketing of Tradition in Newfoundland", Terry Gunnell (ed.), *Masks and Mumming in the Nordic Area*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 755–770.
Snellman, Kaj 1978, *Svenska dagen 70 år. Sammanhållande länk för landets svenskar*, Helsingfors: Svenska folkskolans vänner.
Soikkanen, Timo 2015, "Ekumeeninen joulu Suomen Turussa", Tapani Kunttu, Timo Soikkanen & Tarja Tuulikki Laaksonen, *Joulurauha Suomen Turusta. Kuninkaanrauhasta ekumeeniseen rauhanvetoomukseen*, Helsinki: Otava, s. 73–129.
Soila, Juhani, Vilho Kangas & Irja Niiranen 1986, *Penkinpainajais- ja pukujuhlaperinne lukiossa*, Helsinki: Tapakasvatus.
Stattin, Jochum 1991, "Första april på skämt och allvar. När det är tillåtet att skämta med det bestående", Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Svenska vanor och ovanor*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 101–114.
Stejskal, Maximilian 1954, *Folklig idrott. En etno-sociologisk undersökning av den finlandssvenska allmogens manliga friluftslekar, särskilt under sommarhalvåret, deras miljö och tradition i belysning av idrottens allmänna historiska förändringar och sociala betydelse*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Stenbäck, Sofia 1967, *Idyll och drama*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri.
Stenfors, Harry (red.) 1994, *Nya julsånger*, Oravais: Tondiktarna.
Stjernqvist, Per Nilsson 1932, "Svenska skolseder", *Rig. Kulturhistorisk tidskrift* 1–2:1932, s. 15–38.
Strang, Gunvor 1978, *Aprilskämt på 1970-talet. En undersökning bland barn och vuxna*, otryckt proseminarieuppsats, Nordisk folkloristik, Åbo Akademi.
Strömberg, Håkan 2017, *Lucia. Den svenskaste av alla traditioner*, Stockholm: Carlssons.
Strömberg, Lars G. 1996, "Lussegubben – en djävuls historia", *Tyst, nu talar jag! Tradition, information och humanister. Populärvetenskapliga föreläsningar hållna under Humanistdagarna den 12–13 oktober*, Göteborg: Humanistiska universitetsnämnden, Göteborgs universitet, s. 241–252.
Strömborg, J. E. 1880, *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg. 1. Runebergs barna- och skolår*, Helsingfors: Edlund.
Ståhls, Monica 1997, "Arbetaren och cellulosafabriken", *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 55–241.
Suolahti, Gunnar 1913, "Poimintoja arkistoista", *Historiallinen Aikakauskirja*, s. 174–176.
Suvikumpu, Liisa 2014, *Suomalaiset kylpylät, Kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Swahn, Jan-Öjvind (red.) 2000, *Folk i fest. Traditioner i Norden*, Stockholm: Föreningen Norden.
Swahn, Jan-Öjvind 2005a, *Olaus Magnus bilder. Utsnitt ur Olaus Magnus historia om de nordiska folken muntert kommenterade av Jan-Öjvind Swahn*, Lund: Historiska Media.
Swahn, Jan-Öjvind 2005b, *Stora Julboken*, Bromma: Ordalaget.
Swensk Psalmbok för de evangeliskt-lutherska församlingarne i Storfurstendömet Finland. Antagen af andra allmänna finska kyrkomötet 1886, Helsingfors 1900.
Svenska fruntimmersskolan. Svenska flicklyceet i Helsingfors. Festskrift utgiven till hundraårsjubileet november 1945 1945, Helsingfors: Statsrådets tryckeri.
Svenska reallyceum och lyceum i Åbo. Jämte föregångare lägre elementarskolan och fyrklassiga realskolan. Minnesskrift 1934, Åbo.
Svensson, Sigfrid 1942, *Bygd och yttervärld. Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition*, Stockholm: Nordiska museet.
von Sydow, Carl Wilhelm 1930, "Lucia und Christkindlein", *Zeitschrift für Volkskunde* 40:1930, s. 71–76.
Talve, Ilmar 1966, *Namens- und Geburtstagstraditionen in Finnland*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
Talve, Ilmar 1977, *Folkligt kosthåll i Finland. En översikt*, övers. Bo Grönholm, Lund: LiberLäromedel & Gleerup.
Talve, Ilmar 1986, *Unikeonpäivä. Kylpyläjuhlasta kaupunkitapahtumaksi*, Turku: Turun yliopisto.
Talve, Ilmar 1990 [1979], *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*, 3:e, rev. uppl., Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Tamminen, Marketta 2003, "Fredrika Runeberg bland kokböcker och recept", Fredrika Runeberg, *Receptbok*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 27–48.
[Tersmeden, Carl] 1916, *Amiral Carl Tersmedens memoarer. I. Fredrik I:s Sverige*, utg. Nils Erdmann, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
[Tersmeden, Carl] 1917, *Amiral Carl Tersmedens memoarer. Ur frihetstidens lif*, utg. Nils Erdmann, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
"Tierna-Pojat. Joulunäytelmä lauluineen ja vuoropuheluineen" 1934, Yrjö Vuorjoki (toim.), *Pohjois-Pohjalaisten laulukirja*, Helsinki: Pohjois-Pohjalainen osakunta, s. 200–210.
Tigerstedt, Robert 1919, *Åbo gymnasium 1828–1872*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Tillhagen, Carl-Herman 1969, "Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, s. 73–84.
Tillhagen, Carl-Herman 1978, *Fåglarna i folktron*, Stockholm: LTs förlag.
Tillhagen, Carl-Herman 1982, *Vardagsskrock*, Stockholm: LTs förlag.
Tillhagen, Carl-Herman 1983, *Barnet i folktron. Tillblivelse, födelse och fostran*, Stockholm: LTs förlag.
Topelius, Zacharias 1870, "Majföreningen till småfåglars skydd", *Trollsländan* 16, 23.4.1870, s. 121–123.
Topelius, Zacharias 1871a, "Sista April", *Läsning för barn* 4, Stockholm: Bonniers, s. 103.
Topelius, Zacharias 1871b, "Till Majföreningarne i Finland", *Trollsländan* 15, 15.4.1871, s. 113–116.

Topelius, Zacharias 1885, ”Anteckningar från det Helsingfors, som gått. XV. Majfesterna”, *Finland* 6–7.11.1885.
Topelius, Zacharias 2018, *Dagböcker* 1–3, utg. Pia Asp under medverkan av Eliel Kilpelä, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Torvalds, Meta 2007, ”Domkyrkans nattmusik snart 50-årig julsed”, Gun Herranen & Yrsa Lindroos (red.), *Tidsbilder från Åbo*, Åbo: Åbo-samfundet, s. 97–100. [Artikeln är ett nytryck från 1995.]
Torvalds, Meta 2010, ”Så blev julfredens sång hörbar även på svenska”, *Hembygden* 5:2010, s. 6.
Troels-Lund, Troels Frederik 1903, *Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede. Bind VIII. Fødsel og daab*, København: Gyldendalske Boghandel & Nordisk forlag.
Törnudd, Aksel 1922, *Sångkurs för skolan*, Helsingfors: Söderströms.
Vainio-Korhonen, Kirsi 2011, *Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Warg, Cajsa 1755, *Hjelpreda i hushållningen för unga fruentimber*, Stockholm.
Wasenius, M. 1911, *Nya svenska Läroverket i Helsingfors 1910–1911. Berättelse avgiven vid avslutningen av skolans tjugoniende verksamhetsår den 30 maj 1911*, Helsingfors.
Weber-Kellermann, Ingeborg 1978, *Das Weihnachtsfest. Eine Kultur- und Sozialgeschichte der Weinachtszeit*, Luzern & Frankfurt am Main: Bucher.
Weber-Kellermann, Ingeborg 1982, *Das Buch der Weihnachtslieder. 151 deutsche Advents- und Weihnachtslieder: Kulturgeschichte, Noten, Texte, Bilder: mit Klavier- und Orgelbegleitung*, Mainz: Schott.
Weber-Kellermann, Ingeborg 1985, *Saure Wochen Frohe Feste. Fest und Alltag in der Sprache der Bräuche*, München & Luzern: Bucher 1985.
Weckström, Gunilla 1991, ”Gulnäbbsintagningar bland studenter”, Anna-Maria Åström & Ivar Nordlund (red.), *Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Vänskrift till Bo Lönnqvist 29.9.1991*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 132–136.
Vento, Urpo 1978, ”Tiernapojat”, *Kansanmusiikki* 4:1978, s. 2–6.
Vento, Urpo (toim.) 1979, *Juhlakirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Wessman, V. E. V. 1910, ”Gamla seder och bruk i Helsinge”, *Hembygden* 1–2:1910, s. 26–27.
Wessman, V. E. V. (utg.) 1952, *Finlands Svenska Folkdiktning VII. Folktro och trolldom. 3. Människan och djuren*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Wichmann, Viktor Karl Emil (Gånge Rolf) 1917, ”Stjärngossarna. En bortglömd julsed”, *Veckans krönika* 20.1.1917, s. 6–7.
Wichmann, Viktor Karl Emil (Gånge Rolf) 1933, ”Trettondagsstjärnan och stjärngossarne. Ett julminne från barndomstiden”, *Vår Tid*, januari 1933.
Wigelius Marita 1945, ”Ur konventslivet”, *Svenska fruntimmersskolan. Svenska flicklyceet i Helsingfors. Festskrift utgiven till hundraårsjubileet november 1945*, Helsingfors, s. 366–378.
Wiklund, Reidunn 1993, ”Veneziansk afton i Karleby och Jakobstadstrakten”, Ulrika Wolf-Knuts (red.), *Folkloristiska uppsatser* 3, Åbo: Folkloristiska institutionen vid Åbo Akademi, s. 94–122.
Wikman, K. Rob. V. 1911, ”Roparvisor”, *Hembygden* 6:1911, s. 90–92.
Wikman, K. Rob. V. 1917, ”Folksederna vid livets högtider”, *Folkloristiska och etnografiska studier* 2, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 87–95.
Wikman, K. Rob. V. 1922, ”Människolivets högtider i svenska Österbotten”, Gabriel Nikander (utg.), *Det svenska Finland 2:1. Folket och odlingen*, Helsingfors: Schildts, s. 198–217.
Wikman, K. Rob. V. 1924a, ”Bröllopsträdet”, *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 143–167.
Wikman, K. Rob. V. 1924b , ”Lucia”, *Svenskbygden*, december 1924, s. 129–130.
Wikman, K. Rob. V. 1936a, ”Stabbdansen och med den besläktade folkliga upptåg”, *Budkavlen*, s. 3–50.
Wikman, K. Rob. V. 1936b, ”Svenska och finska dörramsor. En jämförelse”, *Budkavlen*, s. 151–162.
Wikman, K. Rob. V. 1937, *Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums*, Åbo: Åbo Akademi.
Wikman, K, Rob. V. (utg.) 1949, *Nordisk kultur 20. Livets högtider*, Stockholm: Bonnier.
Wildtgrube, Margaretha 1999, ”En Luciatradition växer fram”, Mao Lindholm (red.), *Lyskraft. Finlands Lucia 50*, Helsingfors: Folkhälsan & Hufvudstadsbladet, s. 45–57.
Vilkuna, Kustaa 1946, *Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työnjuhlia ja kestityksiä*, Helsinki: Otava.
Vilkuna, Kustaa 1947, ”Bind dina hundar”, *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, s. 157–167.
Vilkuna, Kustaa 1969, *Finnisches Brauchtum im Jahreslauf*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
Vilkuna, Kustaa 1980, ”Finnland”, Matthias Zender (Hrsg.), *Die Termine der Jahresfeuer in Europa. Erläuterungen zur Verbreitungskarte, Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, Göttingen: Schwarz.
Vilkuna, Kustaa 2000, *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*, Helsinki: Otava.
Wilson, Paula 1992, ”Vikingarnas österled”, *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi* 1:1992, s. 18–23.
Wolf-Knuts, Ulrika 1983, ”Liktvättning – ett kvinnoarbete”, *Budkavlen*, s. 63–80.
Wolf-Knuts, Ulrika 1985, *Tomaskorset – folklorism i Finland?*, Åbo: Folkloristiska institutionen vid Åbo Akademi.
von Wright, Magnus 1996, *Dagbok 1824–1834. Konstnärsbröderna von Wrights dagböcker* 1, utg. Anto Leikola et al., Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Vuolio, Kaisu 1981, *Suomalainen joulu*, Porvoo: WSOY.
Vuolio, Kaisu 1983, ”Virpominen – taikuutta, kansanuskoa vai karjalaisuutta”, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja – Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift* 73, Helsinki, s. 165–187.
Vuorela, Toivo 1975, *Suomalainen kansankulttuuri*, Porvoo: WSOY.
Vuorela, Toivo 1976, ”Pääsiäismämmi”, *Suomen kansankulttuurin kartasto. Atlas der finnischen Volkskultur. Atlas of Finnish folk culture 1. Aineellinen kulttuuri. Materielle Kultur. Material culture*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1976, s. 106–107.
Åström, Anna-Maria 1985, ”Social struktur och livsföring i Kaskö under 1900-talet”, Anna-Maria Åström (red.), *Kaskö. Kontinuitet och förändring i en småstad*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 91–287.
Åström, Anna Maria 1989a, ”On turning the world upside down – by dressing up”, *Etnologia Fennica* 17:1989, s. 29–40.
Åström, Anna-Maria 1989b, ”Polterabend. Symbols and Meanings in a Popular Custom of Aristocratic and Bourgeois Origin”, *Ethnologia Scandinavica. A journal for Nordic ethnology*, s. 83–106.
Åström, Anna-Maria 1990, ”Småstadens påsk och första maj. En jämförelse mellan pressmaterial och etnologiska intervjuer”, Henrik Stenius & Siv Westergård (red.), *Press i klipp, fil och forsk*, Helsingfors: Brage, s. 83–103.
Åström, Anna-Maria 1991, ”Ett spel med tiden vid livets höjdpunkt”, Anna-Maria Åström & Ivar Nordlund (red.), *Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Vänskrift till Bo Lönnqvist 29.9.1991*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 24–40.
Åström, Anna-Maria 1993a, ”Julklappar på herrgårdar och prästgårdar i Savolax 1820–1835”, *Folkdansaren* 6:1993, s. 12–13.
Åström, Anna-Maria 1993b, *”Sockenboarne”. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Åström, Anna-Maria 1994, ”Det tidiga 1800-talets jul på herrgårdar och prästgårdar i en inlandssocken i Finland”, *Dugnad. Tidsskrift for etnologi* 4:1994, s. 41–60.
Åström, Anna-Maria 2010, ”Deltagande observation i mörkret. Tjugondag Knut på Iniö för tjugofem år sedan”, *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 2:2010, s. 11–13.
Åström, Anna-Maria 2016, ”Helsinkiläisten muistot, paikat ja kiinnekohteet”, Anna-Maria Åström & Laura Kolbe, *Helsingin historia vuodesta 1945. 5. Kaupunkilaisten Helsinki*, Helsinki: Helsingin kaupunki & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 13–444.

Öhman, Georg 1891, *Badorten Lovisa jämte omnäjd*, Helsingfors.
Öman, Karin 1983, *Att stå på gången och gå fram. En studie av svensk konfirmationssed*, Uppsala: Etnologiska institutionen, Uppsala universitet.
Österlund-Pötzsch, Susanne 2010, "Rörliga ritualer. Några kommentarer om rörelsemönster i finlandssvenska maskeringsseder", *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift* 2:2010, s. 13–15.

Elektroniskt material

Blomqvist, Jonas 2013, "Pojklucia har hunnit bli lång tradition", Svenska Yle, https://svenska.yle.fi/artikel/2013/12/11/pojklucia-har-hunnit-bli-lang-tradition (hämtad 8.10.2019).
Blomqvist, Jonas 2017, "Aprilskämten uteblir på många håll i år – ställningstagande mot falska nyheter en orsak", Svenska Yle, https://svenska.yle.fi/artikel/2017/03/31/aprilskamten-uteblir-pa-manga-hall-i-ar-stallningstagande-mot-falska-nyheter-en (hämtad 8.10.2019).
Finnilä, Heidi 2018, "På de gamlas dag spelar förmögna familjer ut de fattiga", Svenska Yle, https://svenska.yle.fi/artikel/2018/10/29/pa-de-gamlas-dag-spelar-formogna-familjer-ut-de-fattiga-kostnaderna-kan-stiga (hämtad 31.10.2018).
Gustafsson, Mathias 2018, "Ulrica hade inget godis till barnen – gården skräpades ner med ägg och toalettpapper", Svenska Yle, https://svenska.yle.fi/artikel/2018/11/03/ulrica-hade-inget-godis-till-barnen-garden-skrapades-ner-med-agg-och (hämtad 3.11.2018).
Reuter, Mikael 1993, "Glada vappen!?", *Reuters ruta* 13.5.1993, Institutet för de inhemska språken, https://www.sprakinstitutet.fi/sv/publikationer/sprakspalter/reuters_rutor_1986_2013/1993/glada_vappen%21 (hämtad 19.11.2019).
Reuter, Mikael 2012, "Karonka", *Reuters ruta* 13.2.2012, Institutet för de inhemska språken, https://www.sprakinstitutet.fi/sv/publikationer/sprakspalter/reuters_rutor_1986_2013/2012/karonka (hämtad 19.11.2019).

Evangelisk lutherska kyrkan i Finland

Om "Livets fester":
Dop, https://evl.fi/livets-fester/dop/ (hämtad 31.7.2019).
Faddrar, https://evl.fi/livets-fester/dop/faddrar (hämtad 31.7.2019).
Kronoby församling, http://www.kronobyforsamling.fi/ (hämtad 31.7.2019).
Nedervetil församling: http://www.nedervetilsforsamling.fi/ (hämtad 31.7.2019).
Pedersörenejdens kyrkliga samfällighet: http://www.pedersorenejdensforsamlingar.fi/ (hämtad 31.7.2019).
Terjärv församling: http://www.terjarvforsamling.fi/ (hämtad 31.7.2019).

Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland & Marthaförbundet, webbplatsen Ekofasta: https://www.ekofasta.fi/ (hämtad 31.7.2019).

Helsingfors universitets almanacksbyrå

Almanackorna på 1600-talet, https://almanakka.helsinki.fi/sv/arkiv/yliopiston-almanakat-universitetets-almanackor-1608-1999/ almanackorna-pa-1600-talet.html (hämtad 9.12.2019).

Mannerheims Barnskyddsförbund

Om skolfredens historia i Finland (på finska): https://www.mll.fi/ammattilaisille/kouluille-ja-oppilaitoksille/koulurauha/koulurauhan-historia/ (hämtad 11.6.2019).

Information och diskussioner om olika babyfester och dop från webbforumen på adresserna babyshower.com, hs.fi/keskustelu, mammapappa.com, martat.fi/keskustelu/keskustelunurkka, svenskayle.fi/sissi, vaippakakku.com och vauva.fi/keskustelu, av vilka en del inte längre är tillgängliga.

Bildkällor

Arkivsignum och fotograf inom parentes

Borgå museum
45 (Eino Nurmi)

Esbo stadsmuseum/Esbo Hembygdsförening
365

Folkets Arkiv, Helsingfors
187 (Yrjö Lintunen)

Helsingfors stadsmuseum
91, 181 (Ivan Timiriasew), 184 (Ivan Timiriasew), 197 (Arvo Kajantie)

Lehtikuva
191 (Ossi Lehtonen), 263

Jakobstads museum
38 (Ingolf Friman), 78 (August Kjerulf), 85 (ovan t.h.: Jan-Ole Hedman)

Museiverket, Helsingfors
89 (Artur Faltin), 137, 355 (t.v.: Reinhold Hausen), 382

Nationalgalleriet, Helsingfors
60, 215, 327, 355 (t.h.)

Satakunnan Museo, Björneborg
329

Sibeliusmuseum, Åbo
104, 175

Signe och Ane Gyllenbergs stiftelse, Helsingfors
171 (Matias Uusikylä)

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
16 (SLS 2186), 19 (SLS 1405), 22 (SLS 192B, Gabriel Nikander), 23 (SLS 240, Gabriel Nikander), 24, 27 (SLS 1232), 41 (Janne Rentola), 44 (SLS 240, Gabriel Nikander), 55 (SLS 1802), 57 (SLS 1298), 63 (ÖTA 271), 64 (SLS 1436, Gunni Eriksson), 70 (SLS 1404, *Julhälsning* 1935), 71 (SLS 2227, Göran Bergman), 80 (ovan: SLS 1980; nedan: SLS 257, Gabriel Nikander), 81 (SLS 547, Ragna Ahlbäck), 85 (ovan t.v.: SLS 1760, Kurt-Ole Lindman; nedan t.v.: SLS 619, Kurt Zilliacus), 93 (SLS 910), 94 (SLS 388, Curt Segerstråle), 108 (SLS 910, Janne Rentola), 112 (SLS 1509, Gunilla Weckström), 114 (SLS 2188), 119 (SLS 1806, Arne Appelgren), 122 (SLSA 1105), 125 (Janne Rentola), 132 (SLS 2126), 140 (SLS 865B, Erik Hägglund), 141 (ovan: SLS 248, foto Carsten Bregenhøj; nedan: FMK 24C, Yngvar Heikel), 154 (ÖTA 112, Rafael Olin), 163 (ÖTA 112, Rafael Olin), 165 (SLS 2188), 176 (ÖTA 112, Rafael Olin), 182 (SLS 1483), 185 (SLS 2140, Carola Ekrem), 188 (SLS 2140, Anne Bergman), 189 (SLS 2133, Bertil Lundblad), 194 (SLS 1806, Arne Appelgren), 198 (SLS 2000, Anne Bergman), 202 (SLS 1329C), 204 (SLS 910), 214 (SLS 1968), 217 (ovan: SLS 1717, Karl Henrik Juthback; nedan: SLS 837 Gabriel Nikander), 219 (SLS 614), 223 (t.v.: SLS 865B, Erik Hägglund; t.h.: SLS 2000, Anne Bergman), 224 (SLS 1145), 226 (ovan: SLS 192B, Gabriel Nikander; nedan: SLS 2000, Pamela Gustavsson), 233 (ÖTA 319), 234 (SLS 614), 237 (SLS 1358), 242 (ÖTA 254, Mickel Sahlström), 255 (SLS 1970), 256 (ÖTA 112, Rafael Olin), 258, 261 (ÖTA 112, Rafael Olin), 268 (ÖTA 135, Erik Hägglund), 271 (båda: SLS 2164, Eva Ekrem), 278 (SLS 2164, Carola Ekrem), 280 (SLS 2164, Carola Ekrem), 288 (SLS 1557), 289 (FMK 24C, Yngvar Heikel), 290 (SLS 865B, Erik Hägglund), 291 (SLS 910), 292 (ÖTA 315, Ilta-Lilja Klockars), 294 (SLS 407, Maximilian Stejskal), 297 (SLS 487D, Maximilian Stejskal, 300 (SLS 1533, Carola Ekrem), 302 (SLS 1563), 304 (SLS 1557), 306 (ovan: SLS 2227; nedan ÖTA 112, Rafael Olin), 310 (t.v.: SLS 1659; t.h.: SLS 1347, Gunilla Weckström), 315 (SLS 2003, Carola Ekrem), 316 (SLS 1564A), 317 (SLS 2268), 318 (SLS 2003), 320 (SLS 1000, C. P. Dyrendahl), 322 (SLS 1717, Karl Henrik Juthback), 332 (SLS 105B, Otto Andersson), 336 (SLS 1557), 339 (SLS 250, Valter W. Forsblom & Hilding Ekelund), 341 (SLS 250, Valter W. Forsblom & Hilding Ekelund), 343 (SLS 865B, Erik Hägglund), 344 (SLS 269, Valter W. Forsblom), 345 (SLS 865, Erik Hägglund), 347–351 (SLS 240, Gabriel Nikander), 358 (SLS 2226, Carola Ekrem), 362 (t.v.: SLS 1717, Karl Henrik Juthback; t.h.: ÖTA 135, Erik Hägglund), 364 (ovan t.v.: SLS 865B, Erik Hägglund; ovan t.h.: SLS 1717 Karl Henrik Juthback; nedan: SLS 865, Erik Hägglund), 366 (ÖTA 112, Rafael Olin), 371 (ÖTA 135, foto Erik Hägglund), 377 (SLS 515), 379 (SLS 1106), 385 (SLS 1483, Edith Dahl), 386 (SLS 1686, Carola Ekrem), 390 (SLS 2255, Maire Peltonen), 395 (ÖTA 295, Selim Björses), 397 (SLS 880, Börje Sidbäck), 400 (SLS 1979), 402 (SLS 880, G. K. Backman), 404 (SLS 865B, Erik Hägglund), 409 (SLS 1971)

Sydkustens landskapsförbund, Helsingfors
245

Turun Sanomat, Åbo
146 (Jane Iltanen)

Varkauden museot/A. Ahlström Oy:n kokoelma, Varkaus
335 (Ivar Ekström)

Wikimedia Commons
284 (Bulver)

Åbo Akademis bildsamlingar
178 (Carl Johan Schoultz), 408 (Carl Johan Schoultz)

Åbo museicentral/*Turun Sanomat*
161

Privat ägo
14 (Anne Bergman, foto Janne Rentola), 26 (Anne Bergman, foto Janne Rentola), 29, 34 (Anne Bergman), 39 (Anna Finnilä), 56 (Carola Ekrem), 49 (Anne Bergman, foto Carola Ekrem, masken i SLS 1202), 77 (Anne Bergman), 85 (nedan t.h.: Åsa Forsman), 97 (Carola Ekrem), 103 (Anne Bergman), 121 (Susanne Österlund-Pötzsch), 127, 156, 248, 251, 295 (Carola Ekrem), 307 (Kai Martonen), 313 (Carola Ekrem)

Barnvännen 1877:2
47

Eos. Tidskrift för barn och barnens vänner 15.12.1857
74

Fyren 23.6.1898
216

Fyren 10.2.1912
123, 135

Fyren 19.2.1916
131

Hufvudstadsbladet 11.5.1898
275

Hufvudstadsbladet 14.2.1997, vers Olof Moring, illustration Christina Ericsson
129

Illustrierte Zeitung 7.12.1889
59

Julbudskap till barnen 1894
37

Jultappen 1911
101

Nya Åland 25.10.2000
250

Vasabladet 28.3.1991
152

Aina [Edith Forssman], *För barnens julbord. Småsaker på vers och prosa*, Helsingfors 1882
67

Viktor Pettersson, *Bilder ur Skatuddslifvet i forna dagar*, Helsingfors 1881
53

M. Scherer & H. Engler, *Julgubben och tomtarne. En saga om julaftonens fröjd i 8 bilder. Text bearbetad af Rafaël Hertzberg*, Helsingfors 1881
62